

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XLV-1

2011

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitatea

Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”
International Journal of Basque Linguistics and Philology
(ASJU)

Sortzaileak / Fundadores / Founded by
Manuel Agud (†) - Luis Michelena (†)

Zuzendariak / Directores / Directors
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU) - Ibon Sarasola (JUMI, UPV/EHU)

Argitaratzailea / Editor
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU)

Idazkaritza / Redacción / Board

Gidor Bilbao (JUMI, UPV/EHU)
Iñaki Camino (JUMI, UPV/EHU)
Ricardo Gómez (JUMI, UPV/EHU)
Joaquín Gorrochategui (JUMI, UPV/EHU)
Iván Igartua (JUMI, UPV/EHU)

Miren Lourdes Oñederra (JUMI, UPV/EHU)
Javier Ormazabal (JUMI, UPV/EHU)
Íñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU)
Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)
Koldo Zuazo (JUMI, UPV/EHU)

Idazkaritza arduradunak / Coordinadores / Editor's Adjunts
Íñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU) / Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)

Aholku Batzordea / Consejo Asesor / Advisory Board

Jacques Allières (Toulouse) (†)
Patxi Altuna (Deustu, Donostia) (†)
Jesús Antonio Cid (Complutense)
Lyle Campbell (Hawaii)
Joan Coromines (Barcelona) (†)
María Teresa Echenique (Valencia)
Ricardo Etxepare (Iker, CNRS)
Jon Franco (Deustu, Bilbo)
Jean Haritschelhar (Bordele III)
José Ignacio Hualde (Urbana, Illinois)
Bernard Hurch (Graz)
Jon Juaristi (Alcalá)
Itziar Laka (UPV/EHU)

Jesús María Lasagabaster (Deustu, Donostia)
Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)
Jon Ortiz de Urbina (Deustu, Bilbo)
Beñat Oyharçabal (Iker, CNRS)
José Antonio Pascual (Carlos III)
Georges Rebuschi (Paris III)
Rudolf P. G. de Rijk (Leiden) (†)
Patxi Salaberri (UPNA)
Iñaki Segurola (Euskal Hiztegi Etimologikoa)
Larry Trask (Sussex) (†)
Juan Uriagereka (Maryland)
Myriam Uribe-Etxebarria (UPV/EHU)
Charles Vidégain (Iker / UPPA)

ASJU 1954an sortutako Euskal Linguistika eta Filologiazko nazioarteko aldizkaria da, “Julio Urkixo” Euskal Filologi Mintegi-Institutuak (JUMI) argitaratua, eta iker-eremu horietatik edo horietarako ere interesgarri izan daitezkeenetik goi mailako artikulua, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero bi zenbaki ateratzen dira (orotara 750 bat orrialde). ASJU-k badu, orobat, *GEHIGARRI* sail bat, non artikulua formatuaz gorako lanak argitaratzen diren, epe jakinik gabe (ikus zerrenda zenbakiaren amaieran).

Originalei buruzko harremanetarako ikus bitez bukaerako EGILEENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako: Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua, Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU es una revista internacional de Lingüística y Filología Vasca fundada en 1954 y publicada por el Instituto-Seminario de Filología Vasca “Julio Urquijo” (JUMI). Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y afines, y otros de interés para los mismos. En la actualidad es de periodicidad semestral (unas 750 páginas). Sin regularidad preestablecida, ASJU publica en sus ANEJOS trabajos de formato superior al de un artículo (véase la lista al final del volumen).

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU is an International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954, and published by the “Julio de Urquijo Seminar of Basque Philology” Institute (JUMI). It publishes highquality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in two issues per year (up to a total of 750 pages). Longer works are published as SUPPLEMENTS to the regular issues of the ASJU (see the list at the end of the issue).

For correspondence about papers see the INFORMATION FOR AUTHORS at the end of this issue. For subscriptions and order: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XLV-1

2011

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

© “Julio Urkixo” Euskal Filologia Mintegi-Institutua / Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»

ISSN.: 0582-6152. Depósito legal / Lege gordailua: S.S.-400/1967

EUSKAL METATESIAK: ABIABURUA HAIEN IKERKETARAKO¹

Ander Egurtzegi

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Laburpena

Metatesiak, orokorrean katea fonikoaren sekuentziaren segmentu edo ezaugarrien edozein ordena aldaketa bezala ulertzen dena, bere sailkapen tipologikoan aurrerapen handia jaso du Blevins eta Garretten (1998, 2004) lanari esker, bai bilakabidearen analisisian eta baita bere ezagutzan ere. Haien modeloa jarraituz, euskaraz historikoki izan diren metatesi prozesuak analizatu ditut eta hauen motibazioa identifikatu, zeina fonetikoa den. Hipotesi nagusitzat metatesia bilakabide fonetikoki naturala dela eta beste edozein prozesu fonologiko ulertzeko beharrezkoak diren aurreikuspenen bitartez analiza daitekeela izango dut.

Bi metatesi prozesu bereiziko ditut: lehendabizikoa segmentu bakar baten lekualdatzea da, bigarrenak bi segmenturen kokapenak trukatzeko dituen bitartean. Lehenengoa bereizgarri fonetiko luzeak (Ohala 1981) dituzten ezaugarri fonologikoei dagokie eta bigarrena segmentu bikote mugatuek aurrera eramaten duten transposizio ez-lokala da, bikote hauek betiere haien ekoizpenean antzekotasunen bat azaltzen dutelarik eta silabaren barnean kokapen berdinean kokatzen direla, i.e. bi bokalak nukleoan edota bi kontsonanteak koda edo ekinean.

Lan honek euskaratik harturiko ebidentzia berria gehitzen dio metatesia arrazoi fonetikoek eragindako prozesu natural bezala analizatzeko xedeari, honakoa emaitzak gidaturiko edozein prozesu dituen ezaugarri orokorretan oinarriturik (Ohala 1981, 1993) bideratzen dela arrazoi artikulatorioekin batera, mugimendu plangintzan sorturiko akatsak kasu (Garrett & Johnson).

Giltz-hitzak: metatesia, fonologia, fonetika, hautemate, ahoskatze, bilakabidea.

¹ Lan hau Eusko Jaurlaritzaren finantziazioarekin burutu da ikertzaileen prestakuntza eta hobekuntza programaren bitartez [BFI 2010-385], Eusko Jaurlaritzaren «Lingüística histórica e historia de la lengua vasca» [GIC 10/83, IT486-10] talde kontsolidatua, MINECO-ren «Monumenta Linguae Vasconum (III)» [FFI 2008-04516] eta «Monumenta Linguae Vasconum (IV): Textos arcaicos vascos y euskera antiguo» [FFI 2012-37696] eta UPV/EHU-ren UFI 11/14. Nire eskerrik beroenak Joseba Lakarra, Juliette Blevins eta Gorka Elordietari eskainitako laguntza ikaragarriengatik. Hauekin batera Andrew Garrett, Aritz Irurtzun, Borja Ariztimuño, Iván Igartua, John Ohala, Jose Ignacio Hualde, Koldo Uli-barri, Koldo Zuazo, Larry Hyman eta Zelin Mounole eskertu nahi ditut, haiekin izandako solasaldietan jasotako ideia oso baliagarriengatik eta kontatu dizkiedan guztiak interesa erakutsiz entzun izanagatik. Esan beharrik ez dago geratu diren akats guztiak nireak direla.

Abstract

The typological classification of metathesis, which is usually best understood as any re-ordering of segments or features within the phonological string, has experimented a great step forward in terms of analysis and understanding of the phenomenon as a consequence of the work of Blevins & Garrett (1998, 2004). Following their model, I have analyzed the different metathesis processes found historically within the Basque language and identified the underlying motivation, which is phonetic in nature. The main hypothesis is that metathesis is a phonetically natural process that can be analyzed following the same assumptions made for any other phonological change.

I will distinguish two kinds of metathesis processes, the first involves a single segment being relocated in the phonological string whereas the second interchanges a pair of (different) segments. The former can only involve features bearing elongated phonetic cues (Ohala 1981), and the latter is a nonlocal two-segment transposition involving restricted pairs of vowel or consonants that are similarly produced to some extent, and that are usually located in the same position of two adjacent syllables, i.e. two vowels in the nucleus or two consonants either in onset or coda position.

This work adds new evidence taken from Basque to further develop the analysis of metathesis as a phonetically natural process that is produced by phonetic reasons, based on the common properties of any output driven process (Ohala 1981, 1993), along with articulatory reasons such as motor planning errors (Garrett & Johnson).

Keywords: *metathesis, phonology, phonetics, perceptual, articulatory, process.*

Hitzaurrea

Kate fonikoaren sekuentziaren ordena aldatzen duen edozein segmentu (bokal zein kontsonante) edo ezaugarriren leku aldaketa izendatuko dugu metatesi. Lan honen egungo hizkerak sortzeko bidean garatu diren metatesi eta metatesi moduko zenbait bilakaera jorratuko ditu (aurkitu ahal izan ditugun guztiak, hain zuzen), hauen adibideak batuz eta sistematizazio baterantz eraman nahi duen analisisa bilatuz.

Honakoa aurrera eramateko, metatesien adibide ezberdinak biltzen dituen corpus bat osatu da, batez ere euskal fonologia diakronikoari buruzko bibliografian (Mitxelena 1961/77, Arbelaiz 1978, etab.) eta dialektologoen lanean (Zuazo)² oinarriturik.

Lan honen helburua euskarak garatu dituen metatesi motak zehaztea da, adibideen sistematizazioaren ostean egindako analisi baten bidez prozesu ezberdinak bereiziz. Honetarako, Blevins eta Garretten (1998, 2004) metatesiaren tipologiaren inguruko lanetatik abiatuko gara gehienbat, Hume (2004) bezalako metatesiaren inguruko edota horrekin lotutako lanekin batera, Hyman (agertzeko) kasu, nahiz eta gu euskarak erakusten dituen patroieta mugatuko garen eta horretarako bide berriak ere bilatu beharko ditugun.

Modu berean, metatesi mota ezberdin horiek fonetikoki baldintzaturiko aldaketak direla azaltzea izango dugu helburu, beti ere metatesia bera fonetikoki naturala den prozesua dela mantenduz hipotesi nagusizat.

² Batez ere elkarrizketa pertsonalen bidez.

Bereziki interesgarriak izango dira beste zenbait hizkuntzatan ere aurki daitezkeen bilakabideak, horiek baitituzte eragile akustikoak edo artikulatorioak (*i.e.* fisikoak) izateko aukera gehien. Izan ere, gure lan honetan aldaketa fonologikoaren analisiak entzuleak segmentu anbiguen berrinterpretazioaren eragile bezala duen papera izango dugu oinarri, Ohalaren ikuspuntuari (1981, 1993, 2003) jarraikiz.

Prozesu fonologikoak abiatzen dituzten faktoreetan jarriko dugu gure arreta, eta prozesu horiek behin baino gehiagotan eta euskalki (edota garai) jakin batean baino gehiagotan gertatzeak entzulearen berrinterpretazioak eragiteko joera duen testu-inguru baten aurrean gaudela erakusten digula proposatuko dugu.

Aztertuko ditugun bilakabideak noiz edo nola zabal daitezkeen edota zergatik ez diren hedatu azaltzea ez dagokigula uste dugu, aldaketa fonologikoen hedapena zehazten duten faktoreak sozialak eta psikologikoak direlako eta kultura bakoitzari loturiko faktoreek garrantzi handia izan dezaketelako (ikus. Ohala 2003: 671).

Gure hipotesiaren arabera, metatesia fonetikoki naturala den bilakaera fonologikoa dugu eta, horren ondorioz, neurri batean zehaz daitekeena, kasu askotan esporadikoa izan daitekeen arren eta dagokigun prozesuaren analisiak historikoki eragin dituen arazo teoriko guztien gainetik.

Lan honen egitura jarraian zehazten da. Hitzaurre batekin ekin ostean hastapean metatesien definizio eta deskribapena eskainiko da, metatesiaren inguruko bibliografia eta lanean zehar erabiliko den metodologia aurkeztearekin batera. Horren ondoren kontsonante ozenen metatesiak jorratuko ditugu, hauek bi taldetan banatuko ditugularik, bi segmentuen arteko metatesiak eta hots bakarrak jasan ditzakeen lekualdatzeak, alegia.

Hirugarren kapituluan bokalen metatesiak landuko ditugu hiru taldetan banaturik: irristariaren metatesia, bokalen metatesia eta /er/ < /re/ aldaketa. Horren osteko atalean amaituko dugu metatesi segmentalekin —herskariaren metatesiak, frikariaren metatesiak eta aditzetan agertzen zaizkigun lekualdaketak gehituta, hurrenez hurren— bostgarrenean ezaugarri metatesiak lantzeko, hauen artean palatalizazioarena, luzera metatesia eta segmentalizazioa direlarik.

Behin bilakabide guztien analisia osatuta, kapituluz kapitulu egituraturiko ondorioak aurkeztuko ditugu, ondorio orokorrago batzuekin batera. Amaitzeko, bibliografia eta laburduren zerrenda ematen dira.

1. Hastapen orokorra

1.1. Metatesi motak adierazpen formalen arabera

Hasieran aurreratu dugun bezala, metatesia izenaren azpian katea fonikoaren sekuentziaren hurrenkeran edozein segmentu edo ezaugarriaren kokapena aldatzen duten prozesu ezberdin asko bilduko dugu. Definizio honek, horren zabala izanik, oso mota ezberdinetako prozesuak batu behar ditu halabeharrez.

Metatesiaren sailkapen bat egiterakoan historikoki erabili izan diren irizpideak formalak ditugu, eta guk ere horrelakoei jarraituz egingo ditugu metatesi sailkapenak, hasiera batean gutxienez. (1.1-5) adibideetan ikus daitezke bereizpenak egiteko askotan erabiltzen diren zenbait irizpide: lehenengoa, berrantolatzen diren segmentu edo ezaugarrien arteko adjazentzia, hau da, mugimendua gertatzerakoan segmentu bat baino gehiago zeharkatzen den:

I) *Ondoz-ondoko metatesia*

- (1.1) a) ing. zah. *husk* > mend. sax. berantiarra *huks* (cf. ing. *husk*)
 b) ing. zah. *fiskas* > mend. sax. berantiarra *fiksas* (cf. ing. *fish*) (Blevins & Garrett 2004: 139)
 c) ing. zah. *brid* > erd. ing. *bird*
 d) ing. zah. *pridde* > erd. ing. *third* (Ultan 1978: 393)

II) *Metatesi ez-lokala*

- (1.2) a) Colville-eko nxilxcín-a *síáy* ('zaratatsuak dira'): *sy-m-əncfāt* ('zarata egiten dute') (Blevins & Garrett 2004: 117)
 b) lat. *crocodillus* > lat. *cocodrillus*
 c) gazt. *croqueta* > gazt. kol. *cocreta*

Honekin batera, ondoz-ondoko metatesietan bilakabide hori bi kontsonanteen artean, (1.1a-b)n bezala, edo bokal baten eta kontsonante baten arteko lekualdatzea den, (1.1c-d)n kasu, adierazten da zenbaitetan.

Deskribapen formalaren barnean, berrantolatzen diren horiek segmentuak edo ezaugarriak diren bereizten ohi da zenbaitetan. Aurreko (1.1-2)ko adibide guztiek metatesi segmentalak erakusten dituzte eta (1.3)ko adibideek ezaugarri metatesiaren berri ematen digute:

III) *Ezaugarri metatesia*

- (1.3) a) pakritoa *att^hi-* : marathia *ha:d* ('hezurra')
 b) pakritoa *ott^ha* : marathia *ōt^h, hōt* ('ezpaina') (Blevins & Garrett 2004: 134)

Ezaugarri metatesian ezaugarri bat da berranalisia jasaten duena, eta bi modutan interpretatua izan daiteke: bigarren mailakoa izan daitekeen ezaugarri hori dagoeneko katea fonikoan aurki daitekeen beste segmentu batetik sortuko balitz bezala analizatua izan daiteke edo orobat bigarren mailako ezaugarri hori segmentu beregaina balitz bezala ere.

Bereizketa hauetaz gain, euskararen metatesien kasuan berebiziko garrantzia duen beste bat gehi diezaiekegu dagoeneko zerrendatu ditugunei. Honek metatesian segmentu bakarrak (1.4) edo bik (1.5) parte hartzen duten zehaztuko luke. Bi aukera hauen adibideak (1.4-5)en erakusten dira:

IV) *Partaide bakarreko metatesia*

- (1.4) a) *euskera* : *eskuera*
 b) *arlo* : *alor*

V) *Bi partaideren arteko metatesia (Reciprocal Metathesis)*

- (1.5) a) *iduri* : *irudi*
 b) *elkar* : *erkal*
 c) lat. *leriquiae* < *reliquiae* (Brugmann 1904 [1970]: 245)
 d) ing. kol. *irrevelant* < ing. *irrelevant* (Ultan 1978: 370)

Azken bereizketa honek esangura handia izango du gure lanean, nahiz eta bibliografian horrenbesteko garrantzirik ematen ez zaion. Hala ere, hasieratik dugu Ultanek (1978) *reciprocal metathesis* (edo *metatesi elkarkaria*) izenarekin aurkeztu duen bilakabide honen berri, cf. Brugmann (1904 [1970]: 245): “[...] Oder zwei Laute werden versetzt, indem sie gegenseitig ihren Platz vertauschen. [...] man antizipiert den späteren Laut, und die Nachholung des früheren ist nur eine Folgewirkung dieser Vorausnahme” “[...] edo bi hots mugiaraziak izan daitezke, haien kokapenak trukatu dituztelarik. [...] azkenengo hotsa aurreratzen da, eta lehenengoaren berreskurapena aurreratze honen ondorio bat baino ez da”].

1.2. Metatesiaren tipologia baterantz

Bibliografian maiz zehazten den bezala (Blevins & Garrett 1998, 2004, Hume 1998, 2001, 2004, etab.), gauza jakina da *SPE* (Chomsky & Halle 1968)-ren erregela transformazional boteretsuegi baten bidez (hau da, $1\ 2 \rightarrow 2\ 1$) aurkeztu zitzaizgun bilakabide honek lan honen osteko fonologia ez-linealaren teoria ezberdinetan ere modu egokian bideratutako azalpenik lortu ez duela eta, halaber, formalizatzerakoan arazoak izan direla.

1.2.1. Metatesiaren erregulartasun eta muga posibleen bila: Bailey 1970-ra arte

Neogramatikoen lehendabiziko lanetatik (v. Brugmann 1904) metatesia fonetikoki naturala ez zen bilakabide bezala ikusi izan da eta, hortik hasita, motibazio fonologikoan oinarritutako ikuspegiak nagusi izan dira urte luzeetan zehar. Honi gehitu behar zaio metatesiari izaera teleologikoa egotzi zaiola diziplinaren hasieratik, Brugmannek (1904 [1970]: 246) berak adierazten zuen bezala:

Ein häufiger Antrieb zu Metathesen liegt darin, dass die Reihenfolge der Laute und die Silbentrennung Unbequemlichkeiten machen. Es wird dann durch die Änderung eine solche Gruppierung der Laute hergestellt, die dem Sprechenden geläufiger ist.

[Metatesien ohiko pizgarri bat hotsen ordenak eta silaba banaketak deserosotasuna sortzea da. Aldaketaren bitartez hiztunarentzako ezagunagoa den hots taldekatze bat ezarriko da.]

Halaber, Brugmannek mailegutan bereziki emankorra dela nabarmentzen du: “*Besonders zeigt sich das bei der Aufnahme von Fremdwörtern*” [“Honakoa maileguten egokitzapenean agertzen da bereziki”].

Grammont-ek (1933: 239) ere iritzi honekin jarraituko zuen metatesiak ahoskatzeko zailak diren segmentu kateak ohikoago bihurtuaz silaba egitura hobea lortzen duela adierazi zuenean:

*L'interversion*³ est un phénomène qui consiste à placer deux phonèmes contigus dans un ordre plus commode. Par là on obtient une meilleure constitution des syllab-

³ Grammontek *interversion* erabiltzen du metatesi lokala izendatzeko, hau da, gaur egun askotan modu orokorrean metatesizat ulertzen dena. Metatesi ez-lokala edo distantzia luzekoa izendatzeko du berak metatesi.

bes, on sauvegarde l'unité et l'harmonie du système phonique d'un parler en remplaçant les groupes insolites par des groupes usuels, on écarte les types imprononçables en leur substituant des types faciles, on évite des efforts articulatoires inutiles. C'est un phénomène intelligent, bien qu'il s'accomplisse d'une manière inconsciente.

Thompson & Thompson-ek (1969: 213) garaiko bibliografian metatesia esporadikotzat zutela (cf. Paul 1920: 63-5, Bloomfield 1933: 391, Hockett 1958: 391 eta Lehmann 1962 169-70) gogorarazten digute aipatu berri dugun Grammonten (1933: 239-49, 339-57) azalpena aipatu aurretik. Haien ikuspegiaren arabera (1969: 218), metatesia era erregularrean eta antzekoak izan daitezkeen moduetan ager daki-guke munduko hizkuntzetan zehar, honakoa baliabide gramatikal bezala erabiltzen den heinean, rotuman hizkuntzan eta salishetan gertatzen den bezala.

Baileyk (1970: 347), metatesiak orokorrean modu esporadikoan garatzen direla onartzen badu ere, metatesi erregular batzuei buruz hitz egiten du, greziera zaharrak garatutako apikari eta ezpainkari edo belareek osatutako herskari taldeetan gertatutako lekualdaketa aipatuz (cf. *tiktō* < **tí-t(e)-k-ō*, *típte* < **kwid-pe*, etab.). Bide bere-tik, apikari + ez-apikari taldeen aurkako ebidentzia erakusten du, lehenengo ingelesez gertatzen diren hitz mugetako herskariaren asimilazioen bidez (cf. *goob bye*, *rihþ poor*, *bag guess*, baina ***keet track* bezalakorik ez gertatzea) eta ondoren sabaikari baten aurretiko txistukari apikariaren sabaikaritza aipatuz (cf. *question* ['kwɛʃtʃən]). Datu horietatik abiatuta hurrengo ondorioa heltzen da:

Clusters of apicals plus nonapicals and clusters of nondorsals plus dorsals will be regarded as more marked than what I wish to claim are unmarked clusters: nonapicals plus apicals and dorsals plus nondorsals. In the line with the tendency of languages to move from marked to unmarked situations, *we can legitimately explain metatheses which place the apical or the nondorsal last on the basis of universal linguistic facts.* (Bailey 1970: 349, etzana nirea).

Bere 1970ko lanean ezartzen ditu Baileyk, beraz, metatesiaren tipologiarako lehenengo oinarriak, mundu mailan kontsonante taldeak osatzerakoan jarraitzen diren joera batzuk ikusi ostean.

1.2.2. Metatesiaren tipologia: Ultan 1978-tik Blevins & Garrett 1998 & 2004-ra

Ultanen (1978: 395) ikuspuntua Grammontenaren (1933) aski antzekoa zen arren (metatesi gehienek azaleko eragilea onargarri ez den egitura bat ohikoagoa egitea dela, alegia), bilakaeraren azpiko eragiletzat hurrengoak aurkezten ditu, lehenengo aldiz tipologia baterantz egiten duelarik (1978: 395-6):

1. Segmentuaren galera edo murrizketa gertu egotea azentu aldaketa edo horrelako arrazoi erabakigarri batengatik.
2. Segmentu edo ezaugarri baten murriztapena azentu aldaketa, prozesu gramatikal edota lenizio baten ondorioz, esaterako.
3. Prozesu ezberdinen bitartez (horietako bat metatesia dela), silaba kanoniko nahasi batetik silaba kanoniko nagusiki ireki batera pasatzea, honen azpiko eragilea kodako kontsonanteen ahoskatze ahula izan ohi delarik.
4. Silaba edo hitz kopuru jakin bat mantentzeko beharra.

5. Justaposizio morfologikoaren zorien ondoriozko izaera morfofonemikodun murriztapen fonologikoak bortxatzea, *e.g.* maileguen bidez sartutako egitura ez-kanonikoak eta abar.
6. Aurretik hizkuntzan aurki daitezkeen disimilazio, palatalizazio, diptongazio eta beste zenbait bilakabide islatzen dituzten prozesu analogikoak.
7. Fonetikoki berdin edo ezberdin diren segmentu edo ezaugarrien erakarpen edo aldarapena.
8. Gaitzetsitako sekuentzien aurreikuspena.

Horren ostean, Hock-ek (1985: 229) metatesiaren erregulartasunaren hipotesia mantentzen du, baina soilik honek funtzio estruktural jakin bat duenean —zehazki, murriztapen orokor bat egitura fonologikoan, sekuentzia gaitzesgarri baten desegitea edota hizkuntzan hobesten den silaba egitura baten eraketa— (1985: 537):

[...] metathesis can become regular only if it serves a specific structural purpose. “Unmotivated” regular metathesis evidently does occur but seems to be explainable in terms of the generalization of a “motivated” regular process.

Lan honen ondorioak oso berritzaileak ez zirelarik, hurrengo hamarkadetan etorriko ziren metatesiaren ulermenerako aurrerapauso handienak, Hume (1997, 1998, 2001, 2004 eta Mielke-rekin batera egindako 2001ekoa) eta Blevins eta Garretten (1998, 2004) lanetan, hain zuzen ere.

Lehenengoari dagokionez, Humek hasieratik zehazten du metatesiaren izaera akustikoa (*i.e.* pertzepzioan oinarritua) Kiparskyren (1995) bidetik, eta asimilazioa bezalako artikulazioan oinarritutako bilakaeretatik bereizten du, azken hauen izaera orokorragoa haien garapenaren eragile diren ahoskatze aparatuen mugen orokortasunari egotzen diela (1997: 148).

Humek leti hizkuntzan metatesia arrazoi fonologikoengatik eta modu erregularran gertatzen dela azaltzen du (1998). Izan ere, hitz amaierako -VC# taldea -CV# bihurtzen da esakunearen amaieran kokatzen denean, hizkuntzak kokapen horretan -V# baino ez baitu onartzen eta, horrekin batera, Humek kontsonante talde tautosilabikoak ekiditeko gertatutako CV metatesiak ere aurkezten ditu.

Erregela transformazionalak metatesiari nolabaiteko mugak ezartzeko aukerarik ez dutela (2001: 3) adierazteaz gain (“virtually any operation could be formally described in these terms”), Optimality Theory-k segmentuen berrantolaketaren analisirako lanabes egokiak eman eta metatesiaren existentzia LINEARITY murriztapenaren bortxapenaren bitartez aurreikusten duela zehazten du (2001: 4). Modu berean, murriztapen hau modu eskalatuan ebaluatzen dela (2001: 18) eta murriztapen hau birritan baino gehiagotan bortxatzen duen adibiderik ezagutzen ez duela azaltzen du (2001: 21).

Halaber, Mielkerekin batera egindako lanean (Mielke & Hume 2001), metatesiak hitzak ezagutzeko aukerak ahal bezain gutxi murriztu behar dituela proposatzen dute, hitz baten egitura gehiegi aldatuko balitz entzuleak aldatutako hitza ezingo lukeelako berreskuratu. Ildo horretatik joaz, bi joera nagusi ezartzen dituzte: metatesi gero eta emankorragoak izatea hitz amaieratik hurbilago gertatzen diren heinean eta metatesia bata bestearen osteko soinuen artean gertatzea.

Lehendabiziko joerari buruz, egileok erabilitako corpusean metatesien portzentairik handienak hitz hasieratik kanpo gertatzen direla zehazten dute, kokapen hori nabarmenagoa izateak neurri handi batean baztertuko bailuke bilakabide hau bertan gertatzea, hor gertatutako hurrenkera aldaketa batek hitzaren berreskuragarritasuna zeharo ahulduko lukeelako: “For metathesis to be minimally disruptive to word recognition, it will be less prevalent at the left edge of a word”.

Bigarren joerari dagokionez, autoreek metatesi ez lokalen aurka egiten dute nabarmenki, horrelako aldaketen osteko hitzen berreskurapenen zailtasuna dutelarik oinarri: “long-distance segment switching may not yield successful recovery of the intended word, at least not easily”.

Azken horretan urrunago ere heltzen dira artikulua aurrera ahala, zenbait metatesi ez-lokal metatesi lokal bat baino gehiagoren emaitzatat aurkezten dituztenean eta metatesi ez-lokalak berak zalantzan jartzen dituztelarik:

We conclude that cases of non-adjacent synchronic metatheses are rare, if they exist at all. One consequence of this is that if metathesis only involves adjacent segments, this may account in part for why cases of V/V are not attested, under the assumption that vowels are most commonly separated by one or more consonants.⁴

Bere azken lanari, berriro ere (cf. Hume 2001: 1), “metatesiaren mitoa”-ren aurka eginez (bilakabide hau esporadiko eta erregularra dela eta ahoskera akats, haur hizkuntza eta aldaketa fonologikoari mugatua, alegia) ematen dio hasiera (2004: 203), ondoren hainbat hizkuntzatik harturiko zenbait metatesi erregular eta horien baldintza eta murriztapenak aurkeztuko dituelarik.

Herskariek aurrera eraman ditzaketen metatesiak aurkeztu eta analizatu eta gero, Humek hiru ohar garrantzitsu luzatzen dizkigu, horietatik ondoren bere modeloa eratorriko duelarik (2004: 209, 227):

- Metatesiaren noranzkoa hizkuntzatik hizkuntzara alda daiteke kontsonante sekuentzia berarentzat.
- Hots talde batzuentzat, soinuen ordena bakar bat ikus daiteke orokorrean hizkuntza ezberdinetan zehar metatesiaren emaitza bezala.
- Metatesi baten gibelean sortzen diren sekuentzia jakin baten identifikaziorako entzuleak beharrezkoak dituen bereizgarri akustiko edo entzutezkoak gehiengotan hobeak (edo optimizatuak) dira espero litekeen baina gertatzen ez den ordenak izango lituzkeen aldean.

Horietatik abiatuta, *indeterminacy / attestation model* deitzen duen proposamena aurkezten digu bi faktore garrantzitsutan oinarrituz: metatesian parte hartzen duten soinuen izaera eta hizkuntzan jadanik aurki daitezkeen ereduak metatesian duten eragina (cf. Grammont 1933, Ultan 1978, Hock 1985). Faktore horietatik erakartzen ditu autoreak indeterminazioa eta testigantza metatesiaren eragiletzat (Hume 2004: 209-210):

⁴ Lan honetan euskarari dagozkion metatesi ez lokal ugari aurkeztuko ditugu, V/V metatesiak horien artean.

I suggest that for metathesis to occur, two conditions must be met. First, there must be indeterminacy in the signal, with indeterminacy defined as a function of: (i) the listener's experience with the elements involved [...], and (ii) the quality of information in the signal as determined by the types of sounds involved, the context in which they appear, the phonetic cues present, and so on. Second, the order of elements opposite to that occurring in the input must be an attested structure in the language. Indeterminacy sets the stage for metathesis, and the knowledge of the patterns of one's language influences how the signal is processed and, thus, the order in which the sounds are parsed. To be specific, the order inferred from the signal is consistent with that which occurs most frequently in the language.

Bere datuek hizkuntzan zabalduenak diren bereizgarri fonetiko indartsuak dituzten soinuak metatesirako hautagaitzat baztertzera eramaten dute Hume (2004: 227), horren sendoak ez diren bereizgarriak dituzten hots taldeak (hizkuntzan horren ohikoak ez direnak) hautagai nagusitzat zehaztuz, hauek bilakabidearen ostean gehienetan akustikoki nabarmenagoak direlarik. Baieztapen horietan oinarrituta justifikatuko du Humek aurretiaz luzatu duen metatesien emaitzak orokorrean egitura hobea ekartzea, alegia, prozesu honen izaera teleologikoa baztertuz Blevins & Garretten (1998, 2004) bidetik (2004: 228).

1.2.3. *Blevins & Garretten (1998, 2004) tipologia*

Lan hauetan egiten da metatesi ezberdinen lehenengo sailkapen sakona, azkenengo artikuluan eragile fonetiko desberdinak dituzten lau prozesu mota gogoan hartzen direlarik. Bilakabide hauek jarraian aurkeztuko ditugu modu orokorrean, euskarari dagozkion horien eragileak euskarazko bertoko zenbait adibiderekina batera hurrengo ataletan zehar agertuaz.

Autoreok hasieratik zehazten dute metatesiak teoria fonologikoetan arazoak sortu izan dituela, batez ere naturaltasuna oinarritzat dutenetan (1998: 508). Hasteko, analisi fonetikoki naturala (edo fonetikoki motibatutakoa) luze ekidin duelako eta, honekin batera, segmentuen arteko lekualdatzeak teoria fonologikoaren mekanismo deskribatzaile hertsia zabaltzea eragin duelako maiz (2004: 117). Haien analisiak hainbat metatesi mota lehendabizikoz modu natural batean azaltzeko aukera ematen du, Ohalaren erara (1981, 1993) motibazio fonetikoetatik abiatuta.

Honekin batera, Blevins eta Garrettek aurreko ikuspegi teleologiko orokorren kontra egiten dute, eta era berean fonotaktika azalbide bakartzat izatearen arazoak aurkezten dituzte: ikuspegi hauen hautemate metatesi prozesuak aurrera eramaten dituzten segmentu taldearen mugen inguruko gabezia (1998: 519) edota testuinguruaren araberrako murriztapenak zehazteko ezintasuna (1998: 518) azalarazten dituzte, hurrenez hurren. Horiekin batera, metatesi mota honen izaera simetrikoa (*i.e.*, CV > VC eta VC > CV gertatzen direla segmentu pare gehienekin) teoria hauen kontra doala gogorarazten digute (1998: 519):

contrary to the apparent prediction of phonotactic markedness approaches, perceptual CV metatheses are symmetrical and can involve fine phonetic features (e.g. lowered F3 or precoronal fronting of [u]) which are not normally represented phonologically. The phonotactic account also predicts common metathesis types which in fact

are unattested, and is unable to properly limit CV metathesis to the consonant types [involved in it].

Honenbestez, autoreok lau metatesi mota ezberdin bereizten dituzte, modu arbitrarioan izendatuaz prozesu bakoitzak erakusten dituen ezaugarri fonetiko ezberdinen arabera, nahiz eta koartikulazioak eta pertzepzioak, esaterako, gehienetan (edo guztietan) paper garrantzitsua duten.

I) Perceptual metathesis (1998: 510-527; 2004: 121-125, 128-135)

Lehendabiziko metatesi mota, guk hautemate metatesia deituko duguna, soinu luzeei dagozkien alternantziei lotzen zaie. Soinu hauek askotan haien kokapenetik at heda daitezke, usu CVC sekuentzia oso batetik kanpo ager daitezkeelarik. Horregatik, soinu hauek beren leku etimologikoa ez den beste kokapen zenbaitetan berrinterpretatzeko entzuleak. Hots luze hauen artean orokorrean dardarkariak, albokariak, biribilduak, sabaikariak, faringalak, belarrak, etab. aurki daitezke. Ezaugarri hauek dauzkaten segmentu ezberdinen zerrenda zehatzago bat bakoitzaren bereizgarri fonetiko luzeekin batera aurrerago ematen da, 2.2.4 ataleko (15) taulan hain zuzen ere. Honakoa da euskal metatesien artean ugariena eta, ondorioz, lan honetan zehar zatirik handiena izango duena.

II) Compensatory metathesis (1998: 527-539; 2004: 125-126, 135-136)

Euskaraz lan honetan eta aurretik (ikus Egurtzegi 2010) “ordainezko metatesi” deitu dugun prozesu honek bokal prosodikoki nabarmen batek sekuentzia fonologikoan eragin ditzakeen efektuak batzen ditu. Periferiako bokal baten ahultze eta ondoriozko kokapen azentudunarekiko koartikulazioa eragin dezake, sekuentziaren ordena aldatzera hel daitekeelarik (‘V)CV > (‘V)VC metatesi baten ondorioz. Aldaketa hau bi noranzkoetan (*i.e.*, eskuinetik ezkerreara eta ezkerretik eskuinera) gerta daiteke, prozesua pairatzen duen hizkuntza jakin bakoitzaren silaba egituraren arabera. Bilakabide honetan periferiako edozein bokalek har dezake parte edozein kontsonante zeharka dezakeelarik, gertakari honek aurreko metatesi motatik bereiziaz.

III) Coarticulatory metathesis (2004: 126-127, 136-138)

Koartikulazio metatesiaren barnean artikulazio modu bera partekatzen duten baina artikulazio puntu ezberdina duten bata bestearen ondoko bi kontsonanteek burututako aldaketan aurkitzen ditugu. Metatesi mota honek arrunt esanguratsuak diren aldaketa asimetriko edo norabide bakarrekoak erakusten ditu herskariaren artean, ezpainkari-belar sekuentzietan kasu, horiek belar-ezpainkari bihur daitezkeelarik baina kontrako noranzkoa suposatuko lukeen aldaketaren testigantzarik (hau da, belar ezpainkari sekuentzia ezpainkari belar bihurtzea) ez delarik inongo hizkuntzatan aurkitu.

IV) Auditory metathesis (2004: 127-128, 139-140)

Autoreok lantzen duten azken metatesi mota entzunezko metatesia deituko dugu. Blevins eta Garretten arabera, prozesu honek entzunezko korronea banatzeak askotan entzulea txistukari bat kokapen ez-etimologiko batean berrinterpretatzea eraman dezakeela erakusten du. Txistukarien soinuak batzuetan entzulearengan nahastea sor dezake, horren ondorioz kate fonikoaren aurreko ordena alda dezakeelarik, agian txistukariaren alboetarikoa batean dagoen herskari batekin honen lekua aldaraziz.⁵

Hauekin batera Mills & Grima-ri (1980) jarraituz, *Pseudometathesis* deituko duten prozesu bat aurkezten dute Blevins eta Garrettek (1998: 539-540), zeinetan sinkronikoki metatesiak diruditen baina diakronikoki oso historia ezberdinak dituzten prozesuak batzen dituzten. Autoreok besteren artean Humek (1997 eta ondorengo lanak) metatesi bezala analizaturiko leti hizkuntzaren prozesua kokatzen dute. Honako pseudometatesietan, hautemate eta ordainezko metatesietan agertzen diren ezaugarriak falta dira, lekua aldatzen duten kontsonante edo bokal talde naturaletan egon beharko liratekeen murriztapenak, esate baterako. Munduko gainerako hizkuntzetan ezin aurki daitezkeen prozesu hauek askotan *telescoping* edo erregela laburtzapenen bitartez azal daitezke, hau da, egoera zahar eta berriaren artean modu askean motibaturiko prozesu bakar bat baino gehiago berreikiz.

1.3. Marko teorikoa: Ohala (1981, 1993, 2003)...

Metatesira egin diren hurbilketa berrien (Blevins & Garrett 1998, 2004 eta Hume 2004) ildotik jarraituz, Ohalaren ikuspegi garrantzia handia emango zaie lan honetan zehar. Autore honek, fonologiari oinarri fonetikoa emateko xedeaz burutu-tako lan esperimental askoren ondotik, entzuleak aldaketa fonologikoan duen pape-raren garrantzia azpimarratzen du eta hortik abiatuta zenbait hots aldaketa prozesu ezberdin bereiztera heltzen da.

Aldaketa fonologiko asko, beraz, fonetikan oinarrituak daude eta hauek entzuleak eragindakoak izan daitezke. Modu berean, aldaketa fonologikoak teleologiaren beharrik ez duela eta bat-batekoa dela (honen hedadura graduala izan arren) aldeztu du Ohalak (*i.a.* 1981, 1993, 2003).

1.3.1. Entzuleak merezi duen garrantzia

Urteetan zehar hainbat fonologo eta fonetistak hiztunari aldaketa fonologikoan paper nagusia egotzi eta gero (*e.g.*, aldaketa hizkera ekoizterakoan erabilitako energia mugatzearen ondorioz), Ohalak (1981: 178), haien arteko erlaziorik gabeko hainbat hizkuntza ezberdinetan gertatzen diren aldaketetan oinarrituz —horiek baitira eragile fonetikoak izateko aukera gehien dituztenak—, entzulearen berrinterpretazioaren ondorioz sortzen diren hots aldaketen berri ematen digu.

⁵ Whalen-en (1991) arabera, txistukari zarata interbalo txikiak herskari bezala hauteman daitezke.

Izan ere, ahoskerari dagokionean guztiz ezberdinak izan arren, akustikoki oso antzekoak izan daitezkeen soinuen arteko nahasketak ez dira ezezagunak,⁶ eta aldaketa mota hauek erakusten digute soinuen kopuru handia eta ahots-bidearen formak onartzen dituen kokapen ezberdinen ondorioz sortzen den berezko anbiguotasuna. Horien moduko aldaketa hauen izaera fonetiko laborategian bideratutako aldaketa fonologikoen bikoizteen bidez frogatu izan da.

Neurriz ezberdinak diren aldaera fonetiko zenbatezinak daude hitz bakoitzeko, eta entzuleari dagokio hauen informazio akustikoa / entzunezkoa erabiltzea kasuan kasuko hotsak berak berriro produzitu ahal izateko. Hau ez da bat ere erraza, are gehiago hizkuntzaren soinuen hainbat ezaugarri baldintza fisikoek eragindakoak direla kontuan hartzen badugu, eta ez hitzunek beraiek eragindakoak.

Adibide bezala frantseseko hitz amaierako /n/-ren apokopearen kasua jar genezake (1.6), horretan entzuleak ezaugarri bat (bokalaren sudurkaritasuna) testuinguruari ezin egotzirik berak zuzenean ahoskatzen duelarik.

- (1.6) a) /bɔn/ > /bɔ̃/ 'ona'
 b) /blanc/ > /blã/ 'zuria'

Adibide hauetan aldaketa fonetiko (fisiko) bakarra gertatzen da, azken sudurkariaren galera, alegia, bokal sudurkaria aurretik ere hor baitzegoen, nahiz eta hitzun izango den entzuleak segmentu hori baldintzatzen zuen testuingurua galdu arte bokal sudurkaria "nahita" ahoskatzeko beharrik sumatzen ez duen. Ohalak (1981: 185) zuzendu gabeko distortsioa (*uncorrected distortion*) esaten die aldaketa honen modukoei (/u/ > /y/ horzkarien aurrean, edota *umlaut*-a deitu ohi den bokal aurreratzea barne), zeintzuetan desagertu den testuinguru batek aldaketa baldintzatzen duen.

Honen moduko aldaketen inguruan egin diren azterketa fonetiko askok erakutsi duten legez, sudurkaria zenbat eta pertzeptualki nabariagoa izan, gero eta sudurkaritasun txikiagoarekin hautematen da bokala eta, alderantziz, sudurkaria zenbat eta entzuteko zailagoa izan hainbat eta sudurkariago sumatzen dute entzuleek bokala (1981: 182).

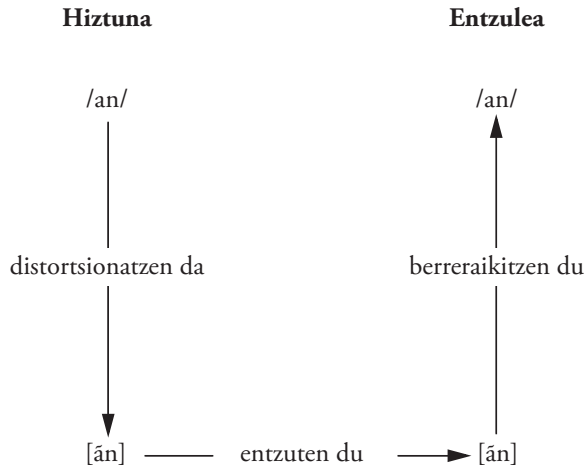
1.3.2. Bat-batekotasuna eta aldaketa mota ezberdinak: hiperzuzenketa eta hipozuzenketa

(1.6)n agertzen den frantsesaren kodako sudurkariaren galera, esan bezala, entzulearen berrinterpretazio (bakar) baten emaitzatzat daukagu, aldaketa fonologiko hau bat-bateko prozesu bat dela ondorioztatu behar dugularik. Ohalak hurrengo koadroen moduko batzuk erabiltzen ditu (1981: 182-183) zuzendu gabeko distortsio prozesu hauek —beranduago hipozuzenketa (1993) deituko dituenak— irudikatzeko. Horzkari osteko /u/ > /y/ aldaketa aurkezten du Ohalak, baina honakoan /n/-ren galeraren ondoriozko bokal sudurkariaren agerpena irudikatuko dugu, frantsesez ezaguna dugun prozesu bat hain zuzen ere:⁷

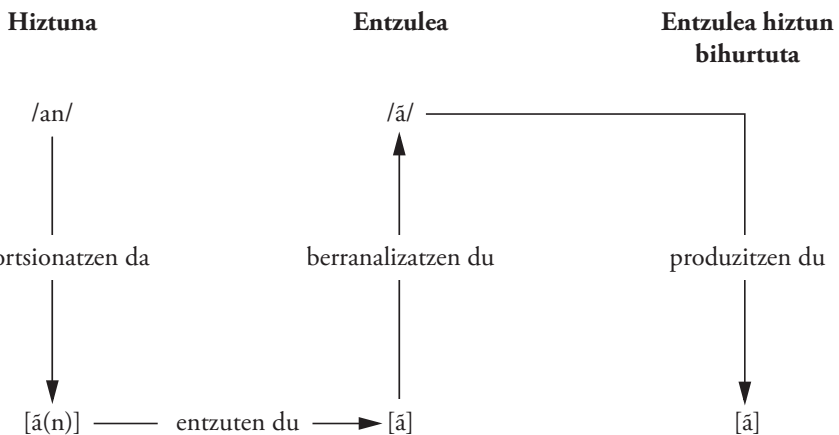
⁶ Cf. esate baterako /θ/ eta /f/-ren arteko nahasketa ingeles dialektalean: /wiθ/ > /wif/.

⁷ Prozesu hau euskaraz ezagun dugun bati ere egokitu dakioko sudurkariaren gibelean beste bokal bat ezarri eta sudurkari horrek hasperen bat emango balu galtzearen orde. Sudurkaritasunaren sorbu-

1. aukera

2. aukera

1. aukeran entzuleak “ondo” analizaturiko kate baten berri ematen zaigu, baina 2. aukeran ikusten den koadroan entzuleak kate fonikoa modu ez-etimologiko batean analizatu eta hots aldaketarentzako bidea irekitzen du, kate hori berriro eratzekoan modu berri batean egingo duelarik. Aldaketa, beraz, berreraiketan zuzenketa erregelak baliatzeko arazo baten ondorioz gertatzen da, testuinguruaren galera kasu. Prozesu honi hipozuzenketa esaten zaio (*hypo-correction*, 1993: 246), eta historikoki hizkeraren produkzioaren ondorio ziren ezaugarri edo segmentuak ahoskera errege-

—
 rua modu berean galduko litzatekeenez gero, koadro hauentzako argudiatuko ditugun guztiak onargariak izango lirateke prozesu horrentzako ere.

len parte bihurtzea eragin dezake, honela hizkuntzan (fonemikoki) ez zeuden hotsak sor daitezkeelarik.

Azpimarratzekoa da 2. aukeran aurkeztu dugun aldaketak duen bat-bateko izaera, aurretiaz fonologo eta hizkuntzalari historiko askok bi pausutan azaldu ohi zuten bilakabide bakarrera laburtzen baita:

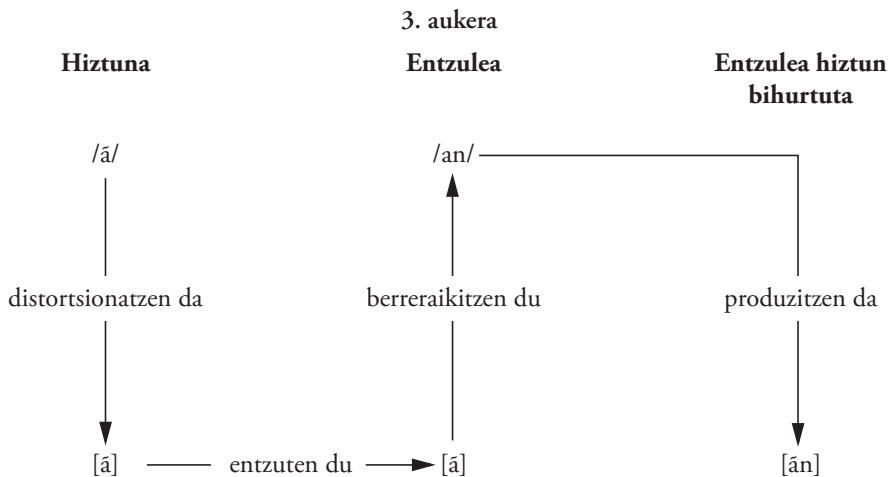

Aldaketa bakarra, beraz, amaierako /n/-ren galera da, [á] fonetikoki hasieratik baitzegoen bertan (Ohalá 1993: 248).

Aldaketa fonologiko erregularrak modu gradualean eta oso aldi luzeetan zabal-tzen direla kontuan izanda, eta (1.7)ren bidez azaldu dugun prozesuan gradualitate hori galtzen denez, beste lekuren batean bilatu behar da aldaketaren geldotasun hori. Ohalak (1993: 266) prozesua geldotzeko momentua hedapenean aurkitzen du: bai hiztun batetik bestera, bai estilo batetik bestera eta baita hitz batetik bestera gertatu behar den hedapenean, hain zuzen ere.

Izan ere, hedapena oso iragazki zorrotza dugu, hiztun bakoitzari gerta dakizkiokeen hainbat aldaketa fonologikoren artean oso gutxi zabalduko baitira beste hiztunen artean, eta hedapen hau oso modu geldoan gertatuko da.

Orain arte jorratu dugun zuzendu gabeko distortsio edo hipozuzenketa prozesuekin batera, Ohalak (1981: 187) beste aldaketa aukera bat aurkezten digu:

2. aukeran ikusitako prozesuaren kontrako bidea ikus dezakegu 3. aukeran. Honakoan, entzuleak zuzenketa behar ez zuen sekuentzia bat “zuzendu” egiten du, honen ondorioz hots aldaketa gertatzen delarik. Aldaketa honi hiperzuzenketa esaten zaio eta, hipozuzenketa ez bezala, honek ezin du segmentu berririk eratorri, honakoa entzuleak segmentuen arteko harremanen inguruan ikusitako erregelen bidez burututako gehiegizko zuzenketa bat delako. 3. aukeran, esaterako, entzuleak /a/ bokalaren sudurkaritasuna bokal hori kontsonante sudurkari baten aurrean ego-

teari egozten dio (eta, horrenbestez, okertu egiten da). Honakoa da, hain zuzen ere, euskarazko hainbat hizkeratan entzun daitekeen *arrain* edota *artzain* bezalakoetan amaierako sudurkaria “berrezartzeko” balio izan duen prozesua (< *arrāi*, *artzāi* bezalako diptongo sudurkarietatik) (*v. infra* 5.2).

Orain arte aurkeztu ditugun hiru aukerek, beraz, hiru prozesu ezberdin erakusten dituzte:

- I) *Zuzenketa* (Ohalo 1993: 245, 258): Entzuleak seinale akustiko inperfektu batetik hiztunak osaturiko ahoskera modu egokian berreraiki eta normalizatzen du, testuinguruak sor litzakeen aldaketak baztertuz. Berreskurapena egokia den heinean ez da hots aldaketarik gertatzen (1. aukera).
- II) *Hipozuzenketa* edo zuzendu gabeko distortsioa (Ohalo 1993: 246-247, 255): Entzuleak, esperientzia falta edota testuinguru fonologikoa ezagutzeko arazoengatik, hizkeraren produkzio sistemaren ezaugarri fonetiko fisikoen eraginez sorturiko xehetasunak zuzendu gabe utzi eta balio nagusi bezala hartzea, hauek ahoskera erregelen parte bihurtzen direlarik. Hots aldaketa mota honek aurretiaz hizkuntzan ez ziren segmentu berriak sor ditzake (2. aukera).
- III) *Hiperzuzenketa* (Ohalo 1993: 250, 255): Entzuleak kate fonikoan aurkitzen dituen distortsioak testuinguruari egotzi eta bere hizkuntzan ezagunak diren ahoskera erregelak erabiliz beharrik gabe “zuzentzen” dituenean gertatzen den hots aldaketa da. Honek, aurreko prozesuak ez bezala, ezin ditzake segmentu berriak sortu, hizkuntzan dagoeneko ezagunak ziren erregelen erabilpen desegokien ondorioa delako eta testuinguru halabeharrez gorde behar du, hori bera baita aldaketaren eragilea (3. aukera).

Lehendabiziko hiztun bakar batek (2. aukera) edo (3. aukera) bezalako berrinterpretazio baten ondoriozko berrikuntza bat bideratzen duenean mini-hots aldaketa bat gertatu dela esaten du Ohalak (1981: 184, 1993: 243), hau da, hiztun eta entzule bakar baten arteko harremanean gertatutako hots aldaketa. Soilik aldaketa hori hainbat eta hainbat entzule-hiztunek kopiatu eta haien artean zabaldu ostean bihur daiteke hots aldaketa erregularra edo, bere terminologian, makro-hots aldaketa.

Hala ere, hizkuntzan baliabide asko daude hots aldaketaren hedapena ekiditeko (1993: 244), ahots erregelak hiztun komunitate bakoitzean behin eta berriro errepikatuta egotea (eta horren ondoriozko berreskurapenerako erraztasuna) eta, kultura askotan, ortografia bera. Hauekin batera, autorearen ustetan ez da gauza ohikoa ahoskatze modu berri bat kopiatzea eta, modu berean, moden erregelen menpe egongo litzateke. Aukera gordetzailen horiek, pertzepzioa gauzatzera gertatzen diren zuzenketekin batera, azalduko lukete aldaketa fonologikoak zergatik ez diren are ohikoagoak izaten.

1.3.3. *Muga gabeko teleologiaren kontra*

Aurkeztu ditugun prozesuak burutzeko ez da teleologiara jo beharrik. (1.6)ko zuzendu gabeko distortsioak ez du indar optimizatzaile edo errazlerik bere atzean, eta (agian) erabil daitekeen teleologia bakarra entzuleak jasotako hitzak ahal bezain modu fidelenean berrerabiltzean datza (1981: 186).

Izan ere, entzuleak aldaketa fonologikoan duen paperaren garrantziari lotzen zaio teleologiaren bazterketa, bere berrinterpretazioan baita aldaketaren muina, nahiz eta aldaketa bera hiztun eta entzulearen arteko transmisioan dagoen (v. Ohala 1993: 263, “This includes the speech production system and the listeners decoding system”). Entzuleak kate fonikoan dagoen bariazio fonetikoak ezagutu eta alde batera uzten badu hots aldaketa geldiarazteko baliabideak ditu (1. aukerako zuzenketa prozesua), bariazio fonetikoak zehazki kopiatzen dituen nahigabe hots aldaketan parte hartzen duen modu berean (2. aukerako hipozuzenketa, alegia). Hauekin batera, beste kasu zenbaitetan entzuleak erregelak modu desegokian erabiltzeagatik eragin dezake aldaketa fonologikoa (hau da, 3. aukeran erakutsitako hiperzuzenketa).

Hots aldaketaren ikuspegi honek dakartzan kasu guztietan teleologia gutxiengora mugatzen da: hiztun eta entzuleak daukaten interes bakarra komunikatzea da (Ohala 1981: 197) eta ez dago ahoskera aldatzeko intentziorik, ez hiztun ezta entzulari dagokionean (Ohala 1993: 262). Ondorioz, ahoskera erregelak entzun dituzten moduan esan nahi dituzte eta ez aldatu, nahiz eta honakoa beti lortzen ez duten.

Beraz, aldaketa fonologikoan aipatutakoak baino indartsuago den edozein aurreikuspen teleologikoren beharrik ez dela azpimarratzen du autoreak, baina ez du teleologiaren garrantzia aldaketaren beste alderdi batzuetarako ukatzen, e.g. honen hedapenean (Ohala 1993: 263).

2. Kontsonante ozenen metatesia

Kontsonanteen metatesien artean ozenen metatesiak izaten dira orokorrean zabalduenak eta euskaraz ere horrelako bilakabideen zenbait adibide aurki dezakegu. Metatesiaren analisiaren inguruko lehenengo lanetatik azpimarratzen da segmentu ozenek duten metatesia burutzeko joera. Ultanek (1978: 395), esaterako, bere tesien artean hurrengoa adierazten du: “Generally speaking, the more resonant a segment is the greater the likelihood it will be affected by metathesis given the necessary conditions therefor [...].”

Adibide hauen multzokatzeak erakusten digunaren arabera, bi mota ezberdinetako metatesiak ezagun zaizkigula esan beharra dago, bi modu ezberdinetan berregokitu daitezkeelako segmentuak: bai hauei bigarren segmentu kontsonantiko baten lekua egokitzen zaielarik, beste kontsonante horrek lehenengoaren kokapen etimologikoa zena jasotzen duen bitartean ((2.1) adibideetan kasu), edota hots jakin horiek haien kokapen etimologikoa ez den beste batean ezarrita gainontzeko segmentu guztiek kateatze fonikoan haien jarraipen originala mantentzen duten bitartean, (2.2)-n irudikatzen den bezala.

- (2.1) *elkar, alkar* : *erkal, arkal*
irago : *igaro*
 (2.2) *arlot* : *alor*
kurel (< gazt. *cruel*)⁸

⁸ Horrelako adibideak CV metatesi bezala ere deskriba daitezke kasu askotan, baina beste zenbait mugimendu luzeago ere aurki daiteke (segmentu bat baino gehiago zeharkatzen delarik) eta horiek C metatesi bezala baino ezin ditugu deskribatu.

Bi aldaketa mota orokor hauen barnean jarraian aurkezten diren zenbait bilakabide ezberdin bereiz daitezke, lehenengo taldeari dagokionez prozesuan parte hartzen duten segmentuen arabera sailkatu ditugunak eta bigarrenen kasuan bilakaeren azken emaitzei erreparatuz.

Azpimarragarria da /r/ eta //k- duten portaera metatesiei dagokienez, bi horien arteko nahaste-maiztasuna askoz handiagoa baita silaba kodan ekinean baino, bi segmentu hauen arteko metatesia bi hotsak kokapen honetan daudelarik gertatzen baita kasu gehienetan.

Silaba ekinean, ordea, /r/ ttakak hurbilkariekin burutzen du metatesia orokorrean, *onset*-eko // albokariak /n/ sudurkariarekin egiteko joera duen bitartean, hurrengo atalean erakutsiko dugunez.

2.1. Bi hotsen arteko metatesiak

Bi segmentu fonologiko ezberdinek bereizgarri fonetiko jakin bat (edo gehiago) partekatzen dutenean, bata bestearekin nahasteko aukera izan dezake egoera hipoartikulatu batean. Bi hots hauen arteko nahaste-maiztasuna handia denean, haien arteko metatesia gertatzeko aukera sor daiteke biak hitz berean diren heinean, bai bata bestearen gibelego silabetan egonda eta baita, horren ohikoa ez izan arren, haien jatorrizko kokagunea diren silaben artean silaba bakarra dagoenean.

Ohalari (1993, bereziki) jarraikiz, aldaketa fonologikoak, segmentuen leku-aldaketak kasu, maiz gerta daitezke entzule independente bakoitzaren interpretazioari dagokionez, baina soilik hauek hitzun multzo handiagoetan barrena zabaltzen direnean bihurtuko dira bilakaera fonologiko.

2.1.1. Metatesiak silaba kodan: Dardarkari eta albokariaren artekoa

Ozen bat (gutxienez) tartean duten metatesiekin ekiteko, prozesuan parte hartzen duten segmentu biak urkariak direnean gerta daitekeen metatesia aipatuko dugu. Euskaraz, beraz, // eta /r/-ren arteko metatesiaren hainbat etsenplu aurki daitezke, lekualdatzea bi hotsak silaba kodetan daudenean gauzatzen delarik. Aipatutako bilakabidearen zenbait adibide (2.3)n aurkezten ditugu:

- (2.3) a) *alper* (B, G, GN; Larramendi, Añibarro, Harriet⁹) : *arpel* (B; Añibarro)
 b) *elkar* (G, GN, L, BN), *alkar* (B, G, GN-araq-larr-5vill-arce-ulz, Ae, Z, Err) : *erkal* (Ae), *arkal* (B-ple-arr-oroz-ger-gip)¹⁰
 c) *ergel* (G, GN, L, BN, Z) : *elger* (Z; Harriet, Tartas, Oihenart)
 d) *sorbalda* (orokorra) : *solbarda* (Larramendi, Añibarro, Harriet)
 e) *eltur* (B-m, G-azp-goi-to; Larramendi, Harriet) : *ertul* (GN-5vill) ('zauritik irteten den haragi ustela')

⁹ Harriet soilik aipatzen denean Maurice Harrieti egiten zaio erreferentzia, Martin Harrieti dagokionean hala zehaztuko da.

¹⁰ Honakoan agian ez da metatesirik, abiapuntu bezala **bark-bar* hartuko bagenu bi /r/ horien disimilazioek (/r/ > //, alegia) sortuko lituzketelako forma biak. Hori horrela izanik ere, metatesia gertatzeko aukeren maiztasunarekin erlazio zuzena izango lukeela pentsa daiteke. Ikus Mitxelena (1961/77: 69).

- f) *elbar* (B-gip, GN) : (*h*)*erbal* (B, G, Baz, BN, Z)
 g) *kalpar* (G-azp, GN-larr-ulz), *galbar* (Larramendi, Harriet) : *garbal* (L, Harriet)
 h) *arbalda* (Pouvreau, Duvoisin, Axular) (< gazt. *albarda*)

(2.3)ko adibideetan dardarkaria (/r/) beti silaba kodan agertzen denez ezin daiteke /r/ eta /r/-ren arteko oposaketarik bilatu, kokapen horretan dardarkari biak beti neutraldu egiten direlako.

Dardarkari eta albokariaren arteko metatesia, beraz, elementu hauek bata bestea- ren osteko bi silaben kodetan kokatzen direnean gertatzen dela ikus dezakegu. Honenbestez, eta urkariak partaide dituzten metatesiak beste hainbat hizkuntzatan ohi-koak direla buruan daukagula (cf. Frigeni-ren (2005a, 2005b, 2009) Campidaniako sardinieran latinetik datozen urkariak jasandako bilakaera ezberdinen inguruko lanak, esaterako), koda kokapenetik kanpoko urkarien arteko metatesiek suposatuko luketen salbuespenik dagoen jakitea genuke hurrengo urratsa.

Behin euskaraz bi urkarien arteko metatesia silaba kodan —gogoratu hemen dardarkarien neutraltzea gertatzen dela— baino ez dugula aurkitu eta bokal arteko silaba ekinean kokaturiko /r/ eta /r/ dardarkarien arteko oposaketa gertatzen dela zehaztu-rik, zenbait aukera burura dakizkiguke *onset* kokapen jakin horretan logikoki posi-bleak diren urkarien arteko metatesiei dagokienez: /r/ eta // -ren arteko lekualdatzea gertatzea, /r/ eta // -ren artekoa gertatzea, /r/ eta /r/-ren artekoa, metatesi posible hauen arteko zenbait (bi edo hiru) gertatzea edo horietako bat ere ez gertatzea, hain zuzen ere.

Honen erantzunaren bila ezagutzen ditugun adibideak begiratuta, /r/ eta // ho- tsen arteko pare bat metatesi topa genitzake koda kokapenetik kanpo, /r/-rekin horre- lako lekualdatzerik aurkitzen ez dugun bitartean, ez // ezta /r/-rekin ere. (2.4)n era- kusten dira aipatutako hiru salbuespen horiek:

- (2.4) a) *korrale* (L, BN-mix-baig) : *kolarre* (N-Sakana), *kolar* (B-ger) (< gazt. *co- rral*)¹¹
 b) *kakarraldo* (B-ger-ple-oro-z-m; Añibarro) : *kakalardo* (B-m-gip, G, GN -gip-ulz; Larramendi, Añibarro, Harriet)¹²
 c) *ostiral* (B-gip, G, GN-gip-larr-ulz), *ostirale* (GN-araq, BN, Z), *ortzirale* (L, BN-ciz-ad-baig-lab, Ae) : *ostilare* (Err-uzt), *ostilera* (GN-araq), *or- tzilare* (GN-araq-egüés-arce-erro-burg-ilzarb, L-ain-sar-arcang, Baz, Ae, Zar, Err), *ortzil(l)ere* (GN-araq-arce-erro-ulz-olza-gulina, Baz)

Esan bezala, (2.4)ko hiru adibide horiek baino ez ditugu; aurretiaz ikusitako ko- kapenetik kanpo oso maiztasun txikiarekin baino agertzen ez zaizkigula esan behar da, beraz. Horregatik, hiru adibide hauek aldaketa esporadiko independente izatea proposa daiteke, eta ez aurretik aurkezturiko bilakabide orokorragoaren salbuespen edo kontra-adibidetzat. Horrelako adibide gehiago aurki daitezkeen jakin beharko

¹¹ Kasu honetan herri etimologiaren eragina ere egon daitekeela zehaztu behar dugu, *larr(e)*-ren era- ginez, hain zuzen ere.

¹² Metatesi esporadiko honen (eta agian beste zenbaiten) azalpenean hitzaren izaera fonosinbolikoak oraindik zehazturik ez daukagun nolabaiteko inplikazioak izango dituelakoan gaude.

genuke honakoa bilakabide emankor bat izan den zehaztu ahal izateko eta horien historia hobeto ezagutu beharko genuke metatesi sinkronikoak diruditen hauek diakronikoki ere metatesiak diren jakiteko.¹³ Edozein kasutan ere, adibide hauek dardarkari eta /l/-ren arteko metatesiaren partetzat hartuta, ezin uka daiteke oso gutxiengo txikiak direla eta prozesua, gehienetan, silaba kodako segmentuen artera mugatzen dela.

/l/ eta /r/ urkarien metatesia, ondorioz, silaba kodan gertatzen da orokorrean, azken hiru adibide hauek (lehenengoa geografikoki oso mugatua dagoelarik) metatesi mota honetatik kanpo koka ditzakegun beste aldaketa esporadiko mota ezberdintzat ditugula; horiek gutxiago (2.4a) edo gehiago (2.4b) zabaltzeko aukera izan dezakete.

Behin zehaztuta bi hots hauen arteko metatesia silaba kodan baino ez dela gertatzen, ikusi beharra dago bi soinu hauek beste kokapenean, hau da, silabaren ekinean, zer nolako bilakabideak gara ditzaketen.

2.1.2. Metatesiak silaba ekinean: Dardarkari eta hurbilkarien artekoa

/r/-ri dagokionez, honakoa silaba hasieran dagoela gertatu diren hainbat berrinterpretazio aurki genitzake euskaraz, segmentuaren lekualdatzearen helburu den kokapen ez-etimologiko berria betiere silaba ekinean ezartzen delarik. Deskribatu berri dugun bilakabideari dagozkion aurkituriko kasu guztietan /r/ ttakak hurbilkariekin¹⁴ posizioa trukaturaz gauzatzen da metatesia. (2.5)en aurkezten dira bilakaera honen adibideak:

- (2.5) a) *ediren* (L, BN, Z), *ediro* (B-oro; Larramendi, Harriet (L)) : *eriden* (BN, Z), *erden* (Zar, Err), *erido* (B)
- b) *iragan* (L, BN-baig) : *igaran* (B-ger, L, BN, Z, Err-is)
- c) *irago*, *irao*¹⁵ (B-ger-arr, G-nav, GN-larr); Landuchius, Larramendi, Añibarro, Duvoisin, Harriet), *iragon* (B-ger-m), *iragotu* (Duvoisin) : *igaro* (B, G; Micoleta, Larramendi, Araquistain, Añibarro, Duvoisin, Harriet)
- d) *irudi* (B, G, GN, L; Pouvreau, Larramendi, Añibarro, Harriet) : *iduri* (Dechepare, Leizarraga)
- e) *edaran* (BN-ciz, Zar, Z, Err) : *eradan* (Z)
- f) *madarikatu* (B, G, L, Baz, BN) : *maradikatu* (Larramendi, Gèze, Harriet) (< lat. *maledicere*)
- g) *igaraba* (GN; Larramendi, Añibarro, Harriet), *igarabi* (B-m) : *igabera* (B-gip, G-to-azp) ('nutria', cf. (4.1e))

(2.5)eko adibide guztietan ikus daitekeen bezala, bigarren eta hirugarren silaben ekinetan dauden /r/ eta [β], [ð] edo [γ] frikariak haien kokapenak bata bestearekin aldatu egiten dituzte.

¹³ Ikus Blevins & Garrett (1998: 539-540) *pseudometathesis* direlakoei buruz.

¹⁴ Euskara modernoan bokalarteko herskari ahostunak (/b/, /d/ eta /g/) hurbilkari bezala ([β], [ð] eta [γ]) gauzatzen dira, eta baita horien aurrean /r, l, s, ʃ/ daudenean ere (Txillardegi 1980, Hualde 1991: 100). Dardarkariaren metatesia hauekin gertatzen da.

¹⁵ Euskaraz bokalarteko hurbilkariak maiz galdu egiten direla gogoratu behar da.

Aldaketa hau ulertzeko helburuaz segmentu hauen arteko antzekotasunetan erreparatu beharrean gaude. Izan ere, bokalarteko [β], [ð] eta [ɣ] hurbilkariak, beste kopapenetan ager daitezkeen herskariak ez bezala, frikariak eta ondorioz, segmentu jarraituak dira,¹⁶ /r/ fonemarekiko antzekotasun handia dutelarik ezaugarri horri dagokionez.

Honen ondorioz, ttaka eta hurbilkarien arteko metatesia herskari ahostunak bokal artean frikari bihurtu ondoren gertatu dela derrigor suposatu beharko genuke, bilakaera horren aurretik ez legokeelako metatesi honentzako inolako motibazio fonetiko zein fonologiko posiblerik, klase natural horri datzekionean gutxienez.

Aipatu behar da adibide zenbaitetan /r/ /d/-ren aurretik agertzen dela egoera zaharrenean, aldaturiko formak *-ra*-ren bidez osaturiko kausatiboak diren heinean (cf. Uhlenbeck 1909-1910: 117).

(2.5)en hurbilkarien eta /r/-ren arteko metatesiarekin gertatzen zen modu berean, /r/ fonemari dagokionez ere horrelako bilakabideak ikus daitezke. /r/-k jasandako lekualdatzearen adibide zenbait ere gertatu dira, nahiz eta honetan aurki ditzakegun hitzak agian horren ohikoak ez diren. Batu ditugun dardarkari anitza eta hurbilkarien arteko tokialdatzearen zenbait adibide (2.6)n aurkezten dira:

- (2.6) a) *arrabots* (B, G, GN, BN) : (*h*)*abarrots* (L, BN) ('zarata')
- b) *edarra* (B, G-nav; Larramendi, Harriet) : *errada* (B-gip, G; Landuchius (h-), Araquistain, Añibarro, Harriet) (< gazt. *herrada*)
- c) *erradapi* (B-arr-ger-oroz-m-ple, G, GN-5vill, Baz) : *edarrapi* (B-m) ('cortinilla, velo del paladar')
- d) *arradaki* (BN; Harriet), *erradaki* (BN, Zar, Err, Z; Gèze) : *adarraki*¹⁷ (Z; Harriet) ('rasero, rodillo de madera')
- e) *kedar*, *kedarra* (B-arr-oroz-m-gip), *kedarre* (AN-ulz-egüés-olza, G, GN-erro, Baz, BN, Z) : *k(h)errade* (Ae, Z), *kerrada* (BN-baig), *kerreda* (Duvoin, Azkue) ('hollín')

Aurretiaz erakutsitako adibideetan bezala, (2.6) adibidean ere dardarkari baten eta hurbilkari baten arteko lekualdatzeak gertatzen dira, oraingoan /r/ fonemari dagokionak, nahiz eta [ɣ]-rekin adibiderik topatu ez dugun.¹⁸

Modu berean azpimarragarri iruditzen zaigu (2.5) eta (2.6) taldeen arteko ezberdintasun semantikoa, (2.5) adibide multzoko gehienak aditz nagusiak baitira, (2.6)n horrelakorik ez dagoen artean. Izan ere, /r/ eta hurbilkarien arteko metatesia horrelako kategoria semantiko baten aldeko joera bat erakusten duen aurkitutako lehenengo bilakabidea da, *-ra*- morfemaren maiztasun handiak baldintzatzen duela.

Ezberdintasun honek, agian, morfologiak baldintzaturiko aldaketa baten aurrean gaudela erakutsi lezake, metatesian parte hartzen duten ttak horiek aurrizki bakar baten osagai fonologikoak izan daitezkeelako kasu zenbaitetan.¹⁹

¹⁶ Hau da, [+ *Continuanti*] ezaugarria partekatzen dute.

¹⁷ Aipatu behar da aldaera honetan *adar* hitzak bultzaturiko herri etimologia bat gertatu ahal izan dela.

¹⁸ Ez da argi geratzen, beraz, hots [ɣ]-k ere bilakabide honetan parte hartzen duen edo ez, nahiz eta baiezkoko suposa litekeen.

¹⁹ Ikus. Lakarra (2006) *-ra*- aurrizki honen inguruan.

(2.5-6)n ikusi dugunez, euskaraz bokalarteko dardarkari biek metatesiak hurbilkari ezberdinekin lekua trukatzuz aurrera eraman ditzakete, ondorioz silaba ekinean egon behar dutelarik eta, orain arte jasotako adibideei erreparatuz bederen, bata bestearen osteko silabetan kokatzen direlarik betiere.²⁰ Dardarkari bien artean hiru hurbilkari ezberdinekin buruturiko metatesiak aurki daitezke, nahiz eta anitzarentzako ere ez ditugun aurkitu (oraindik, gutxienez) hiru hurbilkari ezberdinekin aurrera eramandako bilakabideak (dardarkari anitza eta [ɣ]-ren artekorik).

2.1.3. Metatesiak silaba ekinean: Albokari eta sudurkariaren artekoa

Dagoeneko ikusi dugunez, nahiz eta biak silaba kodetan daudenean /r/ eta /l/ segmentuek haien arteko lekualdatzea jasan dezaketen, silaba hasieran egonda ttakak metatesia hurbilkariekin burutzen du eta, modu berean, /l/ fonemak ere, ekinean dagoen heinean, beste segmentu ezberdin batekin kokapena aldatzeko joera du, dagoeneko aurreratu dugun bezala, /n/ hots sudurkariarekin, hain zuzen ere.

Hurrengo (2.7)ko adibideetan aurkezten dira aipaturiko ekineko ozenen arteko metatesiaren berri ematen duten zenbait aldaera:

- (2.7) a) *belena* (GN-araq, Err, Baz, Zar) (cf. fr. *venelle*, N zaharra *benela*, *apud* Iribarren 1984, astur. *binietsa* ‘espacio entre casas próximas’) (‘bi etxeren arteko lekua’)
- b) *il(l)unabar* (B, G-bet, GN-gip-ulz, Baz, BN-baig, Ae, Zar) : *iñular* (G-to), *iñulabar* (G-to)
- c) *elaia* (B, G) : *enara* (B-m, G-goi-bet, GN-gip-ulz; Landuchius, Pouvreau, Añibarro) (< **eLana* : **eNala*, *apud* Mitxelena 1961/77)
- d) *labana* (B-gip, GN-sept), *labaña* (B-ger, G, GN-gip) : *nabala* (N), *nabla* (Zar), *nabela* (Z), *ñabla* (Err)
- e) *seinale*, *señale* (B, G, GN) : *senaille*, *senalle* (B) : *sellane* (B) : *sela(i)ñe* (B-gip) (< gazt. *señal*)
- f) *mantzanilla* (B-gip, G-goi) : *mantzaliña* (B-gip, GN-mer (Sakana)) (< gazt. *manzanilla*)

Aurreko (2.3-6) adibideetan ez bezala, honakoan ez dira bakarrik lehenengo eta bigarren edota bigarren eta hirugarren silaben arteko metatesiak gertatzen, (2.7d)k erakusten du metatesia jasaten duten segmentuen arteko lekualdatzea urrunago ere hel daitekeela mugitzen diren bi hotsen artean bere osagarrien egoera etimologikoa aldatzen ez duen silaba bat uzten duelarik.

²⁰ Hauekin batera, aurretik arazotsutat aurkeztu dugun adibide baten beste aldaera bat jaso dugu, OEH-k gipuzkeran kokatzen duena eta Zuazoren arabera Leioan ere erabiltzen dena:

kakarraldo : *karrakaldo* (B-Leioa, G-goi) (cf. aurretik aurkezturiko (6.4b), *kakalardo*)

Honakoak motibazio fonetiko zein fonologiko ageririk ere ez duela kontuan harturik, aurretiaz aipaturiko hitzaren izaera fonosinbolikoak garrantzia handiagoa har lezake, kasu jakin honetan ikus daitezkeen bilakaera azalpena lortzeko orduan. Modu berean, aldaeraren kokapen geografikoa horren zehatza izateak honek izandako zabalkunde mugatua azpimarratzen du.

Honekin batera, (2.7d-e) adibideen zenbait aldaeratan ikusten den legez, segmentu albokari zein sudurkari sabaikariak ezaugarri hau ez balute bezala mugitzen direla nabarmendu daiteke, hau da, bai /n/ eta /ɲ/ eta baita /l/ eta /ɲ/-ren arteko metatesiak ere gertatzen direla /n/ eta /l/ fonema koroarietak gertatzen diren modu berean, *señale* > *selañe*-ren kasu. Halaber, (2.7f) adibideak erakusten duenez, entzuleak segmentuen kokapenaren berrinterpretazioa hots koroarietak artean burutu dezake, ezaugarri palatala etimologikoki dagokion silabak mantentzen duelarik.

Hala ere, (2.7d)n agertzen diren aldaera guztiak azaltzea ez litzateke horren lan erraza izango. Esate baterako, sabaikaritasuna etimologikoki hirugarren silabako albokarian zegoela aurreikusita (**naballa*-ren antzerako zerbait suposatuz gero, bederen) eta, erronkarietak erakusten duen aldaeran (*ñabla*, bertako sinkoperako joera gora behera **ñabala* batera eraman daitekeena) lehenengo silabako sudurkaria sabaikari moduan agertzen zaigula kontuan izanda, forma azalduko lukeen ezaugarri sabaikariaren metatesia proposa daiteke (**naballa* > **ñabala* > *ñabla*), baina baita sabaikaritasun hori berrikuntza independentea baino ez izatea ere. Azkenik, bi metatesi ere proposa daitezke: **naballa*-tik *labaña* forma ezaguna eratortzen duen koroarietak arteko metatesia (ezaugarri palatalaren kokapena gordeko lukeena) eta bi segmentu ozenen arteko bigarren bat, (*i.e.* ezaugarriatik atzean utzi barik) **ñabala* (> *ñabla*) sortuko lukeena.

Euskaraz ezagun dugun azken sudurkariak —/m/-k, alegia— horrelako lekualdatzerik jasaten duen zehaztea alde batera ezin utzi daitekeen kontua dugu. Honi dagokionez, adibideak ez dira inondik inora ugariak, baina Uhlenbeckek (1909-1910: 117) horietako bat ematen digu, zeinetan bi kontsonanteak beti ere silaba ekinean dauden:

(2.8) *limikatu* (L, BN) : *milikatu* (G, GN, L, Baz, BN)

Edozein kasutan ere, silaba ekineko sudurkari eta albokarietak arteko metatesietan segmentu koroari, palatal eta sudurkarietak erruz nahasturik egotea azpimarragarria iruditzen zaigu. Hala ere, aipatutako segmentu sabaikarietak aurretik (2.3)-n aurkeztutako urkarietak arteko metatesian parterik ez hartzea ez bide da azpimarragarri, aldaketa hori kodan baino ez delako gertatzen eta albokari sabaikaria ez delako horren ohikoa kokapen horretan. Edozein kasutan ere, bereizketa honek (edo, hobeto esanda, bereizketa ezak) inplikazio zabalagoak dituen ezin genezake oraingoz zehaztu.

Aurkezturiko silaba ekineko bilakaera honi zuzenean atxikitzen ez zaizkion bi adibide aurkitu ditugu, segmentuetako bat kodan egoteagatik, hain zuzen ere. (2.9)n agertzen dira:

(2.9) a) *aginaldo* (Larramendi) : *agilando* (B), *agirando* (Oihenart),²¹ *agillando* (Azkue); *agillandua* (Etxebarria (B-eibar)) (< gazt. *aguinaldo*)
 b) *legen* (GN-5vill-ulz) : *negel* (GN-5vill-ulz), *negal* (G-bet, GN-ulz, Baz, Ae) ('rana')

²¹ *Notes d'Oihenart pour le Vocabulaire de Pouvreau* (1661).

- c) *legen* (orok.), *legan* (B-ger), *leen* (B-gip) ('lepra, enfermedad cutánea') : *negal* (L-ain, Baz, BN-baig), *negel* (L-côte, BN-ciz, Z), *nagel* ('herpes, sarpullido') (cf. gazt. *dengue* gaixotasuna)²²

Lehenengoan (2.9a), /n/ eta // -ren arteko lekualdatzea bi ozen hauek tautosilabikoak direla gertatzen da, proposatutako bilakaeratik kanpo geratzen delarik. Baina, Oñederrak (1990: 101) zehazten duenez, Menéndez Pidalen (1962: 29) arabera metatesia espainolez ere gerta zitekeen, eta euskarak *aguilando* gaztelerazko formatik har zitzakeen (2.9a)ko aldaera horiek. Hala eta guztiz ere, mailegu zaharra izan beharko litzateke, Oihenartek ematen duen formak bokalarteko // -aren ordeztu /r/ bat duelako, ondorioz euskaraz gertatutako prozesu honen aurrekoa dugularik.

Bigarren eta hirugarren etsenpluei (2.9b-c) dagokienez (esanahiak gora behera forma berbera erakusten dutenak), metatesia ekinean eta kodan dauden /n/ eta // -ren artean gertatzen da. Ondorioz, oraindik ezagutzen ez dugun beste azalpen baten beharra daukate hauek, honakoak aurreko adibideekin bat ez datozen bilakabide honen barnean ezin baitaitezke kokatu, eta haien atzetik historia ezberdina izateko aukera dute.

Ekineko /n/ eta // -ren metatesiarekin batera, beste bilakabide bat ere aurki dezakegu euskararen bertan, bi hots hauen arteko nahasketa aukera handiaren ebidentzia zabaltzen duena. Izan ere, hitz hasierako /n/ eta // -ren arteko euskalkien araberrako bariazioa gertatzen da euskaraz, hau da, lehenengo silabaren ekinean kokaturiko /n/-k // eman dezake hainbatetan edota, alderantziz, // batetik /n/ bat ere sor liteke dagokigun hotsa hitz hasieran kokaturik balego.

Honen adibide hurrengo hitz-bikoteak ditugu, guztiek esanahi bera dutelarik, nahiz eta kasu batzuetan adiera ezberdinak ere izan ditzaketen:

- (2.10) a) *narru*²³ (B, G-nav; Landuchius, Larramendi, Añibarro, Duvoisin (B), Harriet (B, G)) : *larru* (orokorra B-occ izan ezik)
 b) *nasai* (L, BN, Z;²⁴ Harriet) : *lasai* (Duvoisin, Harriet (B, G))²⁵
 c) *napur*, *ñapur* : *lapur* (B, G, GN)
 d) *nahar* (Z), *na(a)r* (B, G, Z, Zar, Err) : *lahar* (L, BN, Baz), *la(a)r* (B, G, GN, L, BN)
 e) *naranja* (B-ger, Zar, Err, Duvoisin (G)) : *laranja* (B-m-gip, G, GN-gip-5vill-ilzarb-olza, L, Ae)
 f) *numero* (B-gip; Larramendi) : *lumero* (B-gip)

Espainoleko mailegu argitzat ditugun (2.10e-f) bezalako bikoteei dagokienez, segmentuen arteko aldaketa /n/ > // izan dela nabarmen ikusten dela esan dezakegun arren, besteei (2.10a-d) dagokienez aldaketa honen noranzkoa ez da horren agerikoa. Soilik hedapen geografikoari erreparatuta ez da guztiz argi geratzen zein izango litza-

²² Hitz hasierako /d/ > // bihurtzen da (cf. Mitzelena 1961/77).

²³ 1516an dageneko agertzen zaiguna.

²⁴ Azkueren arabera.

²⁵ Adiera ezberdinak dauzkaten arren lot ditzakegunak: *nasai* 'oparo', *lasai* 'trankil'.

tekeen formarik zaharrena, nahiz eta hasierako /l/ zahartzat hartzeko susmoa kontra-koarena baino askoz ere errazago piz daitekeen.

Aipatutako azken bi bilakabideek, beraz, /l/ eta /n/-ren arteko nahaste maiztasuna handia dela nabarmentzen dute; honako esakunea soilik silaba ekinari dagokionean egia dela zehazten duten neurrian.

2.2. Ozen bakarraren lekualdatzea

Atalaren hasieran aipatu dugun moduan, ozenen metatesia bi motatan banatu beharra daukagu, hots hauek gauzatzen dituzten lekualdatzeak bi modu ezberdinetan gerta daitezkeelako: 2.1-en aurkezturiko bi segmenturen arteko kokapenaren trukitzea edota elementu jakin bakar baten mugimendua, beste guztiek kate fonikoan zuten egoera etimologikoa mantenduaz. Azken kasu honekin jardungo dugu oraingoan, honakoa ere bi talde ezberdinetan banatuaz: *muta cum liquida* taldeei dagozkien mugimenduak eta bestelakoak, batez ere kodatik kodarakoek osatuak. Lehendabizikoek silaba egiturarekin erlazio zuzena dute, bigarrenen kasuan emaitzaren lotura azentua edo gunee prosodikoki nabarmenarekin errazago ezar daitekeen artean.

2.2.1. *Urkarien metatesia muta cum liquida talde kontsonantikoetan*

Bata bestearen osteko herskari eta urkari batek silaba ekinen osatzen duten taldeek garapen berezia izan dute euskararen historian zehar. Garai batean euskal fonotaktikak ez onartzeagatik baliabide ezberdinen bitartez moldatu behar zen taldea izan arren (ikus Mitxelena 1961/77),²⁶ hizkuntzaren egituren artean egokituz joan da, azkenik euskarak guztiz onartu duen arte.

Horren ondorioz, lehenengo kokatu behar dugun garai batean, inguruko hizkuntzetatik harturiko hainbat mailegutuan agertzen ziren horrelako taldeak metatetizatzeko joera garatu zela dirudi, hurrengo adibideetan kasu:

- (2.11) a) *adreilu*, *adrillu* (B-arr-ger-oro, L; Larramendi, Añibarro) > *ardillu* (L zaharra) (cf. gaz. *ladrillo*)
 b) *estalpe* (B, G, GN-larr-ulz-erro, L, BN, Z), *estalbe* (GN, Larramendi) (cf. *establia*, < gazt. *establo*)
 c) *euli* (B, G, GN-gip-larr-araq-ulz; Landuchius, Micoleta, Harriet (Martin), Larramendi, Añibarro, Duvoisin, Harriet) : *elbi* (G-azp-to-bet) (< *ebli* (Harriet))
- (2.12) a) *erreportxu* (Urte), *erreportxatu* (Urte, Duhalde) : *erreprotxu* (< gazt. *reproche*, *reprochar*)
 b) *estrata* (B-m-gip, G, GN-5vill, Baz; Larramendi, Añibarro) : *estarta* (B-ger-ple-arr-oro, G-to-bet, GN-gip-larr, Baz)
 c) *Gregorio* : *Gergorio*

²⁶ Taldeak sinplifikatuz (*planu(m)* > *lau*), bokal epentetiko bat gehituz (*libru(m)* > *liburu*), etab. ere moldatzen ziren silaba ekineko kontsonante taldeak.

- d) *gurutze* (G, GN, L; Pouvreau, Urte, Larramendi, Añibarro (G, GN), Duvoisin, Harriet), *kurutze* (B, G, BN), *grutze*, *krutze* (B-m-gip, Zar; Landuchius, Añibarro (B), Harriet) : *gurtze*, *kurtze* (B; Añibarro) (< lat. *cruce(m)*)
- e) *kruel* (Landuchius, Voltoire, Urte, Larramendi, Añibarro, Harriet) : *ku-rel* (hegoaldean; Landuchius) (< gazt. *cruel*)
- f) *matraila* (B, G-azp, GN-gip-larr, L-côte) : *matarla* (B-m)
- g) *mebarna* (Larramendi), *mebarne* (Harriet) (< gazt. *membrana*)

Aurreko bi adibide multzoetan ikus daitekeenez, silaben berregituratze hauek kasuan kasuko hots urkaria (gehienetan dardarkaria) bi aldeetara mugiaraziz lor daitezke aurre-aurrean zein atzean dituen hotsekin kokapena trukatzuz, (2.11)en ezkerre-ranzko lekualdatzeak bildu ditugularik eta (2.12)n eskuineranzkoak. Hala eta guztiz ere, esan beharra dago /l/-rekin ezagutzen ditugun bi adibideek berdin jokatzan dutela segmentu hau ezkerre-rantz higituz (2.11b-c). Edozein kasutan, honek ez du zertan ezeren erakusle izan behar, /Tl/²⁷ taldearen bi adibide baino ez ditugu aurkitu eta ezin dezakegu ondorio sendorik atera.

Silaba ekineko taldeak desegiteko metatesi mota hau bi sail ezberdinetan banatu dugu, ez soilik kasuan kasuko ozenak norabide ezberdinetan burutzen duelako tokialdatzea, baizik eta lehendabizikoan bi kontsonantek aldatzen dituztelako beren tokiak, bigarrenean kontsonante batek eta alboko bokalak aldatzen duten artean. Horrenbestez, (2.11)ko adibideak CC metatesi bezala deskriba daitezke (2.12)koak CV metatesizat har daitezkeen bitartean.

Dagoeneko esan dugun bezala, talde hauek garai batetik aitzina berezkozat onartu ziren hizkuntzaren egitura fonotaktikoen barnean, ordutik aurrera beste metatesi mota ezberdinek eragiten dutelarik /r/. Aipatutako bilakabide horiek talde berriak sortu zituzten, bai /r/ katea fonikoan aurrera mugituz (2.13) eta baita atzekariki (2.14) eraginaz ere. Adibide gehien utzi dizkigun bilakabidea (2.14)n erakusten da, zeinetan bai mailegutan (2.14a) eta baita konposizioan ere, (2.14c)n kasu, euskaran bertan sorturiko /Tr/ talde berriak aurkezten diren:

- (2.13) a) (*h*)*orsto* (Duvoisin, Oihenart) : (*h*)*osto* (G, GN, L, BN, Ae, Zar, Z, Err) : *ostro* (B-gip, G-azp, GN)
- b) *orzpin* (L, BN; Sauguis), *ortzpin* (L-côte) : *ozpin* (L, BN-ciz-bard-ad, Z) : *ozprin* (L; Etcheberri Ziburukoa, Axular), *ozpriñ* (L), *ozpirin* (Harriet)
- (2.14) a) *alpargata* (Harriet) : *alpraketa*, *alprageta* (Zegama),²⁸ *alprajeta*, *alprejeta* (< gazt. *alpargata*)
- b) *alportxa* (Larramendi, Harriet, Lécluse, Archu), *alfortxa* (BN,²⁹ Harriet, Izaguirre), *alforja* (Gèze), *alporja* : *alproja* (Zegama, orokorra gaur) (< gazt. *alforja*)

²⁷ Kasu honetan /-bl-/ taldearen adibide bi, hain zuzen ere, beste /Tl/ talde posiblei buruz ere ez baita ukagu berririk.

²⁸ C. Otaegui-k egindako hiztegian jasoa, Bonaparteren bilduman (*v. BAP* 1957, 285-289).

²⁹ Salaberry, A., *Vocabulaire des mots basques bas-navarrais, traduits en langue française*.

- c) *ostarku* (B-m-gip-al, G-azp-bet, GN-gip), *ustarku* (G-azp, B) : *ostraku* (B-m), *ostriku* (B-ger-arr), *ostroko* (B-m), *ustruku* (B-ple-arr-arrig-oro) (<**ost* (< *ortz*)-*arku*)³⁰
- d) *terko* (B-gip) : *treko* (B-gip), *treku* (B-gip) (< lat. *tercu*)
- e) *turko* (L, BN, Z-saug (Lhande); Harriet (Martin), Larramendi, Duvoisin, Harriet) : *truکو* (Urte), *truku* (< gazt. *turco*)
- f) *taberna* (B-ger-m-gip, G, L) > *trabena*, *tramena* (G (Alzaga))
- g) *Santurze* : *Satrustegi* (< gazt. *San Jorge*, bigarren *-tegi* atzizkiarekin)³¹

Lehendabiziko (2.13) adibide taldean, hurrengoan ez bezala, silaba egiturak baldintzaturiko arrazoiengatik gertatzen da berregituratzea, bata bestearen osteko hiru kontsonanteen bilkurak eragiten baititu adibideetan ikus ditzakegun hiru aldaera ezberdinak. Izan ere, konposizioaren ondorioz agerturiko -rST- taldeak moldatzera-koan hiru emaitza posible agertzen zaizkigu: 1) VrSTV, 2) VSTV eta 3) VSTrV, hurrenez hurren.³²

Lehendabizikoaren kasuan, hizkerak egoera etimologikoa gordetzen du, konposizioaren ondoriozko CCC segida ez duelarik aldatzen. Honakoa dugu, beraz, aukerarik zaharrena, zeina gehienbat iparraldean dokumentatzen den, nahiz eta horrelako kontsonante bilkurak ez gordetzeko joera dela esan dezakegun.

Bigarrenari dagokionez, hiru kontsonanteek osaturiko taldea sinpletu egiten da hasierako ozena galdu ondoren. Honen moduko aldaerak izaten dira formarik hedatuenak eta, euskalki gehienetan honako bilakabidea ikus daitekeelarik, kontsonante jarraipen hauek egokitzeko baliabiderik erabiliena dela esan genezake.

Azkenengo aukerari dagokionez, kodako bi kontsonanteen segida desegiten da ozena hurrengo silabaren ekinean berrinterpretatu eta gero. Hau da, VrS.TV jarraipenetik VS.TrV ordenara pasatzen da /r/ dardarkaria, silaba egitura ezagunago baten irudia jarraituz agian, bere leku etimologikoa ez den beste batean interpretatua izan ostean. Honako aukera ez da inondik inora aurrekoa bezain ohikoa, baina hain eremu ezberdinetan gertatu izan denez orokortzat har daitekeelakoan gaude, mendealdean *ostro* bezalakoak aurki daitezkeen bitartean iparraldean *ozprin* daukagula ikusita, behinik behin.

Hauekin batera, Harrietek aipatu berri dugun forma metatetizatua ematen du, nahiz eta horri gero bokal epentetiko bat gehitzen dion: *ozpirin* (2.13b).

Oso azpimarragarria egiten da, modu berean, (2.14f)n daukagun kasua. Hona-koan agertzen zaigun *taberna* forma orokorrean, badirudi /b/ eta /n/ arteko dardarkariak sudurkaritasunaren asimilazioa (ikus Mitxelena 1961/77: 268-269 honi buruz) blokeatu egiten duela, eta soilik /r/-ren metatesiaren ostean gerta daitekeela aipatutako asimilazio hau (hau da, *taberna* > *trabena* > *tramena* moduko jarraipenean), *taferna* bezalakoak gertatzen diren arren ***tamerna* moduko aldaerarik ez baita agertzen.

³⁰ Gehienetan forma berak /s/-rekin ere aurki daitezke: *ostarku*, *uztarku*, *oztriku*, *uztranpu*, *uztrauku*...

³¹ Mitxelenak (1961/77) aipaturiko lotura.

³² Hiru hauei Harrietek ematen duen V₁STV₂rV₂ gehitu behar zaie, zeina azkenengo aukerarekin lot daitezkeen.

Honakoa, agian, berreraikitako ustezko proto-homofono batzuei aplikatu da kieke. Izan ere, *mehar* eta *behar* egungo euskal hitzak Mitxelenaren proposamenen arabera biak **benar* bezala berreraikiko genituzke eta berreraiketa horiek ez lukete hasierako ezpainkariaren asimilazio edo asimilazio ezaren arteko ezberdintasunaren berri emango. Helburu honekin, **benar* etimologia *mehar*-entzako mantendu eta *behar*-entzako **berna* proposatuko bagenu sudurkaritasun asimilazio hori beste adibideetan gertatu ondoko /r/-ren kodatik kodarako metatesi batekin batera, /r/-ren lehenengo silaba amaierako kokapen zaharrak asimilazio hori blokeatuko luke (2.14f) kasuan bezala. /r/ dardarkaria lehenengo silabako kodatik bigarren silabako kodara eramaten duen metatesia (2.17)en azalduko diren adibideenen parekoa izango litzateke (*vide infra*, *arlo* : *alor*), ondorioz horren adibide gehiago genituzkeela.

Adibide hauei, agian, bata bestearen osteko bi silaben ekinetan /b/ eta /n/ duten beste zenbait gehi dakizkieke, zeintzuetan testuinguru honek asimilazio ezaren berri emango lukeen. Hala ere, bilakabide hau galaraz dezaketean beste segmenturik dagoen jakin arte asimilazioa blokeatuko luketen kodako kontsonanteen izaera ziurtatzea zaila egiten zaigu eta ezaugarri hori duen /r/ baino ezagutzen ez dugun bitartean segmentu hori proposatu beharko genuke horrelako etimologietan. Aipatu behar da kodako C hori morfema mugarik ez dagoen kasuetan izango litzatekeela beharrezkoen, agian morfema muga nabarmenek ere asimilazio hori gelditzeko aukera izan dezaketelako.

Honekin batera, beranduago sar zitezkeen *berna* edo *pernil* bezalako erromantzeetatik harturiko maileguez **merna* edo **mernil* moduko aldaerarik ez dutela aipatu behar da, nahiz eta beste euskal hitzetan (e.g. **bene* > *mehe*, esaterako) zein erromantzeetatiko horrelako maileguetan (e.g. lat. *uindicare* > eusk. *mendekatu*, cf. gazt. *vendegar* Berceo-n) ohikoa den. Proposatutako sudurkaritasunaren asimilazioaren testuinguru galarazle honek horren berri emango luke.

Lehendabiziko talde honetan (2.13), beraz, dardarkaria eskuinerantz mugitzen da *muta cum liquida* talde berriak sortzeko. Halaber, (2.14) ikusi dugun bezala, /r/ beste alderantz (ezkerrerantz, alegia) ere mugi daiteke hainbat kasutan.

Sail honetako adibide gehienetan (2.14a-e) TVr bezalako silabetatik TrV moduko koda gabeko egiturak interpretatzen ditu entzuleak. Honakoa, beraz, formalki CV metatesia dela esan genezake, zeinetan kodako dardarkari bat *onset*-era mugitzen den, bertan aurretiaz zegoen herskari baten gibelean kokatuz (honako herskari hau, ezagutzen ditugun kasu guztietan, ahoskabea da).

Ez da, ordea, bilakabide hau beti deskribaturiko baldintzetan gertatzen, azken eman dugun (2.14f)k erakusten duen moduan. Horretan, entzuleak etimologikoki bigarren silabaren kodan kokatzen zen dardarkaria bigarren silaba horren ekinean dagoen herskariaren atzean berrinterpretatu ordez, lehenengo silabaren *onset*-eko herskariaren ostean kokatzen du. Adibide honetan ikusten dugun metatesiak, CV metatesi lokala izateari utzi ez ezik, silaba mugak ere zeharkatzen ditu. Esan beharra dago, modu berean, *taberna* forma zaharragoan dardarkariaren silabaren ekinean kokatzen dena herskari ahostuna dela (edo, agian, hurbilkaria) eta, aurreko adibide guztiek erakutsi bide diguten bezala, metatesi hau *muta cum liquida* talde berriak herskari ahoskabeekin osatuz gertatzen dela orain arte daukagun informazioaren arabera, batik

bat.³³ Honakoak dardarkari bakarraren metatesi prozesu hau (segmentu dardarkaria silaba kodatik mugitzea ekinen talde bat osatzeko) bokal arteko herskari ahostunen espirantizazioaren ondoren gertatutako bilakabidea dela susmatzera eraman gaitzake.

Herskari eta dardarkariek osaturiko talde berriak sortzarekin batera, hizkuntzak dagoeneko bere lexikoan onartu dituen horrelako (*i.e.*, /Tr/) bilkurak dituzten hainbat hitzetan dardarkaria bere leku etimologikoa ez den beste batean berrinterpretatzeko aukera du entzuleak, beste TrV talde berri bat sortuz eta aurrekoa deseginez. Honen adibide dira (2.15)en bildutakoak:

- (2.15) a) *apostru*³⁴ : *apostu* (Capanaga,³⁵ Arzadun, Urquizu) (< lat. *apostolu*)
 b) *eskribau(n)* (B-gip, G-azp; Landuchius, Larramendi, Añibarro, Harriet) : *eskibraun* (< **eskribanu*)
 c) *desondragarri* : *tresondagarri* (GN-Burunda)³⁶
 d) *kapestru*, *kabestru* (Zar; Landuchius, Harriet) : *kaprestu* (L, Baz), *kabrestu* (Landuchius, Larramendi, Añibarro, Duvoisin), *kaberestu* : *krabestu*, *krapestu* (Azkue), *krapeztu* (Harriet (Martin)) (< lat. *capistrum*, cf. gazt. *cabestro* ere)
 e) *Grabiel* (< *Gabriel*)³⁷
 f) *erreko-bratu* : *errekrubatu* (Leizarraga)
 g) *krabarroka* (G-bet), *kabrarroka* (G-bet) ('cabracho')
 h) *errepublika* : *erreplubika*

Honakoetan, aurrekoetan (2.13-14) ez bezala, dardarkariak bi bokalen arteko herskari ahostun edo hurbilkarietara ere mugitzen dira, (2.15b) edota (2.15d)n kasu. Ezkerreranzko mugimenduak ditugu oraindik ere nagusi, eskuineranzko bakarra (2.15b) dugularik. Ez dira, beraz, aurrekoan aipatutako murrizketa posibleak horren argi sumatzen.

Bereziki adierazgarria da (2.15d) adibidea, zeinetan dardarkaria hirugarren silabatik bigarren silabako ekinera mugitu daitekeen, baina baita lehenengokora ere, honen gibelean taldea bokal epentetiko baten bitartez banatzeko aukera ere badelarik. Aipatutako tokialdatzea bi pausutan gertatzea posible litzateke, baina errazago iruditzen zaigu bi interpretazio posibletan pentsatzea, hau da, TVTVTrV hitz batean entzundako taldea egoera hipoartikulatu batean hiru modu ezberdinetan egituratzeko aukera ikusten dugu, dardarkaritasunaren kutsua kate fonikoko hiru silaba horietan zehar zabal zitekeela suposatuz, baina aurrerago (*v. infra* 2.2.4ko (2.21) adibidea) lotuko gatzazkio gai honi berriro.

³³ Hauekin batera, bada Deen-en *Glossario duo vascoislandica*-n *sobralda* forma (*sorbalda*-tik eratorria), zeina ez datorren azaldutako prozesuarekin guztiz bat. Alde batetik, dardarkaria eskuinera mugitzen delako eta ez ezkerrera beste (2.14)ko adibideetan gertatzen den manera berean, eta bestetik taldea ez delako herskari ahoskabe batekin sortzen, ahostunarekin baizik. Honakoa izango litzateke, beraz, eskuineranzko adibide bakarra.

³⁴ xiv. mendeko testu nafar batean, *OEH*-ren arabera.

³⁵ Zeinek *apostulu* orokorra ere erabiltzen duen.

³⁶ *OEH*-k *tresonragarri* bat ere ematen du, Gregorio de Arrue-ren *Santa Genovearen vicitza antziñaco demboretaco condairen ederrenetaco bat*-etik (1868) jaso. Forma horretan dardarkaria lehendabiziko eta hirugarren silabetan agertzen da.

³⁷ Ez dago argi aldaketa hau euskaraz edo espainolez gertatu den.

Metatesi bitarteko ekineko talde berrien sorrera, beraz, dagokion silaban herskari ahoskabe bat denean baino ezin daitekeela bideratu pentsarazten dute topatutako adibideek, lekualdatzea jasaten duen urkaria dardarkaria baino ezin daitekeela izan ondoriozta daitekeen modu berean, jasotako kasu guztietan TrV moduko kontsonante bilkurak sortu baitira. Talde etimologikoetatik mugituriko dardarkariak beste kokapen ezberdin batean sortzen dituzten talde berrien kasuan, ordea, ez dugu horrelako murriztapenik ikusten. Honenbestez, eta zoriak baldintzaturiko ondorioren bat ateratzeko arriskua izan arren, bildutako datuek bi prozesu hauek banatzeko aukera ematen digutelakoan gaudela esan beharra dago, are gehiago (2.14)n aurkeztutakoa beti ezkererantz gertatzen dela ikusita (kodatik ekinera eta honakoak gehienetan —baina ez beti— tautosilabikoak izan ohi direla, hain zuzen ere), (2.15)n bildurikoek horrelako murriztapenik ez duten bitartean.

2.2.2. /r/-ren kodatik kodarako mugimendua

Dardarkarien lekualdaketeekin bukatzeko, /r/-ren silaba batetik beste batera doan metatesia aipatu beharra dugu. Honen adibide oso garbi bat topa genezake egungo euskaran, (2.16a)n agertzen dena, hain zuzen ere:

- (2.16) a) *arlo* (Añibarro, Mogel,³⁸ Azkue), *erlo* (G;³⁹ Lardizabal, Barandiaran, Zaitegi) : *alor* (orokorra B ezik), *alur* (Zar, Err)
 b) *marsoka* (L; Pouvreau, van Eys) : *masorka* (Pouvreau, van Eys) (cf. gazt *mazorca*)

Nahiz eta (2.16a)ko bi aldakiek egun esanahi ezberdinak dituzten, semantikoki hurbilak dira oraindik ere eta argi ikusten dugu dagokigun kasuan etimologikoki hitz bakarraren aurrean gaudela, zeinaren dardarkariak silaba bateko kodatik bestearen kodarako mugimendua aurrera eraman duen. Ez dugu argi ikusten, ordea, bietako zein izan genezakeen formarik zaharrena eta zein metatesiaren ondorioz garaturiko berrikuntza. Banaketa dialektalari dagokionez, *alor* hitza *arlo* baino askoz ere hedatuago dago, bizkaieran ezik beste euskalki guztietan aurki daitekeelarik. Horrek bakarrik, halere, ez digu forma honen zahartasuna bermatzen. (2.16b) bigarren adibidearen kasuan, askoz eremu mugatuagoan gertatzen den aldaketa izan arren, argiagoa da dardarkariaren mugimenduaren noranzkoa, zeina ezkereranzkoa den.⁴⁰

Edozein kasutan ere, aurreko (2.11-15) adibideekin lotuta egon behar duen metatesia dugu honakoa ere, zeinetan /r/ segmentua bere kokapen etimologikoa ez den beste batean interpretatu egiten duen entzuleak, kasu honetan silabaz aldaraziz kodako kokapena gordetzen duen arren.

Sinkronikoki adibide gehiagorik aurkitu ez dugun arren, honako aldaketa hau Lakkarrak (2009b) proposaturiko etimologietan oso produktiboa izan dela esan beharra dago, hizkuntzaren aurreko garaietan presentzia handiagoa eduki izana ezin dugula-

³⁸ *Peru Abarkaren* amaierako hiztegian.

³⁹ Azkueren arabera.

⁴⁰ Uhlenbeckek (1909-1910: 117) gazt. *mazorca* aipatzen du.

rik baztertu. (2.17) adibide sortan aurkezten dira horrelako metatesiak aurreikusten dituzten Lakarrak (2009b, 2010) proposaturiko hainbat etimologia:

- (2.17) a) **nirga* (**nerga*) > *nigar* (*negar*)
 b) lat. *termo* > *lehor*
 c) lat. *treme(re)* > **derme* > **lerne* > **lener* > *leher*
 d) gask. *brogne* > **borñe* > **oiner* > *oiber*
 e) lat. (*u*)*erte-* > **arte* > *ater(i)*
 f) lat. (*c*)*rema-* > **erma* > **erna* > **enar* > *e(i)har*

2.2.3. /n/ kodara joatea

Gauza oso ohikoa ez izan arren, pare bat kasu aurkitu ditugu, zeintzuetan silaba ekineko /n/ bat koda tautosilabikora mugitzen den dardarkari eta sudurkari banak osaturiko taldea desagiteko. Aurkitutako adibide biak geografikoki hurbilak diren bi herriren izenei dagozkie:

- (2.18) a) *Gernika* > *Gerrinka*
 b) *Zornotza* > *Zorrontza*

Esan bezala, bi kasuetan (2.18) etimologikoki silaba ekinean kokaturiko segmentu bat silaba berberaren amaieran agertzen zaigu, lehenago lehendabiziko silabaren kodan zegoen dardarkaria orain bigarren silabaren *onset*-ean dugularik, aldaketaren buruan ezinbestean gertatzen den berregituratze silabikoaren ondorioz.

(2.18)ko adibideei dagokienez, /n/-ren metatesia bezain interesgarri iruditzen zaigu mugimendu horren ostean aurretik /rC/ bezalako egiturak zirenetan /r/ dardarkari anitza aurkitzea, honek koda kokapenean agertzen diren dardarkarien neutralizazioa anitzaren aldekoa izan behar duela pentsarazten baitigu.

2.2.4. Ozen bakarraren metatesien eragile fonetikoak: bereizgarri luzeen berrinterpretazioa

2.2 atalean aurkeztu ditugun metatesi guztiek hiru ozenen mugimenduak batzen dituzte: /r/, /l/ eta /n/-renak, hain zuzen ere. Orain arte ikusi denez, euskaraz dardarkariaren mugimenduak dira askorekin ohikoenak; aldiz, albokariaren (2.11b-c) eta sudurkariaren (2.18) pare bat adibide baino ez ditugu.

Euskarak erakusten dituen dardarkarien mugimendu hauek ez dira inondik inora isolatuak, beste zenbait hizkuntzatan antzerako prozesuak ere aurki baititzakegu. Hizkuntza erromantzeetan, esaterako, 2.2.1-en bildu ditugun bilakabideen paralelo zenbait aurki daitezke.

Hauetarik bat, Blevins eta Garrettek (2004: 129) erabiltzen dutena, Istanbulleko judeo-espainieran (ladinoa) gertatu den /r/-ren metatesia dugu, zeinetan gaztelera zaharreko /rð/ kontsonante jarraipenak /ðr/ ematen duen. Hurrengo datuak, bai Blevins eta Garrettek eta baita Bradleyk ere (2006: 84) erabiltzen dituzte eta Subak-en artikulutik (1906: 171-172) hartuak dira:

(2.19) Gaztelera estandarra Istanbuloko judeo-espainiera

a) <i>tarde</i>	<i>taðre</i>
b) <i>bastardo</i>	<i>bastáðro</i>
c) <i>verdura</i>	<i>veðrúra</i>
d) <i>cuerda</i>	<i>kwèðra</i>
e) <i>cordero</i>	<i>koðréro</i>
f) <i>sordo</i>	<i>sóðro</i>
g) <i>perder</i>	<i>peðrer</i>
h) <i>acuerdo</i>	<i>akoðro</i>
i) <i>perdón</i>	<i>peðron</i>
j) <i>guardar</i>	<i>gwaðrar</i>
k) <i>verde</i>	<i>veðre</i>
l) <i>por amor de</i>	<i>par amoðre ðe</i> ⁴¹

(2.19)-ko adibideetan espainol zaharrearan bata bestearen ondorengoak ziren /r/ eta /ð/ heterosilabikoek ladinoan /ðr/ talde tautosilabikoa sortuz haien ordena aldatzen dutela ikus daiteke, azkenengo adibideak (2.19l) bilakabide honek hitz mugak ere zeharka ditzakeela zehazten digularik.

Silaba azentudun edo prosodikoki nabariena markaturik duten adibideetan (2.19b-f) agertzen denez, metatesi lokaltzat deskriba genezakeen honek ez du azentuaren eragin nabarmenik, honakoa sortutako taldeari dagokion silaba berean egon daitekeelako (2.19c,e), baina baita dardarkariari etimologikoki zegokion kokapenean ere (2.19b,d,f). Arrazoi fonotaktiko nabaririk ere ez dela azpimarratu behar da, gaztelera zaharrearan bai /ðr/ eta baita /rð/ taldeak ere bazirelako.

Dardarkariei eragiten dieten honelako bilakabideak, eta baita lokalak ez direnak ere, beste zenbait hizkuntzatan aurki ditzakegu, erromantzeetatik atera gabe sardinieran edo gaskoieran gertatzen direlarik edota Blevins eta Garrettek aipatzen duten armeniera edo Kenyako rendillean kasu.

Tipologikoki horren zabalduak dauden prozesu fonologiko hauentzako sorburu orokorra fonetikan aurki dezakegu, Blevins eta Garrettek ematen digutelarik honen berri, bereziki haien metatesiari buruzko bigarren artikuluan (2004: 121-125).

Hauen arabera, zenbait ezaugarri fonologikok haien gauzatze fonetikoetan bereizgarri luzeren bat daukate (*apud* Ladefoged 1993, Ladefoged eta Maddieson 1996 eta Ladefoged, Maddieson eta Jackson 1988), zeinak entzuleak kasuan kasuko ezaugarri horiek dituzten segmentuak etimologikoki ez dagozkien lekuetan berrinterpretatzera eraman ditzakeen. Ezaugarri hauen zerrenda, bakoitzari dagokion bereizgarri fonetiko luzearekin batera, jarraian aurkezten da, Blevins eta Garrett (2004: 123)-tik itzulua:

⁴¹ Segmentuen posizioak aldatu dituen bilakaera fonologikoaren gibelean *de* preposizioa agerikoa ez izateak bigarren preposizio pleonastiko baten beharra eragin du.

(2.20)	<i>Ezaugarria</i>	<i>Gauzatze segmentalak</i>	<i>Iraupen luzeko bereizgarri akustikoa</i>
	dardarkaritasuna	dardarkariak, V dardarkariak	F3 ⁴² beheratzea (LM: 244, 313)
	albokaritasuna	albokariak, V albokariak	formante albokariak (LM: 193-7)
	biribiltzea	C biribilduak, G biribilduak, V biribilak	formante guztiak beheratzea (LM: 356-8)
	sabaikaritasuna	C sabaikarituak, G sabaikariak, aurreko V altuak	F2 igotzea (LM: 364)
	belartasuna	C belarizatuak, G belareak, atzeko V altuak	F2 beheratzea (LM: 361-2)
	faringaltasuna	C, G eta V faringalizatuak, ħ, ʕ	F3 beheratzea, F1 igotzea (LM: 307)
	laringaltasuna	C, G eta V laringalizatuak, ʔ	F1 eta F2-an energia gehiago, <i>jitter</i> ⁴³ gehiago (LMJ)
	hasperena	C, G eta V hasperendu / xuxurlatuak, fi, h	F0-an energia gehiago, zarata gehiago (LMJ)
	retroflexioa	C eta V retroflexoak	F3 eta F4 beheratzea, F2, F3 eta F4 biltzea (L: 203, LM: 28)
	sudurkaritasuna	sudurkariak, V eta G sudurkarituak	zero espektrala / anti-erresonantzia sudurkaria (LM: 116)

(L = Ladefoged 1993; LM = Ladefoged & Maddieson 1996; LMJ = Ladefoged, Maddieson & Jackson 1988).

Orain arte erakutsitako dardarkarien metatesietan, beraz, ezaugarri hori duten segmentuak (hau da, /r/ eta /r/) bere leku etimologikoa ez diren beste zenbaitetan interpreta ditzake entzuleak, dardarkaritasunaren iraupen luzeko bereizgarri fonetikoa den F3-ren beheratzea kate fonikoan zehar segmentuaren kokapen originaletik landa zabaltzen delako.

⁴² F1, F2, F3... (*F*ormanteei dagozkie. Formanteak frekuentzia jakin batean ahots-bideak sortzen dituen erresonantzien ondorioz baturiko energia dira. Espektrogrametan hotsak bereizteko erabiltzen dira, zenbaitetan oso nabarmenak direla, bokaletan adibidez.

⁴³ Denbora bariazioa seinalearen ondoz-ondoko pultsuen frekuentzian.

Dardarkaritasunaren distantzia luzeko koartikulazioari buruz, Blevins eta Garrettek (2004: 122) Kelly eta Local (1986) eta Tunleyren (1999) lana aipatzen dute. Aurrekoen arabera, urkari baten ondorio akustikoak hurrengo silaba guztietan igarri daitezke eta, Tunleyri dagokionez, ingeleseko dardarkariet distantzia luzeko efektuak dituztela frogatzen du bokalen formanteak neurtuz; bai aurrekari gisa eta baita atzekari gisa ere, hau da, dardarkariaren silabaren ondoko (bi alboetako) silabetako bokaletan eragiten dutela. Honen ikerketan F3-ren beheratzea ez ezik, F2-rena ere adierazten da.

Honekin batera, ozenen bereizgarri fonetikoaren eraginaren distantzia oso luzea izan daitekeela nabarmentzen da, ez bakarrik silaba mugaz haraindikoa baizik eta silaba oso bat ere zeharka dezakeena:

Acoustic and articulatory data show that all these features have long domains spanning minimal VC/CV domains, entire syllables, or sequences of syllables. As mentioned above, long-domain effects of rhotics and laterals in English have been found to span domains up to three syllables long.

Orain arte erakutsi nahi izan denez, euskaraz ere badira silaba mugak (eta baita silaba osoak ere) zeharkatuz gertatzen diren hainbat bilakabide, *de facto* entzuleak izan ditzakeen berrinterpretazio aukera ezberdinak betetzen dituztenak.

TVT₁VT₂rV sekuentzia batean, esaterako, Tr taldea hiru silaba ezberdinetan interpreta daiteke /r/ segmentuaren kokapena aldatuz eta, entzulearen interpretazioaren ondoren hotsen jarraipen etimologikoa gorde ez den kasu bakoitzean, metatesia gertatu dela esan dezakegu. Honen adibide dira latineko *capistrum*-ek euskaraz dituen aldaera ezberdinak, *supra* (2.14)n agertzen zirenak eta jarraian (2.20)n argiago erakusten direnak:

(2.21) Berrinterpretatutako segmentuaren kokapenaren araberrako aldaerak:

Egitura	T ₁ rVT ₂ VT ₃ V	T ₁ VT ₂ rVT ₃ V	T ₁ VT ₂ VT ₃ rV
Aldaerak	<i>krapestu, krabestu, krapeztu</i>	<i>kaprestu, kabrestu, (kaberestu)</i>	<i>kapestru, kabestru</i>

T₁VT₂VT₃rV bezalako egituretako hiru interpretazio posible daude beraz, konsonante talde hori talde bezala entzuten denean beti ere. Entzuleak, ahoskatze hi-partikulatu baten ondorioz esaterako, dardarkaria bere leku etimologikoa (azkenengo herskariaren (T₃) ostean, dagokigun kasuan) ez den beste edozeinetan kokatzen duen aldi bakoitzean metatesi bat gertatu dela esaten dugu. Bilakabide hori beste zenbait hiztunen hiztegi-talara zabaltzen denean eta kasuan kasuko aldaera hori jendarteratzen denean bilakabide fonologiko bat osatu dela esan genezake, baina horrelako prozesuak estatistikoki oso gutxitan baino ezin gerta daitezkeela pentsatu behar da beti ere.

Edozein kasutan ere, horrelako metatesien hainbat adibide ditugularik, berrinterpretazio horiek oso gertagarriak direla esan dezakegu, nahiz eta gero hiztun, herri edo esparru jakin batetik kanpo zabaldu beharrik ez duten.

2.3. Laburpena

Atal honetan ozenek jasan ditzaketen metatesiak bi klasetan banatu ditugu, hots, ozen bakarrak burutu ditzakeenak eta ozen batek eta beste segmentu batek haien kopapena trukatzekoan gertatutakoak.

Bi segmentuen arteko metatesia oso segmentu jakinek aurrera eramaten dutela azaldu dugu, hiru metatesi mota bereiziz: kodan kokaturiko bi segmentu urkariren artekoa (2.1.1en ikus daitekeena), silaba ekinean kokaturiko hurbilkari eta dardarkariaren artekoa (2.1.2 atalean agertzen dena) eta silaba ekinean kokaturiko albokari eta sudurkari koroariaren artekoa (2.1.3 atalean).

Hauez gain, ozen bakarraren lekualdatzeak azaldu dira Blevins eta Garretten (1998 eta 2004) hautemate metatesian oinarriturik, zenbait segmentuk dituzten bereizgarri fonetiko luzeek kate fonikoan sortzen duten anbiguotasunetik abiatuta. Hauen artean /r/, /l/ eta /n/-ren metatesiak aurkeztu dira.

3. Bokal eta irristariaren metatesiak

Bokal eta irristariaren metatesiei dagokienez, hiru bilakabide ezberdin deskribatuko ditugu: irristari metatesia, bokal metatesia eta hitz hasierako /e/-ren mugimendua, hurrenez hurren. Lehenengoari dagokionean, irristari edo *glide*-ak soilik burutzen du lekualdatzea, diptongo batetik beste batera edo diptongo beraren beste aldera (diptongoa osatzen duten segmentuen hurrenkera aldatuz, *i.e.* VG > GV edota GV > VG) pasatzen delarik, bokal metatesian bata bestearen ostean ez dauden bi segmentu bokalikok haien lekuak aldatzen dituzten bitartean.

Bilakaera hauek metatesi esporadiko gisa analizatuko dira, deskribatuko dugun azkenengoa ez bezala. Azken horrentzako protesi eta sinkoparen ondoriozko erregela laburtzapen (ingelesezko *rule telescoping*) baten aurrean gaudela proposatuko dugu, egun gordetako emaitzen artean metatesi modukoez gain erdibidean geratu direnak ere ditugulako.

Bilakabide hauentzako, aurreko atalean eta hurrengoetan ere egingo dugun bezala, hainbat euskalkitatik harturiko adibideak baliatuko ditugu aldaketa hauen emaitza ezberdinak erakusteko, euskalki ezberdinetan gara daitezkeen prozesuak antzekoak izan daitezkeela aurreikusten delarik.

3.1. Irriari metatesia

Irristariaren metatesia analizatuko dugu lehenengo. Euskaraz, bi irristari metatesi mota ezberdintzen ditugu, bere leku etimologikoa utzi duen segmentua silaba berean geratu den edo beste batera igaro den kontuan izanik.

3.1.1. Irriari metatesiaren adibide ezberdinak

Deskribatuko den lehenengo metatesiak irristariak (/w/ eta /j/ euskaraz) bere lekutik kanpo mugiarazten ditu, horiek osatzen zuten diptongoa deseginez eta (hitz bereko) beste silaba bateko bokalarekin batera diptongo berri bat sortuz.

Kasu askotan (baina ez ezinbestean), aldaketa hau CV testuinguruan gertatzen da, hau da, ondoz-ondoko irristari eta kontsonanteak kontsonante eta irristari ematen

du (edo alderantziz). (3.1-2)ko adibideek erakusten dute aipatu bilakabidea, (3.1) gi-belean /w/-ren adibideak eta (3.2)ren atzean /j/-renak daudela:

- (3.1) a) (*h*)*ausin* (L-sar-ain, BN, Z) : (*h*)*asuin* (L, GN, Ae)
 b) *auger* (Zar) : *aguer* (Zar) (< *auher*, cf. *alfer*)
 c) *saroi* (G-goi, GN-erro, Baz), *saroe* (GN) > *sauré*⁴⁴ (Zar), *sauri* ('pradera')
- (3.2) a) *apairu* (BN, Z, Err) : *apario* (Err-vid)
 b) *eleiza* (B-gip), *eliza* (orokorra) (< lat. *ecclesia*)
 c) *estalia* : *estaila* (Baz)⁴⁵
 d) *gerezia* (G, GN, Baz, BN, Ae, Zar, Z, Err) : *gereiza* (Harriet), *kere(i)xa* (B, G), *keisa*, *keixa* (B-gip, G-azp) (< lat. *ceresea*)
 e) *goibel* (ipar; Harriet) : (*h*)*obiel* (BN), *hobil* (BN-mix), *gobiel* (Etx. Zib.)⁴⁶
 f) *mailatu* (B, G; Larramendi, Añibarro, Harriet) : *maliatu* (Larramendi)
 g) *materia* (Landuchius) : *mateira* (G) ('materia, tema')⁴⁷

Haukin batera, badaude zenbait adibide, zeinetan aldaketa hau segmentu bakar bat baino gehiago zeharkatuz gertatu den, irristaria beti ere bere silabatik alboko beste batera mugitzen delarik bigarren horretan diptongo berri bat sortzeko. Horren adibide dira (3.3)n agertzen diren hurrengoak:

- (3.3) a) *euskara* (GN-gip-larr-erro, Ae), *euskera* (B, G, GN) : *eskuara* (L, Baz, BN), *eskuera* (B-ger-m-gip, G-goi-nav) (cf. *euskal-* : *eskual-*)
 b) *bakoitz* (Z), *bakotx* (B-m, L, S (-kh-), Zar, Err-uzt) : *baikotz* (B-gip)
 c) *be(h)intzat* (B, G, GN, L, BN) : *bentzait* (GN)
 d) *seinale* (hedatuena) : *senaille* (B-gip)
 e) *zenbat* (B, G, GN, L, BN, Ae, Zar), *zeinbat* (B, GN-5vill-erro) : *zenbait* (B-gip, G-goi, GN-arce)

Orain arte emandako adibideek erakusten dutenez, deskribatu berri dugun molde jakin hau jarraitzen duten aldaketak hainbat euskal hizkeratan gertatu dira, /w/ eta /j/ irristariak silaba batetik beste batera mugitzea, alegia. Euskalki ezberdinen arteko bariazioa horren handia izan daiteke, non diptongo zaharrak dituen bi irristarien metatesiak erakusten dituzten adibideak dauzkagun, diptongo berrian bata zein bestea ager daitezkeela hizkeraren arabera:

- (3.4) *zal(h)ui* (Iztueta, Harriet), *zaloi* (G-azp, GN-ulz, Ae, Zar) : *zauli* (G-nav, GN-gip-5vill, L-ain, B) : *zailu*⁴⁸ ('ágil')

⁴⁴ Goi Nafarrerako *saroe*-k [sarwe] ahoskerara pasa ostean gertaturako metatesiak emango luke zaritzuerako *sauré* aldaera.

⁴⁵ Vide Oñederra (1990: 174) adibide honentzako.

⁴⁶ Honakoa (*gobiel*) Etxeberri Ziburukoaren *hapax legomenon* bat dugu, ondorioz akats bat izan daiteke. Halere, gainerako formek ere metatesia erakusten dute.

⁴⁷ (3.2b, d, g) bezalako adibideak metatesia gertatu ostean mailegaturikoak ere izan litezke. Izan ere, horrelako metatesiak ohikoak ziren hainbat erromantzetan eta egungo euskalkietan ikus ditzakegun forma ez etimologikoak ez ziren ezezagunak Erdi Aroko gaztelaran ere. Informazio eta adibide gehiagorako ikus Penny (2006: 66-67, 70 eta 84). /j/-ren metatesi ugariez gain, /w/-ren metatesi gutxi batzuko Penny (2006: 71)-n ematen dira.

⁴⁸ Forma hau 1712ko Pierre Urteren *Grammaire cantabrique basque* gramatikan agertzen da.

Baina bilakaera hauekin batera, silaba berean geratu diren arren beren leku etimologikoa utzi duten adibideak ditugu. Horietan, irristaria diptongoaren hasieratik amaierara mugitu egiten da, edo alderantziz, amaieratik hasiera. Diptongoa, beraz, historikoki dagokion silaban geratzen da, baina bokalaren eta irristariaren arteko lekuak aldatu egiten dira. (3.5)en /w/-ren mugimendua dugu, (3.6)n /j/-ren lekualdatzea eta (3.7)n bien artekoa:

- (3.5) a) *basaurde* (B, G) > *basuerde* (G-ataun)
 b) *errua* (GN-gip) : *errau* (G-nav)
 c) *jaundone* (Larramendi, Añibarro, Duvoisin, Harriet, Azkue), *jaundoni* (BN-baig; Azkue), *Jauni* : *juandane*, *juandene* (BN-mix), *juandone*, *juandoni* (BN-mix-lab), *Juani* (cf. gazt. (*San*) *Juan*)
 d) *Jaungoiko* (B, G, GN) : *Juangoiko*, *juangeiko* (Err-uzt-urz)
 (3.6) a) *bienke* (B-gip) : *beinke* (B-m-gip, G-azp), (< gazt. *bien que*)
 b) *jator*⁴⁹ (G-azp-goi-bet) : *aitor* ('lur emankorra')

Hauekin batera, hitz amaierako *-one* > *-oi* > *-io*⁵⁰ aldaketa dutenak:

- c) *arratoi* (B, G, GN, Err) : *arratio* (GN-mer, Ae, Zar)
 d) *arrazoi* (B-gip, G), *arrazoin* (L, GN) : *arrazio* (GN, Ae, Zar)
 e) *matoi* (B-gip, G-bet, Err), *matoín* (B-arr, Baz) : *matío* (Zar) ('leche cuajada para hacer queso')
 f) *saroi* (G-goi, GN-erro, Baz), *saroe* (GN) > *sario* (Ae, GN-erro, Err) ('pradera')

- (3.7) *buruia* > *huriua* (Err-vid), *burioa* (Err-garde)

Adibideak, beraz, bi motatako metatesietan bana daitezke: silabatik ateratzen ez diren aldameneko GV⁵¹ metatesi hurbilak eta irristaria alboko silabara eramaten duten urrutiko G metatesi ez-lokalak.

3.1.2. Arrazoi fonetikoek eragindako bilakaera

Adibide hauek erakusten duten prozesua ez da bakarrik euskaraz gertatzen, beste hainbat hizkuntzatan aurki daitekeen bilakabidea da. Esate baterako, (3.1-4)n erakutsitako adibideetan agertzen den irristariaren silaba etimologikotik beste silaba bateranzko lekualdatzeak greziera atiko eta ionikoan edota hizkuntza erromantzeetan, portugesean, esate baterako, (3.8a-e)n ikus daitekeenez. (3.8f)n frantses zaharrean gertatutako metatesi bat aurkezten da, zeinak (3.5-7)n aurkeztutakoekin lotura zuzena daukan. (3.8)ko adibideak Ultanengandik (1978: 375, 377) hartuak dira:

- (3.8) a) lat. *capuī* > port. *coube* "hartu nuen"
 b) lat. *capio* > port. *caibo* "hartzen dut"
 c) **phanjō* > grez. atiko eta ionikoa *phainō* "erakusten dut"
 d) **phtherjō* > grez. atiko eta ionikoa *phtheirō* "apurtzen dut"

⁴⁹ [jator] ahoskatzen dena, eta ez [xator].

⁵⁰ Ikus *Fonética histórica vasca* (Mitzelena 1961/77: 148).

⁵¹ G irristarientzako erabiliko dut, ingeleseko (*G*)*lide*, alegia.

- e) grez. Homerikoa *teleiō* < **teleisō* < *telesjō* “osatzen dut”
 f) fr. zah. *tiule* > fr. zah. *tuile* (< lat. *tegula*) “lauza, teila”

Modu berean, antzerako bilakabideak⁵² hizkuntza pamarretan edota armenieran ere aurki daitezke, hizkuntza horietan irristari berria jatorriz bokal altua zelarik, (3.9)ko kasuetan erakusten den bezala. (3.9a) Ultanengandik (1978: 373) eta (3.9b-e) Egurtzegirengandik (2010: 3) hartu dira:

- (3.9) a) arm. zah. **artásur* > arm. *artawsr* “urratu”
 b) aitzin-pama **kuna* > yinwum *nwa* “gorotzak”
 c) aitzin-pama **kun̄ka(r)* > yinwum *ŋkwa* “iparraldea”
 d) aitzin-pama **tjipa* > yinwum *pja* “gibela”
 e) aitzin-pama **nilu* > yinwum *lju* “hura”

(3.8)ko adibide hauetan ematen diren prozesuek erakusten dute metatesi mota honen izaera orokorra, elkarren arteko erlazio genetiko edo geografikorik ez duen hainbat hizkuntzatan aurki daitezkeelako.

Hizkuntza ezberdinen artean duten maiztasunari begira, orokorrak izan daitezkeen prozesu hauek eragile fonetikoak izateko aukera handiak dituztela ikusi dugu dagoeneko aurreko atalean zehar. Izan ere, jorratu berri dugun irristarien metatesia ere (cf. *supra* ozenen metatesia) Blevins eta Garrettek haien metatesiaren tipologiaren inguruko lanetan (1998 eta 2004) deskribatzen duten hautemate metatesiarekin (*Perceptual Metathesis*) bat datorrela azpimarratu beharra dago. Autoreen arabera, segmentu bat baino gehiagotara zabaltzen den bereizgarri fonetiko luze bat duten segmentuek entzuleari haien kokapen etimologikoa ez den beste batean berranalizatzeko aukera ematen diote, gehienetan kokapen prosodikoki nabarmenago batean gauzatzen direlarik, azentudun silaban edo hitz hasieran kasu.

Dagozkigun kasuetan, irristarien ezaugarriek dituzten bereizgarri luzeak CVC silabako eremu osoan zehar hautematen ditu entzuleak, horren ondoren katea fonikoaren barnean non sortu diren interpretatu behar duelarik. Entzuleak segmentu hauek haien kokapen etimologikoa ez den beste edozein lekutan ezartzen dituenean, metatesia gertatu dela esaten dugu.

Blevins eta Garretti (2004: 121-5) jarraituz, zenbait ezaugarri fonologikok bereizgarri fonetiko luzeak ditu, horiek katea fonikoko zenbait segmentutan zehar zabaldu direlarik. Euskal irristarien belartasuna (/w/-ren kasuan) eta sabaikaritasuna (/j/-ri dagokionean) aipatutako berranalisisa jasan dezaketen segmentu luze horien parte dira.

Bigarren formantearen (F2) beharrezkoa dugu ezaugarri belarea hainbat segmentu zeharkatzen eraman dezakeen bereizgarri fonetiko luzea (*apud* Ladefoged eta Maddieson 1996: 361-2), honakoa eremu fonetiko luzeetan zehar agertzen baitzaigu hainbat hizkuntzatan eta, ezaugarri sabaikariaren kasuan, bigarren formantearen igoetzea da luzatzen den bereizgarri fonetiko (Ladefoged eta Maddieson 1996: 364).

Aurretiaz esan bezala, segmentu anbiguoak prosodikoki nabarmena den kokapenetan agertu ohi dira, kokapen horien gauzatze hedatuena hitz hasiera edo silaba azentuduna izaten direlarik. Behin bi silaba ezberdinen arteko irristariaren metatesia

⁵² Ikus Blevins & Garrett (2004: 125-6, 135-6 eta 1998: 548) *Coarticulatory Metathesis* deitutakoaren inguruan, eta Egurtzegi (2010) hautemate metatesiarekin izan ditzakeen erlazio posibleei buruz.

erakusten duten adibide guztietan irristariaren berrinterpretazio ez etimologikoa lehenengo edo bigarren silaban gertatzen direla zehazturik, kokapen hauen hedaduraren eragilea prosodikoa dela pentsatu behar dugu. Hitz hasierara jotzen duten metatesiak kokapen honi datzekion gailur prosodikoak azal ditzakeen bitartean, bigarren silaba helburu duten mugimenduak soilik azal daitezke azken hau azentuari dagokion kokapena izanez gero.⁵³ Azken zehaztapen honek Mitxelenaren azentuaren bigarren silabako kokapenaren teoriaren aldeko ebidentzia gehigarria modu askean aurkezten duelakoan gaude, agian honi (2.16)en aurkezturiko /r/ dardarkariaren lehendabiziko silabaren kodatik bigarrenaren kodarako mugimendua gehi dakiokelarik, kokapen anbigua duten segmentuak azentua duen silaban berrinterpretatzen baitira bi kasuetan.

Analizaturiko bilakaera honetan, silaba jakin bateko diptongo batean zeuden irristariak diptongo beraren beste aldean edota ondoko silaban dagoen bokalarekin batera beste diptongo berri bat osatuz agertzen zaizkigu. Haien ezaugarri fonologikoez (be-lar eta sabaikari tasunek, alegia) dituzten bereizgarri luzeek eraginda, entzuleak etimologikoa ez den sorburu berri bat ematen die segmentu hauei, kokapen prosodikoki nabarmen batekin lot daitekeelarik maiz.

3.2. Bokal metatesia

Irristarien metatesia bokalen metatesitik bereizten duen ezberdintasun nagusia azken aldaketa hau bi soinuaren artean gertatzen dela izango litzateke, irristarien metatesiaren kasuan soinu bakarrak bere lekua aldatzen duen bitartean.⁵⁴

Hasteko, ezagutzen ditugun bilakaera ezberdinen adibideak aurkeztuko dira metatesian parte hartzen duten bokalen arabera eta hurrengo atalean aldaketa horiei baldintza fonetikoak ezarriko zaizkie.

3.2.1. Bi bokalen arteko lekualdatzea

Esan bezala, bokalen arteko metatesia bi bokalen artean gertatzen da beti, prozesuan parte hartzen duten bokal hauek hoskera ezberdinekoak izan daitezkeelarik. Guztira lau aldaketa mota aurki ditzakegu euskaraz (/a/-/e/, /a/-/o/, /e/-/o/ eta /i/-/u/-ren artekoa, hurrenez hurren), bilakaera hauek lekualdaketa jasaten duten bokalen arabera sailkatuaz:

1) /a/ eta /e/-ren arteko lekualdatzea

- (3.8) a) *atera* : *etara* (B-m-gip, G-azp)
 b) *malenkonía* (Landuchius, Azkue), *balenkonía* (Duvoisin) (< gazt. *melancolía*)

⁵³ Modu berean, kokapen honen prominentzia oso berandu arte mantendu izanak zenbait euskalkitan bakarrik garaturiko formarik modernoak justifikatuko litzuzke. Halaber, azentuaren kokapenaren aldaketa euskalkien banaketaren ostekoa balitz, hauek guztiek ez lukete modu berean edo garai berdinetara arte bigarren silabako azentua gorde beharrik. Hala ere, azentuaren garapenaren inguruko zenbait arazorentzako ikus Hualde (1993) eta Martínez (2004).

⁵⁴ Nahiz eta askotan CV (edo GV) metatesi gisa deskriba dezakegun.

- c) *gareban* (G) > *garamen* (G-to)
 d) *k(h)errade* (Ae, Z) : *kerreda* (Duvoisin, Azkue), ikus (2.6e) ('hollín')

II) /a/ eta /o/-ren arteko lekualdatzea

- (3.9) a) *alkandora* (B, G; Landuchius, Micoleta, Larramendi, Añibarro, Harriet) : *arkondara*, *alkondara* (B, G-azp-go; Añibarro)
 b) *erraldoi* (B-ger-m-gip, G) < **erroldane* (cf. gazt. *Roldán*)
 c) *erralo* (B-gip, G-to, GN-larr; Larramendi; 'broza para quemar, quemadura para la siembra') : *errola* (G-to; 'rotura, quema para la siembra')
 d) *haboro* (Z, Zar; 'más') (cf. *hobaro* 'ganancia, mejoría')

III) /e/ eta /o/-ren arteko lekualdatzea

- (3.10) a) *erredola* (L; Lecluse, Duvoisin, Harriet) : *errodelá* (Larramendi, Harriet) (< gazt. *rodela*)
 b) *erromero* (B-ger-m) (< gazt. *rémore* (arraina))
 c) (*h*)*odei* (B, G, GN, BN-ciz-mix-arb-baig, Zar, Z, Err) : (*h*)*edoi* (B-gerple, L, Baz, BN-ad-baig-lab)
 d) *herdoil* (Baz, L, BN, Z; Pouvreau, Larramendi, Gèze, Duvoisin, Harriet) : *ordei* (B-gip, GN-araq; Landuchius)
 e) *prezoso* (GN-sakana) (< gazt. *procesión*)

IV) /i/ eta /u/-ren arteko lekualdatzea

- (3.11) a) *ikutu* (B-m-gip, G, GN-larr-araq) : *ukitu* (G-to, GN, L, Baz, BN-ciz, Ae, Zar)⁵⁵
 b) *ingude* (GN-5vill, L-ain; Pouvreau, Larramendi, Harriet), *inkhude* (Z) : *ungide* (BN) (< lat. *incude*)
 c) *itsu* (B, G-nav, GN, L, Baz, BN) : *utsi* (Err)
 d) *lizun(-du)* (B, G, GN, BN; Pouvreau) : *luzin(-du)* (G-nav, GN-araq)
 e) *un(h)ide* (G-nav, GN-egüés-ilzarb-olza, L, Baz, Zar, L, BN; Landuchius, Pouvreau, Harriet) > *ínude* (B, G; Micoleta, Larramendi, Añibarro, Harriet) (cf. *-kide*)

(3.8-11) adibideek erakusten dutenez, eta gorago aurreratu dugun moduan, bi bokalek hartzen dute parte dagokigun prozesuan eta bokal hauek fonetikoki hurbilak dira.

3.2.2. *Metatesiaren partaideak, fonologikoki zehaztuak*

Metatesi hauetan beren lekuak aldatzen dituzten bokalak bi taldetan sailka daitezke, beraien arteko lekualdatzea burutu dezaketen (edo ez) kontuan harturik. Talde bakoitzaren barneko bokalek taldekideen arteko metatesiak jasan ditzakete, baina ez

⁵⁵ Hauekin batera: *ikuitu*, *ukuitu*, *ukutu*...

dute beste taldeko bokalekin metatesirik burutuko, ezagutzen ditugun adibideei dagokienez bederen.

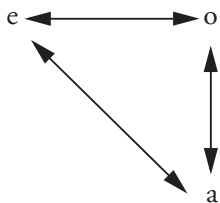
Lehenengo taldean /a/, /e/ eta /o/ ditugu, (3.8-10) adibideek erakusten dituzten haien arteko metatesiak burutu ditzaketenak. Beste taldea /i/-k eta /u/-k osatuko lukete, haien artean (3.11)k erakusten duen metatesia egin dezaketenak.

Bokalen lekualdatzeak, beraz, metatesian parte hartzen duten segmentu bokalikoaren klase fonetikoak baldintzatzen ditu, ezaugarri fonologiko batek deskriba dezakeena: bokal altuek (hau da, [+ high] direnak: /i/ eta /u/) beraien artean baino ez dute metatesirik burutzen, bokal ez-altuek (edo [- high]: /a/, /e/, /i/) beraien arteko metatesia bakarrik osatzen duten modu berean. Horren arabera, [α high] bokalen arteko metatesiak baino ez dira espero eta, ondorioz, ez da bokal altu eta ez altuen arteko metatesirik aurreikusten. Honek suposatzen du, /a/ eta /i/ edo /o/ eta /u/-ren arteko lekualdatzerik ez dela gertatzen, nahiz eta azkenengo bokal hauek beste hizkuntza zenbaitetan oso hurbilak izan daitezkeen.

Bokalen arteko metatesien partaideek burutzen duten [+ high] edo [- high] talde fonologikoen arteko bereizketa honek,⁵⁶ /i/-/u/ eta /e/-/o/ bokalen arteko distantzia /e/-/o/ eta /a/ bokalen artekoa baino askoz handiagoa dela pentsatzera eramaten gaitu, azken hots hauen arteko distantzia horren handia ez dela erakusten duen modu berean. Halaber, euskal bokalen arteko bereizketa fonologikoa aurrera eramaterakoan haien altuera ezaugarri nabarmentzat hartu beharko genukeela azpimarratu behar da, segmentu hauek aurrekoak edo atzekoak diren kasu askotan ezaugarri hutsal bezala agertzen zaigularik.

(3.12). adibidean irudikatzen dira bokal metatesia burutzerako orduan talde ezberdinak osatzen dituzten bokalen hurbiltasuna eta bi talde horien arteko muga:

(3.12) i ←————→ u

Ikuspegi honi jarraituz, bokalen metatesia (gerta dadinean) bi bokalen artean burutuko dela aurreikus dezakegu, bi bokal hauek klase natural berekoak direlarik beti. Honekin esan nahi da bi bokalak [α high] direla beti, hau da, bai biak altuak (/i/ eta /u/) edo biak ez-altuak (/a/, /e/ eta /o/) direla eta horren ondorioz bokal altu eta ez-altuen arteko metatesirik ez dela aurreikusten.

⁵⁶ Agian asimilazio eta disimilazio bezalako zenbait bilakabide gehiagotan ere isla daitekeena, hori egiaztatzeko ikerketa gehiago beharko litzatekeen arren.

3.3. /re-/ > /er-/ aldaketari buruz

Aztertuko dugun azkenengo prozesua hitz hasierako /e/ bokalaren mugimenduari dagokio. Oso kasu gutxitan gertatzen den aldaketa da, soilik maileguak euskaratzera-koan agertzen baitzaigu.

3.3.1. Aldaketaren adibideak

Hasieratik esan beharra dago honakoa oso testuinguru jakinean gertatzen dela, euskal fonotaktikari egokitu aurreko egoera etimologikoan (erromantzeetan, esate baterako) /re-/ gisako jarraipena hitz hasieran dugunean hain zuzen ere.

Euskal fonotaktikak ez duenez hitz hasierako dardarkaririk onartzen (oso garai modernoetara heldu arte, bederen), nolabaiteko konponbidea eskatzen duen taldea da dagokiguna, eta latinetik edota erromantzeetatik harturiko maileguetan agertzen denean bi segmentu hauen kokapena aldatzen duten emaitzak aurki ditzakegu. (3.13).eko adibideetan euskarazko emaitzak gaztelerazko hitzekin batera erakusten dira:

(3.13)	euskara	gztelera
a)	<i>erlatibo</i>	<i>relativo</i>
	<i>erlaxatu</i>	<i>relajado</i>
	<i>erlazio</i>	<i>relación</i>
	<i>erliebe</i>	<i>relieve</i>
	<i>erlijio</i>	<i>religión</i>
	<i>erlikia</i>	<i>reliquia</i>
	<i>erloju</i>	<i>reloj</i>
	<i>erluitu</i>	<i>relucir</i>
	<i>erluz</i>	<i>reluz</i>
b)	<i>ernegatu</i>	<i>renegado</i>
	<i>erneta</i>	<i>reineta</i> (sagar mota)
	<i>errie(r)ta</i>	<i>reyerta</i>

Baina, hauekin batera, euskarak /erre-/ hasiera duten hurrengo emaitzak ditu (edo izan ditu noizbait) /re-/ atzerritarrak ordezkatzeko, (3.14)ko adibide multzoak erakusten duenez:

(3.14)	<i>errelatibo</i>
	<i>errelaxatu</i>
	<i>errelazio</i>
	<i>erreliebe</i>
	<i>errelijio</i>
	<i>errelikia</i>
	<i>erreloju</i>
	<i>errenegadu</i>
	<i>erreineta</i>

Honenbestez eta adibideei erreparatuta, gazteleraz /re-/ zena, euskaraz /er-/ edo /erre-/ bezala ager daitekeela esan dezakegu.

3.3.2. *Bilakabide posibleak*

(3.13-14). adibide multzoek erakusten duten aldaketa honentzako, metatesirik proposatu beharrik gabe, prozesua /re-/ > (/erre-/ >) /er-/ erregela laburtzapen bezala ikus daitekeela iruditzen zaigu; (3.15).eko adibideek erakusten duten moduan garrantuko litzateke:

(3.15)	euskara	<	gaztelera		
	<i>erlatibo</i>	<	<i>errelatibo</i>	<	<i>relativo</i>
	<i>erlazio</i>	<	<i>errelazio</i>	<	<i>relación</i>
	<i>erlijio</i>	<	<i>errelijio</i>	<	<i>religión</i>
	<i>erlikia</i>	<	<i>errelikia</i>	<	<i>reliquia</i>
	<i>erloju</i>	<	<i>erreloju</i>	<	<i>reloj</i>

Dardarkariz hasitako hitz guztietan (cf. *Erroma* edo *arrosa*) euskaraz bokal protetikoren bat ezartzen dela bilakabide ezaguna dugunez, orain arte ezezaguna litzatekeen prozesu bakarra bigarren /e/-aren sinkopa izango litzateke.

Bigarren /e/ horren sinkopa ulertzeko testuinguruari jarri behar diogu arreta. Izan ere, deskribaturiko prozesu hau oso testuinguru zehatzean gertatu zen aldaketa izango litzateke, /errelV-/ kasuan aurkitzen dugularik gehienbat (baina honekin batera beste kasu zenbaitetan ere, kasu hauetako bakoitzeko askoz adibide gutxiago ditugun arren); gaztelaniatik harturiko /relV-/ bezalakoeekin hasten diren hitzetan, beraz. Bigarren berrikuntza hori, edozein kasutan ere, ez litzateke euskalki guztietara indar berberarekin helduko, ezta egitura hori daukaten hitz guztietara ere.

Datei dagokienez, *Orotariko Euskal Hiztegiak* hurrengo dio *erlijio* sarreran:

Las formas con *r-* inicial (al menos gráfica), que dominan en los ss. XVI y XVII, van haciéndose menos frecuentes desde mediados del XVIII, sin llegar a desaparecer (encontramos algunos ejs. incluso en el s. XX). Las formas en *erre-* se encuentran desde el s. XVII (así, en Capanaga y Pouvreau), siendo empleadas por autores septentrionales (sobre todo por los suletinos), vizcaínos y algún guipuzcoano aislado; su frecuencia parece ir disminuyendo a lo largo del s. XIX, y no encontramos ejs. en el XX. *Erl-*, que aparece a mediados del s. XVIII, es ya desde principios del XIX la forma más frecuente en todos los dialectos.

Kasu honetan behintzat, *erl-* forma berandu sortu eta azkar hedatzen dela esan genezake. Kontuan izan behar da, autore askok idazkera etimologiko baten bila manteni ahal zitzaketela aipatutako hasierako /r/-ak, inoiz “desagertzera heltzen ez direnak”.

Modu berean, badira hitz asko zeintzuetan bigarren /e/ hori galtzen ez den, hurrengo adibidean horietako zenbait batu ditugu:

(3.16)	euskara	<	gaztelera
a)	<i>errelebo</i>		<i>relebo</i>
	<i>errelatore</i>		<i>relator</i> (de pleitos)
b)	<i>errenume</i>		<i>renombre</i>
	<i>errenuntzia</i> / <i>errenuntziatu</i>		<i>renuncia</i> / <i>renunciar</i>
	<i>erremedio</i>		<i>remedio</i>
	<i>errematu</i>		<i>remar</i>
	<i>erremate</i>		<i>remate</i>
	<i>errematxatu</i>		<i>remachar</i>

c) <i>errebelazio</i>	<i>revelación</i>
<i>erredimitu</i>	<i>redimir</i>
<i>errege</i>	<i>rey</i> (cf. lat. <i>regem</i>)
<i>erreparatu</i>	<i>reparar</i>
<i>erreserbatu</i>	<i>reservar</i>
<i>erreferentzia</i>	<i>referencia</i>

Gorago esan bezala, sinkopa hau ez da // aurreko /*erre-*/ egitura guztietara heldu, (3.16a)ko adibideek erakusten duten bezala, nahiz eta horietako gehienetan galera hori euskalkiren batean gutxienez gertatu den. Modu berean lehenago adierazi dugunez, aipaturako bilakabidea beste ozenen aurrean gutxitan gertatu dela gogorarazi beharra dago, horrelako sinkoparik garatu ez duten adibideen kopuru handia azaltzeko. (3.16b)n bildu dira horietako zenbait. Azkenik, (3.16c)ko adibideen bitartez, ozenak ez diren gainerako kontsonanteen aurrean gertatutako horrelako bilakabiderik aurkitu ez dela adierazi nahi da,⁵⁷ hau da, /*erreCV-*/-tik /*erCV-*/-ra pasatu ez dela C hori ozena ez den kasuetan, ***erbelazio*, ***erdimitu* zein ***erge*-rik ez dagoela, alegia. Adibide batzuk baino hautatu ez ditugun arren, edozein hiztegitan horrelako askoz adibide gehiago aurki daiteke zailtasun handirik gabe.

Prozesuari berari dagokionez, lehengo bi silabek bokal berbera izateak bigarren bokal horren galera eragingo luke agian, sinkoparen ondoriozko egitura silabiko berria moldatzeko erraztasunarekin batera,⁵⁸ /*errelV-*/ egituratik /*erlV-*/-ra pasatuz hasiera batean (3.10)en aipaturiko adibideren batean (edo antzekoren batean) gertatutako prozesu hori lexikotik tankera horretako hitzen artean zabaltzera. Bilakabide hau hasieran // aurrean gertatuko litzateke, eta testuinguru hori duten hainbat kasutan eragin eta gero beste hainbat ozenen aurreko antzeko testuinguruetan ere gertatuko litzateke, /*erremV-*/, /*errenV-*/ edo /*errejV-*/ bezalakoetan, esaterako.

Gaztelaniatik /*erreS*⁵⁹/-*C-*/ egitura etimologikoarekin harturiko hitz zenbaitean ere deskribatu berri dugun sinkoparen parekoak aurki daitezkeela esan beharra dago, *erminta*-ren kasuan bezala (< *erreminta*), zeina gaztelaniako *herramienta*-tik datorren. (3.13-15)eko adibideetan agertzen zitzaigun protesia, beraz, dagokigun sinkopea bazkatuko⁶⁰ lukeen aurreko beste bilakabide bat baino ez litzateke

⁵⁷ Ez dira prozesu orokor honekin nahasi behar sinkopa emankorrako baten aldeko joera daukaten ekialdeko euskalkietan (BN, L, etab.) gertaturikoak, non edozein kontsonanteren aurreko galerak ikus daitezkeen, bai deskribatu berri direnen antza dutenak eta baita horrelakoetatik urrutiago daudenak ere. Hauek haien artean lotuak daude, baina ez zuzenean hemen dagozkigunekin. Adibideak Mitxelena lanetik (1961/77: 164) hartuak dira:

a) *arbuia* (< lat. *repudiare*)

b) *ertor* (< *erretor*)

Baina baita hurrengoak ere:

c) *erten* < *erraten*

d) *arpatu* (< (*h*)*arrapatu*)

⁵⁸ *e*₂-rekin batera silaba gune bat galdu ostean bigarren silabako *onset*-eko dardarkaria momentu horretara arte irekia zen lehenengo silabako kodara pasatzen baita.

⁵⁹ S-k, ingelesezko (*S*)*onorant*-etik hartua dena, ozenen berri ematen du.

⁶⁰ Ingeleseko *feeding*-aren itzulpena, ikus Oñederra (2004: 57, 183, 191).

izango, aurretik egitura aproposa zuten adibideetan ere honako prozesua burutzea espero delarik.

/erreSC-/ egitura komun horretan */S/* horrek duen garrantzia aipatu behar da, horren ordezkari izan daitezkeen segmentu guztiek (*/l/*, */n/*, */m/* eta */j/*) *stretched out features* (v. Ohala 1981, 1993) direlako ezaugarri fonetikoak dituztelako, eta hauen kokapena zehazterakoan sor daitezkeen anbiguotasun horren ondorio izan daitezke lekuan-lekuko interpretazio ezberdin posibleak (cf. Blevins eta Garrett 1998: 522-524 oso antzekoak diren arabiar eta eslaviar⁶¹ hizkuntzen epentesi prozesuen inguruan). Halaber, bide honetatik jarraituz, hasiera batean gertatutako ekiniko dardarkari anitzaren epentesia */r/* horren beraren bereizgarri fonetiko luzeen ondorioa izan daiteke, *muta cum liquida* taldeen berregituraketetan bezala (v. *supra* 2.2.1 hauen inguruan), anbiguotasun horrek ere —eta ez bakarrik euskal fonotaktikak duen */#rV-/* egituraren gabeziak, nahiz eta honakoa ere eragile zuzena den— bideratuko lukeela bilakabide hori, i.e., */r/* dardarkari anitza entzuleek lehenengo bokalaren “erdian” (eta ez aurrean) hautematea.⁶²

Edozein kasutan ere, honakoak bezalako prozesuren batean metatesia ikusi nahiko bagenu, ez litzateke inoiz */e/* bokalaren mugimendua izango (aurretik azaldu dugunez, beste kasu guztietan bokal ez-altuek beste bokal ez-altu batekin baino ez baitute metatesirik burutzen), dardarkariarena baizik, zein kodara mugituko litzatekeen egitura fonotaktiko orokorrago bati egokituz (cf. *muta cum liquida* taldeak euskaraz banatzeko gertatu ziren dardarkarien metatesiak, lat. *cruce[m] > kurze* edo lat. *pregnare > ernatu*⁶³ kasu).

/erre-/ aldaera gehienak lekukotuak direla ikusita, pentsa daiteke lehenbizikoa aukera osoagoa dela, forma guztiak azaltzen dituelako, */erre-/* bezalako forma zenbaiten maiztasunaren urritze historikoarekin batera.

3.4. Laburpena

Euskal irristari eta bokalen metatesien arteko ezberdintasunak aurkeztu ditugu, bakoitzak lekualdaketak burutzeko oso modu ezberdina duelarik: irristariak bakarrik mugitzen dira bokalak beste bokal batekin lekua aldatzen duten bitartean. Irriarrien metatesiei buruz egiterakoan, garai jakin bateko bigarren silabako azentuaren aldeko ebidentzia aurkeztu dugu.

Amaitzeko, beste azalpen baten beharra zuten */re-/ > /er-/* taldeentzako protesi eta sinkopak osaturiko erregela laburtzapean bat proposatu da, sinkopa ozenen aurreko testuinguruan bakarrik gertatu zela zehazturik.

⁶¹ Ekialdeko hizkuntza eslaviarretan gertatzen den epentesi prozesua, maiz *polnoglasie* izenarekin ezagutzen dena.

⁶² Azaldu beharko litzateke, hala ere, zergatik */ro-/*, */ri-/* eta */ru-/* kasuetan bokal kopiatzearen ordez */e-/* protetikoaren hedapena gertatu den (cf. *Erroma*, *erribera* eta *Errusia*, esaterako), */a-/*-ren hedapen ez horren zabal batekin batera (cf. *arropa*). Hedapen honen inguruan lat. *spata > eusk. ezpata* bezalako anbiguotasunik gabeko kasuak ere aipatu behar dira.

⁶³ Mikel Martinezek proposaturiko etimologia jarraituko bagenu, baina Mitxelenak (1961/77: 561) A. Grierak proposaturiko lat. *germinare* aipatzen du *Fonética histórica vasca*-ren bigarren edizioan.

4. Beste zenbait metatesi segmental

Orain arte aurkeztu diren metatesiez gain, badaude beste zenbait bilakabide gaintzeko segmentuei, hau da, ozenak edo bokalikoak ez direnei dagozkienak. Atal honetan horiek deskribatuko ditugu; herskarien metatesietatik hasita, ondoren frikarien metatesiak eta azkenik aditzei dagozkienekin arituko gara.

Lehenengo taldearen barnean bi metatesi multzo ezberdin bereiziko ditugu, prozesuan parte hartzen duten segmentuak haien jatorrian herskari ahostun edo ahoskabeak diren kontuan hartuta eta prozesu hauek bi osagaien arteko metatesiak direla islatuaz.

Frikarien metatesiei dagokienean, prozesuan parte hartzen duten hotsei arreta jartzeaz gain segmentu bakar batek edo bikote batek parte hartzen duen begiratuko dugu, aurreko ataletan dagoeneko egin dugun bezala. Bi segmentuek burututako frikari metatesien artean txistukari eta herskarien artekoa eta txistukari eta sudurkari ezpainkariaren artekoa bereiziko ditugu eta segmentu bakarraren berrinterpretazioari dagokionez hasperenaren mugimendua aurkeztuko dugu batez ere. Modu berean, aurkitu ditugun metatesi konplexuen berri ere emango dugu.

Azkenik, aditz nagusi eta laguntzaileen artean gertatzen diren zenbait metatesi aipatuko ditugu, hitzaren mugak gaingiduz burutzen direnak.

4.1. Herskarien metatesiak

Jadanik aurreratu dugun moduan, bi talde ezberdin egin daitezke herskarien metatesiak deskribatzerakoan, talde hauen arteko muga metatesian parte hartzen duten segmentuak ahostun edo ahoskabeak diren izango delarik. [+/- voice] izango genuke, beraz, multzo hauek banatzeko funtsezko ezaugarria, metatesia burutzeko bi partaideak [α voice] izan behar direlako.

Hurrengo (4.1)ko adibideek herskari ahostunen arteko metatesien berri ematen digute, bata bestearen gibeleda silabetan kokatzen direlarik bilakaera osatzen duten bi segmentuak. Adibideetan herskari ezpainkari, koroari eta belar ahostunen adibideak ikus daitezke, haien konbinazio posible guztiak agertzen direlarik (*i.e.*, /b/ - /d/, /g/ - /d/ eta /b/ - /g/):

- (4.1) a) *bage* (B) > *gabe*
 b) *bilgor* > *gilbor*
 c) *bedekatu* (B) > *debekatu* (G) (cf. (*im*)*pedicatu*)
 d) *gibel* : *bigel* (GN)
 e) *udagara* (BN, L) : *ugadera* (B-ger, GN-ilzarb, L-ain, Z) ('nutria', v. Uhlenbeck 1909-1910: 118, cf. (2.5g))

Bilakabidearen parte diren bi segmentuak, esan bezala, bata bestearen gibeleda silaba ekinetan kokaturik daude, gehienetan koda gabeko silabak direla, nahiz eta (4.1b)n kodadun bat ere agertzen zaigun. Hurrengo (4.2)ko adibideetan herskari ahoskabeen arteko lekualdatzeak ikus daitezke:

- (4.2) a) *apezpiku* (orok.) : *aphezküpi* (Z) (cf. lat. *episcopus*)
 b) *bekadari* (orok.) > *betakari* (B-oroz; *Viva Jesús*)

- c) *eskapatu* (orok.) > *espakatu* (BN)
- d) *kantitu* : *tankitu* (GN)
- e) *mokadu* (B) > *kopau*, *kopu* (B) (< gazt. *bocado*)
- f) *potolo* (orok.) : *topolo* (Lizarra-Sakana - GN)
- g) *pitika* (L, Baz, BN), *pittika* (L, Baz, BN) > *ttipika* ('cabrito', v. Uhlenbeck 1909-1910: 118)
- h) *kapataz* (B-gip) > *katapaz* (B-gip) (< gazt. *capataz*)

Hauetan ere, (4.1)ekoetan bezala, bata bestearen ondoko bi silabetako ekinetako segmentuek hartzen dute parte, gehienetan haien artean bokal bat baino ez dagoela, nahiz eta oraingoan ere (4.2d)n kodadun silaba erakusten duen adibidea dugun. Etsenplu hauen artean ere, aurrekoen artean bezala, hiru konbinazio logikoki posibleen adibideak (/p/ - /t/, /k/ - /t/ eta /p/ - /k/, hurrenez hurren) aurki daitezke, baina baita batera ohikoa ez den /c/-ren metatesiaren adibide bat, (4.2g)n agertzen den /p/ eta /c/-ren artekoa hain zuzen ere, Uhlenbeckek ematen duena. Uhlenbeckek ez du tarteko forma —i.e. *OEH*-ko *pittika*— aipatzen, baina honakoa beharrezkoa dugu herskari koroariaren metatesiaren aurreko sabaikaritzea ulertzeko, zeina /i/ osteko kokapenean gertatzen den (/pitika/ > /picika/ > /cipika/, alegia).

Aurretik aipatu dugu (4.1) eta (4.2)ko taldeak ezaugarri batek bereizten dituela, hots, bilakabidean parte hartzen duten segmentuak ahostun edo ahoskabeak diren. (4.1)en metatesia jasaten duten segmentu gehienak bokal artean daudela argudiatuta, modu berean [+/- cont] ezaugarriak bereizten dituztela proposa liteke, bokal arteko herskari ahostunak hurbilkari ([β], [ð] eta [ɣ]) eta, horren ondorioz, jarraikari bihurtzen baitira euskaraz.

(4.1b)ko adibidea baieztapen horren aurka joango litzatekeela pentsa daiteke, lehendabiziko silabak bokal arteko testuingurua galarazten duen // bat duelako kodan. Baina, Hualdek (1991: 96) zehazten duenez, bokal artekoa ez da prozesu hau eragiten duen testuinguru bakarra, lehenengo bokala eta herskari ahostunaren artean /r/, /s/, /ʃ/ eta // ere ager daitezkeelako. Halaber, Hualde, Simonet eta Nadeuren (2010) ikerketan ikus daitezkeen bezala, jarraitutasunaren hedapen hauek hitz hasierako kokapenean hitz erdian bezain ohikoak dira eta, horren ondorioz lehenengo posizioan dauden herskari ahostunak kate fonikoan maiz hurbilkari bezala gauzatuko lirateke.

Prozesu honetan azentuak izan lezakeen garrantziaren kontra doan (4.2a) aipatu behar da, honakoan azentu zaharraren eragin gunetik kanpo koka genezakeen adibide bat baitaukagu, azentu zaharra ezkerretik bigarren silaban kokatzen badugu, bederen. Modu berean, azentuaren inolako eragin aldeko ebidentzia nabarmenik ez dagoela zehaztu nahi genuke.

Azalpen berezia merezi lezakeen (4.2e) formari dagokionez, *kopau* aldaera lortzeko ezin gaitzke horrekin batera gertatzen den *mokadu* formatik abiatu, espainoleko *bocado* mailegatu ostean gertatutako ahoskabetasunaren asimilazio bat suposatu behar baitugu herskari ezpainkariaren sudurkaritzearen orde, tarteko **pokadu* bezalako forma bat, alegia. Horretatik eta, (4.2)en erakusten diren beste adibideen ildotik, bi herskari ahoskabeen metatesia proposatuz hel gaitzke Bizkaian erabiltzen den aldaerara arazo handiagorik gabe.

4.2. Gainontzeko frikarien metatesiak

Metatesi segmentalekin bukatzeko orain arte aipatu ez diren frikarien metatesiak deskribatuko ditugu dagokigun 4.2 atalean. Aurreratu dugu jadanik prozesu hauek ere bi taldetan banatuko ditugula: bi segmenturen arteko bilakabideak direnak eta segmentu bakarraren kokapenaren berrinterpretazioak, segmentu frikari hori euskaraz orokorrean /h/ hasperena izanik. Modu berean, lehenengo taldeko prozesuekin amaitzeko, bilakabidean parte hartzen duten segmentuen artean frikari bat gutxienez daukaten metatesi konplexu batzuen berri emango da, zeintzuetan ez bakarrik bi bai- zik eta hiru segmentu ezberdinen kokapena aldatzen den.

4.2.1. Bi segmenturen artekoak

Bi segmentuk osatutako frikarien metatesien artean bi bereiziko ditugu: edozein frikarik eta herskari batek burututako lekualdaketa eta txistukari batek (gainontzeko frikarien adibiderik ez baitugu aurkitu) eta sudurkari batek (aurkitutako adibide argi guztietan /m/ ezpainkaria dena) osaturikoa.

Hasieratik argi utzi behar da txistukari afrikatuak ere igurzkarien barnean kokatu- tuko ditugula, igurzkarien modu berean frikazioa dutelako.

—*Igurzkari eta herskarien arteko metatesiak*

Hurrengo adibideetan euskarazko segmentu igurzkariak (horien artean txistukari afrikatuak ere ulertuta) herskari ahostun zein ahoskabe desberdinekin kate fonikoko haien lekua trukatuza osa ditzaketen bilakabideak:

- (4.3) a) *bezatu* (B, G) : *zebatu* ('ohitua, etxekotua')
 b) *ezabatu* (< lat. *effaciare* edo okz. *esfaçar*)
 c) *erakutsi* (orok.) : *eratsuki* (Err)
 d) *petxatu* (Lizarra-Sakana N) (< gazt. *petacho*) ('adabakina')
 e) *putzu* (orok.) > *zup(h)u* (BN, L)
 f) *mataputxa* (G ap. A) : *matxopeta* (GN-gip) ('arrainak hiltzeko makila')
 g) *hagun* : *gabiin* (Z) ('aparra')
 h) *faratila* (GN) (cf. *maratila* (B-ger-m-gip, G, GN-gip-5vill, L-ain, Err- uez) < gazt. *tarabilla*) ('kisketa')⁶⁴

(4.3)ko adibideetan ikusten den moduan, metatesi hau ekineko segmentuen artean gertatzen da beti eta ez da bakarrik bata bestearen ondoko silabetan aurkitzen, (4.3h)k erakusten duen bezala, baina bai gehienetan. Bai txistukari frikari zein afrikatuak (4.3a-e), bai /f/-k (4.2h) eta baita hasperenak (4.2g) ere gara dezakete dagokigun bilakabidea.

(4.2h) adibidean ikus daitekeen garapena onartzeko, edo gutxienez garapen horrek beste adibideek gordetzen duten koherenziarekin jarrai dezan, /b/ > /f/ aldaketa

⁶⁴ Adibide hauetakoa zenbait Mitxelenarenak (1961/77: 297) dira.

metatesia gertatu aurrekoa dela proposatu behar dugu, herskari ahostunek herskari ahoskabeekin metatesirik gauzatzen ez dutela aldeztu nahi dugun bitartean, bederen. Modu berean, maratila aldaera ere jaso denez, /b/ > (/m/ >) /f/ hurrenkera proposaturik lekualdaketa lehenengo segmentuaren azkenengo aldaketaren aurrekoa dela proposa daiteke, honenbestez /t/ eta /m/-ren arteko metatesi bat izango genukeela /t/ eta /f/-ren artekoaren orde. Halaber, mailegatzea metatesiaren ostekoa izan liteke, gure adibideen artean ez bailitzateke egongo frikariekin lekua aldatzen duen herskari ahoskaberik.⁶⁵

Esan bezala, txistukarien artean murriztapen bat (edo, gutxienez, joera nabarmen bat) ikus daitekeela azpimarratu behar da: txistukari frikariak hurbilkariak diren etimologikoki herskari ahostun izandakoekin gauzatzen dute metatesia, (4.3a-b) adibideetan ikus daitezkeen bezala, eta afrikatuek, ordea, herskari ahoskabeekin ((4.3c-f) adibideek ematen digute honen berri).

Murriztapen honen deskribapena, berriro ere —cf. aurreko herskariaren inguruko atala eta baita ozenei buruzkoa ere—, [+/- cont] ezaugarrian oinarritzeko aukera ikus daiteke hemen; gogoratu herskari ahostunak hurbilkari egiten direla bokal arteko testuinguruan. Nahiz eta aipatutako (4.3h)ren kasuan zalantzak sor daitezkeen, honakoa orokorra izango litzateke adibide horretan /f/-k metatesirik jasaten ez badu, eta honen orde askoz orokorragoa den /m/-ri egozten badiogu herskari ahoskabe batekin lekua aldatuz aurrera eramandako metatesia. (4.2g) adibidea ere ez litzateke kontra joango, horretan hasperenak herskari ahostunarekin trukutzen baitu kokapena.

(4.2h) adibidea, beharbada, beste modu batean azal litekeela alde batera utzita —metatesia mailegatu aurrekoa ere izan litekeela, esaterako—, konpon daitezkeen beste zenbait arazo gehiago geratzen zaizkigu. Esate baterako, pentsa daiteke [+ cont] ezaugarrian oinarritutako aldaketa bat proposatzeko bokalarteko herskari ahostuna zaharragotzat hartzeko beharra dagoela (*v.* (4.3a)) bilakaera hori gertatzeko testuinguru egokia lortzekotan. Honentzako, ordea, segmentuak kate fonikoan duen egoera ere hartu behar dugu kontuan, ekin absolutuan egonda eta, hitz horren aurrean kokatutako hitzak kodarik ez duen heinean (*i.e.* bokalez amaitzen bada), ez litzateke arazorik hitz hasierako herskari ahostun hori kate fonikoan hurbilkari bezala maiztasun handiarekin agertzeko, eta horren ondorioz aldaketarako testuinguru egokia lortzeko.

—*Txistukari eta sudurkari ezpainkariaren arteko metatesia*

(4.3)n aurkeztutako frikari eta herskariaren arteko metatesiarekin batera, frikariak edo, zehatzago, txistukariak (frikari zein afrikatu, berriro ere) sudurkariekin lekua aldatzeko aukera daukate euskaraz. Hurrengo (4.4) adibideetan ikusten dira txistukari eta sudurkari ezpainkariaren arteko metatesiak:

(4.4) a) *matxar* (B-m-gip), *txamar* (B-gip)

⁶⁵ Nabarmendu behar da joera horren aurka doan adibide bakarra (4.2h) dela.

- b) *mitxeleta* (B-ger-arr-m-gip, G-azp-goi-bet)⁶⁶ : *tximeleta* (B-gip, G-azp-goi-to-bet)⁶⁷
 c) *zomorro* : *mozorro*

(4.4)n agertzen diren adibideak baino ez ditugunez bildu, ezin daiteke gauza zehatz askorik esan metatesi honen inguruan. Aurkitu ditugun adibideetan /s/ txistu-kari frikari bizkarkaria eta /tʃ/ sabaiaurreko afrikatuak sudurkari ezpainkariarekin /m/ aldatzen dute haien kokagunea, baina bada beste adibide bat zeinetan agian /n/ sudurkari koroariak ere aldaketa bera erakusten duen, horren argia ez den arren (*v. infra* (4.5b)).

Lehendabiziko bi adibideetan [a cont] hotsen arteko aldaketa agertzen zaigun bitartean, (4.4c)k esperoko ez genukeen lekualdaketa baten berri ematen digu eta (4.3h)n agertzen zaigun aldaketaren bide beretik joan daiteke.

Aipagarria da *OEH*-n ematen den *tximeletaren* etimologia, hots, *metátesis de mixeleta*, azken honen zahartasuna bestearen aurrean ez baitzaigu batere agerikoa egiten. Are gehiago, merkeago iruditzen zaigu kontrako hurrenkera proposatzea, batez ere bokalarteko /m/-a /nb/ talde baten asimilazioaren ondorio izan daitekeelako (cf. *txinbeleta* (B-gip, G-azp-goi-to), esaterako), euskarazko beste hainbat kasutan bezala.⁶⁸ Kontrako bidea hautatuta, aipatu berri dugun *txinbeleta* bezalako aldaerak segmentalizazio ezohikoago eta, ondorioz, askoz garestia baten bitartez azaldu beharko lirateke.

Adibide hauek erakusten duten silaba egiturak ere aurreko (4.1-3) adibideenaren antz handia dauka. Izan ere, atal honetan aurkeztu ditugun adibide gehienetan (guztiak (4.1b) eta (4.2d) izan ezik) lehen segmentuaren silabak ez dauka kodarik, hau da, gehienetan bokal bat baino ez dago tokia aldatzen duten bi kontsonanteen artean, segmentu biak bata bestearen osteko silabetan kokaturik baitaude.⁶⁹

—*Metatesi konplexua*

Frikariak beste segmentuekin batera osatzen dituzten lekualdatzeekin bukatzeko, kasu berezi batzuk aipatu behar ditugu oraindik. Metatesi hauetan bi segmentuk ez ezik hiruk aldatzen dute haien kokapena. Hurrengo (4.5) multzoan aurkezten diren bi adibideak dira orain arte aurkitu ditugun bakarrak:

⁶⁶ Honakoa kontsonante jarraipen berbera daukaten beste hainbat aldaerarekin batera agertzen da *OEH*-n: *mitselot* (B), *pitxeleta* (B-m-gip, G-goi), *mitxeleta* (B-gip), *mitxelete* (G), *mitxilote* (B), *mirtxilote* (B-ple), *mitxoleta* (B), *mitxirote* (B-arr), *mitxelet*, *bitxilote* (B), *pitxileta* (B-gip, G-goi), *pitxilota* (B-arr, G-goi), *pitxilote* (B-ger-arr-arrig-m-al), *pitxoleta* (B-arr-oro-z-al), *pitxolota* (B-goi), *pirtxilote* (B-ple), *per-txilote* (B-ple), *mixilikote* (B-ger, G-azp), *mixilikote* (G-azp), *mixirikote* (G-azp), *pitxilikote* (G-azp), *mixerreta* (G-goi), *mintxerreta*, *mitxerrena*, *mitxilotoia* (B-arr), *mitxelite* (B-arrig), *pertxilate* (B-ple), *pertziletie* (B-ger).

⁶⁷ Beste hainbat aldaerarekin batera: *txipeleta* (B-gip, G-goi), *txipilita* (B-gip), *tximilita* (G-azp-bet-azp), *tximilota* (B), *tximilote* (B), *txipilota* (G-goi-to), *txipilipeta* (B-gip), *txinbeleta* (B-gip, G-azp-goi-to), *tximelete* (B-gip, G-azp), *tximileta* (G-to).

⁶⁸ Cf. **unbe-* > *ume*, **senbe-* > *seme*, etab.

⁶⁹ Bi adibide horiei modu berean (4.3f) gehitu behar zaie, horretan beste silaba bat baitago metatesia gauzatzen duten bi segmentuen artean. Silaba horrek ere ez dauka kodarik, VCV katea geratzen da, beraz, bilakaeraren parte diren bi segmentuen artean.

- (4.5) a) *pagaxi* (GN) : *gazabi* (arabako gazt., ‘hayuco’)
 b) *zemai* (< gazt. *menaza*)

(4.5)eko metatesiak bi modutan uler daitezke: hiru segmenturen arteko aldaketa bakar bat bezala edota bi segmenturen arteko bi aldaketa ezberdin bezala. Bigarren aukera hautatuta, (4.5a) eta (4.5b)ko kasu bakoitzean atzeman daitezkeen prozesuak (bi adibide bakoitzeko, beraz, lau guztira) jadanik deskribatu ditugula egiaztatu daiteke, honen arabera adibide hauek bi metatesi ezberdin jasan dituzten aldaerak baino ez liratekeela izango.

(4.5a)ren bilakabideak ez du arazo handirik, Mitxelenarekin batera **baga-zi* bezalako erdipuntu bat proposatuta bi metatesiren bitartez hel gaitzkeelako bigarren formara, txistukari eta herskari ahostun eta bi herskari ahostunen artekoak, hurrenez hurren. (4.1)en eta (4.3)n ikusi ditugu prozesu horien adibide sinpleak, ondorioz honetan biak gertatu direla onartzeko arazo handirik izan behar ez genukeela, *a priori*.

Bi prozesu hauen arteko hurrenkera zehazteko, ordea, ez zaigu batere erraza iruditzen. Forma konparatiboki zaharrena **baga-zi* balitz (cf. Mitxelena 1961/77: 297), herskariaren arteko lekualdatzea proposatuko genuke lehenengotzat eta txistukari eta herskariaren artekoa hurrengotzat, silaben hurbiltasunak eskaintzen duen ekonomiarengatik batez ere. Beste aldaera, hots, *gazabi*, izango balitz formarik zaharrena, kontrako bidea proposatu beharko genuke ekonomia arrazoi berdinengatik (*i.e.* txistukariaren eta herskariaren arteko aldaketa lehenengo, eta bi herskariaren artekoa horren ostean).

(4.5b)ren kasua ez dirudi oso ezberdina, baina arazoak sortzen dituen orain arte ikusi ez dugun metatesi bat onartu behar dugu adibide hori ulertu ahal izateko, hots /n/ sudurkari koroari eta txistukariaren arteko lekualdatzea, [α cont] ez diren bi hotsen artekoa alegia.

Gaztelerazko *menaza*-tik (‘mehatxu’) abiatuta bere baitan bi metatesi duten bi bide ezberdin proposa daitezke *zemai*-ra heltzeko. Berriro ere silaba adjazentzia ekonomikoagotzat hartuko badugu, txistukariak bi sudurkariekin aldatuko luke bere posizioa, lehenengo koroariarekin (**mezana*) eta ondoren ezpainkariarekin (**zimana*), bokalarteko /n/-ren galeraren ostean lehenengo **zema* > **zema* bezalako zerbait eta azkenik *zemai* bihurtzeko.

Metatesiak bata bestearen osteko silabetako ekinetan dauden segmentuetatik at gertatu izan balira (ikusi dugu dagoeneko mota honetako metatesietan gerta daitezkeela, cf. (4.3f), nahiz eta batere ohikoa ez izan), sudurkari ezpainkaria eta txistukariaren arteko metatesiarekin batera /m/ eta /n/ sudurkariaren arteko lekualdatzea proposa litekeela esan behar da, nahiz eta aukera hori guztiz gaitzesten dugun, alde batetik CV.C eremutik kanpo zabaltzen diren oso adibide gutxi aurkitu ditugulako⁷⁰ eta bestetik prozesu horren paralelorik ez dugulako; ondorioz txistukari eta sudurkari koroariarekin genuen arazo berbera mantenduko genuke.

⁷⁰ Bi adibide ditugu CVC.C eremuan, (4.1b) eta (4.2d) eta aipatu berri dugun (4.3f) CV.CV.C-ra (*i.e.* koda gabeko silaba bat zeharkatzera) heltzen dena. Lekualdaketa jasan dezaketen ekinetako ozenen artean ere (2.7d) adibidea baino ez dugu aurkitu koda gabeko silaba bat zeharka dezakeena. Horrelakoak, beraz, ez dira oso ugariak eta horregatik nahiago dugu berreraiketan azken errekurtsio bezala baino ez erabili. Silaba oso bat baino gehiago zeharkatzen dutenik ez da aurkitu, agian euskararen estruktura berarengatik.

Edozein modutan ere, bi kasuetan hiru segmentu ezberdin mugiarazi dituen aldaketa bakarra gertatu dela pentsa dezakeena egon daitekeen arren, aukera horrek ez gaitu betetzen, horrelakorik ez baitugu orain arte ikusi eta *ad hoc* egindako proposamen bat izatetik oso hurbil geratuko litzateke. Halaber, bi metatesi prozesu ezberdin jasan duten hitzak egon behar direla suposatzen dugu, batez ere prozesu hauen produktibitateari begira, eta (4.5)ko adibideak honen erakusle ezin hobekak dirudite.

4.2.2. Frikari bakarraren metatesia: Hasperenaren berrinterpretazioa

Frikari bakarraren metatesiari buruz egiterakoan, argi esan dezakegun gauza bakarra /h/ hasperenaren eskuinetik ezkerrean zko metatesia berreraiki daitekeela da. Hala eta guztiz ere, beste zenbait frikariren lekualdaketak ezin daitezke guztiz baztertu, (4.6)ko adibideak erakusten duenaren argitan:

(4.6) *lipizta* (L, BN) (< gazt. *disputa*) (cf. Mitxelena 1961/77: 297)

Gutxi batzuk baino aurkitu ez ditugun arren,⁷¹ (4.6) txistukari bakarraren metatesiaren adibide argia dirudi, hitz hasierako /d/ > /l/ aldaketa erregularra alde batera utzita, gaztelaniako hitzetik euskaldunera txistukariaren kokagunea aldatzen baita bigarren bokalaren hoskerarekin (/u/ > /i/) batera.

(4.6) adibidean ikus daitekeen bezala, txistukaria lehenengo silabaren kodatik bigarren silabaren kodara igarotzen da, etimologikoki hutsik zegoen kokapena. Berrinterpretazio hori ezin daiteke orain arte erabili dugun hautemate metatesiaren tesuinguruan ulertu, txistukariak ez baitute, guk dakigun heinean, kate fonikoan luza daitekeen bereizgarri fonetikorik.

Txistukariaren zenbait lekualdaketarentzako, ordea, beste azalpen bat bila daiteke Blevins eta Garretten (2004) metatesiaren analisi tipologikoan. Aipatutako autoreen ikuspegian, entzunezko metatesi edo *Auditory Metathesis* delakoak ematen du txistukariaren zenbait berrinterpretazioen berri, baina ez dirudi dagokigun kasuari aplikatu dakikeenik.

Blevins eta Garretten (2004: 127-8) arabera, soinu-korrontearen banaketak txistukariak mugiaraz ditzakeen metatesira eraman dezake:

While there is still much work to be done on the acoustics and perception of sibilant noise, a number of studies suggest that, in consonant clusters containing sibilants, the sibilant noise somehow distracts the listener, leading to high confusion rates with respect to the linear order of segments (Bregman 1990). Specifically, there is a tendency to decouple sibilant noise from the rest of the speech stream, and this decoupling can result in dramatic misperceptions.

Honek, tamalez, ez du (4.6)eko adibidea azaltzen, herskari-txistukari edo txistukari-herskari bezalako sekuentziei ordena aldatzea baino (hau da, txistukari-herskari

⁷¹ Lan hau amaitu aurretik, Padilla txistukari bizkarkariaren metatesiaren beste adibide baten berri eman digu, Padilla (2010)-en editatutako XVIII. mendeko *Kadet eta Bettirriño* behenafar testuan 23. orrialdean aurkitu duena:

dakharkiztenak (L) (< *dakarzkitenak*)

edo herskari-txistukari bihurtzea, cf. ing. *ask* : *aks* “galdetu”). Izan ere, (4.6)n /s̥/ -ek ez du herskaria bakarrik zeharkatzen, baizik eta baita hurrengo bokala ere bere kokapen berrira heltzeko bidean.

Ez dirudi, beraz, bilakabide hau azaltzeko baliabide egokirik dugunik, *supra* analizatutako hautemate metatesien antz handia izan arren (cf. (2.16) *arlo* : *alor*, etab.) ezin baititugu txistukariak bereizgarri luzeen zehaztapenen testuinguruan kokatu.

—/h/ hasperenaren metatesia

Frikarien metatesien artean berreraiketan bereziki produktiboa dugu /h/-ren lekualdatzea. Segmentu hau silaba hasieran eta, gehienetan, kontsonante talderik osatu gabe⁷² (i.e. bokal artean) baino ez denez aurkitzen, leku libre bat behar du bere ezkerreko silaba baten ekinean metatesia aurrera eraman ahal izateko. Aldaketa hauen adibideak hurrengo hiru taldeetan ematen dira, /h/-en jatorri eta helmuga diren silaben arabera:

I) $\sigma_3 > \sigma_1$

- (4.7) a) *habuin* (< **babune*) (Arbelaiz 1978: 21)
 b) *harea* (< lat. *arena*)
 c) *hoge* (< **bor-gen-i*) (*apud* Lakarra 2009).

II) $\sigma_3 > \sigma_2$

- (4.8) a) *lehoi* (< lat. *leone(m)*)

III) $\sigma_2 > \sigma_1$

- (4.9) a) *haitz* (< *anitz*) (Arbelaiz 1978: 26)
 b) *heuskara* (< **enuskara*)
 c) *hezur* (< **enazur*)
 d) *aibotz* (B, G, L, BN, Z) : *haiotz* (Axular) (cf. gask. *afodz*, v. Lakarra)
 e) *ahuen* (G, L) : *haben* (Harriet) (cf. gask. *anue*, v. Lakarra)

(4.7) adibideetan hasperena hirugarren silabaren ekinetik lehenengo silabara mugitzen da, (4.8)n hirugarren silabatik bigarrenera eta, azkenik, (4.9)n bigarren silabatik lehendabiziko silabaren ekinera doa. Hauek izango lirateke logikoki posibleak diren mugimendu guztiak a) beti ezkerretara gertatzen direla eta b) Mitxelenari jarraikiz bigarren silaban proposatu dugun azentuaren ondoko hurrengo silaba baino urrutiagoko hasperenik onartzen ez badugu prozesu hau gertatu aurreko garairako, hau da, σ_3 baino eskuinerago dagoen hasperenik ez badugu onartzen.

Hala ere, badaude hasperena lehendabiziko silabatik bigarrenera mugi daitekeela pentsarazten duten adibide batzuk:

⁷² Nahiz eta ozen ostean ere ager daitekeen, v. Mitxelena (1961/77: 203).

- (4.10) a) *onherran* (L, BN, Z) (*hon + erran*)
 b) *onheritzi* (L; Harriet) (*hon + eritzi*)

Lakarrak aipatu zizkidan adibide hauetan /h/-a justifikatzeko modurik merkeena ez litzateke izango, Mitxelenak esan bezala, konposatua sortzerakoan hasperen hori ozenaren ostean motibazio nabarmenik gabe sortzea, baizik eta σ_1 -en zegoen hasperena σ_2 -ren ekinera hautemate metatesi baten bidez mugitzea, batez ere azentuaren kokapenak baldintzatuko lukeelarik berrinterpretazio ez-etimologiko hori.

Nabarmendu behar da /h/-ren metatesi hauek bokalarteko /n/ > /h/ *rhinoglottophilia* (Igartua 2008) prozesuaren gibeletik gertatzen direla emandako adibide guztietan eta ondorioz aldaketa hau baino beranduago kokatu behar dira.

Onartzen dugu, Mitxelenak (1957-1958) argudiatu bezala, hasperena euskaraz azentu aurretik baino ezin daitekeela agertu, korearraren bide beretik, hain zuzen ere, zeinetan hasperena azentu aurreko silaba hasieretan gordetzen den soilik, beste kokapen guztietan galdu zelarik (cf. Ultan 1978: 373). Beraz, mugitu behar diren hirugarren silabako /h/ hauek azentuaren kokapena oraindik bigarren silaban ez zegoela suposa dezakete eta aldaketa hori gertatzerakoan metatesia, indar gordetzaille baten antzera, segmentu hauek hirugarren silabatik aurrekoetara erakar ditzakeela. Izan ere, eta sarreran dagoeneko aipatu dugun bezala, bibliografian metatesiak azentuaren kokapenaren aldaketaren ondorioz gal litezkeen segmentuak gordetzeko duen joera aipatzen da (Ultan 1978: 395).

Hasperenaren metatesia Blevins eta Garretten hautemate metatesiaren testuinguruan uler daiteke. Hasperena, bere bereizgarri fonetiko luzea den F0-n ohikoa baino handiagoak diren energia eta zarata egotearen bidez (cf. (2.20)ko taula), berrinterpreta dezake entzuleak edo, zehatzago esanda, entzuleak dagokigun segmentua libre dauden lehendabiziko edo bigarren silabetako *onset*-etan hauteman dezake. Entzuleak hasperena kokatzeko hautatutako silaba etimologikoki hots horri zegokiona ez den kasu guztietan metatesia gertatu dela esango dugu.

4.3. Bilakabide bereziak: metatesiak aditzean

Aditz laguntzaileetan⁷³ aurki daitezkeen metatesiek orain arte ikusi ditugunekin zerikusi txikia daukate. Izan ere, ezagutzen ditugun adibide guztietan metatesia jasaten duen segmentua aditz nagusitik mugitzen da aditz laguntzailerak:

- (4.11) a) *emoontzet* (B-Lekeitio)
 b) *iteunte* (N erdigunea)
 c) *emateunte* (N erdigunea)

(4.11)ko adibideak azaltzeko bi bilakabide proposatu behar ditugu, alde batetik lehendabizi gertatuko litzatekeen /n/ sudurkari koroariaren kodatik kodako metatesi bat aditz nagusi eta laguntzailearen arteko mugak zeharkatuz; eta bestetik horren ostean gertatuko litzatekeen bokal artean kokaturiko [ð] hurbilkariaren galera.

⁷³ Gogoratu aditz nagusietan gertatzen diren zenbait lekualdatze (2.5)en ikusi ditugula jada: *iduritu* : *iruditu*, *igaro* : *irago*, *eriden* : *ediren*, eta abar.

Lehenengo aldaketari buruz, hautemate metatesiaren beste instantzia baten aurrean gaudela esan daiteke, aurretik (2.16)en /r/-rekin ikusi ditugunen antzekoa baina kasu honetan /n/-ri dagokiona. Sudurkaritasuna, beraz, ezaugarri fonologiko luzea da.⁷⁴ Honi lotzen zaion eta entzuleak segmentu hau silaba eremutik kanpo berrinterpretatzera eraman dezakeen bereizgarri fonetiko luzea espektrograman ikus daitekeen sudurkariei datzekien anti-erresonantzia (*i.e.* zero espektrala) dugu, (2.20)ko koadroan zehazten denez.

2.2.2 atalean azaldu bezala, segmentu ozena kodatik kodara mugitzen da, ondoondoan den silaba batetik bestera. Eta adibide hauetan, /r/-ren kasuan ez bezala, aurretik aipatu dugun susmoa betetzen dela argi ikus daiteke, ozenaren mugimendua ezkerretik eskuinerakoa baita, hau da, hurrengo silabara mugitzen da metatesia jasaten duen segmentua (cf. *emon dotzet*, *iten dute* eta *ematen dute*).

Honen ostean gertatuko litzatekeen bigarren prozesuak ez du arazo handirik, bokal arteko hurbilkarien erortzea ia orokorra den aldaketa fonologikoa baita eta euskalki gehienetan aurki daitezke ezabaketa honen adibide anitz.

Beraz, eta (4.11a)ko adibidea oinarri hartuta, beste bi adibideentzako bilakaera berbera suposatzen den arren, *emon dotzet* bizkaierazko forma orokorragotik abiatuta, **emodontzet* eta azkenik, egun entzun daitekeen *emoontzet* sortu direla proposatzen dugu. Nahiz eta beste metatesi ezberdinak proposa daitezkeen, aditz laguntzailearen hasierako /d/-rena kasu, motibazio fonetiko lukeen prozesua nahiago dugu berriro ere, kasu honetan /n/-ren silaba baten kodatik etimologikoki hutsik zegoen hurrengo silabaren kodara gerta zitezkeen lekualdaketan aurki daitekeena, hain zuzen ere.

(4.11) adibideetan zehazten den moduan, bilakaera hau euskalki bat baino gehiagotan gertatu da modu independentean, baina oso antzekoak diren emaitzak sortaraziz, tokian tokiko aditz laguntzailea gora-behera.

Bereziki interesgarria egiten zaigu Lekeition erabiltzen den (4.11a) adibidea, zeinak azaldu berri dugun bilakabidearen ostean bokal luze bat (/o:/) emaitza bezala duen. Ez dakigu zelako ohikotasuna duten horrelako bokal luzeek ezta erorketen ostean sortu diren horiek gerora begira mantentzen diren edo azkenean sinpletuz doazen, baina azpimarratu behar dugu dagokigun kasuan erabiltzen dena bokal sinplea baino luzeagoa dela zalantzarik gabe, hoskera berekoak diren bi bokalen segida gordetzean esperoko litzatekeen legez.

Aipatutakoekin batera, badira beste zenbait adibide aditzen metatesiei dagozkiela diruditenak, baina metatesien adibidetzat ezin direnak hartu. Horietan mugitzen dena marka morfologiko oso bat da (pertsoneko marka, esate baterako), dagokion hitz barneko kokapenetik ateratzen dena eta amaieran kokatzen dena. Hurrengo (4.12) multzoan adibide horietako batzuk ematen ditugu:

- (4.12) a) *eztonait* (B-m) (< *ez dot nahi*)
 b) *eztenaila* (G-to) (< *ez detela nahi*)

Adibideetan ikus daitekeenez, horrelako morfemen berrantolaketak hitz ordena kanonikoa jarraitzen ez denean gertatzen dira gehienbat. (4.12)ko bi adibideetan

⁷⁴ Cf. *supra* (2.18) ezberdina den baina modu berean /n/-k aurrera eramaten duen beste metatesi mota batekin konparatzeko.

ezeztapenak ezartzen duen hurrenkera aldaketak baldintzatzen du orokorrean amaieran kokatzen den morfema bat (pertsonea marka (4.12a)n eta konpletiboei dagokiena (4.12b)ren kasuan) segida horren erdian kokatzea eta maiztasunak eragingo luke hiztunek marka hauek berriro ere amaierara eramateko joera, hor kokatzen baitira gehienetan.

Halaber, aipatu nahi da (4.12)ko adibideetan ikus daitezkeen hurrenkera aldaketa hauek hobeto uler daitezkeela hiztunek aditz laguntzaile eta aditz nagusiak osaturiko talde hori unitate bakar bat izango balitz bezala hartzen dutela aintzat hartuta.

Amaitzeko, adibide hauen eta literatura fonologiko zein sintaktikoan aurki daitezkeen beste hainbat ebidentziaren argitan aditz nagusi eta laguntzailearen arteko muga fonologikoa oso handia ez dirudiela esan behar dugu, eta euskalki zenbaitetan (gutxienez) bien artean azentu unitate bakarra osatzen dutela proposa daiteke eta, honen ondorioz, zenbait prozesu eremu horretan (*i.e.*, aditz nagusiak eta aditz laguntzaileak osatuko luketen bilkuran) gara litezkeela aurreikusi beharko genuke.

4.4. Laburpena

Herskari ahoskabe bikoteen eta herskari ahostun edo hurbilkari bikoteen metatesiak aurkeztu dira hasteko, honekin batera talde hauek bereizten dituen ezaugarria ahostun edo ahoskabe izatea edo jarraitu edo ez jarraitu izatea den argudiatu delarik. Azken bereizketa honen alde kokatu gara, bai herskariaren eta baita igurzkariren metatesiei dagokienean ere. Azken hauek herskariarekin edo /m/ sudurkariarekin gerta daitezkeela zehaztu dugu.

Segmentu bakarraren mugimendua frikariari dagokienean /h/ hasperenean oinarritzen dela ikusi dugu, nahiz eta txistukari bakarraren lekualdaketa ez-lokalaren adibide bat ere aurkeztu dugun, azken honek sortzen dituen arazoak azpimarratuaz.

Azkenik, aditzetan gertatzen diren metatesi zenbait modu fonetiko natural batean azal daitezkeela argudiatu dugu, beste hurrenkera berregituratze batzuek ikuspegi morfologiko batetik baino ezin uler daitezkeelarik.

5. Ezaugarri metatesia

Ezaugarri metatesi esaten diogu segmentu guztien lekua mantentzen delarik gertatzen den segmentuetariko batek duen ezaugarri bakar baten lekualdatzeari, hau da, ezaugarri jakin bat, bere segmentu etimologikoa utzita, aurretiaz ezaugarri hori ez zuen kate fonikoko beste segmentu bati lotzeari.

Bilakabide hau gaztelertatik harturiko zenbait euskal mailegutan gertatu izan da, (5.1) adibideak erakusten duen moduan (Mitxelena 1961/77: 200-201):

- (5.1) a) *laño* (L, BN) (< gazt. *llano*) ('sencillo, afable')
 b) *lañeza* (G) (< gazt. *llaneza*) ('mala crianza'), *lañezoso* (G, GN) ('niño mimado, consentido') (cf. *Lañerri* toponimoa ere; *Baserri*-ri oposatzen zaio)

(5.1)eko adibideetan, segmentu palatal batek bere palatalizazioa galdu egiten du ezaugarri hau kate fonikoko hurrengo segmentu batera pasatzen den aldi berean.

Bilakaera honekin batera, zeinetan segmentu guztiak bere lekuan mantentzen diren hauen ezaugarri jakin bat baino ez delarik mugitzen, beste prozesu mota bati ere

esaten diogu ezaugarri metatesia. Bigarren bilakaera honek segmentu berriak gauzaten ditu mugitzen diren tasunen segmentalizazioaren ondorioz.

Ezaugarri metatesizat ere har genezakeen prozesu hau, edozein segmenturen parte den ezaugarri jakin batek etimologikoki dagokion segmentua uztean eta horren alboan ez dagoen kokapen berri batean segmentalizatzean datza. Euskaran honen adibiderik aurkitzen ez dugunez, marathi hizkuntzatik harturiko bat erabil genezake honako bilakabidea irudikatzeke (Blevins & Garrett 2004: 134tik moldatua):

(5.2)	Sanskritoa	Pakritoa	Marathia	
a)	duhitṭ- gṭhṇa:ti mahisa-	duhia- gaṇha:ti mahisa-	d ^h u:v g ^h eṇē m ^h ais	‘alaba’ ‘hartzen du, setiatzen du’ ‘bufaloa’
b)	ast ^h i oṣṭ ^h a	att ^h i- oṭṭ ^h a	ha:d ōṭ ^h , hōṭ	‘hezurra’ ‘ezpaina’

(5.2a)n etimologikoki segmentala zen bigarren silabako ekineko hasperen bat lehendabiziko silabako kontsonantearen bigarren mailako hasperenketa bezala agertzen zaigu marathi hizkuntzan, modu horretan segmentu bat galtzen dela bere “izaera” beste segmentu batek ezaugarri bezala lortzen duen bitartean. (5.2b)ko adibideetan, ordea, etimologikoki bigarren mailako ezaugarri bat zenak segmentu berri bat sortzen du kate fonikoaren beste toki batean, aurreko (5.2a)ko bilakaeraren aurkakoa aurrera eramanez.

Euskaran (5.2b) adibideen ildotik doazen zenbait aldaera aurki daitezke, zeinetan hots batek daukan ezaugarri jakin bat hots horren ondoan segmentu berri bat ezarri agertzen zaigun, lehenengo hotsak ezaugarri jakin hori galtzen duelarik (edo gutxienez ezaugarri hori desberdindu ahal izateko beharrezko den testuingurua galtzen dela). (5.3)n irudikatzen den prozesu honi literatura klasikoan segmentalizazio esaten zaio orokorrean, nahiz eta ezaugarri metatesi bezala ere deskriba dezakegun, ezaugarri batek bere leku etimologikoa utziaz mugitu egiten baita entzuleak segmentu horren kokapena leku berri batean ezarri ostean.

Bilakabide horietako baten adibidea bokal sudurkarien ondoren sorturiko trabari sudurkari berriak sortzea dugu:

- (5.3) a) *arrāi* > *arrain* (< **arrani*)
 b) *zāi* > *zain* (< **zani*)

Ezaugarri metatesien artean, beraz, bi mota ezberdin ditzakegu, segmentuen kopurua mantendu edo handitu egiten duten arabera: ezaugarrien lekualdatzea eta ezaugarrien segmentalizazioa.

5.1. Ezaugarrien lekualdatzea

Euskarari legozkiokeen ezaugarri metatesien artean zabalduena dugu palatalizazioaren metatesia, nahiz eta honakoa bera ere oso ohikoa ez den. Mitxelena (1961/77: 200-201) laburki ematen digu prozesu honen berri.

5.1.1. *Palatalizazioaren metatesia*

Palatalizazioaren metatesia gertatzen denean lehenengo segmentu sabaikari batek, kate fonikoan eskuinerago kokaturik dagoen segmentu ez-palatal baten sabaikaritzearekin batera etimologikoki berari zegokion aipatutako ezaugarri hori galdu egiten du. Honakoa sudurkari eta albokarien artean gertatzen da, (5.4a-d)n albokariak sudurkariari pasatzen diolarik palatal ezaugarria eta (5.4e) aurkako prozesuaren erakusle dugu:

- (5.4) a) *holiñe* (Mungia, Gaminde) (< gazt. *hollín*)
 b) *laño* (L, BN) (< gazt. *llano*) ('sencillo, afable')
 c) *lañeza* (G) (< gazt. *llaneza*) ('mala crianza'), *lañezoso* (G, GN) ('niño mimado, consentido')
 d) *mantellina* (G zah.)⁷⁵ > *manteliña* (G, GN) (< gazt. *mantellina*)
 e) *señale* > *senalle* (B) (< gazt. *señal*)

Adibide hauei erreparatu ostean, hots ezberdinen sabaikari tasunaren berrinterpretazioa aurrerakaria izatearen aldeko joera markatua dagoela (*i.e.*, palatalizazioa ezkerretik eskuinera mugitzen dela orokorrean, bai asimilazioen kasuan eta baita metatesietan ere) proposatu nahi dugu euskararentzako.⁷⁶ Honen ondorioz, euskal sabaikaritasunaren lekualdatzea hizkuntza erromantzeenaren antzekoak direnei oposatuko litzaieke, zeintzuetan asimilazio mota hau eskuinetik ezkerretara gertatzen baita orokorki.⁷⁷

—*Zio fonetikoa*

Aurretik aipatu bezala (eta (5.5) adibidean erakusten denez), euskal palatalizazioaren bilakaerak izaera aurrerakaria du, inguruan dituen hizkuntza erromantzeek ez bezala, zeintzuetan asimilazio hauek atzerakariak diren, (5.6) adibideetan ikus daitezkeen legez.

Adibideek, beraz, bi hizkuntza talde hauetan gertatu izan diren bokal palatalak eragindako asimilazioak aurrera eramaterakoan sortu izan diren asimetriak erakusten dituzte, euskararen kasuan beti perseberatiboki gertatzen den bilakabide hau hizkuntza erromantzeetan atzerakaria izaten delarik:

- (5.5) a) *ilargi* > *illargi*
 b) *baino* > *ba(i)ño*
 c) *ditu* > *dittu*
 (5.6) a) lat. *muliere* > prov. *molher*, port. *mulher*, gal. *muller* (cf. leo. *muyer*, gazt. *mujer*)
 b) lat. *aranea* (> /*aranja*/) > gazt. *araña*, ital. *aragna*
 c) lat. *ratione* (> /*ratjone*/) > gazt. *razón*, port. *razão*

⁷⁵ Cf. Mitxelena (1961/77: 522).

⁷⁶ Forma alokutiboetan agertzen diren hasierako /s/-ak ez ditugu (Lafonen kontra) palatalizazioaren asimilazio atzerakaritzat hartzen, eragile izan beharko lukeen bokal sabaikaria *da-* morfemaren barnean proposatzeak sortzen dituen arazoengatik (beste zenbaiten artean). Horrentzako, Lakarrari jarraikiz sabaikaritze hipokoristiko bat proposatzen da (/d/ > [j] > [dʒ] > /tʃ/, eta cf. *txakur* : *zakur* txandakatzeta, hipokoristikoa modu berean).

⁷⁷ Gutxienez asimilazioei dagokien heinean, sabaikaritasunaren metatesiei buruz ez baitugu bibliografiarik ezagutzen.

Adibide hauek⁷⁸ erakusten dutenez, euskararen palatalizazio aurrerakaria ez da hizkuntza jakin batek daukan aukera bakarra asimilazio hauek aurrera eramateko orduan. Halaber, euskararen aukera hedatuena ez dela aipatu behar da, hizkuntza erromantzeen noranzkoan doazen asimilazioak baitira tipologikoki ohikoenak, nahiz eta euskarak orokorrean prozesu hauek kontrako norabidean, hots ezker-eskuin eta ez eskuin-ezker, gauzatzen dituen.

Behin euskaraz asimilazioaren bidezko palatalizazioak noranzko bakarrean soilik gara daitezkeela zehazturik, esanguratsua iruditu dakiguke ezaugarri palatalaren metatesia ere ezkerretik eskuinera eskuinetik ezkerredera baino gehiagotan gertatzea, palatalizazioaren asimilazioak⁷⁹ euskaraz jarraitzen duen noranzko berean, hain zuzen ere. Honek erakusten diguna, gutxienez, hasieran aipaturiko asimilazio/disimilazio eta metatesien arteko erlazio zuzena da, kasu honetan biek eragile fonetiko berdina dutelarik.

Izan ere, ozenen, hasperenaren edota irristari metatesiaren kasurako ere proposatu dugun moduan, ezaugarri palatalaren lekualdatzeak Blevins eta Garrettek 1998 eta 2004an hautemate metatesi gisa azaltzen dutenarekin lotura zuzena dauka. Ezaugarri sabaikariaren bereizgarri fonetiko luzeen gauzatzea hotsaz haraindi CVC eremu osoan zabaltzearen ondorioz, testuinguru hipoahoskatuan entzuleak ezaugarri hau kokapen ez-etimologikoan gertatzen dela interpreta dezake potentzialki, kasu horietan metatesia gertaraziko duela.

Aurretiaz /j/ irristariari buruz aipatu legez, tasun palatalak eragindako bereizgarri luzea F2-ren igoetzea dugu, Ladefoged eta Maddiesoni jarraikiz (1996: 364). Baina, luzatzen den bereizgarri fonetikoak bai metatesia eta baita asimilazioa bera ere eragin ditzakeen arren, zerk eragin dezake bilakaera bi hauek euskaraz modu aurrerakarian gertatzea?

Pentsatzekoa da fonetikak honen erantzuna ere izango duela, baina hori laborategian azaldu beharko den zerbait da. Gerta liteke euskaraz sabaikaritasunak eragiten duen F2ren igoetze hori elementu eragilearen ostean zabaltzea, ez nahitaez soilik eragilearen atzean, baina bere eremuaren zatirik handiena bertan izatea. Honek azalduko luke entzuleak sabaikaritasuna segmentu ez-etimologikoan interpretatzeko aukera beti aurrerakaria izatea, orain arte aurkezturiko adibideek erakusten duten moduan eta honentzako kontradibiderik ezagutzen ez dugularik. Ez da argi geratzen, ordea, kontrako noranzkoan (*i.e.* atzeraka) gertatutako sabaikaritasunaren ezaugarri metatesiarentzako atea irekita utzi behar den, aurretiaz aipatu den bezala, ezaugarri hau kate fonikoan etimologikoki sabaikaria den segmentutik bi aldeetara zabal daitekeelako, nahiz eta agian euskaraz (hizkuntza erromantzeetan ez bezala) eskuinera ezkerredera baino askoz gehiago heda daitekeen, horren ondorioz deskribatutakoa bezalako joera sendoak sortuaz.⁸⁰

⁷⁸ Menéndez Pidalek (2007: 143-144) ematen dituen adibideak.

⁷⁹ Eta agian beste zenbait asimilazio ere: *etxia* > *etxie*, *astua* > *astue*, etab.

⁸⁰ Lan hau amaitu aurretik, Padillak eskuinetik ezkerreko sabaikaritasunaren metatesiaren adibide baten berri eman digu, Padilla (2010)-en editatutako XVIII. mendeko *Kadet eta Bettiriño* testu baxe-nafarrean aurkitua:

kañale (L) (cf. gask. *canalle*)

Bilakaera honetan, irristarien metatesian ez bezala, ez da espero prosodiak azken emaitzan eragin berezirik izatea, segmentu guztiek dagozkien kokapen etimologikoan jarraitzen dutelarik ez baita interpretazioan hipozuzenketaren ondoriozko gune prosodiko nabarmenekiko “pisu” fonetikoaren erakarpenik gertatzen, honakoak orain arte aurkezturiko baldintza fonetikoaren ondorioz sortzen diren interpretazio hipozuzen posible bakarrak direlarik.

Honekin adierazi nahi da ezaugarri metatesia gertatzerako orduan hots sabaikariarekin (/ɲ/ eta /λ/)⁸¹ batera kate fonikoan ager daitezkeen bi elementu posible baino ez direla: /n/ eta /l/, bigarren hotsaren ahoskatzeko modua lehenengoaz bestelakoa delarik, ezagutzen ditugun adibideetan bederen. Inbentario fonotaktikoak bilakaera hau mugatzen duen modu berean baldintza fonetikoek ere hots palatala kate fonikoan ezkerreago agertzea eskatzen badute kontrako aukera galaraziz, honek bi aukera baino ez dizkigu uzten:

- (5.7) I) /ɲ/...../l/
 II) /λ/...../n/

Honetaz gain, (5.4)ko adibideei so egiten badiegu, ezaugarri metatesian palatalizazioaren galera jasaten duen segmentua koda gabeko silaba baten *onset*-ean eta sabaikaritasuna jasotzen duen ozena hurrengo silabaren ekinean dagoela (*i.e.* bata bestearen osteko silaba irekien hasieran kokatzen direla bi parte hartzaileak) ikus genezake. Adibideek erakusten dutenari kasu egingo bagenio, dagokigun prozesua gertatzeko testuinguru posibleak are gehiago murriztuko lirateke, (5.8)n erakusten direnera hain zuzen ere:

- (5.8) I) /ɲV.l/
 II) /λV.n/

Sabaikaritasunaren metatesia, beraz, ezin daiteke oso emankorra izan, oso baldintzatuta dagoen heinean. Hala eta guztiz ere, bilakaera hau jasaten ez duten bi testuinguru posible horien barnean koka daitezkeen kasu aldagarrien zerrenda egin beharko litzateke prozesu honen indarra ezagutu ahal izateko.

—*Sabaikarien beste metatesi batzuk: segmentu palatalen metatesiak eta erregela murriztapenak*

Ezaugarri sabaikariaren metatesiarekin batera, segmentu palatal osoen metatesia ere gerta daiteke euskaraz, elementu kontsonantiko hauek beren leku etimologikoa beste kontsonante batekin aldatzen dutelarik, (5.9) adibidean kasu.

Adibide honek aurretik aipatu dugun susmoa baieztatzen du, hau da, hiztunaren bereizgarri fonetiko luzeak dituzten ezaugarri fonologikoen berrinterpretazioa jatorrizko segmentuaren bi aldeetara gerta litekeela, nahiz eta, dagoeneko testu gorputzean argudiatu dugun bezala, zenbait hizkuntzatan joera aurrerakari zein atzerakari gogorra egon daitekeen berrinterpretazioei dagokienean. Horrek beste aukera batean pentsarazten digu, hots, metatesia dagoeneko hizkuntza erromantzean gertatu izatea eta euskarak hitza aldaketaren ostean mailegatu izana.

⁸¹ Hauen artean sabaiaurrekoak (/ʃ/ eta /ʃʃ/) barne ez direlarik. /c/ eta /j/-ren palatalizazioaren lekualdatzeko gaitasuna neurtzeko testuinguru aproposik ez da aurkitu.

(5.9) *señale* > *selañe* (B)

Adibideak erakusten duen legez, bilakabide hauetan ez da ezaugarri metatesirik gertatzen, lekua aldatzen duten segmentuek beraien ezaugarri guztiak mantentzen baitituzte. Honakoa ezin daiteke, beraz, sabaikari tasunaren metatesi bezala ikusi, honen ondorioz bi norabideetara gerta daitekeelarik, eta ez bakarrik ezkerretik eskuinera, aurreko prozesuarentzako proposatu den noranzko asimetriatik kanpo geratzen delarik.

Baina (5.9)n aipatutako adibideekin batera bizkaierak (5.10) bezalako adibideak ere eskaintzen dizkigu:

(5.10) *señale* : *sellane*

Bizkaian agertzen den *sellane* aldaerak, prozesuari eman diogun deskribapenari jarraituta, arazoak sor litzake. Irudiz, segmentu koroariak beraien lekuak aldatu dituzte bigarren mailako ezaugarria izango litzatekeen sabaikaritzeak berea mantendu duen bitartean. Orain arte adierazitakoaren arabera, ordea, hau ez litzateke arazo handiekin baino aurreikusiko. Honelakoentzako beste azalpen bat proposatu behar dugu, zeina modu naturalago batean motibaturik dagoen eta ondorioz, gure ikuspegiari jarraituaz, egokiagoa den.

Izan ere, (5.10) bezalakoak azaltzeko erregela murriztapen bat ikustea dugu ekonomikoago. (5.10)ko forma lortzeko, beraz, bi pausu proposatzen dira, gehienetan ezkerretik eskuinera gertatzen den ezaugarri metatesia eta honen osteko metatesi segmentala, (5.10) adibidean /n/ eta /λ/-ren artean gertatzen dena, hain zuzen ere.

(5.10)k erakusten digunez, aipatutako segmentu sabaikariaren metatesia (5.4) eta (5.5) adibideetan aurkezturiko prozesuen ondoren ere gerta daiteke, (5.11)n irudikatzen den moduan:

(5.11) *señale* > *senalle* > *sellane* (B)

Aldaketa bikoitz honen barruan proposaturiko pauso guztiak ezagunak dira eta aurretiaz azaldu ditugunen artean aurki daitezke: 5.1 honetan azalduko ezaugarri sabaikariaren metatesia eta honen osteko sudurkari eta albokariaren arteko metatesia (cf. atal honetako (5.9) adibidea, zeinetan kontrako kasua dugun, /ɲ/ eta //ren artekoa hain zuzen ere)⁸² baino ez dira suposatatu behar.

5.1.2. Leni/fortis “*luzeera*” metatesia: *elaia* eta *enararen kasua*

Sabaikaritasunaren metatesiarekin batera, beste ezaugarri metatesi moduko bat ezagun dugu euskaraz (*apud* Mitxelena 1961/77: 326). Honetan, kontsonante *fortis* edo indartsu batek bere indarra galtzen du kate fonikoan aurkitzen den beste kontsonante baten mesedetan, hura etimologikoki *lenis* edo ahul izanda *fortis* eginaz.

Tamalez, Mitxelenak ez zigun bilakabide honen adibide bat baino utzi, (5.12)-n ikus daitekeena, hain zuzen:

(5.12) *elai* : *enara*

⁸² Cf. 2.1.2 saileko /n/ eta // koroariaren metatesia ere. Nahiz eta bilakaera hau desberdina den, bi hotsen arteko hurbiltasun fonetiko handiak eragin ditzake asimilazio zein metatesiak.

Mitxelenak proposaturiko (5.12)ren etimologian bi metatesi mota ezberdin suposatzen ditu, dagoeneko ezagun egiten zaigun kontsonante ozen koroarien arteko metatesia (cf. 2.1.2 atala) eta aipatutako *fortis* ezaugarriaren metatesia. Etimologia honetan, modu berean, /l/ > /r/, /n/ > /h/ (> /ø/), /L/⁸³ > /l/ eta /N/ > /n/ bokalarteko bilakaerak atzeman daitezke:⁸⁴

(5.13) *eLana > *eLaha > *elaa > elae > elai⁸⁵

(5.14) *eNala > *eNara > enara

Mitxelenak berreraikitako (5.13-14) adibideetako bi formen arteko lotura bi modu ezberdinen bidez azal daiteke. Lehenengokoa, Mitxelenak berak proposatzen zuena, bi metatesien bitartez gauzatuko litzateke: sudurkari eta albokariaren arteko metatesi segmental bat eta horren ondoko zein aurreko izan daitekeen luzera ezaugarri metatesia, hurrenez hurren. Honekin batera, /l/ eta /n/-ren arteko metatesi bakar bat proposatu daiteke, honakoaren adibide gehiago aurki baikenitzake (2.1.2n agertzen direnak gutxienez), kontsonantearen luzetasun hori betiere bigarren silabaren *onset*-ean geratzen delarik, inoiz hirugarrenetik pasa gabe.

Azken aukera honen ildotik, hau da, metatesi segmental bakarra aurreikusiz, tesuinguru ezberdin bat proposa genezake bigarren silaba horretan, zehatzago esanda, Mitxelenaren berreraiketari segmenturen bat gehi geniezaioke, aurretik aipatutako bilakabideak aurrera eramateko beharrezkoa den bokalarteko kokapena bigarren silabarako deseginez. Modu honen bitartez bi aldaera horien berri emateko ez genuke ozen indartsuen beharrik izango. Honenbestez, hurrengo forma zaharra berreraikitzea proposatzen dugu:

(5.15) *eCnala

(5.15)en proposatu dugun forma zaharrerako lehendabiziko silabaren kodan ezar daitekeen kontsonante bat behar dugu, zeina ozen zein txistukari izan daitekeen euskaraz, nahiz eta azken hauek sudurkari edota albokari aurrean urriak eta, gehienetan, modernoak diren. Honetatik arazo handirik gabe deriba genitzake aldaera biak, berreraiki dugun kontsonante horren galera bokalarteko /l/ > /r/ eta /n/ > /h/ bilakabideekiko *counterfeeding* hurrenkeran kokatu behar dugularik soilik.⁸⁶

Adibide gehiagoren faltan egonik, ezin genezake Mitxelenak proposaturiko metatesi honen izaera oso modu lausoan baino onartu. Honenbestez, iruditzen zaigu beste etimologia batek (edo, zehatzago, baliagarri dugunaren osatze batek) metatesi mota honen adibide bakarrari beste azalpen ekonomikoago bat eskaini diezaiokeela.

⁸³ Mitxelenak kontsonante ozen bortitzak letra larriz irudikatzen ditu: /N/, /L/ eta /R/ kasu. Guk ere, honakoan bederen, tradizio hori jarraikiz erabiliko ditugu aipatutakoak.

⁸⁴ Prozesu hauek guztiak /V_V/ testuinguruan orokorrak dira euskaraz (Mitxelena 1961/77). Ordena honekin irudikatu ditugun arren, gertatutako prozesuen arteko kronologia erlatiboa ez dugu ezagutzen, nahiz eta lehenengo bikotea hurrengo biak baino lehenago gertatu behar izan diren.

⁸⁵ /h/-ren metatesirik ez da ikusten honakoan, nahiz eta lehenengo silaban *onset*-ik ez den. Honek agian hitz hasierako *C- proposatzeko bidea ireki dezakeelarik.

⁸⁶ *Enararen* hitzaren inguruko azalpen zehatzagoetarako (delako -C- horren izaera eta jatorrien inguruko eztabaida) v. Egurtzegi eta Ariztimuño (prestatzen).

5.2. Ezaugarrien segmentalizazioa

Orain arte jorrotutako ezaugarri metatesiekin batera ezaugarrien segmentalizazioak ere aurki ditzakegu euskaraz. Honako prozesua ez da normalean eskuarki metatesizat hartu direnetarikoa, nahiz eta metatesi moduan ere azal daitekeen.

Aurretik esan bezala, ezaugarrien segmentalizazioa segmentu jakin baten parte den ezaugarri batek, segmentu hori “utzita” hots berri bat osatzean datza, honakoa kate fonikoko hots berri bat bezala ezartzen delarik. Honakoaren erakusle dugu aurretik erabilitako (5.3) adibidea.

Bilakaera honi datzekion zenbait ustezko metatesi ditu euskaraz, zeintzuk historikoki hots baten galera eta hots berberaren ondorengo berrezarpenarekin azaltzen diren. Berrezarpen hau kate fonikoko leku ezberdin batean gertatzearen ondorioz hartzen zaio prozesu honi metatesiaren antz handia. (5.16)ko hurrengo adibideek erakusten dizkigute metatesi moduko bilakabide hauek:

- (5.16) a) **artzani* > *artzain*
 b) **arrani* > *arrain*
 c) **lukanika* > *lukainka* (cf. latineko *lucanica*)

Baina, (5.3)ko adibideek erakutsi diguten bezala, aldaketa hauei erdipuntu bat gehitu behar zaie (kasu askotan, zenbait hizkeratan oraindik ere erabiltzen da), zeinetan trabari sudurkaria galdu egin den eta ezaugarri sudurkaria bokaletan baino ez den gorde. Ondorioz, (5.16)ko adibideen bilakaerak horrela agertuko litzaizkiguke:

- (5.17) a) **artzani* > *artzāi* > *artzain*
 b) **arrani* > *arrāi* > *arrain*
 c) **lukanika* > *lukāika* > *lukainka*

(5.17) adibideetan ikus daitezkeen prozesuetan /n/ segmentu sudurkaria tartean dugu beti. Irudiz, segmentu honek hurrengo bokalarekiko tokialdatzea burutzen du, baina azalpen hau ez da guztiz zehatza.

Izan ere, euskaraz Erdi Aroaren aurretik zituen bokalarteko /n/ guztiak galdu ziotuen garai honen hasieran. *Rhinoglottophilia* prozesu baten bitartez (ikus Igartua 2008), bokalen artean kokatutako /n/-ek /h/ eman zuten eta frikari glotalak hizkera askotan zero beranduago. Trabari sudurkarien galeraren ostean, kate fonikoan hauekin kontaktuan zeuden bokalen sudurkaritasuna nabarmendu egin zen bere testuinguruaren galerarengatik, honek bokal sudurkarien eta ahokarien arteko erlazioa fonemikoa izatera eraman zuelarik (cf. *supra* 1.3.1 atalean aipatzen den frantsesaren kasua, esaterako).

Bokal ahokari eta sudurkarien kontrastearen galerarekin, zeina XVI-XVII mendeen inguruan kokatzen den zenbait hizkeratarako,⁸⁷ bokal arteko /n/-aren erorketaren ondorioz sorturiko diptongoek zuten ezaugarri sudurkari hori diptongo osteko trabari bezala interpreta dezake dagoeneko horrelako hotsik (hau da, /ā/, /ē/, /ī/, /ō/ eta /ū/) erabiltzen ez duen hiztunak, hiperzuzenketa prozesu baten bidez /n/-a bere leku ez etimologikoan kokatuz eta segmentu metatesi bat eraginez.

⁸⁷ Nahiz eta zubereraz oraindik ere bokal sudurkariak gordetzen diren eta erronkariarak (galdu zen arte) nolabaiteko sudurkaritasuna zuen.

(5.17)-eko /n/ eta bokalaren arteko CV > VC lekualdatzea, beraz, ez da bat-batean gertatutako aldaketa, mendeetan zehar luzatu den bi bilakaeren (hasiera bateko /n/-ren galera eta prozesu honek sorturiko bokal sudurkarien berrinterpretazioa) konbinaketa baizik.

Bokalen sudurkaritasunaren segmentalizazioaz gain, beste zenbaitetan, ezaugarri sabaikaria bera ere segmentaliza daiteke, (5.18)ko hurrengo adibideetan kasu:

- (5.18) a) *boteila* (< gazt. /*bote*la/)
 b) *dontzeila* (< gazt. /*don*θe/la/)

Kasu hauetan, bokala F2-ren igotzearen ondoriozko berrinterpretazioak eragindako ezkerretik eskuinerako sabaikaritasunaren hedapenaren ondorioz espero ez genukeen lekuan agertzen zaigu, hots, etimologikoki sabaikaria zen segmentuaren ezkerrean. Honakoa, *rule inversion* delakoaren testuinguruan errazago uler daiteke, hau da, albokari sabaikaria euskaraz orokorra den sabaikaritze prozesua atzera eramanez “zuzentzen” da, nahiz eta egoera zuzendu hori etimologikoki inoiz gertatu ez den.

5.3. Laburpena

Kapitulu honetan euskarazko asimilazio zein ezaugarri sabaikariaren metatesiak aurrerakari legez gertatzen direla erakutsi da, etimologikoki koroaria zen hots bat sabaikaritu eta sabaikaria zena koroari bihurtzen dela.

Ezaugarrien metatesiekin jarraituz, Mitxelenak proposatutako luzera metatesiaren kontra argudiatu dugu, horren beharrik ez baitauekagu testuinguru ezberdin bat proposatzen dugun heinean.

Amaitzeko, ezaugarrien segmentalizazioa ere ezaugarri metatesizat ikus daitekeela argudiatu da, etimologikoki ezaugarri bat zena entzulearen berrinterpretazioaren ondorioz beste kokapen batean segmentu independente bezala agertzean baitatza, kokapen hori hurbila izan arren.

6. Ondorioak

Lan honek metatesia izan du bere muina, kate fonikoaren sekuentziaren ordena aldatzen duen edozein segmentu edo ezaugarriren leku aldaketa bezala definitu dugularik. Egungo hizkerak sortzeko bidean garatu diren metatesi eta metatesi moduko zenbait bilakaera landu ditugu, hauen adibideak batuz eta sistematizazio baterantz eramanez.

Honetarako, metatesien hainbat adibide biltzen dituen corpus bat osatu da, batez ere euskal fonologia diakronikoan (*i.a.* Mitxelena 1961/77, Arbelaiz 1978) eta dialektologian (Zuazo) egindako lanak baliatu ditugularik.

Hasierako xedea euskarak garatu dituen metatesi motak zehaztea izan da. Adibideen analisirako, Blevins eta Garretten (1998, 2004) metatesiaren tipologiaren inguruko lanetatik abiatu gara, nahiz eta euskarak erakusten dituen patroietara moldatu garen, horretarako bide berriak bilatuaz.

Modu berean, metatesi mota ezberdin horietako asko fonetikoki baldintzaturiko aldaketak direla azaldu dugu, bilakabide hau ere fonetikoki naturala den prozesu bat

dela hipotesi nagusizat mantenduz. Aldaketa fonologikoaren analisiak entzuleak segmentu anbiguenen berrinterpretazioaren eragile bezala duen papera izan du oinarri, Ohalaren ikuspuntuari (1981, 1993, 2003) jarraikiz.

Lan honen ondorio nagusia lana bera garatu ahala gero eta garbiago geratzen da, euskarazko metatesiak bi talde nagusietan sailka ditzakegula, alegia. Alde batetik, segmentu bakarra mugiarazten duten hautemate metatesiak ditugu, segmentu ezberdin asko mugiaraz ditzaketanak, eta bestetik, bi segmentuek haien artean burutzen dituzten leku trukaketak. 1. atalean aipatu dugun Brugmann (1904 [1970]: 245) eta Ultanen (1978) tradizioetik datorkigun izena (*i.e.*, *reciprocal metathesis*) egokia dirudi bigarren bilakabide hauek izendatzeko, guk metatesi elkarkari bezala euskaratuko duguna. Azken urteotako lanetan horrelakoen inguruan asko jardun ez den arren, euskaraz bilakabide bereziki emankorra dela ikusi dugu lanean zehar, murriztapen fonologiko oso sendoak dituela erakutsi dugun heinean.

—Ozenen metatesiak

Ozenek jasan ditzaketen metatesiak bi sailetan banatu ditugu, ozen bakarrak gara ditzakeenak eta ozen batek eta beste segmentu batek haien kokapena trukatzera koan gertatutakoak, askotan bigarren segmentu hau ere ozena izaten delarik.

Lehendabizi aurkeztu dugun bi ozenen arteko metatesia oso segmentu jakinek gauzatzen dutela azpimarratu da atalean zehar, hiru metatesi mota nagusi aurkeztuaz: kodan kokaturiko bi segmentu urkariren artekoa (2.1.1 en ikus daitekeena), silaba ekinean kokaturiko hurbilkari eta dardarkarien artekoa (2.1.2 atalean agertzen dena) eta silaba ekinean kokaturiko albokari eta sudurkari koroariaren (*i.e.* /i/ eta /n/) artekoa (2.1.3 atalean dagoena).

Dardarkari eta albokarien metatesiak silaba ekinean eta kodan horren ezberdina izateak elementu hauen izaera bi kokapen hauetan ezberdina izan daitekeela iradokitzen digu. Erakutsi dugun bezala, dardarkari eta albokariak (/r/ eta /l/) nahaste maiztasun handia daukate silaba bukaeran, ez ordea silaba hasieran, non segmentu hauek beste batzuekin antz handiagoa balute bezala jokatzten duten, /r/ eta /r/ hots dardarkariak [β], [ð] eta [γ] hurbilkariarekin eta /l/ albokaria /n/ sudurkariarekin nahasiz, hurrenez hurren.

Ikusi dugun moduan, nahaste maiztasun handi hau ez da bakarrik metatesiaren bidez islatzen, beste bilakaera bat ere aurkeztu baitugu zeinetan aipatutako bi segmentu (/n/ eta /l/) silaba ekineko kokapenean (hitz hasieran, hain zuzen) nahas daitezkeen.

Honenbestez, /r/, /r/ eta /l/ bezalako fonemen kokapenaren arabera ezberdintasuna azpimarratu nahi da, silaba ekinean eta silaba kodan oso portaera desberdina erakusten baitute, bigarren kasuan bi fonema hauen arteko ezberdintasunak txikitzen direla dirudielako, baina silaba hasieran /r/-k (eta baita /r/-k ere) [β], [ð] eta [γ] hurbilkarien eta /l/-k /n/-ren antz handiagoa hartzen dutelarik.

Datu hauetarik atera genezakeen ondorio bat izango litzateke, beraz, kodako dardarkaria ez dela ekineko dardarkaria bezala portatzen, are gehiago, horren prozesuetatik nabarmenki bereizten dela, agian neutralduriko kodako dardarkari hori (aurretiaz esan dugun bezala, euskaraz silaba amaieran bi dardarkarien arteko ezberdintasunik

ez baitugu) /r/ anitzarekin lotzeko aukera ematen digularik /r/ bakuna, koda kokapenari dagokionean gutxienez, alde batera utziz.

Silaba kodan dauden dardarkariak anitzak direla erakusten digun ebidentzia tesuinguru hori galdu eta gero bokalen artean geratu diren dardarkarien adibideei begirata lor daiteke. Honakoa metatesiengatik (cf. *Gernika* > *Gerrinka* eta *Zornotza* > *Zorrontza*) edota beste prozesuen ondorioz kontsonantea galdu izanagatik gerta daiteke (*Fernando* > *Ferrando* moduko disimilazioetan kasu). Hauekin batera, koda absolutuan dauden /-r#/-ak ere anitzat ditugu, nahiz eta artikuludun zenbait hitzek arazoak sor ditzaketen.

Honen aldeko ebidentzia, agian, aurretik ikusi dugun kodako /bVrn-/ bezalakoe-tan gertatzen den sudurkaritasunaren asimilazioa blokeatzean (v. *supra* honi buruz (2.14f) adibidearen ingurukoak) zabal daiteke, bilakabide hau ikuspuntu artikulatario batetik begirata.

/Tr/ moduko *onset*-eko taldeetan agertzen diren dardarkariak, ordea, /r/ bakuna dutelakoan gaude, dardarkarien izaera luzeak baldintzaturiko epentesi edo bokal kopiatzean agertzen zaigun segmentuak ematen digularik honen berri (cf. lat. *librum* > *liburu*, etab.). Anbiguotasunak baldintzaturiko berrinterpretazio hauek garai luzeetan zehar zabal daitezkeela proposa dezakegu, agian bai metatesi eta baita epentesiak ere bata bestearen ostean ordena jakinik gabe gerta daitezkeela, ikus *kaberestu*, esate baterako (nahiz eta herri etimologia izan daitekeen, cf. *abere*).

Bide beretik jarraituz ondoriozta dezakegu silaba bukaerako albokaria ez dela *onset*-ekoa bezala gauzatzen. Bi // horien arteko ezberdintasuna agian, dardarkarien arteko ezberdintasunetik abiatuta bila genezake, hau da, segmentuaren kokapenaren arabera luze ezberdinean. Baina honek ez liguke metatesiaren izaeraren inguruko argi berririk botako, ez gutxienez ezagutzen ditugun deskribapen fonetiko oso mugatuak kontuan hartzen baditugu, eta horren aldeko ebidentziarik ez dugu oraingoan bilatu.

Horren orde, gainontzeko kontsonanteek gauzatutako metatesi elkarkarien ezaugarrien artean dagoen bi partaideen [α cont] tasunak // -ren inguruan aurkitzen dugun taldekatzere berezi horren berri eman diezagukeelakoan, honek zer inplikazio izan dezakeen begiratzeari interesgarri suerta dakiguke. Izan ere, // albokariak kodan segmentu [+ cont] batekin egiten du metatesia (/r/ dardarkariarekin, hain zuzen ere), *onset*-ean [- cont] batekin (/n/ sudurkariarekin, alegia) egiten duen bitartean.

Gussenhoven eta Jacobsen (2005: 64, 66) arabera, // segmentuak jokabide anbiguoak dauka *continuacy* edo jarraitutasunari dagokionean, hizkuntza askotan (Eskozia ingelesa jartzen dute adibide) [- cont] delarik beste zenbaitetan [+ cont] bezala jokatzen duen bitartean (hauen artean friso zaharra aipatzen dute). Datuekin batera, ikuspegi fonetikoak ere ematen digu anbiguotasun honen berri. Izan ere, albokarien artikulazioari dagokionean bi ezaugarriak (*i.e.* jarraitutasuna eta jarraitutasun eza) batera ikus daitezkeela azpimarratu behar da: aitzin-atzeko ardatzean airea blokeatzen da alboetatik doan airearen aterabidea jarraitzen den bitartean.

Ikuspegi fonologiko hertsia batetik, hipotesi posible bat jokabide bikoitz hau euskaraz kokapenaren arabera litzateke, kodako albokaria [+ cont] litzatekeela (eta ondorioz /r/ jarraituaren antzekoagoa) silaba ekinakoa [- cont] litzatekelarik, ondorioz /n/ ez-jarraituarekin nahas daitezkeela. Orokorrean silaba ekinak fonetikoki

kodak baino indartsuagoak direla kontuan hartuta, kodako kokapenean gertatuko litzatekeen ahoskatze erlaxapen baten “nolabaiteko” islapen fonologikoa baino ez genuke suposatu behar, agian kodako kokapenean ohikoak diren /lC/ kontsonante taldeen ondorioz edo horien presentziak lagunduta.

Metatesietan ikus daitekeen bereizketa honi lot dakiok Hualdek (1991: 99-107) [+ cont] tasunaren hedapenean aurkitzen duen hurrengo arazoa. Gorago esan dugun bezala, /b, d, g/ herskari ahostunak bokal arteko kokapenean hurbilkari egiten dira. Baina aldaketa honen testuingurua ez da bokalen artekoa mugatzen, /V_rV/, /V_sV/, /V_gV/ eta /V_lV/ testuinguruetan ere gertatzen baita aldaketa hau. Lehenengo hiru kasuetan jarraitutasunak ez du etenik, dardarkari zein frikariak segmentu jarraituak direlako, baina Hualderentzat (1991: 106) arazo bat dago azkenengo kasuarekin, /l/ albokariaren jarraitutasunaren kontrako ebidentzia aurkitzen baitu euskaraz. Hala ere, /V_lV/ testuinguru gehienetan (hau da, espirantizazioa jasango duen herskari ahostuna /b/ edo /g/ denean) aldaketa hau modu sistematikoan gertatzen da, /d/-ren kasuan bakarrik blokeatzen delarik.

Hualdek aipatu berri dugun albokarien [- cont] ezaugarri horren ebidentzia sudurkari eta albokarien asimilazioan oinarritzen du, kontsonante ozen ez-jarraituak hurrengo segmentuari asimilatzen zaizkiela argudiatzen duenean. Asimilazio hau hurrengo elementua herskari edo /f/ bat denean gertatzen da sudurkariaren kasuan, baina albokariaren kasuan herskari horzkari eta sabaikariekin bakarrik agertzen zaigu (1991: 96). Erregela honen formulazioan arazo asko ikus daitezke (asimilazioa eragiten duten segmentuen taldea aurreikusten ez duela, esate baterako), baina okerren ulertzen dena asimilazioa jasaten duten elementuei egozten zaien nahitaezko ez-jarraitutasun horren izaera erabakigarria da, hedatu behar den ezaugarria hori balitz ez genukeelako /f/ bezalako frikari (eta ondorioz jarraitu) baten presentzia esperoko asimilazioaren eragileen artean.

Proposatutako silaba hasierako eta amaierako /l/-en arteko bereizketa honen alde doa ekineko albokari eta ekineko beste edozein segmentu jarraituren arteko metatesiaren adibiderik ez izatea, aurreikusiko genukeen bezala, nahiz eta alboko hizkuntzetan aurki daitezkeen, gaztelaniazko dardarkari eta albokari metatesia (lat. *miraculum* > *milagro* eta lat. *parabola* > *palabra*) eta hurbilkari eta albokari metatesia kasu (*murciélago* : *murciégalo*).

Metatesi elkarkari hauez gain, ozen bakarraren lekualdatzeak ere oso ohikoak dira euskaraz, eta horren erakusle da aurkitu ditugun kopuru handia. Metatesi hauek, oso modu egokian azaltzen dira Blevins eta Garretten (1998 eta 2004) hautemate metatesian oinarriturik, eta horrela analizatu ditugu lan guztian zehar. Hauen arabera, zenbait segmentu dituzten bereizgarri fonetiko luzeek kate fonikoan anbiguotasuna sor dezakete, anbiguotasun horren ondorioz entzuleak segmentuen hurrenkera berrezartzeko momentuan arazoak izan ditzakeela. Entzuleak ezaugarri luzeak dituen segmentu bat bere kokapen etimologikoan kokatzen ez duen bakoitzean metatesia gertatu dela esaten dugu.

Euskaraz elementu bakarrak metatesia jasaten duen bakoitzean definizio honen barruan sar daitekeela proposatzen dugu, hots, euskarazko elementu bakarraren metatesi guztiak hautemate metatesiak direla. Honen arabera, hurrengo segmentu edo ezaugarriek bakarrik jasan dezakete elementu bakarraren lekualdaketa: dardarkariak,

albokariak, borobilduek, sabaikariak, belarrek, faringalek, laringalek, sudurkariak, retroflexoek eta hasperenduek.⁸⁸

—*Bokal eta irristarien metatesiak*

Euskal metatesi hauen analisiak irristari eta bokalen arteko ezberdintasunak nabarmentzen ditu guztiz, hauetako bakoitzak metatesia burutzeko oso bilakabide ezberdinak (eta oso ongi zehaztuak) pairatzen baititu.

Bilakabide hauen eragileak ere oso ezberdinak direla defendatu dugu honakoan. Alde batetik, mugitzen diren segmentuek dituzten bereizgarri fonetiko luzeek eragiten dute irristarien metatesia (*apud* Blevins eta Garrett 2004: 123); bestetik, bokalen metatesiari dagokionean, aldaketa jasaten duten bi bokalen arteko hurbiltasun fonetikoak eragin dezake hiztunaren berranalisia. Bilakaera hauek haien arteko erlaziorik ez dutela adierazi nahi izan da, bai haien eragile fonetikoak eta baita haien garapena bera ere guztiz bereiziak direla erakutsita.

Honekin batera, lekualdatzea garatzen duten irristarien kokapenari begiraturik, garai jakin bateko euskal azentua bigarren silaban kokatzen zela proposatzen dugu Mitxelenari jarraikiz. Izan ere, entzuleak kate fonikoan anbiguotasuna sortzen duten segmentuak gunee prosodikoki nabarmenetan kokatzeko joera dauka, eta soilik bigarren silabaren egoera fonologiko nabari batek azal dezake bigarren silabarantz mugitzen diren segmentuen zenbatekoa, lehendabiziko silabarantzko metatesiak hitz hasierak orokorrean izaten duen berezko nabarmentasunak azaltzen duelarik.

Bokalen metatesiari dagokionean, metatesi elkarkarian parte hartzen duten bi segmentuak [α high] izan behar direla argudiatu dugu, horren kontradibiderik aurkitu ez delarik. Honek /i, u/ eta /e, o/-ren arteko bereizketa handia dela pentsatzera eramán gaitzake, /e, o/ eta /a/ artean dagoena baino handiagoa bederen. Fonetikoki ez dago horren aldeko lekukotasunik; are gehiago, Etxeberriaren (1990) Zaldibiako bokalen neurketek kontrakoa erakusten dute, hots /i, u/ eta /e, o/-ren arteko oso bereizketa urria.

Datu hauetatik bi ondorio ezberdin atera daitezke. Alde batetik, itxaron beharko litzatekeen bereizketa hori fonetikoki modu nabarian gauzatzen ez dela argudia daiteke, ondorioz fonologiaren eremuak (eta kategorizazioak) indar handiagoa hartuko lukeela metatesi elkarkarien sorburua azaltzeari dagokionean. Bestalde, metatesi elkarkarien prozesuak akustikoki motibaturikoak direla aldeztu nahi bada, nahaste maiztasunaren eragilea zehazterakoan F2k bereizpen berezirik egiten ez duela argudiatu beharko litzateke, F1en antzekotasunean legokeelarik taldeen arteko bereizketaren funtsa.

3. kapituluak deskribatu den azken bilakaera bokalen metatesitik oso urruti dagoenez, beste azalpen baten beharra nabarmendu da, azalpenen artean protesi eta sinkopak osaturiko erregela laburtzapean bat aldeztuaz, eta sinkopa hau lehenengoz albokari aurreko testuinguruan garatu dela zehaztuz, ondoren beste ozenen aurreko testuingurura ere zenbaitetan hedatu delarik.

Halaber, aipatutako ozen hauen izaera fonetiko luzearen ondorioz bokalaren sinkopa eragin dezakeen egoera anbigua sor daitekeela proposatu da, hasiera bateko

⁸⁸ Ikus Blevins eta Garrett (2004: 123) edota 2.2.4 ataleko (2.20) koadroa.

$/(#\, T)rV_1-/ > /(\#, T)V_1rV_1/$ protesi edo bokal kopiatzea ere dardarkaritasunaren be-reizgarri luzeek eragindako anbiguotasunaren berrinterpretazio ez-etimologikoaren ondorioz gerta daitekeelako proposamenarekin batera, dardarkariaren osteko bokalaren erdian hain zuzen ere (cf. Blevins eta Garrett 1998: 524). Hala ere, hitz hasierako kasuari dagokionez, /e-/ protetiko horren hedapena (/re-/ edo /ra-/ testuinguruan ez dauden beste aukeretara) azaldu beharko litzateke, eta horren ondorioz aukera honentzako ez dugu oso hipotesi sendoa lortzen.

Muta cum liquida taldeetan gertatutako bokal kopiatzearen motibazioa, ordea, oso modu egokian eta arazorik gabe azalduko litzateke ikuspuntu honetatik, askoz ere hipotesi sendoagoa dugularik aldaketa honi dagokionean. Honen bitartez, silaba ekineko taldeak euskarara moldatzeko bi baliabide zuzenean lotuko genituzke, hots, *gurutzek* erakusten duen bokal epentesia eta *kurtzeren* metatesia, forma biak lat. *cruce(m)*-etik eratoritzen ditugula.

—*Beste metatesi segmental batzuk*

Herskari ahoskabeen eta herskari ahostun edo hurbilkarien taldeak bereizten dituen ezaugarria ahostun edo ahoskabe izatea edo jarraitu edo ez jarraitu izatea den argudiatu dugu, eta azken bereizketa honen alde kokatu gara (4.1)eko metatesien adibideetan agertzen diren segmentu guztiek [β], [ð] eta [ɣ] bihurtu dituen espirantizazioa jasan dutela argudiatuta. Hualde, Simonet eta Nadeuk (2010) erakusten duten bezala, jarraitutasunaren hedapena hitz hasierako kokapenean hitz erdian bezainbeste gertatzen dela gogoratu dugu, lehendabiziko kokagunean dauden herskari ahostunek hipotesi honentzako arazorik suposatzen ez dutelarik.

Metatesi elkarkari hauen eragilea [α cont] ezaugarriaren inguruan kokatzeko orduan aurkitzen dugun arazorik handiena igurzkariak aurkezten digute. Izan ere, segmentu hauetan ikusten dira hipotesiarekin bat ez datozen adibideak, nahiz eta hauek ugariak ez diren.⁸⁹

Segmentu bakarraren mugimendua frikarietara dagokionean /h/ hasperenean oinarritzen dela ikusi dugu, segmentu honek silaba ekinetik atera gabe ezkerreko silabetarantzko mugimenduak burutzen dituela, lehenengo edo bigarrenean hain zuzen ere, momentu jakin batetik aurrera, bigarren silaba azentudun horren osteko silabetan ez baita hasperenik onartzen.

Honi loturik, entzuleak hasperena entzun ostean nonbait kokatzeko beharrean dagoela, hirugarren silabako azentu osteko /h/-ak maiz ekinik gabeko azentu aurreko silabetan berranalizatzen dituela aldeztu da, Ultanek (1978: 395) aipatzen duen azentuaren kokapenaren aldaketaren ondorioz gal litezkeen segmentuak gordetzeko jorari jarraikiz.

Metatesiaren bidez hitz hasierako hasperena bigarren silabara ere mugi daitekeela aipatu dugu, aurkitu ditugun horrelako bi kasuetan ozen ostean agertzen zaigularik (*onheritzi* eta *onherran*, *hon*-en konposatuak biak). Honakoa ere azentu aurreko ko-

⁸⁹ Orain arte hipotesiaren kontra doazen bi adibide baino ez ditugu aurkitu, guztietan txistukari bat (/s/, hain zuzen) dagoelarik: (4.4c)ko *zomorro* eta (4.5b)n agertzen den *zema*, hurrenez hurren.

kapena denez, lekualdatze honek ez du hasperenaren azentu-aurreko kokapenaren hipotesiaren kontrako arazorik sortzen.

Modu berean, txistukari bakarraren lekualdaketa ez-lokalak (gazt. *disputa* > eusk. *lipizta*) sortzen dituen arazoak azpimarratu ditugu, segmentu honen metatesiaren adibide honek hautemate metatesiaren patroia berbera jarraitzen duelako, nahiz eta Blevins eta Garrettek txistukariaren inolako bereizgarri fonetiko luzerik aipatzen ez duten.

Horrelako adibide bakarraren aurrean, jokabide ohikoena honen garrantzia gutxiesten izan daiteke, adibide bat baino ez den heinean honi beste azalpen mota bat eman dakiokelakoan. Hala ere, beste aukera bat ikusten dugu hemen, /s̺/-ren bizkarkaritasunak bereizgarri luzerik izango ez ote duen ikertzea, alegia.

Izan ere, Blevins eta Garrettek (2004: 123) retroflexioa ezaugarri fonologiko luzea izateari loturik formante altuenen (F3 eta F4) beharrezkoa aipatzen dute, formanteen bateratzearekin batera, heda daitekeen bereizgarri fonetiko luze bezala. Segmentu bizkarkarietarako dagokienez, hauen osteko segmentuetan formante altuenen igoetzea igarri daitekeela proposa genezake agian. Ladefoged eta Maddiesonek (1996: 25) aipatzen dute bereizgarri hau: "Dart (1991, 1993) also found a significantly higher F2 prior to the closure and lower F3 and F4 at both closure and release of apical alveolar stops in 'O'odham, in comparison with the laminal dentals". Bizkarkariak, beraz, askoz F2 baxuagoa erakusten zuen aurreko segmentuan eta F3 eta F4 altuagoak hurrengo segmentura hurbildu ahala, beti ere bizkarkariak apikariekin alderatzen zituela Dartek. Susmo hau, edozein kasutan ere, laborategian egiaztatuz beharko litzatekeen zerbait dela iruditzen zaigu.

Azkenik, aditzetan gertatzen diren metatesi zenbait modu fonetikoki natural batean azal daitezkeela argudiatu dugu, beste metatesientzako erabili ditugun baliabide berberak erabiliz, hots, ezaugarri luzeen hedapena. Aditzetan ikus daitezkeen beste hurrenkera berregituratze batzuentzako metatesietatik bereizitako prozesu ez-fonologikoak direla argudiatu dugu, ikuspegi morfologiko batetik baino ezin daitezkeelarik ulertu.

—Ezaugarri metatesia

Sabaikaritzeetarako dagokienez, euskarazko asimilazio zein ezaugarri sabaikariaren metatesiak modu orokor batean noranzko aurrerakarian gertatzen direla erakutsi da, hizkuntza erromantzeak bezalako beste hainbat hizkuntzaren kontrako norabidean, alegia. Ez da garbi geratzen, ordea, zergatik hizkuntza bakoitzean aukera hauetako bat bestearen kaltean horren modu sistematikoan jarraitzen den, aldaketa hauek inoiz ez direlarik testuinguru zabalago batean gertatzen (eragile sabaikariaren bi aldeetara, esate baterako) edota zeren araberakoa den noranzko bereizketa hau. Segmentu sabaikarietarako partekatzen duten bereizgarri fonetiko luzea (*i.e.* F2ren igoetzea) etimologikoki sabaikaria den elementutik eskuinerantz ezkererantz baino gehiago zabal daitekeela iradoki dugu, nahiz eta horren inguruan gehiago jakiteko F2ak ingurune sabaikarian dituen aldaketen inguruko ikerketa fonetikoak bideratu beharko genituzkeen.

Halaber, Mitxelenak proposatutako luzera metatesiaren kontra argudiatu dugu, beste adibiderik ez duen prozesu bat proposatzea baino ekonomikoagoa iruditzen zaigun azalpen bat proposatuz. Izan ere, bokal arteko testuingurua aldatuko lukeen segmentu kontsonantiko bat aurreikusiz *enara* eta *elai* lotzeko Mitxelenak behar

duen bigarren metatesi hori alde batera utz genezake, jadanik ozenek jasan dituzten bilakabideen artean deskribatu dugun metatesi bat baino ez dugula berreraiki behar (ikus Egurtzegi eta Ariztimuño, prestatzen).

Hauekin batera, ezaugarrien segmentalizazioa ere ezaugarri metatesizat ikus daitekeela argudiatu dugu, etimologikoki ezaugarri bat zena entzulearen berrinterpretazioaren ondorioz segmentu independente bezala agertzean baitatza.

Bilakabide hau euskaraz bokal ahokari eta sudurkarien kontrastearen galeran ikus daiteke, entzuleek bokal arteko /n/-aren erortzearen ondorioz sorturiko diptongoek zuten ezaugarri sudurkaria diptongo horien osteko sudurkari bezala interpretatu zutenean, bokal sudurkari horiek haien izaera fonemikoa galdu zutela. Ohalaren entzulean oinarritutako ikuspuntutik analizatu dugu prozesu hau 1.3.2 atalean, bilakaera hau hiperzuzenketa baten ondorioa dela adieraziz.

Izan ere, entzuleak, bere hizkuntzari buruz ezagutzen duen informazioa baliatuz, bokal sudurkariaren sudurkaritasuna /n/ baten aurrean kokaturik dauden bokalen sudurkaritasunarekin lot dezake eta egoera horiek berdinu. Horren ondorioz, /n/-ren falta kate fonikoaren anbiguotasunei egotz diezaieke eta gabezia hori “zuzendu”, azken bokalaren giblean etimologikoa ez den /n/ bat “berrezarrit”. Prozesu honen berri ematen duen grafikoa 1.3.2 atalaren 3. aukeran ikus daiteke.

—*Amaiera*

Euskaraz, beraz, bi metatesi mota bereizten ditugu. Segmentu bakarrak jasaten duen bilakabidea hautemate metatesi bezala analizatu dugu Blevins eta Garretti (1998, 2004) jarraikiz, eta bildutako adibideetan beraiek adierazitako ezaugarrietara mugatzen dela erakutsi dugu. Bi segmentuen arteko metatesia Ultanen (1978) tradizioari jarraikiz metatesi elkarkari deitu dugu eta ezaugarri fonologikoen baldintzetan oinarrituta dagoela adierazi dugu, kontsonanteen metatesietan bilakabidea gauzatzaren duten segmentuak [α cont] bezala deskriba litezkeelarik eta bokalen metatesien kasuan [α high] direlarik. Halaber, erakutsi da metatesi elkarkaria segmentu bikote zehatzek baino ezin dezaketela aurrera eraman.

Metatesi mota batzuk (segmentu bakarra mugiarazten duten guztiak euskaraz) sorburu fonetikoak duten bilakaera fonologikoak direla erakutsi dugu, metatesi horiek Ohalaren (1981, 1993) bidetik entzuleak kate fonikoaren anbiguotasunaren ondoriozko berrinterpretazioan buruturiko aldaketa fonologiko gisa uler baitaitezke, entzule hori hiztun bilakatuko den heinean gauza (eta ondorioz hedatuta) daitezkeenak.

Honekin batera, metatesi elkarkariaren inguruan ikerketa bideratu behar dela nabarmendu da, are gehiago bibliografian bilakabide honi buruzko materialen gabezia ikaragarria ikusita.⁹⁰

Euskaraz sabaikaritasunak eragiten duen F2ren igotzearen eremuaren zatirik handiena elementu eragilearen ostean zabaltzea laborategian egiaztatu beharko den zerbait dela iradoki dugu lanean. Honek garrantzi handia dauka, entzuleak sabaikarita-

⁹⁰ Aipatu behar da Czapliski-k (2009) lantzen dituen poloniar dialektoen zenbait metatesi prozesu honen erakusle direla. Autoreak bata bestearengandik hurbil dauden eta ezaugarri fonologiko asko partekatzen duten bi segmentu argitzerakoan gerta daitezkeen zailtasunak aipatzen ditu metatesi elkarkariaren sorburu bezala (2009: 363) Frisch-i (2004) jarraituz.

suna segmentu ez etimologiko batean interpretatzeko orduan ikus daitekeen aukera aurrerakariaren aldeko joera azalduko bailuke. Sabaikaritasunaren inguruko esperimentuaz gain, bizkarkaritasunak eragin dezakeen hurrengo segmentuarekiko aldaketari (formante altuenak, *i.e.* F3 eta F4, igoaraztea) dagozkion laborategi probak bidera litezkeela iruditzen zaigu.

Prozesu jakin baten eragile fonetikoak zein izan daitekeen modu sendoan iradokitzen digun lekukotasuna ezin daiteke beti erraz aurkitu. Hala ere, metatesi elkarkaria bilakabide akustikotzat hartzeko eragile jakinik lortu ez dugun arren (eta Etxeberriak (1990) egindako neurketetan agertzen diren mugak gora behera) sorburu fonetikoak hasierako hipotesizat hartu beharko litzatekeela proposatzen dugu, batez ere taldekatzeak eragiten dituen ezaugarri fonologikoa —hau da, jarraitutasuna— ezinbestean izaera fonetikoak duelako eta horren ondorioz sorturiko bereizketa artikulatorioki zein akustikoki egiazta daitekeelako.

Metatesi elkarkari prozesuen sorburuari dagokion hipotesi bat zehaztekoan, bezereiki aipagarria dirudi bilakabide honek Garrett eta Johnsonen hots-aldaketa fonetikoaren tipologia agertzen zaigun lehendabiziko taldearekiko (Garrett & Johnson, agertzeko: §3.1), *i.e.* mugimendu plangintzan gertatutako akatsak,⁹¹ dituen antzekotasunak edo, zehatzago, autoreek aipatzen duten *blending* edo nahasketari dagozkionak. Izan ere, kate fonikoan hurbil dauden antzeko soinuak ekoizterakoan, batak bestearekiko eragina izan dezakete: “plans for nearby similar segments may influence each other as they are activated; (...) the blending, or interaction, of similar, nearby sounds is exemplified in interchange errors (**snow flurries** → **flow snurries**)”. Halaber, nolabait “hurbilak” diren planak nahasteko joera aipatzen dute, hurbiltasun hori denboran, antzekotasun fonetikoan eta ahoskatze egituraren plangintzan —*i.e.* bi hotsak ekinean, nukleoan edo kodan egotea— kokatzen dutelarik. Esanguratsua da, gutxienez, aipatu berri diren murriztapen horiek autoreek adibide bezala ematen dituzten *spoonerism* (cf. MacKay 1970) deritzen akatsetan agertzeaz gain metatesi elkarkarian ere agertzen zaizkigula modu sistematikoan.

Honen bidez bi bilakabide hauen arteko ezberdintasunak berriro ere azpimarratu nahi dira, hautemate metatesiak segmentu bakarrean eta metatesi elkarkariak bikote batean eragina izateaz gain lehendabizikoak ezin bazter daitezkeen eragile akustikoak dituen bitartean besteak sorburu artikulatorioa izateko aukera baitu.

Bi metatesi prozesuen ezberdintasunak gora-behera, biak muga zehatzak dituzten bilakabideak direla erakutsi dugu eta berreraiketan behar denean nahi den moduan ezin erabil daitezkeela argi utzi dugu, urte luzeetan zehar ohikoa izan denaren aurka.

Modu berean, metatesiak azaltzeko teleologiaren beharrik izan ez dugula gogoratu behar da, kontsonante taldeen edo silaba egituren hobekuntzara edo optimizazioa jotzeko beharrik ez baita ikusi. Metatesien osteko emaitzak entzuteko edo ahoskatzeko errazagoak ez direla erakutsi dugu bi aldeetara doazen aldaketen bidez (*muta cum liquida* taldeen moldaketa eta sorrera kasu), hautemate metatesiaren segmentuen kokapen berria entzuleen akatsek eragiten dutelarik eta muga bakarra historian zehar alda daitekeen hizkuntzaren fonotaktikak ezartzen duela (cf. hasperenaren azentu aurreko kokapena edo kontsonante taldeen onarpen edo gaitzespena). Ohalak esan be-

⁹¹ Ingeleseko *motor planning errors*, v. Garrett & Johnson (agertzeko: 10).

zala, hots aldaketa ulertzeko beharrezkoa den teleologia bakarra hitzun eta entzuleek haien arteko harremanetan mantendu nahi duten jasotako informazioari dagokion fidelotasuna da.

Halaber, hipotesi nagusia izan zitekeenaren aldeko ebidentzia zabala aurkeztu da, hau da, metatesia modu fonetikoki naturalean azal daitekeen prozesua dela erakutsi da, beste prozesu fonetikoki naturalak ulertzeko erabiltzen diren onarpen berdinetan oinarriturik uler daitekeena.

Fonetikoki eragindakoak diren metatesien adibide hauen bitartez fonologian azalpen naturalagoak lortzeko bidean beste pausu bat eman nahi izan da, metatesiaren analisiak historikoki izan dituen arazo teoriko guztien gainetik eta teleologia fonetikatik kanpo utzita.

7. Bibliografia

- Arbelaz, Juan José, 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*, Tolosa: Karda-beraz.
- Azkue, Resurrección María de, 1984, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- Bailey, Charles-James N., 1970, «Toward specifying constraints on phonological metathesis», *LI* 1, 347-349.
- Becker, Thomas, 2000, «Metathesis», in G. Booij, C. Lehmann, & J. Mugdan (arg.), *Morphology: A handbook on inflection and word formation*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 576-581.
- Blevins, Juliette, 2004, *Evolutionary phonology: the emergence of sound patterns*, Cambridge: Cambridge U. P.
- , 2009, «Structure-preserving sound change: A look at unstressed vowel syncope in Austronesian», in A. Adelaar, A. & A. Pawley (arg.), *Austronesian historical linguistics and culture history: a festschrift for Robert Blust*, Canberra: Pacific Linguistics, 33-49.
- & Andrew Garrett, 1998, «The origins of consonant-vowel metathesis», *Language* 74, 508-556.
- & —, 2004, «The evolution of metathesis», in Bruce Hayes, Robert Kirchner & Donca Steriade (arg.), *Phonetically Based Phonology*, Cambridge: Cambridge U. P., 117-156.
- Bloomfield, Leonard, 1933, *Language*, New York: Holt.
- Borden, Gloria J., Katherine S. Harris & Lawrence J. Raphael, 2003, *Speech Science Primer: Physiology, acoustics, and perception of speech*, Baltimore, Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins. Laugarren argitalpena.
- Bradley, Travis G., 2006, «Metathesis in Judeo-Spanish Consonant Clusters», in Nuria Sagarra & Almeida Jacqueline Toribio (arg.), *Selected Proceedings of the 9th Hispanic Linguistics Symposium*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 79-90.
- Brugmann, Karl, 1904 [1970], *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg: Trübner [Berlin: Walter de Gruyter].
- Chomsky, Noam & Morris Halle, 1968, *The Sound Pattern of English*, New York: Harper & Row.
- Coffman, Ian, 2010, «Explaining long-distance liquid metathesis: Misperception vs. optimization», Ms., Johns Hopkins University.
- Corominas, Juan & José A. Pascual, 1980-1991, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos.

- Czaplicki, Bartłomiej, 2009, «Non-teleological approaches to metathesis: Evidence from dialects of Polish», *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 45-3, 353-367.
- Dixon, Robert M. W., 1980, *The languages of Australia*, New York: Cambridge U. P.
- , 2002, *Australian languages: their nature and development*. New York: Cambridge U. P.
- Donegan, Patricia & David Stampe, 1983, «Rhythm and the holistic organization of language structure» in J. Richardson et alii (arg.), *Papers from the Parasession of phonology, morphology and syntax*. Chicago Linguistic Society, 337-353.
- & —, 2004, «Rhythm and the synthetic drift of Munda», *The Yearbook of South Asian Languages and Linguistics* 2004, Berlin-NY: de Gruyter, 3-36.
- Downing, Laura J., 2006, *Canonical forms in prosodic morphology*, Oxford & New York: Oxford U. P.
- Dumenil, Annie, 1987, «A rule account of metathesis in Gascon», *Linguisticae Investigationes* 11, 81-113.
- Egurtzegi, Ander M., 2010, «Bokal eta irristarien metatesiari buruz: Pamar hizkuntzetako CV metatesia hitz hasieran», UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- & Borja Ariztimuño, prestatzen, «Enarak, elaiak eta testuinguruaren garrantzia».
- Elordieta, Gorka, 2011, «Euskal azentuaren bilakaera: hipotesiak eta proposamenak», in A. Sagarna, J. A. Lakarra & P. Salaberri (arg.), *Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarra: Pirinioetako hizkuntzak: lehena eta oraina* [Iker 26], Bilbo: Euskaltzaindia, 989-1014.
- Etxebarria, Pilartxo, 1990, *Zaldibiako bokalen azterketa akustikoa*, Donostia-San Sebastián: Mundaiz.
- Feng, Shengli, 1998, «Prosodic structure and compound words in Classical Chinese», in Packard, J. L. (arg.), *New approaches to Chinese Word formation: morphology, phonology and the lexicon in modern and ancient Chinese*, Berlin: Mouton de Gruyter, 197-260.
- Fleischhacker, Heidi, 2002, «Cluster-dependent epenthesis asymmetries», *UCLA Working Papers in Linguistics* 7, *Papers in Phonology* 5, 71-116.
- Frigeni, Chiara, 2005a, «Constraining perceptual metathesis: the Sardinian development». Paper presented at GLOW 2005 Phonology Workshop, Université de Genève (CH).
- , 2005b, «The development of liquids from Latin to Campidanian Sardinian: the role of contrast and structural similarity», in Twan Geerts, Ivo van Ginneken & Haike Jacobs (arg.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2003: Selected papers from 'Going Romance' 2003*, Amsterdam: John Benjamins, 81-96.
- , 2009, *Sonorant relationships in two varieties of Sardinian*, Doctoral dissertation, University of Toronto.
- Frisch, Stefan A., 2004, «Language processing and segmental OCP effects», in Bruce Hayes, Robert Kirchner & Donca Steriade (arg.), *Phonetically Based Phonology*, Cambridge: Cambridge U. P., 117-156.
- Garrett, Andrew & Juliette Blevins, 2009, «Analogical morphophonology», in Kristin Hanson & Sharon Inkelas (arg.), *The nature of the word: Essays in honor of Paul Kiparsky*, Cambridge: MIT Press, 527-545.
- & Keith Johnson, agertzeko, «Phonetic Bias in Sound Change», in Alan C. L. Yu (arg.), *Origins of sound change: Approaches to phonologization*, Oxford: Oxford U. P.
- Geisler, Hans, 1994, «Metathese im Sardischen», *Vox Romanica* 53, 106-137.
- Gorrochategui, Joaquín, 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo: UPV/EHU.

- , 1999, «La romanización en el País Vasco: aspectos lingüísticos», in *Antiqua. VI Jornadas sobre la Antigüedad*, Donostia-San Sebastian: Bitarte, 10-23.
- Grammont, Maurice, 1933 [1971], *Traité de phonétique*, Paris: Librairie Delagrave. Bedera-tzigarren argitalpena.
- Gussenhoven, Carlos & Haike Jacobs, 2005, *Understanding phonology*, Londres: Hodder Arnold.
- Hock, Hans Heinrich, 1985, «Regular metathesis», *Linguistics* 23, 529-546.
- Hockett, Charles F., 1958, *A course in modern linguistics*, New York: Macmillan.
- Hualde, José Ignacio, 1991, *Basque phonology*, Londres & New York: Routledge.
- , 1993, «On the historical origin of Basque accentuation», *Diachronica* 10, 13-50.
- , Joseba A. Lakarra & R. L. Trask (arg.), 1995, *Towards a history of the Basque language*, Amsterdam: John Benjamins.
- , Oihana Lujanbio & Juan Joxe Zubiri, 2010, «Goizueta Basque», *Journal of the International Phonetic Association* 40:1, 113-127.
- & Jon Ortiz de Urbina (arg.), 2003, *A grammar of Basque*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- , Miquel Simonet, Marianna Nadeu, 2010, «Do words or phonemes change? Evidence from lenition processes in progress», *Workshop on Sound Change kongresun aurkeztutako posterra*, 2010eko urriaren 21 eta 22a, Bartzelonan.
- Hume, Elizabeth, 1997, «Metathesis in phonological theory: The case of Leti», *Lingua* 104, 147-186.
- , 1998, «The role of perceptibility in consonant/consonant metathesis», in Susan Blake, Eun-Sook Kim & Kimary Shahin (arg.), *WCCFL XVII Proceedings*, Stanford: CSLI, 293-307.
- , 2001, «Metathesis: formal and functional considerations», in Elizabeth Hume, Norval Smith & Jeroen van de Weijer (arg.), *Surface Syllable Structure and Segment Sequencing*, 1-25. Leiden: HIL.
- , 2004, «The indeterminacy/attestation model of metathesis», *Language* 80, 203-237.
- & Keith Johnson (arg.), 2001, *The role of speech perception in phonology*, New York: Academic Press.
- Hyman, Larry M. (arg.), 1977a, *Studies in stress and accent*, University of Southern California: Los Angeles.
- , 1977b, «On the nature of linguistic stress», in Hyman (arg.), 37-82.
- , 2001, «The limits of phonetic determinism in phonology: *NC revisited», in Elizabeth Hume & Keith Johnson (arg.), 141-185.
- , agertzeko, «Affixation by place of articulation: the strange case of Tiene», *Proceedings of the Rara and Rarissima Conference*, Leipzig.
- Igartua, Iván, 2001, «La aspiración en vasco: ensayo tipológico y diacrónico», *ASJU* 35, 185-213.
- , 2008, «La aspiración de origen nasal en la evolución fonética del euskera: un caso de rinoglottofilia», *ASJU* 42, 171-189.
- Iribarren, José María, 1984, *Vocabulario navarro. Segunda edición preparada y ampliada por Ricardo Ollaquindia*, Iruña.
- Kelly, John & John K. Local, 1986, «Long-domain resonance patterns in English», *International Conference on Speech Input/Output; Techniques and Applications. IEE Conference Publication* 258, 304-309.

- Kiparsky, Paul, 1995, «Phonological basis of sound change», in Goldsmith, John (arg.), *Handbook of phonological theory*, Oxford: Blackwell, 640-670. Berrargaratua, in Brian D. Joseph & Richard D. Janda (arg.), *The handbook of historical linguistics*, Oxford: Blackwell, 313-343.
- Labov, William, 1994, *Principles of linguistic change. Internal factors*, Oxford, Cambridge, MA: Blackwell.
- Ladefoged, Peter, 1993, *A course in phonetics*, Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich. Hirugarren argitalpena.
- , 2001, *A course in phonetics*, Fort Worth, TX: Harcourt College Publishers. Laugarren argitalpena.
- , 2005, *Vowels and consonants: an introduction to the sounds of languages*, Oxford: Blackwell. Bigarren argitalpena.
- & Keith Johnson, 2010, *A course in phonetics*, Wadsworth Cengage Learning. Seigarren argitalpena.
- & Ian Maddieson, 1996, *The sounds of the world's languages*. Oxford: Blackwell.
- , — & Michel T. T. Jackson, 1988, «Investigating phonation types in different languages», in O. Fujimura (arg.), *Vocal physiology: Voice production, mechanisms and functions*, New York: Raven, 297-317.
- Lakarra, Joseba A., 1995, «Reconstructing the pre-Proto-Basque root», in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 189-206.
- , 2005, «Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco», *Paleohispanica* 5, 407-470.
- , 2006, «Protovasco, munda y otras: reconstrucción interna y tipología holística diacrónica», *Oihenart* 21, 229-322.
- , 2009a, «Temas para un prólogo: forma canónica, tipología holística diacrónica y reconstrucción del protovasco», *Oihenart* 23, 277-347.
- , 2009b, «Forma canónica y cambios en la forma canónica en la prehistoria de la lengua vasca: hacia los orígenes del bisilabismo», *Acta Palaeohispanica X-Palaeohispanica* 9, 557-609.
- , 2009c, « $*h_3 > h_p$, $*h_2 > h_1$ eta horiei datzekien zenbait fenomenoz», *Baionako CNRS-eko 2008ko abenduko Biltzarraren Aktetan* argitaratzeko.
- , 2010, «Adabakiak /h/-aren balio etimologikoaz», *ASJU* 43 [2009], 565-596.
- Lehmann, Winfred P., 1962, *Historical linguistics: an introduction*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- MacKay, Donald G., 1970, «Spoonerisms: the structure of errors in serial order of speech», *Neuropsychologia* 8, 323-350.
- Martínez, José Miguel, 2004, «El acento proto-vasco», *ASJU* 38, 135-206.
- Martínez-Celdrán, Eugenio, 2004, «Problems in the classification of approximants», *Journal of the International Phonetic Association* 34:2, 201-210.
- Menéndez Pidal, Ramón, 1958, *Manual de gramática histórica española*, Madrid: Espasa-Calpe. Hamargarren argitalpena.
- , 2007, *Historia de la lengua española*, Madrid: Fundación Menéndez Pidal. Bigarren argitalpena.
- , 1962, *Entorno a la lengua vasca*, Buenos Aires: Espasa Calpe.
- Mitxelena [Michelena], Koldo [Luis], 1950, «De fonética vasca. La aspiración intervocálica». Berrarg. *SHLV*, 190-202.

- , 1951a, «De fonética vasca. La distribución de las oclusivas aspiradas y no aspiradas». Berrarg. *SHLV*, 212-219.
- , 1951b, «La sonorización de las oclusivas iniciales. A propósito de un importante artículo de André Martinet». Berrarg. *SHLV*, 203-211.
- , 1953, «Contribución al conocimiento del dialecto roncalés». Berrarg. *SHLV*, 246-272.
- , 1954, «La posición fonética de dialecto vasco del Roncal». Berrarg. *SHLV*, 273-297.
- , 1957, «Las antiguas consonantes vascas». Berrarg. *SHLV*, 166-189.
- , 1957-1958, «A propos de l'accent basque». Berrarg. *SHLV*, 220-239.
- , 1961 [1977], *Fonética histórica vasca*, Donostia-San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa.
- , 1964, «Sobre el pasado de la lengua vasca». Berrarg. *SHLV*, 1-73.
- , 1971, «Toponimia, léxico y gramática», *Fontes Linguae Vasconum* 3, 241-267 [Mitxelena 1987b-n berrargitaratua, 141-167].
- , 1987a, *Orotariko Euskal Hiztegia-Diccionario general vasco*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1987b, *Palabras y textos*, J. Gorrochategui (arg.), Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, Joseba A. Lakarra (arg.), (*Anejos del ASJU*, 10), Donostia-San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa.
- , 1990, *Fonética histórica vasca*, Donostia-San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa (*Anejos del ASJU*, 4). Hirugarren argitalpena, bigarren berrinprimaketa.
- , 1995, «The ancient Basque consonants», in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 101-135.
- Mielke, Jeff, 2004, *The emergence of distinctive features*, Doctoral dissertation, Ohio State University.
- & Elizabeth Hume, 2001, «Consequences of word recognition for metathesis», in Elizabeth Hume, Norval Smith & Jeroen van de Weijer (arg.), *Surface syllable structure and segment sequencing*, Leiden: HIL, 135-158.
- Mills, Roger F. & John Grima, 1980, «Historical developments in Lettinese», in Paz Buenaventura Naylor (arg.), *Austronesian studies: papers from the second eastern conference on Austronesian languages (Michigan Papers on South and Southeast Asia, 15)*, Ann Arbor: University of Michigan, Center for South and Southeast Asian Studies, 273-283.
- Molinu, Lucia, 1999, «Métathèse et variation en sarde», *Cahier de Grammaire* 24, 153-181.
- Nevins, Andrew, 2010, «Two case studies in phonological universals: A view from artificial grammars», *Biolinguistics* 4, 218-233.
- Ohala, John J., 1974, «Experimental historical phonology», in John M. Anderson & Charles Jones (arg.), *Historical linguistics*, Amsterdam: North-Holland, vol. 2, 353-389.
- , 1981, «The listener as a source of sound change», in Carries Masek, Roberta A. Hendrick & Mary Frances Miller (arg.), *Papers from the Parasession on Language and Behavior*, Chicago: Chicago Linguistic Society, 178-203.
- , 1992, «Alternatives to the sonority hierarchy for explaining segmental sequential constraints», in Michael Ziolkowski, Manuela Noske eta Karen Deaton (arg.), *The parasession on the syllable in phonetics and phonology, vol. 2: Papers from the 26th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago: Chicago Linguistic Society, 319-338.
- , 1993, «The phonetics of sound change», in Charles Jones (arg.), *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*, Londres: Longman, 237-278.
- , 2003, «Phonetics and historical phonology», in Brian D. Joseph & Richard D. Janda (arg.), *The handbook of historical linguistics*, Oxford: Blackwell, 669-686.

- & Haruko Kawasaki-Fukumori, 1997, «Alternatives to the sonority hierarchy for explaining segmental sequential constraints», in Stig Eliasson & Ernst Håkon Jahr (arg.), *Language and its Ecology: Essays in Memory of Einar Haugen* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs, vol. 100), Berlin: Mouton de Gruyter, 343-365.
- Oñederra, Miren Lourdes, 1990, *Euskal fonologia: Palatalizazioa, asimilazioa eta hots sinbolismoa*, Bilbo: UPV/EHU.
- , 2004, *Fonetika Fonologia Hitzez Hitz*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- Padilla Moyano, Manuel, 2010, *Kadet eta Bettiriño edo Yesu Christu eguiazco Yainco Guizonaren bizia eta heriua laur evanyelista eguiazcuen eta sainduien arabera. Edizio kritikoa eta azterketa*, Master tesia UPV/EHU. Argitaratua, «Euskararen lekukoak», Euskaltzaindia; Bilbo 2011.
- Paul, Hermann, 1920 [1966], *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Tübingen: Max Niemeyer. Bostgarren argitalpena.
- Penny, Ralph, 2002, *A history of the Spanish language*, Cambridge: Cambridge U. P. Second Edition [Españolez: 2006, *Gramática histórica del español. Edición actualizada*, Barcelona: Editorial Ariel].
- Peperkamp, Sharon & Emmanuel Dupoux, 2003, «Reinterpreting loanword adaptations: the role of perception», *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*, 367-370.
- Post, M. W., 2006, «Compounding and the structure of the Tani lexicon», *Linguistics in the Tibeto-Burman Area* 29, 41-60.
- Quilis, Antonio, 1993, *Tratado de fonología y fonética españolas*, Madril: Gredos.
- Semiloff-Zelasko, Holly, 1973, «Glide metathesis», *Ohio State University Working Papers on Linguistics* 14, 66-76.
- Steriade, Donca, 2000, «Paradigm uniformity and the phonetics-phonology boundary», in Michael Broe & Janet Pierrehumbert (arg.) *Papers in Laboratory Phonology V: Acquisition and the Lexicon*, Cambridge: Cambridge U. P., 313-334.
- , 2001, «Directional asymmetries in place assimilation: A perceptual account», in Hume & Johnson (arg.), 219-250.
- Stevens, Kenneth N., 1980, «Discussion», *Proceedings, Ninth International Congress of Phonetic Sciences*, vol. 3, Copenhagen: Institute of Phonetics, University of Copenhagen, 185-186.
- , 1989, «On the quantal nature of speech», *Journal of Phonetics* 17, 3-45.
- Subak, Jul, 1906, «Zum judenspanischen», *Zeitschrift für romanisches Philologie* 30, 129-185.
- Thompson, Lawrence C. & M. Terry Thompson, 1969, «Metathesis as a grammatical device», *International Journal of American Linguistics* 35, 213-219.
- Trask, Robert Larry, 1985, «On the reconstruction of Pre-Basque phonology», in Melena (arg.), *Symbolae L. Mitxelena* (vol. 2), Gasteiz: UPV/EHU, 885-891.
- , 1997, *The history of Basque*, London: Routledge.
- Tunley, Alison, 1999, *Coarticulatory influences of liquids on vowels in English*. Doctoral dissertation, University of Cambridge.
- Txillardegui [Alvarez Enparantza, J. L.], 1980, *Euskal fonologia*, Bilbo: Ediciones Vascas.
- Uhlenbeck, Christian Cornelius, 1909-1910, «Contribution à une phonétique comparative des dialectes basques», *RIEV* 3:5, 465-503 eta 4:1, 65-120.
- Ultan, Russell, 1978, «A typological view of metathesis», in J. Greenberg (arg.), *Universals of Human Language* (vol. 2), Stanford, CA: Stanford U. P., 368-399.

- Vennemann gen. Nierfeld, Theo, 1972, «Rule inversion», *Lingua* 29, 209-242.
 Whalen, D. H., 1991, «Perception of the English [s]-[ʃ] distinction relies on fricative noises and transitions, not on brief spectral slices», *Journal of the Acoustical Society of America* 90, 1776-1785.

Laburdurak

A) Orokorrak:

<i>cf.</i>	<i>confer</i>	<i>i.e.</i>	<i>id est</i>
<i>e.g.</i>	<i>exempli gratia</i>	kol.	kolokiala
erd.	erdiko	OEH	<i>Orotariko Euskal Hiztegia</i>
F0	Oinarrizko frekuentzia	orok.	orokorra
F1	Lehenengo formantea	SHLV	<i>Sobre Historia de la Lengua Vasca</i>
F2	Bigarren formantea	SPE	<i>The Sound Pattern of English</i>
F3	Hirugarren formantea	<i>v.</i>	<i>vide</i>
<i>i.a.</i>	<i>inter alia</i>	zah.	zaharra

B) Segmentuak:

C	edozein kontsonante
D	edozein herskari ahostun
G	edozein irristari
R	edozein ozen edo dardarkari (testuinguruaren arabera)
S	edozein txistukari edo ozen (testuinguruaren arabera)
T	edozein herskari edo herskari ahoskabe (testuinguruaren arabera)
V	edozein bokal

C) Hizkuntzak:

arm.	armeniera	grez.	greziera
astur.	asturiera	ing.	ingelesa
eusk.	euskara	ital.	italiera
fr.	frantsesa	lat.	latina
gal.	galegoa	leo.	Leongo erromantzea
gask.	gaskoiera	port.	portugesia
gazt.	gaztelera	prov.	proventzala

D) Euskalkiak, azpieuskalkiak eta barietateak (*v.* OEH *honentzako, nagusiki Bonaparteri jarraituz*):

B: Bizkaiera

-ger: Gernika eta Bermeokoa	-och: Otxandiokoa
-ple: Plentziakoa	-m: Markinakoa
-arr: Arratiakoa	-gip: Bergara eta Leintz-Gatzagakoa
-arrig: Arrigorriagakoa	-al: Arabakoa (Azkueren arabera)
-oroz: Orozkokoa	

G: Gipuzkera

- azp: Azpeitiakoa
- goi: Goierrikoa (Zegamakoa Bonaparterentzat)
- to: Tolosakoa
- bet: Beterrikoa (Hernanikoa Bonaparterentzat)
- nav: Burunda eta Etxarri-Aranatzekoa

GN: Goi-nafarrera

- sept: iparraldekoa
- mer: hegoaldekoa
- gip: Gipuzkoakoa (Irungoa Bonaparterentzat)
- larr: Larraungoa
- 5vill: Bortzirietakoa
- araq: Arakilgoa
- ulz: Ultzamakoa
- egüés: Egueskoa
- olaib: Olaibarkoa
- arce: Artzikoa
- erro: Errokoa
- burg: Aurizkoa
- ilzarb: IltzARBekoa (Gareskoa Bonaparterentzat)
- olza: Oltzakoa
- cizur: Zizurkoa
- gulina: Guliakoa

L: Lapurtera

- côte: Donibane Lohizunekoa
- sar: Sarakoa
- ain: Ainhoakoa
- arcang: Arrangoitzekoa

Baz: Baztandarra

BN: Behe-nafarrera

- or: ekialdekoa
- occ: mendebaldekoa
- ciz: Garazikoa
- mix: Amiküzekoa
- bard: Bardozekoa
- arb: Arberoakoa
- ad: Aturrikoa (Beskoitze eta Urketakoa)
- baig: Baigorrikoa
- lab: Lapurdikoa (Lekorne eta Uztaritzekoa)

Ae: Aezkera

Zar: Zaraitzuera

Z: Zuberera

- no: ipar-ekialdekoa
- bas: Basabürüakoa

Err: Erronkaria

- vid: Bidankozekoa
- is: Izabakoa
- uzt: Uztarrozekoa
- urz: Urzainkikoa

N: Nafarroan aurkitzen den forma (normalean GN-ren baliokidea)

CARACTERIZACIÓN DE SIBILANTES FRICATIVAS VASCAS Y SU PERCEPCIÓN EN EL SISTEMA FONÉTICO ESPAÑOL

Mirari Jurado Noriega

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Resumen*

El inventario de sibilantes en lengua vasca presenta una distribución diferente de la que presenta la lengua española. Mientras que la primera cuenta en su sistema con tres fonemas sibilantes, representados por las grafías <s, z, x>, la lengua española presenta un único fonema sibilante, representado por la grafía <s>. El contacto entre ambas lenguas y la reinterpretación del fonema sibilante español dentro del sistema de la lengua vasca ha provocado que, en muchos casos, haya dado comienzo un proceso de neutralización en lengua vasca. En dialectos tan extendidos como el de Donostialdea y Bidasoa, donde las diferencias articulatorias entre los fonemas sibilantes se han mantenido intactas a lo largo del tiempo, existe una falta de consenso en la percepción de la sibilante española, observación avalada por la arbitrariedad con la que se han adoptado préstamos españoles y latinos dentro del sistema vasco. El presente trabajo tiene como objetivo principal la caracterización acústica de los fonemas sibilantes en el español estándar y el euskera hablado en Donostialdea y Bidasoa, mediante la aplicación del método acústico-espectrográfico. La descripción de las características acústicas que configuran la emisión fónica de dichos sonidos dará paso a la interpretación que a lo largo del tiempo se ha hecho de los fonemas sibilantes de procedencia española y latina en lengua vasca. Su sistematización por medio de evidencia acústica y perceptual ayudará a comprender de modo más claro los contextos que favorecen y han favorecido a lo largo de la historia la adopción del fonema sibilante fricativo dentro del sistema fonológico vasco.

Palabras clave: *sibilante, neutralización, préstamos, segundo formante (F2), intensidad, centro de gravedad, corte de frecuencias, picos de energía.*

Abstract

The inventory of Basque sibilants has a different distribution from the one found in Spanish. Whereas Basque holds three sibilant phonemes in its system, represented by <s, z, x>, Spanish holds one sibilant phoneme, represented by <s>. The contact between both languages and the reinterpretation of the Spanish sibilant phoneme in the Basque phonological system has led to a process of neutralization in Basque. However, in widespread Basque dialects as the one from Donostialdea and Bidasoa, where articulatory dif-

* GV GIC 10/83, IT486-10 y UPV/EHU UFI 11/14.

ferences between sibilant phonemes have remained intact throughout the time, there is a lack of consensus on the perception of the Spanish sibilant, as endorsed by Spanish and Latin loanwords which have taken either <s> or <z> in Basque. This paper provides a preliminary acoustic and perceptual characterization of Basque and Spanish sibilants. Acoustically, it describes Basque and Spanish sibilant phonemes in terms of frequency, formants, intensity, centre of gravity and duration. Perceptually, it provides experimental evidence that native Basque speakers are aware of articulatory differences, as assessed by perception tests. Considering the above, the data for the study has been carried out by way of acoustic-spectrographic measurement and statistical analysis. The features traditionally suggested as distinguishing between Basque sibilants are reviewed and the phonetic context that favours the reinterpretation of the Spanish fricative sibilant in the Basque phonological system is brought into light.

Keywords: *sibilant, neutralization, loanwords, second formant (F2), intensity, centre of gravity, frequency cut-off, peaks of energy.*

1. Introducción

La lengua vasca, a diferencia de sus lenguas vecinas, presenta un mayor número de sonidos sibilantes fricativos (<s, z, x>) y africados (<ts, tz, tx>).¹ Esto significa que un hablante de lengua vasca experimenta una reducción de su inventario de sibilantes frente a la lengua española o francesa. Mientras que la lengua vasca cuenta con seis fonemas ([s], [š], [š̃], [ç], [č], [č̃]), el español cuenta únicamente con dos ([š] y [č]), y el francés con cuatro ([s], [z], [š], [ž]) (Txillardegui 1980: 127-128).

La reducción del número de sibilantes fricativas vascas, que ocupa el lugar central del presente estudio, no debería resultar problemática si estas lenguas compartieran una correspondencia clara entre sus fonemas, que actualmente no existe entre euskera y español (figura 1).

Euskera		Español	Euskera	
[š]	<s>		[š]	<s>
[š̃]	<z>	[s]	[š̃]	<z>
[ç]	<x>		[ç]	<x>

Figura 1

Reinterpretación de sibilantes fricativas vascas en el sistema español
y de sibilantes españolas en el sistema vasco

Tal y como se venía observando en estudios previos (Joos 1952, Mitxelena 1965), existen diferencias articulatorias entre las sibilantes fricativas vascas y la española, lo cual implica que ante hechos lingüísticos como la adopción de préstamos, los hablantes de lengua vasca deben (y debían) establecer correspondencias fonéticas entre el único fonema sibilante español y los tres fonemas sibilantes de su sistema.

¹ La transcripción fonética de dichos sonidos requiere una discusión que trataremos más adelante.

En la actualidad, numerosos dialectos vascos (especialmente los occidentales) muestran una tendencia a la neutralización de estos fonemas como consecuencia del contacto con la lengua española. Sin embargo, hay otros dialectos en los que esta distinción se ha mantenido prácticamente intacta. Concretamente, en el estudio se analizarán dos dialectos (*Donostialdea* y *Bidasoa*) que mantienen dicho contraste.

El presente estudio parte de la hipótesis que postula la existencia de diferencias en los rasgos distintivos de las sibilantes fricativas vascas y la española. Sin embargo, no existe hasta el momento evidencia que relacione estas diferencias fonéticas con las tendencias previas y actuales a percibir los fonemas sibilantes latinos y españoles dentro del sistema fonético vasco, y es precisamente en este punto donde reside el interés del proyecto.

El estudio busca una explicación que revele los mecanismos de adaptación de préstamos del latín vulgar y español a la lengua vasca, en concreto, la de aquellos préstamos que contenían una sibilante en su origen. La evidencia parte de observaciones actuales en los sistemas de sibilantes vasco y español que dan cuenta de las diferencias articulatorias y perceptuales de estos fonemas en ambas lenguas.

El estudio demuestra la influencia de factores como la procedencia de los sujetos, el contexto vocálico, el acento y la posición de la sibilante sobre la percepción del fonema sibilante español dentro de la lengua vasca (en unos casos, se percibe como sibilante predorsodentoalveolar, que representamos por el momento con la grafía <z> y, en otros, como sibilante apico-postalveolar, que representamos mediante la grafía <s>).

Para avalar esta hipótesis, los datos obtenidos en el análisis acústico serán examinados de acuerdo con los siguientes parámetros, algunos de los cuales son especialmente reveladores puesto que no se han empleado anteriormente en la clasificación de estos fonemas: segundo formante (F2), intensidad, centro de gravedad, corte de frecuencias y picos espectrales de energía.

Finalmente, las conclusiones alcanzadas mediante el análisis perceptual revelarán la incidencia de los parámetros estudiados en la descripción de los fonemas sometidos a estudio. Los resultados darán cuenta de las diferencias intrasistemáticas e intersistemáticas de los fonemas sibilantes en ambas lenguas.

2. Caracterización fonética de sibilantes vascas y españolas

Son varios los estudios dedicados en los últimos años al análisis y caracterización acústica de los sonidos sibilantes en lengua vasca y española. El inventario de sibilantes vascas resulta especialmente interesante en contraste con los inventarios de otras lenguas. Maddieson (1984: 44), por ejemplo, realizó un estudio en un gran número de lenguas de las cuales cerca del 83% tenían algún tipo de /s/, ya fuera dental o alveolar, si bien solo en un pequeño número de lenguas existía un contraste entre tres puntos de articulación, tal y como sucede en lengua vasca.

El sistema de sibilantes vasco muestra dos modos de articulación (fricativo y africado) y tres puntos de articulación.² De estos órdenes está claro el que enfrenta a la

² La coexistencia de tres órdenes tan próximos no deja de extrañar a M. Joos (1952: 224): «We know of no other language having three phonemes /s, ś, ʃ/ without having either phonemic palatalization (like Polish) or a separate palatal series of consonants, like Sanskrit» (Mitzelena 1977).

sibilante predorsodentoalveolar (<z> en grafía actual) y a la apico-postalveolar (<s> en grafía actual), que ocupa el tema central del presente estudio. No sucede lo mismo con la sibilante alveopalatal (<x> en grafía actual), que pese a contar con rasgos fonéticos que la distinguen claramente del resto de las sibilantes, presenta ciertos aspectos que hacen dudar de su carácter fonémico, como detallaremos más adelante.

Uno de los objetivos de este estudio es el de esclarecer la posible existencia de un proceso de neutralización dentro del sistema de sibilantes vascas. La neutralización es un cambio en la pronunciación por el que los hablantes de una lengua abandonan la distinción entre dos sonidos que distinguían previamente (Trask 1997: 140). Este cambio puede derivar en una variación alofónica o en un contraste fonológico. La diferencia es que en el primero el contraste previo no se pierde. Los rasgos de un determinado segmento pueden variar sin incidir en su identidad contrastiva, es decir, pueden considerarse meros cambios en la pronunciación, mientras que en el segundo la eliminación de los antiguos contrastes afecta a la fonología de una lengua determinada causando la reducción del número de fonemas en la lengua (Hock 1991: 52-54).

Una posible ausencia de diferencias fonéticas entre la sibilante predorsodentoalveolar vasca (<z>) y la apico-postalveolar vasca (<s>) habría derivado en un notable consenso ante la adopción de préstamos españoles. Sin embargo, y pese a una atestiguada tendencia por reinterpretar los préstamos latinos más antiguos con la predorsodentoalveolar vasca,³ encontramos ejemplos antiguos como (1) y ejemplos más recientes como (2) cuya presencia da cuenta, por un lado, de las diferencias entre las sibilantes vascas y, por otro, de la equidistancia con que los hablantes vascos percibían (y perciben) el fonema español con respecto a las dos sibilantes (predorsodentoalveolar y apico-postalveolar) presentes en su inventario fonológico.

- (1) lat. *sagma* > vasc. *zama*
pero lat. *socca* > vas. *soka*
- (2) esp. *sábila* > vasc. *zabila*;
pero esp. *salmón* > vasc. *salmoi*

Hay datos, por tanto, que indican que la sibilante latina experimentó dos evoluciones en lengua vasca (Hualde 2009): en unas ocasiones se adaptó como sibilante apico-postalveolar (<s>) y en otras como sibilante predorsodentoalveolar (<z>). Este hecho puede deberse a la equidistancia que ya presentaba la sibilante latina con respecto a las sibilantes vascas <s> y <z>, tal y como sucede actualmente con la lengua española.

Estos datos se explicarán por medio de estudios sincrónicos que demostrarán la validez de la hipótesis planteada: la realización de la sibilante fricativa española es producida y percibida como un sonido intermedio entre la sibilante apico postalveolar vasca (<s>) y la sibilante predorsodentoalveolar vasca (<z>).

³ «No cabe la menor duda de que en los préstamos más antiguos la correspondencia normal de lat. *s* es vasc. *z*, es decir, la predorsodentoalveolar vasca, y esta situación parece haberse prolongado mucho» (Mitxelena 1977).

2.1. Descripción de los fonemas sibilantes y problemática

Todo análisis acústico de fricativas y, especialmente de sibilantes, conlleva una gran dificultad motivada por el modo en que estos fonemas se reflejan en los espectrogramas. El ruido de fricación característico de estas consonantes se ve reflejado mediante una banda con uno o más puntos de máxima intensidad, que dificulta el establecimiento de su punto de articulación. Por este motivo, la investigación en este campo no cuenta con un número significativo de trabajos que ofrezcan descripciones acústicas detalladas.

Los primeros estudios se remontan a 1956, cuando Hughes y Halle señalaron por primera vez algunas de las características espectrales de estas consonantes. A partir de ese momento, se han publicado diversos trabajos experimentales en distintas lenguas, entre los que sobresalen Strevens (1960), Heinz (1961), Heinz y Stevens (1961), Jassem (1965, 1968) y Behrens y Blumstein (1988), que contribuyen a una mejor comprensión de los rasgos fonéticos que describen estos sonidos.

En los sonidos sibilantes, además del ruido de fricción que se produce cuando el aire atraviesa la pequeña apertura formada por el órgano articulante, interviene otra característica denominada “*stridency*” (estridencia) por Jakobson, Fant y Halle, o “*sibilance*” por Lindblad (Jakobson, Fant *et al.* 1967: 24; Lindblad 1980: 11). Los sonidos generados mediante este mecanismo se caracterizan por una gran energía sonora (Shadle 1985: 17-19), consecuencia de la adición de dos turbulencias: la primera, generada en el estrechamiento y, la segunda, consecuencia del choque de la corriente de aire contra la superficie interior de los dientes (Catford 1977: 154).

Las sibilantes son el resultado de las resonancias producidas en la constricción y las cavidades del tracto vocálico situadas delante de la constricción (Fant 1960: 19, 61). Esta cavidad es de reducidas dimensiones y alcanza el espacio comprendido entre la cara inferior de la lengua, la mandíbula y la cara posterior de los dientes inferiores. Pequeñas alteraciones en la forma de esta cavidad conllevan importantes cambios acústicos y auditivos de la masa de aire que vibra en altas frecuencias (Lindblad 1980: 190-191).

2.1.1. Descripción de sibilantes españolas

La investigación española sobre fricativas no es muy numerosa y, en general, se limita a ofrecer descripciones globales de lo que se percibe en el espectro (presencia de estrías, ausencia de grandes concentraciones o núcleos de energía). En algunos casos, se señalan las frecuencias de los picos espectrales, aunque no se detalla su relación en términos de amplitud. Se pueden destacar los trabajos de Borzone de Manrique (1980), Borzone de Manrique y Massone (1979, 1981) y Quilis (1981, 1993), entre otros.

Según Quilis (1981), el fonema /s/ es el que tiene más realizaciones en español, y sus tres variantes más extendidas son la apicoalveolar, con frecuencias desde los 3.888 Hz hasta los 2.511 Hz; la apicoalveolar plana, con frecuencias desde 5.670 Hz hasta los 3.483 Hz y la predorsodentoalveolar, con predominio de la articulación alveolar, y con frecuencias que comienzan aproximadamente a los 4.455 Hz.

Al comparar las tres realizaciones, Quilis concluye que el comienzo de la fricación varía según el entorno vocálico. Por otro lado, observa que las realizaciones más posteriores son más estridentes y las realizaciones alveolares presentan un mayor desorden en la distribución de sus frecuencias. Por el contrario, cuanto más se aproximan a la zona dental son más mates, presentan un mayor orden en la distribución de frecuencias y el comienzo de estas es más alto.

Martínez Celdrán (2007) sitúa el comienzo de aparición de frecuencias con intensidad reforzada de la /s/ apical castellana en los 2.500 Hz aproximadamente, y el de la /s/ predorsodentoalveolar (característica de las zonas seseantes de Andalucía, Canarias e Hispanoamérica) en los 4.000 Hz. La terminación de los dos tipos, ambos de gran intensidad, los sitúa en los 8.000 Hz.

2.1.2. Descripción de sibilantes vascas

Mitxelena, en su *Fonética Histórica Vasca* (1977), anticipaba que eran los fonemas fricativos y africados los que planteaban mayores problemas en su descripción, especialmente los fonemas sibilantes.⁴ Por su parte, Amado Alonso (1922), Navarro Tomás (1925) y Salaburu (1984) les dedicaron un lugar especial dentro de sus estudios, en los que ofrecieron descripciones pormenorizadas de cada uno de los fonemas, como detallaremos en secciones posteriores. Más recientemente, encontramos estudios como el de Urrutia, Etxeberria, Turrez y Duque (1988, 1989, 1991), que revelan las diferencias acústicas de las sibilantes en los distintos dialectos vascos. Finalmente, una aportación relevante en este campo vino de manos de Yárnoz (2001), que realizó un estudio acústico y perceptual de las sibilantes en el dialecto navarro de Bortziri, y empleó parámetros reveladores en el análisis articulatorio de estos fonemas.

Si bien el órgano articulador (la lengua) juega un papel fundamental en la distinción de las sibilantes vascas, no se puede olvidar la incidencia del tamaño y la forma de la cavidad anterior para obtener una descripción adecuada de las sibilantes (Yárnoz 2001: 33). Cuanto más anterior sea la zona de constricción, más pequeña será la cavidad y, por tanto, más alta resultará la amplitud de la prominencia espectral (Stevens 1989: 24-27).

Los cambios en el tamaño y la forma de la cavidad, además, pueden verse alterados por influencia de cuatro factores distintos: el abocinamiento o redondeamiento de los labios, la posición de la lengua con respecto a los incisivos inferiores, la parte de la lengua empleada directamente durante la producción del sonido (ápice/dorso) y la forma adoptada por la superficie de la lengua que realiza la constricción.

Tradicionalmente el contraste entre las sibilantes vascas <s> y <z> se ha basado en la distinción apical/laminal que indica la parte de la lengua (ápice o dorso) implicada en la producción del sonido. Sin embargo, tal y como demostró Yárnoz (2001) en su estudio, esta distinción resulta imprecisa y, por tanto, insuficiente para la determina-

⁴ «La lengua despliega un cierto lujo [...] porque hay una s apical, de tipo español, y otra predorsodentoalveolar, pronunciada con la punta de la lengua baja» (Mitxelena 1977).

ción de las características de las sibilantes no solo en lengua vasca, sino en todas las lenguas.

En las descripciones articulatorias de las sibilantes fricativas vascas (<s, z, x>) encontramos una falta de consenso que se refleja tanto en las denominaciones como en los símbolos empleados para su transcripción, lo cual dificulta considerablemente la tarea comparativa.

A grandes rasgos, podemos afirmar que para la formación del sonido representado mediante la grafía <z> el contacto se establece entre el ápice de la lengua y la superficie interior de los incisivos inferiores. El predorso está elevado hacia el arco alveolar formando un estrechamiento de forma redondeada. Desde los alvéolos esta estrechez se ensancha hacia atrás, hasta alcanzar en los premolares la máxima amplitud (Alonso 1923: 57-58).

Según la descripción de Alonso, el sonido vasco <s> es diferente tanto a nivel perceptivo como descriptivo. La punta de la lengua no se estrecha sino que se recoge y presenta un borde redondeado. La huella del contacto lingual comienza en una línea casi recta a la altura del primer premolar y es interrumpida al comienzo de los alveolos por una apertura relativamente amplia. El predorso está elevado (por lo tanto, la forma de la lengua es convexa) de modo que la fricción continúa entre él y el prepaladar (Alonso 1923: 59). También para Navarro Tomás el sonido vasco es más “mojado” o palatal que el español, como consecuencia de la existencia de una mayor superficie en contacto con el paladar (Navarro Tomás 1923: 52).

El sonido representado mediante la grafía <x> es el resultado de un estrechamiento de unos 4 mm que se genera al principio de los alveolos. La punta de la lengua se apoya contra las encías y nacimiento de los dientes inferiores. La forma de la lengua en la región predorsodentoalveolar es convexa (Alonso 1923: 60; Holmer 1964: 17-18; Txillardegi 1980: 134, 143).

Mitxelena define este sonido como el correlato palatal de las realizaciones laminoalveolar <z> y apicoalveolar <s>, articulado no muy lejos de ellas (Mitxelena 1985: 181, 279). Moutard lo define primero como palatal y luego como chicheante (Moutard 1975: 11). También encontramos la descripción de <x> (Larrasquet 1932: 168; Vinson 1869: 441) como un sonido más palatal y posterior.

2.1.3. Problemática en la descripción de los fonemas sibilantes

El número de fonemas sibilantes en la gran mayoría de las lenguas oscila entre uno y dos. Cuando una lengua tiene solamente una sibilante ésta es la /s/. En aquellas lenguas que presentan dos fonemas sibilantes, el par más frecuente es el formado por /s/ y /ʃ/ (Maddieson 1984: 44). Finalmente, cuando una lengua presenta más de dos fonemas sibilantes, la distribución varía de forma considerable.

En un intento por clasificar las sibilantes vascas con respecto a las sibilantes española y francesa, Alonso (1923) estableció la siguiente relación basándose en el tamaño de la cavidad y caja de resonancia que se forma delante de la zona de constricción (figura 2).

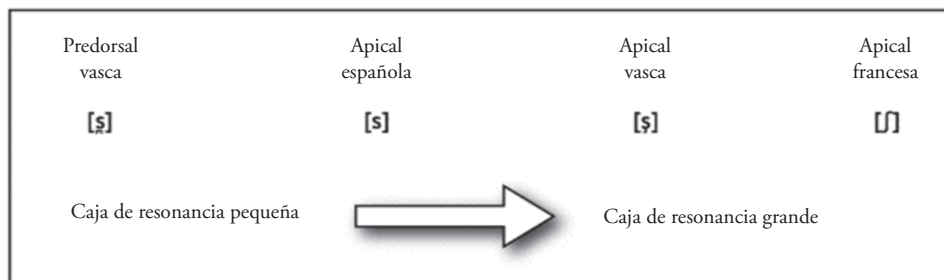

Figura 2

Clasificación de sibilantes vascas, española y francesa en relación al tamaño de la caja de resonancia (Alonso 1923)

La cavidad anterior más pequeña corresponde a la predorsodentoalveolar vasca (<z>), en la que el predorso es dirigido contra el paladar y no existe cavidad subapical (porque la cara inferior de la lengua está en contacto con la cara interior de los incisivos inferiores). La siguiente en tamaño es la apical española, articulada con la punta de la lengua elevada, por lo que la cavidad subapical participa también en la resonancia aumentando considerablemente el volumen total de la caja de resonancia. En tercer lugar, la apico-postalveolar vasca <s> cuenta con una cavidad resonadora mayor debido a la participación de los labios un poco avanzados y a la forma ligeramente retrofleja que adopta la lengua. Por último, la mayor cavidad corresponde a la /ʃ/ francesa, en la que los labios están más avanzados y completamente redondeados (Alonso 1923: 59).

Las descripciones de otros autores no coinciden totalmente con la de Alonso.⁵ Así, Larrasquet (1932: 167) denomina al sonido vasco <s> como palatal retroflejo, Vinson y Uhlenbeck (1869: 442; 1910: 110) como sibilante, Gavel (1920: 158-159) como un sonido intermedio entre sibilante y chicheante y, finalmente, Moutard (1975: 22-24)⁶ y N'Diaye (1970: 15) como un sonido alveolar retroflejo.

Hasta el momento, la clasificación de estos fonemas mediante la determinación del lugar de articulación y del articulador activo ha sido suficiente para obtener una diferenciación clara entre ambos sonidos dentro del sistema de sibilantes. Sin embargo, en lenguas con tres o cuatro fonemas sibilantes como el euskera, los parámetros tradicionales no reproducen todas las diferencias existentes ya que, como se ha explicado anteriormente, aspectos como el tamaño y la forma de la cavidad anterior inciden en las diferencias fonéticas entre las sibilantes.

⁵ La siguiente definición de Van Eys (1879) evidencia la falta de precisión en torno a las sibilantes a lo largo de la historia: «le basque <s> a à peu près le son de <s> français ou espagnol, mais plus gras, plus nourri. Ce n'est plus <s> et pas encore <ch>; mais toujours plus près de <s> que de <ch>. Si l'on ne saisit pas la bonne prononciation, on sera mieux de prononcer <s> que <ch>, on est compris quand on dit <sagarra> (la pomme) et non pas quand on dit <chagarra>» (Van Eys 1879: 11).

⁶ «Cette sibilante rétroflexe est souvent réalisée comme une apico-alvéolaire analogue au <s> castillan chez les sujets bilingues basque-espagnol, spécialement dans des mots d'emprunt» (Moutard 1975: 22-24).

2.1.3.1. *En torno a la sibilante postalveolar palatalizada (<x>)*

Los problemas en torno al origen de las sibilantes y, en concreto, de la sibilante postalveolar palatalizada ya habían sido constatados por autores como Jungemann (1955) o Mitxelena (1985).

La palatalización es un rasgo característico de la fonología de la lengua vasca. Conviene deslindar los campos de los dos principales tipos de formación de consonantes palatales con que cuenta la lengua: la palatalización que tiene lugar tras la asimilación del punto de articulación de determinadas consonantes al de la vocal precedente y la palatalización expresiva o semántica. El simbolismo fonético al que corresponde la segunda clase fue bien estudiado por Oñederra (1990), que analizó las formas cuyas consonantes palatales no podían ser explicadas como asimilación, entre las cuales se incluía el análisis de la sibilante postalveolar palatalizada (<x>). En su estudio estableció una serie de reglas que implicaban una palatalización semánticamente condicionada.

Si bien, tal y como se ha demostrado, la alta frecuencia de la realización apico-postalveolar (representada por el grafema <s>) y el debilitamiento, en determinados dialectos, de las producciones predorsodentoalveolares (representada por el grafema <z>) muestran una tendencia hacia la simplificación intrasistemática, la realización de la sibilante postalveolar palatalizada (representada por el grafema <x>) no muestra indicios de neutralización con ninguna de ellas. Esta sibilante tiende a aparecer como variante expresiva, diminutiva o familiar y también puede verse condicionada por el contexto cuando se encuentra tras /i/ (Trask 1997: 146).

No hay abundancia, por tanto, de pares mínimos que establezcan un contraste entre la sibilante apico-postalveolar <s> o la predorsodentoalveolar <z> y la sibilante postalveolar palatalizada <x> en contextos no condicionados semánticamente, esto es, en contextos no expresivos.

Por este motivo, cabe preguntarse si esta sibilante podría considerarse una variante alofónica de los fonemas sibilantes fricativos apico-postalveolar <s> y predorsodentoalveolar <z> o si, tal y como se ha postulado hasta el momento, se trata de un fonema íntegro resistente al cambio. Estas cuestiones, que no serán analizadas en el presente estudio, implican una serie de consecuencias para la teoría fonológica.

2.1.3.2. *Distinción apical / laminal y necesidad de un nuevo modelo clasificatorio de sibilantes*

La diferenciación entre apical y laminal para la descripción de las sibilantes vascas ha sido la oposición a la que ha recurrido la mayoría de los autores hasta el momento. Algunos autores basan este contraste en la posición que adopta la punta de la lengua, que implica que se considere apical cuando ésta se sitúa hacia arriba y laminal cuando lo hace hacia abajo (Keating 1991: 32, 44). Para otros autores, esta oposición está estrechamente relacionada con la longitud de la constricción, en el sentido de que las realizaciones apicales producen una constricción pequeña, mientras que en las laminales producen una constricción mayor (Chomsky y Halle 1968: 313-314).

Pero las dimensiones de la constricción están estrechamente condicionadas por las características anatómicas de cada individuo. La clasificación apical/laminal presentada hasta el momento no refleja la realidad articulatoria de las sibilantes, ya que,

además de existir numerosas posibilidades articulatorias intermedias⁷ (apical superior, apico-laminal, etc.), la información proporcionada mediante esta clasificación considera únicamente el papel del articulador activo, es decir, el ápice de la lengua.

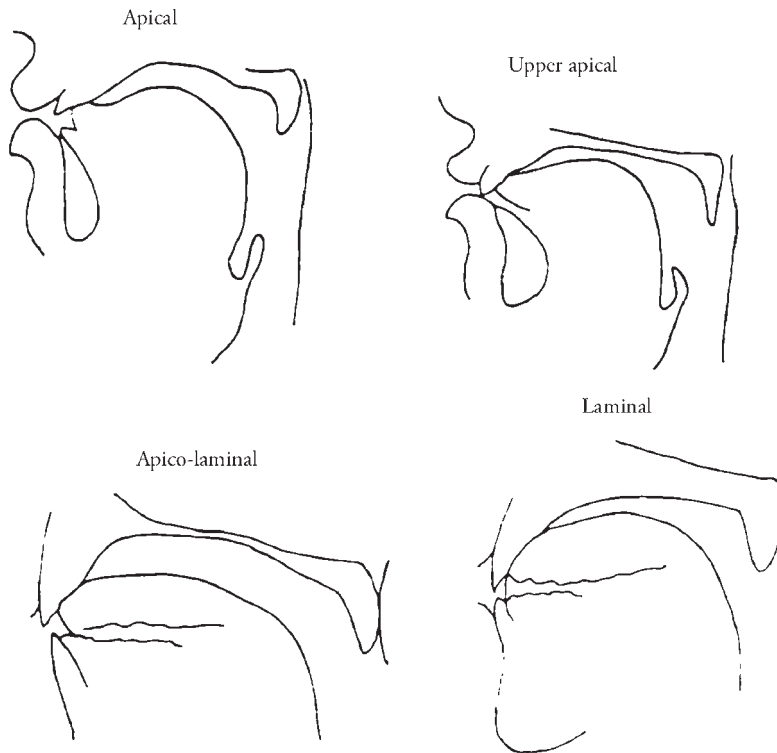

Figura 3

Los cuatro patrones de contacto lingual establecidos por Dart (1991)

Para poder explicar estas diferencias en la longitud de la constricción para sonidos articulados no solamente en el mismo lugar, sino además con el mismo articulador activo, hay que recurrir a las formas que adopta la totalidad de la lengua detrás de la constricción.

Durante la producción de las consonantes sibilantes, se produce una constricción en un punto del tracto oral en el que se produce una turbulencia que actúa como fuente de ruido aperiódico; en sus espectros resulta complicado encontrar propiedades que diferencien el punto de articulación de todas entre sí, por este motivo, existe una gran controversia acerca de la clasificación fonológica actual de /s/.

⁷ Ver figura 3: Yáñez (2001) argumenta que para poder explicar las diferencias acústicas entre las sibilantes, es necesario tomar en cuenta la forma que adopta el órgano articulador, en este caso la lengua, durante la producción del sonido sibilante, y lo denomina parámetro "Tongue shape".

La descripción articulatoria de cualquier sonido consonántico requiere la inclusión de los siguientes tres parámetros: el estado de la glotis, el modo de articulación y el lugar de articulación (Keating 1991: 43-44). En lo que respecta al primer parámetro, todas las sibilantes analizadas en el presente artículo son sordas porque en su formación no participan las cuerdas vocales. En cuanto al modo de articulación, son fricativas puesto que en ellas se produce un estrechamiento del paso del aire que produce un ruido de fricción al pasar por la pequeña apertura formada por el órgano articulante (Malmberg 1986: 56). Por lo tanto el único parámetro disponible para la clasificación de los distintos tipos de sibilantes es el lugar de articulación. En él hay que diferenciar a su vez entre el órgano activo en el movimiento y el órgano que se convierte en meta u objetivo del movimiento, en otras palabras qué se mueve y hacia dónde (Yárnoz 2001).

El órgano pasivo es la zona del paladar utilizada para la realización de la sibilante. En él se distinguen, a su vez, tres zonas: la dental, la alveolar y la post-alveolar. La zona dental comprende los bordes y la cara interior de los dientes. La zona alveolar es una superficie plana localizada en la parte anterior del paladar duro. De ahí hacia atrás está la zona post-alveolar, que incluye el punto caracterizado por el mayor grado de convexidad en la mitad posterior del arco alveolar, también llamado centro del arco alveolar (Catford 1977: 149).

En una articulación dental la constricción se produce en la parte posterior de los dientes superiores o en la parte del paladar inmediatamente próxima. Una articulación alveolar se produce cuando el estrechamiento se localiza delante del centro del arco alveolar, y una articulación post-alveolar en el mismo centro del arco alveolar.

En el caso de las sibilantes, el lugar de articulación no es el parámetro más importante para su descripción (puesto que este punto puede variar ligeramente en los distintos hablantes), sino que más bien lo son el tamaño y la forma de la cavidad bucal considerada como un todo (Ladefoged y Wu 1984: 64). Ésta a su vez está condicionada por la forma de la lengua.

Así pues, el parámetro relevante a la hora de proporcionar información sobre las diferencias articulatorias de las sibilantes es la forma de la lengua (*Tongue shape*). La relevancia de la forma adoptada por la lengua a la hora de establecer contrastes entre los distintos tipos de sibilantes es mayor que la aportada por la localización de la constricción o el órgano activo que produce el contacto. De manera que la importancia de los términos apical y laminal queda reducida a un segundo plano, simplemente como complemento en la descripción de la forma de la lengua contemplada en su totalidad (Dart 1991: 148-150).

2.1.4. *Transcripción de las sibilantes vascas*

Una vez descrito el parámetro para la clasificación de las sibilantes vascas, es necesario establecer la transcripción de los fonemas que se irán tratando a lo largo del proyecto.

Son por todos bien conocidos los problemas derivados de la falta de unanimidad no solo en las denominaciones usadas para caracterizar las sibilantes vascas sino también en los símbolos utilizados para su transcripción fonética. Este problema se extiende a todas aquellas lenguas que cuentan en su inventario fonológico con un gran número de sibilantes.

El presente trabajo se basa en el estudio y clasificación de fonemas sibilantes ofrecidos por Yárnoz (2001), que aplicó el parámetro *Tongue Shape* para la clasificación

de las sibilantes vascas, y atendió las recomendaciones de la Asociación Fonética Internacional para su descripción.

En el caso del grafema <z> se utilizará la transcripción /ʒ/. Este sonido prepalatal o dentalveolar genera una constricción formada en la parte anterior de la cavidad bucal, en un punto localizado entre los alveolos y la cara interior de los incisivos superiores. La constricción forma un estrecho canal por el que se dirige la corriente de aire a gran velocidad contra los dientes. Denominaremos a este sonido predorsodentoalveolar, pues el mismo nombre revela el punto en el que se articula y los órganos activos y pasivos que participan en su producción.

Para la grafía <s> se utilizará /ʃ/, que muestra el carácter apical y ligeramente retroflejo de la sibilante. Los sonidos retroflejos se producen cuando el ápice elevado levemente y girado hacia atrás se dirige a la región alveolar o post-alveolar (Ladefoged y Maddieson 1996: 25). La realización vasca de <s> es percibida como sonido intermedio entre /s/ y /ʃ/, quizá más retrasada que la alveolar, y por tanto, ligeramente post-alveolar. En su resonancia participan la cavidad sublingual, los labios abocinados y el dorso de la lengua convexo.

Esta definición coincide con la dada para la /ʃ/ inglesa (Ladefoged y Maddieson 1996: 148), pero difiere de ella en el carácter palatalizado de la realización vasca, que es menor que el de la /ʃ/ inglesa y mayor que el de la /s/ española. La diferencia entre /ʃ/ y la realización apico-postalveolar vasca (<s>) radica en el grado de elevación de la parte anterior de la lengua, es decir, en el grado de abovedamiento (*doming*) que experimenta el órgano articulador. El símbolo /ʒ/, por tanto, resulta el más apropiado para transcribir un menor grado de palatalización del que presenta /ʃ/. Este sonido, por tanto, pasará a denominarse apico-postalveolar.

Finalmente, y puesto que la realización vasca de <x> presenta un carácter muy palatal, la caracterización más apropiada es la del fonema fricativo alveolopalatal sordo /ç/, denominado también realización post-alveolar palatalizada (Ladefoged y Maddieson 1996: 154).

A continuación, se presenta un cuadro-resumen de las transcripciones que se vendrán utilizando a lo largo del trabajo:

Descripción	Grafía	Fonema
Sibilante predorsodentoalveolar, denti-alveolar o lamino-alveolar	<z>	/ʒ/
Sibilante apico-postalveolar	<s>	/ʃ/
Sibilante alveolopalatal o postalveolar palatalizada	<x>	/ç/

Figura 4

Denominación y transcripción de sibilantes fricativas vascas

Descripción	Grafía	Fonema
Sibilante apicoalveolar	<s>	/s/

Figura 5

Denominación y transcripción de la sibilante fricativa española

En cualquier caso, conviene señalar que hacen falta estudios articulatorios detallados no solo palatográficos, sino realizados mediante técnicas de electromagnetografía (EMA) o ultrasonidos que, lamentablemente, no están disponibles en el laboratorio de Fonética de la Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea.

2.2. Objetivos del estudio

El presente trabajo parte de la evidencia de que, por un lado, el español hablado en el País Vasco y el español peninsular estándar presentan diferencias acústicas en su sistema de sibilantes. Por otro lado, existen diferencias acústicas observables no sólo entre las sibilantes vascas sino también en el contraste de estas con la sibilante española (figura 6).

El espectrograma de la figura 6 muestra las diferencias espectrales en la producción de sibilantes por parte de un hablante nativo vasco y un hablante nativo español. Se comparan, en este orden, la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>, la sibilante apico-postalveolar vasca <s> y la sibilante apicoalveolar española <s> a inicio de palabra.

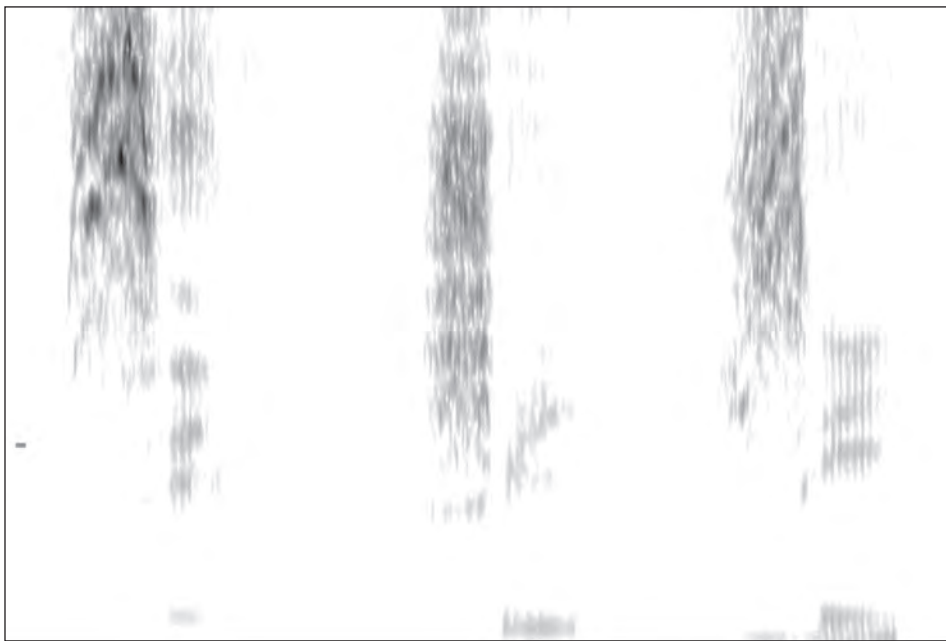

Figura 6

Comparación de sibilante predorsodentoalveolar vasca <za>
producida por un hablante nativo de euskera (G2),
sibilante apico-postalveolar vasca <sa>
producida por un hablante nativo de euskera (G2)
y sibilante apicoalveolar española <sa>
producida por un hablante nativo de español (G1)

El presente trabajo pretende mostrar la evidencia de estas diferencias entre las sibilantes vascas y la sibilante española y, más concretamente, de la hipótesis por la que la /s/ española se articula en un punto equidistante entre la sibilante apico-postalveolar vasca <s> y la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>.

Los dialectos de los que extraeremos los datos son los dialectos guipuzcoanos de *Donostialdea* y *Bidasoa* (figura 7). La razón de la elección de estos dialectos es que la relación de las sibilantes fricativas de su sistema está claramente diferenciada y, por tanto, no hay indicios de neutralización, a diferencia de lo que sucede en otros dialectos como el vizcaíno. Pese a haber sido constatado por algunos autores (Mitxelena 1985: 282) indicios de neutralización en algunos hablantes de la zona, no se trata de una tendencia generalizada en el terreno sometido a estudio, donde impera una clara distinción de las sibilantes fricativas.

En lo que respecta al segundo de los dialectos, correspondiente al de Bidasoa, conviene señalar que se han analizado las producciones de individuos procedentes de Irún (Guipúzcoa), excluyendo, así, las realizaciones de sujetos procedentes de sujetos de Hondarribia (Guipúzcoa), cuya distinción de sibilantes fricativas no resulta clara y donde se viene observando una tendencia a la neutralización e incluso confusión del orden de sibilantes fricativas y africadas (Hualde 2009: 10).

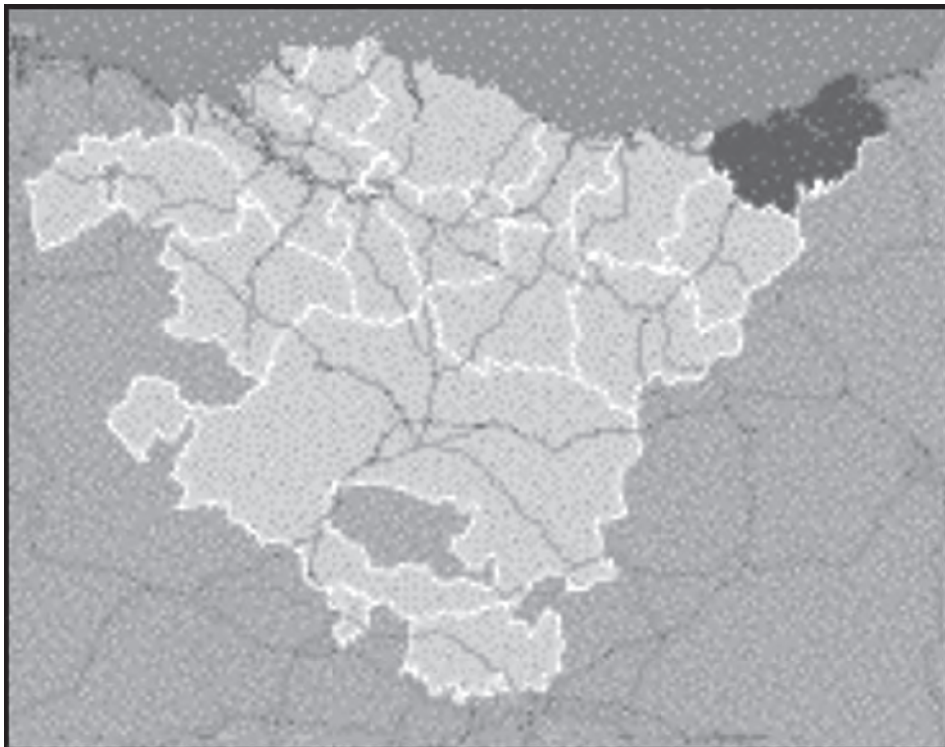

Figura 7

Mapa del territorio que comprende *Donostialdea* y *Bidasoa*

Para proporcionar datos que den cuenta de esta hipótesis se atiende a los actos lingüísticos concretos, que darán paso a una caracterización fonológica de los fonemas correspondientes. Esto ayudará a comprender la influencia que ejerce el contacto de una lengua sobre el sistema fonológico de otra cuando una de ellas carece de identidad contrastiva en algunos de sus fonemas.

Conviene dividir claramente dos partes dentro del estudio: caracterización acústica y análisis perceptual, cada una de las cuales sigue una metodología y objetivos diferentes.

Para la primera de ellas, la caracterización acústica, se han trazado los siguientes objetivos:

- Caracterización acústica y comparación intrasistemática de sibilantes vascas.
- Caracterización acústica de sibilantes vascas en oposición a la sibilante española.
- Establecimiento del punto de articulación de la sibilante apicoalveolar española <s> con respecto a la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> y la sibilante apico-postalveolar vasca <s>.
- Análisis de los datos obtenidos en el estudio acústico de acuerdo con los siguientes parámetros: segundo formante (F2), intensidad, centro de gravedad, corte de frecuencias y picos espectrales de energía.
- Caracterización fonológica e implicaciones para la teoría fonológica.
- Relación entre las diferencias fonéticas obtenidas en el análisis acústico y las tendencias previas y actuales a percibir los fonemas sibilantes latinos y españoles dentro del sistema fonético vasco.

Como se irá viendo a lo largo del estudio, los resultados del análisis pondrán de manifiesto una serie de variaciones en el comportamiento de /s/ en función de un número de variables que inciden directamente en su representación acústica. No obstante, la percepción de uno u otro sonido no debería resultar arbitraria, sino que más bien se espera que responda a una serie de peculiaridades fonéticas reflejadas en los contextos que rodean a la sibilante y que favorecen su discriminación.

Suponiendo que la evidencia acústica fuera positiva, el análisis perceptual debería dar cuenta de tal suposición y mostrar un número equilibradamente distribuido de formas en ambos grupos (<s> y <z>). En lo que respecta al análisis perceptual, se distinguen los siguientes objetivos:

- Análisis del grado de discriminación perceptual de la sibilante española dentro del sistema de sibilantes vascas.
- Verificación de la influencia de factores como la procedencia de los sujetos, el contexto vocálico, el acento y la posición de la sibilante sobre la percepción del fonema sibilante español dentro de la lengua vasca.
- Relación de los datos obtenidos en el análisis acústico con los resultados del análisis perceptual para comprobar en qué grado inciden los parámetros empleados en el primero para la percepción de la sibilante española en el sistema fonético vasco.
- Explicación de las tendencias previas y actuales a percibir la sibilante latina y española en el sistema fonético vasco de acuerdo con los criterios aplicados en el estudio.

3. Experimento del análisis acústico comparativo de las sibilantes vascas y españolas

El objetivo del análisis acústico de las sibilantes es, en primer lugar, el de revelar las características de las sibilantes fricativas en los dialectos guipuzcoanos de *Donostialdea* y *Bidasoa*. La inclusión de los detalles fonéticos más relevantes constituye el escenario necesario para la determinación de las diferencias fonémicas dentro de una lengua y constituyen, además, un prerequisite para llevar a cabo una descripción detallada de cualquier lengua (Ladefoged 1987: 12).

En el presente apartado se explicará, en primer lugar, la relación de las variables seleccionadas con la realización de las sibilantes en español y en euskera y se analizarán las diferencias intra e intersistemáticas. Para ello será necesario describir detalladamente cada una de estas variables y demostrar su relevancia en la producción de las sibilantes en ambas lenguas.

En segundo lugar, se describirán los parámetros empleados en el análisis de las sibilantes y se demostrará la importancia de su contribución para la caracterización de estos fonemas.

Finalmente, se analizarán los resultados obtenidos en el experimento y se comprobará la validez de la hipótesis postulada al inicio del estudio: la realización de la sibilante apicoalveolar española se encuentra en un punto intermedio entre la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> y la sibilante apico-postalveolar vasca <s>, y los datos acústicos de los diferentes parámetros analizados reflejarán esta característica.

3.1. Metodología

En lo que respecta a la caracterización acústica, se elaboró un corpus formado por ítems que contuvieran todas las combinaciones de /s/ de acuerdo con las variables que se querían someter a análisis. Las variables que se tuvieron en cuenta son el contexto que rodea a la sibilante y su posición en la palabra, tanto a nivel articulatorio como prosódico.

El método aplicado en el presente estudio se estructura de la siguiente manera: se eligieron veinticuatro informantes divididos en tres grupos diferentes, que a partir de ahora denominaremos G1, G2 y G3. Estos se distribuían en función de su procedencia y de su lengua materna.

Los hablantes debían producir una serie de palabras que se le presentaba en forma de listado, cada una de las cuales contenía una sibilante. Las palabras fueron distribuidas de acuerdo con las variables que se querían manejar en el estudio: (a) la posición de la sibilante en la palabra, es decir, si la sibilante se encontraba a inicio de palabra o en posición intervocálica; (b) la vocal que seguía a la sibilante; (c) la presencia o ausencia de acento de la palabra, esto es, si la sibilante se encontraba en una sílaba tónica o una sílaba átona.

En el caso de G1, únicamente se le presentaron palabras en español (y no en euskera), puesto que este grupo estaba integrado por individuos monolingües de español. Éstas se contrastaron tanto con los mismos ítems pronunciados en español por el resto de los grupos, así como con los ítems producidos en lengua vasca, respetando las mismas variables.

El corpus constaba de un total de 20 ítems para cada hablante de G1, y de un total de 60 ítems para G2 y G3, divididos en partes iguales en 20 palabras en español con <s>, 20 palabras en euskera con <s> y 20 palabras en euskera con <z>. A su vez, cada grupo de 20 palabras se subdividía en seis: palabras que contuvieran /s/ a inicio de palabra y en posición intervocálica, palabras que contuvieran /s/ en sílaba tónica y sílaba átona, y palabras que estuvieran seguidas de cada una de las cinco vocales. Esto dio un total de 60 producciones por informante en G2 y G3, y 20 por informante de G1. En total, se analizaron 1.120 producciones de sibilantes, distribuidas entre los distintos hablantes.

Se recopilaron, por tanto, 160 producciones para el grupo de monolingües españoles (G1), 480 para el grupo bilingüe con lengua materna euskera (G2), y el mismo número para el grupo bilingüe con lengua materna español (G3).

Las grabaciones se realizaron en la cabina de grabación anecoica del Laboratorio de Fonética de la Facultad de Letras de la Universidad del País Vasco. El análisis acústico fue realizado mediante el programa Praat y las alturas frecuenciales se midieron sobre espectrogramas.

El análisis acústico se realizó mediante la inspección de espectrogramas. Estos fueron especificados con un rango de frecuencias entre 0 Hz y 13.000 Hz y con un rango dinámico (*dynamic range*) de 45 dB. Como en todo estudio espectrográfico de las propiedades acústicas de un segmento, se analizaron porciones centrales y estables de la sibilante.

El análisis de los datos obtenidos reveló la importancia de analizar las sibilantes de modo comparativo (la información derivada de un segmento aislado resulta generalmente irrelevante). Por ello, los datos se compararon en relación a las diferencias articulatorias de un mismo hablante, a las diferencias internas dentro del mismo grupo y a las diferencias existentes entre los tres grupos.

De acuerdo con el estudio realizado por Stevens (1960: 142-145) se tomaron en consideración diversos parámetros, y se prestó especial atención a los resultados obtenidos de los parámetros “*frequency cut-off*” (cortes de frecuencia) y “*high peaks of energy*” (picos prominentes de energía), que se explicarán más adelante y que fueron ya utilizados por Yárnoz (2001) en el análisis de las sibilantes del dialecto vasco de Bortziri.

3.1.1. Variables

Las variables analizadas en el estudio fueron las siguientes: la procedencia de los informantes, la posición de la sibilante en la palabra, la vocal que sigue a la sibilante y el acento de la palabra.

3.1.1.1. Informantes

Se dividió a los informantes en tres grupos: el primer grupo (G1) lo conformaban ocho informantes monolingües españoles procedentes de fuera del País Vasco, el segundo grupo (G2) lo conformaban ocho informantes bilingües vascos cuya primera lengua (L1) fuera euskera, y finalmente, el tercer grupo (G3) lo conformaban ocho informantes bilingües vascos cuya primera lengua (L1) fuera español, con la condi-

ción de que sus progenitores no fueran nacidos en el País Vasco. Esto es, el tercer grupo (G3) lo conformaban informantes descendientes de individuos con el mismo perfil que el de los informantes del primero (G1).

La selección de esta variable responde a las apreciaciones acústicas previas constatadas en los espectrogramas, que daban cuenta de diferencias entre los informantes de cada grupo en el inicio de las frecuencias, los picos de energía más prominentes y la duración de la fricación, como se muestra en la figura 8.

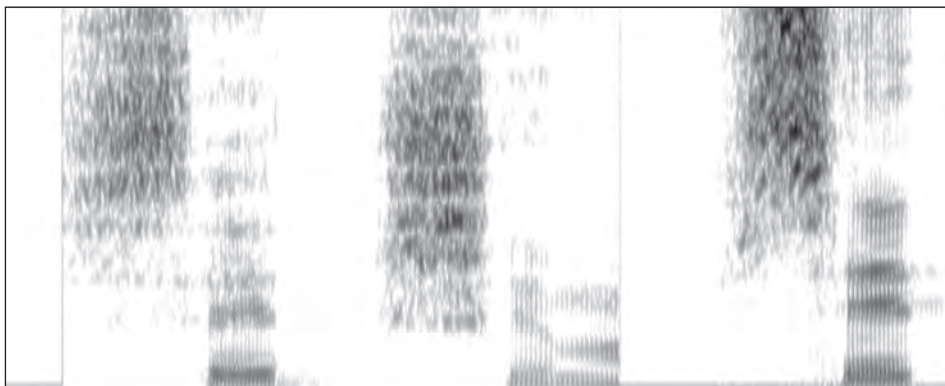

Figura 8

Tres realizaciones de la secuencia <se> en español a inicio de palabra y en sílaba tónica producido por los tres grupos (G1, G2, G3)

En el caso de los hablantes de G1, como hemos apuntado anteriormente, solamente se le presentaron palabras en español (y no en euskera). Las realizaciones de la sibilante representada con el grafema <s> se compararon con las realizaciones para dicho grafema en español por parte de los hablantes de G2 y G3, así como con las realizaciones para /ʃ/ y /s/ por parte de los hablantes de G2 y G3.

Éstas se contrastaron tanto con los mismos ítems pronunciados en español por el resto de los grupos, así como con los ítems producidos en lengua vasca, respetando las mismas variables.

3.1.1.2. Posición de la sibilante

El lugar que ocupa la sibilante dentro de la palabra es otra de las variables que se han tenido en cuenta al analizar las producciones de los sonidos. Las figuras 9 y 10 muestran las realizaciones de la sibilante en la posición intervocálica en contraste con la inicial y dan cuenta del mayor o menor grado de intensidad de la fricción. Como se puede comprobar en los espectrogramas, la realización de la sibilante en posición intervocálica muestra una mayor intensidad que la correspondiente a la posición inicial.

Aunque analizaremos en detalle cada una de las variables, se puede adelantar que G2 produce una sibilante considerablemente diferenciada del resto de grupos. Las frecuencias que alcanza su fricción son más elevadas y comienzan en alturas inferiores.

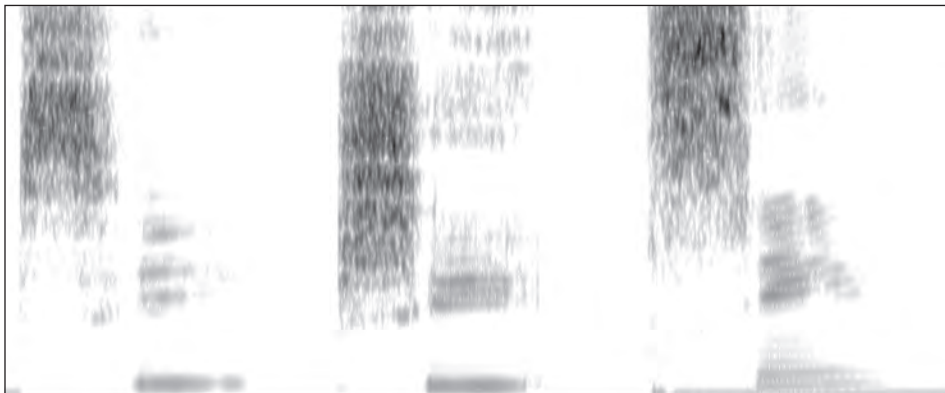

Figura 9

Tres realizaciones de la secuencia <si> del español en posición intervocálica y sílaba átona producido por hablantes de los tres grupos (G1, G2, G3)

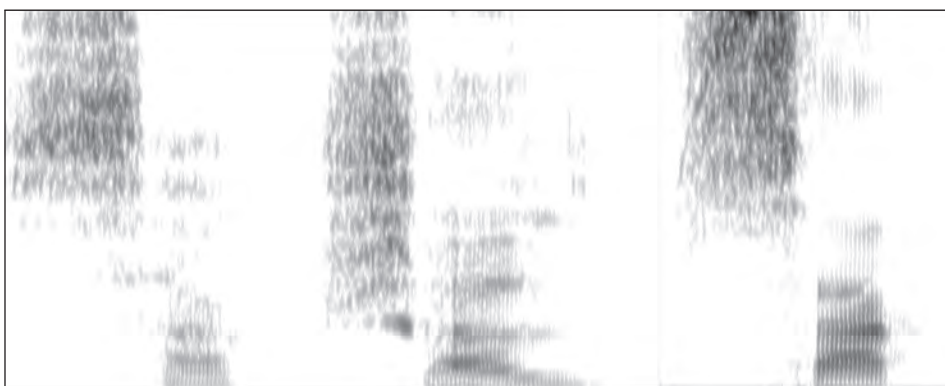

Figura 10

Tres realizaciones de la secuencia <sa> del español en posición inicial y sílaba átona producido por hablantes de los tres grupos (G1, G2, G3)

3.1.1.3. *Vocal siguiente*

Durante mucho tiempo se ha considerado que los espectrogramas de las fricativas exhiben formantes y anti-formantes, debido a la imprecisión y desorden de estos en los espectrogramas. Por ello, es de especial utilidad la utilización de la vocal siguiente como variable para el estudio acústico y articulatorio de las consonantes, especialmente por el papel que la coarticulación entraña en el caso de las sibilantes.

Muchos autores han opinado que el indicio más claro para reconocer las consonantes se basa en la información proporcionada por las transiciones o trayectorias de los formantes observables en los límites izquierdos y derecho de las vocales adyacentes a las consonantes (Lieberman y Studdert-Kennedy 1967: 434). El oyente utiliza esta porción vocálica para identificar con mayor precisión la consonante. Sin embargo, esta aseveración es solo cierta cuando el sonido de la sibilante está claramente diferenciado con respecto a otros sonidos. Si el sonido no es claro y da lugar a ambigüedad, el peso de las transiciones vocálicas en su discriminación aumenta.

Las influencias de las transiciones en los distintos patrones son características de cada sonido y se producen por movimientos que los órganos articuladores realizan al desplazarse de la posición de un sonido a la posición del sonido siguiente, puesto que la caja de resonancia cambia en tamaño y forma cuando un sonido sucede a otro.

Sin embargo, como hemos apreciado en apartados anteriores, la producción de sibilantes requiere un alto grado de precisión, no solo en lo referente al lugar de articulación, sino también a la forma adoptada por la superficie de la lengua. Por tanto, el análisis acústico ha separado minuciosamente la sibilante no solo de la vocal sino también de la transición vocálica adyacente, con el fin de no alterar los datos extraídos para la primera.

La figura 11 presenta las sibilantes en posición inicial producidas por el hablante de uno de los grupos (G3). En el primer caso, se puede observar que el comienzo de la fricación en cada caso tiene lugar en alturas distintas en función de la vocal que le sigue. Así, las vocales posteriores [o] y [u] provocan, en todos los grupos, que la sibilante comience en frecuencias inferiores.

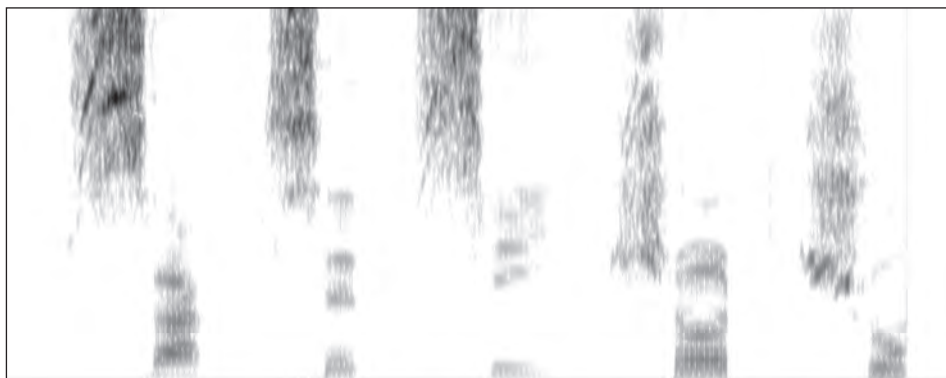

Figura 11

Cinco realizaciones de las secuencias <sa>, <se>, <si>, <so>, <su> del euskera en posición inicial producido por un hablante de G3

Si bien no se ha tomado en consideración el papel de la vocal precedente a la sibilante para el presente estudio, resultaría interesante investigar en profundidad el papel que esta desempeña. La elección de la vocal siguiente se basa en una serie de estudios que demuestran que existe más variación articulatoria con vocales post-con-

sonánticas (CV) (Kunisaki 1977: 87) que con vocales pre-consonánticas (VC) (Carney y Moll 1971: 201; Kunisaki 1977: 90). Por lo tanto, podríamos esperar que el papel de la vocal post-consonántica revele las claves de la percepción del fonema español en el sistema vasco.

3.1.1.4. *Acento*

Diversos estudios han revelado la importancia de la presencia de la sibilante en sílaba tónica o átona como factor determinante de las diferencias en los parámetros de duración e intensidad (Dorta 1992).⁸ El espectrograma de la figura 12 muestra las diferencias acústicas en la producción de las sibilantes en sílaba tónica y átona, especialmente en lo que respecta a la duración y a la intensidad.

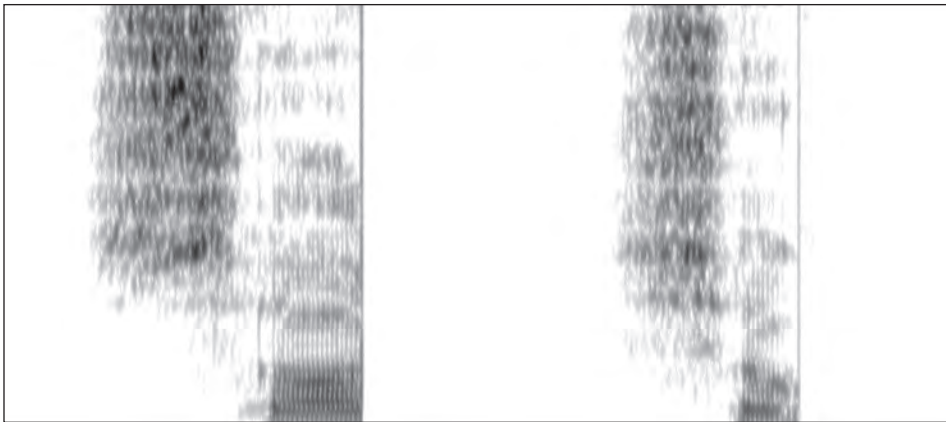

Figura 12

Dos realizaciones de la secuencia <so> del español en sílaba tónica y átona producido por un hablante monolingüe de español (G1)

3.1.2. *Parámetros*

En el estudio se han empleado cinco parámetros distintos que proporcionarán los datos necesarios para la descripción acústica de los sonidos sibilantes.

Acústicamente, los miembros de un mismo grupo pueden presentar diferencias articulatorias, pero también comparten otra serie de rasgos que se caracterizan, entre otros, por la concentración de energía en distintos niveles de los espectrogramas.

De modo general, las sibilantes frontales más adelantadas, como el caso de la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>, se caracterizan por una concentración de ener-

⁸ Dorta (1992) mostró la influencia de la realización de la /s/ de El Hierro en posición tónica y átona y descubrió que en posición tónica el pico de intensidad presentaba una frecuencia media superior a la que presentaba en posición átona.

gía en rangos frecuenciales relativamente altos, así como picos prominentes de energía situados también en frecuencias altas, a diferencia de las sibilantes más posteriores (<s> apico-postalveolar).

A continuación se presentan los parámetros utilizados a lo largo del estudio de modo ordenado, así como la importancia de su inclusión en el mismo.

- 1) Segundo formante (F2): El F2 indica la anterioridad o posterioridad en la que se encuentra la lengua en el momento de la producción de la sibilante e indica, por tanto, el punto de articulación. Para la obtención de este dato, se seleccionó manualmente el segmento de fricación en cada palabra y se obtuvo por medio del programa *Praat* la frecuencia media de la selección. Cuanto más anterior sea el punto de constricción de la sibilante, más bajo será el valor de F2 de la misma y cuanto más posterior sea el punto de constricción de la sibilante, más alto será el valor de F2.

De acuerdo con la hipótesis planteada, la realización de la sibilante apico-postalveolar vasca <s> libera un mayor espacio en la zona anterior a la constricción. Puesto que los valores de F2 varían en función del tamaño de la zona anterior a la constricción, deberíamos esperar que el F2 de la sibilante apico-postalveolar vasca <s> fuera más alto que el de la realización apicoalveolar española <s> y el de la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>, cuyos valores de F2, por contra, deberían ser notablemente inferiores a los del resto de sibilantes.

- 2) Intensidad: La intensidad responde al grado de fuerza aspiratoria del aire expulsado de los pulmones y se mide en decibelios (dB). Para calibrar este parámetro se seleccionó una porción de la sibilante en la zona más estable de la fricación. Esta porción tenía siempre una duración de 15 milisegundos y la información derivada de su análisis se obtuvo mediante la elaboración de *scripts*⁹ en el programa *Praat*.

La intensidad tiende a mostrar valores más elevados cuanto más alta se manifieste su estridencia. Todas las consonantes fricativas llevan consigo el rasgo de [+ estridente]. Laver (1994: 260), en lugar de hacer una distinción de tipo binario, indicó que, desde una perspectiva auditiva, la estridencia o sibilancia es una escala de cantidad de energía que se clasifica en función de su menor o mayor gradación (figura 13).

–	estridencia						+
h	θ	f	x	ç	ʃ	s	

Figura 13

Gradación de la estridencia en las fricativas (Laver 1994)

⁹ Los *scripts* consisten en la obtención de datos automatizados mediante lenguajes de programación incorporados (en este caso, al programa *Praat*). El programa encuentra los valores extraídos y los vuelca a una plantilla electrónica.

Esperamos, por tanto, que la sibilante apico postalveolar vasca <s>, por ser más posterior que la apicoalveolar española, presente mayor intensidad. Siguiendo este razonamiento, la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>, debería tener intensidades más bajas. Sin embargo, conviene recordar que esta sibilante es dentoalveolar, es decir, su constricción se produce en una zona que ocupa parte de la zona posterior de los dientes y del comienzo de la zona alveolar. La unión de estas dos zonas de turbulencias (dientes y alveolos) genera un efecto acumulativo que provoca una mayor intensidad de la sibilante debido a una mayor extensión de la zona de contacto.

- 3) Corte de frecuencias (*Frequency cut-off*): registra la frecuencia más baja en la que se observa una concentración de energía. En los espectrogramas, el vínculo entre la articulación y la acústica se ve representado por un corte en la zona de concentración de energía más baja. Cuanto más grande sea la cavidad frente a la constricción, más bajo será el corte (Ladefoged y Maddieson 1996: 163).

En este sentido, la relación que se establece entre el tamaño de la cavidad de preconstricción y los datos obtenidos para este parámetro es en cierto modo opuesta a la que se muestra para el parámetro de F2. Recordemos que para este sus valores se manifestaban más altos cuanto mayor fuera la cavidad de preconstricción. Para el parámetro de corte de frecuencias, en cambio, los valores serán más altos cuanto menor sea el volumen de la cavidad.

Trasladado a las sibilantes fricativas objeto del presente estudio, este hecho supondría que el valor del corte de frecuencias fuera más bajo para la sibilante apico-postalveolar vasca /ʃ/ seguida de la apicoalveolar española /s/. La sibilante predorsodentoalveolar vasca /ʒ/, que presenta una menor cavidad de preconstricción que las dos anteriores, debería mostrar los valores más elevados.

- 4) Centro de gravedad: corresponde a la frecuencia media de un sonido.¹⁰ Este parámetro está estrechamente relacionado con el anterior, ya que cuanto más bajo sea el corte de frecuencias de un sonido, más baja será su frecuencia media, esto es, su centro de gravedad. Y, por contra, cuanto más elevadas sean las frecuencias de corte, la frecuencia media del sonido será también más elevada. La predicción de este parámetro para el estudio sería que cuanto menor sea la cavidad anterior a la constricción más alto será su centro de gravedad. Por lo tanto, el orden de valores del centro de gravedad, de mayor a menor, respondería a la siguiente escala: predorsodentoalveolar vasca <z>, apicoalveolar española <s> y apico-postalveolar vasca <s>.
- 5) Picos de energía: la concentración de zonas prominentes de energía en la fricación es otro parámetro fundamental para la distinción de las sibilantes vas-

¹⁰ El programa *Praat* lo define de la siguiente manera: «The spectral centre of gravity is a measure for how high the frequencies in a spectrum are on average. For a sine wave with a frequency of 377 Hz, the centre of gravity is 377 Hz. You can easily check this in Praat by creating such a sine wave (Create Sound from formula...), then converting it to a Spectrum (Sound: To Spectrum...), then querying the mean frequency. For a white noise sampled at 22.050 Hz, the centre of gravity is 5512.5 Hz, i.e. one half of the Nyquist frequency».

cas y españolas. Este parámetro tiende a concentrar los picos de energía en frecuencias elevadas en el caso de las sibilantes más anteriores y en frecuencias más bajas en las sibilantes más posteriores (figura 14). Se extraen los valores que corresponden a la zona frecuencial más baja (*higher pick min.*) y la zona frecuencial más alta (*higher pick max.*) entre las que se extienden las concentraciones de energía más prominentes.

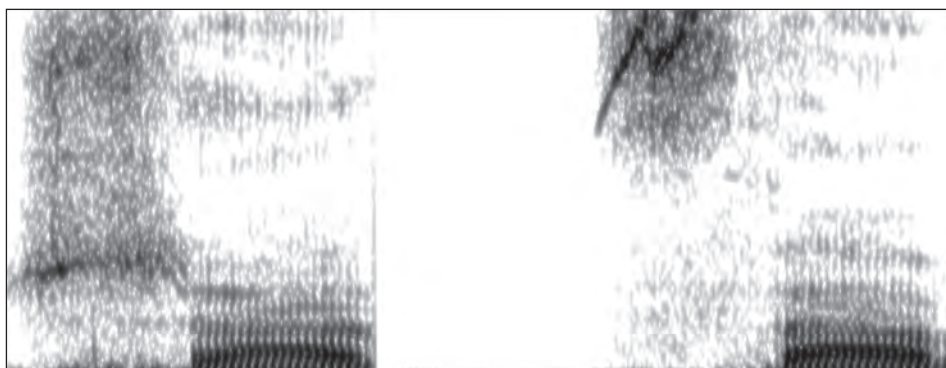

Figura 14

Realizaciones de las secuencias /sa/ y /ʃa/ pronunciado por un hablante de G2, que muestra los picos espectrales de energía situados a alturas muy diversas

De acuerdo con este parámetro, la sibilante cuya zona de preconstricción sea más pequeña (predorsodentoalveolar vasca <z>) debería presentar los índices de picos de energía más elevados y, en oposición, la sibilante con la zona más amplia (apico-postalveolar vasca <s>) debería presentar los valores más bajos.

3.2. Resultados

En el presente apartado se expondrán los resultados más significativos extraídos del análisis acústico-articulatorio de las sibilantes sometidas a estudio en cada uno de los parámetros considerados, tanto dentro cada grupo como en relación entre un grupo y otro.

3.2.1. Segundo formante (F2)

Conviene destacar, en primer lugar, que este parámetro no ha sido medido en estudios previos en lo referente a las descripciones acústicas de las sibilantes y que, por tanto, su contribución resulta especialmente novedosa e interesante. Recordemos que los valores de F2 muestran la altura de las frecuencias del segundo formante, lo cual indica el punto en que es producida la sibilante. Si el segundo formante cuenta con valores bajos, esto nos indicará que la realización de /s/ es más adelantada. En contraste, los valores más altos se relacionan con una realización más posterior.

Esta aseveración puede resultar trivial si consideramos que el F2, tal y como sucede con las vocales, informa de la anterioridad o posterioridad con que es realizada la sibilante. Como se ha explicado anteriormente, la caracterización de las sibilantes no puede basarse exclusivamente en el punto de articulación, sino también en la forma que adopta la lengua durante la producción (parámetro *Tongue Shape*). Por este motivo, el F2 de las sibilantes informa del tamaño que adopta la cavidad anterior, esto es, el espacio que precede a la constricción, y que varía en función de la forma que adopte la lengua: en realizaciones predorsodentoalveolares (<z>), en las que la lengua se posiciona en la parte anterior de la cavidad bucal, es decir, entre los alveolos y la cara interior de los incisivos superiores, el tamaño de ésta es muy reducido o prácticamente inexistente, lo cual provoca que su F2 muestre valores bajos. En contraste, aquellas realizaciones más retrasadas en las que la lengua adquiere una forma ligeramente retrofleja (realizaciones apicoalveolares o apico postalveolares), dotan a la cavidad anterior de un espacio mayor, lo cual motiva la elevación de los valores de su F2.

En las gráficas que se presentan a continuación se observan los contrastes realizados entre la <s> apicoalveolar española y las sibilantes vascas <s> y <z> producidas por hablantes bilingües, tanto de G2 como de G3. En ambos contrastes, se puede comprobar que la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> muestra un valor frecuencial considerablemente más bajo que el del resto de sibilantes y que las realizaciones apicoalveolares vascas y españolas <s> muestran diferencias menos notables entre sí.

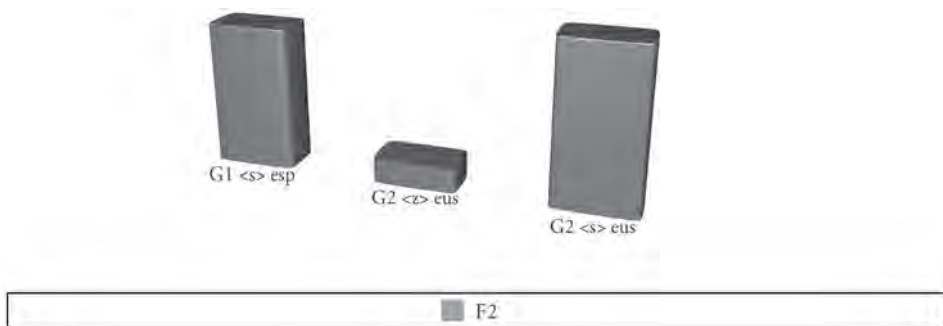

Figura 15

Contraste entre sibilante apicoalveolar española <s> de G1, sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> de G2 y sibilante apico-postalveolar vasca <s> de G2

Para demostrar que estas diferencias se extienden en ambos grupos de hablantes bilingües, mostramos la gráfica con los valores correspondientes a G3, que corroboran igualmente la hipótesis planteada al inicio del estudio.

En lo que respecta a las diferencias entre G2 y G3, los valores de F2 para la sibilante predorsodentoalveolar <z> en G3 son ligeramente más altos que <z> en G2 (2.480 Hz frente a 2.351,83 Hz), lo cual apunta a una realización más posterior de <z> en este grupo de hablantes que en G2, es decir, el contraste entre las sibilantes

vascas es menos pronunciado en G3 que en G2. En otras palabras, los hablantes de G2 mantienen más alejados los puntos de articulación <s> y <z>.

Figura 16

Contraste entre sibilante apicoalveolar española <s> de G1, sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> de G3 y sibilante apico-postalveolar vasca <s> de G3

F2			
G2 <z> eus	2.351,83 Hz	G3 <z> eus	2.480,30 Hz
G1 <s> esp	2.613,47 Hz	G1 <s> esp	2.613,47 Hz
G2 <s> eus	2.652,61 Hz	G3 <s> eus	2.644,41 Hz

Figura 17

Valores de F2 en los tres grupos de informantes

Por otro lado, la sibilante española <s> presenta valores de F2 claramente distintos en G1 en oposición a G2 y G3 (figura 18). La realización de la sibilante apicoalveolar española en G1 permite que el volumen de la cavidad anterior sea más pequeño que en el caso de la sibilante apico-postalveolar vasca <s>. Esta última es realizada en un punto más posterior y, por tanto, concede más espacio a la zona que precede a la constricción, lo cual explica que sus valores de F2 sean sustancialmente más elevados que en la sibilante española de G1.

Esta relación corrobora la oposición contrastiva que realizan los hablantes de G2, cuyo sistema de sibilantes cuenta con una clara oposición entre la sibilante predorsodentoalveolar <z> (/ʒ/) y la sibilante apico postalveolar <s> (/ʃ/). Los hablantes de G2 realizan la sibilante apicoalveolar española de un modo aproximado a los de la apico postalveolar vasca (/ʃ/). El hecho de producir una sibilante más posterior explicaría los elevados valores de F2 que presentan los hablantes de G2 para la sibilante española.

Es interesante observar los valores de F2 que se obtienen para la /s/ española por parte de los hablantes de G2. Estos hablantes pronuncian la grafía española <s> de

un modo muy similar a una sibilante apico-postalveolar vasca /ʃ/, como muestran los valores de F2 en la figura 19. Esto demuestra que los hablantes de G2 no tienen tres realizaciones, sino dos.

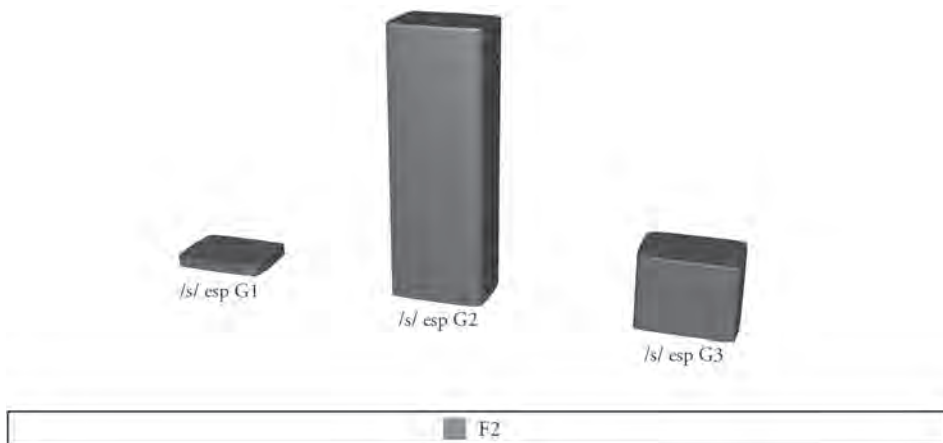

Figura 18

Valores de F2 en la sibilante española producidas por los tres grupos

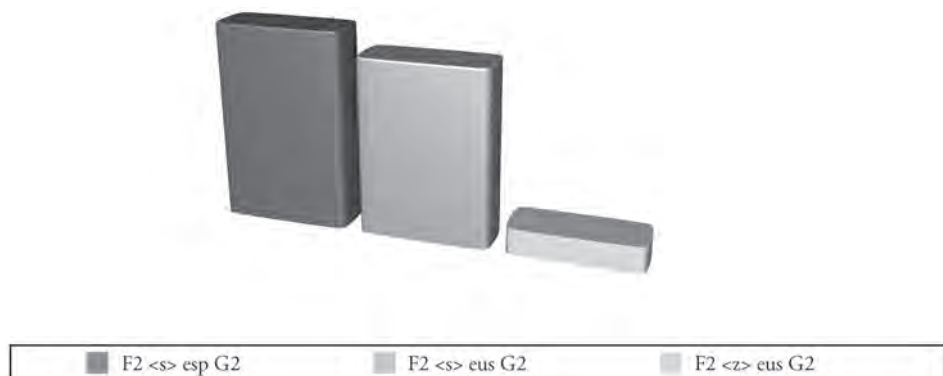

Figura 19

Valores de F2 en las sibilantes producidas por G2

Curiosamente, los mismos hablantes de G2 retrasan más la realización española que la realización vasca, aunque no presentan diferencias significativas entre ambas realizaciones apicoalveolares (2.696,85 Hz para la sibilante apicoalveolar española /s/ frente a 2.652,61 Hz para la sibilante apico-postalveolar vasca /ʃ/). La oposición de ambas con la realización de la sibilante predorsodentoalveolar /ʃ/ es considerablemente más amplia.

En la variable referente a la posición de la sibilante en la palabra, se ha de destacar que el segundo formante se muestra generalmente más bajo en las sibilantes situadas en posición intervocálica, lo cual indica que en estos casos la cavidad delante de la constricción es más pequeña. Esta diferencia debe poder explicarse por la influencia acumulativa de frecuencias procedentes de las dos vocales adyacentes a la sibilante cuando ésta se encuentra en posición intervocálica, en contraste con la única vocal que sigue a la sibilante en posición inicial. La excepción se encuentra en la sibilante apico-postalveolar vasca <s> de G3, cuyos valores en posición inicial son ligeramente inferiores que en posición intervocálica.

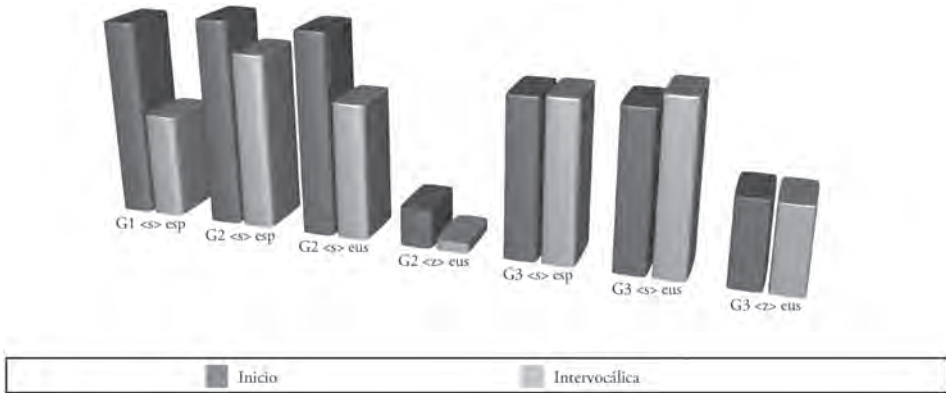

Figura 20

Contraste de F2 entre las sibilantes de todos los grupos en función de su posición en la palabra

3.2.2. Intensidad

Como se ha adelantado, la intensidad se puede definir en función del mayor o menor grado de estridencia que presenta un sonido. Sin embargo, este rasgo debe considerarse como una escala de la cantidad de energía cuyos valores tienden a elevarse ante la presencia de zonas de turbulencia durante la articulación.

En ambos grupos bilingües (G2 y G3), la sibilante apico-postalveolar vasca <s> presenta valores de intensidad más altos que la apicoalveolar española de G1. Los valores más elevados, en cambio, corresponden a la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> en cuya constricción participan dos zonas de turbulencias (dientes y alveolos) que producen un efecto acumulativo. Una mayor extensión de la zona de contacto provoca una mayor estridencia y ésta eleva sus valores de intensidad.

En lo que respecta a las variables analizadas, se observa que los valores son siempre más altos cuando la sibilante se encuentra en posición intervocálica (figura 21). Esta generalización se extiende a todos los grupos y es común a todas las sibilantes.

Si realizamos únicamente una comparación entre las sibilantes vascas (<s> y <z>) en G2 y G3, observamos que es siempre la realización predorsodentoalveolar <z> la que presenta un mayor índice de intensidad. G2 muestra un contraste más pronun-

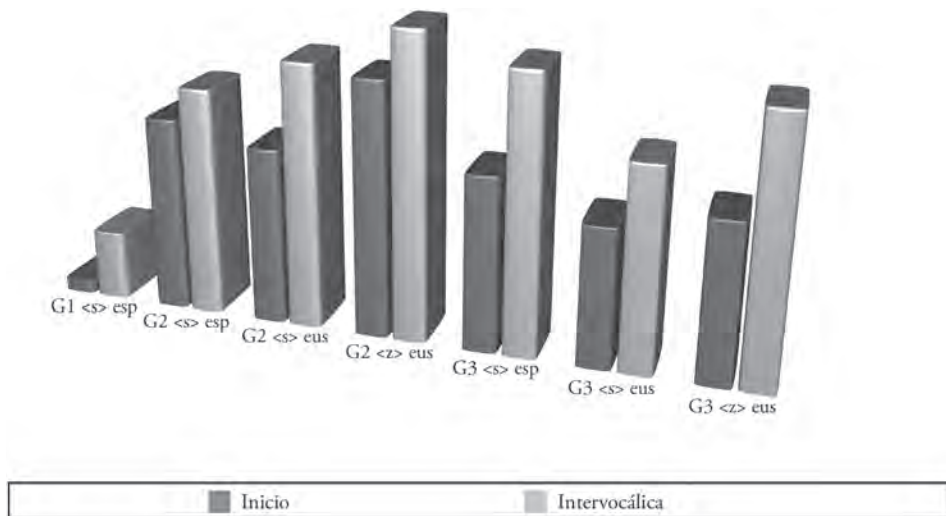

Figura 21

Intensidad de sibilantes vascas en G2 y G3 en relación a la posición en la palabra

ciado mientras que en G3 la realización apico-postalveolar <s> tiene valores menos elevados que en el primer grupo.

Finalmente, es necesario establecer una comparación completa de las sibilantes apicoalveolares y apico-postalveolares en todos los grupos. Los valores de intensidad de la sibilante española son considerablemente inferiores a los de la sibilante vasca tanto en G2 como en G3. Esto indica que la estridencia es inferior en la sibilante española, si bien la predorsodentoalveolar vasca <z> presenta un índice superior al resto, como ha demostrado la gráfica anterior (figura 22).

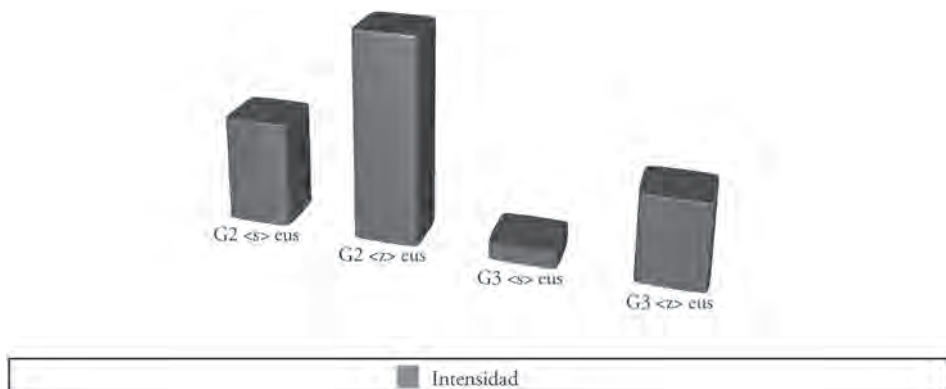

Figura 22

Intensidad de sibilantes vascas en G2 y G3 en relación a la intensidad

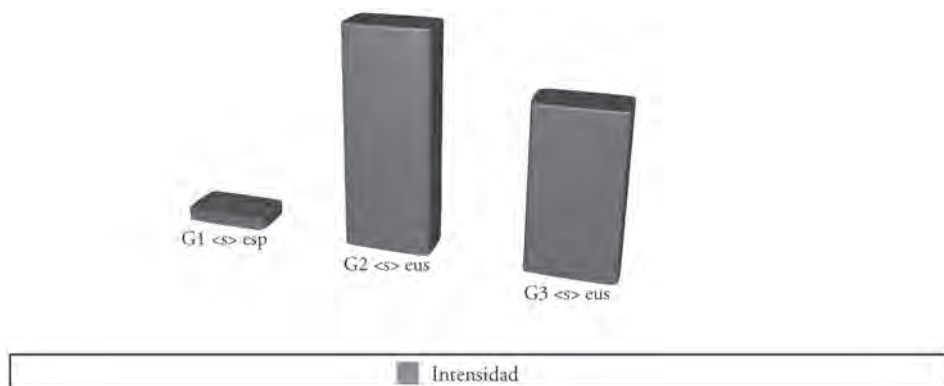

Figura 23

Intensidad de sibilante apicoalveolar española (G1)
y apico post-alveolar vasca (G2 y G3)

La intensidad en las sibilantes situadas en sílaba tónica, como era de esperar, también muestran índices más elevados en la mayoría de las realizaciones.

3.2.3. Corte de frecuencias

El parámetro del corte de frecuencias (esto es, la frecuencia más baja con concentración de energía), revela diferencias entre las sibilantes fricativas al estar directamente relacionado con el punto de articulación y, más concretamente, con el tamaño de la cavidad anterior a la constricción (figura 24).

Corte de frecuencias	
G1 <s> esp	3.356,035 Hz
G2 <z> eus	6.739,090 Hz
G2 <s> eus	3.057,635 Hz

Figura 24

Valores de corte de frecuencias en sibilante española (G1) y sibilantes vascas (G2)

Los resultados obtenidos para este parámetro muestran los resultados previstos. Esto es, los valores se sitúan en frecuencias altas para la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> (6.739 Hz) como consecuencia del menor volumen de la cavidad que se sitúa delante de la constricción. Le siguen los valores de la sibilante apicoalveolar española <s> (3.356 Hz) y finalmente la sibilante apico-postalveolar vasca <s> (3.057 Hz). En cualquier caso, la distancia de los valores frecuenciales es más amplia entre <z> y <s> española, que entre la sibilante apicoalveolar española <s> y la sibilante apico-postalveolar vasca <s>, lo cual se observaba también en los resultados

de F2. Esto revela una vez más la menor diferencia articulatoria entre la sibilante apicoalveolar española <s> y la sibilante apico-postalveolar vasca <s> en los grupos bilingües.

La figura 25 muestra las diferencias del corte de frecuencias en todas las sibilantes y en todos los grupos. En ella se observa el alto índice de corte de frecuencias en la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> en G2 con respecto al resto de sibilantes. Al igual que sucedía con los resultados del parámetro F2, los valores del corte de frecuencias muestran un contraste menos marcado en G3, que aproxima más sus realizaciones unas a otras, que en G2.

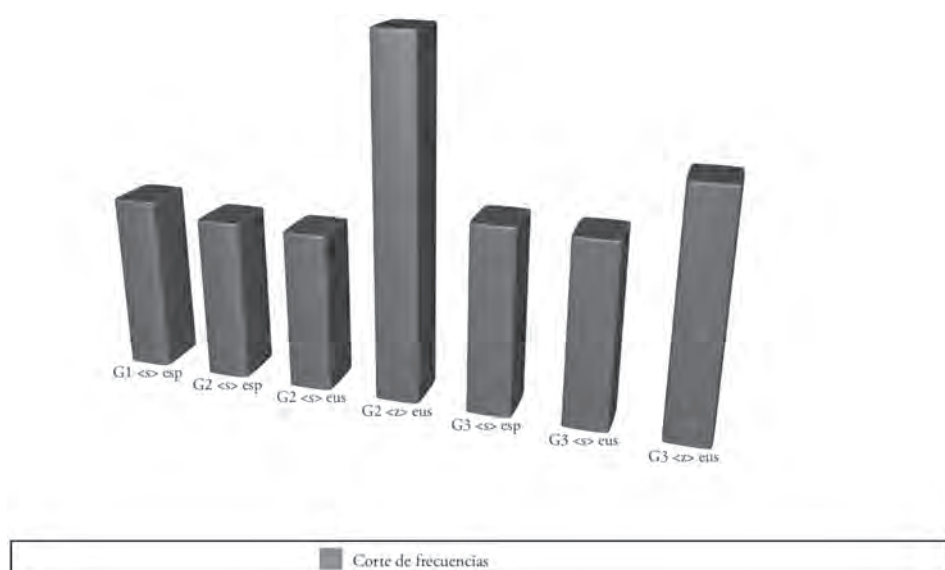

Figura 25

Valores de corte de frecuencias en todos los grupos y sibilantes

Además, y tal y como apuntaba la predicción, el parámetro muestra valores más elevados ante vocales anteriores y más bajos ante vocales posteriores, diferencias observables tanto en la sibilante apicoalveolar española como en el resto de sibilantes. Las vocales anteriores provocan un adelantamiento de la constricción y, por tanto, un valor más elevado de las frecuencias de corte. Por el contrario, las vocales posteriores provocan una constricción más posterior y esto hace que los valores de la frecuencia de corte sean inferiores.

El espectrograma contrastivo que se ofrece a continuación (figura 26) muestra evidencia de las diferencias espectrales en el final de concentración de energía (corte de frecuencias) para cada sibilante (apicoalveolar española y predorsodentoalveolar vasca), donde se observa, además, un gradual descenso frecuencial conforme nos aproximamos a una realización apical en la que la caja de resonancia contiene un mayor espacio para la emisión de la fricción.

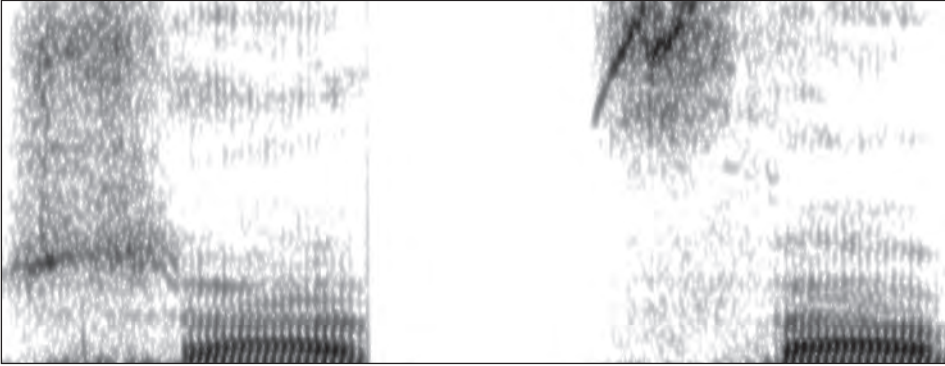

Figura 26

Espectrograma de /sa/ y /ʃa/ (G2),
que muestra el corte de frecuencias a alturas muy diversas

Nuestros resultados están en consonancia con los resultados obtenidos por Yárnoz (2001) para el dialecto de Bortziri y, por tanto, el parámetro de corte de frecuencias da cuenta de las diferencias articulatorias de las sibilantes vascas de un modo preciso.

3.2.4. Centro de gravedad

Recordemos que este parámetro mide la media espectral, es decir, la frecuencia media de un sonido en un espectrograma. Este parámetro, como se ha indicado previamente, está estrechamente relacionado con el anterior, ya que los valores medios de las frecuencias serán más bajos cuanto más bajo sea el comienzo de estas, esto es, cuanto más baja sea la frecuencia de corte.

Jongman, Wayland y Wong (2000) encontraron que en inglés el centro de gravedad era más alto para /s/ que para /ʃ/. Nuestros resultados son compatibles con estas observaciones, puesto que, como demuestran los datos, cuanto más adelantada sea la producción o, mejor dicho, cuanto menor sea la cavidad anterior a la constricción (por orden de volumen: predorsodentoalveolar vasca <z>, apicoalveolar española <s> y apico-postalveolar vasca <s>), más alto será su centro de gravedad.

Centro de gravedad	Hz
<s>	4.173,368
<ts>	4.343
<tx>	3.829
<tz>	7.183,7
<x>	3.531,143
<z>	6.645,217

Figura 27

Centro de gravedad de sibilantes vascas fricativas y africadas (Hualde 2009: 4)

Hualde (2009) ya demostró la validez de este parámetro para el análisis de la distribución de las sibilantes vascas, y sus resultados se corresponden también con los datos obtenidos en el presente estudio. El centro de gravedad más alto correspondía a las realizaciones predorsodentoalveolares o predorsodentales <z> y <tz>, mientras que las más bajas correspondían a las realizaciones alveopalatales <x> y <tx>, que liberan más espacio en la cavidad de preconstricción.

Tal y como muestra el espectrograma a continuación (figura 28), la predorsodentoalveolar vasca <z> extiende sus frecuencias más intensas hasta puntos más elevados, mientras que las sibilantes apicoalveolares en ambas lenguas, especialmente en euskera, comienzan en frecuencias más bajas. La progresión del centro de gravedad se presenta en orden, siendo la sibilante apico-postalveolar vasca <s> la que muestra un centro de gravedad más bajo, seguida de la sibilante apicoalveolar española <s> y de la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>.

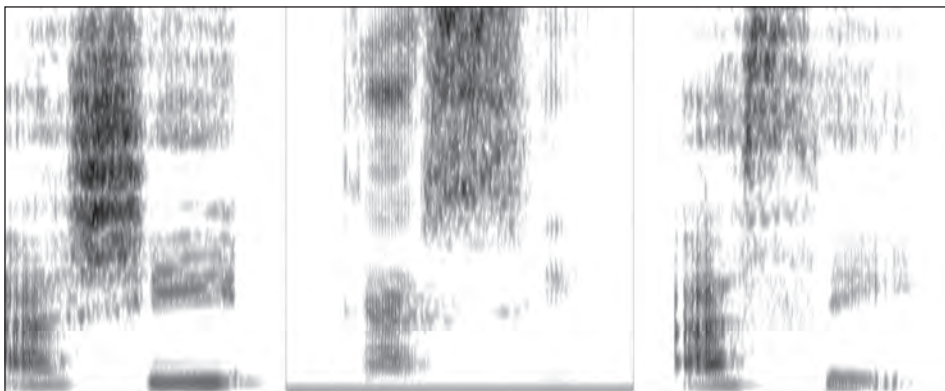

Figura 28

Espectrograma de [ási] <hasi> (G2), [kási] <casi> (G1) y [áʃi] <hazi> (G2)

La figura 29 muestra los valores del centro de gravedad de todas las sibilantes en los tres grupos. Sus valores, como se puede observar, son muy similares a los extraídos para el parámetro anterior (figura 5).

Grosso modo, se puede afirmar que la predorsodentoalveolar vasca <z> presenta siempre un centro de gravedad más elevado en los grupos bilingües en contraste con el resto de sibilantes y con la sibilante apicoalveolar española.

El centro de gravedad tiene valores distintos en todas las sibilantes de G3 y G2, presentando siempre valores más altos para este último, lo que indica que la predorsodentoalveolar vasca <z> es realizada en punto más anterior en G2 que en G3.

Sin embargo, la sibilante apico-postalveolar vasca <s> muestra un índice más bajo en G3 que en G2, cuando cabría esperar lo contrario, es decir, que la apico-postalveolar vasca <s> se articulara de modo más similar a la <s> apicoalveolar española, que es la sibilante nativa para ellos. Además, la apicoalveolar española en G1 no muestra diferencias significativas con respecto a los valores de la apico-postalveolar

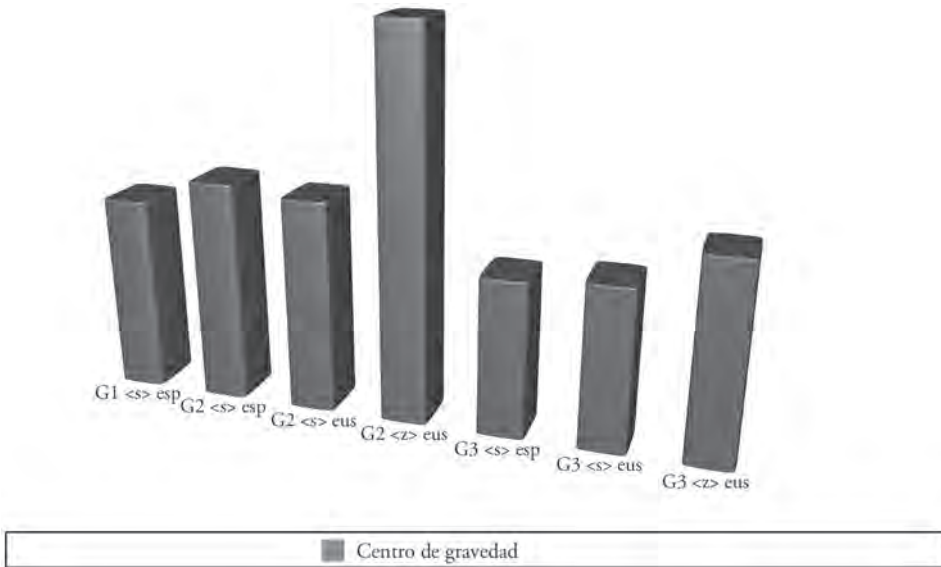

Figura 29

Centro de gravedad en todos los grupos y sibilantes

vasca en G2 y G3. Estos datos, aunque claramente apreciables en los espectrogramas, no apoyan la hipótesis del estudio.

Aunque no son resultados concluyentes (en <s> vasca de G2, el centro de gravedad presenta un valor prácticamente similar cuando va seguido de /i/ que cuando va seguido de /o/), el centro de gravedad se manifiesta generalmente más alto ante vocales anteriores con respecto a las vocales posteriores. Recordemos que el centro de gravedad responde a la frecuencia media de un sonido, con lo cual, cuanto más anterior sea un sonido, más alto se presenta su centro de gravedad. El hecho de que la predorsodentoalveolar vasca <z> tenga valores más altos, se ve reflejado en que es un sonido producido en una zona más anterior que el resto de sibilantes.

En lo que respecta a la variable de la posición en la palabra, se observa que el centro de gravedad es siempre más alto en posición intervocálica que en posición inicial, si bien las diferencias no son sustanciales.

Vemos, por tanto, cómo los valores de un nuevo parámetro acústico corroboran la hipótesis planteada en el estudio y dan cuenta de las diferencias intergrupales en la articulación de las sibilantes.

3.2.5. Picos de energía

Finalmente, el parámetro referente a los picos de energía más bajos y más altos en frecuencia (*high peaks of frequency*), muestra unos resultados estrechamente relacionados con el parámetro de corte de frecuencias ya que la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> comienza y acaba en frecuencias más altas (8,81-12,96 kHz). Le sigue la

sibilante apicoalveolar española <s> (4,57-8,21 kHz) y finalmente, la sibilante apico-postalveolar vasca <s> (3,63-8,26 kHz en G2 y 4,41-7,4 kHz en G3).

	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
G1 <s> esp	4,570 kHz	8,215 kHz
G2 <s> esp	3,620 kHz	8,390 kHz
G2 <z> eus	8,810 kHz	12,965 kHz
G2 <s> eus	3,635 kHz	8,265 kHz
G3 <s> esp	4,035 kHz	8,055 kHz
G3 <z> eus	5,305 kHz	9,100 kHz
G3 <s> eus	4,105 kHz	7,405 kHz

Figura 30

Valores de los picos de energía en todas las realizaciones de sibilantes en G1, G2 y G3

Una vez más, y como se viene observando con los otros parámetros, estas diferencias se observan tanto en el contraste de las distintas sibilantes dentro de los propios grupos, como también en contraste con el resto de sibilantes de los otros grupos.

Hemos de hacer especial referencia a la producción de la sibilante española en G2 y G3, donde, tal y como sucedía con los resultados del parámetro del F2 para G2, estos hablantes retrasan la realización apicoalveolar española y la asemejan a la realización apico-postalveolar vasca. Esto nos permite concluir que en lugar de introducir un nuevo fonema en su sistema de sibilantes, los hablantes bilingües “reciclan” su fonema apico-postalveolar vasco y lo reproducen para el fonema español (figura 31).

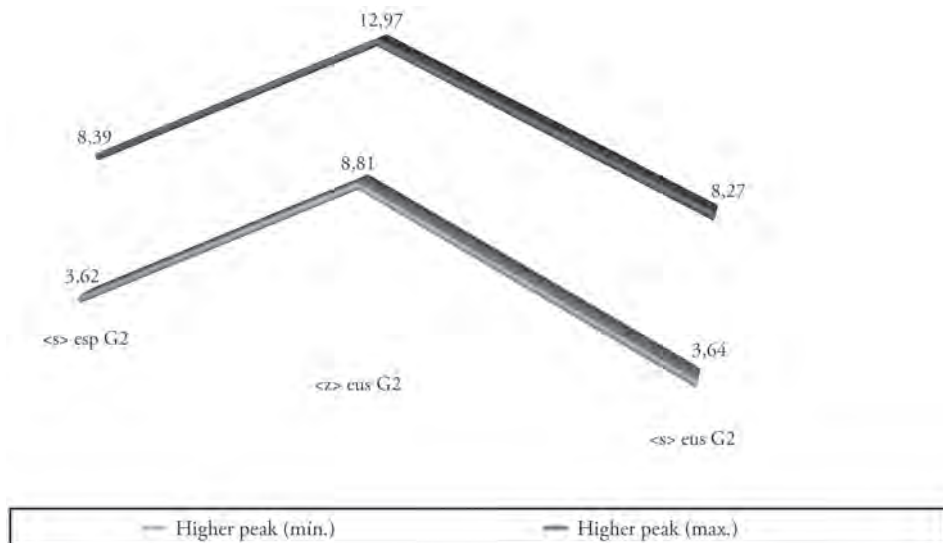

Figura 31

Valores de los picos de energía espectral en todas las realizaciones de sibilantes de G2

Las diferencias intragrupales son más acentuadas para las sibilantes de G2 que para las sibilantes de G3, donde la energía espectral se concentra en puntos más próximos que para el primer grupo (figura 32).

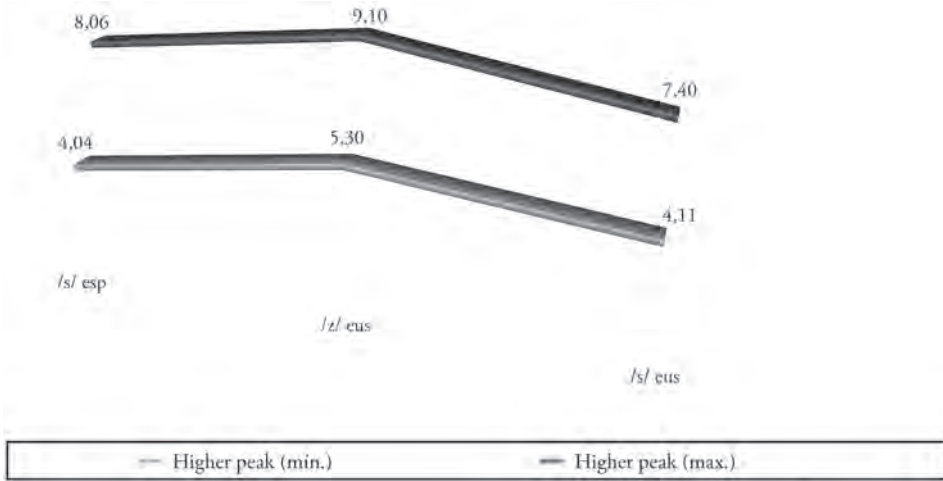

Figura 32

Valores de los picos de energía espectral en todas las realizaciones de sibilantes de G3

3.3. Discusión

Como se ha demostrado en el análisis acústico, las sibilantes muestran diferencias en todos los parámetros sometidos a estudio. Sin embargo, hay algunos que evidencian de modo más preciso la validez de la hipótesis planteada al inicio del trabajo: la sibilante española /s/ se sitúa articulatoria y acústicamente en un punto intermedio entre /ʃ/ y /s̺/.

En todos los casos se ha comprobado que la sibilante apicoalveolar española /s/ se articula de modo más similar a la sibilante apico-postalveolar vasca /ʃ/, de lo que lo hacen las sibilantes vascas entre sí (predorsodentoalveolar y apico-postalveolar), que presentan siempre diferencias articulatorias más pronunciadas en ambos grupos de hablantes bilingües.

El segundo formante (F2), encargado de proporcionar la información relativa al punto de articulación, da cuenta de la escala que sitúa en un lugar posterior la <s> apico-postalveolar vasca, en un lugar intermedio la <s> apicoalveolar española y en un lugar más adelantado la <z> predorsodentoalveolar vasca.

Los parámetros referentes al corte de frecuencias y picos frecuenciales muestran una concentración de energía en frecuencias más elevadas para la <z> predorsodentoalveolar vasca, seguida de la <s> apicoalveolar española, que se sitúa en frecuencias intermedias, y finalmente la <s> apico-postalveolar vasca, que concentra su energía en frecuencias sustancialmente más bajas.

Los valores extraídos del análisis de la intensidad y el centro de gravedad también han demostrado las diferencias acústicas y articulatorias de las sibilantes. El primer parámetro ha demostrado que la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> tiene una intensidad más alta que el resto de sibilantes apicoalveolares, tanto en español como en euskera. El segundo parámetro, corroborando los resultados obtenidos en estudios anteriores (Hualde 2009), ha establecido el orden por el que las realizaciones predorsodentoalveolares vascas <z>, especialmente en G2, cuentan con un centro de gravedad considerablemente superior al de la sibilante apico-postalveolar vasca <s> y española, que presentan valores relativamente aproximados dentro de cada grupo.

Tal y como se esperaba, los informantes con L1 euskera (G2) presentan un contraste mayor entre ambas sibilantes, predorsodentoalveolar y apico-postalveolar, que G3 (comparar, por ejemplo, Fig. 31 y Fig. 32)

Como se observa en los datos y gráficos proporcionados, G2 no presenta grandes diferencias en el punto de articulación de <s> en ambas lenguas, si bien, sorprendentemente, las frecuencias del F2 son algo más elevadas en la sibilante española que en la vasca (figura 15). El hecho de que G2 realice la sibilante española más retrasada que la apico-postalveolar vasca, puede atribuirse al conocimiento que estos hablantes poseen de la realización apico-postalveolar vasca <s> que, pese a compartir numerosos rasgos con la sibilante española, presenta otros tantos que la diferencian. Ambos fonemas comparten la misma grafía, lo cual, sumado al hecho de que los hablantes bilingües poseen un inventario de sibilantes vascas considerablemente amplio (tres sibilantes fricativas <s>, <z> y <x>), facilita que integren el fonema apicoalveolar español en su inventario y lo neutralicen con la realización de su sibilante apico-postalveolar <s>.

Sin embargo, no podemos obviar los datos extraídos para el tercer grupo (G3) en el que las diferencias no son tan significativas como en G2. G3 lo conforman informantes bilingües vascos cuya primera lengua (L1) es el español, y cuyos progenitores no sean nacidos en el País Vasco, esto es, individuos con el mismo perfil que los informantes de G1. En efecto, las diferencias son inferiores que en el caso anterior, puesto que las realizaciones de <s> en euskera y español no muestran diferencias tan pronunciadas como en G2 en los parámetros estudiados. Tampoco se observan diferencias tan pronunciadas como G2 en el contraste de la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z> frente a la apico-postalveolar vasca <s> y la apicoalveolar española.

Si tenemos en cuenta estos datos podríamos intuir que las diferencias articulatorias entre estos dos grupos (G1 y G3) fueran minimizadas debido a la influencia que el español ejerce sobre los hablantes de G3. La similitud de los parámetros acústicos entre las sibilantes producidas por este grupo dan cuenta de que, por un lado, la cavidad en la parte anterior a la constricción es algo más retrasada para la realización predorsodentoalveolar vasca <z> y, por otro lado, que la cavidad para la realización apicoalveolar vasca <s> es algo más adelantada, asemejándose en ambos casos a la realización española.

Todas estas conclusiones se extraen de los resultados obtenidos en los parámetros de F2 (figura 20), intensidad (figura 23), centro de gravedad (figura 25) y corte de frecuencias (figura 29).

Los resultados corroboran que el punto de articulación de ambas sibilantes es diferente para cada uno de los grupos de hablantes bilingües. G2 presenta unas fre-

cuencias más elevadas en todas sus sibilantes y, además, marca un único contraste articulatorio en su sistema de sibilantes: sibilante predorsodentoalveolar vasca (<z>) por un lado, frente a sibilantes apicoalveolares (<s>) tanto española como vasca, que, como hemos afirmado, fusiona y realiza articulatoriamente en el mismo lugar. G3 marca diferencias articulatorias en las tres sibilantes aunque su contraste también es mayor entre la sibilante predorsodentoalveolar y la apico-postalveolar vasca (anexo I).

A estas alturas, cabría preguntarse si, dado que G2 no amplía su inventario de sibilantes y realiza un único contraste entre la sibilante apico-postalveolar y la sibilante predorsodentoalveolar, G3 cuenta con un sistema de sibilantes que realiza tres contrastes. Los resultados obtenidos avalarían esta observación que, si bien debe ser analizada con mayor detalle, da cuenta de un escalonamiento progresivo en los rasgos articulatorios de las sibilantes para este grupo. Esta escala muestra la validez de la hipótesis planteada al inicio del estudio por la cual la sibilante apicoalveolar española /s/ se articula en un punto intermedio entre la sibilante apico-postalveolar vasca /ʃ/ y la sibilante predorsodentoalveolar vasca /ʒ/, pues este grupo realiza todas estas articulaciones de modo diferenciado.

Tal hipótesis se ve corroborada por los datos presentados a lo largo del estudio, donde se observa que la sibilante genuinamente española, esto es, la sibilante producida por G1, tiene frecuencias no tan elevadas como las de la sibilante apico-postalveolar genuinamente vasca <s> en G2 ni las de la sibilante predorsodentoalveolar genuinamente vasca <z> en G2. Es decir, que la sibilante apicoalveolar española tiene un punto de articulación intermedio entre la sibilante apico-postalveolar vasca, en concreto, de los hablantes cuya primera lengua sea el vasco (G2), y la sibilante predorsodentoalveolar vasca para los hablantes del mismo grupo.

4. Experimento del análisis perceptual de la sibilante española en el sistema vasco

La sistematización de las sibilantes vascas y españolas, mediante la cual se ha corroborado la hipótesis planteada en el estudio, debería dar cuenta de los contrastes acústicos obtenidos previamente por medio de evidencia perceptual.

En estudios realizados previamente (Dart 1991, Alonso 1923), al comparar la sibilante apico-postalveolar vasca <s> con la /ʃ/ francesa, se demostró que el papel activo de los labios en la articulación del sonido <s> aumentaba el tamaño de la caja de resonancia, pese a que la primera sibilante no poseyera un carácter tan redondeado como en el caso de la /ʃ/ francesa. Los hablantes franceses sin conocimiento de lengua vasca, identifican la <s> vasca como un sonido intermedio entre los sonidos franceses /s/ y /ʃ/. Los hablantes españoles, por otro lado, la perciben equidistante entre su /s/ y la /ʃ/ francesa (Alonso 1923).

Sin embargo, no hay estudios que den cuenta de la percepción que los hablantes vascos experimentan y han experimentado a lo largo de la historia de la sibilante española. En lo que respecta al análisis perceptual, el presente trabajo tratará de demostrar que los hablantes vascos expuestos a palabras desconocidas en su propia lengua perciben la sibilante española <s> como intermedia entre sus sibilantes <s> y <z>. Esta situación permitirá comprender las preferencias perceptuales que a lo

largo de la historia han tenido lugar entre los hablantes de lengua vasca, cuando éstos se han enfrentado a la adopción de préstamos provenientes de la lengua española (y latina).

Mediante el análisis perceptual se comprenderá qué sucede cuando un hablante nativo de euskera percibe la sibilante española, que es diferente tanto a la predorsodentoalveolar /ʃ/ como a la apico-postalveolar /ʂ/. Este no encuentra en su sistema una sola sibilante similar a la española, sino dos: predorsodentoalveolar /ʃ/ y apico-postalveolar /ʂ/. Se plantearían tres escenarios diferentes: (a) que el hablante ampliara su inventario de tres a cuatro sibilantes;¹¹ (b) que adecuara la sibilante española a una de las variantes disponibles en su sistema, concretamente /ʃ/ o /ʂ/; (c) que asimilara la sibilante española de manera equitativa a /ʃ/ y /ʂ/.

Tradicionalmente, <s> latina ha sido adoptada como <z> en euskera ya que la sibilante latina parecía ser más predorsodentoalveolar que apical (Mitxelena 1965); sin embargo, la sibilante española actual, definida como apicoalveolar, parece haber modificado su punto de articulación, asemejándose en ciertos rasgos a la sibilante apico-postalveolar vasca, pese a ser ésta algo más retrofleja que la primera. Nuestra hipótesis es que este cambio en el punto de articulación ha provocado que la sibilante apicoalveolar española se perciba de modo equilibradamente distribuido como <s> y <z> en el sistema vasco. Intentaremos demostrar esta hipótesis mediante un experimento de percepción que describimos en la siguiente sección.

4.1. Metodología

Hablantes nativos de lengua vasca (tanto de G2 como de G3) realizaron una discriminación perceptual de una serie de palabras leídas por un hablante nativo español no procedente del País Vasco. Se pidió a los sujetos que escucharan varios ítems y que los juzgaran de acuerdo con su propia experiencia de hablante nativo. Para evitar interferencias o prejuicios léxicos se les expuso a palabras desconocidas (palabras inexistentes pero con aspecto y forma de palabras genuinamente vascas). De manera deliberada, se les anticipaba (falsamente) que estas producciones eran leídas por un hablante nativo de euskera. A continuación debían discriminar si se trataba de una sibilante apico-postalveolar <s> o de una sibilante predorsodentoalveolar <z>.

Las personas encuestadas fueron divididas en dos grupos: el primero, del mismo perfil que los informantes de G2, comprende los hablantes bilingües cuya L1 fuera el euskera. El segundo grupo, de las mismas características que G3, comprende los hablantes bilingües cuya L1 fuera el español.

Cada uno de los grupos estaba integrado por cinco individuos de ambos sexos, conformando un total de 10 informantes por grupo y de 20 informantes en total. En lo que se refiere a la edad y nivel cultural, la muestra era homogénea, puesto que se trataba de personas con estudios universitarios y edades comprendidas entre 24 y 29 años.

¹¹ Recordemos que el fonema alveolopalatal <x> no se ha sometido a análisis en el presente estudio, y sin embargo integra el sistema de sibilantes vascas, que cuenta con tres fonemas sibilantes fricativos: la sibilante apico-postalveolar, la sibilante predorsodentoalveolar y la sibilante alveolopalatal.

Los individuos, por tanto, se distribuían de la siguiente manera:

1. G2. Hablantes bilingües vascoparlantes:
 1. Varones (5)
 2. Mujeres (5)
2. G3. Hablantes bilingües castellanoparlantes:
 1. Varones (5)
 2. Mujeres (5)

4.1.1. Variables

Tal y como se ha dispuesto en el análisis acústico, se han tomado las siguientes variables:

1. Posición de la sibilante en la palabra.
2. Contexto vocálico que sucede a la sibilante.
3. Acento en la palabra.

El estudio acústico previo ha demostrado que en relación a variables existían diferencias frecuenciales que daban cuenta del punto y modo de articulación de cada una de las sibilantes. En lo que respecta al punto de articulación de la vocal, éste incide en las frecuencias del sonido sibilante que las precede, tal y como demuestran los parámetros de centro de gravedad y corte de frecuencias, que se sitúan más altos ante vocales anteriores, y picos de energía espectral, que recoge los índices máximos en las vocales altas [i] y [u] ante la sibilante predorsodentoalveolar y los índices mínimos en las vocales posteriores [o] y [u], aunque su distribución es más arbitraria que en el resto de los parámetros mencionados.

Así pues, las 60 palabras que se les presentaban a los sujetos conformaban 5 subgrupos, cada uno de los cuales representaba a la sibilante seguida de una vocal diferente.

Puesto que la primera parte del estudio ha demostrado que existen diferencias acústicas entre las sibilantes en función de la posición que éstas ocupen en la palabra, el cuestionario se dividió, además, en dos partes iguales en las que se aislaron 30 palabras con la sibilante en posición inicial y 30 palabras en posición intervocálica. Al mismo tiempo, y teniendo en cuenta la variable correspondiente al acento, los ítems se dividieron en palabras que contuvieran la sibilante en sílaba tónica y en sílaba átona.

4.2. Resultados

Los gráficos que se muestran a continuación muestran el índice de aciertos de cada uno de los grupos, desglosados de acuerdo con el criterio seleccionado para su clasificación. Conviene señalar que los datos se muestran en porcentajes y que se consideran aciertos las caracterizaciones de la apicoalveolar española /s/ como sibilante apico-postalveolar vasca /s̺/ que, tal y como han demostrado los resultados del análisis acústico, son acústicamente más similares entre sí que en contraste con la predorsodentoalveolar vasca /s̺̺/.

Los datos recogidos para cada uno de los grupos dan cuenta de la gran diversidad en la percepción de las sibilantes para individuos bilingües y de los contextos que favorecen una u otra caracterización de la sibilante española en lengua vasca.

La percepción de /s/ española en posición inicial para G2 nos da indicios de que el grupo tiende a caracterizarla articulatoriamente más próxima a la sibilante predorsodentoalveolar <z> que a la sibilante apical <s>. El contexto vocálico que sucede a la sibilante, como veremos más adelante, favorece la obtención de dichos resultados: las vocales palatales [e, i] y la vocal central [a] muestran el índice de errores superior en todo el grupo, es decir, son percibidas como /ʃ/.

En lo que respecta a la variable de la posición en la palabra, se observa que la sibilante a inicio de palabra es percibida generalmente como la sibilante predorsodentoalveolar vasca /ʃ/ (figura 33), mientras que en posición intervocálica los resultados se muestran bastante similares y distribuidos (figura 34). No se ha encontrado, de momento, ninguna explicación que justifique la distribución de resultados para la posición intervocálica. De acuerdo con el parámetro de intensidad esperaríamos que, dado que la posición intervocálica presentaba unos valores más altos y que estos se correspondían generalmente a la realización predorsodentoalveolar /ʃ/, los resultados se mostrarán más favorables a una percepción de este fonema y, sin embargo, no es así.

Por otro lado, los valores de F2 en posición inicial e intervocálica también apuntaban a unos valores más bajos (y, por tanto, más próximos a la realización predorsodentoalveolar /ʃ/) en G2, lo cual debería favorecer también una percepción más generalizada de este fonema.

En segundo lugar, observando los datos relativos a la sibilante seguida de cada una de las vocales, se registra un índice de aciertos notablemente superior en aquellas que van seguidas de una vocal velar o posterior [o] y [u]. Obsérvense las diferencias

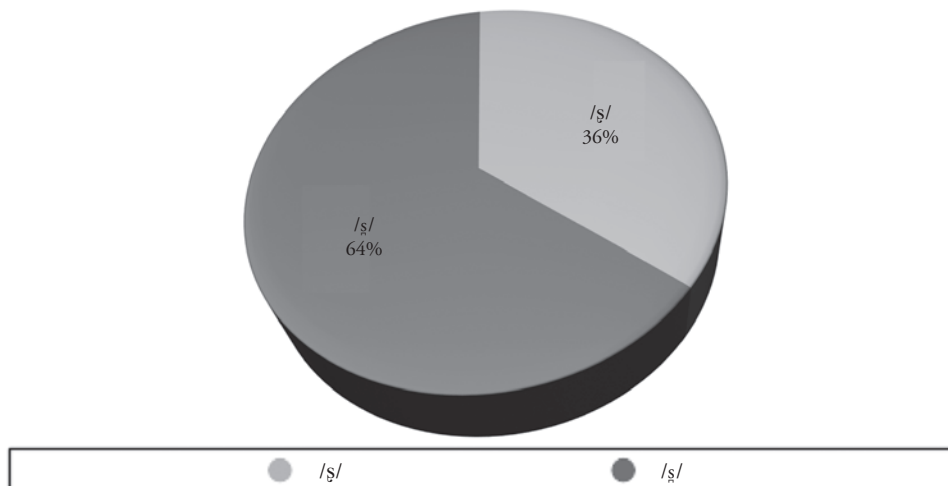

Figura 33

Resultados de percepción de <s> española en hablantes bilingües vascos en posición inicial

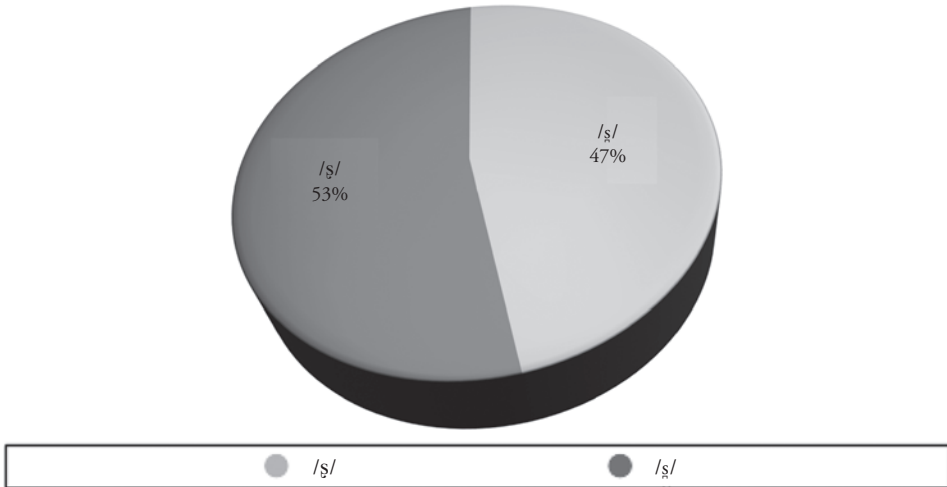

Figura 34

Resultados de percepción de <s> española en hablantes bilingües vascos en posición intervocálica

en los porcentajes de acierto: para la sibilante seguida de [u] se muestra un índice de aciertos de 64% frente al 39% ante la vocal anterior [i].

Estos resultados están estrechamente relacionados con las observaciones que algunos autores realizaron en torno a la influencia de la labialización de las sibilantes api-

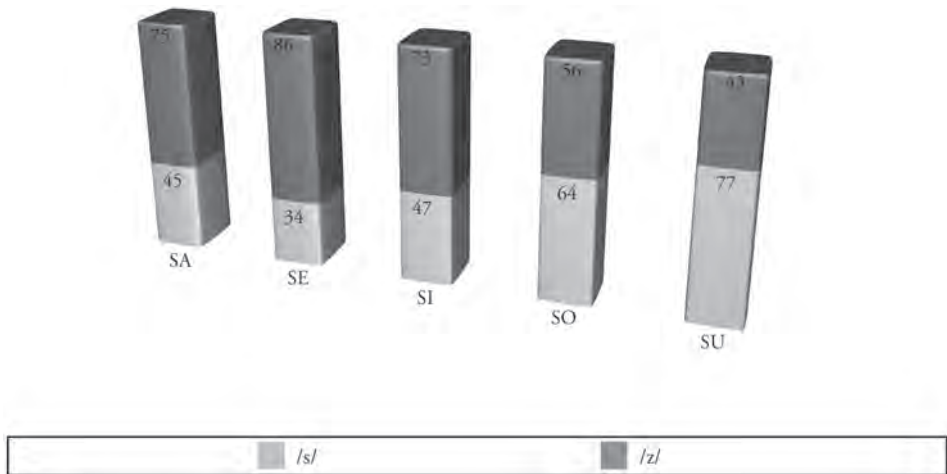

Figura 35

Resultados de percepción de <s> española en hablantes bilingües vascos en relación a la vocal siguiente

cales para favorecer la percepción de ésta como tal. Las vocales [o] y [u], que presentan además este rasgo, favorecen la coarticulación con la sibilante apical, que se sitúa más próxima que el resto de sibilantes. Las vocales anteriores, por su parte, arrastran la articulación más adelante, facilitando la percepción de la predorsodentoalveolar.

Finalmente, en lo que respecta al papel del acento en la palabra, observamos que los ítems que constan de una sibilante en vocal tónica tienden a ser discriminados como sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>, mientras que para aquellos situados en sílaba átona, los resultados se muestran relativamente equilibrados.

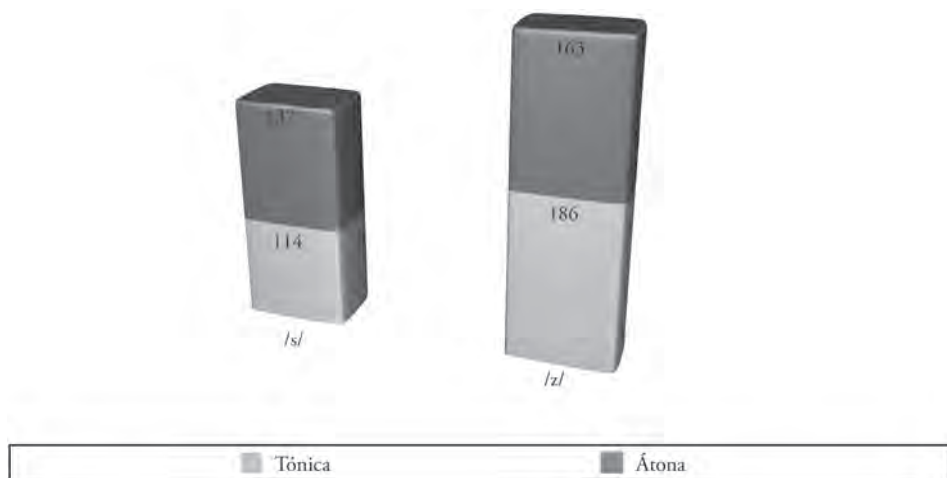

Figura 36

Resultados de percepción de <s> española en hablantes bilingües vascos en relación al acento

Tal y como sucedía con el parámetro de la posición en la palabra, los valores de la percepción de la sibilante predorsodentoalveolar <z> en sílaba tónica es sustancialmente más elevado que en sílaba átona (figura 36) y que, en oposición a la sibilante apico-postalveolar vasca y apicoalveolar española, la sibilante predorsodentoalveolar mostraba valores de intensidad superiores.

Teniendo en cuenta que la sílaba tónica siempre es más intensa que la sílaba átona, allá donde haya intensidad hay más tendencia a percibir la sibilante como predorsodentoalveolar <z>, dado que esta es también más intensa. La realización de la sibilante a inicio de palabra también favorece su percepción como sibilante predorsodentoalveolar <z>, mientras que la realización intervocálica muestra resultados equilibrados entre ambas variantes, lo cual contrasta con los resultados obtenidos para la intensidad de las sibilantes en posición intervocálica, que se mostraba más alta que en posición inicial para todas las sibilantes (figura 22). Dejaremos una explicación de esta aparente paradoja para un trabajo futuro.

Grosso modo, se puede decir que los hablantes bilingües tienden a percibir la sibilante de procedencia española más próxima a la sibilante predorsodentoalveolar

<z> ante vocales anteriores y en sílaba tónica, y como la sibilante apico-postalveolar <s> ante vocales posteriores y sílaba átona.

4.3. Discusión

En los sistemas complejos de sibilantes, es decir, en los que consisten de más de una sibilante, la distancia perceptual entre ambos sonidos —tal y como se argumenta en este estudio— ha de ser suficiente y debe existir un claro contraste.

Los rasgos basados en un análisis perceptual son esenciales para agrupar las sibilantes en una clase natural, para explicar los cambios fonéticos y para dar cuenta de la forma de los sistemas fonológicos de los que las sibilantes forman parte.

El análisis de percepción demuestra que la interpretación del fonema sibilante español, no presente en el sistema vasco, tiende a atribuir los rasgos del nuevo fonema a uno de los ya existentes en la lengua, ayudada por el contexto vocálico, la posición de este en la palabra y el acento.

La anterioridad de las vocales adyacentes favorece una percepción predorsodentoalveolar de la sibilante española mientras que las vocales posteriores favorecen la correspondencia con la sibilante apico-postalveolar. En lo que respecta a la posición en la palabra, hay una tendencia a percibir las sibilantes predorsodentoalveolares a inicio de palabra y las apivoalveolares en posición intervocálica. Finalmente, las sibilantes situadas en sílabas átonas se corresponden con la realización apico-postalveolar, mientras que las sibilantes en sílaba tónica aproximan su realización a la predorsodentoalveolar vasca.

En cualquier caso, el inventario de sibilantes vascas no se amplía con la introducción de palabras que contienen la sibilante española, sino que se mantiene el mismo número de componentes, lo cual favorece la neutralización de estos sonidos en un sistema de sibilantes complejo como el vasco.

5. Conclusiones

Es un hecho contrastado entre lingüistas que los signos de una lengua no pasen a otra sin que sus unidades distintivas sufran una acomodación, grande o pequeña. No se adoptan simplemente, sino que tienen que adaptarse al patrón, molde o red del sistema fonológico de la lengua que les da entrada. Con mucha probabilidad este patrón también acabará por modificarse, es decir, por encontrar lugar para fonemas hasta entonces inexistentes o bien por renunciar a distinciones que antes tenían un valor diferencial.

En todo caso, el cambio en el sistema tarda en producirse y cuando se produce, es el resultado final de un largo acarreo de préstamos. Por lo tanto, las correspondencias o equivalencias fonéticas que el estudio de los préstamos permite establecer entre dos lenguas solo podrán interpretarse correctamente dentro del marco total de los sistemas en contacto y de su evolución en el tiempo.

El estudio de los préstamos desde el punto de vista de las unidades distintivas suele tener una doble utilidad: nos informa sobre la evolución del sistema fonológico de la lengua adoptante cuando ésta es peor conocida, como en el caso del euskera, o puede arrojar luz sobre aspectos fonológicos y fonéticos de la pronunciación de la lengua de origen.

El latín clásico heredó una sibilante fricativa y el vasco, por su parte, contaba con dos: una predorsodentoalveolar (<z>) y otra apico-postalveolar (<s>), cuya fusión se manifiesta ya a mediados del siglo XVII en el confín occidental del dominio vasco, como consecuencia de la romanización.

Grosso modo, se puede afirmar que la correspondencia vasca para la sibilante latina era la predorsodentoalveolar <z>, a causa, sin duda de que los vascos de entonces oían una “*sifflante pure*” en boca de sus vecinos romanizados (Gavel 1920); la relación se modificó cuando la sibilante adquirió entre estos una pronunciación apical, de matiz un tanto chicheante. Algún autor también ha señalado que existían ciertas correspondencias entre la sibilante latina y la sibilante apico-postalveolar vasca <s> (Joos 1952).

Sin embargo, cuanto más tardío es el material que se encuentra en torno a las correspondencias de sibilantes, más vacilaciones se aprecian en la interpretación de la sibilante latina (*saindu*, *sandu* < *santu* “santo”; pero *zapatu* < *sabbatum* “sábado”).

Para decidir acerca de la interpretación de la sibilante latina, la prueba más concluyente vino de manos de Mitxelena (1965), que aportó datos sobre algunos dobles en los que la alternancia <s>/<z> iba acompañada de una serie de variantes cuyo testimonio era claro. Así, para aquellos préstamos que presentaran una consonante sorda, se priorizaba la sibilante apico-postalveolar <s> y para aquellos préstamos con consonantes sonoras, se optaba por la sibilante predorsodentoalveolar <z> (*baradizu* vs. *paradisu*; *zapore* vs. *sabore*).

En cualquier caso, y a modo de enlace con las conclusiones obtenidas del análisis perceptual, donde la sibilante española ha sido percibida como predorsodentoalveolar <z> ante vocales anteriores, hemos de anotar que tales datos no pueden relacionarse con los préstamos latinos que conservaron la oclusiva ante vocal anterior y optaron por la realización predorsodentoalveolar (*gerezi* < *ceresia*; *zeru* < *celum*; *zimendu* < *cimentum*), entre otros motivos, porque la realización de la sibilante latina y la sibilante española tienen un punto de articulación distinto.

Los préstamos vascos muestran, por tanto, una correspondencia generalizada que atribuye una realización más predorsodentoalveolar a la sibilante latina. La oposición vasca predorsodentoalveolar/apico-postalveolar es antigua y de cierto modo continúa una oposición anterior, sin que ello signifique que las realizaciones de los fonemas hayan permanecido inalterados.

La correspondencia de la sibilante vasca <s> con la sibilante española <s> parece estar hoy en día aceptada por la comunidad vasco parlante pese a ser relativamente reciente (Jungemann 1955). Esta relación entre sibilantes da cuenta del cambio en el punto de articulación de la sibilante española, que antiguamente se aproximaba a una realización más predorsodentoalveolar, mientras que actualmente se corresponde más bien con una realización apico-postalveolar.

5.1. Análisis contrastivo

El presente estudio se basa en un análisis contrastivo de sibilantes en los sistemas vasco y español. El análisis contrastivo, nacido en el seno de la corriente estructuralista y orientado a enfocar los efectos producidos por las diferencias entre las estructuras de la primera lengua (L1) y la segunda lengua (L2), es un instrumento de estu-

dio que se basa en la comparación sistemática de dos (o más) lenguas, teniendo en cuenta sus rasgos segmentales y suprasegmentales.

En un principio, la L1 se consideraba responsable de los errores cometidos en L2: se creía que el hablante realizaba transferencias mecánicas de estructuras y sonidos de la L1 a la L2, y que, como consecuencia, cometía errores. A partir de los años 80, sin embargo, el punto de vista cambió: la L1 ya no se consideraba responsable de una transferencia mecánica de estructuras, sino de lo que se llamó *influencia lingüística*.

En la misma época surgió también el modelo de *interlengua*, que evaluaba positivamente el papel de la L1 como fuente de hipótesis durante el proceso de aprendizaje de la L2 (el aprendizaje de lo nuevo se basa en lo conocido). Flege (1987) clasificó los diferentes tipos de errores según el criterio de similitud fonética:

1. Existen sonidos idénticos en la L1 y la L2 que no crean dificultades de aprendizaje.
2. Existen sonidos nuevos de la L2 sin equivalencia en la L1, en los que será posible alcanzar una pronunciación parecida a la nativa, porque no hay posibilidad de interferencia.
3. Existen sonidos similares, pero diferentes, en la L1 y la L2, que provocarán más problemas en el aprendizaje.

Esta clasificación se basa en la idea de que cuando adquirimos nuestra lengua materna construimos unas categorías propias de esta lengua que sucesivamente influyen en el aprendizaje de la L2. Tendemos a interpretar los sonidos similares de la L2 según las categorías ya creadas, asimilándolos a los de la L1.

En lo referente a las sibilantes vascas y española, nos topamos ante la adopción de un fonema inexistente en lengua vasca que ha de ser acogido para los préstamos de origen castellano.

Los hablantes de lengua vasca (G2), pese a ser conscientes del contraste entre las sibilantes de ambas lenguas, reinterpretan el fonema español dentro de su sistema y lo relacionan, en términos acústicos, con los rasgos de la sibilante apico-postalveolar vasca <s>. El análisis perceptual muestra las preferencias contextuales que favorecen la interpretación del fonema español como predorsodentoalveolar <z> o apico-postalveolar <s>.

Los hablantes bilingües con L1 español (G3) tienden a suavizar el contraste y muestran una fusión de rasgos entre sus sibilantes vascas, que aproximan a la realización española pues esta se articula en punto intermedio entre ambas.

5.2. Neutralización de sibilantes vascas

Ha sido constatado en diversos dialectos del euskera una inexistencia de contraste en el sistema fonológico de las sibilantes (Urrutia et al. 1991). Sin embargo, las causas de la neutralización no pueden atribuirse exclusivamente al efecto del español sobre el euskera, pues no tienen la misma distribución en todas las zonas del territorio ni se han extendido en los mismos momentos históricos para todas las épocas. En gran parte del territorio vascófono se distingue una /s/ apico-postalveolar (<s>) de una /s/ predorsodentoalveolar (<z>), distinción que se reconstruye para el protovasco (Mitzelena 1985: 279).

En otras zonas, sin embargo, este contraste se ha perdido, dando paso, incluso, a áreas que experimentan seseo en castellano (Hualde 2009), para lo cual Mitxelena (1985: 542) ya observó que “la confusión vasca de los dos órdenes de sibilantes ha solido ir acompañada de seseo en castellano”.

Si miramos la adopción de préstamos españoles en lengua vasca encontramos, a lo largo de la historia, una correspondencia sistemática entre la <s> española y la <s> vasca y entre la <z> interdental castellana (/θ/) y la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>:

- (3) cast. *pasión* > vasc. *pasio*;
 cast. *nación* > vasc. *nazio*;
 cast. *socialismo* > vasc. *sozialismo*

Una excepción la hallamos en préstamos antiguos donde ha operado una regla de armonía en euskera:

- (4) Armonía de sibilantes:
 cast. *sazón* > vasc. *sasoi*;
 cast. *solaz* > vasc. *solas*;
 cast. *francés* > *frantses* (pero *Frantzia*)

En préstamos todavía más antiguos encontramos la sibilante latina o románica /s/ reemplazada por la sibilante predorsodentoalveolar vasca <z>, fenómeno que Mitxelena (1977 [1985]) estudió en detalle:

- (5) Préstamos antiguos del latín y romance:
sabbatu > *zapatu*, *sagmariu* > *zamari*, *saccu* > *zaku*, *sella* > *zela*,
causa > *gauza*, *missa* > *meza*, *sopa* > *zopa*, *pasqua* > *bazko*, *spatha* > *ezpata*,
castellu > *gaztelu*, *corpus* > *gorputz*, etc.

Esta correspondencia dejó de tener vigencia a partir de una época, ya que en préstamos del español más modernos la correspondencia responde a lo siguiente: <s> apicoalveolar española se adapta como <s> apico-postalveolar vasca, por un lado, y <z>/<c> española (/θ/) como predorsodentoalveolar <z> vasca, por otro.

Estos datos señalan que la única sibilante latina carecía de especificación precisa para el punto de articulación lingual. Tal y como demuestra el estudio, los préstamos castellanos actuales en euskera, al igual que los préstamos latinos en su momento, admiten tanto una variante apico-postalveolar como una predorsodentoalveolar, y consecuencia de ello es una correspondencia dividida entre ambos fonemas.

Un análisis detallado de los préstamos procedentes de la lengua española que se han venido introduciendo progresivamente en lengua vasca, debería dar cuenta de las preferencias perceptuales que muestran actualmente los hablantes nativos de lengua vasca al discriminar la sibilante española.

El presente estudio ha demostrado la oposición articulatoria de las fricativas vascas y españolas y ha explicado las causas de la tendencia a la neutralización o pérdida opositiva entre los fonemas apicalveolar español y apico postalveolar vasco como consecuencia del contacto entre ambas lenguas: el español (cuyo sistema de sibilantes cuenta con un solo fonema) y el euskera (con un sistema de sibilantes complejo). Prueba de ello son las realizaciones de sibilantes apico-postalveolares vascas produci-

das por los informantes de G3, que son considerablemente más próximas a las de G1 por la influencia que ejerce en ellas la presencia de la lengua española.

En lo que respecta a las realizaciones apicoalveolares, predomina la realización ligeramente postalveolar (y algo retrofleja) tanto en la sibilante española <s> como en la sibilante vasca <s>, especialmente en G2. Para estos hablantes se demuestra que la confusión y tendencia desfonologizadora de las fricativas en el español hablado en el País Vasco es evidente.

En aquellos hablantes bilingües cuya primera lengua sea el español (G3) predomina la realización apicoalveolar, si bien la oposición de /s/ en una y otra lengua es algo menos significativa que para el primer grupo bilingüe.

Pese a la gran controversia en torno a la inespecificación de /s/ para el rasgo de anterioridad, Alonso Cortés (1993) en su caracterización fonológica de /s/ en español, afirmaba que en los sistemas con un solo fonema sibilante fricativo, su marca era la sola sibilancia, y no había especificación fonológica para el punto de articulación. La marca del punto de articulación depende de la existencia de otras sibilantes en el sistema.

En el español hablado en el País Vasco, ambos sistemas de sibilantes se fusionan como consecuencia del contacto lingüístico. La sibilante fricativa española, por tanto, pasa a ser una sibilante ligeramente más retrofleja, como la <s> vasca. La ausencia de especificación fonológica para el punto de articulación de la sibilante española, provoca que ésta sea más susceptible a reinterpretaciones fonéticas y fonológicas en un sistema como el vasco, que presenta oposición a este respecto (*Underspecification Theory*).

Esta idea se enlaza con una de las conclusiones extraídas del análisis acústico, por la cual los hablantes de G3 realizan una distinción entre la sibilante del español y las dos sibilantes vascas. El hablante, al exponerse a la lengua vasca, debe contar con especificaciones para las dos realizaciones que no posee el sistema español, la apico-postalveolar y la predorsodentoalveolar. Esto facilita una “impermeabilidad” de sus fonemas, que mantienen los rasgos distintivos y muestran una escala en la que las características acústicas van proporcionalmente en aumento (se realiza una producción más anterior en la sibilante predorsodentoalveolar vasca, seguida de la apicoalveolar española y, finalmente, de la apico-postalveolar vasca).

El análisis perceptual da cuenta de la hipótesis planteada en el trabajo, puesto que la caracterización de <s> española en el sistema vasco se distribuye de modo equilibrado entre las dos realizaciones, predorsodentoalveolar y apico-postalveolar.

El redondeamiento de los labios durante la emisión de un sonido se denomina labialización. El efecto acústico que esta produce resulta en una disminución del valor de los formantes, particularmente, en la transición del segundo formante, que colinda con las vocales que lo rodean (Ladefoged y Maddieson 1996: 354-359). En la mayoría de los casos, la labialización se emplea como articulador secundario, es decir, como un rasgo suplementario que sirve para distinguir los pares de sibilantes /s/ y /ʃ/, puesto que existe una disminución del centro de gravedad del espectro para /ʃ/.

Podríamos esperar, por tanto, que la vocal adyacente al fonema sibilante influyera en algunos de los parámetros que se someten a análisis en el presente estudio (segundo formante, centro de gravedad, picos prominentes de energía, etc.), provo-

cando una disminución del centro de gravedad y de los picos espectrales de la sibilante si esta se sitúa junto a una vocal labializada [o, u]. Los datos obtenidos avalan esta hipótesis, ya que las realizaciones ante vocales anteriores aumentan los valores del centro de gravedad y de los picos espectrales de las sibilantes que las acompañan, favoreciendo, así, la interpretación del fonema español como predorsodentoalveolar cuando se sitúa ante [e] e [i].

5.3. Rasgos distintivos fonológicos de las sibilantes fricativas vascas

En lo que respecta a la caracterización de las sibilantes vascas, se ha de resaltar la importancia del parámetro *Tongue Shape*, introducido por Yárnoz (2001), por el cual no solo se distinguen el punto de articulación pasivo (alveolos, postalveolos, dientes) y el activo (ápice o dorso de la lengua), sino también la forma que adopta la lengua en el momento de la articulación.

La forma de la lengua es la que libera mayor o menor volumen en el espacio anterior a la constricción y la que provoca, por tanto, que las frecuencias espectrales se eleven o bajen, caracterizando, así, cada una de las realizaciones de las sibilantes.

La caracterización de las sibilantes vascas por medio de evidencia acústica debería dar cuenta de los rasgos fonológicos de cada uno de los sonidos y tener, por tanto, consecuencias para la teoría fonológica.

Alonso Cortés (1993) ya señaló que, de acuerdo con el contenido de la convención de marcado para el segmento /s/ de Chomsky y Halle, la sibilante española /s/ lleva la especificación [+ continuo]. Para este autor no existe rasgo fonológico en la articulación lingual de /s/ española, pues el sistema dispone de una sola sibilante. Esta especificación depende de la existencia en el sistema de otra u otras sibilantes fricativas.

La observación realizada por el autor describe la situación y evolución de la sibilante hispanorrománica, heredada directamente del latín, y la clasificación de los préstamos latinos heredados en euskera, que admitían tanto una variante apico-postalveolar como una predorsodentoalveolar.

Salaburu (1984) demostró las diferencias en los rasgos distintivos de las sibilantes vascas (basándose en el dialecto navarro de Baztán), que son aplicables a las realizaciones de las sibilantes en el dialecto que se ha sometido a estudio (*Donostialdea* y *Bidasoa*) y que muestran diferencias claras en su caracterización fonológica.

	Anterior	Coronal	High	Distributed
<s>	+	+	-	-
<z>	+	+	-	+
<x>	-	+	+	+

Figura 38

Rasgos distintivos de sibilantes fricativas vascas (Salaburu 1984)

5.4. Reinterpretación del fonema sibilante español en lengua vasca

Se dice que una situación de bilingüismo (o plurilingüismo) es una de las situaciones sociolingüísticas más favorables al cambio, ya sea por el gran número de préstamos que se pueden dar en ambos sentidos o por el fenómeno de interferencia lingüística, esto es, cuando una lengua evidencia desviaciones o diferencias de la norma lingüística monolingüe que corresponden a estructuras existentes en la otra lengua de contacto (Etxebarria 1992).

El estudio demuestra que el contacto que establecen el español y el euskera incide en el inventario de sibilantes de la lengua vasca pues, a diferencia de la lengua española, cuenta con un sistema complejo y se expone, por tanto, a una neutralización de alguno de sus fonemas. En numerosos estudios se viene diciendo que las sibilantes vascas reflejan una serie de características en sus oposiciones funcionales que se pueden definir como propias de un sistema que presenta una tendencia a la simplificación opositiva o fusión de elementos.

Los hablantes bilingües, a la hora de manipular dos sistemas lingüísticos diferentes, se ven obligados a construir un “hipersistema” que contenga elementos del sistema vasco y español. Sin embargo, aunque las condiciones internas de un sistema lingüístico favorezcan un determinado cambio, ello no implica que la comunidad de hablantes de esa lengua adopte necesariamente dicha innovación. Las condiciones internas en que se desarrolle el proceso también juegan un papel decisivo a la hora de determinar la dirección que adoptará el cambio. El prestigio, entre otros, puede tanto favorecer como obstaculizar la adopción de la innovación (Lantolf 1979: 305).

En el caso de la adopción del fonema sibilante español en el sistema vasco, podemos afirmar que los hablantes bilingües, especialmente aquellos con L1 euskera, tienden a reproducir la sibilante española como la sibilante apico-postalveolar vasca, llegando incluso a retrasar en mayor medida la articulación de la primera.

En lo referente a la percepción del fonema, sin embargo, la reinterpretación de la sibilante española no resulta tan arbitraria. Ésta responde a una serie de condiciones que favorecen su interpretación como predorsodentoalveolar vasca <z> (especialmente ante vocales anteriores y a inicio de palabra) o como apico-postalveolar vasca <s> (ante vocales posteriores y en sílabas átonas), aunque hay una tendencia generalizada a percibirla como predorsodentoalveolar.

No podemos olvidar, en este punto, las palabras de Mitxelena (1965), que indicó la falta de precisión de aseveraciones que implican la “falta de espacio” en una lengua para sistemas complejos.

Cuando se trata la introducción de préstamos, hay que tener en cuenta las interferencias internas y externas a las que estos han estado sometidos desde su introducción en la lengua. Por ello es fundamental encontrar criterios, como los que ofrece el estudio, que ayuden a establecer cierto orden en el caos aparente.

5.5. Cuestiones pendientes

El estudio ha demostrado la validez de la hipótesis planteada: la realización de la sibilante española se encuentra articulatoriamente en un punto equidistante entre

la <s> apico-postalveolar vasca de la <z> predorsodentoalveolar vasca en el dialecto guipuzcoano de *Donostialdea* y *Bidasoa*.

En análisis de los datos de acuerdo con los parámetros propuestos ha revelado la influencia de factores como la procedencia de los sujetos, el contexto vocálico, el acento y la posición de la sibilante en la percepción de la sibilante española dentro de la lengua vasca. Además, la aplicación de un nuevo parámetro (*Tongue shape*) en la clasificación de las sibilantes ha demostrado la inespecificación con que eran definidas hasta el momento los rasgos de estos fonemas en lengua vasca.

Las diferencias acústicas obtenidas en el análisis se han relacionado con las tendencias previas y actuales a percibir los fonemas sibilantes latinos y españoles dentro del sistema fonético vasco y han demostrado la importancia del contexto de la sibilante en su discriminación.

Asimismo, se ha puesto de manifiesto la validez de las observaciones que postulan una neutralización de los fonemas sibilantes en lengua vasca (extendida ya en algunos dialectos), especialmente en lo referente a la pérdida opositiva entre las sibilantes apicoalveolares de ambas lenguas (<s> española y <s> vasca).

Sería interesante realizar un experimento de producción en aquellos dialectos en los que la realización de la sibilante predorsodentoalveolar <z> se haya perdido como consecuencia de la neutralización con la sibilante apico-postalveolar <s>. Esto nos permitiría comprobar si esta última presenta valores fonéticos y fonológicos distintos de los de dialectos que todavía mantienen el contraste (como el de *Donostialdea* y *Bidasoa*). Para ello se aplicarían los mismos parámetros empleados en el presente estudio (F2, intensidad, centro de gravedad, corte de frecuencia y picos de energía espectral) y se comprobaría si, en efecto, la sibilante apico-postalveolar ha mantenido sus rasgos fonéticos o si, por el contrario, ha adquirido los de la sibilante apicoalveolar española y ha aproximado su realización a esta.

Para obtener un análisis más exacto de las variables que favorecen la percepción de una u otra sibilante, resultaría interesante estudiar la influencia de la vocal anterior en la producción de la sibilante, así como realizar un análisis de todos los parámetros en las sibilantes situadas en posición implosiva y explosiva.

Finalmente, sería conveniente que un estudio futuro contara con herramientas de análisis de datos estadísticos, como el programa SPSS, que detecta la relevancia de las diferencias entre las variables empleadas y contribuye a la obtención de resultados más precisos para el estudio acústico.

Parece, pues, que no necesita de mayor argumentación la afirmación de que la fonética acústica contribuye a la validación formal de hipótesis vinculadas al cambio lingüístico, de lo que cabe esperar, en el plano de los hechos concretos, una mejor visión de algunos fenómenos históricos de cambio.

6. Bibliografía

- Alonso, A., 1923, «Consonantes de timbre sibilante en el dialecto vasco-baztanés», *Congreso de Estudios Vascos* III, 57-64.
- Alonso Cortés, A., 1993, «Clasificación fonológica de “s” en español: consecuencias para la teoría fonológica», *Revista de filología románica* 10, 85-106.

- Alvar, M. (coord.), 1996, *Manual de dialectología hispánica. El español de América*, Barcelona: Ariel.
- Behrens, S. J. & S. E. Blumstein, 1988, «Acoustic characteristics of English voiceless fricatives: a descriptive analysis», *Journal of Phonetics* 16, 295-98.
- Borzone de Manrique, A. M., 1980, *Manual de fonética acústica*, Argentina, Buenos Aires: Hachette.
- & M. I. Massone, 1979, «On the identification of Argentine Spanish Fricatives», *P9th ICPHS*, Copenhagen, Dinamarca, I, 237.
- & —, 1981, «Acoustic analysis and perception of Spanish fricative consonants», *J.A.S.A.* 69, 1145-53.
- Carney, P. J. & K. L. Moll, 1971, «A cinefluorographic investigation of fricative consonant-to-vowel coarticulation», *Phonetica* 23, 193-202.
- Catford, J. C., 1977, «Fundamental Problems in Phonetics». Bloomington: Indiana U. P.
- Chomsky, N. y Halle, M., 1968, *The Sound Pattern of English*. N.Y.: Harper y Row.
- Dart, S. N., 1991, «Articulatory and acoustic properties of apical and laminal articulations», *UCLA Working Papers in Phonetics* 79.
- Dorta, J., 1992, «Datos acústicos de la /s/ de El Hierro». *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna* 11, 55-63.
- Elejabeitia, A., 1992, *La s en el español de Vizcaya: análisis acústico*, Bilbao: Universidad de Deusto.
- Etxeberria Arostegui, M., 1992, «La variación lingüística en comunidades bilingües y su incidencia en el léxico», en *Bilingüismo y adquisición del español: Estudios en España y EE.UU.* (Ed. Urrutia, H. & Silva Corbalán, C.). Bilbao.
- , 2004, «Español y euskera en contacto: resultados lingüísticos», *Revista internacional de lingüística iberoamericana* 4, 131-148.
- Fant, G., 1960, *Acoustic theory of speech production*. The Hague: Mouton.
- Flege, J., 1987, «The production of new and similar phones in a foreign language. Evidence for the effect of equivalence classification», *Journal of Phonetics* 47-65.
- Fowler, C. A. & E. Saltzman, 1993, «Coordination and coarticulation in speech production», *Language Speech* 36, 171-195.
- Gavel, H., 1920, *Éléments de phonétique basque* (= RIEV XII), Paris.
- Heinz, J. M., 1961, «Analysis of fricative consonants», *MIT Research Lab of Electronics Quarterly Progress Report* 60, 181-184.
- & K. Stevens, 1961, «On the properties of voiceless fricatives consonants», *J.A.S.A.* 33, 589-596.
- Hock, H. H., 1991, *Principles of historical linguistics*, 2nd edition, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Holmer, N. M., 1964, *El idioma vasco hablado. Estudio de dialectología euskérica*, Anejos de ASJU 5, Donostia-San Sebastián.
- Hualde, J. I., 2009, «Neutralización de sibilantes vascas y seseo en castellano». Conferencia de la Universidad de Deusto.
- Jakobson, R., G. Fant *et al.*, 1967, *Preliminaries to speech analysis*, 7.ª edición. Cambridge, Mass.: MIT Press, 64-67.
- Jassem, W., 1965, «The formants of fricative consonants», en part I, jan-march, 1-16.
- , 1968, «Acoustical description of voiceless fricatives in terms of spectral parameters», *Speech Analysis and Synthesis* 1, 189-206.

- Jongman, A., R. Wayland & S. Wong, 2000, «Acoustic characteristics of English fricatives». *Journal of the Acoustic Society of America* 108(3): 1.252-1.263.
- Joos, M., 1952, «The medieval sibilants», *Language* 28, 86-125.
- Jungemann, F. H., 1955, *La teoría del sustrato y los dialectos hispano romances y gascones*. Gredos, Madrid.
- Keating, P., 1991, «Coronal places of articulation», ed. by Paradis, C. y Prunet, J. F., in *The special status of coronals: internal and external evidence*. San Diego: Academic Press, 29-48.
- Kenstowicz, M., 1994, *Phonology in generative grammar*, Cambridge: Blackwell Textbooks in Linguistics.
- Kunisaki, O. & H. Fujisaki, 1977, «On the influence of context upon perception of voiceless fricative consonants». *Annual Bulletin* 11, 85-91. (Tokyo: Research Institute for Logopedics and Phoniatrics.)
- Ladefoged, P., 1996, *The sounds of the world's languages*, Malden, MA: Blackwell Publishing.
- , 2005, *Vowels and consonants, an introduction to the sounds of languages*, Malden, MA: Blackwell Publishing.
- , 2006, *A course in phonetics, Southbank*, Victoria (Australia): Wadsworth.
- & I. Maddieson, 1996, *The sounds of the world's languages*. Cambridge, Mass.: Blackwell Publishers.
- & Z. Wu, 1984, «Places of articulation: an investigation of pekingese fricatives and affricates», *UCLA Working Papers in Phonetics* 59, 62-76.
- Lantolf, J. P., 1979, «Explaining linguistic change: the loss of voicing in the old Spanish sibilants». *Orbis* 29: 290-315.
- Larrasquet, J., 1932, «Phonétique du basque de Larrajá», *RIEVXXIII*, 153-191.
- Laver, J., 1994, *Principles of phonetics*, Cambridge, Cambridge U. P.
- Leroy, Ch. & Paris, C., 1974, «Étude articulatoire de quelques sons de l'oubykh d'après film aux rayons X». *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 69.1, 255-286.
- Lieberman, A. M. & M. Studdert-Kennedy, 1967, «Phonetic perception». In R. Held, H. Lebowitz & H. L. Teuber (eds.), *Handbook of sensory physiology*, vol. XIII. Heidelberg: Springer (pp. 143-178).
- Lindblad, P., 1980, «Some Swedish sibilants», *Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund*, 16.
- Maddieson, I., 1984, *Patterns of sounds*, Cambridge U. P.
- Malmberg, B., 1986, *La fonética* 10. Buenos Aires: EUDEBA.
- Martinet, A., 1964, *Économie des changements phonétiques*, Bern: Francke Verlag.
- Martínez Celdrán, E., 2007, *Análisis espectrográfico de los sonidos del habla*, Barcelona: Ariel.
- Menéndez Pidal, R., 1923, «Influjo del elemento vasco en la lengua española», *III Congreso de Estudios Vascos*. San Sebastián: Imprenta de la Diputación de Gipuzkoa.
- Mitxelena, K., 1965, «Lat. s: el testimonio vasco», en *Actas del XI Congreso internacional de Lingüística y Filología Románica*. Madrid: CSIC.
- , 1985 [1977], *Fonética histórica vasca*, 3.ª ed. San Sebastián: Diputación de Gipuzkoa.
- Moutard, N., 1975, «Étude phonologique sur les dialectes basques», *FLV* VII, 9-189.
- Navarro Tomás, T., 1923, «Observaciones fonéticas sobre el vascuence de Guernica», *III Congreso de Estudios Vascos*, Donostia-San Sebastián, pp. 49-56.
- , 1977, *Manual de pronunciación española*. Madrid: CSIC.
- N'Diaye, G., 1970, *Structure du dialecte basque de Maya*. The Hague & Paris: Mouton.

- Oñederra, M. L., 1990, *Euskal fonologia: palatalizazioa (asimilazioa eta hots simbolismoa)*, Bilbao, 1990.
- Ortega Escandel, A. (coord.), 1996, *Manual de dialectología hispánica. El español de América*, Barcelona: Ariel.
- Quilis, A., 1981, *Fonética acústica de la lengua española*, Madrid: Gredos, Biblioteca Románica Hispánica.
- , 1987, *Fonética acústica de la lengua española*, Madrid: Gredos.
- , 1993, *Tratado de fonología y fonética*, Madrid: Gredos, Biblioteca Románica Hispánica.
- Salaburu, P., 1984, *Hizkuntzaren soinu-egitura*. UPV/EHU: Bilbao.
- Shadle, C. H., 1985, *The acoustics of fricative consonants*, Ph.D. dissertation, MIT, Cambridge, Mass.
- Stevens, K., 1989, «On the quantal nature of speech», *J. of Phonetics* 17, 3-45.
- Stevens, P., 1960, «Spectra of fricative noise in human speech», en D. B. Fry (ed.), 1976, 132-49.
- Sturcken, T. H., 1969, «Basque-Cantabrian influence on Alfonsine Castilian», *Studia Neophilologica* 41, 298-306.
- Trask, R. L., 1997, *The history of Basque*. New York: Routledge.
- Trudgill, P. J., 1989, «Contact and isolation in linguistic change», en L. E. Breivik & E. H. Jahr (eds.), *Language change: contributions to the study of its causes*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Txillardegi, 1980, *Euskal fonologia*, Donostia-San Sebastián: Ediciones Vascas.
- Uhlenbeck, C. C., 1910, *Ontwerp van eene vergelijkende vormleer van eenige Algonkin-talen*. Amsterdam: Johannes Müller.
- Urrutia, H.; M. Etxebarria; I. Túrrez & J. C. Duque, 1988, *Fonética vasca 1: Las sibilantes en el vizcaíno*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- ; — & —, 1989, *Fonética vasca 2: Las sibilantes en el guipuzcoano*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- ; — & —, 1991, *Fonética vasca 3: Las sibilantes en los dialectos orientales*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Van Eys, J. W. J., 1879, *Grammaire comparée des dialectes basques*. Paris: Maisonneuve.
- Vinson, J., 1869, «Premier essai de phonétique basque», *Revue de Linguistique* III, 423-459.
- Yárnoz Yaben, M. B., 2001, *Sibilants in the Basque dialect of Bortziri: an acoustic and perceptual study*. Inaugural dissertation, Philipps-Universität Marburg (publicado 2002, Pamplona: Gobierno de Navarra).
- Zamora Vicente, A., 1970, *Dialectología española*, Madrid: Gredos.

Anexos

Anexo I

Análisis generales de sibilantes vascas y españolas de acuerdo con los seis parámetros establecidos a lo largo del trabajo

	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.) G1 /s/ esp	Higher peak (máx.) G1 /s/ esp
G1 /s/ esp	2.613,47	0,15	62,32	4.925,68	3.356,035	4,57	8,215
G2 /s/ esp	2.696,85	0,1405	67,6	5.565,885	3.110,15	3,62	8,39
G2 /z/ eus	2.351,83	0,1355	69,655	9.601,78	6.739,09	8,81	12,965
G2 /s/ eus	2.652,61	0,1315	67,85	5.362,415	3.057,635	3,635	8,265
G3 /s/ esp	2.633,51	0,1295	67,985	3.945,31	3.578,105	4,035	8,055
G3 /z/ eus	2.480,30	0,128	66,305	5.035,075	4.614,43	5,305	9,1
G3 /s/ eus	2.644,41	0,1275	67,5	4.098,205	3.525	4,105	7,405

Anexo II

Análisis pormenorizados de sibilantes vascas y españolas de acuerdo con las variables establecidas a lo largo del trabajo: posición en la palabra, vocal siguiente y acento

g1	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.) G1 /s/ esp	Higher peak (máx.) G1 /s/ esp
Inicio	2.709,2	0,16	61,44	4.988,53	3.300,08	4,55	8,03
Intervoc.	2517,74	0,14	63,2	4.862,83	3.411,99	4,59	8,4

G2 /s/ esp	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
Inicio	2.728,5	0,148	67,08	5.405,25	3.075,15	3,5	8,09
Intervoc.	2.665,2	0,133	68,12	5.726,52	3.145,15	3,74	8,69

G2 /z/ eus	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.) G2 /z/ eus	Higher peak (máx.) G2 /z/ eus
Inicio	2.381,79	0,142	68,9	9.518,25	6.824,98	8,71	13,09
Intervoc.	2.321,88	0,129	70,41	9.685,31	6.653,2	8,91	12,84

G2 /s/ eus	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.) G2 /s/ eus	Higher peak (máx.) G2 /s/ eus
Inicio	2.721,86	0,138	66,5	5.152,08	2.984,79	3,47	7,76
Intervoc.	2.583,36	0,125	69,2	5.572,75	3.130,48	3,8	8,77

G3 /s/ esp	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
Inicio	2.632,13	0,136	66,42	3.682,68	3.569,12	3,93	8,09
Intervoc.	2.634,9	0,123	69,55	4.207,94	3.587,09	4,14	8,02

G3 /z/ eus	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
Inicio	2.481,51	0,127	65,34	4.813,99	4.479,65	5,3	8,6
Intervoc.	2.479,1	0,129	67,27	5.256,16	4.749,21	5,31	9,6

G3 /s/ eus	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
Inicio	2.630,98	0,128	65,93	3.961,27	3.501,8	3,86	6,97
Intervoc.	2.657,84	0,127	69,07	4.235,14	3.548,2	4,35	7,84

G1	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
SA	2.511,44	0,15	62,16	4.845,03	3.662,94	4,79	8,35
SE	2.546,95	0,15	62,35	5.435,69	3.674,39	5,17	8,67
SI	2.540,69	0,16	61,75	5.385,88	3.658,42	5,04	9,3
SO	2.729,1	0,16	62,88	4.423,16	2.981,33	3,79	7,21
SU	2.739,18	0,15	62,46	4.538,63	2.803,08	4,08	7,54

G2 /s/ esp	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
SA	2.599,36	0,155	66,83	5.966,78	3.381,06	3,62	8,65
SE	2.693,96	0,13	67,89	5.598,22	3.472,97	3,74	8,17
SI	2.761,14	0,13	67,24	5.758,93	3.411,41	3,64	9,14
SO	2.754,81	0,13	67,77	5.651,99	2.776,21	3,62	8,07
SU	2.674,98	0,158	68,27	4.853,52	2.509,11	3,49	7,94

G2 /z/ eus	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
ZA	2.293,32	0,128	69,56	9.841,07	6.694,63	8,74	13,08
ZE	2.277,26	0,133	69,01	9.880,88	6.786,69	8,9	12,83
ZI	2.377,62	0,148	70,47	9.629,67	7.249,44	8,95	13,05
ZO	2.362,1	0,135	69,8	9.332,39	6.601,22	8,85	12,73
ZU	2.448,88	0,135	69,43	9.324,91	6.363,47	8,6	13,16

G2 /s/ eus	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
SA	2.648,82	0,123	68,63	5.360,45	3.387,07	3,48	8,3
SE	2.693,32	0,135	66,97	5.542,43	3.359,85	3,56	7,7
SI	2.777,45	0,143	67,5	5.606,02	3.303,75	3,54	8,31
SO	2.654,31	0,128	68,09	5.601,81	2.635,13	3,9	7,75
SU	2.489,13	0,13	68,05	4.701,38	2.602,38	3,72	9,27

G3 /s/ esp	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
SA	2.508,42	0,118	66,97	4.167,5	3.915,13	4,44	7,74
SE	2.563,36	0,133	67,91	4.108,47	3.990,91	4,62	7,86
SI	2.658,41	0,13	68,35	3.673,22	4.096,94	4,57	10,1
SO	2.692,7	0,125	68,07	3.733,41	3.039,38	3,27	7,14
SU	2.744,7	0,143	68,63	4.043,94	2.848,16	3,29	7,46

G3 /z/ eus	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
ZA	2.406,64	0,118	65,22	5.839,63	5.119,56	5,98	8,7
ZE	2.436,37	0,125	66,44	4.895,32	4.939,79	5,78	9,14
ZI	2.494,7	0,14	65,47	4.926,66	5.091,72	5,76	9,62
ZO	2.435,4	0,125	66,88	5.158,72	4.169,47	4,71	8,72
ZU	2.628,42	0,133	67,5	4.355,07	3.751,63	4,29	9,34

G3 /s/ eus	F2	Duración	Intensidad	Centro gravedad	Frequency cut-off	Higher peak (mín.)	Higher peak (máx.)
SA	2.608,73	0,118	68,04	4.140,6	3.957,79	4,59	7,71
SE	2.622,48	0,12	67,41	4.204,04	3.947,78	4,53	7,32
SI	2.653,67	0,138	66,29	4.787,22	3.782	4,5	7,72
SO	2.704,5	0,133	68,5	3.404,88	3.123,63	3,46	7,23
SU	2.632,67	0,13	67,26	3.954,28	2.813,82	3,45	7,04

GATZAGAKO CRISTAU-DOCTRINIA (1862): EDIZIOA

Oxel Uribe-Etxebarria Lete

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Laburpena

Gatzagako dotrina (1862) Leintz Gatzagako abadeak bere herriko hizkerara itzultako kristau-ikasbide bat da.

Lan honetan dotrina haren edizio moderno bat aurkeztu nahi izan dugu, euskararen historiaz eman dezakeen lekukotasunagatik.

Lehenengo atalean testuaren ezaugarriez eta itzulpenaren iturriez zenbait xehetasun emango ditugu. Bigarrenean, testua bera aurkeztuko dugu, egoki ulertzeko beharrezko oinoharrekin. Hirugarrenean, testuaren hiztegia jasoko dugu.

Giltz hitzak: *Leintz Gatzaga, dotrina, XIX. mendea, mendebaleko euskara, edizioa.*

Abstract

The catechism of Gatzaga (1862) is a Christian doctrine translated by the priest of Leintz Gatzaga (Gipuzkoa) into the Basque variety of this village.

The aim of this paper is to present a modern edition of that catechism as a material for further historical linguistic studies.

In the first part of the paper some details on the text and the sources of the translation are given. In the second part, we present the text of the catechism with the explanatory footnotes. In the third part, a vocabulary of the text is collected.

Keywords: *Leintz Gatzaga, catechism, 19th century, Basque western dialect, edition.*

1. Sarrera¹

Azken urteetan itzal samarrean egon den Gatzagako dotrina berrargitaratzen dugu lan honetan.² 1862an Gasteizen argitaratu zen testu hau 1828ko Laudioko dotrinaren moldaketa bat da, Leintz Gatzagako hizkerara egokitua. Bonapartek Gatzagako dotrinaren ale bat eskuratu zuen eta haren interesa piztu zuen nonbait, beste bi ale

¹ Lan hau Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailaren ikertzaileak prestatzeko programako dirulaguntzari esker burutu da. Eskerrak eman nahi dizkiogu Joseba Lakarra irakasleari bere laguntza eta oharrengatik.

² Ale hau Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekan gordetzen da [LA-030/5-10 Digitalizatua (NAS 14979)]. Bihoakie gure esker ona Pruden Gartzia eta Josune Olabarriari liburua aztertzeke emandako erraztasunengatik.

eskatu baitzizkion Etxenikeri eskutitz batean (in Urquijo 1910). Eskutitz horretan Bonapartek zioen ordura arte inoiz imprimatu ez zen hizkera batean idatzita zegoela kristau-ikasbide hura eta beharbada, ez zitzaion arrazoirik falta. Hizkera horretako lekukotasunik zaharrena izan ala ez, gure ikerketarako axolazkoa iruditu zaigu inolaz ere, eta beste ikerlari ororen eskura ipini nahi izan dugu, testuak beste hainbat euskalariaren arreta ere merezi duelakoan.

Vinsonen bibliografian 67. zenbakia darama liburu honek eta bertan, lau argitalpen aipatzen dira (eta Urquijok beste sei gehitzen dizkio). Laudiokoa zein Gatzagako zenbaki horren pean datoz:

67. a) Cristiñau Doctrinia, aita Gaspar Astetec erderaz escribedua eta guero d. Gabriel Menendez de Luarcac gauza asco erantzita atera ebana. *Bilbao*, F. Morales, 1828.

67. b) Cristiñau Doctrinia... *Bilbao*, 1850, 4.º.

67. c) Cristau-doctrinia, Jesuita aita Gaspar Astetec erderaz escribedu, ta guero d. Gabriel Menendez de Lúarca canonigo jaunac gauza ascogaz gueitu ebana, oraiñ Gatzagaco abade jaunac erri onetaco eusqueran arguitara ataraten dabena: azquenian Goixe ta gabeco egunian eguniango cristau cereguñiac, Claret Arzobispo Jaunaren liburuchuc dacardenac, eta Errosarixo santua errezetaco modua erantzita. *Vitorixan*, I. Egaña, 1862. Pet. in-16.-107 p.

67. d) Cristau... *Bilbao*, 1868.

Sorrarainen katalogoan, berriz, beste argitalpen hauek datoz 237. zenbakiarekin:

CRISTAU DOCTRINIA... oraiñ Gatzagaco abade jaunac... *Bilbao* 1854. in 8.º

CRISTAU DOCTRINIA... *Vitorixan* 1862, Egaña. in 16.º-107 p.

AITA GASPAR ASTETE-EN CRISTIÑAU DOCTRINIA... *Laudiyocho Abade Jaunen encarguz eta costuz...* irugarrenez imprimidu da. *Bilbao* 1868, Delmas. in 8.º-72 p.

CRISTIÑAU DOCTRINIA... *Laudiyocho Abade Jaunen encarguz eta costuz...* Eta orain bogtgarrenez imprimidu da. *Bilbon* 1890, Delmas. in 12.º-73 p.

Uriartek Bonaparteri igorritako eskutitzetan ere aipatzen da Laudioko dotrina. 1860an lehen aldiz Bizkaian erabiltzen ziren kristau-ikasbideen artean aipatzen du: "la Doctrina de Llodio, que se aprende en muchos pueblos de Vizcaya" (Ruiz de Larrinaga 1957: 224)

1867ko eskutitz batean, berriz, dotrina haren berrargitalpenaz hitz egiten dio printzeari:

Los de Llodio reimprimen el Catecismo retocado casi enteramente. Delmas le reimprime. A mí me está enviando las tiradas, a fin de que las corrija (270). Todo lo que se imprime y reimprime en Bilbao, viene a mí para la corrección, pero de valde; cuando se reimprima, enviaré a S. A. uno o más ejemplares. Me parece bastante bueno. (in Ruiz de Larrinaga 1958: 428)

Jakina denez Laudioko dotrina urte askoan zehar erabili izan da Laudion eta inguruko herrietan eta argitalpen ugari izan ditu (cf. Urkijo 1994). Orain *Euskal Liburutegi Digitalean* argitalpen horietako gehienek aleak eskura ditugu eta baliabide hori erabiliz Vinson eta Sorrarainen zerrendak osatu eta zuzendu ditzakegu. Honakoak dira xx. mendea baino lehenago dotrinak izan zituen argitalpenak:

— 1828. Bilbo (Morales): *Cristiñau doctrinia Aita Gaspar Astetec erderaz escribedua eta guero D. Gabriel Menendez Luarcac gauza asco erantzita atera ebana.*

Orain eusquerara biyortuta, urteiten dau arguitara cerbaist gueiyagoturic. Laudiyoco Abade Jaunen encarguz eta costuz. 105 or.; 16 cm.

- **1854.** Bilbo (Depont): *Cristiñau doctrinia... Eta orain bigarrenez imprimidu da.* 73 or.; 15 cm.
- **1868.** Bilbo (Delmas):³ *Aita Gaspar Astete-en Cristiñau Doctrinia D. Gabriel Menendez Luarcac gauza asco erantzita atera ebana. Eta guero cerbaist gueyagoturic ta eusquerara biyortuta Laudiyoco Abade Jaunen encarguz ta costuz arguitara urten ebana. ...irugarrenez imprimidu da.* 72 or.; 14 cm.
- **1877.** Bilbo (Delmas): *Cristiñau doctrinia... Eta orain bostgarrenez imprimidu da.* 71 or.; 14 cm.
- **1890.** Bilbo (Delmas): *Cristiñau doctrinia... Eta orain bostgarrenez imprimidu da.* 73 or.; 16 cm.
- **1891.** Bilbo (Delmas): *Aita Gaspar Astete-en Cristiñau Doctrinia. ...laugarrenez imprimidu da.* 64 or.; 14 cm.
- **1894.**⁴ Tolosa (Lopez): *Aita Gaspar Astete-en cristiñau doctrinia...* 111 or.; 15 cm.
- **1895.** Durango (Elosu): *Aita Gaspar Astete-en Cristiñau Doctrinia...* 87 or.; 16 cm.

Gatzagako dotrina, berriz, badirudi behin bakarrik argitaratu zela:

- **1862.** Gasteiz (Egaña): *Cristau-doctrinia, Jesuita aita Gaspar Astetec erderaz esribidu, ta guero d. Gabriel Menendez de Luarca canonigo jaunac gauza ascogaz gueitu ebana, orain Gatzagaco abade jaunac erri onetaco eusqueran arguitara ataraten dabena: azquenian Goixe eta gabeco egunian eguniango cristau cereguinac, Claret Arzobispo Jaunaren liburuchuac dacardenac, eta Errosarixo santua erreze-taco modua erantzita.* 107 or.; 10 cm.

Gatzagako dotrina hori ere aipatu zion Uriartek Bonaparteri 1862ko abenduan eta badirudi ale bat ere bidali ziola: “El cura de Salinas de Guipúzcoa ha impreso la Doctrina, he pedido algunos ejemplares y pondré uno a disposición de S. A.” (Ruiz de Larrinaga 1957: 441).

Itxura batean, Bonapartek lehenengo ale hori eskuratu eta gero idatziko zion Etxenikeri beste bi ale eskatuaz:

Paris, 38 Rue Montabor le 2 janvier 1862.

Mon cher Monsieur Echenique,

I a paru à Vitoria il y a peu de temps un nouveau catéchisme très-important pour moi, car il est écrit dans la variété du dialecte biscayen qui est en usage dans la ville de Salinas ou Gatzaga de Guipúscoa. Je possède déjà un exemplaire de ce curieux spécimen d'un dialecte basque qui n'avait pas encore été imprimé et j'ai remarqué avec plaisir que toutes les notes que j'avais prises à mon passage à Salinas se trouvent ainsi

³ Uriartek 1867an aipatzen zuen «orraztutako» berrargitalpen hau, beraz, hurrengo urtean aterako zen.

⁴ Argitalpen honen alerik ez dago Liburutegi Digitalean, baina Urquijok aipatzen zuen eta Koldo Mitxelena Liburutegian aurkitzen da.

confirmées. Je désirerais ardemment posséder deux autres exemplaires de ce catéchisme dont voici le titre exact: *Cristau-Doctrinia jesuita aita Gaspar Astetec erderaz escribidu, ta guero D. Gabriel Menendez de Luarca, Canonigo jaunac gauza axcoqaz [sic] gueitu ebena. Orain Gatzagaco Abade Jaunac erri onetaco eusqueran arguitara ataraten dabena: azqueñian goixe, eta Vitorixan: Ignacio Egañaren Moldeteguixan 1862garren urtian.*

Comme je tiens beaucoup à avoir des exemplaires parfaits, et que vous avez déjà été si aimable à mon égard, je vous prie de vouloir bien m'envoyer ici par la poste à Paris 38 Rue Montabor ces deux exemplaires bien renfermés dans une bonne enveloppe, comme si le tout ne formait qu'une grosse lettre. (in Urquijo 1910: 233)

Arazoa da datak ez datozela bat. Uriartek 1862ko abenduan eman zion Gatzagako dotrinaren berri Bonaparteri eta Bonapartek Etxenikeri idatzitakoak 1862ko urtarrilaren 2ko data darama. Pentsatzekoa da 1862an barik, 1863ko urtarrilean idatzi zuela Bonapartek eskutitz hori, dotrinaren argitalpen data 1862koa baita.

Gatzagako dotrina ez da Liburutegi Digitalean aurkitzen. Azkue Bibliotekan ale bat baino gehiago gordetzen dira, baina bata ere ez da osoa. Daukaten edizio original bakarrari 97-100 orrialdeak falta zaizkio. Fotokopiatuta duten beste ale batek baditu 97-100 orrialdeak, baina hari ere beste orrialde batzuk falta zaizkio.

Gatzagako abadeak Laudioko dotrina eredu bezala hartuta burutu zuen bere lana eta argitalpen datei begiraturaz gero esku artean izan zuen alea lehenengo bi edizioetako bati zegokiona izango zen (1828koa edo 1854koa). Jakina da, gainera, hirugarren ediziorako zenbait aldaketa egin zizkiotela Laudioko dotrinari eta Uriartek berak berrikusi eta zuzendu zuela argitaratu aurretik. Izenburuan bertan ere aldaketa dago.

Bonapartek Gatzagako dotrina eredu bezala erabiltzea proposatu zion Etxenikeri, Nafarroako hizkeretara Astetearen itzulpena egiteko. Itzultzaileek nahiago bazuten, gatzelaniazko testutik zuzenean itzul zezaketela idatzi zion (cf. Urquijo 1910: 234).

Interesgarria litzateke urteetan zehar euskaraz idatzitako kristau-ikasbideen arteko loturak ikertzea. Nabamena da ez direla guztiak Asteteren dotrinatik zuzen-zuzenean eta hitzez-hitzez norik bere herriko hizkerara itzultitakoak. Dagoeneko XIX. mendeko idazleek lehenago euskaraz idatzitako erlijio-testu batzuk ezagutu eta eskura izango zituzten eta ziur aski horiek eredu edo iturri gisa erabiliko zituzten.

Esan dugu, esate baterako, Gatzagako abadeak erabili zuen iturri nagusia Laudioko dotrina izan zela, baina ez zen bakarra izan. Izenburuan bertan aditzera ematen denez, Luarcak gehitutako Asteteaz gain, *Egunian eguniango cristau-cereguinac Claret Arzobispo Jaunaren liburuchuac dacardenac* datoz; liburutxo hori garai hartan ospe handia eta edizio ugari izan zituen *Camino recto y seguro para llegar al cielo* da. Horrez gain, beharbada euskarazko beste lan batzuekin eta herrian erabiltzen ziren otoitzak bilduta Asteteari gehitu zizkion atalak osatu eta moldatuko zituen.

Hainbat arrazoigatik inportantea iruditzen zaigu testuen jatorriaren gaineko gaien sakontzea. Alde batetik, kristau-ikasbide horiek herri-hizkeren adierazgarri eta lekukotasun dialektal gisa erabiltzen ditugu, baina bestetik literatur-euskalki deiturikoak finkatzen lagundu zutela esaten dugu; argi dugu testuok balio handia dutela euskalkien historiaren ikerketarako, baina zalantzak sortzen zaizkigu testuetan aurkitutako aldaerak interpretatzeko orduan. Testuen jatorria ezagutuz gero kontu handiagoz erabiliko ditugu lekukotasunak eta ondorioz baieztapen sendoagoak egin ahal izango ditugu herri hizkeren zein literatur euskalkien historiaz.

Dena den, testuaren jatorriarena beste lan baterako ikergaia da. Oraingo honetan, testua plazaratzea da gure helburua eta hurrena, dagoeneko esku artean dugun lana, Laudioko dotrina eta Gatzagakoaren arteko alderaketa argitaratzeko asmoa dugu.

Gure edizioko oinoharretan konparazio baterako beste testuetatik jasotako aldeak ere ekarri ditugu kasu batzuetan testua egoki ulertzeko lagungarri iruditu zaizkigunean. Hauek dira aipatu ditugun testuak eta erabili ditugun edizioak:

La: Laudioko *Cristiñau doctrinia* (Astete 1828, erreproduzio digitalizatua)

G. Albeniz: *Acto contriciocoa eriotzaco orduracò* (Fidel Altunaren edizioa)

Laz: *Lazarraga eskuizkribua* (Bilbao, G. et al. 2010)

2. Testua

<1>

CRISTAU-DOCTRINIA

Jesuita Aita Gaspar Astetec erderaz escribidu ta guero D. Gabriel Menendez de Luarca

Canonigo Jaunac gauza azcogaz gueitu ebena

Oraiñ Gatzagaco Abade Jaunac erri onetaco eusqueran arguitara ataraten dabena

Azquenian goixe ta gabeco egunian eguniango cristau cereguiñac, Claret Arzobispo

Jaunaren liburuchuac dacardenac eta Errosarixo santua errezetaco modua erantzita

Vitorixan: Ignacio Egañaren Moldeteguixan 1862garren urtian.

<3>

LICENCIA

Secretaria de Cámara y Gobierno del Obispado de Calahorra y la Calzada. —Calahorra Febrero 20 de 1862, —Visto el Catecismo de doctrina cristiana del P. Jesuita Gaspar Astete, añadido por el Sr. Menendez de Luarca, y últimamente traducido al vascuence por el Sr. Cura de Gatzaga con adiciones de prácticas piadosas tomadas del Excmo. e Íltm. Sr. Claret, mediante a que a virtud de comisión de S. S. I. el Obispo mi Sr. ha sido reconocido, y se halla conforme a los dogmas de nuestra Sta. Religión, desde luego dicho Íltmo. Sr. Obispo dijo que prestaba y prestó su licencia y autorización competente para que se proceda a su impresión conforme el original presentado en esta Secretaría de cámara. Así lo acordó S. S. I. el Obispo de mi Sr. de que certificado. —Dr. D. Vicente de Manterola. —Scrio.

<5>

CRISTAU IRACURLE EUZQUELDUNARI

*aurraz berba batzuc, liburucho onetan escribiduta dagoana obeto irácurri eta aittuteco.*⁵

1.ª Cristau dotriña au iracurten asi ta beriala esango dozu zeure artian,⁶ cristau iracurle maittia: eztoгу guc erri onetan esaten *Aittiaren, eta Semiaren, eta Es-*

⁵ *aittuteco*: 'ulertzeko'.

⁶ *zeure artian*: 'zeure baitan, zeure buruari'.

piritu santuaren icenian; Jangoicuaren gracia; Espiritu santuaren doyac; Ceruaren eta lurraren criadoria; eta bai Aittien, eta Semien, eta Espiritu santuen icenian; Jangoicuen gracia; Espiritu santuen doyac; Ceruen eta lurren criadoria. Eguixa dixo zu, alaxe da. Baña, nola *Aittiaren, eta Semiaren, eta Espiritu santuaren icenian; Jangoicuaren gracia; Espiritu santuaren doyac; ceruaren eta lurraren criadoria* esanaz, edo letraz ifiñita, argui ta garbi aiquetan emoten⁷ dan Aitta bat bacarra, Seme bat, Espiritu santu bat, Jangoico bat, ceru bat, lur bat dala guc orduan orrela esanaz edo escribiduta goguan daucaguna ta aiquetan emon gura doguna; eta *Jangoicuen <6> gracia, Espiritu santuen doyac etc.* esanaz edo escribiduta elitzaquian aiñ argui ta garbi aiquetan emongo Jangoico bat bacarra, edo bat baño gueixago, Espiritu santu bat bacarra, edo bat baño guexago dan guc orduan goguan daucaguna, edo aiquetan emon gura doguna; orregaitic, erraquetaco oñic iñori ez emotearren, ifiñten da cartilla onetan *Jangoicuaren, Aittiaren, Semiaren, Espiritu santuaren etc.* Baña, baldin esan gura bozu, emen esaten dogun les, *Jangoicuen gracia, 'la gracia de Dios', Espiritu santuen doyac, 'los dones del Espiritu santo', ala dixozunian⁸ aittu ta sinistu* biar dozu Jangoico bacar bat, Espiritu santu bacar bat dala zuc orduan goguan dauczuna, eta ez bat baño guexago; eta ala aittu azqueró bapere billdur baric esan daiquezu, *Jangoicuen gracia, Espiritu santuen doyac etc.* Eguixa da acentua nun ifiñi edo ezarten jacon berbiari icusita, igarri leixola⁹ bat bacarric edo bat baño gueixago aiquetan emoten daben berbiac; contu daigun¹⁰ acentua badago azque-nengo silaban, edo berba azquenian, bat bacarric aiquetan da, eta ez bat baño gueixago, emen les: *guizonác gorde ditu Jangoicuén legueco mandamentuac* 'el hombre ha guardado los mandamientos de la ley de <7> Dios', *Guizonén buruá* 'la cabeza del hombre'. Baña acentua berba azquenian ezpadago, eta bai azquen-aurrian edo berba azquena baño lenago, emen les, *guizonác gorde ditue guizonén aguinduac* 'los hombres han guardado los mandamientos de los hombres', onela esanda edo letraz ifiñita, orduan, guizon bat baño gueixago aiquetan dá. Orregatic pe, ezdabaidetaco lecuric ez emotearren ifiñten da cartilla onetan *Jangoicuaren gracia, Espiritu santuaren doyac, ceruaren eta lurraren Criadoria etc.* Baña esan dana contuan euquita, eta esan dan les aittuta, erraquetaco billdur baric esan daiquezu *Jangoicuen, Espiritu Santuén etc.*; cegaitic ece, onela escribiduta edo esanda edoceñec aittuco dau Jangoico bat, Espiritu santu bat, eta ez gueixago⁽¹⁾. Beste berba batzuc, naiz ez acen-turic ifiñi, argui ta garbi aiquetan emoten daube bat bacarric dala, eta ez guexao, contu daigun: *Elexien, santien, eguiten dabenen*; cegaitic ece bat baño gueixao aiquetan emoteco esaten da *Elexén edo Elexeen; Santén, Santeen; eguiten daube-*

⁷ *aiquetan emoten*: 'aditzera ematen'.

⁸ *dixozunian*: 'dioxunian, esaten duxunian'. Ez daramate *-n-rik *io(n)* 'esan' erroko adizki trinkoek (B *diño...*).

⁹ *igarri leixola*: 'antzman lekiokela, dakiokela'. *Igarri* aditzak *duldio* erregimena du; kasu honetan, *leixo (<le(g)io)* adizkia formaz *nor-nori-nork* erakoa da, baina adieraz inpersonala. Ahalerazko adizkiez ik. 57. oh.

¹⁰ *contu daigun*: 'kontu egin dezagun, demagun' edo testuinguru batzuetan 'adibidez, esate baterako' adiera ere izan dezake.

⁽¹⁾ Baldin ba gura bozu, borrau daiquezu *ar* guztietan, eta orduan gueratuco jatzu zuc gura dozun les, *Jangoicuen, Ceruen, etc.*

nen. Derichat, esanaz dala azco¹¹ edoceñi gauza onen <8> gañian biar dan arguita-suna emoteco. **2.ª** Goacen oraiñ beste gauza batzuetara. Erderaz eta eusqueraz *lya* ta *nya* esateco balixetan garian les *ll* eta *ñ* letra bi oneicaz, orreláxe euzqueraz *sya* ta *tya* esateco balixetan gara *x* eta *tt* letra doblau bi oneicaz, izanic *x* ese bi curtsauac:¹² contu daigun, *auxe*, *orixe*, *Elexa*, *aitta*, *aittatu*. **3.ª** Eusquerazco liburuetan sarri icusico dozu escribiduta *autsa*, *gatza*, *batzuc* eta iracurten da *au-tsa*, *ga-tza*, *ba-tzuc*. **4.^a** Eusqueraz sarri ta sarri letra bat edo gueixao esan baric ichi, edo quenduten da, edo besteren bategaz cambixetan da, eta ori eguiten da leunago edo polittuago berba eguitear[r]en, gueixenetan beintzat: contu daigun, *Jaungoicoa*, *Jangoicoa*, *Jaincoa*, *Jaungoicua*, *Jangoicua*, *Jaincua*; *aguiñdu*, *aiñdu*; *eguiñ*, *eiñ*; *deica nago*, *nagotzu*, *nao*, *naotzu*, *nau*, *nautzu*, *zagoz*, *zaoz*, *zauz*; *jan eguizu*, *ja izu*, *jan eizu*; *oraiñ*, *oraiñche*, *oiñ*, *oiñche*; *berialaxe*, *belaxe*; *gueixago*, *gueixao*, *gueixau*; *jaten deutzut*, *deustazu*, *jaten dotzut*, *doztazu*, *badotzut*, *botzut*, *badoztazu*, *boztazu*; *badago*, *bago*; *zu leguez*, *leguezcoric*, *zu les*, *lescoric*, *lacorric*; *certaraco*, *cetaraco*, *cetaco*; *billdur bagaric*, *billdur baric*; *azal bagacoa*, *azal bácoa*, *azal bacua*; *argaitic*, *agaiti*, *ortic*, *onuntz*, *or-* <9> *ti*, *onutz*; *desiadu*, *desiau*; *honradu*, *honrau*, *ondradu*, *ondrau*; *araco*, *aco*; *eusqueraz*, *escueraz*; *pecatua*, *becatua*; *icutu*, *ucutu*; *ifñi*, *imiñi*. **5.ª** Baita esaten dou: *sinistuten*, *sinisten*, *sinisquetan*; *aguiñduten*, *aiñduten*, *aiñdduten*, *aiñquetan*, *adorauten*, *adoretan*; *erreverentziaduten*, *erreverentziauten*, *erreverentzietan*; *serviduten*, *servietan*, *servitan*; *quenduten*, *sartuten*, *quentzen*, *sartzen*. **6.ª** *Dago jarriric*, *edo etzinic*,¹³ *etorrico da contu artzera eta juzguetara baño azcoz sarrixago esaten dou emen*, *jarritta*, *edo etzinda dago*, *etorrico da contu artzen eta juzguetan*. **7.ª** *Aiñ laister*¹⁴ *esaten dou diranac*, *dirala izan gaitzela*, *ceiñda*, *dirianac*, *diriala*, *izan gaitiala*; *Criadoria*, *Criatzallia*, *Eguillia*; *Glorificadoria*, *Glorificatzallia*, *Glorixa-emolia*. Ara ejemplu bat emen berba eguiten dogun moduan cer falta dan edo cer cambixetan dan obeto ezaututeco:

Ja izu ba onche be nic les billdur baric aco ogui azal bacua.

Jan eguizu bada orainche bere nic leguez billdur bagaric araco ogui azal bagacua.

Jaincuac aiñddua eitten ezpozu gauz onic eztozu izango.

Jaungoicuac aguiñdua eguiten ezpadozu gauza onic ezdozu izango.

<10> Uste dot echatzula oiñ aiñ gach eguiñgo escueraz iracurtia eta iracurten dozuna aittutia.

Esana esanda, oraiñ esaten dotzut, cristau iracurle maittia, Jangoicuac bere irudi eta antzerá eguiñac gariala, eta garian guztia, eta dogun guztia, berac emona dogula, eta ala, garian guztia eta dogun guztia berari zor dotzagu. Eta cer, gure Jaun andi ta alde guztietatic mecedez bete ta ingurututen gaben¹⁵ gure Onguille prestu onegaz vicico ete gara aztuta? Ez ete dogu gure Jangoico onguille maittaga-

¹¹ *azco*: ‘aski, nahikoa’.

¹² *curtsauac*: ‘gurutzatuak’.

¹³ *etzinic*: ‘etzanik’. *Etzinic* eta *etzinda* aldaerak ageri dira hemen, baina *etzateracuan* (22), *etzan* (92) eta *etzalecua* (94) aurrerago.

¹⁴ *aiñ laister*... *ceiñda*...: gatzelaniatzko “tan pronto... como...” egituraren ordaina.

¹⁵ *gaben*: ‘gaituen’, pluralgilerik gabeko laguntzailea.

rixa alic onduen ezautu, servidu ta viotz-viotzeti ametaco aleguñ guztia eguiño? Beguixac idiguitia dogu azco, gure Jangoico ona nolabait esaututece; gueure errazoiaren argui ta esagumentuaz gueure buruari ta gueure inguruan daozen gauzai beguiratu ta gauza guzti oneic ixill-ixillic eta mutu-muturic beriala esaten dozcue: Beguirà o guizona, Jangoicuac zuretzat eguiñac gara! Eta gueure barruac, gueure contzientziac pe esaten dozcu: Bai, alaxe da, ni be Jangoicuac eguiña naz! Beraz, errazoyaren¹⁶ argui onegaz beronegaz bacarric Jangoicua nolabait ezautu badaiquegu, cer izango da fede jangoicozcuaren arguixaz Jangoicuari ta berac guri <11> eguiñico mecediai beguiratuten badotzegu? Orduan dacuzcu¹⁷ arguiruago noraño-cua dan Jangoicuaren guizonaganaco amorixua! Orduan dacuzcu bere ontasun eta misericordia dala esan al baño andixaua, ondobacua,¹⁸ cabubacua, azquenbacua! Jaungoicuaren seme bacarra guizonari dotzan amorixoz guizon eguin! Guizonen artian vici, onei cela vici biar dauben bere vicimoduaz iracustearren! Curtze baten ill, guizona pecatuti ta betico eriotzati libretarren! Eta, cristau iracurle maittia, fedeco egui oneic, eta fediac berac iracuzten dozcun beste azcò cela jaquingo dituzu, baldiñ cristau dotriña ezpadaquizu? Cristau dotriña onetan ba icasi ta jaquingo dozu nor dan Jangoicua, cela Jangoico maittagarri au servidu ta amau biar dozun bere vorondatia eguiñaz, eta artaco cer dan zuc eguin biar dozuna. Bai, ene viotzeco cristau iracurle maittia, auxe da gure eguiteco lenena, eta gure Jesus onac esaten dozcun les gure eguiteco bacarra ta biarra.¹⁹ *Jangoicuari billdur izan eta bere mandamentuac gorde izu eta auxe da*, esaten dozcu jaquintzuac, *guizon guztia*. Orixe da guizon izatia. *Zorionecuac*, esaten dozcu Jesus onac berac, *Jangoicuaren berbia entzun eta gordeten daubenac*. <12> Equiñ ba, eta ez ichi vici zarian artian ceure eguiteco ta lan oni. *Gustau ta icusi iquezu*²⁰ David erregue santuac esaten dozcun les, *ce biguna ta gozua dan gure Jangoicua*. Eta zubeic gurasuoc, baldiñ maitte ta laztan badituzue ceuben humiac, iracutsi, ala berbaz nola obraz, ceuben humecho orrei gazte-gaztetatic dotriña onetaco gauza biar-biarrenac eta errezenac, eta aurra²¹ jarraitu lan oni, aric eta ceuben semiac euren estadu edo vicimodua artu arte. Auxe da ceuben semiai eguiñ daiquiozuen mecederic andixena. Auxe da zubeic obligaciñoz eguin biar dozuena. Acorda zaitece gure Jangoico ta Aitta onac berac dotriña cerutico eder au berbaz eta obraz guri iracutsi ta emon ebela curtze baten bere vicixa gu salvetarren. Zubeic pe, gurasuoc, daucazuen aittatasuna beragandic daucazue; eguiñ izube ba zubeic pe ceuben humien onagatic, nequiari parcatu baric, berac bere humiacgaiti eguiñ dabena. Orixe da berac emoten dotzuen encargua. Zorionecuac zubeic eta ceuben semiac orain eta guero beti, baldiñ ala eguiten badozue. Amen Jesus.

¹⁶ *errazoyaren*: jat. *errazaoyaren*.

¹⁷ *dacuzcu*: 'ikusten dugu'.

¹⁸ *ondobacua*: 'hondogabea, infinitua'.

¹⁹ *biarra*: 'beharrezkoa'.

²⁰ *icusi iquezu*: 'ikusi ezazu (geroan)', *egin* aditz laguntzailearekin osatutako geroaldiko aginterazko forma da *iquezu* (< egikezu).

²¹ *aurra*: 'aurrera'.

<13>

PECATARIXENTZAT AVIXU PROVECHUGARRIXA.

<p>1. Urteizu²² pecatarixa
lenbaitlen pecatutic,
alde izu ocasiñotic
ceñetan zaocen sartuta.</p> <p>2. Izan liteque gaur gabian
zu oyan illtia,
baitta infernuan sartzia
bixar baño len.</p> <p>3. Ichi daixegun vicio orrei,
ceintzuc gauquen²³ galduric,
eta parca escatu ber-bertatic
Jangoicuari viotz-viotzetic.</p> | <p>4. Lotzaz isten badozu
confesau baric pecatua,
ceruric izango eztozu
eta bai beti-betico infernua.</p> <p>5. Eriotzaco orduan da
gach ondo confesetia,
lenao acorda zaitte ba
becatari tristia.</p> <p>6. Orain negar eguizu
becatutic urteteco,
biarbada balixoco eztotzu
negar eguitiac guero.</p> |
|---|---|

<14>

7. Sinistu ta eguiñ daigun
liburu onetan esaten dana,
orrela glorixa gozau daigun
iñoz be acabaucó eztana.

SARTZAIXERIA.

Cristau fededun guztia
dagoz obligauric
devociño izaten
euren viotz guztitic
Jesus gure arguixaren
curtze santuari;
nun ill gura izaeben²⁴
gu ataratearren
gure pecatuaren
eta etsai guestuaren
cativerixo gogorretic.
Orregatic bá,
oittu biar zará
sarri señatutera
eta Aittien eguitera,

²² *Urteizu*: 'irten ezazu'. Aginterazko adizki hauek ez dira berez adizki trinkoak, baizik eta aditza eta laguntzailea elkarri itsatsita (< *urten egizu*). Ikusi dotrinaren hitzaurrean esaten dena: «Eusqueraz sarri ta sarri letra bat edo gueixao esan baric ichi, edo quenduten da, edo besteren bategaz cambixetan da (...): contu daigun, (...) jan eguizu, ja izu, jan eizu» (8). Aginteratik kanpo ere -n galdu ohi da testuinguru fonetikoagatik: *izaeben* (14)...

²³ *gauquen*: 'gauzkatzen', pluralgilerik gabeko forma.

²⁴ *izaeben*: 'izan zuen'. Ik. 22. oh.

iru curtze eguiñaz,
 lenengua becoquixan,
 Jaincuac librau gaixan
 pensamentu gwestuetatic;
 bigarrena auan,
 <15> Jaincuac librau gaixan
 berba gwestuetatic;
 irugarren bularretan,
 Jaincuac librau gaixan
 obra ta desio gwestuetatic,
 esanaz onela:

Curtze santuaren † señaigaitic, gueure † etsayetatic librau gaizu, † gure Jauna ta Jangoicua. Aittiaren eta Semiaren † eta Espiritu Santuaren icenian. Amen.

CREDUA.

Sinisten dot Jangoico Aitta guztiz poderoso ceruaren eta lurraren Criadoriagan; eta bere seme bacar Jesu Cristo gure Jaunagan; cein Espiritu santuaren obraz eta graziaz sortu ta jaixo zan Maria Virginiagandic; padecidu eben Poncio Pilatosen aguiñdupeian, izan zan curtzian josixa, illa ta enterraua; jachi zan infernetara; andic irugarren egunian viztu zan illen artetic; igo zan ceruetara ta jarrita dago Jangoico Aitta guztiz poderosuaren escumatatic; andic etorrico da vicixac eta illac juzguetan. Sinisten dot Espiritu santuagan. Elexa santa catoliquia, Santuen co- <16> muniua, pecatuen parcaciñua, araguiaren erresurreciñua eta vicitza seculacua. Amen.

AITTAGURIA.

Aitta guria, ceruetan zaocena, santificau bedi zure icena, betor gugana zure erreñua; eguin bedi zure vorondatia, nola ceruan ala lurrian. Emon iguzu gaur gueure egunian eguniango oguixa; eta parcatu iguzu gure zorrac, guc gure zordunai parcatuten dotzegun les; eta ez iguzu ichi tentaciñuan jausten, baña librau gaizu gachetic. Amen.

AVE MARIA.

Ave Maria, graziaz betia, Jauna da zugaz, bedencatia zara zu andra guztien artian, eta bedencatua da zure sabeleco frutua, Jesus.

SANTA MARIA.

Santa Maria, Jangoicuaren Ama, erregutu izu gu becatarixocgaiti orain eta gueure eriotzaco orduan. Amen Jesus.

<17> SALVIA.

Jangoicuac salva zaixala, Erreguiña Ama misericordiazcua, vicitza, gozotasun eta esperantza gueuria. Jangoicuac salva zaixala. Zuri deica gaotzu²⁵ Evaren hume des-

²⁵ *gaotzu*: 'gaude gu zuri', *egon* aditzaren NOR-NORI forma trinkoa.

terrauoc. Zuri gaotzu cispuruca, sentimentuz eta negarrez, negarrezco lecu onetan. Ya ba, Abogada guria, biurtu izu gugana zure begui erruquitsu orreic eta destierru au iraota, iracutsi iguzu Jesus zure sabeleco frutu bedencatua ¡O guztiz biguna! ¡O erruquiz betia! ¡O Maria Virgiña gozua! Erregutu izu gugaitic, Jangoicuaren Ama santia, merci daigun Jesu Cristoren promesac alcantzetia. Amen.

Jangoicuaren legueco mandamentu edo aguinduac dira amar:

Lenengo irurac beguiratuten dotze²⁶ Jangoicuaren hondriari, ta beste zazpirac progimuaren provechuari.

Lenengua, Jangoicua gauza guztien gañian ametia.

Bigarrena, bere icen santuaren contra juramentu alperric ez eguitia.

<18> Irugarrena, jaiegunac santifiquetia.

Laugarrena, Aitta ta Ama hondretia.

Bostgarrena, iñor ez illtia.

Xeigarrena, lujuriaco pecaturic ez eguitia.

Zazpigarrena, ez ostutia.

Zortzigarrena, iñori faltso testimonioric ez jasotia²⁷ ta guzurric pe ez esatia.

Bedratzigarrena, progimuaren emazteric ez desietia.

Amargarrena, iñuen²⁸ ondasun bidebacoric ez gura izatia.

Amar mandamentu oneic bittan daoz sartuta, servidu ta ametian Jangoicua gauza guztien gañian eta progimua gueure burua les. Amen.

Articulu fedecua.

Articulu fedecua dira amalau: lenengo zazpirac beguiratuten dotze Jaincotasunari eta beste zazpirac Jesu Cristo, gure Jaun, Jangoico ta guizon eguiazcuaren guizatasun santuari.

Jaincotasunari beguiratuten dotzenac dira oneic:

Lenengua, sinistu Jangoico guztiz poderoso batar bategan.

<19> Bigarrena, sinistu Aitta dala.

Irugarrena, sinistu Semia dala.

Laugarrena, sinistu Espiritu Santua dala.

Bostgarrena, sinistu Criadoria dala.

Xeigarrena, sinistu Salvadoria dala.

Zazpigarrena, sinistu Glorificadoria dala.

Guizatasun santuari beguiratuten dotzenac dira oneic:

Lenengua, sinistu Jesu Cristo gure Jauna guizona dan partez²⁹ Espiritu Santuaren obraz eta graciaz sortu zala.

²⁶ *beguiratuten dotze*: La pertenecietan yacaz (6).

²⁷ *faltso testimonioric ez jasotia*: gaztelaniazko “levantar (falso testimonio)”-ren ordaina; Laudioiko dotrinan eregi aditza erabiltzen da eta Gatzagakoan jaso.

²⁸ *iñuen*: ‘inoren’.

²⁹ *guizona dan partez*: ‘gizona den aldetik’.

Bigarrena, sinistu santa Maria Virgiñiagandic jaixo zala, virgiña edo dontzella zala, semia jaixo baño leen, jaixotian eta jaixo azquero.

Iruigarrena, sinistu eriotza ta pasiñua artu cituala gu becatarixoc salvetarren.

Laugarrena, sinistu jachi zala infernuetara eta bere etorrera santuaren zaiñ eozen guraso santuen arimac andi atara cituala.

Bostgarrena, sinistu irugarren egunian viztu zala illen artetic.

Xeigarrena, sinistu igo zala ceruetara eta jarrita dagoala Jangoico Aitta guztiz poderosuaren escumatatic.

<20> Zazpigarrena, sinistu etorrico dala vicixac eta illac juzguetan, au da, onai glorixa emoten bere mandamentu santuac gorde cituelaco eta giestuai pena beti iraungo dabena gorde etzituelaco. Amen.

Cristau-dotriñiaren aguermen³⁰ edo esplicaciñua ittandu ta erantzuten dala.

Ittanduten dotzut: ;Cristaua zara?

Erantzuten dotzat: Bai jauna, Jangoicuaren graziaz.

Y. Nogandic datortzu cristauaren icen ori? E. Cristo gure Jaunagandic.

Y. Cer esan gura dau cristauac? E. Cristoren guizona.

Y. Cer aiquetan dozu Cristoren guizonagaitic? E. Bautismuan artu eben Cristoren fedia daucana ta bera serviduteco ofreciduta dagoana.

Y. Ceñ da cristauaren señaia? E. Curtze santua.

Y: Cegaitic? E. Cegaitic Cristo curtzian jocixaren eta bertanche erredimidu guinduanen figura edo irudixa dan.

<21> Y. Cembat modutan eguiten dau cristauac señaie au? E. Bitan.

Y. Ceintzuc dira? E. Ciñatu ta santigüetia, edo curtze santuaren eta Aittiaren eguitia.

Y. Cer da ciñatutia? E. Ezcumaco ats lodixas iru curtze eguitia: lenengua becoquixan, bigarrena auan eta irugarrena bularran, berba eguiten dogula Jangoico gure Jaunaz.

Y. Ya celan? E. Curtze santuaren † señaiegaitic, gueure † etsayetatic librau gaizu, † gure Jauna ta Jangoicua.

Y. Cegaitic ciñatuten zara becoquixan? E. Librau gaixan Jangoicuac pentsamentu giestuetatic.

Y. Cegaitic auan? E. Librau gaixan Jangoicuac berba giestuetatic.

Y. Cegaitic bularran? E. Librau gaixan Jangoicuac obra ta desio giestuetatic.

Y. Cer da santigüetia? E. Ezcumaco ats bixacaz curtze bat eguitia becoquitic bularrera ta ezquerreco sorbal- <22> datic ezcumacora, dei eguiten dotzagula Trinite gultiz santuari.

Y. Ya celan? E. Aittiaren eta Semiaren eta Espiritu Santuaren icenian, Amen.

Y. Noix eguiñ biar dozu señaie au? E. Obra onen bat asten guacen guztian; edo, necesidade, tentaciño edo peligruren batian aurquituten garianian; eta, batez be, uetic jagui, echetic urten edo Elexan sartzen garianian, jatorduan eta etzateracuan.

³⁰ *aguermen edo esplicaciñua*: Laudiokoan *esplicaciñoia* bakarrik dago.

Y. Cegaitic aín sarri? E. Cegaitic beti ta nun-nai gure etzayac pertseguietan gauben.³¹

Y. Ce etsai dira orreic? E. Demoniuá, mundua ta araguixa.

Y. Beraz, etsai orren contrà virtute edo indarra dauco curtziaç? E. Bai jauna.

Y. Nundic dauco curtziaç virtute ori? E. Curtzian bertanche Cristoc bere eriotziaç ventcidu citualaco.

Y. Curtzia adoretan dozunian cer esaten dozu? E. Adoretan eta bedencatuten zaut,³² Cristo, ceure curtze santuaz mundua erredimidu cebelaco.³³

<23> *Cristau-dotriñiaren particiñua edo cristauac jaquiñ biar dittuan gauzac.*

Icusi dogu cristaua zariana cristauaren icen eta señaaliagatic. Esaidazu oraiñ:

Y. Cembat gauza jaquiñ, eta aittu biar dittu cristauac errazoiaren argui edo ezagüerara eldu deiñian?³⁴ E. Lau gauza.

Y. Ceintzuc dira? E. Cer sinistu, cer oraciño eguiñ, cer obrau edo eguiñ, eta cer errecibidu edo artu biar daben jaquitia.

Y. Nola jaquingo dau cer sinistu biar daben? E. Credua edo articulu fedecuaç jaquiñaz.

Y. Nola jaquiñgo dau ce oraciño eguiñ biar daben? E. Aittaguria eta Elexaco beste oraciñuac jaquiñaz.

Y. Nola jaquiñgo dau cer eguiñ biar daben? E. Jangoicuaren legueco ta Elexaco mandamentuac eta obra misericordiaçzuaç jaquiñaz.

Y. Nola jaquiñgo dau cer artu biar daben? E. Elexa Ama santien sacramentuac jaquiñaz.

<24> *Cristau doctriñiaren lenengo sati edo partia, ceñetan aiqúetan emoten diran credua, ta articulu fedecuaç*

Lenengora gatozela, esaizu, noc esan eben credua? E. Apostoluac.

Y. Cetaco? E. Fede santuco gauzac guri iracusteco.

Y. Eta cetaco esaten dozu zuc? E. Cristauoc daucagun fede au autortu edo confesetaco.

Y. Ce gauza da fedia? E. Icusi eztoguna sinistia.

Y. Icusi ceben³⁵ zuc Jesucristo jaixoten? E. Ez jauna.

Y. Ilten edo ceruetara igoten? E. Ez jauna.

Y. Eta sinisten dozu? E. Bai jauna, sinisten dot.

³¹ *gauben*: 'gaituzten', pluralgilerik gabeko laguntzailea.

³² *zaut*: 'zaitut', pluralgilerik gabeko forma.

³³ *cebelaco*: 'zenuelako'. NORR 1. eta 2. pertsona pluraletan *geben* 'genuen' eta *zeben* 'zenuen' beza-lako forma bereziak lekukotzen dira Debagoieneko testuetan. Ezaugarri honek Arabarekin egiten du bat: Laz. *zeben* 'zenuen' (AL: 1153r), G. Albeniz *zaben* 'zenuen' (173), etab. Jatorrian bilakabide fonologiko batek eragindakoak dira: Lazarraga eskuizkribuan ikusten da bokal arteko *-n*-ren galerak eragindako formak direla (cf. Laz AL: 1151v *baceequi* hitzari dagokion oinoharra).

³⁴ *eldu deiñian*: 'heltzen denean', denborazkoa. (La *eltzaiten danian*.)

³⁵ *ceben*: 'zenuen', ik. 33. oh.

Y. Cegaitic sinisten dozu? E. Cegaitic Jangoico gure Jaunac ala aguertu daben eta Elexa Ama santiac ala iracusten dozcun.

Y. Ce gauza dira cristauac les daucazunac eta sinisten dituzunac? E. Elexa ama santa Erromacuac daucanac eta sinisten dituanac.

<25> Y. Eta ce gauza dira zuc eta berac daucazuenac eta sinisten dituzuenac? E. Articulū fedecuac, batez be, creduan daocen les.

Y. Ce gauza dira articulū fedecuac? E. Dira fedeco misterixoric principalenac edo lenenac.

Y. Cetaco dira articulū fedecuac? E. Jangoico gure jaunaren eta Jesu Cristo gure erredentoriaren barri eta ezagüera arguixaua emoteco.

Y. Nor da Jangoico gure jauna? E. Da esan eta asmau al ditequian izate edo gauzaric andi, goren eta miragarrixena; Jaun bat eciñ gueixaoraño eta azquen baric ona, poderosua, jaquintsua, justua, gauza guztien asiera ta fiñ edo azquena.

Y. Trinidadē guztiz santua nor da? E. Da Jangoicua bera, Aitta, Seme ta Espiritu Santua, iru persona distinto edo banaac eta Jangoico eguiazco bacar bat.

Y. Aitta Jangoicua da? E. Bai jauna.

Y. Semia Jangoicua da? E. Bai jauna.

Y. Espiritu Santua Jangoicua da? E. Bai jauna.

Y. Iru Jangoico dira? <26> E. Ez jauna; ezpada Jangoico eguiazco bacar bat, guztiz poderoso bacar bat, beti-betico bacar bat eta Jaun bacar bat.

Y. Aitta Semia da? E. Ez jauna.

Y. Espiritu Santua Aitta edo Semia da? E. Ez jauna.

Y. Cegaitic? E. Cegaitic personac distinto edo baná diran, Jangoico eguiazco bacar bat izan arren.

Y. Beraz, cembat izate edo naturaleza aurquittuten dira Jangoicuagan? E. Izate bat bacarra.

Y. Cembat entendimentu? E. Entendimentu bat bacarra.

Y. Cembat vorondate? E. Vorondate bat bacarra.

Y. Eta cembat persona? E. Iru.

Y. Ceintzuc dira? E. Aittia, Semia ta Espiritu Santua.

Y. Nola da Jangoicua guztiz poderosua? E. Cegatic berac gura izatiaz beste baric eguiten daben gura daben guztia.

Y. Nola da criadoria? E. Cegaitic ecebecetic eguin cituan gauza guztia.

<27> Y. Cetaco eguin eben Jangoicuac guizona? E. Jangoicua bera vicitza onetan servidu ta ametaco, eta guero beti-beticuan gozetaco.

Y. Nola da Salvadoria? E. Cegaitic gracia emon eta pecatuac parcatuten dituan.

Y. Nola da glorificadoria? E. Cegaitic bere gracian dirauanari glorixa emoten doztan.

Y. Baucō Jangoicuac gorputzic edo gorputz echuraric guc les? E. Ez Jangoicua danez, cegaitic dan espiritu utz garbixa edo purua, baña bai guizona danez.

Y. Jangoicozco iru personétatic ceñ eguin zan guizon? E. Bigarrena, ceñ dan Semia.

Y. Aitta eguin zan guizon? E. Ez jauna.

Y. Espiritu Santua eguin zan guizon? E. Ez jauna.

Y. Ceñ ba? E. Semia bacarric, ceñ guizon eguiñda dericho Jesu Cristo.

Y. Beraz orrela, nor da Jesu Cristo? E. Da Jangoico vicixaren Semia, gu salve-<28> tarren eta guri cela vici iracustearren guizon eguiñ zana.

Y. Cembat izate edo naturaleza aurquittuten dira Jesu Cristogan? E. Bi: bata Jaincozcua eta bestia guizonezcua.

Y. Cembat entendimentu? E. Bi: bata jaincozcua, eta beztia guizonezcua.

Y. Cembat vorondate? E. Bi: bata jaincozcua, ta bestia guizonezcua.

Y. Cembat persona? E. Persona Jaincozco bat bacarra, ceñ dan Trinitade santuco bigarrena.

Y. Eta cembat memorixa? E. Memorixa guizonezco bat bacarra, cegaitic Jangoicua danez, gauza guztiac dauco presente eta eztauco, ta ezta biar be, memorixaric.

Y. Cer esan gura dau Jesusen icen onec? E. Salvadoria edo libratzallia.

Y. Cetatic salvau edo librau guinduan? E. Gure pecatuetatic eta Demoniuaeren cativerixotic.

Y. Cer esan gura dau Cristoren icen onec? E. Untaua edo contsagraua.

Y. Cegaz izan zan untaua? E. Espiritu Santuaren graziaz eta doez.

Y. Jesu Cristo gure jauna nola sortu ta jaixo <29> zan Ama Virgiña edo donzelliagandic? E. Obra naturalezaz gañeticua ta millagruzcuca Jangoicua onetan eguiñaz.

Y. Cegaitic dixozu naturalezaz gañeticua ta millagruzcuca? E. Cegaitic Jesu Cristo ez sortu ta ez jaixo izan zan beste guizonac les.

Y. Nola ba sortu zan edo izan zan bere encarnaciñoco misterixua? E. 1. Formau eben Espiritu Santuac Maria Virgiñiaren sabelian bere odol guztiz garbizaz gorputz eder eta falta baco bat; 2. eguin eben ecebecetic arima bat; 3. gorputz eta arimia batu edo unidu cituan alcarregaz; 4 eta instante artan bertan Jangoicuaren Semiac beragan artu ta beragaz unidu cituan gorputz eta arima oneic; eta onela, len Jangoico baño etzana, Jangoico izatiari ichi baric, guelditu zan guizon eguiñic.

Y. Nola jaixo zan millagruz? E. Urteten ebela Maria guztiz santiaren sabeletic bere dontzellatasunaren calte baric.

Y. Ce modutan? E. Egusquixaren arguitasuna cristal batetic iraoten dan les, cristala auxi ta loitu baric.

Y. Eta bere Ama guero beti izan zan virgiña? E. Bai jauna, beti.

<30> Y. Cegaitic ill gura izan eben curtzian? E. Gu pecatutic eta betico eriotzatic libretarren.

Y. Cela ba jauci guintzan gu betico eriotza orretan? E. Gure lenengo guraso Adanec pecatu eguiñaz, nogan guztioic eguiñ gueben³⁶ pecatu.

Y. Cer aiqetan dozu, aco dixozunian, Cristo gure jauna ill azquero jachi zala infernuetara? E. Ez condenauen lecura, ezpada limbora justuac egocenera.

Y. Cer ba, infernu bat baño gueixago al dagoz? E. Bai jauna, lau infernu dagoz; eta derichue condenauen infernua, purgatorixua edo garbiquera lecuca, humien limbua, eta justuen limbua edo seno Abrahamena.

Y. Cer da condenauen infernua? E. Da pecatu mortalien ilten diranac duacen toqui edo lecuca, tormentu guztiz icaragarrizacaz beti-beti penetan anche egoteco.

Y. Cer da purgatorixua? E. Da Jangoicuaren gracion, baña euren pecatuen zorra osoro pagau baño leen, ilten diranen arimac duacen lecuca, pena ta tormentu icaragarrizacaz, garbi-garbi jarri arte anche egoteco.

³⁶ *geben*: 'genuen'; ik. 33. oh.

Y. Cer da humien limbua? <31> E. Da errazoiaren ezagüerara eldu baño len bautismo baric illten diranen arimac duacen lecuá.

Y. Cer da justuen limbua? E. Da, aric eta Jesu Cristoc ceruco atiac idigui arte, Jangoicuaren grácian ilten ciranen arimac, euren pecatuen zorra osoro pagau azquero, iXuacen³⁷ lecuá, eta Jesucristo bene-benetan jachi zana berbera.

Y. Nola jachi zan? E. Jachi zan bere arimia Jaincotazunaz uniduta edo batuta.

Y. Eta nola gueratu zan bere gorputza? E. Jaincotasunaz beragaz uniduta edo batuta.

Y. Nola viztu zan irugarren egunian? E. Barriro alcarganatu edo batuten cirala bere gorputz eta arima glorixaz betia, osterá iñoix be ez illteco

Y. Nola igo zan ceruetara? E. Bere berezco poderixo ta virtutez.

Y. Cer esan gura dau Jangoico Aitta guztiz poderosuaren escumatic jarrita ego-tiac? E. Jangoico danez, Aittac aiña glorixa daucala; ta guizona danez, beste edoceñec baño gueixago.

Y. Noix etorríco dá vicixac eta illac juzguetan? E. Munduaren azquenian edo acaberan.

<32> Y. Eta orduan viztu eguingo dira ill guztiac? E. Bai jauna, gorputz eta arima len izan cituenaquin euraquin.

Y. Eta munduaren azquena baño len juzgauac izango dira guizonac? E. Bai jauna, guztiai illda beriala, contu artu ta sententzia emongo dotze Jangoico jaunac.

Y. Eta ce sententzia izango da orduan artuco daubena? E. Onac Jangoicua gozetacua beti-beti ceruan, eta guestuac pena icaragarrixac padecietacua beti-beti infernuan.

Y. Cer sinisten dozu dixozunian sinisten dot santuen comuniua? E. Cristau fededunac dauquela parte bata bestien arimaco obra onetan, gorputz baten miembro edo sati diranac les, ceñi dan Elexia.

Y. Cer da Elexia? E. Cristau fededun guztiac batera artuta eguiten dauben gorputza, ceñen burua dan Aitta Santua.

Y. Nor da Aitta Santua? E. Obispo nausi Erromacua, lurrian Cristoren³⁸ ordecó edo Vicarixó dana, ceñi guztioac obedecidu biar dotzagun.

<33> Y. Credo ta articulua gañera, sinisten dozu beste gauzaric? E. Bai jauna, escritura sagraduan dagoan guztia ta Jangoicuac bere Elexiari aguertu dotzan guztia.

Y. Ce gauza dira orreic? E. Ez ori niri ittandu, nacelaco jaquiturixabacua. Elexa Ama santiac badittu dotoriac erantzuten jaquingo daubenac.

Maix. Ondo dixozu, iracusliai dagote,³⁹ ta ez zuri, fedeco gaucen contu banabanaca ta luciago emotia; zuretzat asco da articuluen contu Creduan daocen les emotia.

³⁷ *ixuacen*: 'zihoazen'.

³⁸ *Cristoren*: Lehenengo bertsioan *Cristuen*, baina liburuaren amaieran datorren *erracuntzen zuzenvidian* *Cristoren* irakurri behar dela dio. Ikusi dotrinaren hitzaurreko lehenengo puntuan (5-7) genitibo singularreko forma haez egileak azaltzen duena.

³⁹ *dagote*: 'dagokie'.

Cristau dotriñiaren bigarren sati edo partia, ceñetan aiqetan emoten dan escatu biar dana eta Elexa Ama Santien oraciñuac.

Icusi dou cela daquizun sinistu biar dana, ceñ dan lenengua. Gatocen bigarre-nera, ceñ dan escatu biar dana. Esaidazu:

Y. Noc esan eben Aittaguria? E. Jesu Cristoc.

Y. Cetaco? E. Oraciño eguiten guri iracusteco.

Y. Cer da oraciño eguitia? <34> E. Da Jangoicuagana biotza jasó ta mecediac be-rari escatutia.

Y. Cembat modutacua da oraciñua? E. Modu bitacua.

Y. Ceintzuc dira? E. Mentala edo gogozcua, eta vocala edo aozcua.

Y. Cer da oraciño mentala? E. Da arimaco potentziacaz eguiten dana.

Y. Cer eguin biar da memorixiaz? E. Gauza onen bat gogora ecarri.

Y. Cer entendimentuaz? E. Gauza ona bera goguan erabilli, alde guztietati begui-ratu ta ondo auznartu.

Y. Eta cer vorondatiaz? E. Biar laco⁴⁰ frutua atarateco aleguiña eguiñ; contu dai-gun, acto caridadeco edo contri[ci]ñoco eguiazcuac biotz-biotzetic eguiñaz, edo ondo confesetaco eta vicitzia obaturteco asmu benetacua artuaz, edo beste onelangoren ba-tzuc.

Y. Cer da oraciño vocala? E. Berbacaz eguiten dana, Aittaguria errezetan dogu-nian les.

Y. Eta cela oraciño eguin biar da? E. Arreta edo atentziñuaz, humiltasunaz, con-fiantziaz eta iraupen edo perseverantziaz.

<35> Y. Aittaguria esaten dozunian, nogaz berba eguiten dozu? E. Jangoico gure jaunaz.

Y. Nun dago Jangoico gure jauna? E. Lecu guztian, batez be ceruan eta altaraco sacramentu guztiz santuan.

Y. Eta nun dago Jesu Cristo guizona dan partez? E. Bacarric ceruan eta altaraco sacramentu guztiz santuan.

Y. Oraciñuetatic, ceñ da onena? E. Aittaguria.

Y. Cegaitic? E. Apostoluac escatu ta Jesu Cristoc bere aoz esan ebelaco.

Y Cegaitic gueixago? E. Zazpi escabide caridadetic⁴¹ datozenac ditualaco.

Y. Ceintzuc dira? E. Lenengua, santificau bedi zure icena.

Y. Cer escatuten dozu escabide orretan? E. Izan dedilla Jangoicuaren icena mundu guztian ezagutua ta ondraua.

Y. Cein da bigarreña? E. Betor gugana zure erreñua.

Y. Cer escatuten dozu escabide orretan? E. Erreiñau daixala Jangoicuac gure ari-metan, <36> emen lurrian graziaz eta guero glorixa emon deigula.

Y. Cein da irugarrena? E. Eguiñ bedi zure vorondatia, nola ceruan ala lurrian.

Y. Cer escatuten dozu escabide orretan? E. Eguiñ daigula Jangoicuaren voronda-tia lurrian gaocenoc, zorionecuac ceruan eguiten dauben les.

Y. Ceñ da laugarrena? E. Emon iguzu gaur gueure egunian eguniango oguixa.

⁴⁰ *Biar laco*: 'behar bezalako'.

⁴¹ *caridadetic*: jat. *caridade caridadetic*.

Y. Cer escatuten dozu escabide orretan? E. Emon deigula Jangoicuac gorputzarentzat alimentu conveni jacona, ta animientzat gracia ta sacramentuen alimentu espirituala.

Y. Ceñ da bostgarrena? E. Parcatu iguzu gure zorrac, guc gure zordunai parcatuten dotzegun les.

Y. Cer escatuten dozu escabide orretan? E. Parcatu deigula Jangoicuac gure pecatuac, guc injurixa⁴² eta gach eguiñ dozcuenai parcatuten dotzegun les.

Y. Ceñ da xeigarrena? E. Ez iguzu ichi tentaciñuan jausten.

Y. Cer escatuten dozu escabide orretan? <37> E. Ezteigula ichi Jangoicuac jausten, diabruac pecatuan jausi eraiteco dacartcun⁴³ pentsamentu cital eta tentaciñuetan, ezta ai be lecuric emoten.

Y. Ceñ da zazpigarrena? E. Baña librau gaizu gachetic.

Y. Cer escatuten dozu escabide orretan? E. Librau gaixala Jangoicuac arimaco ta gorputzeco gach eta peligru guztietatic.

Y. Cegaitic dioxu asieran *Aitta guria ceruetan zaocena*? E. Biotza Jangoicuagana jaso, ta humilltasunaz eta confiantziiaz mesediac escatuteco.

Y. Eta cer esan gura dau aco berba *Amen* azquenian dioxunac? E. Ala izan dedilla.

Y. Ceintzuc dira Ama Virgiñari erregututeco oraciñoric onenac? E. Ave Maria, ta Salvia.

Y. Noc esan eben Ave Maria? E. San Gabriel Angueruac Ama Virgiñari barri onac emoten etorri zanian.

Y. Noc esan eben Salvia? E. Elexa Áma santiac beretzacotzat dauco artuta.

Y. Cetaco? <38> E. Gure Ama andra Mariari mecediac escatuteco.

Y. Ave Maria edo Salvia esaten dozunian, nogaz berba eguiten dozu? E. Gure Ama andra Maria Virgiñiaz.

Y. Nor da gure Ama andra Maria Virgiña? E. Da andra edo señora bat virtutez eta graciaz betia, Jangoicuaren Ama dana, eta ceruan dagoana.

Y. Eta altaran dagoana nor da? E. Ceruan dagoanen imagiña ta antz⁴⁴ bat.

Y. Cetaco dago an? E. Altaran dagoana icusi, ta acordau gaitecen ceruan dagoanaz, eta bere antza dalaco erreverentziau daigun.

Maix. Beste aimbeste eguiñ biar dotzezu ba beste Santuen imagiña eta gorputz satixai.

Y. Oraciño eguiñ biar dotzegu Angueru, ta Santuai be? E. Bai jauna, gure bittarteco ta mecedeguilliai les.

Y. Ce gauza dira Angueruac? E. Jangoicua ceruan gozetan daozen Espiritu zorioneco batzuc.

Y. Cetaco eguiñ cituan Jangoicuac? E. Beti-beti bera alabau ta bedencatu daixen.

Y. Cetaco gueixago? <39> E. Bere servitzari edo ministruc les Elexia gobernau ta guizonac zaiñdu ta gorde daixen.

⁴² *injurixa*: jat. *injurixac*, baina badirudi huts bat dagoela: perpausa gramatikala izateko *injurixa eta gatx egiñ* (bi izenak mugagabeen) edo *gatx eta injurixak egiñ* (-ak determinatzailea sintagma osoaren amaieran ezarrita) eskatzen du.

⁴³ *dacartcun*: ‘dakarkigun, dakarzkigun’.

⁴⁴ *antz*: ‘irudi, imajina’.

Y. Beraz zuc pe baucazu Angueru guardacua? E. Bai jauna, ta guizon bacochar dauco beria.

Maix. Artu eiozu ba devociño andi bat eta encomendau zaquixo egunian-egunian berari.

Irugarren sati edo partia, ceñetan aiquetan emoten dan obrau edo eguiñ biar dana.

Icusi dou cer dan sinistu ta escatu biar dozuna; dacuzcun oraiñ cela daquizun obrau edo eguiñ biar dozuna.

Esaidazu, ceñ da Jangoicuaren legueco lenengo mandamentu edo aguindua? E. Jangoicua gauza guztien gañian ametia.

Y. Noc Jangoicua ametan dau? E. Bere mandamentu santuac gordeten dituanac.

Y. Cer da Jangoicua gauza guztien gañian ametia? E. Gauza guztiac galdu gurago izatia bera ofendidu baño.

Y. Certara gueixao obliguetan gau⁴⁵ mandamentu onec? <40> E. Bera bacarric adoretara gorputzeco ta arimaco erreverentziaric andixenaz, sinistu ta esperetan dogula beragan fede vici bategaz.

Y. Noc eguiten dau onen contra pecatu? E. Idoluac edo Jangoico guzurrezcuac adoretan dituanac, edo oneitan sinisten dabenac.

Y. Noc bestec eguiten dau mandamentu onen contra pecatu? E. Fediaren contraco gauzaren bat sinisten dabenac, edo fedeco misterixoren bat ala ete dan badespandan dagoanac,⁴⁶ edo jaquiñ biar diran fedeco misterixuac eztaquixanac.

Y. Noc bestec? E. Fede, esperanza ta caridadeco actuac eguiteco obligaciñua dautuan eguiten eztituanac, Jangoicuaren misericordixan esperantzia galtzen dabenac edo sacramenturen bat biar les guertatu⁴⁷ baric artzen dabenac.

Y. Eta noc gueixago? E. Astruben⁴⁸ barri-emonetan sinisten dabenac, edo sorquixerixa edo supersticiñoco gauzacaz balixetan danac.

Y. Ceñ da bigarrena? <41> E. Bere icen santuaren contra juramentu alperric ez eguitia.

Y. Noc eguiten dau juramentu alperric? E. Egui baric, justicia baric edo premiña baric juramentu eguiten dabenac.

Y. Cer da egui baric juramentu eguitia? E. Noberac berac uste dabenen contra edo guzurraz juramentu eguitia.

Y. Eta ce pecatu eguiten dau guzurraz juramentu eguiten dabenac edo juramentupeyan dixuana ala ete dan badespandan dagoanac? E. Pecatu mortala, naiz izan juramentua gauza chiqui edo ecerez baten gañian.

Y. Cer da justicia baric juramentu eguitia? E. Gauza zucena eztana, edo gauza charren bat eguiteco juramentu eguitia; contu daigun, gachen bat edo calteren bat progimuari eguiteco juramentu eguitia.

Y. Eta ce pecatu da justicia baric juramentu eguitia? E. Orrelaco gauza guesto edo caltia: andixa bada pecatu mortala eta chiquiña bada pecatu veniala.

⁴⁵ *gau*: 'gaitu', pluralgile gabeko forma.

⁴⁶ *badespandan dagoanac*: 'zalantzan dagoenak, dudan dagoenak'.

⁴⁷ *guertatu*: 'prestatu'.

⁴⁸ *Astruben*: 'azturuen, aztien'.

Y. Cer da premiña baric juramentu eguitia? E. Motivo andi baric edo ecebezeque-
riza bategatic juramentu eguitia.

Y. Eta ce pecatu da au? <42> E. Pecatu veniala, eguixaz eta justicixaz eguiten bada.

Y. Eta gauza onen bat eguiteco juramentu, voto edo promesia eguiten dabenac cumplidu biarco dau? E. Bai jauna.

Y. Eta ez cumpletia edo lar luzatutia pecatu mortala da? E. Bai jauna, cumplidu baric ichitaco gauzia andixa bada.

Y. Eta pecatu da criaturacaitic juramentu alperric eguitia? E. Bai jauna, cegaitic oneitan eguiten jacon juramentu euren eguilliari.

Y. Cela eguiten da criaturacaitic juramentu? E. Esanaz, contu daigun, *neure ari-
miagaitic, ceruagaitic, lurragaitic, au ala da.*

Y. Ce erremedixo dago juramentu alperric ez eguiteco? E. Bai edo ez esaten oittu, Cristoc iracusten dozcan les.

Y. Eta eraotziten da beste cerbait mandamentu onetan? E. Bai jauna, eraotziten da blasfemixia be.

Y. Ce gauza da blasfemixia? E. Jangoicuaren edo Santuen contra berba <43> ci-
quiñ edo injuriatzuren bat esatia.

Y. Ce pecatu da au? E. Pecatu mortala ta andixeneticua.

Y. Ceñ da irugarrena? E. Jaiegunac santifiquetia.

Y. Noc santifiquetan ditu jaiegunac? E. Meza osua entzun eta jai osuetan premiña baric biarric eguiten eztabenac.

Y. Eta ce pecatu da jai osuetan biar eguitia? E. Ordu biti gora biar eguiten bada, pecatu mortala; eta andic bera bada, pecatu veniala, gueixenetan beintzat.

Y. Ceñ da laugarrena? E. Aitta ta Ama hondretia.

Y. Noc hondretan ditu gurasuac? E. Euren esanac eguin eta socorridu ta erreventzietan dituanac.

Y. Nortzuc eguiten daube mandamentu onen contra pecatu mortala? E. Echeco gobernu ta oittura onai⁴⁹ beguiratuten dotzen gauzetan euren gurasuai obedeciuten eztotzen semiac.

Y. Eta nortzuc gueixao? E. Euren premiña edo necesidadetan biar dauben socorru ta laguntasuna emoten estotzenac; maldecioño, burla, edo barre egui- <44> ten dotzenac; eta, escua jaso edo esarten dotzenac.

Y. Eta pecatu mortala eguiten daube euren gurasuai contu emon baric eta euren licentzia ta bendicioño baric escondu gura daubenac? E. Bai jauna.

Y. Nortzuc besteric aiuetan dira gurasuen icenaz? E. Naucixaguac edadian, dignidadian eta gobernuan.

Y. Eta semiac euren gurasuacganaco dauquen obligaciñuacaz gañera, bagoz mandamentu onetan sartuta besteric? E. Bai jauna, baitta naucixauac euren contura daocenenganaco⁵⁰ eta gurasuac euren semiacganaco dauquenac be.

⁴⁹ *oittura onai*: leh. *aciera onari* (La *aciyera oneco gauzetan*), baina liburuaren amaierako zuzenkete-
tan *oittura onai* irakurri behar dela dio.

⁵⁰ *daocenenganaco*: jat. *daocen-ganaco*. Badirudi *-en* bat falta dela jatorrizkoan, baina zalantzazkoa da, normalean *-gan* absolutiboaren gainean eraikitzen delako: *semiacganaco*, etab.

Y. Ceintzuc dira oneic? E. Jan-edana ta jantzixa emotia, jaquiñ biar dituen gauzac iracustia, gaxqui esan edo eguiten daubenian biar les corregietia, ejemplu ona emotia eta ondo dagoten estadu edo vicimodua bere demporan emotia.

Y. Eta ce pecatu eguiten daube obligaciño onei faltetan dotzenac? E. Pecatu mortala, gueixenetan beintzat.

Y. Ceiñ da bostgarrena? E. Iñor ez iltia.

<45> Y. Cer aguinduten da mandamentu onetan? E. Ez eguitia iñori gachic ez berbaz, ez obraz, ezta desioz be.

Y. Noc eguiten dau mandamentu onen contra pecatu mortala? E. Bere buruari edo progimuari eriotzia edo gach andiren bat desietan dotzanac, edo gorroto dotzanac.

Y. Eta noc bestéc? E. Norbait⁵¹ ill, heridu edo golpatuten dabenac, bere burua ill edo illteco pelligruan ifiñten dabenac, ordittuten danac eta osasunian gach andixa eguiten dotzen gauzac jaten dituanac.

Y. Eta noc gueixao? E. Bere buruari edo besteren bati birau edo maldeciño eguiten dotzanac.

Y. Cer da maldeciño eguitia? E. Noberentzat edo besteren batentzat gachen bat escatutia, esaten danian les, *or illgo al az*.

Y. Ce pecatu da maldeciño eguitia? E. Gach andiren baten desiuaz bada, pecatu mortala.

Y. Eta alaco desio baric eguiten bada? E. Pecatu veniala, gueixenetan beintzat, baña ez beti.

<46> Y. Nortzuc ba eguiten daube pecatu mortala onelaco desiobaco maldeciñuac eguiñaz? E. Euren bendian daocenen aurrian eguiten dituen guraso ta naucixac, eta oittura guesto au euqui ta quentzeco aleguiñ benetacoric eguiten eztaubenac.

Y. Cegaitic ala? E. Cegaitic euren berba eta ejemplu charraquin bestiai Jangoicua ofendietaco bidia emoten dotzen, eta oni dericho escandalua.

Y. Ceiñ da xeigarrena? E. Lujuriaco pecaturic ez eguitia.

Y. Cer aguinduten da mandamentu onetan? E. Izan gaitezela garbi ta castuac pensamentuetan, berbetan eta obretan.

Y. Nortzuc eguiten daube mandamentu onen contra pecatu mortala? E. Jaquiñ-jaquiñian, edo ezagüera osuaz, pentsamentu loi ta ciquiñetan atsegiñ edo gusto artzen vorondatez egoten diranac, naiz ez eguiñ, eta naiz eguiteco desioric pe ez euqui, orrelaco gauza loiric.

Y. Nortzuc gueixao? E. Gauza loixac esan edo cantetan dituenac, edo gustoz entzuten dituenac, eta noberagaz edo besteren bategaz ucu- <47> quera loixac dauquenac, edo garbitasunaren contra obraz pecatu eguiñ edo eguitia desietan daubenac.

Y. Ceiñ da zazpigarrena? E. Ez oztutia.

Y. Cer aguinduten da mandamentu onetan? E. Ez quendu, ez euqui ta ez gura izatia iñuen gauzaric bere jabiaren vorondatiaren contra.

Y. Nortzuc eguiten daube mandamentu onen contra pecatu mortala? E. Onetario gauzaren bat edo bat eguiten daubenac, edo beste nolabait progimuari bere ondasunetan calte eguiten dotzenac, baldin gauza andixan bada.

⁵¹ *Norbait*: leh. *Iñor*, liburuaren amaierako taulan egindako zuzenketa. Laudioko dotrinan *edonorbere* dator 1828ko edizioan, baina *norbere* aldatzen du 1854koak eta *norbera* 1877koak.

Y. Eta ce obligaciño dauque modu orretan progimuari calte eguiten dotzenac? E. Dauque lenbaitlen bere gaucia biurtuteco, edo eguin dotzen caltia paguetaco obligaciño estua.

Y. Cein da zortzigarrena? E. Inñori faltso testimonioric ez jasotia ta guzurric pe ez esatia.

Y. Cer aguinduten da mandamentu onetan? E. Ez eguitia ariñ, au da, artaco motivo edo fundamentu andi baric, projimuaren contra <48> juzgu charric, eta ez esatia ta ez entzutia bere faltac.

Y. Noc austen dau mandamentu au? E. Errazoiaren contra, au da, biar laco fundamentu baric juzgu charra eguiten dabenac, creittua quendu, gauza ixilla aguertu edo guzurra esaten dabenac.

Y. Eta progimuari creittua quendu dotzanac, dala eguiñ eztaben guestaquerixaren bat esanaz, dala eguiñ dabena, baña ixill dauana zabalduaz, edo bere faltac mosuetan emonaz, ce obligaciño dauco? E. Quendu izan dotzan hondra edo creittua biurtuteco obligaciño estua.

Y. Cer eragotziten da bedratzigarren eta amargarren mandamentuan? E. Araguizco atseguinñen eta bestien ondasunen desio oquer edo erabagac.⁵²

Esan izu *Elexa Ama Santien mandamentuac*.

Elexa Ama Santien mandamentuac dira bost: Lenengua, meza osua entzutia domeca ta jaiegunetan. Bigarrena, confesetia guchienaz urtian bein; edo lenago, illteco pelligruan badago edo comulgau biar badau. Irugarrena, comulguetia Pazcua garizuma- <49> cuan. Laugarrena, baru eguitia Elexa Ama Santiac aguinduten dabenian. Bostgarrena, paguetia amarren-primicixac Jangoicuaeren Elexiari.

Y. Cetaco dira mandamentu oneic? E. Jangoicuaeren leguecuac obeto gordeteco.

Y. Nortzuc dauqué domeca ta jaiegunetan meza osua entzuteco obligaciñua? E. Errazoiaren argui edo ezagüerara eldu diran cristau guztiac.

Y. Eta cela entzun biar daube? E. Egonagaz mezatan atentziño, contu daigun, Jesu Cristoren pasiñua edo beste gauza onen bat goguan darabilldela, edo devociñoz cerbait errezetan daubela.

Y. Ce pecatu eguiten dau bere culpaz meza osua edo sati andiren bat entzun baric isten dabenac, edo uts eguiteco pelligruan jarten danac, edo mezatan atentciño baric dagoanac? E. Pecatu mortala.

Y. Eta nortzuc dauque confesetaco ta comulguetaco obligaciñua? E. Errazoyaren argui edo ezauerara eldu diran cristau guztiac, pecatu mortalaren azpizan.

Y. Eta gaxqui confesau ta comulguetan di- <50> ranac gordeten ditue mandamentu oneic? E. Ez jauna, eta onetarico confesiño ta comunio bacochian eguiten ditue pecatu mortal bi.

Y. Cer eguiñ biar dau illteco pelligruan confesore baric aurquituten danac? E. Biotz-biotzetic acto contriciñoco bat, confesetaco asmu benetacuaz.

Y. Nortzuc dauque baru eguiteco obligacinua? E. Ogueta bat urte cumplidu di-tuenac.

Y. Cela baru eguiñ biar da? E. Elexiac eraotzita daucan jan-gauzac ez janaz eta jan bacar bat egüerdirutz eguiñaz.

⁵² *erabagac*: 'desegokiak, gehiegizkoak, neurrigabeak...'

Y. Eta barua auxi baric artu leiteque goxian cerbait? E. Bai jauna, artu leiteque ontza bat les, artaco motivua badago, naiz chiquiña edo ariña izan.

Y. Eta gabian? E. Artu leiteque colaciñoz contcientzia oneco gentiac artu izaten daubena.

Y. Eta cer eguiñ biar dau badespandan dagoanac? E. Ittandu confesore aittu bati.

Y. Eta baru eguiten eztaubenac artaco mo- <51> tivo justua eztaucuela, ce pecatu eguiten daube? E. Pecatu mortala.

Y. Eta nortzuc dauque vigilixa ta baru-egunetan oquelaric ez jateco ta oquela ta arraiñ gauzaric ez naztuteco obligaciñua? E. Errazoiaren argui edo ezauerara eldu diran guztiac.

Y. Eta nortzuei eragotziten jate⁵³ garizumaco egunetan bulda baric arrautza ta esne-gauzac jatia? E. Errazoiaren argui edo ezauerará eldu diran guztiac.

Y. Eta ce pecatu eguiten daube aguinu oneic gordeten ez dituenac? E. Pecatu mortala, oneitaricoren bat austen dauben bacochian.

Obra misericordiazcuac, edo erruquizcuac dira amalau: zazpi arimacuac, eta zazpi gorputzecuac.

Arimacuac dira oneic: Lenengua, eztaquixanari iracutsi. Bigarrena, contseju ona biar dabenari emon. Irugarrena, gaxqui eguiten dabena corregidu. Laugarrena, injurixac parcatu. Bostgarrena, triste dagoana con- <52> tsolau. Xegarrena, gure progimuen miserixa ta argaltasunac pacientziaz sufridu. Zazpigarrena, vicixac eta illacgaiti Jangoicuari erregutu.

Gorputzecuac dira oneic: Lenengua, guexuac vixitau. Bigarrena, gose danarí jaten emon. Irugarrena, egarri danari edaten emon. Laugarrena, cautivuac errescatau edo ascatu eraiñ. Bostgarrena, pilloxix dauana jantzi. Xegarrena, pellegrinu edo videscuai ostatu emon. Zazpigarrena, illac enterrau.

Y. Cegaitic derizte obra misericordiazcuac? E. Justiciaz zor eztiralaco.

Y. Nox obliguetan daube pecatu mortalpeyan? E. Guizon aittuen erechixan, premiña edo necesidade andixac diranetan.

Y. Eta cristauac eguiten dituan obra misericordiazco oneicgaitic eta gañeraco obra onacgaitic, cer alcantzetan dau? E. Jangoicuaren gracion badago, merecietan dau gracia ta glorixa gueixago ta ugarixago.

Y. Eta cer gueixago? E. Euracaz bere pecatuen zorrac pagau, ta alcantzetan dittu Jangoicuagandic ondasun andixac, ala arimacuac nola gorputzecuac, arimien oneraco izango badira.

<53> Y. Cegaitic dixozu Jangoicuaren gracion badago? E. Cegaitic pecatu mortalian dauanac eguiten dituan obra onacaz eciñ mereci lei gracia ta glorixaric, ezta pagau be pecatuen zorric; bacarric alcantzau lei euren mediox nolabait mecederen batzuc Jangoicuagandic.

Laugarren sati edo partia, ceñetan aiquetan emoten diran artu biar diran Sacramentuac.

Ícusi dou, cela daquizun cer sinistu, cer escatu, ta cer eguiñ biar dozun; dacuzcun oraiñ cer artu edo errecibidu biar dozun, ceñ dan azquenengua. Esan izu:

Elexa Ama santien Sacramentuac.

⁵³ *jate*: 'zaie'.

Elexa Ama santien Sacramentuac dira zazpi:

Lenengo bostac dira biar-biarrac edo necesidazeczac, izatez edo vorondatez, eta oneic baric eciñ salvau liteque guizona, isten baditu desprecioz; beste bixac dira vorondatezczac. Lenengua, Bautismua. Bigarrena, Confirmaciñua. Irugarrena, Penitencia. Laugarrena, Comuniua. Bostgar- <54> rena, Estremauntziñua. Xeigarrena, Ordia⁵⁴ Sacerdotiena. Zazpigarrena, Matrimonio edo Escontzia.

Y. Ce gauza dira Sacramentuac? E. Jesu Cristoc bere Elexiari ichi otzan⁵⁵ señale aguri batzuc euren mediox gracia ta virtutiac guri emoteco.

Y. Ce gauza da gracia? E. Izate Jangoicozco bat, guizona Jangoicuaren seme ta ce-ruaren herederu eguiten dabena.

Y. Cela dericho gracia oni? E. Santificantia, au dá justu edo santu eguiten gabena.⁵⁶

Y. Eta gracia onegaz gañera, bagoz beste graciaren batzuc? E. Bai jauna, gracia langungarri, Jangoicuaren avixu edo mandatari, ta inspiraciñuac deiquetan dotzegun beste batzuc, ceintzuc baric eciñ así, eciñ aurra eruan, eta eciñ acabau guei⁵⁷ salvañoraco gauzaric.

Y. Eta cer dira oneic? E. Pecatuan ez jausteco ta obra onac eguiteco Jangoicuac emoten dozcun socorru edo laguntasun batzuc.

Y. Ce socorru edo laguntasun dira oneic? E. Sermoyac, ejemplu onac, uztez ustebaco⁵⁸ <55> eriotzac, arguialdi batzuc, ceintzucac arguituten dituan Jangoicuac gure entendimentuac, eta desio santu batzuc, ceintzucac mobidu, berotu ta vixcortuten dituan gure vorondatiac obra onac eguiteco.

Y. Ce virtute emoten ditue Sacramentuac graciaz batera? E. Printcipalenac dira iru, Teologalac edo Jangoicozczac.

Y. Ceintzuc dira? E. Fedia, Esperantzia ta Caridadia.

Y. Ce gauza da fedia? E. Icusi estoguna sinistia Jangoicuac ala aguertu dabelaco.

Y. Ce gauza da esperantzia? E. Glorixa esperetia Jangoicuaren gracia ta gure obra onen mediox.

Y. Ce gauza da caridadia? E. Jangoicua gauza guztien gañian ametia ta gure projimuac gueure burua les, oneic⁵⁹ guri eguitia guraco gueuquiñana eurai eguiñaz.

Y. Cetaco da Sacramentu bautismocua? E. Pecatu origiñala ta bauticetan danagan aurquittu leitequian beste edoceiñ be quentzeco.

Y. Cer da pecatu origiñala? <56> E. Aco, guztioac beragaz jaixoten gariana; gure lenengo gurasuetatic datorcuna.⁶⁰

Y. Noc bautizau lei premiña orduan edo humia illteco pelligruan dagoanian? E. Errazoiaren argui edo ezauerara eldu dan edoceiñ guizon nai emacumec.

⁵⁴ *Ordia*: 'ordena'.

⁵⁵ *otzan*: 'zion, zizkion'.

⁵⁶ *gabena*: 'gaituena', pluralgilerik gabeko forma.

⁵⁷ *guei*: 'genezake, dezakegu'. Ezaguna da ahaleran alegiazko formek orainaldikoak ordezkatu dituztela mendebalean (Urgell 2001: cxlix-cl). Testu honetan, hala ere, badira oraindik ahalerako orainaldiko formak ere: *daiquezu* (6, 7), *badaiquegu* (10), *daiquegun* (62), etab. Bestalde, gaur egun *-ke*-dun formak (*neike, leike...*) dira nagusi Gatzagan eta oro har sortaldeko azpieuskalki guztian, baina testuan *-ke*-gabeoak ere agertzen dira (*lei, gei...*).

⁵⁸ *uztez ustebaco*: 'ustekabeko, ezusteko'.

⁵⁹ *oneic*: jat. *eneic*.

⁶⁰ *datorcuna*: 'datorkiguna'.

Y. Eta biar les bautizetaco, cer da eguiñ biar dana? E. Ur utsa edo naturala bota humiari burura, eta botaten jacon bittartian esan bauticetaco intentciñuaz: *Nic bauticetan zaut Aittiaren, eta Semiaren, eta Espiritu Santuaren icenian.*

Y. Cetaco da Sacramentu confirmaciñocua? E. Bautismuan artu gueben⁶¹ fedian confirmau ta indartuteco.

Y. Ce pecatu eguiten dau sacramentu au errazoiaren ezagüerara eldu azquero pecatu mortalian artzen dabenac? E. Pecatu mortala.

Y. Cer eguiñ biar dau ba ondo artzeco? E. Guertatu, artu baño len, confesiño on bat eguiñaz.

Y. Cetaco da Sacramentu penitentziacua? E. Bautizau azquero eguiñdaco pecatuac parcatuteco.

<57> Y. Ce pecatu dira oneic? E. Mortalac eta venialac.

Y. Cer da pecatu mortala? E. Jangoicuaren leguiaren contra cerbait esan, eguiñ, pentsau edo desietia gauza andi edo pixutzuan.

Y. Cegaitic dericho mortala? E. Eguiten dabenen arimia illten dabelaco.

Y. Eta Sacramentu penitentziacua nox artzen dou? E. Ondo confesau ta absolu-ciño edo parcaciñua artzen dounian.

Y. Ce parte ditu penitentziac pecatu mortala quentzeco? E. Iru.

Y. Ceintzuc dira? E. Biotzeco damua, aozco confesiñua eta obrazco satisfaciñua.

Y. Eta Sacramentu au artu gura dabenagan biar-biarrac diran iru gauza oneitan dago⁶² sartuta besteric? E. Bai jauna, biotzeco damuan dago sartuta propositua, eta aozco confesiñuan esamiña contzientziacua.

Y. Beraz, orrela, cembat gauza biar dira sacramentu penitentziacua artzeco edo ondo confesetaco? E. Bost.

Y. Ceintzuc dira? <58> E. Esamiña contzientziacua, damu edo doloria, propositua, confesiñua ta satisfaciñua.

Y. Cer da esamiña contzientziacua? E. Oñengo⁶³ ondo confesau zanetic eguiñdaco pecatuac biar añaco ardura bategaz gogora ecartia.

Y. Nundic eguiten da esamiña au? E. Jangoicuaren legueco ta Elexaco mandamentuetatic, beguiratuaz banaca ta astiro mandamentu bacochari, baitta nundic nora ta nortzuquin ibilli dan, eta bere vicimodu edo estaduco cargu ta eguitecui cela erantzun dotzan.

Y. Cer da bere pecatuac ezaututeco lenen-lenengo eguiñ biar dana? E. Jangoicuari argui ta laguntasuna escatu.

Y. Cer da damu edo doloria? E. Jangoicua ofendidu izandaco biotzeco damua ta pecatuen contraco gorrotua.

Y. Cembat modutacua da dolore au? E. Bitacua: bata amorixozcua edo contriciñua eta bestia billdurrezcua edo atriciñua.

Y. Cer da contriciñua? E. Jangoicua ofendidu izandaco viotzeco damua, bera dana dalaco, au da, aiñ ona ta <59> maitagarrixa, confesetaco, emendetaco ta penitencia cumpliduteco proposituaz.

⁶¹ *gueben*: 'genuen', ik. 33. oh.

⁶² *dago*: jat. *dagoz*.

⁶³ *Oñengo*: 'orainengo, iragandako denboran gertuena'.

Y. Cer da atriciñua? E. Jangoicua ofendidu izandaco viotzeco damua, dala pecatuaren itsustasunagaitic, dala infernuaren billdurrez, edo gracia ta glorixa galdu izan dabelaco, confesetaco, emendetaco ta penitentzia cumpliduteco proposituaz.

Y. Eta ceñ da dolore bi oneitatic onena? E. Contriciñua da azcoz obia atriciñua baño.

Y. Cegaitic? E. Cegaitic contriciñua daucanac beguiratuten dotzó Jangoicuarí Áit-taric onenari les, eta ala, beraganaco amorixotic datorrena da contriciñua; baña atriciñua daucanac beguiratuten dotzo Juez zucen ta castigatzalliarri les, eta ala, billdurretic datorrena da atriciñua.

Y. Cegaitic gueixago? E. Cegaitic contriciñua daucanari parcatuten jaco pecatu mortal guztiac confesau baño len, baña atriciñua daucanari ez, aric eta ondo confesau artian.

Y. Eta ondo confesetaco azco⁶⁴ ete da atriciñua, edo biarco ete da contriciñua? E. Gueixenac dixuenez, azco da atriciñua, <60> baña obe ta seguruago da contriciñua, eta au euquiteco aleguiña eguiñ biar dau confesetan danac.

Y. Eta noix equi biar da doloria? E. Confesoriac absoluciño edo parcaciñua emon baño len.

Y. Ce gauza da propositua? E. Ez secula gueixago Jangoicua pecatu mortalaz ofendiduteco asmu edo gogo firme ta eraguille bat.

Y. Ce gauza da aozco confesiñua? E. Pecatu mortal guztiac confesoriari engañu ta guzur baric esan edo aiquetan emotia, penitentcia cumpliduteco proposituaz.

Y. Eta pecatu mortalen bat lotzaz edo billdurrez confesau baric isten dabena, edo dolore edo propositu baric, edo penitentzia cumplietaco asmu baric confesetan dana, ondo confesetan da? E. Ez jauna, ta sacrilegiozco pecatu mortal icaragarri bat eguiten dau; eta pecatu au, ta confesau baric ichi dituanac, eta baitta confesau dituanac pe, guztiac barriro confesau biarco ditu.

Y. Eta nortzuc sinistu leixe⁶⁵ dolore ta propositu bacuac izan dirala euren confesiñuac? E. Pecatuco ocasiñuetatic alde eguiten ez- <61> taubenac eta confesiño bate-tic bestera lenaoco pecatueta euretan barriro ta barriro jausten diranac.

Y. Eta cer eguitia ondo legoquio bati, damu ta propositu eguiaczua bere viotzian sortu deñ? E. Confesetan juan baño len, escatu gogoz Jangoicuari bere socorro eta gracia lagungarrixac; goguan astiro erabilli Jaunac berac eguiñ dotzan mecediac, bere pasiño ta eriotzia, edo bere ontasuna, ta esan viotz-viotzetic eta sarri acto contriciño-cua.

Y. Ce gauza da obrazco satisfaciñua? E. Paguetia Jangoicuari pecatuacgaitic zor jacon demporazco penia, cumpliduaz confesoriac emoten dotzan penitentzia.

Y. Eta ce pecatu da penitentzia cumplidu baric istia, edo cumplidu baric luzaro egotia? E. Pecatu mortala, cumplidu baric isten dan penitentzia pixutzua edo andixa bada.

Y. Eta confesoriac emondaco penitentziaz gañera, pagau gueiquio⁶⁶ Jangoicuari beste nolabait demporazco pena au? E. Bai jauna, Jangoicuaren gracian eguiten ditugun obra on guztiacaz eta indulgentziac irabacixaz.

⁶⁴ *azco*: jat. *azcoco*.

⁶⁵ *leixe*: 'lezakete, dezakete', ik. 57. oh.

⁶⁶ *gueiquio*: 'geniezaioke, diezaiokegu', ik. 57. oh.

<62> Y. Eta ce gauza dira indulgentziac? E. Gracia batzuc, ceintzuen bitartez parcatuten dan pecatuacaitic mundu onetan edo bestian pagau biar dan demporazco penia.

Y. Eta cela irabacico dira? E. Artaco aguinduten dana Jangoicuaren gracion eguiñaz.

Y. Eta socorridu ta lagun eguiñ daiquiogu guc euren pecatuen zorra pagau eza mediante purgatorixora duacen arimai? E. Bai jauna, gueure pecatuen zorra paguetaco eguiñ daiquegun obra onacaz euracaz, arimen oneraco eguiten baditugu.

Y. Eta pecatu mortalien bat jausten dan guztian beriala confesau biarco da parcatu daquixon? E. Ondo litzaque, baña ezta gauza biarra.

Y. Cer eguiñ biar dau ba? E. Artu bere pecatuen contriciñoco damu eguiazcua, emendetaco, ta Elexa Ama santiac aiñquetan⁶⁷ dabenian confesetaco proposituaz.

Y. Ce gauza da pecatu veniala? E. Pecatu mortaleraco vide edo disposiciño bat.

Y. Cegaitic dericho veniala? <63> E. Cegaitic erraz jausten dan guizona artan eta erraz parcatuten jacon.

Y. Cembat gauzaz⁶⁸ parcatuten jaco? E. Bedratzigaz.

Y. Ceintzuc dira? E. Lenengua, meza entzunaz. Bigarrena, comulgauaz. Irugarrena, confesiño generala esanaz. Laugarrena, Obispuaren bendeciñuaz. Bostgarrena, ur bedencatuaz. Xeigarrena, ogui bedencatuaz. Zazpigarrena, Aitaguria esanaz. Zortzigarrena, sermoia entzunaz. Bedratzigarrena, bularra juaz, parca esque gaocola⁶⁹ Jangoicuari.

Y. Cegaitic dixozu parca esque gaocola Jangoicuari? E. Aiquetan emoteco, pecatu venialen parcaciñua gauza onen medioxz alcantzau gura badou, euqui biar dogula euren damu sobrenaturalen bat.

Y. Eta baucagu pecatu venialac confesetaco obligaciñoric? E. Ez jauna, baña gauza ona ta provechugarrixá da confesetia.

Y. Eta oñengo confesau zanetic pecatu venialac bacarric daucanari, cer eguita ondo legoquilo dolore ta propositua obetó seguruteco? <64> E. Confesau, naiz oneic confesau arren, lenao confesauta daucan pecatu mortalen bat.

Y. Cetaco da Sacramentu guztiz santu Comuniocua? E. Izan deiñ biar les artzen doula gure arimen alimentua ta gueitu deigun gracia.

Y. Cegaitic dixozu biar les artzen doula? E. Aiquetan emoteco ezala izango gure arimen alimentua, baldin artzen⁷⁰ ezpadou arimaco ta gorputzeco biar dan prestaera edo disposiciñuaz.

Y. Ce prestaera da ba arimien aldetic biar dana? E. Jangoicuaren gracion egotia.

Y. Eta pecatu mortalien jauci dana, nola guertatuco da comulguetaco? E. Ondo confesauta.

Y. Eta confesauta guero gogora batorco astutaco pecatu mortalen bat, cer eguiñ biar dau?⁷¹ E. Onena ta seguruena da, ezpadatorco oquerric, confesetia comuniua artzen juan baño lenago.

⁶⁷ *aiñquetan*: 'agintzen'.

⁶⁸ *Cembat gauzaz*: leh. *cembat gauzagatic* eta erantzunean *bedratzigaitic*, liburuaren amaierako taulan egindako zuzenketa.

⁶⁹ *gaocola*: 'gaudela hari', *egon* aditzaren NOR-NORI forma trinkoa.

⁷⁰ *artzen*: jat. *artzeu*.

⁷¹ *biar dau*: jat. *bi ardau*.

Y. Ce prestaera da gorputzaren aldetic biar dana? E. Comuniua, Elexacotzat arzen ezatala, baru naturalian egotia, gaberdico amabixe- <65> tatic aric eta comulgau arte ecercho be jan eta edan baric.

Y. Cer artzen dozu Sacramentu guztiz santu Comuniocuan? E. Jesu Cristo Jan-goico ta guizon eguiazcua, altaraco sacramentu guztiz santuan bene-benetan dagoana.

Y. Beraz orrela, nor dago hostrixan contsagrau azquero? E. Jesu Cristoren gorputza, bere odol, arima ta jaincotasunaz batian.

Y. Eta calician? E. Jesu Cristoren odola, bere gorputz, arima ta jaincotasunaz batian.

Y. Beraz orrela, Jesu Cristo guztia dago hostrixan eta guztia calician? E. Jesu Cristo guztia dago hostrixan guztian eta guztia hostrixaren edoceñ satitan eta bardiñ-bardiñ calician.

Y. Eta contsagrau azquero bago ostrixan oguiric edo calician ardauric? E. Ez jauna, ezpada ogui-ardauaren irudi-antzac,⁷² nola diran usaiñ, colore, gusto ta gañeracuac.

Y. Eta satituten bada hostrixan edo divididu calician dagoana, satitu edo divididuten da Jesu Cristo? <66> E. Ez jauna, guztia oso-osoric gueldituten da parte guztietan eta parte bacoichian.

Y. Eta artzen dau Jesu Cristo esan diran prestaera edo dizposiciñuacaz guertatu baric comulguetan danac? E. Bai jauna, baña bapere probechu baric eta bere caltian, pecatu guztiz icaragarri bat eguiten dabelaco.

Y. Eta aco provechu eguiten dotzenai, esanaz gañera, cer eguitia ondo letorte⁷³ frutu ugarixauac atarateco? E. Considerau, comulgau aurrian, nor dan euracgana datorren Jauna ta eguiñ sarri acto fede, esperantza ta caridadecuac; eta artu Jaun au humilltasun eta erreverentzia andi bategaz; eta artu ta guero ezquerrac emon mecede aif andi onegaitic.

Y. Cetaco da sacramentu Estremauntciñocua? E. Iru gauzataraco.

Y. Ceintzuc dira? E. Lenengua, lenagoco vicitza guestoco pecatuen arrastu eta arracixa⁷⁴ guestuac quentzeco. Bigarrena, arimiari Demoniuaren tentaciñuen contra indarra emoteco. Irugarrena, gorputzari osasuna emoteco, arimien caltian izango ezpada.

Y. Eta errazoiaren ezauerara eldu ta illteco <67> pelligruan daocenac bauque sacramentu au artzeco obligaciñoric? E. Bai jauna, ta pecatu mortala eguiten daube sacramentu au artzeco eria⁷⁵ euqui ta artzen eztaubenac, edo pecatu mortalian artzen daubenac.

Y. Cer eguiñ biar dau ba pecatu mortalian dauanac sacramentu au biar les artzeco? E. Artu baño len, ondo confesau, eta confesau eciñ baditeque, acto contriciñoco bat viotz-viotzetic eguiñ.

Y. Cetaco da sacramentu ordiacua? E. Elexaco ministro diñuac,⁷⁶ nola diran sacerdote, diacono ta beste gañeracuac contsagrau ta ordenduteco.

⁷² *irudi-antzac*: La oguiyaren eta ardaoaren irudiya, edo accidentiac.

⁷³ *letorte*: 'letorkieke'.

⁷⁴ *arracixa*: 'arrazza, arrasto'.

⁷⁵ *eria*: 'era, aukera, egokiera'.

⁷⁶ *diñuac*: 'dignoak, duinak'.

Y. Eta Elexaco ministrui, batez be sacerdote edo abadiari, errespeto ta hondra an-dixa zor jate? E. Bai jauna.

Y. Cetaco da sacramentu matrimoniocua? E. Ezconduteco ta esconduai gracia emoteco alcarregaz baque onian vici ditecen eta seme-alabac ceruraco aci daixen.

Y. Eta gauza biarra da, sacramentu au biar les artzeco, Jangoicuaren gracion egotia esconduten diranac? E. Bai jauna, pecatu mortalaren peian.

<68> Y. Eta Jangoicuaren gracion eztaocenac, cela guertatuco dira sacramentu au biar les artzeco? E. Ondo confesauta.

Pecatu capitalac dira zazpi.

Lenengua, soberbixa. Bigarrena, avaricixa. Irugarrena, lujurixa. Laugarrena, ira edo asarrecuntzia. Bostgarrena, gula edo gulerixa. Xeigarrena, embidixa. Zazpigarrena, naguiquerixa.

Y. Cegaitic emoten dotzezu pecatu capitalen icena gueixenetan mortalac deiquetan jaten onei? E. Deiquetan jate capitalac, oneitatic jaixoten diran beste pecatuen buru, iturri ta sustraixac les diralaco, ta ez datorte aña ondo mortalac deiquetia, azcotan venialac baño eztiralaco.

Y. Nox dira mortalac? E. Jangoicuaren eta progimuaeren caridadiaren contra diranian.

Y. Nox dira caridadiaren contra? E. Aicgaitic Jangoicuaren legueco edo Elexaco mandamenturen bat austen darian gauza andi edo pixutsuan.

Y. Cer da soberbixa? <69> E. Bestiac baño gueixao⁷⁷ izateco desio oquer edo erabaga bat.

Y. Cer da avaricixa? E. Ondasunen desio oquer edo erabagaco bat.

Y. Cer da lujurixa? E. Gorputzeco gusto loi edo ciquiñen desio oquer edo erabagaco bat.

Y. Cer da ira edo asarrecuntzia? E. Benguetaco desio oquer edo erabagaco bat.

Y. Cer da gulerixa? E. Jateco ta edateco desio larregui edo erabaga bat.

Y. Cer da invidixa? E. Bestien ona icusi eciña.

Y. Cer da naguiquerixa? E. Obra onac eguiteco atzerapen edo jaucitasuna.⁷⁸

Zazpi vicixo edo pecatu onen contra dagoz zazpi virtute.

Soberbixaren contra humiltasuna, avaricixaren contra prestutasuna, lujurixaren contra castidade edo garbitasuna, ira edo asarrecuntziaren contra pacientzia, gule- <70> rixaren contra jan-edanian modu ona gordetia edo beguiratua izatia, invidixaren contra caridadia, naguiquerixaren contra azcartasun edo vixcortasuna.

Arimien etsaiac, ceintzuetatic iguex eguin biar dogun dira iru.

Lenengua mundua, bigarrena Demoniu, irugarrena araguixa.

Y. Nor da mundua? E. Guizon munduzale, guesto ta oquerrac.

Y. Nor da Demoniu? E. Da Angueru bat, Jangoicuac ceruan ecebecetic eguinda, bere Magestadiaren contra beste azcogaz jagui zalaco, lagun guesto oneiquin batera infernuetara bota ebena, ceintzuei emoten dotzegun Demonio edo diabruen icena.

⁷⁷ *gueixao*: jat. *guixao*.

⁷⁸ *jaucitasuna*: 'nagitasuna, atzeratasuna, eroritasuna'.

Y. Nor da araguixa? E. Da gueure gorputza berbera bere griña cital eta inclinaciño charraquin.

Y. Nola ventzidu ta iguex eguiten da munduagandic? E. Bere pompa ta arroquerixac despreciauaz.

Y. Nola ventzidu ta iguex eguiten da Demoniuagandic? <71> E. Oraciñuaz ta humilltasunaz.

Y. Nola ventzidu ta iguex eguiten da araguixagandic? E. Gorputza latz artu, necatu ta penauaz, bere gustuac ucatuaz eta baru eguiñaz; au da etsairic andixena, araguixa gugandic bota eciñ daiquegulaco, eta bai mundua ta Demoniuua.

Virtute Teologalac edo jaincozcuac dira iru.

Lenengua fedia, bigarrena esperantzia, irugarrena caridadia.

Y. Eta nola cumpliduco dou acto fede, esperantza ta caridadecuac eguiteco daucun obligaciñuaz? E. Devociñoz eta sarri (edoceiñ cristauac eguin biar daben les) Credua ta Áittaguria errezauez, eta neure Jesu Cristo Jauna viotz-viotzetic esanaz.

Virtute Cardinalac dira lau.

Lenengua, prudentcia. Bigarrena, justicia. Irugarrena, fortaleza edo firmetasuna. Laugarrena, templantza, edo beguiratua edo moduzcua izatia.

<72> *Gorputzeco sentiduac dira bost.*

Lenengua, beguixacaz icustia. Bigarrena, belarrixacaz entzutia. Irugarrena, auaz gusto artzeia. Laugarrena, zurracaz usaiñ eguitia. Bostgarrena, escuacaz icututia.

Y. Cetaco emon ozcun Jangoicuac gorputzeco bost sentiduac eta beste miembro edo gorputz-alde guztiac? E. Guztiacaz Jangoicua bera gauza guztietan serviuteco.

Arimaco potentciac dira iru.

Memorixa, entendimentu ta vorondatia.

Y. Cetaco emon ozcun Jangoicuac memorixia? E. Jangoicua bera, ta bere mecediac gogora ecarteco.

Y. Cetaco emon ozcun entendimentua? E. Gure Jauna ezagutu ta goguan erabill-teco.

Y. Cetaco emon ozcun vorondatia? E. Amau daigun Jangoicua bera, ontasunic andixena les, eta beragaitic progimua.

<73> Y. Eta ce gauza da gure arimia, ceñenac diran potentzia oneic? E. Da espiritu bat ill eciñ ditequiana, Jangoicuac bere irudi ta antzera ecebecetic eguiña.

Espiritu Santuaren doiac dira zazpi.

Lenengua jaquiturixaco doia, bigarrena entendimentuco doia, irugarrena contsejuco doia, laugarrena cientcia edo aittutasuneco doia, bostgarrena fortalezaco doia, xeigarrena piedade edo erruquitasuneco doia, zazpigarrena Jangoicuaren billdurtasuneco doia.

Espiritu Santuaren frutuac dira amabi.

Lenengua caridadia, bigarrena baquia, irugarrena viotzeco anditasuna, laugarrena benignidade edo viotzeco biguntasuna, bostgarrena fedia, xeigarrena continentzia edo

gríña citalen ecitasuna,⁷⁹ zazpigarrena arimaco poza, zortzigarrena pacientzia, bedratzigarrena ontasuna, amargarrena mantsotasuna, amaicagarrena modestixa edo modu ona, amabigarrena castidadia.

<74> *Bienabenturantzaz edo zoriontasunac dira zortzi.*

1. Zorionecuac biotzetic pobre diranac, cegaitic euren dan ceruetaco erreíña.
2. Zorionecuac mantsuac, cegaitic eurac izango diran lurraren jabe.
3. Zorionecuac negar eguiten daubenac, cegaitic eurac izango diran consolauac.
4. Zorionecuac justiciaren gose-egarri diranac, cegaitic eurac izango diran asebetiac.
5. Zorionecuac misericordiosuac, cegaitic eurac alcantzauco dauben misericordixa.
6. Zorionecuac viotz garbidunac, cegaitic eurac icusico dauben Jangoicua.
7. Zorionecuac baquetsuac, cegaitic eurac izango diran deittuac Jangoicuaren semiac.
8. Zorionecuac zuentasun edo justiciagaitic pertsecuciñua padecietan daubenac, cegaitic euren izango dan ceruetaco erreíña.

Y. Cer esan dou oraiñ? E. Zortzi zoriontasunac.

Y. Ce gauza dira zortzi zoriontasun oneic? E. Virtuteen eta Espiritu Santuaren doien obraric onenac.

Y. Nortzuc dira biotzetic pobriac? <75> E. Munduco hondra ta ondasunac, naiz andixac ez izan arren, gura eztituenac, edo beintzat orreitan euren biotza ifiñita eztauquenac.

Y. Nortzuc dira mantsuac? E. Asarrereric eztauquenac, eta ozta asarriaren movimenturic pe.

Y. Cela izango dira lurraren jabe? E. Euren buruen edo noberen jabe izanaz.

Y. Nortzuc dira negar eguiten daubenac? E. Isten dituenac gusto edo atseguíñac, ez bacarric eraotzixac, baita eraotzixac ez tiranac pe.

Y. Nortzuc dira justiciaren gose-egarri diranac? E. Euren eguiñbiarrac contu andixaz eguiten dituenac eta aleguiñez ecetan be utsic eguitia gura ez leuquienac.

Y. Nortzuc dira misericordiosuac? E. Guztiai, nornai dirala, on baño eguiñ gura ez totzenac.

Y. Nortzuc dira biotz garbidunac? E. Euren gríña cital eta inclinaciño charrac ecita ta illic les dauquenac.

Y. Nortzuc dira baquetsuac? E. Jangoicuz, noberaz eta bestiacaz baque onian vici diranac eta guztien arteco ba-<76> quiagaitic aleguiña eguiten daubenac.

Y. Nortzuc dira zuentasun edo justiciagaitic pertsecuciñua padeciuten daubenac? E. Onian beti firme daocenac, naiz orregaitic burla ta barre eguiñ, naiz pertseguiduac izan.

Y. Cegaitic emoten dotzezu onei zoriontasunen icena? E. Cegaitic eurretan dagoan vicitza onetan zorioneco izatia ta guerocuaren esperantzaz benetacua.

Y. Cembat dira novisimuac edo guizonaren azquen-gauzac? E. Lau.

Y. Ceintzuc dira? E. Eriotzia, juiciua, infernua ta glorixa.

Y. Cer da eriotzia? E. Gorputzetic arimiac alde eguitia.

Y. Eta illten da arimia? E. Ez jauna, illeciña dalaco.

⁷⁹ *ecitasuna*: 'heziera, heziketa'.

Y. Cer da juiciua? E. Jangoicua guizonari bere vicitza guztico pentsamentu, berba ta obrac aurrian ifiñi ta oneicaz conforme emongo dotzan sententzia, edo betico salvaciñocua, edo betico condenaciñocua.

Y. Cer da glorixa? <77> E. Da Jangoicua bera bere arguitasun, edertasun, eta glorixa guztian arpeguiz arpegui icusi ta poz-pozic beti gozetan egoten dan vicilecua; onez alde guztietatic beteric, bapere pena ta gach baric, eta gachen billdurric pe baric; eta ori virtute ta obra onen premio edo sarixan.

Y. Eta cer eguiñ biar dou infernutic librau, ta glorixa alcantzetaco? E. Mandamentuac gorde.

Y. Eta bagoz medixo egoquí edo bideren batzuc mandamentuac errazago gorde-teco? E. Bai jauna.

Y. Ceintzuc dira? E. 1. Sarri confesau ta comulguetia. 2. Goixian-goixian obra guztia Jangoicuari ofrecidu edo esquiñtia. 3. Egunian-egunian mez entzun eta erro-saixua Ama Virgiñiari errezetia. 4. Devociñoco liburu onac iracurri, ta oraciño mentala edo gogozcua eguitia. 5. Gabian-gabian contzientzia esamiñetia. 6. Eta esatiarren bat, ceñetan azco daocen sartuta, confesore jaquiñtsu, virtutetsu eta ondo beguiratu bat artu ta bere esanac contuz eguitia.

Maix. Ondo dixozu, cegaitic ece confesore on bat artzeia da, San Francisco Salesec di-<78> xuan les, arduraric andixenaz beguiratu biar dan gaucia; eguin izu ba zuc ala, ta berau izango dozu Angueru bat les, zu, medixo oneic edo besteren batzuc artu eraíñda, guixauc⁸⁰ zabena,⁸¹ mandamentuen bideetic zucen ibilli ta eldu zaitecen Jangoicua ceruco glorixan icusi ta gozetan; artacoche ba eguiñ guinduan⁸² Jangoicua; Jaunac berac arren eruan gaixala guztioac ara. Amen Jesus.

Confesiño Generala.

Ni pecatarixa, confesetan nachaco Jangoico guztiz poderosuari, Santa Maria beti Virgiñiari, San Miguel Angueruari, San Juan Baptistari, San Pedro ta San Paulo apostolu santuai, Santu guztiai, ta zuri ene Aitta arimacua, cegaitic ece modu azcotan pecatu eguiñ dodan pentsamentuz, berbaz eta obraz, neure culpaz, neure culpaz, neure culpa guztiz andiz. Orregaitic naoco⁸³ erreguca Santa Maria beti Virgiñiari, San Miguel Angueruari, San Juan Baptistari, San Pedro ta San Paulo Apostolu santuai, Santu guztiai ta zuri, ene Aitta arimacua, erregutu daiozubela nigaitic Jangoico gure jaunari Amen.

<79> Acto Contriciñocua.

Neure Jesu Cristo Jauna, Jangoico ta guizon eguiazcua, neure Criadoria ta Erredentoria, zu zariana zarialaco ta gauza guztien gañian ametan zaudalaco, damu dot viotz guztitic zeu ofendidua, ta artzen dot propositu firmia ez gueixao pecuric eguitico, pecatuco vide guztietatic alde eguitico, ene pecatuac confesau ta emoten jatan penitentzia cumplitico; esquiñten dotzut ene vicitza, obrac eta trabajuac ene pe-

⁸⁰ *guixauc*: 'gidatuko'.

⁸¹ *zabena*: 'zaituena'.

⁸² *guinduan*: 'gintuen'.

⁸³ *naoco*: 'nago hari', *egon* aditzaren NOR-NORI forma trinkoa.

catuen satisfaciñoraco; ta daucat confiantzia zure ontasun eta misericordia azquenbacuan parcatuco doztazula ene pecatuac zure odol preciotsu, pasiño ta eriotziaren merecimentuacgaitic, eta emongo doztazula gracia emendetaco ta zure servicixuan irauteco neure vici guztian. Amen.

Contzientzia egunero esamiñetaco moduac ditu dempora bi, ta bost puntu.

Lenengo demporia.

Goixian iratzarten danian, Jangoicuagana viotza jaso ta aguindu ta esquiñico dotzo <80> egun artaco pentsamentu, berba ta obrac, Jaun aiñ andi aren contra secula peccaturic ez eguiteco gogo firme ta benetacuaz; eta escatuco dotzo au cumpliduteco gracia.

Bigarren demporia.

Gabian oian sartu baño len, belaunico jarri ta esango dau *ni peccatarixa* ta eguingo dau emen esaten dana:

Lenengo puntua.

Ezquerrac emon Jangoicuari beragandic artu dituan mecediacgaitic, au da, ecebecetic criau, bere Seme Jesusen odolaren costuz erosi, cristau eguiñ, eta contservetan dabelaco, ta guztiz be⁸⁴ berac eguiñ dotzan beste mecede andi ta icentauenacgaitic, ceintzucgaitic zor dotzan ezaüera apartecua.

Bigarren puntua.

Escatu Jangoicuari egun artaco faltac ezaututeco argui ta gracia.

<81> *Irugarren puntua.*

Iratzarri zanetic ordurañoco pentsamentu, berba ta obrac gogora ecarten jarri, bequiratuaz orduric ordu egun artaco pentsamentu berba ta obrari.

Laugarren puntua.

Egun artan eguiñ dituan obra onen contua garbirò atará ta emon guztiacgaitic ezquerrac Jangoicuari.

Bostgarren puntua.

Falta edo pecatu guztien viotzeco damuaz eta emendetaco propositu firmiaz guztien parcañua Jangoicuari escatu, esaten dala onetaraco viotz-viotzetic: *neure Jesu Cristo Jauna.*

MEZ ERESATECO⁸⁵ MODUA.

Abadiac: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, Amen. Introibo ad Altare Dei.

Eresantzalliac: Ad Deum qui lætificat juventutem meam.

⁸⁴ *guztiz be:* 'bereziki, batez ere'.

⁸⁵ *mez eresateco:* 'meza laguntzeko' (La *meza erasoteco*). Ik. *OEH* s.v. 2 **erasan** "2. (V-gip ap. Iz *ArOñ;* Lar, A *Apend*). Ayudar a misa. "Oficiar, ayudar a cantar la Misa, *erasan, erakantatu*" Lar. **Meza erasaten daguanak.* msOñ 191v." eta s.v. 2 **eraso** (2).

Ab. Judica me, Deus, et discerne causam <82> meam de gente non sancta; ab homine iniquo et doloso erue me. *Er.* Quia tu es, Deus, fortitudo mea, quare me repulisti? et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus?

Ab. Emitte lucem tuam, et veritatem tuam: ipsa me deduxerunt et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua. *Er.* Et introibo ad Altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam.

Ab. Confitebor tibi in cithara, Deus, Deus meus, quare tristis es, anima mea? et quare conturbas me? *Er.* Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi; salutare vultus mei, et Deus meus.

Ab. Gloria Patri et Filio, et Spiritui Sancto. *Er.* Sicut erat in principio, et nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

*Ab.*⁸⁶ Introibo ad Altare Dei. *Er.* Ad Deum, qui lætificat juventutem meam.

Ab. Adjutorium nostrum in nomine Domini. *Er.* Qui fecit Cælum et terram.

Ab. Confiteor Deo... Et vos fratres orare pro me ad Dominum Deum nostrum. *Er.* Misereatur tui Omnipotens Deus, et dimissis peccatis tuis, perducatur te ad vitam æternam. *Ab.* Amen.

<83> *Er.* Confiteor Deo omnipotenti, Beatæ Mariæ semper Virgini, Beato Michaeli Archangelo, Beato Joanni Baptistæ, Sanctis Apostolis, Petro et Paulo, omnibus Sanctis, et tibi pater, quia peccavi nimis cogitatione, verbo et opere, mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor Beatam Mariam semper Virginem, Beatum Michaelem Archangelum, Beatum Joannem Baptistam, Sanctos Apostolos Petrum et Paulum, omnes Sanctos, et te pater orare pro me ad Dominum Deum nostrum.

Ab. Misereatur vestri omnipotens Deus, et dimissis peccatis vestris, perducatur vos ad vitam æternam. *Er.* Amen.

Ab. Indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum nostrorum tribuat nobis omnipotens et misericors Dominus. *Er.* Amen.

Ab. Deus tu conversus vivificabis nos. *Er.* Et plebs tua lætabitur in te.

Ab. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam. *Er.* Et salutare tuum da nobis.

Ab. Domine exaudi orationem meam. *Er.* Et clamor meus ad te veniat.

<84> *Ab.* Dominus vobiscum. *Er.* Et cum Spiritu tuo.

Ab. Oremus. Aufer á nobis etc.

Ab. Kirie eleyson. *Er.* Kirie eleyson.

Ab. Kirie eleyson. *Er.* Christe eleyson.

Ab. Christe eleyson. *Er.* Christe eleyson.

Ab. Kirie eleyson. *Er.* Kirie eleyson.

Ab. Kirie eleyson.

Ab. Dominus vobiscum. *Er.* Et cum spiritu tuo.

Ab. Per omnia sæcula sæculorum. *Er.* Amen.

Epístolia acabauta. *Er.* Deo gratias.

Ab. Dominus vobiscum. *Er.* Et cum spiritu tuo.

Ab. Sequentia Sancti Evangelii secundum etc. *Er.* Gloria tibi Domine.

⁸⁶ *Ab.* *Jat. Ap.*

Lenengo evangelixua acabauta.

Er. Laus tibi Christe.

Ab. Orate fratres... *Er.* Suscipiat Dominus sacrificium de mani-<85>bus tuis ad laudem et gloriam nominis, sui, ad utilitatem quoque nostram, totiusque Ecclesiae suae sanctae. *Ab.* Amen.

Prefacioco demporan edo Sanctus aurrian.

Ab. Per omnia saecula saeculorum. *Er.* Amen.

Ab. Dominus vobiscum. *Er.* Et cum spiritu tuo.

Ab. Sursum corda. *Er.* Habemus ad Dominum.

Ab. Gratias agamus Domino Deo nostro. *Er.* Dignum et justum est.

Pater noster esanda guero.

Ab. Et ne nos inducas in tentationem. *Er.* Sed libera nos á malo.

Ab. Pax Domini sit semper vobiscum. *Er.* Et cum spiritu tuo.

Ab. Ite missa est, *edo* benedicamus Domino. *Er.* Deo gratias.

Ab. Requiescant in pace. *Er.* Amen.

Ab. Pater et Filius et Spiritus Sanctus. *Er.* Amen.

<86> *Ab.* Dominus vobiscum. *Er.* Et cum spiritu tuo.

Ab. Initium ó sequentia Sancti Evangelii secundum etc. *Er.* Gloria tibi Domine.

Azquenengo evangelixua acabauta.

Er. Deo gratias.

Egunian eguniango Cristauaren ejercicio edo cristau-cereguñac.

GOIXIAN.

Iratzarten danian curtze santuaren *eta* Aittiaren *eguiñ eta esango dau:* Eutsibe,⁸⁷ Jesus *eta* Maria, ene viotz *eta* arimia.

Jagui ta jantzi deñian, ur bedencatua artu, belaunico jarri eta esango dau: Ene Jaun *eta* Jangoicua, nogan sinistu *ta* esperetan dodan, viotz-viotzetic adorau *ta* ametan zaut.⁸⁸ Ezquer onac *eta* alabantzac emoten dotzut ni ecebecetic criau, ceure Seme Jesusen odolaren costuz erosi, cristau eguiñ *eta* gau onetan contservau *ta* gorde naizulaco.⁸⁹ Zure hondra *ta* glorixaraco ofreciuten dotzut, *eta* artaco izan <87> bitez ene pentsamentu, berba, obra *ta* neque guztia. Neure pecatu guztien parca esque naotzu,⁹⁰ Jauna, humill-humilllic, *eta* damu dot viotz-viotzetic zeu ofendidua; *eta*, erregututen dotzut Jesu Cristoren *eta* Virgiña guztiz santien merecimentuacgaitic, arren, emon daidazula ez secula gueixao zeu ofendiduteco gracia.

Beriala, Aittaguria, Ave María ta Credua errezaui, eta Ama Virgiñiaganuntz biurtu ta esango dotzo:

⁸⁷ *eutsibe:* ‘har ezazue, eutsi ezazue’, aginterazko forma trinkoa. ik. A s.v. **eutsi** “2.º (Bc), toma, tome V.: *prends, prenez.* = Se dice también aunque incorrectamente: EUTSIE, “tómenlo”; EUTSIZ, “tómenlos”; EUTSIEZ, “tómenlos”.”

⁸⁸ *zaut:* zaitut.

⁸⁹ *naizulaco:* ‘nauzulako’. Ik. 93. oh.

⁹⁰ *naotzu:* ‘nago zuri’.

¡O Virgiña ta Jangoicuaren Ama!, zure semetzat entreguetan⁹¹ nachatzu; ta zure garbitasunaren hondran eta glorixan, ene arimia, gorputza, potentziac eta sentiduac esquiñten dotzut; eta erregututen dotzut, arren, alcantzau daidazula ez secula gueixao bapere pecaturic eguiteco gracia. Amen Jesus. *Iru Ave María.*

Oraiñ Angueru guardacuari dei eguingo dotzo esanaz:

Angueru santu, Jangoicuac bere ontasun cabubacuagaitic⁹² ni zaiñdu ta gordeteco encargua emon izan dotzuna, arren, arguitu naizu,⁹³ defendidu naizu, guixau naizu ta gobernau naizu Amen.

<88> *Lan edo cereguiñen bat atera orduan esango dau:*

Zuri, ene Jangoicua, ofreciuten dotzut lan au: ezarriozu bigun zure bendeciño santua.

Egun bittartian bere viotza Jangoicuaganutz sarri jaso ta berba eguingo dotzo, esanaz berbaz edo gogoz oraciño labur oneic, edo beste onelacoren batzuc:

Zugan sinisten dot, ene Jangoicua; zugan esperetan dot; zu adarau ta gauza guztien gañian ametan zaut.⁹⁴ Ene Jesus, erruqitu zaite nigaz. Lagun eidazu, ene Salvadoria, zure graziaz, iñox ofendidu etzaidan.⁹⁵

Jan aurrian esango dau:

Betor, ene Jangoicua, gure gañera, ta zure servicixo santuan irauteco artzen gualan alimentu onen gañera, zure bendeciño santua. *Aittaguria ta Ave Maria.*

Jan da guero ezquerrac emongo dotzo Jangoicuari esanaz:

Ezquerrac emoten dotzugu, Jauna, zuc <89> mecedez emon dozczun alimentuagaitic; arren, izan bedi zure servicixo santuan guc irauteco. Amen. *Aittaguria, ta Ave Maria.*

Erlojuac ordua joten dabenian Ave Maria bat errezau ta esango dau:

Ordu onetaco instante guztiac zuri, ene Jangoicua, ofreciuten dotzut, eta arren empliau daidala guztiac zure vorondate santua eguiten.

Tentaciñoren batec baquian isten ezpadotzo, Aittien eguiñ edo Ave Maria bat errezau ta esango dau:

Emoidazu, Jauna, zure gracia, iñox be ofendidu etzaidan.

Pecaturen baten jausico balitz, edo lecu emon ete dotzan dudan balego, berialaxe damutu ta esango dau viotz-viotzetic:

Misericordia, ene Jangoicua, damu dot viotz-viotzetic zu ofendidua, zu zariana zarialaco ta gauza guztien gañian ametan zaudalaco;⁹⁶ damu dot, ene Jesus ona, pecatu eguiña, <90> eta zure gracia lagun dodala, guertu nago milla bider ene vicixa galtzeco, barriri zu ofendidu baño len.

⁹¹ *entreguetan*: jat. *entretreguetan*.

⁹² *cabubacuagaitic*: 'amaigabeagatik'.

⁹³ *naizu*: 'nazazu'. *naizu* aditza **edun* erroarena edo *egin* erroarena izan daiteke, 'nauzu' (ik. 89. oh.) edo 'nazazu', kasu honetan *egin*-ena da (< *nagizu*).

⁹⁴ *zaut*: 'zaitut'.

⁹⁵ *etzaidan*: 'ez zaitzadan', *zaidan* pluralgilerik gabeko forma.

⁹⁶ *zaudalako*: 'zaitudalako'.

Trabaju edo estualdixetan esango dau:

Emoidazu pacientzia, ene Jangoicua, eta izan bedi ni larrituten naberen neque au neure pecatuen satisfaciñoraco. Bedencatua izan deilla Jangoicua. Izan bedi guztia Jangoicuagaitic.

Berba on oneic edo beste onen antzecoren batzuc⁹⁷ esan eta gorde bedi charretatic,⁹⁸ bada aiñ erraz edo laister esaten da ona ceññ da charra.

Egusentixan, egüerdixan eta illuncaran Ave Maritacuac joten daubenian errezauc dau esanaz:

v. Angueruac Maria Virginiari barri onac emon otzan.

R. Eta Espiritu Santuaren graciaz Jangoicuaren Semia bere sabelian sortu zan. *Ave Maria.*

v. Ona emen Jaunaren esclavia.

R. Zuc esan dozuna eguiñ bedi nigan. *Ave Maria.*

<91> v. Eta Jangoicuaren Semia guizon eguin zan.

R. Eta gure artian vici izan zan. *Ave Maria.*

v. Erregutu izu gugaitic Jangoicuaren Ama santia.

R. Mercí daigun Jesu Cristoren promesac alcantzetia.

Oraciñua.

Erregututen dotzugu, Jauna, ezarri daiguzula gure arimetan zure gracia, Cristo zure Semia guizon eguin zala Angueruaren aotic jaquiñ dounoc, bere pasiño ta curtziaeren videz, erresurreciñoco glorixara eruanac izan gaitecen. Cristo gure Jaun beraren merecimentuacgaitic. Ala guerta deilla.

Gabian, arimetacua edo quedia joten daubenian, errezauc dau de Profundis... baldin badaqui, ta bestela Aittaguria ta Ave Maria.

Elexacuac guexoren bati daroienian, al badau lagun eguiño dotzo gure Jaunari, ta orrela irabacico ditu indulgentziac; eta eciñ badaique, belaunico⁹⁹ jarri, gure Jauna adorau, Aittaguria bat eta Ave Maria bat errezau eta esango dau:

Emoiozu, Jauna, gure anai guexo orri bere salvaciñoraco ta zure glorixaraco biar dituan graciaz.

<92> *GABIAN.*

Gabian uera etzan baño len, belaunico jarri, curtze santuaren eta Aittiaren eguiñ eta esango dau:

Ene Jaun eta Jangoicua, nogan sinistu ta esperetan dodan, viotz-viotzetic adorau ta ametan zaut; ezquer onac eta alabantzac emoten dotzut ni ecebecetic criau, ceure Seme Jesusen odolaren costuz erosi, cristau eguiñ eta egun onetan contservau naizulaco; emoidazu arren ene pecatuac ezautu ta guztien damua artzeco gracia.

Emen contzientzia esamiñau ta icusico dau egun artan pecaturen bat eguiñ ete dabien; eta guztien benetaco damuaz esango dau viotz-viotzetic Misericordia ene Jangoicuaz, goixan les.

⁹⁷ batzuc: jat. batzut.

⁹⁸ charretatic: jat. charretalic.

⁹⁹ belaunico: jat. belaunivo.

Guero esango dau:

Eztaidala arren, Jauna, pecaturic eguin gau onetan; eta librau naizu gaich guztitic.

*Egingo*¹⁰⁰ *dau aleguiña eriotzaco orduan aurquitu guraco leuquian estaduan jar-teco; eta egongo da sati batian pentsetan:* 1. Cer balixoco dotzen ordu artan ondasunac, hondrac, gustuac eta jolasac: 2. Ce penia emongo dotzen eguindaco pecatuac; ce poza ta <93> contentua barriz eguindaco obra onac; *eta esango dau:*

¿Cer izango litzaque, ene Jangoicua, nigaz, gau onetan ill eta contuac emoten zure tribunal aurrian aguertu biarco banitz? ¿Gracian edo pecatu mortalian ete nago? ¿Onac edo charrac izan ete dira ene confesiñuac? ¿Ce estautan aurquituten naz? Ete dotzat iñori gorrotoric, edo ete daucat iñuen gauzaric? ¿Ete daucat juramentu eguitemo, murmuretaco, jaiegunetan biar eguitemo edo gauza loi eta ciquiñac pentsau, esan edo eguitemo vicio citalic? ¿Ene obligaciñuaz cumplidu ta empletan ete dot demporia santuró? ¿Cer da ene contzientziac cargu onei erantzuten dotzana? ¡Ay ene! ¿Ce estua ta bildurgarrixa dan usteric guchien dodanian aguertu biarco nacen juicio au! ¿Eta ce bildur izan biar nacen, baldiñ viotz-viotzetic damutu ta emendetan ezpanaz oraiñ, artaco demporia emoten jatan bitartian.

Guero errezauc dau guchienez Aittaguria, Ave Maria, ta Credua, eta Angueru guardacuari Oraciñua, goixian les.

*Ur bedencatua artu ta oian*¹⁰¹ *sartu deiñian*¹⁰² *esango*¹⁰³ *dau:* ¡Arren, ill nadi ni zure gracian, ó Trinidad zure Santua! Zubei emoten dotzobet, Jesus eta Maria, ene viotz eta arimia.

<94> *Azquenic, escatuco dotzo Jangoicuari bere bendeciñua, becoquitic bularrera curtzia eguiñ eta bitartian esanaz:* Betor nigana ta izan bedi nigaz beti Jangoico guztiz poderoso Aitta, Seme ta Espiritu santuaren bendeciñua. Ala izan deilla.

Devociño oneic gogozago ta obeto eguiñ daizun, ezteilla zure cuarto edo etzalecua aurquitu Santo Cristo ta Ama Virginiaren imagiña bat baric beintzat...

ERROSARIXO SANTUA.

Ezta erraz aiqetan emotia errosarixo santuan sartuta daocen misterixuac, bera errezetiaz irabasten diran indulgentciac eta arimai etorri izaten jaten¹⁰⁴ ondasunac. Errosarixo osua errezetan dabenac egun batian gogora ecarri ta goguan darabill Elexiac urte guztico jaixetan celebretan dituan Erligiñoco misterixo printcipalenac. Errosarixoco misterixo oneic dira amabost: lenengo bostac gozozcuac, urrengo bostac dolozcuac eta azquenengo bostac glorixazcuac. Misterixo bacoichian errezetan dira *Aittaguria* bat, amar *Ave Maria* ta *Santa Maria*, ta azquenian, *Glo-* <95> *ria Patri* etc. Errezau litezquez amabostac errezca,¹⁰⁵ bata bestien atsian, edo bacoichian bana; edo, gueixenetan errezetan dan les, bacoichian bost amarreco: *astelenian*, eta

¹⁰⁰ *Egingo:* jat. *Egingo*.

¹⁰¹ *oian:* jat. *oian*.

¹⁰² *sartu deiñian:* 'sartzen denean', denborazkoa.

¹⁰³ *esango:* jat. *esano*.

¹⁰⁴ *jaten:* 'zaien, zaizkien'.

¹⁰⁵ *errezca:* 'errenkadan'.

egüenian gozozcuac, *marticenian* eta *egubacochian*¹⁰⁶ dolorezcuac, *egüaztenian*, *zapatuan* eta *Domecan* glorixazcuac. Errezau biar da errosarixu santua aoz eta viotzez, eta ez prixa-prixaca, berbac aguiñ artian nastu ta jaten dirala, ez erdi ló, ganore baric eta pentsamentuari nundi-nai ibillten bere guraz isten jacola, ezpada atentciño ta devociño andixaz, soseguz, eta pertsona bic edo gueixaoc errezetan daubenian, bigarrenac lenenguari ichaiñaz, aric eta errezetan diarduana acabau arte. Baita amarreco bacochian goguan erabilli biar da egunari ta amarrecuari datorcon misterixua. Ara or ba cela errezau biar dozun errosarixu santua; eta erregutuco dotzazu Ama Virginiari escatu daixola bere seme Jesus gozuarri arren zaindu ta gorde daixala Elexa santia, beraganatu erege ta fedebaco guztiac, ondu pecatarixac, fedian firmetu cristauac, eta baquetu ta arguitu cristau-errixetaco buru, nauci ta aguintarixac. Auxe da ba, Ama Virginiaren aguiñduz, santo Domingo Erligiosuac iracutsi dozcon errosarixu santua, ceñi pertsona ja- <96> quintsuac eta virtutetsuac, ala pobriac nola aberatsac, devociño andixa izan dotzen, errezauaz eguneró-eguneró atentciño ta devociñoric andixenaz. Jarrai zuc pe onei; cegaitic ece gauza jaquiña da, ala icusten dalaco, errosarixu santua errezetan eztabenac eztabela errezetan ecebe; eztzu oraciñoric eguiten; eztá cristaua les viciten, ezpada gentill bat les, bere salvaciñuaz astuta. Ez arren ba zu izan onen antzecua; erruqui izaiozu itsu triste onei ta erregutu euracgaitic pe Ama Virginiari; errosarixu santua egunero-egunero, esan dan les, zuc errezetan dozula.

Errosarixu santua errezetan dozun bacochian, errezetan dituzun *Ave Mariacaz* larrosazco corue bat les eguiñ, eta ofreciuten dotzazu ceruetaco ta lureco Erreguiña andi ta ceure Amaric onenari. Hondra andixa izango da Ama Virginiari emongo dotzazuna, bere Seme Jesus gozuac azco estimauc daben; eta Ama-Seme oneic, zuc eurai emoten dotzetzun hondriaren paguan, eguiño dotzuen mecediac andi ta ugarixac izango dira. Equiñ ba lan santu oni; baña ceure contsueloraco emen gauza bat esan biar dotzut, eta da, goguz contra ceure pentsamentuac errezetara orduan baterá ta besterà iguex egui- <97> ten badotzu, ez estutu ta larritu, cegaitic ece eztozu orregaitic ecebe galtzen.

ERROSARIXO SANTUA ERREZETACO MODUA

Errosarixua errezaúaz Aitta Santuac emonda dauquen indulgentzia azco ta ugarixac irabasteco gauza biarra da errezuari errosarixoco misterixuen meditaciñuac lagun eguitia. Orregaiti, amarreco bacochian ifiñten da goguan erabilli biar dozun misterixua. Gauza biarra ezpada be, guztiz egoquixa da errosarixua astia curtze santuaren eguiñ eta devociño esanaz *neure Jesu Cristo Jauna*, ta urrengo *Oraciño edo ofrecimentua*:

Gure Jangoico Jauna, erregututen dotzugu gueitu, goratu ta zorixontzu eguiñ daizula zure Elexa santia, baquetu ta arguitu cristau-errixetaco buru ta aguintarixac, fedian firmetu cristau guztiac eta ceuganatu erege ta fedebaco guztiac. Onela, guztioc, zure gracia lagun doula, gorde daigun zuc azquenengo arnazaraño zure legue santua; ceñi sarri azco pecatu eguiñaz auxi dogun azquero, oraiñ parca esque gaotzu¹⁰⁷

¹⁰⁶ *egubacochian*: 'ostiralean', ik. *OEH egubakoitz*.

¹⁰⁷ *gaotzu*: 'gaude zuri', *egon* aditzaren *NOR-NORI* adizki trinkoa.

gure pecatu guztien viotzeco damuaz eta ez iñox gueixao peccaturic eguiteco asmu firmiaz. O Ama Virgiña guztiz santia, guc Jangoicuari escatuten dotzagun mecede oneic eta gañeraco biar ditugun guztiac errazago ta seguruago alcantzau daigun zu ifiñten zaugu¹⁰⁸ bittarteco; ta emetic aurra, gure pentsamentu, berba, obra ta neque guztiac izan bitez Jangoicuaeren eta <98> zure hondra ta glorixaric andixeneraco. Artacoche esquiñten dotzugu ta errezetan guatzu¹⁰⁹ errosarixo santu au; ta berau errezauaz irabasten ditugun indulgentzia guztiac izan bitez gure peccatuen zorren paguraco ta zuc gueixen gura dotzetzun eta guc obligaciño gueixen dotzegun purgatorixoco arimen oneraco, lenbaitlen cerura juan ditecen, eta gu be bai, mundu onetatic urtenda laister. Ala izan deilla.

v. Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum.

R. Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui, Jesus.

v. Domine labia mea aperies.

R. Et os meum annunciabit laudem tuam.

v. Deus in adiutorium meum intende.

R. Domine ad adjuvandum me festina.

v. Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto.

R. Sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.⁽¹⁾

v. Ama graciazcua, Ama misericordiazcua, gure <99> etsaietatic defendidu, eta eriotzaco orduan artu gaizu.¹¹¹

R. Amen Jesus.

v. Ave Maria graciaz betia, Jauna da zugaz.

R. Bedencatia zara zu andra guztien artian eta bedencatua da zure sabeleco frutua, Jesus.

v. Zuc, Jauna, idiguico dituzu ene espanac.

R. Eta ene auac esango ditu zure alabantzac.

v. Beguira izu Jauna ene amparrura.

R. Eta erdu¹¹⁰ laister neri lagun eguitera.

v. Glorixa Aittari, Semiari ta Espiritu Santuari

R. Asieran zan les secula guztietan, oraiñ eta beti, Amen.

MISTERIXO GOZOZCUAC.

(*astelen-egüenetan errezetan diranac*).

Lenengo misterixua: Jangoicuaeren Semia guizon eguin zanecua. *Beriala errezetan dira Aittaguria bat, amar Ave Maria ta Santa Maria, ta azquenian Gloria... Guero, Ama graciazcua eta Misterixo guztietan oraciño oneichec*¹¹² euroc eguiten dira. Biga-

¹⁰⁸ *zaugu*: 'zaitugu'.

¹⁰⁹ *guatzu*: 'goazkizu', *joan* aditzaren *NOR-NORI* forma trinkoa.

¹¹⁰ *erdu*: 'etor zaitez', aginte adizki trinkoa.

⁽¹⁾ *Alleluia*. Septuagesimaco domecatit Erresurrecciónocoraño *Laus tibi Domine Rex æterne gloria*.

¹¹¹ *gaizu*: 'gaitzazu', pluralgilerik gabeko forma.

¹¹² *oneichec*: 'hauexek', erakuslea.

rren Misterixua: Ama Virginiac bere cusina¹¹³ santa Isabel vixitau ebenecua. *Aitta guria etc.* Irugarren misterixua: Jangoicuaren Semia jaixo zanecua. *Aitta guria etc.* Laugarren misterixua: Ama Virginiac Elexan sartu zanecua. *Aitta guria etc.* Bostgarren misterixua: Jesus gaztechoric galdu ta Elexan topau eubenecua. *Aitta guria etc.* *Emen errezetan dira Ama Virginiaren letanixac eta oneic errezauta guero esango dana, eta errezau ditezque latin edo eusqueraz, gura dan les.*

MISTERIXO DOLOREZCUAC.

(*marticen-egubacochetan errezetan diranac.*)

Lenengo misterixua: Jesus larrituac Getsemanico hortuan oraciano eguiñ ebenecua. *Aitta guria etc.* Bigarren misterixua: Jesus inoentia pillar bati lotu ta azotau eubenecua. *Aitta guria etc.* Irugarren misterixua: Jesus Jangoicuaren Semiari arantzazco coroa buruan ifiñi otzenecua. *Aitta guria etc.* <100> Laugarren misterixua: Jesus Jangoicuaren Semiari Calvarixoco mendira curtzia eruan eraiñ otzenecua. *Aitta guria etc.* Bostgarren misterixua: Jesus Jangoicuaren Semia curtzian josiric ill zanecua. *Aitta guria etc., Letanixac etc.*

MISTERIXO GLORIXAZCUAC

(*eguasten, zapatu, ta domequetan errezetan diranac.*)

Lenengo misterixua: Jesus Jangoicuaren Semia glorixaz beteric viztu zanecua. *Aitta guria etc.* Bigarren misterixua: Jesus Jangoicuaren Semia ceruetara modu miragarrizcuan igo zanecua. *Aitta guria etc.* Irugarren misterixua: Espiritu Santuaren etorreracua. *Aitta guria etc.* Laugarren misterixua: Ama Virginiac gorputz eta arima ceruetara jasua izan zanecua. *Aitta guria etc.* Bostgarren misterixua: Ama Virginiaren coronaciano edo glorixa andicua. *Aitta guria etc.*

LETANIXAC.

EUSQUERAZ.

Jauna, erruquitu zaitte.
Cristo, erruquitu zaitte.
Jauna, erruquitu zaitte.
Cristo, entzun gaizu.
Cristo, aittu gaizu.
<101> Ceruetaco Aitta Jangoicua. R⁽¹⁾
Munduaren Erredentore Seme Jangoicua
Espiritu Santu Jangoicua.
Trinidad Santu Jangoico bat zariana.

LATIN.

Kyrie eleyson.
Christe eleyson.
Kyrie eleyson.
Christe audi nos.
Christe exaudi nos.
<101> *Pater de Caelis Deus.* R.⁽¹⁾
Fili Redemptor mundi Deus.
Spiritus Sancte Deus.
Sancta Trinitas unus Deus.

¹¹³ *cusina*: 'lehengusina'.

R⁽¹⁾ Era[n]tzuten da: Erruquitu zaitte gugaz.

R⁽¹⁾ Miserere nobis.

Santa Maria. R⁽²⁾
 Jangoicuaren Ama Santia.
 Virgiñen virgiña santia
 Cristoren Ama.
 Gracia Jaincozcuaren Ama.
 Ama guztiz garbixa.
 Ama guztiz castia.
 Ama dontzellia.
 Ama tacharic baguia.
 Ama sortu ciñanetic¹¹⁴ garbixa.
 Ama maittagarrixa.
 Ama miragarrixia.
 <102> Criadoriaren Ama. R⁽²⁾
 Salvadoriaren Ama.
 Virgiña guztiz beguiratua.
 Virgiña itzal andicua.
 Virgiña alabagarrixia.
 Virgiña escubide andicua.
 Virgiña viotz bigunecua.
 Virgiña leixala.
 Virtute guztien ispillua.
 Jaquiturixaren jarlecua.
 Gure poz-emolia.
 Ontzi espirituala.
 Ontzi hondragarrixa.
 Devociño-ontzi guztizcua.
 Larrosa misteriotsua.
 Daviden torria.
 Marfilezco torria.
 Urregorizco echia.
 <103> Baquetasunaren cuchia. R⁽²⁾
 Ceruco atia.
 Egunsentico izarra.
 Guexuen osasuna.
 Pecatarixen iguexlecua.
 Estu ta larri daocenen pozcarrixa.
 Cristauen laguntasuna.
 Angueruen Erreguiña
 Patriarquén Erreguiña.
 Profeten Erreguiña.

Sancta Maria. R⁽²⁾
Sancta Dei Genitrix.
Sancta Virgo Virginum.
Mater Chrsiti.
Mater Diviniæ Gratia.
Mater Purissima.
Mater Castissima.
Mater Inviolata.
Mater Intemerata.
Mater Immaculata.
Mater Amabilis
Mater Admirabilis
 <102> *Mater Creatoris.* R⁽²⁾
Mater Salvatoris.
Virgo Prudentissima.
Virgo Veneranda.
Virgo Prædicanda.
Virgo Potens.
Virgo Clemens.
Virgo Fidelis.
Speculum Justitiæ.
Sedes Sapientiæ.
Causa nostræ lætitiæ.
Vas Spirituale.
Vas Honorabile.
Vas Insigne Devotionis.
Rosa Mistica.
Turris Davidica.
Turris Eburnea.
Domus Aurea.
 <103> *Fæderis Arca.* R⁽²⁾
Janua Cæli.
Stella Matutina.
Salus Infirmorum.
Refugium Peccatorum.
Consolatrix afflictorum.
Auxilium Cristianorum.
Regina Angelorum.
Regina Patriarcharum.
Regina Prophetarum.

R⁽²⁾ Erregutu izu gugaitic.
¹¹⁴ *ciñanetic*: jat. *ciñatetic*.

R⁽²⁾ Ora pro nobis.

Apostoluen Erreguiña
 Martirixen Erreguiña.
 Confesorien Erreguiña.
 Virgiñen Erreguiña.
 Santu guztien Erreguiña.
 Jangoicuaren bildots munduco pecatuac quentzen dituzuna. <104> Parcatiguzu¹¹⁵ Jauna.
 Jangoicuaren bildots munduco pecatuac quentzen dituzuna. Entzun gaizu, Jauna
 Jangoicuaren bildots munduco pecatuac quentzen dituzuna. Erruquitu zaite gugaz.

ESCARIXA.

Zure amparupeian jarten gara, Jangoicuaren Ama Santia; ez deizula aittu baric ichi gure premiñetan eguiten dotzugun escarixac, eta bai libraugu beti pelligru guztietatic, Virgiña, gloriñaz eta bendiciñoñz betia.
 v. Erregutu izu gugaitic, Jangoicuaren Ama Santia.
 R. Mercei daigun Jesu <105> Cristoren promesac alcantzetia.

ORACIÑUA.

Erregututen dotzugu, Jauna, ezarri deiguzula gure arimetan zure gracia, Cristo zure Semia guizon eguiñ zala Angueruaren aotic jaquiñ dounoc, bere pasiño ta curtziaren bidez erre-surreciñoñco gloriñarà eruanac izan gaitecen. Cristo gure Jaun beraren merecimentuacgaitic. Ala guerta deilla.

*Regina Apostolorum.
 Regina Mártyrum.
 Regina Confessorum.
 Regina Virginum.
 Regina Sanctorum omnium.
 Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, par-
 <104>ce nobis Domine.*

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis.

Agnus Dei qui tollis peccata mundi, exaudi nos Domine.

ANTIPHONA.

Sub tuum præsidium confugimus, Santa Dei Genitrix: nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus, sed à periculis cunctis libera nos semper, Virgo gloriosa et benedicta.

v. *Ora pro nobis, sancta Dei Genitrix.*

R. *Ut digni efficiamur promissionibus Christi.*

ORATIO.

Gratiam tuam, quæsumus, Domine, mentibus nostris infunde: ut qui, Angelo nuntiante, Christi Filii tui incarnationem cognovimus, per passionem ejus et crucem ad resurrectionis gloriam perducamur. Per eumdem Christum Dominum nostrum. Amen.

Oraiñ errezauco dira iru Aittaguria, eta ez gueixao, errosarixo santua lar astuna edo gobaitgarrixa ez eguitearren. Lenengua, purgatorixoco arimendaco. Bigarrena, Angueru guardacuari. Irugarrena, Patrue Santuai; au da, bere iceneco Santuari ta Parro-

¹¹⁵ *Parcatiguzu*: 'barka iezaguzu', ik. 18. oh.

quixaco <106> Patroiari. *Guero, iru Ave Maria Ama Virginiari, escatuaz iru virtute: humilltasuna, garbitasuna ta caridade edo amorixua. Eta acabetan da esanaz: O Virgiña ta Jangoicuaren Ama, zure semetzat entreguetan gachatzu ta ofreciuten dotzugu zure garbitasunaren hondran eta glorixan gure arima, gorputz, potentziac eta senti-duac; eta erregututen dotzugu alcantzau daiguzula ez secula bapere pecaturic eguitemo gracia. Amen, Jesus. Agur Maria guztiz garbixa. Pecatu baric sortua.*

Arren, Jangoicoari gura daquixola gure cale ta baserrixetaco eche guztietan sartu, iraun eta gueittutia devociño oneic.

<107>

*Liburucho onetan daozen erracuntzen zuzenvidia.*¹¹⁶

Orrixa.	Errencadia.		Iracurri bedi.
8	27	<i>iortc</i>	ortic.
9	23	<i>azalbagacua</i>	azalbagacua.
9	27	<i>gauzu</i>	gauza.
11	11	<i>iraeurle</i>	iracurle.
13	24	<i>balixo</i>	balixoco.
15	20	<i>ziztu</i>	viztu.
16	1	<i>muniua</i>	muniua.
16	18	<i>guere</i>	gueure.
32	26	<i>Cristuen</i>	Cristoren.
37	2	<i>dacartcuz</i>	dacartcun.
43	21	<i>aciera onari</i>	oittura onai.
45	10	<i>Iñor</i>	Norbait.
63	3	<i>gauzagatic</i>	gauzaz.
63	4	<i>Bedratzigaitic</i>	Bedratzigaz.

Gañaraco erracuntza chiquiñac edoceñec ezautu ta zucendu lei.

¹¹⁶ Gure edizioan testuan bertan egin ditugu zuzenketa hauek.

3. Hiztegia

(A) *erak*. 'hura'

agaiti 8, argaitic 8; ai 'hari' 37; aren (80); artaco 'hartako' 80 (2), 81; artaco 'hartarako' 11, 47, 50 (2), 62, 86, 93; artacoché 'hartaraxeko, haraxetarako' 78, 98; artan 29, 63, 81, 92 (2)

ik. AIK 'haiek'; ik. BERA

ABADE 1

abadiac 81; abadiac 67

ABARIZIXA 68, 69

avaricixaren 69

(ABERATS)

aberatsac 96

ABIXU 13, 54

ABOGADA 17

ABSOLUZIÑO 57, 60

ADORAU 86, 88, 91, 92

adorauten 9, adoretan 9, 22 (2), 40; adoretara 40

AGERMEN 20

AGERTU 24, 33, 48, 55, 93 (2)

1 AGINDU *ad.* 79

aguiñdu 8, aiñdu 8; aguindua 9, aiñddua 9; aguinduten 45, 46, 47 (2), 49, 62, aguiñduten 9, aiñdduten 9, aiñduten 9, aiñquetan 9, 62

2 AGINDU *iz.* 51

aguindua 39; aguinduc 7, 17; aguiñduz 95; aguiñdupeian 15

(AGINTARI)

aguintarixac 95, 97

AGIÑ 95

AGIRI 54

AGUR

Agur Maria 106

(AIK) *erak*. 'haiek'

aicgaitic 68

AINBESTE 38

AIÑ 6, 9, 10, 22, 58, 66, 68, 80, 90

AIÑA 31

añaco 58

AIÑDU ik. AGINDU

AITTA 5, 8, 12, 15 (2), 16, 18, 19 (2), 25, 26 (2), 27, 31, 37, 43, 78, 94...

aita 1, áitta 25; áittaric 59; aittac 31; aittari 98; aittia 26; aittiaren 5 (2), 6, 15, 22, 56, aittien 5

ik. AIITTIAREN (EGIÑ)

AITTAGURIA 16, 23, 33, 34, 35 (2), 63, 87, 88, 89, 91 (2), 93, 94, 99

áittaguria 71

(AITTA SANTU)

aitta santua 32 (2); aitta santuac 97

(AITTATASUN)

aittatasuna 12

AITTATU 8

AIITTIAREN (EGIÑ) 21, 86, 92

aittien 14, 89

1 AITTU *ad.* 'aditu' 6 (2), 23, 100, 104

aiquetan 'aditzen' 6, 7, 20, 30, 44; aittuco 7; aittuta 7; aittuteco 5; aittutia 10

AIKETAN EMON 'aditzera eman' 5, 6; aiquetan emongo 6; aiquetan emotia 60, 94; aiquetan emoteco 7, 63, 64; aiquetan emoten 5, 7, 24, 33, 39, 53

2 AITTU *iz./lizon.* 'aditua' 50

aittuen 52

(AITTUTASUN)

aittutasuneco 73

AKABAU 54, 95

acabauco 14; acabauta 86; acabetan 106

(AKABERA)

acaberan 31

AKO ik. ARA

AKORDAU 38

acorda 12, 13

AKTO 34, 50, 61, 66, 67, 71, 79

actuac 40

1 AL (IZAN) 'ahal izan' 11, 25, 91

alic 'ahalik' 10

2 AL *partik.* (gald.) 30

3 AL *partik.*

or illgo al az! 45

- ALA 'hala' 6 (2), 10, 12, 24 (2), 37, 40, 41, 42, 46, 55, 59 (2), 78, 91, 94, 96, 98, 105
alaco 45; alaxe 5, 10; ALA... NOLA... 12, 52, 96; NOLA... ALA... ik. NOLA
- (ALABA)
ik. SEME-ALABAK
- (ALABAGARRI)
alabagarrixa 102
- (ALABANTZA)
alabantzac 87, 92, 98
- ALABAU 38
- ALDE 10, 34, 77
aldetic 64 (2)
ik. GORPUTZ-ALDE
- ALDE EGIN
alde eguiteco 79; alde eguiten 60; alde eguitia 76; alde izu 13
- ALEGIÑ 10, 46
aleguiña 34, 60, 76, 92; aleguiñez 75
- ALIMENTU 36 (2), 88
alimentua 64 (2); alimentuagaitic (89)
- ALKANTZAU 53, 63, 87, 97, 106
alcantzauc 74; alcantzetaco 77; alcantzetan 52 (2); alcantzetia 17, 91, 105
- (ALKAR)
alcarregaz 29, 67
- ALKARGANATU 31
- ALPERRIK 17, 41 (2), 42 (2)
- (ALTARA) 'altare'
altaraco 35 (2), 65; altaran 38 (2)
- AMA 16, 17 (2), 18, 29, 38 (4), 43, 87, 91, 101...
áma 37; amaric 96
(Elexa) Ama (Santa) 17, 23, 24 (2), 33 (2), 48 (2), 49, 53 (2), 62; Ama (Birjiña) 29, 37 (2), 77, 87, 94, 95 (3), 96 (2), 97, 100 (2)
- AMABI 73
amabigarrena 73; amabixetatic 64
- AMABOST 94
amabostac 95
- (AMAIIKA)
amaicagarrena 73
- AMALAU 18, 51
- AMAR 17, 18, 94, 99
amarreco 95 (2), 97; amarrecuari 95; amargarren 48; amargarrena 18, 73
- AMARREN-PRIMIZIXAK 49
- AMAU 11, 72
ametaco 10, 27; ametan 39, 79, 86, 88, 89, 92; ametia 17, 39 (2), 55; ametian 18
- AMEN 12, 15, 16 (3), 17, 18, 20, 22, 37...
(AMORIXO)
amorixotic 59; amorixoz 11; amorixozcua 58; amorixua 11, 106
- AN 'han' 38
anche 30 (2); andi 19, andic 15 (2), 43; ara 78
- ANAI 'anaia' 91
- ANDI 10, 25, 39, 41, 47, 57, 66 (2), 68, 80 (2), 96 (2)
andicua 100, 102 (2); andiren 45 (2), 49; andixa 41, 42, 45, 61, 67, 96 (2); andixac 52 (2), 75; andixan 47; andixaua 11; andixaz 75, 95; andixena 12, 71, 72; andixenaz 40, 78, 96; andixeneraco 98; andixeneticua 43; andiz 78
- (ANDITASUN)
anditasuna 73
- ANDRA 16, 38 (4), 98
- ANGERU 38, 70, 78, 87
angueruac 37, 38, 90; angueruaren 91, 105; angueruari 78 (2); angueruen 103
- (ANGERU GUARDAKO)
angueru guardacua 39; angueru guardacuari 87, 93, 105
- (ANIMA)
animientzat 36; ik. ARIMA
- (ANPARU)
amparupeian 104; amparura 98
- ANTZ 38
antza 38; antzecoren 90; antzecua 96; antzera 73; antzerá 10; ik. IRUDI-ANTZ
- (AO)
aotic 91, 105; aoz 35, 95; aozco 57 (2), 60; aozcua 34; auac 98; auan 14, 21 (2); auaz 72

(APARTEKO)

apartecua 80

APOSTOLU 78 (2)

apostoluac 24, 35; apostoluen 103

ARA 'hara' 9

ara or 95; araco 9 (2); aco 'harako' 9 (2), 30, 37, 56, 66

(ARAGI)

araguixa 22, 70 (2), 71; araguixagandic 71; araguixaren 16; araguizco 48

(ARANTZA)

arantzazco 99

(ARDAU)

ardauaren 65; ardauric 65

ARDURA 58

arduratic 78

(ARGALTASUN)

argaltasunac 52

1 ARGI *iz.* 10 (2), 23, 49 (2), 52 (2), 56, 58, 80

arguitara (ataraten) 1; arguixaren 14; arguixaz 10

2 ARGI *izond./adb.* 5, 6, 7

arguixaua 25;

ARGIALDI 55

(ARGIRO)

arguiruago 11

ARGITASUN 77

arguitasuna 8, 29

ARGITU 87, 95, 97

argituten 55

ARIK ETA 12

ARIMA 29 (2), 31, 32, 65 (2), 100, 106

ik. ANIMA; arimac 19, 30, 31 (2); arimaco 32, 34, 37, 40, 64, 72, 73; arimacua 78 (2); arimacuac 51 (2), 52; arimai 62, 94; arimen 62, 64 (2), 98; arimendaco 105; arimeta-cua 91; arimetan 35, 91, 105; arim-ia 29, 31, 57, 73, 76, 86, 87, 93; arimiac 76; arimiagaitic 42; arimiari 66; arimien 32, 64, 66, 70

ARIÑ 47

ariña 50

(ARNASA)

arnazaraño 97

ARPEGI

arpeguiz arpegui 77

ARRAIÑ 51

ARRASTU 66

ARRAUTZA 51

ARRAZIXA 66

1 ARREN 'mesedez' 78, 87 (3), 89 (2), 92 (2), 93, 95, 96, 106

2 ARREN 'nahiz eta' 26, 64, 75

ARRETA 34

(ARROKERIXA)

arroquerixac 70

1 ARTE *postp.* 12, 30, 31, 65, 95

artian 12, 59

2 (ARTE) *iz.*

arteco 75; artetic 15, 19; artian 11, 16, 91, 95, 98; zeure artian 'zeure bai-tan' 5

ARTIKULU 18 (2), 23, 24, 25 (3)

articuluaz 33; articuluen 33

ARTU 12, 19, 20, 23 (2), 29, 32, 39, 50 (4), 53 (2), 56 (2), 57, 62, 66 (2), 67, 71, 77, 78, 80, 86, 93, 99

artuaz 34; artuco 32; artuta 32, 37; ar-tzeco 56, 57, 67 (4), 68, 92; artzeia 72, 77; artzen 9, 40, 46, 56, 57 (2), 64 (5), 65, 66, 67 (2), 79, 88; ar-tzera 9

ARZOBISPO 1

(ASARRAKUNTZA)

asarracuntzia 68, 69; asarracuntziaren 69

(ASARRE)

asarrerit 75; asarriaren 75

(ASEBETE)

asebetiac 74

ASI 5, 54

asten 22; astera 88; astia 97

ASIERA 25

asieran 37, 98

ASKATU 52

1 ASKO 77, 96, 97

sarri azco 97; azc6 11; ascogaz 70, azco-gaz 1; azcotan 68, 78; azcoz 9, 59

2 ASKO 'aski, nahiko' 7, 33, 59

ASMAU 25

- ASMU 34, 50, 60 (2), 97
 ASTELEN 99
 astelenian 95
 (ASTETE)
 Astetec 1
 ASTIRO 58, 61
 (ASTRU) 'azturua, aztia'
 astruben 40
 (ASTU) ik. (AZTU)
 (ASTUN)
 astuna 105
 ATARA 19
 atará 81; ataratearren 14; atarateco 34,
 66; ataraten 1
 (ATE)
 atia 103; atiac 31
 ATENTZIÑO 49, 95, 96
 atentziño 49; atentziñuaz 34
 (ATRIZIÑO)
 atricíñua 58, 59 (7)
 ATSEGIÑ 46
 atsegiñac 75; atsegiñen 48
 ATZ <ATS> 'hatza' 21 (2)
 (ATZE)
 atsian 95
 ATZERAPEN 69
 AU *erak*. 'hau' 5, 11, 12, 17, 21, 22, 24, 41,
 42, 43, 46, 48, 56, 57, 58 (2), 60 (2)...
 auxe 8, 11 (2), 12 (2), 95; onec 28 (2),
 39; onegaitic 66; onegaz 10 (2), 54;
 onen 40 (2), 43, 45, 46, 47, 7; one-
 taco 1, 12, 89; onetan 5 (2), 6, 7,
 11, 14, 17, 27, 29, 42, 44, 46, 47
 (2), 62, 76, 86, 92 (2), 93; oneta-
 raco 81; onetatic 98; oni 12 (2), 46,
 54, 96
 ik. ONEIK
 AU DA 20, 47, 48, 58, 71, 80, 105
 au dá 54
 AURKITU 92, 94
 aurquittu 55; aurquittuten 22, 50, 93;
 aurquittuten 26, 28
 (AURRE)
 aurra 'aurrera' 12, 54, 97; aurraz 5; au-
 rrian 7, 46, 66, 76, 88, 93
 AUSNARTU <AUZNARTU> 34
 AUTORTU 24
 AUTSA 8
 AUTSI <AUXI> 'hautsi' 29, 50, 97
 austen 48, 51, 68
 AVE MARIA 16, 37 (2), 38, 88, 89 (3), 90
 (2), 91 (3), 93, 94, 98, 99
 AY ENE! 93
 AZAL 8 (3), 9 (2)
 AZENTUA 6 (2), 7
 acenturic 7
 AZI 'hazi' 67
 AZKARTASUN 70
 AZKEN 25
 azquen-aurrian 7; azquena 7, 25, 32;
 azquenengo 6, 86, 94, 97; azque-
 nengua 53; azquenan 1, 6, 7, 31,
 37, 94, 99; azquenic 94; azquen-
 gauzac 76
 AZKENBAKO
 azquenbacua 11; azquenbacuan 79
 AZKERO '-(e)z gero' 19, 30, 31, 56 (2), 65
 (2), 97, azqueró 6
 AZKO ik. ASKO
 AZOTAU 99
 (AZPI)
 azpixon 49
 (AZTU)
 aztuta 10, astuta 96; astutaco 64
 BA 11, 12 (2), 13, 17, 26, 27, 29, 30 (2),
 38, 39, 46, 56, 62, 64, 67...
 bá 14; bada 9, 90
 BADEZPADAN <BADESPADAN> 40, 41, 50
 (BAGA) 'gabe'
 (tacaharic) baguia 101; ik. BAKO; ik. BA-
 RIK
 BAI 5, 7, 10, 11, 13, 20, 22, 24, 25 (3), 27,
 29, 30, 32 (2), 33, 38, 39, 42 (5), 44
 (2), 50...
 BAITTA 9, 13, 44, 58, 60, 75, 95
 BAKAR 6 (2), 15, 18, 25, 26 (5), 50
 bacarra 5, 6 (2), 11 (2), 26 (3), 28 (2);
 bacarric 6 (2), 7, 10, 27, 35, 40, 53,
 63, 75

BAKE 67, 75

baquia 73; baquiagatic 75; baquian 89
(BAKETASUN)

baquetasunaren 103

(BAKETSU)

baquetsuac 74, 75

BAKETU 95, 97

BAKO 'gabeko' 29

-baco 46, 54, 97; -bacoric 18; bacua 8,
9; -bacua 11 (3), 33; -bacuan 79;
-bacuagaitic 87; bagacoa 8, bagacua
9, bácoa 8

(BAKOTX)

bacochac 39; bacochari 58; bacochian
50, 51, 66, 94, 95 (3), 96, 97

BALDIN 6, 7, 47, 64, 91

baldiñ 11, 12 (2), 93

(BALIXAU)

balixetan 8 (2), 40

(BALIXO)

balixoco 13, 92

1 BANA 95

bana-banaca 33

2 BANÁ 26

banaac 25

BAÑA 5, 6, 7 (2), 16, 27, 30, 37, 45, 48, 59
(2), 60, 62, 63, 66, 96

BAÑO 6 (5), 7 (3), 9, 11, 13, 19, 29, 30 (2),
31 (2), 32, 39, 56, 59 (2), 61, 64, 67,
68, 69, 75, 80, 90, 92

BAPERE 6, 66, 77, 87, 106

BARDIÑ

bardiñ-bardiñ 65

BARIK 6, 7, 9, 12, 13, 25, 26, 29 (2), 31,
40, 41 (8), 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50
(2), 53, 54, 60 (3)...

bagaric 8, 9

BARRE 43, 76

BARRI *iz.* 25, 37, 90

(BARRI-EMON) *iz.* barri-emonetan 40

BARRIRO 31, 60, 61 (2), 90

BARRIZ *lok.* 93

(BARRU)

barruac 10

BARU 49, 50 (3), 64, 71

barua 50; baru-egunetan 51

(BASERRI)

baserrixetaco 106

BAT 6 (11), 7 (5), 8, 9, 21, 22, 25 (2), 26
(7), 28 (2), 29 (2), 30, 34, 38 (2), 39,
40 (3)...

bata 28 (3), 58; bata bestien 32, 95;
batec 89; bategan 18; bategatic 41;
bategaz 8, 40, 46, 58, 66; baten 11,
12, 32, 41, 45, 89; batentzat 45;
baterá 96; batetic 29, 61; bati 45,
50, 61, 91, 99; batian 22, 65 (2),
92, 94; ik. BANA

BATERA 32, 50, 70

BATEZ BE 22, 25, 35, 67

BATU 29

batuta 31 (2)

batuten 31

BATZUK 5, 7, 8, 34, 38, 53, 54 (4), 55 (2),
62, 77, 78, 88, 90

batzuetara 8

BAUTISMO 31

bautismocua 55; bautismua 53; bautis-
muan 20, 56

BAUTIZAU 56 (2)

bauticetaco 56; bautizetaco 56; bautice-
tan 55, 56;

BE 9, 10, 28, 37, 38, 42, 44, 45, 53, 55,
80, 97, 98

pe 7, 10, 12 (2), 18, 39, 46, 47, 60, 75
(2), 77, 96 (2)

ecercho be, ecetan be: ik. EZEBE

iñoz be, iñoix be, iñox be: ik. IÑOX

(BEDENKATA)

bedencatia 16, 98

BEDENKATU 38

bedencatua 16, 17, 86, 90, 93, 98; be-
dencatuaz 63 (2); bedencatuten 22

(BEDRATZI)

bedratzigarren 48; bedratzigarrena 18,
63, 73; bedratzigaz 63

BEGI 17

beguixac 10; beguixacaz 72

1 BEGIRATU *ad.* 10, 34, 78

begira 98; beguirà 10; beguiratuaz 58,
81; beguiratuten 11, 17, 18 (2), 19,
43, 59 (2)

- 2 BEGIRATU *iz/izon* 'zuhurra' 77
 begiratua 70, 71, 102
- BEINTZAT 8, 43, 44, 45, 75, 94
- BEIÑ 48
- BEKATARI 13
 becatarixoc 19; becatarixocgaiti 16
 ik. PEKATARI
- (BEKATU)
 becatua 9; becatutic 13
 ik. PEKATU
- (BEKOKI)
 becoquitic 21, 94; becoquixan 14, 21
 (2)
- (BELARRI)
 belarrixacaz 72
- BELAUNIKO 80, 86, 91, 92
- BELAXE 8
 ik. BERALIA
- (BENDE)
 bendian 46
- BENDEZIÑO 88 (2)
 bendeciñua 94 (2); bendecaciñuaz 63;
 bendiciñoz 104; bendiciño 44
- BENETAKO 92
 benetacoric 46; benetacua 34, 76; be-
 netacuaz 50, 80
- BENETAN
 bene-benetan 31, 65
- (BENGAU)
 benguetaco 69
- (BENIAL)
 veniala 41, 42, 43, 45, 62 (2); venialac
 57, 63 (2), 68; venialen 63
- BENIGNIDADE 73
- BENTZIDU 70 (2), 71
 ventcidu 22
- BERA *erak.* 20, 25, 27, 34, 38, 39, 40...
 berac 10 (2), 11 (2), 12 (3), 25, 26, 41,
 61, 78, 80; beragaitic 73; beragan
 29, 40; beraganaco 59; beragandic
 12, 80; beragaz 29, 31, 56; beraren
 91, 105; berari 10, 34, 39; ik. BERE
- BERAGANATU 95
- BERAZ 10, 22, 26, 27, 39, 57, 65 (2)
- BERAU *erak.* 78, 98
 beronegaz 10
- BERBA 5, 6, 7 (3), 8, 9, 15, 21 (2), 35, 37,
 38, 42, 46, 76, 80, 81 (2)...
 berbac 95; berbacaz 34; berbaz 12 (2),
 45, 78, 88; berbetan 46; berbia 11;
 berbiac 6; berbiari 6
- BERBERA 31, 70
- BERE *erak.* 9, 10, 11 (4), 12 (2), 15, 17, 19,
 20, 22, 27, 29 (4), 31 (4), 33, 35, 38,
 39 (2), 41...
 beretzacotzat 37; beria 39
- (BEREZ)
 berezco 31
- BERIALA 5, 10, 32, 62, 87, 99
 berialaxe 8, 89
 ik. BELAXE
- BEROTU 55
- BERTAN 29
 bertanche 20, 22; ber-bertatic 13
- BESTE 7, 8, 11, 17, 18, 23, 26, 29, 31, 33,
 34, 38 (2), 42, 47, 49, 53, 54 (2), 55,
 61, 67, 68, 70, 72, 80, 88, 90
 bestec 40 (2); bestera 61; bestera 96;
 besteren 8, 45 (2), 46, 78; besteric
 44 (2), 57; bestia 28 (2), 58; bestia
 28; bestiac 69; bestiacaz 75; bestiai
 46; bestian 62; bestien 32, 48, 69,
 95; bestéc 45
- BESTELA 91
- BETE 10
 beteric 77, 100; betia 16, 17, 31, 38,
 98, 104
- BETI 12, 20, 22, 29 (2), 30, 45, 76, 77, 78
 (2), 94, 98
 beti-beti 30, 32 (2), 38; betico 11, 30
 (2), 76 (2); beti-betico 13, 26; beti-
 betician 27
- BI 8 (3), 28 (3), 50, 59, 79
 bic 95; bigarren 33, 80 (2), 99 (2), 100;
 bigarrena 14, 17, 19 (2), 21, 27,
 28, 35, 40, 48, 51, 52, 53, 63...; bi-
 garrenac 95; bigarrenera 33; bitacua
 34, 58; bitan 21; biti 43; bittan 18;
 bixac 53; bixacaz 21
- 1 BIAR (IZAN) 11 (3), 12, 14, 22, 23 (7),
 28, 32, 33 (3), 34 (2), 38 (2)...
 biar 68; biarco 42, 59, 60, 62, 93 (2)

- 2 (BIAR) *izond* 'beharrezko'
 biarra 11, 62, 67, 97 (2); biar-biarrac
 53, 57; biar-biarrenac 12
- 3 BIAR *iz* 'lana' 43 (3), 93
 biarric 43
- BIARBADA 13
- BIDE 62, 79
 bideatic 78; bideren 77; bidez 105;
 bidia 46; videz 91
- (BIDEBAKO)
 bidebacoric 18
- BIDER 90
- (BIDEZKO)
 videscuai 52
- BIENABENTURANTZA 74
- BIGUN 88
 biguna 12, 17; bigunecua 102
- (BIGUNTASUN)
 biguntasuna 73
- BIJILIXA 51
- BIKARIXO 32
- BILDOTS 103, 104 (2)
- BILDUR 93
 bildur 6, 7, 8 (2), 9 (2), 11; bildurre-
 tic 59; bildurrez 59, 60; bildurrez-
 cua 58; bildurric 77
- (BILDURGARRI)
 bildurgarrixa 93
- (BILLDURTASUN)
 billdurtasuneco 73
- BIOTZ 75
 biotza 34, 37, 75; biotzeco 57 (2), 58;
 biotzetic 74 (2); biotz-biotzetic 34,
 50; viotz 14, 74, 79, 86, 93, 102;
 viotza 79, 88; viotzeco 11, 58, 59,
 73 (2), 81, 97; viotz-viotzeti 10;
 viotz-viotzetic 13, 61, 67, 71, 81,
 86, 87, 89 (2), 92, 93; viotzez 95;
 viotzian 61
- BIRAU 45
- BIRIÑA 19, 29, 87 (2), 101, 102 (6), 104, 106
 (Maria) Virgiña 17; (Ama) Virgiña
 29, 97; (Ama) Virgiñari 37; (Ama)
 Virgiñiac 99; (Maria) Virgiñiagan-
 dic 15, (Santa Maria) Virgiñia-
 gandic 19; (Ama) Virgiñiaganuntz
 87; (Ama) Virgiñiaren 94, 95,
 99, 100; (Ama) Virgiñiari 37, 77,
 95, 96 (2), (Maria) Virgiñiari 90,
 (Santa Maria beti Virgiñiari) 78
 (2); (Gure Ama andra Maria) Vir-
 giñiaz 38
- BIRTUTE 22 (2), 55, 69, 71 (2), 77
 virtuteen 74; virtutez 31, 38; virtu-
 tiac 54
- BIRTUTETSU 77
 virtutetsuac 96
- (BITARTE)
 bitartez 62; bitartian 93, 94, bittartian
 56, 88
- (BITORIXA)
 Vitorixan 1
- BITTARTECO 38, 97
- BIURTU 17, 87
 biurtuteco 47, 48
- BIXAR 13
- BIXITAU 52, 99
- (BIXKORTASUN)
 vixkortasuna 70
- (BIXKORTU)
 vixkortuten 55
- 1 BIZI *ad* 11 (2), 12, 28, 67, 75, 91
 vicic 13; vicico 10; viciten 96
- 2 BIZI *iz. lizond.* 40, 79
 vicixa 12, 90; vicixac 15, 20, 31, 52; vi-
 cixaren 27
- (BIZILEKU)
 vicilecua 77
- BIZIMODU 58
 vicimodua 12, 44; vicimoduaz 11
- BIZIO 13
 vicixo 69
- BIZITZA 16, 17, 27, 66, 76 (2), 79
 vicitzia 34
- BIZTU 15, 19, 31, 32, 100
- (BLASFEMIXA)
 blasfemixia 42 (2)
- (BOKAL)
 vocala 34 (2)
- BORONDATE 26 (2), 28, 89
 vorondatez 46, 53; vorondatezcuac 53;
 vorondatia 11, 16, 36, 72 (2); vo-

- rondatiac 55; vorondatiaren 47;
vorondatiatz 34
- BORRAU 7
- BOST 48, 57, 72 (2), 79, 95
bostac 53, 94 (3); bostgarren 81, 99,
100 (2); bostgarrena 18, 19 (2),
36, 44, 49, 51, 52, 53, 63, 68, 72,
73 (2)
- BOTA 56, 70, 71
botaten 56
- BOTO 42
- (BULAR)
- bularra 63; bularrera 21, 94; bularretan
15; bularrarian 21 (2)
- BULDA 51
- BURLA 43, 76
- 1 BURU
buruá 7; buruan 99; burura 56
- 2 BURU 'nagusia' 68, 95, 97
burua 32
- 3 (X-EN) BURUA
bere burua 45, bere buruari 45 (2); eu-
ren buruen 75; gueure burua 18,
55, gueure buruari 10
- DAMU 58 (2), 61, 62, 63
- DAMU (IZAN) 79, 87, 89 (2)
damua 57, 58 (2), 59, 92; damuan 57;
damuaz 81, 92, 97
- DAMUTU 89, 93
- DEBOZIÑO 14, 39, 94, 95, 96
devociño-ontzi 102; devociñoco 77; de-
vociñoric 96; devociñoz 49, 71, 97
- DEFENDIDU 87, 99
- DEI (EGIN) 22, 87
deica 8, 17
- (DEITTU)
deiquetan 54, 68 (2); deiquetia 68;
deittuac 74
- DEMONIO 70
demoniua 22, 70 (2), 71; demoniua-
gandic 70; demoniuaaren 28, 66
- DENPORA 79
demporan 44; demporazco 61 (2), 62;
demporia 79, 80, 93 (2)
- DESIAU 9
desiadu 9; desietan 45, 47; desietia 18,
57
- DESIO 15, 21, 48, 55, 69 (5)
desioric 46; desioz 45; desiuaz 45
- DESIOBAKO 46
- (DESPREZIAU)
despreciauaz 70
- (DESPREZIO)
desprecioz 53
- (DESTERRAU)
desterrauoc 17
- DESTIERRU 17
- (DIABRU)
diabruac 37; diabruen 70
- DIAKONO 67
- DIBIDIDU 65
divididuten 65
- (DIGNIDADE)
dignidadian 44
- (DIÑU)
diñuac 67
- DISPOSIZIÑO 62
disposiciñuaz 64; dizposiciñuacaz 66
- DISTINTO 25, 26
- DOBLAU 8
- (DOE)
doez 28; doia 73 (7); doiac 73; doien
74; doyac 5 (3), 6 (3); doyác 7
- DOLORE 58, 59, 60 (2), 63
dolorezcuac 94, 95, 99; doloria 58 (2),
60
- DOMEKA 48, 49
domecan 95; domecatic 98; domeque-
tan 100
- DONTZELLA 19
dontzellia 101; dontzelliagandic 29
- (DONTZELLATASUN)
dontzellatasunaren 29
- (DOTORE)
dotoriac 33
- DOTRIÑA 12 (2)
cristau dotriña 5, 11; cristau doctri-
nia 1; cristau doctriñiaren 24; cris-
tau dotriña 11; cristau dotriñiaren
20, 23, 33

- (DUDA)
dudan 89
- (EBANJELIXO)
evangelixua 86
- (EDADE)
edadian 44
- EDAN 65
edateco 69; edaten 52
ik. JAN-EDAN
- EDER 12, 29
- EDERTASUN 77
- EDO 5 (2), 6 (7), 7 (4), 8 (4), 9 (3), 12, 17,
19, 20 (2), 21, 22 (4)...
- EDOZEIN 55, 56, 65, 71
edoceñec 7, 31; edoceñi 7
- EGARRI 52
ik. GOSE-EGARRI
- EGI 11, 41 (2)
eguiazco 25, 26 (2); eguiazcua 61, 62,
65, 79; eguiazcuac 34; eguiazcuaren
18; eguixa 5, 6; eguixaz 42
- (EGILLE)
eguillia 9; eguilliar 42
- EGIN 8, 12, (3), 14, 22, 23 (4), 28, 30, 34,
36 (3), 38 (3), 39 (2), 46, 47, 48 (2),
50 (3), 53, 56 (2), 57, 58, 60, 61...
eguin 11 (2), 12, 16, 26, 27 (3), 29, 34
(2), 43, 47, 70, 71, 78...; eguinda
70; eguindaco 92, 93; eguingo 32,
80, 87, 88, 92; eguiña 10, 73, 98;
eguiñac 10 (2); eguiñaz 11, 14,
29, 30, 34, 46, 50, 55, 56, 62, 71,
97; eguiñda 27; eguiñdaco 56, 58;
eguiñgo 10 (2), 91, 96; eguiñic 29;
eguiñico 11; eguitemarren 8, 105;
eguiteco 11 (2), 12, 40, 41 (2), 42
(2), 46, 49, 50, 54, 55, 69, 71, 79
(2)...; eguitecuai 58; eguiten 8, 9
(2), 12, 21 (2), 22, 26, 32, 33, 34
(2), 35, 36, 38, 40 (3), 41 (4), 42
(4), 43 (4), 44 (3), 45 (4)...; egui-
tera 14, 98; eguitia 17, 18, 21 (3),
33, 41 (9), 42, 43, 45 (3), 46, 47
(2), 49, 55, 61, 63, 66, 72, 75, 76,
77 (2), 97; eguitiac 13; eitten 9;
eiñ 8
- (EGINBIAR)
eguiñbiarrac 75
- (EGON)
egonagaz 49; egongo 92; egoteco 30
(2); egoten 46, 77; egotia 61, 64
(2), 67; egotiac 31
- EGOKÍ 77
egoquixa 97
- EGUAZTEN <EGUASTEN> 100
egüaztenian 95
- (EGUBAKOTX)
egubacochetan 99; egubacochian 9
- (EGUEN)
egüenetan 99; egüenian 95
- (EGUERDI)
egüerdirutz 50; egüerdixan 90
- EGUN 80 (2), 81 (2), 88, 92 (2), 94
egunari 95; egunetan 51; egunian 15,
19, 31; egunian-egunian 39, 77;
egunian eguniango 1, 16, 36, 86
ik. JAIEGUN
ik. BARU-EGUN
- EGUNERO 79
egunero-egunero 96, eguneró-eguneró
96
- (EGUNSENTI)
egunsentico 103; egunsentixan 90
- (EGUZKI)
egusquixaren 29
- EJENPLU 9, 44, 46, 54
- EJERZIZIO 86
- EKARRI
GOGORA EKARRI 34, 94
gogora ecarteco 72; gogora ecarten 81;
gogora ecartia 58
- EKIÑ
ELDU 23, 31, 49 (2), 51 (2), 56 (2), 78
- ELEXA 8, 15, 23, 24 (2), 33 (2), 37, 48 (2),
49, 53 (2), 62, 95, 97
elxaco 23 (2), 58, 67 (2), 68; elxaco-
tzat 64; elxacuac 91; elxan 22, 99
(2); elxeen 7; elxén 7; elxia 32

- (2), 39; *elexiac* 50, 94; *elexiari* 33, 49, 54; *elexien* 7
- (EMAKUME)
emacumec 56
- (EMAZTE)
emazteric 18
- EMEN 6 (2), 7, 9 (2), 36, 80, 90, 92, 96, 99
emetic 97
- (EMENDAU)
emendetaco 59 (2), 62, 79, 81; *emendetan* 93
- (EMOLE)
poz-emolia 102; *glorixa-emolia* 9
- EMON
emona 10; *emonaz* 48; *emonda* 97; *emondaco* 61; *emongo* 6, 32, 76, 79, 88, 92, 96; *emotearren* 6, 7; *emoteco* 7, 8, 25, 54, 63, 64, 66 (2), 67; *emoten* 5, 6, 7, 12, 20, 24, 27, 33, 37 (2), 39, 43, 46, 53, 54, 55, 61, 68, 70, 76, 79, 86, 88, 92, 93 (3), 96; *emotia* 33 (2), 44 (3), 60, 94
 ik. (BARRI-EMON)
- ENBIDIXA 68
 ik. INBIDIXA
- ENE *izord.* 11, 78 (2), 79 (4), 86 (2), 87 (2), 88 (5), 89 (3), 90 (2), 92 (3), 93 (6), 98 (3)
- ENGAÑU 60
- (ENKARGU)
encargua 12, 87
- (ENKARNAZIÑO)
encarnaciñoco 29
- ENKOMENDAU 39
- ENPLIAU 89
empletan 93
- ENTENDIMENTSU 26 (2), 28, 72
entendimentua 72; *entendimentuac* 55; *entendimentuaz* 34; *entendimentuco* 73
- ENTERRAU 52
enterraua 15
- (ENTREGAU)
entreguetan 87, 106
- ENTZUN 11, 43, 49 (2), 100, 104
entzunaz 63 (2); *entzuteco* 49; *entzuten* 46; *entzutia* 48 (2), 72; *mez entzun* 77
- (ERA) ‘aukera’
eria 67
- ERABAGA 69 (2)
erabagac 48; *erabagaco* 69 (3)
- ERABILLI 34, 61, 95, 97
erabillteco 72
- ERAGILLE 60
- (ERAGOTZI)
eragotziten 48, 51; *eraotzita* 50; *eraotziten* 42 (2); *eraotzixac* 75 (2)
- ERAIÑ ‘arazi’ 52, 100
eraiteco 37; *erañda* 78
- (ERANTZI)
erantzita 1
- ERANTZUN 58
erantzuten 20 (2), 33, 93, 101
- (ERDERA)
erderaz 1, 8
- ERDI
erdi ló 95
- EREJE 95, 97
- (ERESAN)
mez eresateco 81
- (ERESANTZALLE)
eresantzalliac 81
- (ERETXI)
erechixan 52
- ERIoTZA 19, 30
eriotzac 55; *eriotzaco* 13, 16, 92, 99; *eriotzati* 11; *eriotzatic* 30; *eriotzia* 45, 61, 76 (2); *eriotziaren* 79; *eriotziaz* 22
- (ERLIJIÑO)
erligiñoco 94
- (ERLIJIOSO)
erligiosuac 95
- (ERLOJU)
erlojuac 89
- EROSI 80, 86, 92
- (ERRATU)
erraquetaco 6, 7
- ERRAZ 63 (2), 90, 94
errazago 77, 97; *errezenac* 12

- (ERRAZOE)
 errazoyaren 10, 49; errazoiaren 10, 23, 31, 48, 49, 51 (2), 56 (2), 66
- ERREBERENTZIA 66
 erreberentziaric 40
- ERREBERENTZIAU 38
 erreberentziaduten 9, erreberentziauten 9, erreberentzietan 9, 43
- ERREDENTORE 101
 erredentoria 79; erredentoriaren 25
- ERREDIMIDU 20, 22
- ERREGE 12
- ERREGIÑA 17, 96, 103 (8)
- (ERREGU)
 erreguca 78
- ERREGUTU 16, 17, 52, 78, 91, 96, 101, 102, 104
 erregutuco 95; erregututeco 37; erregututen 87 (2), 91, 97, 105, 106
- ERREIÑAU 35
- (ERREIÑU)
 erreñua 16, 35, 74 (2)
- ERREMEDIXO 42
- ERRESKATAU 52
- ERRESPETO 67
- (ERRESURREZIÑO)
 erresurreciñoco 91, 105; erresurreciñocoraño 98; erresurreciñua 16
- (ERREZ)
 ik. ERRAZ
- ERREZAU 87, 89 (2), 91, 95 (3), 99
 errezauaz 71, 96, 98; errezauáz 97; errezauco 90, 91, 93, 105; errezauta 99; errezetaco 1, 97; errezetan 34, 49, 94 (2), 95 (3), 96 (5), 98, 99 (4), 100; errezetara-orduan 96; errezetia 77; errezetiaz 94
- ERREZIBIDU 23, 53
- ERREZKA 'erreskadan' 95
- (ERREZU)
 errezuari 97
- ERRI 1, 5
 cristau-errixetaco 95, 97
- (ERROMA)
 Erromacua 32; Erromacua 24
- ERROSARIXO 1, 94 (3), 95 (3), 96 (3), 97, 98, 105
 errosaixua 77; errosarixoco 94, 97; errosarixua 97 (2)
- ERRUKI 96
 erruquiz 17; erruquizcuac 51
- (ERRUKITASUN)
 erruquitasuneco 73
- ERRUKITSU 17
- ERRUKITU 88, 100 (3), 101, 104
- ERUAN 54, 78, 100
 eruanac 91, 105
- ESAN 6 (2), 7 (3), 24, 25, 33, 35, 37 (2), 44, 46, 48, 53, 56, 57, 60, 61, 66, 74, 90 (2), 93, 96 (2)
 esana 10; esanac 43, 77; esanaz 5 (2), 6, 7, 15, 42, 48, 63 (2), 66, 71, 87, 88 (2), 90, 94, 97, 106; esanda 7 (2), 10; esango 5, 80, 86 (2), 87, 88 (2), 89 (3), 90, 91, 92 (3), 93 (2), 98, 99; esateco 8 (2); esaten 6, 5, 7, 9 (3), 10 (3), 11 (3), 12, 14, 22, 24, 35, 38, 42, 45, 48, 80, 81, 90; esatia 18, 43, 47, 48; esatiarren 77
- ESAN GURA (IZAN) 20, 28 (2), 31, 37
- ESAMIÑA 57, 58 (3)
- ESAMIÑAU 92
 esamiñetaco 79; esamiñetia 77
- ESE 8
- ESKABIDE 35 (3), 36 (4), 37
- (ESKANDALU)
 escandalua 46
- (ESKARI)
 escarixa 104; escarixac 104
- ESKATU 13, 33 (2), 35, 39, 53, 58, 61, 80, 81, 95
 escatuaz 106; escatuco 80, 94; escatuteco 37, 38; escatututen 35 (2), 36 (4), 37, 97; escatutia 34, 45
- ESKE 63 (2), 87, 97
- ESKER
 ezquer onac 86, 92; ezquerrac 66, 80, 81, 88 (2)
- (ESKIÑI)
 esquiñico 79; esquiñten 79, 87, 98; esquiñtia 77

- (ESKLABA)
 esclavia 90
- ESKRIBIDU 1
 escribeduta 5 (2), 6, 7, 8
- ESKRITURA 33
- (ESKU)
 escua 44; escuacaz 72
- ESKUBIDE 102
- (ESKUERA) ik. EUSKERA
- (ESKUMA)
 escumatatic 15, 19; escumatic 31; ezcu-
 maco; ezcumacora
- ESNE-GAUZAK 51
- ESPERANTZA 17, 66, 71, 76
 esperantzia 40, 55 (2), 71; esperanza 40
- (ESPERAU)
 esperetan 40, 86, 88, 92; esperetia 55
- ESPIRITU 27, 38, 73
- ESPIRITU SANTU 5, 6 (2), 7, 101
 Espiritu Santua 19, 25 (2), 26 (2), 27;
 Espiritu Santuac 29; Espiritu San-
 tuagan 15; Espiritu Santuaren 5 (4),
 6, 7, 15 (2), 19, 22, 28, 73 (2), 74,
 90, 94, 100; Espiritu Santuari 98;
 Espiritu Santuen 5 (2), 6 (3), Espi-
 ritu Santuèn 7
- (ESPIRITUAL)
 espirituala 36, 102
- (ESPLIKAZIÑO)
 esplicaciñua 20
- ESTADU 12, 44
 estaduan 92; estaduco 58; estautan 93
- (ESTIMAU)
 estimauco 96
- (ESTREMAUNTZIÑO)
 estremauntciñocua 66; estremauntziñua
 54
- ESTU 103
 estua 47, 48, 93
- (ESTUALDI)
 estualdixetan 90
- ESTUTU 97
- ETA 1, 5 (12), 6 (3), 7 (6), 8 (5), 9 (2), 10
 (9)...
 ta 1 (2), 5 (3), 6 (2), 7, 8 (2), 10 (7),
 11 (4)...
- ETE 10 (2), 40, 41, 59 (2), 89, 92, 93 (6)
- ETORRERA 19
 etorreracua 100
- ETORRI 37, 94
 etorrice 9 (2), 15, 20, 31
- ETSAI 14, 22 (2)
 etsaiac 70; etsaietatic 99; etsairic 71;
 etsayetatic 15, 21; etzayac 22
- ETXE 106
 echeco 43; echetic 22; echia 102
- (ETXURA)
 echuratic 27
- (ETZALEKU)
 etzalecua 94
- ETZAN 92
 etzateracuan 22; etzinda 9; etzinic 9
- ETZIN ik. ETZAN
- EUKI 46 (2), 47, 60, 63, 67
 euquita 7; euquiteco 60
- EURAK 74 (6)
 euracaz 52, 62
 euracgaitic 96; euracgana 66; eurai 55,
 96; euraquin 32; euren 12, 14, 30,
 31, 42, 43 (3), 44 (5), 46 (2), 53,
 54, 60, 62, 63, 75 (4); euren 74
 (2); euren 61, 76; euroc 99
- (EUSKELDUN)
 euzqueldunari 5
- (EUSKERA)
 escueraz 9, 10; eusqueran 1; eusqueraz
 8 (2), 9, 99, 100; eusquerazco 8;
 euzqueraz 8
- EZ 6 (3), 7 (4), 10, 12, 16, 17, 18 (7), 24
 (2), 26 (3), 27 (3), 29 (2), 30, 31, 33
 (2), 36, 41...
 eza 62
- EZAGUERA 25, 31, 46
 ezagüerara 23, 49, 56, ezauerara 49, 51,
 56, 66, ezauerará 51; ezaüera 80
- (EZAGUMENTU) 'ezaguera, ezagutza'
 esagumentuaz 10
- EZAGUTU 72
 ezagutua 35; ezautu 10 (2), 92; ezautu-
 teco 9, 58, 80; esaututeco 10
- EZARRI 91, 105
 ezarten 6; esarten 44

- (EZDABAIDA)
 ezdabaidetaco 7
 EZE ik. ZEGAITIK EZE
 EZEBE 96, 97
 ecercho be 65; ecetan be 75
 EZEBEZ *iz./izond.*
 ecebecetic 26, 29, 70, 73, 80, 86, 92;
 ecerez 41
 EZEBEZKERIXA 41
 EZEREZ ik. EZEBEZ
 (EZI)
 ecita 75
 EZIÑ 25, 53 (2), 54 (3), 67, 71, 73, 91
 eciña 69
 ik. ILEZIÑ
 (EZITASUN)
 ecitasuna 73
 (EZKER)
 ezquerreco 21
 ik. ESKER
 (EZKONDU)
 eskondu 44; esconduai 67; esconduten
 67; ezconduteco 67
 (EZKONTZA)
 escontzia 54
 EZPADA 26, 30, 65, 95, 96
 (EZPAN)
 espanac 98
- FALTA *iz.* 29, 81
 faltac 48 (2), 80
 FALTA (IZAN) *ad.* 9
 (FALTAU)
 faltetan 44
 FALTSO 18, 47
 FEDE 10, 24 (2), 40 (2), 66, 71
 fedeco 11, 25, 33, 40 (2); fedecuac 18
 (2), 23, 24, 25 (3); fedia 20, 24, 55
 (2), 71, 73; fediac 11; fedian 56,
 95, 97; fediazen 40
 FEDEBAKO 95, 97
 FEDEDUN 14, 32
 fededunac 32
 FIGURA 20
- FIÑ *iz.* 'azkena' 25
 FIRME 60, 76, 80
 firmia 79; firmiaz 81, 97
 FIRMETASUNA 71
 FIRMETU 95, 97
 FORMAU 29
 FORTALEZA 71
 fortalezac 73
 FRUTU 17, 66
 frutua 16, 34, 98; frutuac 73
 FUNDAMENTU 47, 48
- (GABERDI)
 gaberdicto 64
 GALDU 39, 59, 99
 galduric 13; galtzeco 90; galtzen 40, 97
 GANORE 95
 (GAÑ)
 gañera 33, 44, 54, 61, 66, 88 (2); gañe-
 raco 52, 97; gañeracuac 65, 67;
 gañeticua 29 (2); gañian 8, 17, 18,
 39 (2), 41, 55, 79, 88, 89
 GARBI 5, 6, 7, 46
 garbi-garbi 30; garbidunac 74, 75; gar-
 bixa 27, 101 (2), 106; garbixaz 29
 GARBIKERA 30
 GARBIRÒ 81
 (GARBITASUN)
 garbitasuna 69, 106; garbitasunaren 47,
 87, 106
 (GARIZUMA)
 garizumaco 51; garizumacuan 48
 1 GATX *iz.* 10, 36, 37, 45 (3), 77
 gachen 41, 45, 77; gachetic 16, 37;
 gachic 45; gaich 92
 2 GATX *izond.* 'zaila' 13
 (GATZ)
 gatza 8
 (GATZAGA)
 Gatzagaco 1
 GAU 86, 92, 93
 gabeco 1; gabian 13, 50, 80, 91, 92 (2);
 gabian gabian 77
 ik. GABERDI

- GAUR 13, 16, 36
- GAUZA 1, 7, 8, 9, 10, 12, 17, 18, 23 (2), 24 (2), 25 (3), 26, 28, 33, 34 (2), 38, 39 (3), 41 (4), 42 (2), 46 (2)...
- gaucen 33; gaucia 47, 78; gaúz 9; gauzac 23, 24, 44, 45; jan-gauzac 50; esne-gauzac 51; azquen-gauzac 76; gauzacaz 40; gauzai 10; gauzaren 40, 47; gauzaric 25, 33, 47, 51, 54, 93; gauzataraco 66; gauzaz 63; gauzetan 43; gauzia 42
- GAXKI 44, 49, 51
- (GAZTE)
- gaztechoric 99; gazte-gaztetatic 12
- GEITU 1, 64, 97
- gueittutia 106
- GEIXAGO 6 (3), 7, 8, 30, 31, 35, 38, 40, 52 (2), 59
- gueixao 7, 8 (2), 39, 43, 45, 46, 69, 79, 87 (2), 97, 105; gueixaoc 95; gueixaoraño 25; gueixau 8; gueixágo 7; guexago 6 (2); guexao 7
- GEIXEN 98
- gueixenac 59; gueixenetan 8, 43, 44, 45, 68, 95
- GELDITU 29
- gueldituten 66
- GERATU 31
- gueratuco 7
- GERO 1, 12, 13, 27, 29, 36, 64, 66, 88, 92, 93, 99 (2), 106
- guerocuaren 76
- 1 GERTA(TU)
- guerta 91, 105
- 2 GERTATU 'prestatu' 40, 56, 66
- guertatuco 64, 68
- GERTU 'prest' 90
- (GESTAKERIXA)
- guestaquerixaren 48
- GESTO 41, 46, 70 (2)
- gestoco 66; guestuac 32, 66; guestuai 20; guestuaren 14; guestuetatic 14, 15 (2), 21 (3)
- (GETSEMANI)
- Getsemanico 99
- GEURE 10 (5), 15, 16 (2), 18, 21, 36, 55, 62, 70
- gueuria 17
- GEXO 91
- guexoren 91; guexuac 52; guexuen 103
- GIXAU 'GIDATU' 87
- guixauco 78
- GIZATASUN 18, 19
- GIZON 7, 11 (3), 18, 27 (4), 28, 29, 39, 52, 56, 65, 70, 79, 91 (2), 99, 105
- guizonen 11; guizona 10, 11, 19, 20, 27 (2), 31, 35, 53, 54, 63; guizonac 29, 32, 39; guizónac 7; guizonác 6; guizonagaitic 20; guizonaganaco 11; guizonaren 76; guizonari 11, 76; guizonezco 28; guizonezcua 28 (3); Guizonén 7; guizónen 7
- (GLORIFIKADORE)
- glorificadora 9, 19, 27
- (GLORIFIKATZALLE)
- glorificatzallia 9
- GLORIXA 14, 20, 27, 31, 36, 52, 55, 59, 76 (2), 77 (2), 98
- glorixa-emolia 9; gloria 94, 99; glorixan 78, 87, 106; glorixara 91; glorixará 105; glorixaraco 86, 91; glorixaric 53, 98; glorixaz 31, 100, 104; glorixazcuac 94, 95, 100
- (GOBAITGARRI)
- gobaitgarrixa 105
- GOBERNAU 39, 87
- GOBERNU 43
- gobernuan 44
- 1 GOGO 60, 80
- gogoz 61, 88; gogozago 94; gogozcua 34, 77; goguaz 96
- 2 (GOGO)
- gogora (ekarri) 34, 58, 64, 72, 81, 94; goguan (erabilli) 34, 49, 61, 72, 94 95, 97; goguan (eduki) 5, 6 (2)
- (GOGOR)
- gogorretic 14
- (GOI)
- goixan 92; gora 43; goren 25

- GOIXE 'goiza' 1
 goixian goixian 77; goixian 86, 79, 93,
 goxian 50
 (GOLPATU)
 golpatuten 45
 GORATU 97
 GORDE 6, 7, 11, 20 (2), 39, 77, 86, 90, 95,
 97
 gordeteco 49, 77, 87; gordeten 11, 39,
 50, 51; gordetia 70
 GORPUTZ 27, 29 (3), 31, 32 (2), 38, 65,
 100, 106
 gorputza 31, 32, 65, 70, 71, 87; gorpu-
 tzaren 64; gorputzarentzat 36; gor-
 putzari 66; gorputzeco 37, 40, 64,
 69, 72 (2); gorputzecuac 51, 52 (2);
 gorputzetic 76; gorputzic 27
 GORPUTZ-ALDE 72
 GORROTO 45
 gorrotoric 93; gorrotua 58
 GOSE 52
 gose-egarri 74, 75
 GOZAU 14
 gozetaco 27; gozetacua 32; gozetan 38,
 77, 78
 1 (GOZO) *iz.*
 gozozcuac 94, 95, 99
 2 (GOZO) *izond.*
 gozua 12, 17; gozuac 96; gozuari 95
 GOZOTASUN 17
 GRAZIA 5 (3), 6 (3), 7, 27, 36, 52, 53, 54
 (5), 55, 59, 61, 62, 64, 67, 79
 graciac 91; gracian 27, 30, 31, 52, 53,
 61, 62, 64, 67, 68, 93 (2); graciaren
 54; graciáz 15, 16, 19, 20, 28, 36,
 38, 55, 88, 90, 98; graciázcua 98, 99
 GRIÑA 70, 73, 75
 GU 12, 14, 16, 19, 27, 30 (2), 98, 104
 guc 5 (2), 6, 16, 27, 36 (2), 62, 89, 97,
 98; gugaitic 17, 91, 101, 102, 104;
 gugana 16, 17, 35; gugandic 71;
 gugaz 101, 104; guri 10, 12, 24,
 28, 33, 54, 55;
 GULA 68
 GULERIXA 68, 69
 gulerixaren 69
 GURA 5, 6 (2), 7 (2), 14, 18, 20, 26 (2), 28
 (2), 30, 31, 37, 44, 47, 57, 63, 75 (3),
 98, 99, 106
 guraco 55, 92; gurago 39; guraz 95
 GURASO 19, 30, 46
 gurasuac 43, 4; gurasuacganaco 44; gu-
 rasuai 43, 44; gurasuen 44; gurasue-
 tatic 56; gurasuoc 12 (2)
 GURE 10 (4), 11 (3), 12 (2), 14 (2), 15 (2),
 16 (2), 18, 19, 20, 21 (2), 22, 24, 25
 (3)...
 guria 17; ik. AITTA GURIA; ik. GEURE
 GUSTAU 12
 GUSTO 46, 65, 69, 72, 75
 gustoz 46; gustuac 71, 92
 (GUTXI)
 guchien 93; guchienaz 48; guchienez
 93
 GUZTI 10
 guztia 10 (5), 11, 26, 33 (2), 65 (4),
 66, 90; guztiaç 14, 26, 28, 32 (2),
 39, 49 (2), 51, 59, 60 (2), 72, 77,
 87, 89 (2), 95, 97 (3), 98; guztiaç
 97; guztiaçaz 61, 72; guztiaçgai-
 tic 81; guztiai 32, 51, 75, 78 (2);
 guztian 22, 35 (2), 62, 65, 77, 79;
 guztico 76, 94; guztien 16, 17, 18,
 25, 39 (2), 55, 75, 79, 81 (2), 87,
 88, 89, 92 (2), 97, 98, 102, 103;
 guztietan 7, 66, 72, 98, 99, 106;
 guztietati 34; guztietatic 10, 37,
 77, 79, 104; guztioç 30, 32, 56,
 78, 97; guztitic 14, 79, 92; guz-
 tiz 15 (2), 17, 18, 19, 22, 25, 26
 (2), 29 (2), 30, 31, 35 (2), 64, 65
 (2), 66, 78 (2), 80, 87, 94, 97 (2),
 101 (2), 102, 106; guztíz 93; guz-
 tizcua 102
 GUZUR 60
 guzurra 48; guzurraz 41 (2); guzurrez-
 cuac 40; guzurric 18, 47
 HEREDERU 54
 HERIDU 45

- HONDRA 48, 67, 75, 86, 96, 98
 hondrac 92; hondran 87, 106; hondria-
 ren 96; hondriari 17
- HONDRADU 9
 honradu 9; honrau 9; ondradu 9; on-
 drau 9; ondraua 35; hondretan 43;
 hondretia 18, 43
- (HONDRAGARRI)
 hondragarrixa 102
- (HORTU)
 hortuan 99
- HOSTRIXA 65 (2)
 hostrixan 65 (2); hostrixaren 65; ostri-
 xan 65
- HUME 17
 humecho 12; humia 56; humiac 12;
 humiacgaiti 12; humiari 56; hu-
 mien 12, 30 (2)
- HUMILL
 humill-humillic 87
- HUMILLTASUN 66
 humilltasuna 106; humilltasunaz 37,
 71; humiltasuna 69; humiltasunaz
 34
- IBILLI 58, 78
 ibillten 95
- IDIGI 31
 idiguico 98; idiguitia 10
- (IDOLO)
 idoluac 40
- IFIÑI 6, 7, 9, 76, 99
 ifiñita 5, 7, 75; ifiñten 6, 7, 45, 97 (2);
 imiñi 9
- IGARRI 6
- IGEX (EGIN) 70 (2), 71, 96
- (IGEXLEKU)
 iguexlecu 103
- IGO 15, 19, 31, 100
 igoten 24
- IKARAGARRI 60, 66
 icaragarriacaz 32; icaragarriacaz 30 (2)
- IKASI 11
- IKUSI 12, 23, 24 (2), 33, 38, 39, 53, 55,
 69, 77, 78
 icusico 8, 74, 92; icusita 6; icusten 96;
 icustia 72
- IKUTU 9
 icututia 72; ucutu 9
- ILL 11, 14, 30 (2), 32, 45 (2), 73, 93 (2),
 100
 illa 15; illac 15, 20, 31, 52; illacgaiti
 52; illda 32; illen 15, 19; illgo 45;
 illic 75; illteco 31, 45, 48, 50, 56,
 66; illten 31, 57, 76; illtia 13, 18;
 ilten 24, 30 (2), 31; iltia 44
- (ILLEZIÑ)
 illeciña 76
- (ILLUNKARA)
 illuncaran 90
- IMAJIÑA 38 (2), 94
- IMIÑI ik. IFIÑI
- INBIDIXA 69
 invidixaren 70
- (INDAR)
 indarra 22, 66
- (INDARTU)
 indartuteco 56
- INDULJENTZIA 97, 98
 indulgentciac 94; indulgentziac 61, 62,
 91
- INFERNU 30 (2)
 infernua 13, 30 (2), 76; infernua 13,
 32; infernuaren 59; infernuetara 15,
 19, 30, 70; infernutic 77
- (INGURU)
 inguruan 10
- (INGURUTU)
 ingurututen 10
- (INJURIATSU)
 injuriatzuren 43
- INJURIXA 36
 injurixac 51
- INKLINAZIÑO 70, 75
- (INSPIRAZIÑO)
 inspiraciñuac 54
- INSTANTE 29, 89
- (INTENTZIÑO)
 intentciñuac 56

- IÑOR 18, 44
 iñori 6, 18, 45, 47, 93; iñuen 18, 47, 93
- IÑOX 88, 97
 iñoz be 14; iñoix be 31; iñox be 89
- (IÑOZENTE)
 iñocentia 99
- IRA 68, 69 (2)
- (IRABAZI)
 irabacico 62, 91; irabacixaz 61; irabasteco 97; irabasten 94, 98
- (IRAO)
 iraota 17; iraoten 29
- IRAKURLE 5 (2), 10, 11 (2)
- IRAKURRI 77
 irácurri 5; iracurten 5, 8, 10; iracurtia 10
- (IRAKUSLE)
 iracusliai 33
- IRAKUTSI 12 (2), 17, 51, 95
 iracustearren 11, 28; iracusteco 24, 33; iracusten 24, 42; iracustia 44; iracuzten 11
- IRATZARRI 81
 iratzarten 79, 86
- IRAUN 106
 iraungo 20; irauteco 79, 88, 89
- IRAUPEN 34
- IRU 14, 21, 25 (2), 26, 27, 55, 57 (2), 66, 70, 71, 72, 87, 105, 106
 irugarren 15 (2), 19, 31, 39, 81, 99 (2), 100; irugarrena 18, 19 (2), 21, 36, 43, 48, 51, 52, 53, 63, 66, 68, 70, 71 (2), 72, 73 (2), 105; irurac 17
- IRUDI 10, 73
 irudixa 20
- (IRUDI-ANTZ)
 irudi-antzac 65
- (ISPILLU)
 ispillua 102
- ITSU 96
- (ITSUSTASUN)
 itsustasunagaitic 59
- ITTANDU 20, 33, 50
 ittanduten 20
- ITURRI 68
- (ITXAINÑ) 'itxaron'
 ichaiñaz 95
- ITXI 'utzi' 12, 23, 24 (2), 33, 38, 39, 53, 55, 69, 77, 78
 ichitaco 42; isten 13, 49, 53, 60, 61, 75, 89, 95; istia 61
- ITZAL 102
- IXILL 48
 ixilla 48; ixill-ixillic 10
- IZAN 9, 11, 13, 15, 26, 28, 29 (3), 30, 32, 35, 37, 41, 46, 48, 50...
 izanaz 75; izandaco 58 (2), 59; izango 9 (2), 10, 13, 32 (2), 52, 64, 66, 74 (5), 75, 78, 93, 96 (2); izanic 8; izate 25, 26 (2), 28, 54; izateco 69; izaten 14, 50, 94; izatez 53; izatia 11, 18, 39, 47, 70, 71, 76; izatiari 29; izatiaz 26
- (IZAR)
 izarra 103
- IZEN 17, 20, 23, 28 (2), 41
 icena 16, 35 (2), 68, 70, 76; icenaz 44; iceneco 105; icenian 5 (3), 15, 22, 56
- (IZENTAU)
 icentauenacgaitic 80
- JABE 74, 75 (2)
 jabiaren 47
- JAGI 22, 70, 86
- JAI 43 (2)
 jaixetan 94
- (JAIEGUN)
 jaiegunac 18, 43 (2); jaiegunetan 48, 49, 93
- (JAINKO) ik. JANGOIKO
- (JAINKOTASUN)
 Jaincotasunari 18 (2); jaincotasunaz 31, 65 (2); Jaincotazunaz 31
- JAIXO 15, 19 (3), 28, 29 (2), 99
 jaixoten 24, 56, 68; jaixotian 19
- JAKIÑ 23 (2), 40, 44, 46, 91, 105
 jaquingo 11 (2), 23, 33; jaquitia 23; jaquiña 96; jaquiñaz 23 (4); jaquiñgo 23 (3); jaquiñian 46

- JAKIÑTSU 77
 jaquintsua 25; jaquintsuac 95; jaquintzuac 11
- (JAKITURIXA)
 jaquiturixabacua 33; jaquiturixaco 73; jaquiturixaren 102
- JAN 8 (2), 9, 50, 65, 88 (2)
 jan-edana 44; jan-edanari 70; jan-gauzac 50; janaz 50; jateco 51, 69; jaten 8 (2), 45, 52, 68, 94, 95; jattia 51
- JANGOIKO 5, 6 (2), 7, 10 (2), 11, 12, 15 (2), 18 (2), 19, 21, 24, 25 (4), 26 (2), 27, 29 (2), 31 (2), 32...
 Jangoicoa 8; Jangoicoari 106; Jangoicozco 27, 54; Jangoicozcuac 55; jangoicozcuaren 10; Jangoicua 8, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 21, 25 (4), 26, 27 (2), 28, 32...; Jangoicuac 10 (3), 17 (2), 21 (3), 27 (2), 29, 33, 35, 36 (2), 37 (2), 38, 54, 55 (2)...; Jangoicuagaitic 90; Jangoicuagan 26; Jangoicuagana 34, 37, 79; Jangoicuagandic 52, 53; Jangoicuaganutz 88; Jangoicuaren 5 (2), 6, 7, 11, 16, 17 (3), 20, 23, 29, 30, 31, 35, 36, 38, 39, 40, 42...; Jangoicuari 10, 11, 13, 52, 58, 61 (3), 63 (2), 77, 80 (2), 81 (2), 88, 94, 97; Jangoicuarí 59; Jangoicuaz 75, 92; Jangoicuen 5 (2), 6 (2), 7; Jangoicuen 7; Jangoicuen 6; Jaincoa 8; Jaincozco 28; Jaincozcua 28 (3); jaincozcuac 71; Jaincozcuaren 101; Jaincua 8; Jaincuac 9, 14, 15 (2); Jaungoicoa 8; Jaungoicua 8; Jaungoicuac 9; Jaungoicuaren 11
- JANTZI 52, 86
 jantzixa 44
- (JARLEKU)
 jarlecuca 102
- JARRAITU 12
 jarrai 96
- JARRI 30, 80, 81, 86, 91, 92
 jarriric 9; jarrita 15, 19, 31; jarritta 9; jarteco 92; jarten 49, 104
- JASO 37, 44, 79, 88
 jasó 34; jasotia 18, 47; jasua 100
- (JATORDU)
 jatorduan 22
- JATXI 15, 19, 30, 31 (3)
- JAUN 10, 18, 25, 26, 66, 80, 86, 91, 92, 105
 jauna 15, 16, 19, 20, 21, 22, 24 (3), 25 (4), 26 (3), 27 (2), 28, 29...; jaunac 1 (2), 24, 32, 61, 78; jaunagan 15; jaunagandic 20; jaunaren 1, 25, 90; jaunari 78, 91; jaunaz 21, 35
- JAUNGOIKO ik. JANGOIKO
- JAUSI 37
 jauci 30, 64; jausico 89; jausteco 54; jausten 16, 36, 37, 61, 62, 63
- (JAUSITASUN)
 jausitasuna 69
- (JENERAL)
 generala 63, 78
- (JENTE)
 gentiac 50
- JENTILL 96
- JESU KRISTO 15, 18, 19, 25, 27 (2), 28, 29, 35, 65 (4), 66, 71, 79, 81, 97
 Jesucristo 24, 31; Jesu Cristoc 31, 33, 35, 54; Jesu Cristogan 28; Jesu Cristoren 17, 49, 65 (2), 87, 91
- JESUITA 1
- JESUS 11 (2), 12, 14, 15, 16 (2), 17, 78, 86, 87, 88, 89, 93, 95, 96, 98, 99 (5), 100 (4), 106
 Jesusen 28, 80, 86, 92
 ik. JESU KRISTO
- (JO)
 joten 89, 90, 91; juaz 63
- (JOLAS)
 jolasac 92
- (JOSI)
 jocixaren 20; josiric 100; josixa 15
- JUAN 61, 64, 98
- JUEZ 59
- JUIZIO 93
 juiciua 76 (2)
- JURAMENTU 17, 41 (12), 42 (5), 93
 juramentua 41; juramentupeyan 41

- JUSTIZIA 41 (3), 71
 justiciagaitic 74, 76; justiciaren 74, 75;
 justiciaz 52; justicixaz 42
- JUSTU 54
 justua 25, 51; justuac 30; justuen 30,
 31
- (JUZGAU)
 juzgauac 32; juzguetan 9, 15, 20, 31;
 juzguetara 9
- JUZGU 48 (2)
- (KABUBAKO)
 cabubacuac 11; cabubacuagaitic 87
- (KALBARIXO)
 calvarixoco 100
- KALE 106
- (KALIZA)
 calician 65 (5)
- KALTE 29, 47 (2)
 calteren 41; caltia 41, 47; caltian 66 (2)
- (KANBIXAU)
 cambixetan 8, 9
- KANONIGO 1
- (KANTAU)
 cantetan 46
- (KAPITAL)
 capitalac 68 (2); capitalen 68
- (KARDINAL)
 cardinalac 71
- KARGU 58, 93
- KARIDADE 100
 caridadeco 34, 40; caridadecuac 66, 71;
 caridadetic 35; caridadia 55 (2), 70,
 71, 73; caridadiaren 68 (2)
- KARTILLA 6, 7
- (KASTA) *izond.*
 castia 101
- KASTIDADE 69
 castidadia 73
- (KASTIGATZALLE)
 castigatzalliarri 59
- (KASTU)
 castuac 46
- KATIBERIXO 14
 cativerixotic 28
- (KATOLIKA)
 catoliquia 15
- (KAUTIBU)
 cautivuac 52
- (KEDA)
 quedia 91
- KENDU 47, 48 (2)
 quenduten 8, 9; quentzeco 46, 55, 57,
 66; quentzen 9, 103, 104 (2)
- (KOLAZIÑO)
 colaciñoz 50
- KOLORE 65
- KOMULGAU 48, 65, 66
 comulgauaz 63; comulguetaco 49, 64;
 comulguetan 49, 66; comulguetia
 48, 77
- KOMUNIO 50
 comuniocua 64; comuniocuan 65; co-
 muniua 15, 32, 53, 64 (2)
- KONBENI 36
- (KONDENAU)
 condenauen 30 (3)
- (KONDENAZIÑO)
 condenaciñocua 76
- KONFESAU 13, 49, 57, 58, 59 (2), 60 (4),
 62, 63, 64 (2), 67 (2), 77, 79
 confesauta 64 (3), 68; confesetaco 24,
 34, 49, 50, 57, 59 (3), 62, 63; con-
 fesetan 60 (3), 61, 78; confesetia
 13, 48, 63, 64
- KONFESIÑO 50, 56, 61, 63, 78
 confesiñua 57, 58, 60; confesiñuac 60,
 93; confesiñuan 57
- KONFESORE 50 (2), 77 (2)
 confesoriac 60, 61 (2); confesoríari 60;
 confesorien 103
- (KONFIANTZA)
 confiantzia 79; confiantziaz 34, 37
- (KONFIRMAZIÑO)
 confirmaciñocua 56; confirmaciñua
 53
- KONFIRMAU 56
- KONFORME 76
- KONSIDERAU 66

(KONTENTU)

contentua 93

KONTINENTZIA 73

KONTRA 17, 40 (2), 41 (2), 42, 43, 45, 46, 47 (4), 48, 57, 66, 68 (2), 69 (5), 70 (4), 80, 96

contrà 22; contraco 40, 58

(KONTRIZIÑO)

contriciñoco 34, 50, 62, 67; contriciñocua 61, 79; contriciñua 58 (2), 59 (5), 60

KONTSAGRAU 65 (2), 67

contsagraua 28

KONTSEJU 51

contsejuc 73

KONTSERBAU 86, 92

contservetan 80

KONTSOLAU 51

contsolauac 74

(KONTSUELO)

contsueloraco 96

KONTU 9 (2), 32, 33, 44, 75

contua 81; contuac 93; contuan 7; contura 44; contuz 77

(KONTU EGIN)

contu daigun 6, 7, 8 (2), 34, 41, 42, 49

KONTZIENTZIA 77, 79, 92

contcientzia 50; contcientzicua 58 (2); contzientziacua 57; contzientziac 10, 93

(KORONAZIÑO)

coronaciñoco 100

KORREJIDU 51

corregietia 44

KORUE 96

coroia 99

(KOSTU)

costuz 80, 86, 92

KREDO 33

credua 15, 23, 24 (2), 71, 87, 93; creduan 25, 33

(KREITTU)

creittua 48 (3)

(KRIADORE)

criadoria 5 (3), 7, 9, 19, 26, 79; criadoriagan 15; criadoriaren 102

(KRIATURA)

criaturacaitic 42 (2)

(KRIATZALLE)

criatzallia 9

KRIAU 80, 86, 92

KRISTAL 29

cristala 29

KRISTAU 1, 5, 10, 11 (2), 14, 32 (2), 49 (2), 86, 97

cristaua 20, 23, 96; cristauac 20, 21, 23 (2), 24, 52, 95; cristauaren 20 (2), 23, 86; cristauc 71; cristauen 103; cristauoc 24

KRISTAU(-)DOTRIÑA ik. DOTRIÑA

KRISTAU EGUIÑ 80, 86, 92

KRISTAU-ERRI

cristau errixetaco 95, 97

KRISTO 20 (2), 22, 30, 91 (2), 94

cristoc 22, 42; cristoren 20 (3), 28, 32, 101

ik. JESU KRISTO

KUARTO 'gela' 94

KULPA 78

culpaz 49, 78 (2)

KUNPLIDU 42 (2), 50, 61 (3), 93

cumpliduaz 61; cumpliduco 71; cumpliduteco 59 (2), 60, 80; cumplietaco 60; cumplietia 42; cumplueteuco 79

(KURTZAU)

curtsauac 8

KURTZE 11, 12, 14 (2), 15, 20, 21 (4), 22, 86, 92, 97

curtzia 22, 94, 100; curtzia 22 (2); curtzian 15, 20, 22, 30, 100; curtzia 91, 105

KUSIÑA 99

(KUTXA)

cuchia 103

LABUR 88

LAGUN 62, 70, 88, 90, 91, 97 (2), 98

LAGUNGARRI 54

lagungarrixac 61

LAGUNTASUN 54 (2)

laguntasuna 43, 58, 103

- LAISTER 9, 90, 98 (2)
 LAKO 'bezalako' 48
 lacoric 8
 LAN 12 (2), 88 (2), 96
 LAR 40, 105
 larregui 69
 LARRI 103
 LARRITU 97
 larrittuac 99; larrituten 90
 LARROSA 102
 larrosazco 96
 LATIN 99
 LATZ 71
 LAU 23, 30, 71, 76
 laugarren 53, 81, 99, 100 (2); laugarrena 18, 19 (2), 36, 43, 49, 51, 52, 53, 63, 68, 71, 72, 73 (2)
 LAZTAN 12
 LEEN 19, 30
 len 13, 29, 31, 32 (2), 56, 59, 60, 61, 67, 80, 90, 92; lenago 7, 48, 64; lenagoco 66; lenao 13, 64; lenaoco 61; lenen-lenengo 58; lenena 11; lenenac 25; lenengo 17, 18, 24, 30, 39, 53, 56, 58, 79, 80, 94, 99 (2), 100; lenengora 24; lenengua 14, 17, 18, 19, 21, 33, 35, 48, 51, 52, 53, 63, 66, 68, 70, 71 (2), 72, 73 (2), 105; lenenguari 95 ik. LENBAITLEN
 LEGE 97
 legueco 6, 17, 23, 39, 58, 68; leguecuac 49; leguiaren 57
 LEGEZ ik. LES
 (LEIXAL)
 leixala 102
 LEKU 17, 35, 89
 lecu 30 (3), 31 (2); lecura 30; lecuric 7, 37
 LENBAITLEN 13, 47, 98
 LES 'legez' 6 (2), 7 (3), 8 (2), 9, 11, 12, 16, 18, 24, 25, 27, 29 (2), 32, 33, 34, 36 (3)...
 leguez 8, 9; leguezcoric 8; lescoric 8
 (LETANIXA)
 letanixac 99, 100 (2)
- LETRA 8 (3)
 letraz 5, 7
 (LEUN)
 leunago 8
 (LIBRATZALLE)
 libratzallia 28
 LIBRAU 14, 15 (3), 16, 21 (4), 28, 37 (2), 77, 92, 104
 libretarren 11, 30
 LIBURU 14, 77
 liburucho 5; liburuchuac 1; liburuetan 8
 (LINBO)
 limbora 30; limbua 30 (3), 31
 LIZENTZIA 44
 LÓ
 erdi ló 95
 (LODI)
 lodixas 21
 LOI 49, 69, 93
 loiric 46; loixac 46, 47
 LOITU 29
 (LOTSA)
 lotzaz 13, 60
 LOTU 99
 LUJURIXA 68, 69
 lujuriaco 18, 46; lujurixaren 69
 LUR 5
 lurragaitic 42; lurraren 5 (2), 7, 15, 74, 75; lurreco 96; lurren 5; lurrian 16, 32, 36 (3)
 LUZARO 61
 (LUZATU)
 luzatutia 42
 (LUZE)
 luciago 33
- MAITTAGARRI 11
 maittagarrixa 59; maittagarrixa 10, 101
 MAITTE 12
 maittia 5, 10, 11 (2)
 (MAJESTADE)
 magestadiaren 70

- MALDEZIÑO 43, 45 (3)
maldeciñuac 46
- MANDAMENTU 17, 18, 20, 39 (3), 40, 42, 43, 44, 45 (2), 46 (2), 47 (3), 48, 49, 50, 58
mandamentuac 6, 11, 23, 48 (2), 77 (2); mandamentuan 48; mandamentuen 78; mandamentuetatic 58; mandamenturen 68
- MANDATARI 54
(MANTSO)
mantsuac 74, 75
(MANTSOTASUN)
mantsotasuna 73
(MARFIL)
marfilezco 102
- MARIA 15, 16 (3), 17, 19, 29 (2), 38 (2), 78 (2)...
ik. AVE MARIA
(gure Ama Andra) Mariari 38
(MARTIRI)
martirixen 103
- MARTIZEN 99
marticengan 95
- MATRIMONIO 54
matrimoniocua 67
- MEDIANTE 62
(MEDITAZIÑO)
meditaciñuac 97
- MEDIXO 77, 78
medixoz 53, 54, 55, 63
- MEMORIXA 28 (2), 72
memorixaric 28; memorixia 72; memorixiaz 34
(MENDI)
mendira 100
(MENTAL)
mentala 34 (2), 77
- MEREZI 17, 53, 91, 100
(MEREZIDU)
merecietan 52
(MEREZIMENTSU)
merecimentuacgaitic 79, 87, 91, 105
(MESEDE)
mesediac 37; mecede 66, 80, 97; mecederen 53; mecederic 12; mecedez 10, 89; mecediac 34, 38, 61, 72, 80, 96; mecediai 11
(MESEDEGILE)
mecedegulliai 38
- MEZA 43, 48, 49 (2), 63
mez entzun 77; mez eresateco 81; me-zatan 49 (2)
- MIENBRO 32, 72
- MILLA 90
(MILLAGRU)
millagruz 29; millagruzcuca 29 (2)
- MINISTRO 67
ministruac 39; ministruai 67
(MIRAGARRI)
miragarrixa 101; miragarrixena 25; miragarrizcuan 100
- MISERIKORDIA 11, 89, 92
misericordiazco 52; misericordiazcua 17, 98; misericordiazcuac 23, 52; misericordixa 74; misericordixan 40
(MISERIKORDIOSO)
misericordosuac 74, 75
- MISERIXA 52
(MISTERIOTSU)
misteriotsua 102
- MISTERIXO 94 (3), 99 (3), 100
misterixoren 40; misterixoric 25; misterixua 29, 95, 97, 99 (8), 100 (7); misterixuac 40, 94; misterixuen 97
- MOBIDU 55
(MOBIMENTSU)
movimenturic 75
- MODESTIXA 73
- MODU 34, 47, 70, 73, 78, 100
modua 1, 81, 97; moduac 79; moduan 9; modutacua 34, 58; modutan 21, 29; moduzcuca 71
(MOLDETEGI)
moldeguixan 1
- MORTAL 50, 59, 60 (2)
mortala 41 (2), 42, 43 (3), 44 (2), 45 (2), 46 (2), 47, 49, 51 (2), 56, 57 (3), 61, 67; mortalac 57, 68 (3); mortalaren 49, 67; mortalaz 60; mortalen 60, 64 (2); mortaleraco

- 62; mortalian 30, 53, 56, 62, 64, 67 (2), 93; mortalpeyan 52
- (MOSU)
- mosuetan 48
- MOTIBO 41, 47, 50
- motivua 50
- MUNDU 35, 62, 98
- mundua 22 (2), 70 (2), 71; mundua-gandic 70; munduaren 31, 32, 101; munduco 75, 103, 104 (2); munduzale 70
- (MURMURAU)
- murmuretaco 93
- MUTU
- mutu-muturic 10
- NAGIKERIXA 68, 69
- naguiquerixaren 70
- 1 (NAI) ik. NORNAI, ik. NUN-NAI
- 2 NAI *junt*, 'edo' 56
- NAIZ *junt*. 7, 41, 46 (2), 50, 64, 75, 76 (2)
- NASTU 95
- naztuteco 51
- (NATURAL)
- naturala 56; naturalian 64
- NATURALEZA 26, 28
- naturalezaz 29 (2)
- NAUSI 32
- nauci 95; naucixac 46; naucixaguac 44; naucixauac 44
- NEGAR 13 (2), 74, 75
- negarrez 17; negarrezco 17
- NEKATU 71
- NEKE 87, 90, 97
- nequiari 12
- NEURE 42, 71, 78 (3), 79 (3), 81, 87, 90, 97
- NEZESIDADE 22, 52
- necesidadetan 43; necesidadezcuac 53
- NI 10, 78, 80, 86, 87, 90, 92, 93
- neri 98; nic 9 (2), 56; nigaitic 78; nigan 90; nigana 94; nigaz 88, 93, 94; niri 33
- ik. ENE; ik. NEURE
- (NOBERA)
- noberac 41; noberagaz 46; noberaz 75; noberen 75; noberentzat 45
- (NOBISIMO)
- novisimuac 76
- NOIX 22, 31, 60
- nox 52, 57, 68 (2)
- 1 NOLA *gald.* 23 (4), 26 (2), 27 (2), 28, 29 (2), 31 (4), 64, 70 (2), 71 (2)
- 2 NOLA
- nola... -(e)n 5; nola... ala... 16, 36; ala... nola...: ik. ALA; nola diran... 65, 67
- NOLABAIT 10 (2), 47, 53, 61
- NOR 11, 25 (2), 27, 32, 38 (2), 65, 66, 70 (3)
- noc 24, 33, 37 (2), 39, 40 (4), 41, 43 (2), 45 (3), 48, 56; nogan 30, 86, 92; nogandic 20; nogaz 35, 38
- NORA 58
- norañocua 11
- NORBAIT 45
- NORNAI 75
- NORTZUK 43 (2), 44, 46 (3), 47, 49 (2), 50, 51, 60, 74, 75 (6), 76
- nortzuei 51; nortzuquin 58
- NUN 6, 14, 35 (2)
- nundic 22, 58 (2)
- NUN-NAI 22
- nundi-nai 95
- (OBATU)
- obatuteco 34
- OBE 60
- obia 59
- OBEDEZIDU 32
- obedeciuten 43
- OBETO 5, 9, 49, 94
- obetó 63
- OBISPO 32
- obispuaren 63
- OBLIGAZIÑO 44, 47 (2), 48 (2), 98
- obligacinua 50; obligaciñoric 63, 67; obligaciñoz 12; obligaciñua 40, 49 (2), 51; obligaciñuacaz 44; obligaciñuaz 71, 93

(OBLIGAU)

obligauric 14; obliguetan 39, 52

OBRA 15, 21, 22, 23, 29, 32, 51, 52 (3), 53, 54, 55 (2), 61, 62, 69, 77 (2), 81, 87, 93, 97

obrac 76, 79, 80, 81; obrai 81; obra-ric 74; obraz 12 (2), 15, 19, 45, 47, 78; obrazco 57, 61; obretan 46

OBRAU 23, 39 (2)

ODOL 29, 65, 79

odola 65; odolaren 80, 86, 92

(OE) ik. (UE)

OFENDIDU 39, 58 (2), 59, 88, 89, 90

ofendidua 79, 87, 89; ofendiduteco 60, 87; ofendietaco 46

OFREZIDU 77

ofreciduta 20; ofreciuten 86, 88, 89, 96, 106

(OFREZIMENTU)

ofrecimentua 97

OGETA BAT 50

OGI 9 (2), 63

ogui-ardauaren 65; oguiuric 65; oguiuxa 16, 36

OIÑ ik. ORAIÑ, ik. OÑ

OITTU 14, 42

OITTURA 43, 46

(OKASIÑO)

ocasiñotic 13; ocasiñuetatic 60

OKELA 51

oquelaric 51

OKER 48, 69 (4)

oquerrac 70; oquerric 64

ON 56, 61, 75, 77, 90

ona 10, 25, 34, 44, 51, 58, 63, 69, 70, 73, 89, 90; onagatic 12; onac 11 (2), 12, 32, 37, 54 (2), 55, 69, 77, 86, 90, 92, 93 (2); onacaz 53, 62; onacgaitic 52; onai 20, 43; oneco 50; onen 22, 34, 42, 49, 55, 63, 77, 81; onena 35, 59, 64; onenari 59, 96; oneraco 52, 62, 98; onetan 32; onez 77; onian 67, 75, 76; onic 9 (2)

ONA

ona emen 90

ONUNTZ 8

onutz 9

ONDASUN 18, 52

ondasunac 75, 92, 94; ondasunen 48, 69; ondasunetan 47

ONDO 13, 33, 34 (2), 44, 56, 57 (2), 58, 59 (2), 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68 (2), 77 (2)

onduen 10

(ONDOBAKO)

ondobacua 11

ONDRADU ik. HONDRADU

ONDU 95

ONEK ik. HAU

ONEIK *erak*. 'hauek' 10, 11, 18 (2), 19, 29, 44, 49, 50, 51 (2), 52, 53, 54 (2), 55, 57, 64, 73, 74, 78, 88, 90, 94 (2), 96, 97, 99
onei 'hauei' 11, 44, 68, 76, 93, 96 (2);
oneicaz 8 (2), 76; oneicgaitic 52;
oneichec 99; oneiquin 70; oneitan 40, 42, 57; oneitaricoren 51; oneitatic 59, 68; onen 69, 88, 90, 96;
onetarico 47, 50

ONELA 7 (2), 15, 29, 97

onelaco 46; onelacoren 88; onelango-
ren 34

ONGILLE 10 (2)

ONTASUN 11, 79, 87

ontasuna 61, 73; ontasunic 72

ONTZA 50

ONTZI 102 (3)

(OÑ)

oñic 6

OR 45, 95

orti 8; ortic 8

ORAIÑ 1, 8 (2) 10, 13, 16, 23, 39, 53, 74, 87, 93, 97, 98

oiñ 8, 10; oiñche 8; onche 9; oñengo 58, 63; orain 12; orainche 9; oraiñche 8

ORAZIÑO 23 (2), 33 (2), 34 (3), 38, 77, 88, 97, 99 (2)

oraciñoric 37, 96; oraciñua 34, 91, 93, 105; oraciñuac 23, 33; oraciñuaz 71; oraciñuetatic 35

(ORDE)

ordeco 32

- ORDIA 54
ordiacua 67
(ORDENDU)
ordenduteco 67
(ORDITTU)
ordittuten 45
ORDU 43, 89, 92
ordua 89; orduan 5, 6 (2), 7 (2), 11 (2), 13, 16, 32 (2), 56, 88, 92, 96, 99; ordurañoco 81; orduric ordu 81
ORI *erak.* 8, 20, 22, 33, 77
orixe 8, 11, 12; orretan 30, 35 (2), 36 (4), 37, 47; orri 91; ik. ORREIK
(ORIJINAL)
origiñala 55 (2)
ORREGAITIK 6, 76, 78, 97
orregaiti 97; orregatic 7, 14
ORREIK *erak.* 'horiek' 17, 22, 33
orrei 12, 13; orreitan 75; orren 22
ORRELA 5, 14, 27, 57, 65 (2), 91
orrelaco 41, 46; orreláxe 8
(OSASUN)
osasuna 66, 103; osasunian 45
OSO
oso-osoric 66; osoro 30, 31; osua 43, 48, 49 (2), 94; osuaz 46; osuetan 43 (2)
OSTATU 52
OSTERA 31
(OSTRIXA) ik. HOSTRIXA
(OSTU)
ostutia 18; oztutia 47
OZTA 75

PADEZIDU 15
padecietacua 32; padecietan 74; padeciuten 76
PAGAU 30, 31, 52, 53, 61, 62 (2)
paguetaco 47, 62; paguetia 49, 61
(PAGU)
pagan 96; paguraco 98
PARKA 13, 63 (2), 87, 97, 104
PARKATU 12, 16, 36 (2), 51, 62
parcatuco 79; parcatuteco 56; parcatuten 16, 27, 36, 59, 62, 63 (2)
(PARKAZIÑO)
parcaciñua 16, 57, 60, 63, 81
(PARROKIXA)
parroquixaco 105
PARTE 32, 57, 66 (2)
partez 19, 35; partia 24, 33, 39, 53
(PARTIZIÑO)
particiñua 23
PASIÑO 61, 79, 91, 105
pasiñua 19, 49
(PATRIARKA)
patriarquén 103
PATRUE 105
patroiari 106
PAZIENTZIA 69, 73, 90
pacientziáz 52
PAZKUA 48
(PEE)
aguiñdupeian 15; juramentupeyan 41; pecatu mortalpeyan 52; pecatu mortalaren peian 67; amparupeian 104
(PEKATARI)
ik. BEKATARI
pecatarixa 13, 78, 80; pecatarixac 95; pecatarixen 103; pecatarixentzat 13
PEKATU 30 (3), 40 (2), 41 (6), 42 (2), 43 (6), 44 (3), 45 (4), 46 (2), 47 (2), 49 (3), 50, 51 (4), 52, 53, 55 (2), 56 (2)...
ik. BEKATU
pecatua 9, 13; pecatuac 27, 36 (2), 58 (2), 79 (2), 92 (2), 103, 104 (2); pecatuaccaitic 62; pecatuacgaitic 61; pecatuan 37, 54; pecatuaren 14, 59; pecatuco 60, 79; pecatuen 16, 30, 31, 52, 53, 58, 62 (3), 66, 68, 79, 90, 98; pecatuetan 61; pecatuetatic 28; pecaturen 89, 92; pecaturic 18, 46, 79, 80, 92, 97, 106; pecaturíc 87; pecatuti 11; pecatutic 13, 30
PELLEGRINU 52
PELIGRU 104
peligrú 37; peligruren 22; pelligrúan 45, 48, 49, 50, 56, 67
PENA 20, 30, 32, 61, 77
penia 61, 62, 92; penetan 30

- (PENAU)
penauaz 71
- PENITENTZIA 59, 60, 61 (3), 79
penitentcia 53, 59, 60; penitentciacua 57; penitentziac 57; penitentziacua 56, 57; penitentziaz 61
- PENTSAMENTU 21, 37, 46, 76, 80, 81 (2), 87, 97
pensamentu 14; pentsamentuac 96; pentsamentuari 95; pentsamentuetan 46; pentsamentuz 78
- PENTSAU 57, 93
pentsetan 92
- (PERSEBERANTZIA)
perseberantziaz 34
- PERSONA 25, 26, 28 (2)
personac 26; personétatic 27; pertsona 95 (2)
- (PERTSEGIDU)
pertseguiduac 76; pertseguietan 22
- (PERTSEKUZIÑO)
pertsecuciñua 74, 76
- PIECADE 73
- PILLAR 99
- PILLOXIK 52
- (PIXUTSU)
pixutsuan 68; pixutzua 61; pixutzuan 57
- POBRE 74
pobriac 74, 96
- PODERIXO 31
- PODEROSO 15, 18, 26, 94
poderosua 25, 26; poderosuaren 15, 19, 31; poderosuari 78
- (POLITTO)
polittuago 8
- PONPA 70
- POTENTZIA 73
potentciac 72; potentziac 87, 106; potentziacaz 34
- POZ
poz-emolia 102; poza 73, 92; poz-pozic 77
- (POZKARRI)
pozcarrixa 103
- PREZIOTSU 79
- PREMIÑA 41 (2), 43 (2), 52, 56
premiñetan 104
- PREMIO 77
- PRESENTE 28
- PRESTAERA 64 (3), 66
- PRESTU 10
(PRESTUTASUN)
prestutasuna 69
- PRIMIZIXAK
amarren-primizixak 49
- (PRINTZIPAL)
principalenac 25; printcipalenac 55, 94
- PRIXA
pria-prixa 95
- PROBETXU 66
provehu 66; provechuari 17; provechugarrixa 13; provechugarrixá 63
- (PROFETA)
profeten 103
- (PROJIMO)
progimua 18, 72; progimuaren 17, 18, 68; progimuari 41, 45, 47 (2), 48; progimuen 52; projimuac 55; projimuaren 47
- (PROMESA)
promesac 17, 91, 105; promesia 42
- PROPOSITU 60 (2), 61, 79, 81
propositua 57, 58, 60, 63; proposituaz 59 (2), 60, 62
- PRUDENTZIA 71
- PUNTU 79
puntu 80 (2), 81 83)
- (PURGATORIXO)
purgatorixoco 98, 105; purgatorixora 62; purgatorixua 30 (2)
- (PURU)
purua 27
- (SABEL)
sabeleco 16, 17, 98; sabeletic 29; sabe-lian 29, 90
- (SAGRADU)
sagraduan 33

- SAKRAMENTU 35 (2), 55, 56, 57 (3), 64, 65 (2), 66, 67 (6), 68
sacramentuac 23, 53 (3), 54, 55; sacramentuen 36; sacramenturen 40
(SAKRILEGIO)
sacrilegiozco 60
(SALBADORE)
salvadoria 19, 27, 28, 88; salvadoriaren 102
SALBAU 28, 53
salva 17 (2); salvetarren 12, 19, 27
(SALBAZIÑO)
salvaciñocua 76; salvaciñoraco 54, 91; salvaciñuaz 96
(SALBE)
salvia 17, 37 (2), 38
SAN 37, 77, 78 (8)
SANTA 15, 16 (2), 19, 24, 78 (2), 94, 99 (2), 101
santeen 7; santén 7; santia 17, 91, 95, 97 (2), 101 (2), 104 (2); santiac 24, 33, 37, 49, 62; santiaren 29; santien 7, 23, 33, 48 (2), 53 (2), 87
(SANTIFIKANTE)
santificantia 54
SANTIFIKAU 16, 35
santifiquetan 43; santifiquetia 18, 43
(SANTIGUAU)
santigüetia 21 (2)
SANTO 94, 95
SANTU 5, 6 (2), 7, 54, 55, 64, 65, 78 (2), 87, 96, 98, 101 (2), 103
santua 1, 19, 20, 25 (3), 26 (3), 27, 32 (2), 88 (2), 89, 93, 94, 95 (3), 96 (3), 97 (2); santuac 12, 20, 29, 39, 97; santuagan 15; santuai 38, 78 (2), 105; santuan 35 (2), 65, 88, 89, 94; santuaren 15, 17, 19, 21 (2), 41, 86, 92, 97; santuari 14, 18, 19, 22, 98, 105; santuaz 22; santuco 24, 28; santuen 5 (2), 6 (3), 15, 19, 32, 38, 42; santuèn 7; santuró 93
ik. ESPIRITU SANTU
(SARI)
sarixan 77
SARRI 8, 14, 22, 61, 66, 71, 77, 88
sarri ta sarri 8; sarri azco 97; sarrixago 9
SARTU 80, 93, 99, 106
sartuta 13, 18, 44, 57 (2), 77, 94 ; sartuten 9; sartzen 9, 22; sartzia 13
(SARTZAIXERA)
sartzaixeria 14
(SATISFAZIÑO)
satisfaciñoraco 79, 90; satisfaciñua 57, 58, 61
SAZERDOTE 67 (2)
sacerdotiena 54
(SEGURU)
seguruago 60, 97; seguruena 64
(SEGURUTU)
seguruteco 63
SEKULA 60, 80, 87 (2), 98, 106
seculacua 16
SEME 5, 11, 15, 25, 54, 67, 80, 86, 92, 94, 95, 96
ama-seme 96; semetzat 87, 106; semia 19 (2), 25, 26 (3), 27 (3), 90, 91 (2), 99 (2), 100 (3); semiac 12 (2), 29, 43, 44, 74; semiacganaco 44; semiai 12; semiaren 5 (2), 6, 15, 22, 56; semiari 98, 99, 100; semien 5
SEME-ALABAK 67
SENO 30
SENTENTZIA 32 (2), 76
SENTI ik. EGUNSENTI
(SENTIDU)
sentiduac 72 (2), 87, 106
(SENTIMENTU)
sentimentuz 17
SEÑALE 21, 22, 54
señalia 20; señaaliagatic 15, 21; señaaliagatic 23
(SEÑATU)
ik. ZIÑATU
señatutera 14
SEÑORA 38
(SEPTUAJESIMA)
septuagesimaco 98
SERBIDU 10, 11, 18, 27
serviduteco 20; serviduten 9; servietan 9; servitan 9; serviuteco 72

- SERBITZARI 39
 SERBIZIXO 88, 89
 servicixuan 79
 (SERMUE)
 sermoia 63; sermoyac 54
 (SILABA)
 silaban 6
 SINISTU 6, 14, 18, 19 (12), 20, 23 (2), 33,
 39, 40, 53, 60, 86, 92
 sinisquetan 9; sinisten 9, 15 (2), 24 (5),
 25, 32 (2), 33, 40 (3), 88; sinistia
 24, 55; sinistuten 9
 SOBERBIXA 68 (2)
 soberbixaren 69
 (SOBRENATURAL)
 sobrenaturalen 63
 SOKORRIDU 43, 62
 SOKORRU 43, 62
 (SORBALDA)
 sorbaldatic 21
 SORGINKERIXA 40
 SORTU 15, 19, 28, 29 (2), 61, 90, 101
 sortua 106
 SOSEGUZ 95
 SUFRIDU 52
 (SUPERSTIZIÑO)
 supersticiño 40
 (SURRAK)
 zurracaz 72
 (SUSTRAI)
 sustraxac 68

 (TATXA)
 tacharic 101
 TENPLANTZA 71
 TENTAZIÑO 22
 tentaciñoren 89; tentaciñuan 16, 36;
 tentaciñuen 66; tentaciñuetan 37
 (TEOLOGAL)
 teologalac 55, 71
 (TESTIMONIO)
 testimonioric 18, 47
 TOKI 30
 TOPAU 99

 TORMENTU 30 (2)
 (TORRE)
 torria 102 (2)
 TRABAJU 90
 trabajuac 79
 TRIBUNAL 93
 TRINIDADE 22, 25, 28, 93, 101
 TRISTE 51, 96
 tristia 13
 (TXAR)
 charra 48, 90; charrac 75, 93; charra-
 quin 46, 70; charren 41; charretatic
 90; charric 48
 TXIKI 41
 chiquiña 41, 50

 (UE)
 oian 80, 93; oyan 13; uera 92; uetic 22
 (UGARI)
 ugarixac 96, 97; ugarixago 52; ugari-
 xauac 66
 (UKATU)
 ucatuaz 71
 UKUKERA 46
 UKUTU ik. IKUTU
 UNIDU 29 (2)
 uniduta 31 (2)
 (UNTAU)
 untaua 28 (2)
 UR 56, 63, 86, 93
 (URREGORRI)
 urregorrizco 102
 URRENGO 94, 97
 URTE 13, 50, 94
 urtian 1, 48
 URTEN 22
 urtenda 98; urteteco 13; urteten 29
 USAIÑ 65, 72
 USTE 10, 41
 usteric 93
 USTEBAKO
 uztez ustebaco 54
 UTS 49
 utsa 56; utsic 75; utz 27

- (XEI)
 xeigarrena 18, 19 (2), 36, 46, 52 (2),
 54, 63, 68, 73 (2)
- YA 17, 21, 22
- (ZABALDU)
 zabalduaz 48
- ZAINDU 95
 zaiñdu 39, 87
- ZAIÑ 19
- ZAPATU 100
 zapatuan 95
- (ZATI)
 sati 24, 32, 33, 39, 49, 53, 92; satitan
 65; satixai 38
- (ZATITU)
 satitu 65; satituten 65
- ZAZPI 35, 51 (2), 53, 68, 69 (2), 73
 zazpigarrena 18, 19, 20, 37, 47, 52 (2),
 54, 63, 68, 73 (2); zazpirac 17, 18
 (2)
- ZEGAITIK 20 (2), 21 (3), 22 (2), 24 (2), 26
 (3), 27 (3), 28, 29 (2), 30, 35 (2), 37,
 42, 46 (2), 52, 53 (2)...
 cegatic 26
- ZEGAITIK EZE 7 (2), 77, 78, 96, 97
- ZEIÑ 15, 20, 27 (3), 28, 32, 33 (2), 35, 36
 (3), 37, 39, 40, 43 (2), 44, 46, 47 (2),
 53, 59, 90, 97
 cein 35, 36; cein̄da 9; ceñen 32; ceñe-
 nac 73; ceñetan 13, 24, 33, 39, 53,
 77; ceñi 27, 32, 95
- ZEINTZUK 13, 21, 23, 26, 34, 35, 37, 44,
 54, 55, 57 (2), 63, 66, 76, 77
 ceintzucaz 55 (2); ceintzucgaitic 80;
 ceintzuei 70; ceintzuen 62; cein-
 tzuetic 70
- ZELA 11 (3), 28, 30, 33, 34, 39, 42, 49, 50,
 53, 54, 58, 62, 68, 75, 95
 celan 21, 22
- (ZELEBRAU)
 celebretan 94
- ZENBAT 21, 23, 26 (4), 28 (4), 34, 57, 58,
 63, 76
- ZER 9 (2), 10 (2), 11, 20 (2), 21 (2), 22,
 23 (7), 28 (2), 30 (5), 31 (2), 33, 34
 (5), 35 (2), 36 (4), 37 (2), 39 (2), 41
 (3), 45 (2), 46, 47 (2), 48, 50 (2), 52
 (2)...
 ce 12, 22, 23, 24 (2), 25 (2), 29, 32,
 33, 38, 41 (3), 42 (2), 43 (2), 44,
 45, 47, 48, 49, 51 (2)...; cegaz 28;
 certara 39; certaraco 8; cetaco 8, 24
 (2), 25, 27, 33, 37, 38 (3), 49, 55,
 56 (2), 64, 66, 67 (2), 72 (4); ceta-
 raco 8; cetatic 28
- ZERBAIT 42, 49, 50, 57
- (ZEREGIN)
 cristau(-)cereguiñac 1, 86; cereguiñen
 88
- ZERU 5
 ceruagaitic 42; ceruan 16, 32, 35 (2),
 36 (2), 38 (4), 70; ceruaren 5 (2), 7,
 15, 54; ceruco 31, 78, 103; ceruen
 5, 7; ceruetaco 74 (2), 96, 101; ce-
 ruetan 16, 37; ceruetara 15, 19, 24,
 31, 100 (2); cerura 98; ceruraco 67;
 ceruric 13; cerutico 12
- ZEU 79, 87 (2)
 ceure 12, 22, 86, 92, 96 (3); zeure 5
- ZEUBEN 12 (6)
- ZEUGANATU 97
- ZIENTZIA 73
- ZIKIÑ 43
 ciquiñac 93; ciquiñen 69; ciquiñetan
 46
- ZIÑATU 21
 ik. SEÑATU
 ciñatuten 21; ciñatutia 21
- (ZISPURU)
 cispuruca 17
- ZITAL 37, 70, 75
 citalen 73; citalic 93
- ZOR 10, 52, 61, 67, 80
 zorra 30, 31, 62 (2); zorrac 16, 36, 52;
 zorren 98; zorríc 53
- (ZORDUN)
 zordunai 16, 36

(ZORION)
 zorioneco 38, 76; zorionecuac 11, 12, 36, 74 (8); zorientasun 74; zorientasunac 74 (2); zorientasunen 76; zorixontzu 97
 ZORTZI 74 (3)
 zortzigarrena 18, 47, 63, 73
 ZU 8 (2), 13, 16, 78, 79, 86, 88, 89 (2), 90, 96 (3), 98 (2)
 zuc 6, 7, 11, 24 (2), 25, 39, 78, 88, 90, 96 (3), 98 (2); zugan 88 (2); zugaz 16, 98; zure 16 (4), 17 (2), 35 (2),

36, 79 (3), 86, 87 (2), 88 (4), 89 (3), 90, 91 (3), 93 (2), 94...; zureztzat 10, 33; zuri 17 (2), 33, 78 (2), 88, 89

ik. ZEU

ZUBEIC 12 (5)

zubei 93

ik. ZEUBEN

ZUZEN 59, 78, 97

zucena 41

ZUZENTASUN 74, 76

Adizkiak

IZAN

DA 5, 6 (3), 7 (2), 8 (4), 9 (2), 10 (2), 11 (3)...
 dá 7, 31, 54; bada 41 (2), 42 (2), 43 (2)...; dalaco 38, 58, 76, 96; dan 5, 6, 7, 8, 9 (2), 11 (3), 12...; dana 7, 14, 32, 33 (3), 34 (2), 38...; danac 40, 45, 49, 50, 60, 66; danagan 55; danari 52; danari 52; danez 27 (2), 28, 31 (2); danian 45, 68, 79, 86; ezpada 66, 97; ezta 62, 94; eztá 96; eztala 64 (2); eztana 14, 41
 NAZ 'naiz' 10, 93
 nacelaco 33; nacen 93 (2)
 AZ 'haiz' 45
 DIRA 17, 18 (2), 19, 21, 22, 23, 24, 25 (5)...; dirala 9, 60, 75, 95; diralaco 68; diran 24, 26, 40, 49 (2), 51 (2), 53 (2)...; diranac 9, 30, 32, 46, 49, 61, 67, 74 (2)...; diranen 30, 31; diranetan 52; diranian 68; diriala 9; dirianac 9; eztiralaco 52, 68; eztiranac 75
 GARA 8, 10 (2), 104
 gariala 10; garian 8, 10 (2); gariana 56; garianian 22 (2)
 ZARA 16, 20, 21, 98
 zará 14; zarialaco 79, 89; zarian 12; zariana 23, 79, 101; zariana 89
 BALITZ 89
 elitzaquian 'ez litzatekeen' 6; litzaque 'litzateke' 62, 93

BANITZ 'banintz' 93

ZAN 'zen' 15 (5), 27 (3), 28, 29 (7), 31 (5), 90, 91 (2), 98

zala 19 (6), 30, 91, 105; zalaco 70; zana 28, 31; zanecua 99 (3), 100 (4); zanetic 58, 63, 81; zanian 37

(ZIRAN) 'ziren'

cirala 31; ciranen 31

(ZIÑAN) 'zinen'

ciñanetic 101

GINTZAN 'ginen' 30

(JAT) 'zait'

jatan 79, 93

JATE 'zaie' 51, 67, 68

JAKO 'zaio' 59, 63

jacola 95; jacon 6, 42, 56, 61, 63; jacona 36

JATZU 'zaizu' 7

echatzula 'ez zaizula' 10

GATXATZU 'gatzaizkizu' 106

NATXAKO 'natzaio' 78

NATXATZU 'natzaizu' 87

EDUN

DOT 'dur' 10, 15 (2), 24, 32, 79 (2), 87, 88 (2), 89 (2), 93

dodala 90; dodan 78, 86, 92; dodanian 93

DAU 'du' 7, 20, 21, 23 (4), 28 (2), 31, 37, 39, 40 (2), 41 (2), 45...

- badau 48, 91; dabelaco 55, 57, 59, 66, 80; daben 6, 23 (5), 24, 26 (2), 71, 92; dabenac 40 (5), 41 (2), 42, 45 (2), 48 (2), 49, 56, 94; dabenagan 57; dabenari 51; dabenian 49, 62, 89; dabenen 7, 41, 57; eztabela 96; eztabenac 48; eztabenac 43, 96; eztau 96
 DAUBE 'dute' 7, 43, 44 (2), 46 (2), 47, 49, 51 (2), 52, 67
 daubela 49; dauben 11, 32, 36, 43, 51, 74 (2); daubena 32, 50; daubenac 11, 33, 44, 47 (2), 67, 74 (2), 75, 76 (2); daubenien 7; daubenian 44, 90, 91, 95; eztaubenac 46, 50, 60, 67
 DOGU 'dugu' 10 (2), 23
 badou 63; dogula 10, 21, 40, 63; dogun 6, 9, 10 (2), 70, 97; doguna 5, 6; dogunian 34; dou 9 (3), 33, 39, 53, 57, 71, 74, 77; doula 64 (2), 97; dounian 57; dounoc 91, 105; estoguna 55; ezpadou 64; eztogu 5; eztoguna 24
 DOZU 'duzu' 5, 6, 8, 11, 20, 22 (2), 24 (3), 30, 32, 33, 35 (3), 36 (4), 37...
 badozu 13; bozu 6, 7; dozula 96; dozun 7, 11, 53 (2), 95, 96, 97; dozuna 10, 11, 39 (2), 90; dozunian 22, 35, 38; ezdozu 9; ezpadozu 9; ezpozu 9; eztozu 9, 13, 97
 (DOZUE) 'duzue'
 badozue 12, dozuena 12
 DITU 6, 43 (2), 57, 60, 79, 91, 98
 dittu 23, 52; baditu 53; badittu 33; dituan 23; ditualaco 35; dituan 27, 52, 53, 55 (2), 80, 81, 91, 94; dituanac 24, 39, 40, 43, 45, 60 (2); ezdituanac 40
 (DITUGU)
 baditugu 62; ditugun 61, 97, 98
 DITUZU 11, 98
 dituzun 96; dituzuna 103, 104 (2); dituzunac 24
 (DITUZUE)
 badituzue 12; dituzuenac 25
 DITUE 'dituzte' 7, 50 (2), 55
 dituen 44, 46; dituenac 46 (2), 50, 51, 75 (2); ezdituenac 75
 (NAU)
 naben 90
 (NAIZU) 'nauzu'
 naizulaco 86, 92
 (ZAU) 'zaitu'
 zabena 78
 GAU 'gaitu' 39
 gaben 10; gabena 54
 ZAUT 'zaitut' 22, 56, 86, 88, 92
 zaudalaco 79, 89
 ZAUGU 'zaitugu' 97
 (GAUBE) 'gaituzte'
 gauben 22
 EBEN 'zuen' 14, 15, 20, 24, 27, 29 (2), 30, 33, 37 (2)
 ebela 12, 29; ebelaco 35; ebena 1, 70; ebenecua 99 (2)
 (EUBEN) 'zuten'
 eubenecua 99 (2)
 ZEBEN 'zenuen' 24
 cebelaco 22
 GEBEN 'genuen' 30, 56
 ZITUAN 'zituen' 26, 29 (2), 39
 cituala 19 (2); citualaco 22
 (ZITUEN) 'zituzten'
 cituenaquin 32; cituelaco 20; etzituelaco 20
 GINDUAN 'gintuen' 28, 78
 guinduanen 20
 (GEUKE) 'genuke'
 guequiana 55
 (LEUKE) 'luke'
 leuquian 92
 (LEUKIE) 'lukete'
 leuquienac 75
 EGIN
 (DAIKE) 'dezake'
 badaique 91
 (DAIKEGU) 'dezakegu'
 badaiquegu 10

- (DAIDAN) 'dezadan'
daidala 89, eztaidala 92
- (DAIXAN) 'dezan'
daixala 35, 95
- DAIXEN 'dezaten' 38, 39, 67
- DAIZUN 'dezazun' 94
daizula 97; deizula 104
- DAIGUN 'dezagun' 6, 7, 8 (2), 14 (2), 17, 34, 38, 41, 42, 49, 72, 91, 97 (2)
daigula 36
- (ZAIDAN) 'zaitzadan'
etzaidan 'ez zaitzadan' 88, 89
- GAIXAN 'gaitzan' 14, 15 (2), 21 (3)
gaixala 37, 78
- (ZAIXAN) 'zaitzan'
zaixala 17 (2)
- (DAIDAZUN) 'diezadazun'
daidazula 87 (2)
- (DAIXON) 'diezaion'
daixola 95
- DAIXEGUN 'diezaiegun' 13
- DEIGUN 'diezagun' 13
deigula 26 (3); ezteigula 37
- (DEIGUZUN) 'diezaguzun'
deiguzula 105; daiguzula 91, 106
- (DAIOZUBEN) 'diezaiozuen'
daiozubela 78
- DAIKEGU 'dezakegu'
daiquegulaco 71; daiquegun 62
- DAIKEZU 'dezakezu' 6, 7 (2)
- GEI 'genezake, dezakegu' 54
- LEI 'lezake, dezake' 53 (2), 56
- LEIXE 'lezakete, dezakete' 60
- DAIKIOGU 'diezaiokegu' 62
- DAIKIOZUE 'diezaiokezue'
- DAIQUIOZUEN 12
- GEIKIO 'geniezaioke, diezaiokegu' 61
- (LEIXO) 'liezaioke, diezaioke'
leixola 6
- EGIZU 'ezazu' 8, 9, 13
eizu 8; izu 8, 9, 11, 13 (2), 16, 17 (2), 24, 48...
- IZUBE 'ezazue' 12
- IKEZU 'ezazu (geroan)' 12
- NAIZU 'nazazu' 87 (4), 92
- GAIZU 'gaitzazu' 15, 16, 21, 37, 99, 100 (2), 104
- EIDAZU 'iezadazu' 88
idazu 23, 33, 39, 89, 90, 92
- IGUZU 'iezaguzu' 16 (3), 17, 36 (3), 104
- EIOZU 'iezaiozu' 39
iozu 91, 96
- EDIN**
- (DEDIN) 'dadin'
dedilla 35, 37; deilla 90, 91, 94, 98, 105; deñ 61, 64; deñian 23, 93; deñian 86; ezteilla 94
- DITEZEN 'daitezen'
ditecen 67, 98
- GAITEZEN/GAITIAN
gaitecen 38, 91, 105; gaitezela 9, 46; gaitiala 9
- ZAITEZEN 78
- DAKIXON 'dakion' 62
daquixola 106
- (DITEKE) 'daiteke'
baditeke 67; ditequiana 73
- DITEZKE 'daitezke' 99
- LEITEKE 'liteke' 50 (3)
leitequian 55; liteque 13, 53
- LITEZKEZ 'litezke' 95
- NADI 93
- ZAITE 'zaitez' 13, 88, 100 (3), 101, 104
- ZAITEZE 'zaitezte' 12
- BEDI 16 (2), 35, 36, 89, 90 (4), 94
- BITEZ 87, 97, 98
- ZAKIXO 'zakizkio' 39
- EUTSI**
- (DOSTAZU) 'didazu'
doztazu 8; badoztazu 8; boztazu 8; deustazu 8; doztazula 79 (2)
- (DOTSEGU) 'diegu'
dotzegu 38; badotzegu 11; dotzegun 16, 36 (2), 54, 70, 98
- (DOTSU) 'dizu'
badotzu 97; dotzuna 87; eztotzu 13
- (DOTSUT) 'dizut'
dorzut 8, 10, 20, 79, 86 (2), 87 (3), 88, 89, 92, 96; deutzut 8; badotzut 8; botzut 8

(DOTSAGU) 'diogu'
 dotzagu, 10; dotzagula, 22; dotzagun
 32, 97
 (DOTSA) 'dio'
 dotzan, 11, 27, 33, 48, 58, 61 (2), 76,
 80 (2), 89; dotzana, 9;; dotzanac,
 45 (3), 48; dotzo, 59, 79, 80, 87
 (2), 88 (2), 91, 94; dotzó, 59; espa-
 dotzo 90
 (DOTSAT) 'diot'
 dotzat 20, 93
 (DOTSAZU) 'diozu'
 dotzazu, 95, 96; dotzazuna 96
 (DOTSE) 'die/diote/diete'
 dotze 17, 18, 32; dotzen 43, 45, 46,
 47, 92 (2), 96; dotzenac 18, 19, 44
 (3), 47 (2); dotzenai 66, estotzenac
 43; eztotzen 43; eztotzenac 75
 (DOTSEZU) 'diezu'
 dotzezu 38, 68, 76; dotzezun 96, 98
 (DOTSUBET) 'dizuet'
 dotzubet 93
 (DOTSUE) 'dizute'
 dotzuen 12, 96
 (DOTSUGU) 'dizugu'
 dotzugu 88, 91, 97, 98, 105, 106 (2);
 dotzugun 104
 (DOSKUE) 'digute'
 dozcue 10; dozcuenai 36
 (DOSKU) 'digu'
 dozcu 10, 11 (2); dozcun 11 (2), 12,
 24, 42, 54, 95
 (DOSKUZU) 'diguzu'
 dozcuzun 89
 (DOSKUE) 'digute'
 dozcue 10
 OTZAN 'zion' 54, 90
 (OTZEN) 'zioten'
 otzenecua 99, 100
 OZKUN 'zigun' 72 (4)

EGON

DAGO 9 (2), 15, 35 (2), 38, 42, 57, 65 (3)
 badago 6, 8, 48, 50, 52, 53; bago 8, 65;
 dagoan 33, 76; dagoala 19; dagoana

5, 20, 38 (3), 51, 65 (2); dagoanac
 40, 41, 49, 50; dagoanaz 38; dagoa-
 nen 38; dagoanian 56; dauana 48,
 52; dauanac 53, 67; ezpadago 7
 NAGO 8, 90, 93
 nao 8
 DAGOZ 'daude' 14, 30 (2), 57, 69
 daoz 18; bagoz 44, 54, 77; daocen 25,
 33, 77, 94; daocenac 67, 76; dao-
 cenen 46, 103; daocen[en]ganaco
 44; daoz, daozen 10, 38; eztaoce-
 nac 68
 (GAGOZ) 'gaude'
 gaocenoc 36
 ZAGOZ 'zaude' 8
 zaoz 8; zauz 8; zaocen 13; zaocena 16,
 37
 (EGOZEN) 'zeuden'
 eozen 19; egocenera 30
 BALEGO 89
 (NAGOKO) 'nagokio'
 naoco 78
 NAGOTZU 'nagokizu' 8
 naotzu 8, 87; nautzu 8
 DAGOTE 'dagokie' 33
 dagoten 44
 (GAGOKO) 'gagozkio'
 gaocola 63 (2)
 (GAGOTZU) 'gagozkizu'
 gaotzu 17 (2), 97
 LEGOKIO 61, 63

JAKIN

(DAKI)
 badaki 91; eztaquixanac 40; eztaquixa-
 nari 51
 (DAKIZU)
 ezpadakizu 11

JUAN

(DUAZ) 'doaz'
 duacen 30 (2), 31, 62
 (GUAZ) 'goaz'
 guacen 22, 88

IXUAZEN 'zihoazen' 31
 GUATZU 'goazkizu' 98
 GOAZEN 8

ETORRI

(DATOR)
 datorren 66; datorrena 59 (2)
 (DATOZ)
 datozenac 35
 (GATOZ)
 gatocen 33; gatozela 24
 DATORTE 'datorkie' 68
 DATORTZU 'datorkizu' 20
 (DATORKO) 'datorkio'
 batorco 64; datorcon 95; ezpadatorco
 64
 DATORKU 'datorkigu'
 datorcuna 56
 LETORTE 'letorkiekie' 66
 BETOR 16, 35, 88, 94

IRAUN

(DIRAU)
 dirauanari 27

IKUSI

DAKUSKU 'dakusagu'
 dacuzcu 11 (2); dacuzcun 39, 53

ERUAN 'eraman'

(DARUA) 'darama'
 daroienian 91

ERITXI

DERITXAT 'deritzot' 7
 DERITXO 27, 46, 54, 57, 62
 DERITXUE 30, DERIZTE 52 'deritze'

JARDUN

(DIARDU)
 diarduana 95

*IO-

DIXOZU 'diozu' 5, 29, 33, 37, 53, 63, 64, 77
 dixozunac 37; dixozunian 6, 30, 32
 (DIXO) 'dio'
 dixuan 77; dixuana 41
 (DIXUE) 'diote'
 dixuenez 59

EKARRI

(DAKARDE) 'dakarte'
 dakardenac 1
 (DAKARGU)
 dacartcun 37

EUKI

DAUKAT 79, 93 (2)
 (DAUKAGU)
 baucagu 63; daucagu 24, 71; dauca-
 guna 5, 6
 (daukazu)
 baucazu 29; dauczuna 6; dauczunac 24
 DAUKAZUE 12
 daucazuenac 25
 DAUKO 'dauka' 22 (2), 28, 37, 39, 48
 bauko 27; daucala 31; daucan 50, 64;
 daucana 20; daucanac 24, 59 (2);
 daucanari 59 (2), 63; daucanian 40;
 eztauco 28
 DAUKE 'daukate' 47 (2), 49, 50, 51
 dauqué 49; bauque 67; dauquela 32; dau-
 quen 44, 97; dauquenac 44, 47, 75;
 eztauquela 51; eztauquenac 75 (2)
 GAUKE 'gauzkate'
 gauquen 13

4. Bibliografia

A = Azkue, R. M., 1905-1906.

Astete, G., 1828, *Cristiñau doctrinia Aita Gaspar Astetec erderaz escribedua eta guero D. Gabriel Menendez Luarcac gauza asco erantzita atera ebana. Orain eusquerara biyortuta, urteiten dau arguitara cerbaist gueiyagoturic. Laudiyoco Abade Jaunen encarguz eta costuz*. Digitalizatua interneten eskuragarri: <<http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/8404>> [Kontsulta: 2011-10-21].

Astete, G., 1862, *Cristau-doctrinia, Jesuita aita Gaspar Astetec erderaz escribedu, ta guero d. Gabriel Menendez de Luarca canonigo jaunac gauza ascogaz gueitu ebena, oraiñ Gatzagaco abade jaunac erri onetaco eusqueran arguitara ataraten dabena: azquenian Goixe eta gabeco egunian eguniango cristau cereguiñac, Claret Arzobispo Jaunaren liburuchuac dacardenac, eta Errosarixo santua errezetaco modua erantzita*. Gasteiz.

Azkue, R. M., 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbao. Berrarg. Bilbo: Euskaltzaindia, 1984.

Bilbao, G. et al. (arg.), 2010, *Lazarragaren eskuizkribua: edizioa eta azterketa (1.0)*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU. Interneten eskuragarri: <<http://www.lazarraga.com>> [Kontsulta: 2001-10-21].

Garcia de Albeniz, J., 1778, *Acto contricicoa eriotzaco orduracò*. [Fidel Altunaren edizioa, in Knörr, H. & K. Zuazo (arg.), *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketa eta testuak*, 517-523. Gasteiz: Eusko Legebiltzara. 1998].

Gatzagako dotrina = Astete 1862.

Laudioko dotrina = Astete 1828.

Mitxelena, K. et al., 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia. Interneten eskuragarri: <<http://www.euskaltzaindia.net/oeh>> [Kontsulta: 2011-10-21].

OEH = Mitxelena et al., 1987-2005.

Ruiz de Larrinaga, J., 1957, «Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte», *BAP XIII*: 220-239.

Ruiz de Larrinaga, J., 1958, «Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte», *BAP XIV*: 397-443.

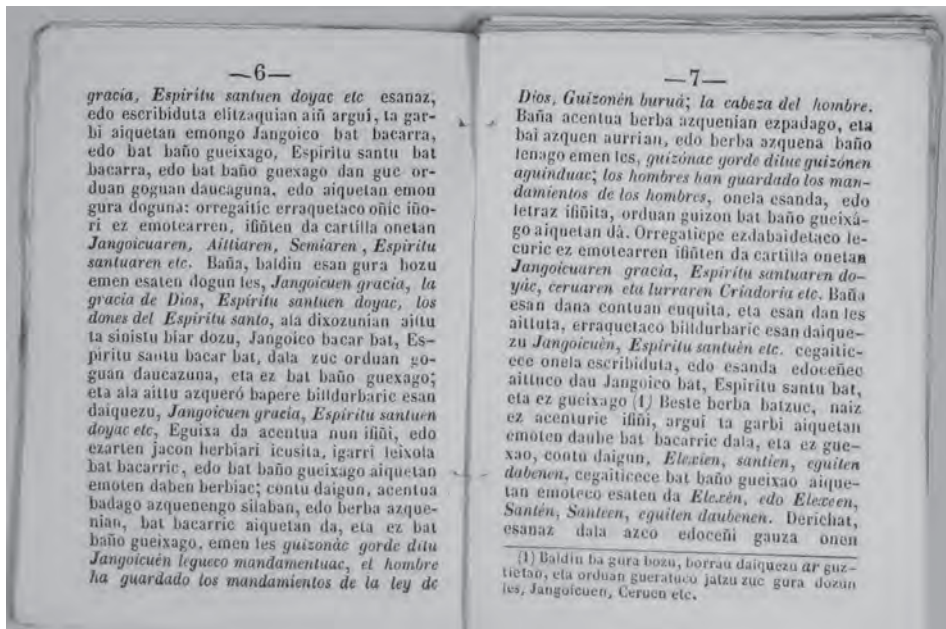
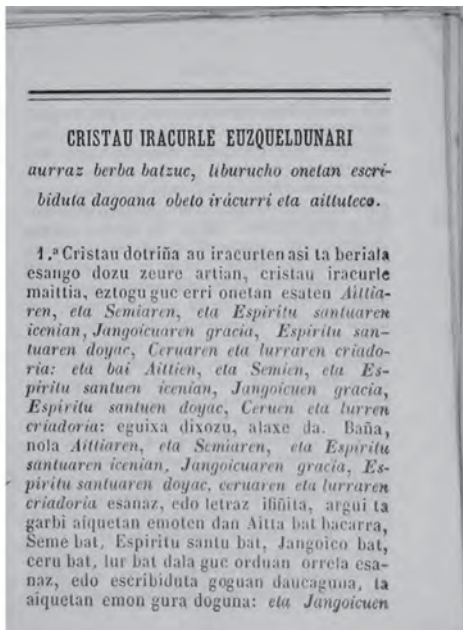
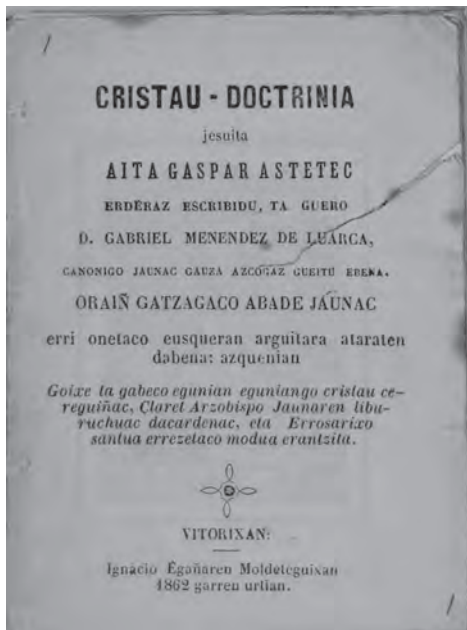
Sorrahain, G., 1898, *Catálogo de obras euskaras*. Berrarg. faks. Bilbao: Caja de Ahorros Vizcaina, 1984.

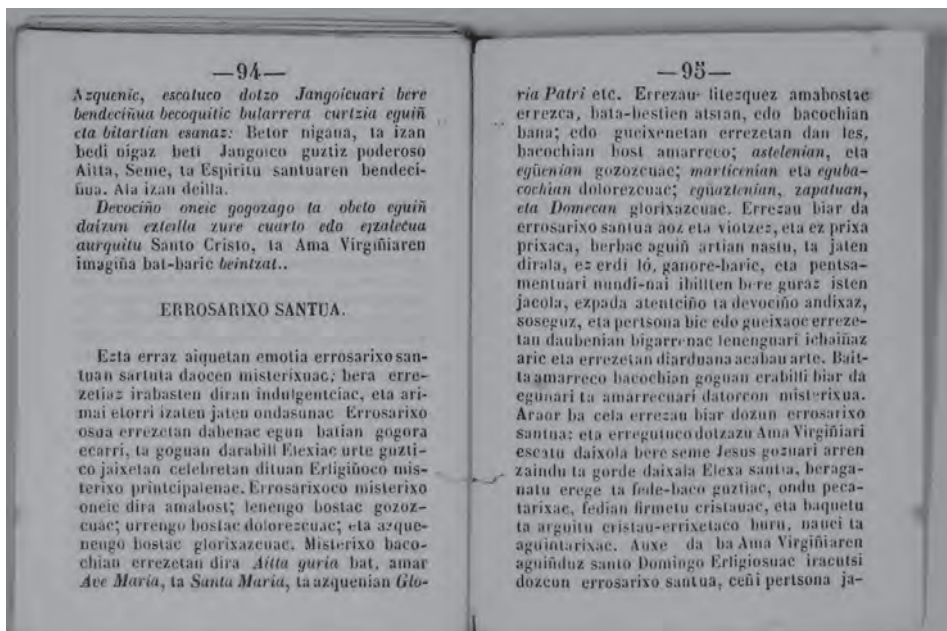
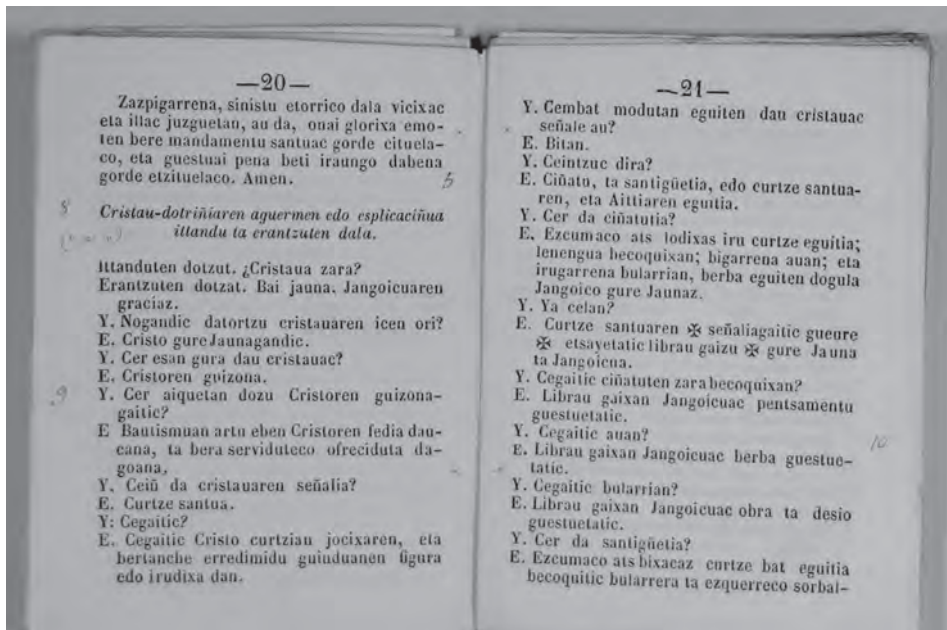
Urgell, B., 2001, «Sarrera», in Fr. P. A. Añibarro. *Gueroco guero*, edizio kritikoa, xv-ccix. Bilbo: Euskaltzaindia.

Urkijo, N., 1994, *Zenbait apunte Audioko euskaraz*. Bilbo: UEU.

Urquijo, J., 1910, «Cartas escritas por el Príncipe L.-L. Bonaparte a alguno de sus colaboradores (1) (continuación)», *RIEV* 4: 2. 233-297.

Vinson, J., 1891-1898, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*. Berrarg. faks. Julio Urquijoren oharrekin (*ASJU*ren Gehigarriak, 9). Donostia-San Sebastián, 1984.

LA RÉCEPTION DES CONTES BASQUES AU FIL DU TEMPS

Natalia M. Zaïka

Institut de Recherches Linguistiques de l'Académie des Sciences de la Russie
IKER UMR5478 (CNRS)

Abstract

This article discusses the evolution of the attitude to Basque fairy-tales at the end of the 19th, and the 20th centuries. At the end of the 19th century, a number of researchers of Basque and European folklore claimed the folklore of their countries was original, which seems to be extremely rare in this domain. On the other hand, some folklorists insisted that Basque folklore is not original at all. Some researchers tend to look for original features in the folklore of their country, so Basque fairy-tales are supposed to contain religious motifs, which seem to be less frequent in the neighboring territories. I suppose that the ambition to find originality in Basque fairy-tales is closely linked to the typological originality of the Basque language.

Keywords: *basque folklore, fairy-tales, originality, attitude to folklore.*

Résumé

Dans notre article, nous étudions l'évolution dans la réception du conte basque au XIXème et au XXème siècles. A la fin du XIXème siècle, beaucoup de chercheurs travaillent sur le folklore basque et européen revendiquent l'originalité du folklore de leurs pays, ce qui est rare en général. D'un autre côté, il existe des folkloristes qui croient que dans le folklore basque il n'y a rien d'original. Les folkloristes désirent souvent trouver des traits qui sont typiques du folklore de leur pays. Ainsi, dans les contes basques on voyait souvent des motifs religieux qui étaient moins typiques que ceux peuples voisins. Nous croyons que la recherche des traces d'originalité dans les contes basques est liée à l'originalité typologique de la langue basque.

Mots-clés: *folklore basque, contes, originalité, réception du folklore.*

Les contes sont internationaux, les influences sont entremêlées et difficiles à discerner [Delarue 1957: 42].

Dans notre article, nous étudierons l'évolution dans la réception du conte basque au XIXème et au XXème siècles. Hormis les contes proprement dits, nous ferons attention aux préfaces dans lesquelles les éditeurs expriment, ouvertement ou pas, ces préférences folkloriques.

Que pensaient les folkloristes basques qui collectaient les textes et les analysaient, de l'originalité du folklore de leur pays? Cette question qu'examinent de nombreux folkloristes, surtout au Pays Basque, est sans doute liée à la langue basque (en analysant beaucoup de recueils de contes d'autres provinces, nous constatons que les folkloristes se posent ce genre de question plus rarement et ce sont précisément deux régions non francophones, le Pays Basque et la Bretagne, qui attirent le plus l'attention des folkloristes à la fin du XIXème siècle).

Les différents points de vue sur l'originalité du folklore

Quand on analyse les contes, ce qui intéresse les chercheurs sont leurs éléments identitaires et universels. A la fin du XIXème siècle, le problème d'une revendication culturelle des contes ne caractérise pas que les chercheurs travaillant sur le folklore basque. Précisément à cette époque, un folkloriste anglais, Joseph Jacobs, pose la même question vis-à-vis des contes anglais:

Who says that English folk have no fairy-tales of their own? The present volume contains only a selection out of some 140, of which I have found traces in this country. It is probable that many more exist»; «Up to 1870 it was equally said of France and of Italy, that they possessed no folk-tales. Yet, within fifteen years from that date, over 1000 tales had been collected in each country. I am hoping that the present volume may lead to equal activity in this country... [Jacobs 1890: vii].

L'originalité dans le domaine du folklore est rare en général. Si nous consultons le catalogue de contes français Delarue-Tenèze [Delarue, Tenèze, Bru 1957-2000], nous verrons que très peu de types de contes n'ont qu'une seule variante (parmi eux, il y a des contes basques!). La plupart d'entre eux ont des variantes assez éloignées géographiquement. Cependant, le fait qu'il existe plusieurs versions de contes dans des régions différentes n'a jamais empêché les folkloristes de les recueillir. Ainsi, à propos des contes de la Basse Bretagne qui ont des similitudes avec d'autres contes, P. Sébillot remarque:

Quelle que soit l'origine de ces récits, qu'ils soient dans le pays où on les raconte, ou qu'ils y aient été importés récemment, ils sont intéressants à recueillir, ne serait-ce que pour montrer les innombrables transformations que chaque race et parfois chaque groupe provincial a fait subir à ces mythes qui semblent communs à l'humanité toute entière [Sébillot 1881: 39].

L'opinion de S. Palay qui parle des contes béarnais est très proche de celle de Sébillot: «Nous n'avons pas de parchemin pour revendiquer la propriété des légendes qui se racontent, mais qui prouvera que nous les avons prises à d'autres?» [Palay 1928: 2].

Wentworth Webster, qui n'a pas hésité à recueillir au Pays Basque les contes les plus courants sur le territoire européen, se montre très sceptique à propos de l'originalité dans le folklore en général:

Aujourd'hui, je crois qu'il n'y a pas plus d'une quarantaine de motifs ou de faits originaux pour tout le folklore de l'espèce humaine. Tout le reste tend à n'être plus ou moins que des changements ou des variations des pièces d'un kaléidoscope. J'ai n'ai

rien trouvé dans le folklore basque que je n'aie trouvé dans le folklore d'autres pays. L'unique différence se réduit à la couleur locale et à la manière de narrer les faits [Vidagain 1974: 454].

Les explications possibles des ressemblances entre les contes se faisaient encore au XIXème siècle. Ainsi, Emmanuel Cosquin cherche, dans son recueil des contes de Lorraine, les ressemblances avec des contes européens et orientaux et essaie de prouver «l'histoire des migrations des fictions indiennes à travers le monde» [Cosquin 1886: VI]. Bien que nous puissions douter de l'origine commune indienne de tous les contes européens, l'idée de comparer les contes et d'en trouver une source unique reste assez pertinente. Contrairement à ceux qui pensent que les contes se ressemblent puisqu'ils proviennent des mythes autrefois communs à tous les indo-européens, Cosquin affirme que cette explication ne suffit pas, puisqu'elle ne concerne pas les ressemblances plus proches. Conséquemment, selon lui, «les contes ont été inventés dans tel ou tel pays d'où ils sont passés dans les autres» [Ibid.: xi].

L'attitude des folkloristes par rapport à ce problème au Pays Basque est différente; il existe deux opinions: soit les contes basques sont originaux, soit ils ne le sont pas; certains spécialistes admettent qu'une seule partie du folklore basque est originale: «Unos temas son indígenas, y otros —los mas— proceden de culturas y mitologías extranjerías que fueron incorporándose a la tradición del pueblo vasco en diferentes épocas de su proceso histórico» [Barandiarán 1960: 61].

Normalement, l'absence d'originalité s'explique par les emprunts, bien qu'il puisse exister d'autres explications:

Two remarkable instances of the diffusion have recently been discovered. The tales of the Basques published by Webster and Cerquand have evidently been absorbed from the surrounding people [Crane 1885: 203].

Très souvent les opinions des folkloristes sur le même genre de folklore ou sur le même texte diffèrent énormément. Ainsi, en analysant le folklore basque, J.-F. Cerquand parle de «proverbes d'une forme excellente et de chansons médiocres» [Cerquand 1874: 235], tandis que J. Vinson qui s'y connaît mieux, pense qu'elles sont moins importantes:

La partie qui m'a le moins intéressé et à laquelle je n'ai presque apporté aucune part personnelle, est celle des «proverbes». J'apprécie médiocrement ces sentences banales, faites pour tous les goûts et pour tous les temps, où de nombreuses niaiseries coudoient de rares traits d'esprit [Vinson 1883: xvi].

Gotzon Garate, qui a analysé plusieurs milliers de proverbes basques, ainsi que des proverbes d'autres territoires, remarque au contraire qu'il y a des caractéristiques typiques des proverbes basques: «there are the most important characteristics of Basque proverbs, which I should say are: humour, concreteness and brevity» [Garate 1985: 139]. Vinson écrit que *Les trois vagues* d'Araquistán lui «ont paru la seule «tradition» de ce livre qui reste originellement populaire», tandis que Webster y trouve des coïncidences avec des contes suédois [Vinson 1883: xiv].

Vinson croit que dans la littérature orale basque il n'y a rien d'original, «car les Basques ont été civilisés, formés, élevés par des populations intellectuellement supérieures» [Vinson 1993: 125]. Le chercheur moderne ne pourrait accepter ce point de

vue, lorsqu'il s'agit de la littérature orale et traditionnelle, où la civilisation n'a que peu d'impact, d'autant plus que Vinson déclare que les contes, les devinettes et les proverbes «sont un produit spontané du sentiment populaire» [Ibid.: 125]. Dans les meilleurs recueils, c'est-à-dire dans ceux de Webster et Cerquand, «on peut étudier ces personnages extra-humains qui composent toute la mythologie basque, mais dont l'origine est fort incertaine» [Ibid.: 137]. Il est facile de remarquer que Vinson n'accorde pas beaucoup d'importance aux contes merveilleux basques, les croyant probablement encore moins originaux. Le genre que Vinson croit le plus original dans le folklore basque, c'est la pastorale. Un demi-siècle plus tard, en 1928, Rodney A. Gallop remarque en analysant les chansons basques que «l'on se rend compte que ni ses formes, ni ses contours mélodiques, aucun enfin des éléments qui constituent une chanson, ne lui sont exclusivement particuliers» et il y trouve des correspondances avec des chansons d'autres peuples européens [Gallop 1928: 6, 9].

On a cherché les traces de l'originalité des Basques dans des domaines différents, notamment dans la forme et dans les idées. Ainsi, Cerquand pense qu'on peut trouver cette originalité dans le sujet de certaines chansons, tandis que les proverbes et d'autres chansons étaient moins originaux («Je cherche en vain dans ce couplet la marque nationale»; «Ce n'est point là de véritable poésie populaire; c'est l'œuvre d'un poète» vs. «Dans les chansons des buveurs, dans les plaintes des amoureux, dans les satires je retrouve bien la marque nationale; mais la forme fait défaut» [Cerquand 1874: 235r^o]). D'autres folkloristes, comme R. A. Gallop, plus tard, disaient le contraire: «Les Basques ont un sentiment infaillible de la forme, et leurs mélodies sont toujours construites avec une robuste simplicité doublée d'un goût et d'une sûreté étonnants. En les écoutant on a toujours conscience d'entendre une œuvre complète et achevée» [Gallop 1928: 10]. Cependant, selon Cerquand, il existe des contes basques qui témoignent d'un caractère original: «il en est qui paraissent absolument basque et qui ont une saveur originale» [Cerquand 1874: 270].

En ce qui concerne les contes basques, Vinson fait le commentaire suivant: «Je pense en effet qu'en parcourant les pages ci-après on y constatera une fois de plus ce que démontre une étude impartiale et approfondie, l'absence complète d'originalité sociale du peuple basque. A part leur langue —élément de premier ordre du reste— les Basques n'ont rien à eux» [Vinson 1883: xiii]. Plus tard, P. Arette-Lendresse remarque à raison, en analysant les légendes du Béarn voisin: «Vinson était injuste avec les Basques; le fait de retrouver partout les analogies n'est pas la preuve irréfutable du manque d'originalité sociale d'un peuple; et d'ailleurs, tout héritage, quelle que soit sa richesse, est un bien précieux». Même si on trouve au Pays Basque et en Bretagne les mêmes légendes qu'ailleurs, «le ton de la légende, son atmosphère, son décor correspondent toujours à l'état mental de l'auditoire auquel elle est destinée» [Arette-Lendresse 1994: 12]. Selon P. Delarue, «les contes basques ont des versions originales et d'autres qui sont venues sans sensible modification de France» [Delarue 1957: 34]. Pourtant, Delarue n'indique pas les uns et les autres.

L'opinion de Webster sur l'absence d'originalité dans les contes basques se rapproche de celle de Vinson, mais l'explication n'est pas la même: Webster croit que les ressemblances des contes basques avec les contes d'autres pays sont le résultat de motifs communs au folklore de tous les pays; et selon Vinson, c'est une particularité du folklore basque.

Dans les analyses de certains auteurs, l'imaginaire commun européen que nous trouvons dans les contes basques, est attribué aux Français ou aux Espagnols:

Du reste, nous constatons le même problème qui nous connaissons déjà dans le domaine de belles-lettres: une grande partie du trésor des contes populaires basques vient des voisins, des Français et des Espagnols. En général, le Pays Basque français a subi l'influence de la France, les «Provincias Vascongadas» l'influence espagnol [Giese 2003 (1949): 675].

En revanche, les contes que W. Giese croit originaux [Ibid.], tels que les contes d'akelarre (sabbat) présentent de nombreuses analogies avec ceux du folklore européen. Cependant, Giese lui-même, contrairement aux autres folkloristes de son temps, trouve beaucoup de sujets originaux dans les contes:

En considérant les contes basques dans leur totalité, on remarque, bien sûr, des contes originaux qui traitent de *lamiñak* [ici, il ne s'agit pas des contes sur les laminas-maçons —N. Z.—] ou *gizontoak*, *sorginak*, de *Basajaun*, de *Marie Urrarka* ou *Anbotoko dama*, de *l'Akelarre* et du *Txerren* (du diable) [Ibid.].

Les folkloristes du ^{xx}^{ème} siècle sont normalement assez tolérants. C. Clavería Arza remarque:

Los cuentos y leyendas, a los que tan aficionado se ha mostrado siempre nuestro pueblo, son numerosísimos, aunque no pueda decirse que su área de difusión se reduzca a los límites etnográficos de Vasconia. Esto no tiene nada de extraño, puesto que lo mismo podíamos decir de los cuentos recogidos en los demás países del mundo [Clavería Arza 1958: 19].

Cependant, nous ne saurions accepter le critère de J. M. de Barandiarán que cite Clavería Arza:

Un cuento no puede ser considerado con razón como exclusivamente vasco o de procedencia vasca por el mero hecho de haber sido recogido en nuestro pueblo, hasta que, realizadas las debidas investigaciones, se ve que semejante relato no existe ni ha existido en otras partes, o que habiendo sido producido aquí luego se difundió por otras tierras [Ibid.].

D'après cette définition, il est extrêmement difficile de trouver des contes qui soient exclusivement basques.

Plusieurs folkloristes modernes basques croient normal et voire typique que tous les textes folkloriques se ressemblent, cf. «Ningún pueblo puede mantenerse tan aislado, que no sufra el impacto de la influencia de los pueblos vecinos» [Barandiarán Irizar 1983: 39]. Selon certains chercheurs, le folklore basque peut inclure des éléments d'autres folklores européens, cela ne l'empêche pas d'être basque (cf. «Les deux contes suivants rappellent ceux, classiques, de Perrault, à ceci près que Jésus y tient la place des fées. Ils n'en font pas moins partie du folklore basque» [Thomasset 1962: 118]).

Il faut noter que déjà, les premiers folkloristes basques se rendaient compte du caractère subjectif de la réception dans le domaine du folklore basque. Ainsi, Webster en 1875 remarque que jusqu'à ce moment «presque tout ce qui a été écrit sur les croyances religieuses des anciens Basques, a été entaché des idées purement subjecti-

ves et même capricieuses de leurs auteurs, et ne reposait sur aucune donnée exacte» [Webster 1875: 169].

L'originalité des contes basques est liée à leur origine. Les folkloristes se trompent souvent dans l'attribution des contes, ce qui dépend de leur point de vue général sur le sujet. Ainsi, en parlant des contes «ressemblants aux contes celtes», Webster ne dit rien du conte de Tartalo aveuglé qu'on peut trouver dans les contes populaires irlandais (Fionn Mac Cumhaill et son pouce de science) [Dottin 2002: 127-134]). Les noms et les attributs des personnages sont différents, mais il s'agit de la même histoire d'un monstre à un œil qui est aveuglé, d'une bague qui annonce le statut de héros, du doigt que le héros doit couper pour se débarrasser de cette bague et noyer le monstre. Parmi les contes que Webster classe comme celtes, beaucoup ressemblent à ceux d'autres territoires. Cependant, les réflexions de Webster sur ce sujet sont intéressantes. Il propose certaines hypothèses pour expliquer les ressemblances dans les contes de ces deux territoires:

That these legends do in some degree resemble the Keltic ones will, we think, be denied by no one. Whether they have a closer affinity with them than with the general run of Indo-European mythology may be an open question. Or, again, whether the Basques have borrowed from the Kelts, or the Kelts from the Basques, we leave undetermined. [Webster 1879: 77].

Webster classe sous cette catégorie la plupart des contes merveilleux basques qui ne trouvent pas de correspondants parmi les contes merveilleux français. D'ailleurs, nous pouvons voir de nombreuses correspondances avec les contes des autres contes européens. Néanmoins, Webster se trompe parfois dans sa classification des contes celtes; ainsi, le conte *l'Idiote et sa mère* est répandu parmi les contes scandinaves et slaves. En ce qui concerne le conte *Malbrouk*, il est peu probable que ce soit un conte celte, puisque la plupart des motifs sont communs même aux contes merveilleux russes. Nous constatons, donc, que la qualification d'une partie des contes comme contes «*like the Keltic*» par Webster ne peut pas être scientifique.

Webster souligne lui-même: «We do not suppose that the tales here given [*Contes des fées* derived directly from the French] are the only ones in our collection which are derived more or less directly from or through the French» [Ibid.: 158]. Le folkloriste pose la question de l'histoire du texte de ces contes, sans pouvoir en donner la réponse:

Therefore, when we hear these tales related by peasants ignorant of French, we may still ask how far they have learnt them at second or third hand from the printed works, and how far they are reciting the crude materials out of which those works were originally composed? This is a question which can only be fully answered when all the legends in all the languages and patois of France shall have been collected and compared [Ibid.: 158].

Nous pouvons nous demander, si les contes basques ont vraiment été empruntés chez les Français ou bien s'ils représentent plutôt des éléments du folklore européen. Comme nous l'avons montré, le plus souvent, des contes similaires apparaissent chez les autres peuples. Mais nous pouvons supposer que cette ressemblance avec des contes européens, surtout français, a incité beaucoup d'éditeurs à renoncer à inclure dans leurs recueils les contes de ce type (c'est le cas de R. M. d'Azkue et de plusieurs éditeurs modernes qui ne présentent presque aucun conte merveilleux).

Cependant, étant donné que le texte de nombreux contes oraux a beaucoup changé par rapport au celui des livres de contes et que la plupart des paysans du Pays Basque ne parlaient pas français, nous pouvons supposer soit une transmission orale des contes français, soit l'existence d'un fonds commun des contes sur le territoire européen. L'hypothèse selon laquelle la totalité des contes merveilleux basques ont été lus en français dans les recueils de contes, puis traduits en basque et transmis oralement nous paraît peu probable. Pourtant, l'intégration des contes écrits dans la tradition folklorique est tout à fait normale. Ainsi, les conteurs russes du début du ^{xx}^e siècle racontaient les œuvres de Marc Twain et d'Alexandre Dumas parmi les contes merveilleux [Zélénine 2002: 13]. Les emprunts des recueils de contes littéraires dans les contes russes ont également été assez répandus, et il est parfois difficile de démêler dans une région les éléments originaux des emprunts. Quelques éléments peuvent, en outre, avoir été empruntés grâce aux écoliers [Zélénine 1997: 526]. La même situation est caractéristique de la France (l'intégration par les ruraux de contes littéraires de Charles Perrault et la bibliothèque bleue).

En général, l'absence d'originalité n'empêche pas d'étudier les contes, bien au contraire. Beaucoup de collecteurs, y compris les folkloristes basques, surtout Webster, cherchent dans les contes des motifs plutôt traditionnels que novateurs, ce que nous voyons souvent dans les commentaires. Bien qu'à la fin de sa vie Webster écrive à son ami que les textes folkloriques ne sont jamais originaux [Echegaray 1908: 377], l'idée de publier une nouvelle édition de son recueil lui semble indispensable. Nous croyons que dans le folklore européen, c'est la manière d'arranger les motifs qui peut être plus ou moins originale. A ce niveau-là, la différence entre les contes basques et les contes français ou espagnols peut être aussi importante que la différence entre les contes russes et allemands.

A la recherche des traits typiques

Comme nous l'avons déjà signalé, le problème de l'originalité des contes ne concerne pas que le folklore basque. Les folkloristes cherchent souvent, d'un côté les traits communs et, de l'autre côté, les traits originaux dans les contes du monde entier (si les contes d'un certain territoire sont originaux, il faut relever en quoi consiste cette originalité). Ainsi, R. S. Boggs étudie les contes de dix peuples Européens à l'aide de données statistiques. Il arrive à discerner les caractéristiques des contes de certains peuples: par exemple, «Rumania has a large number of tales with a supernatural adversary»; «Spain which is highest in animal tales, is lowest in animal helper tales»; «Among the Finnic groups and in Lapland, stupid ogre tales abound also in Norway» [Boggs 1930: 10-12]. L'auteur essaie également de montrer la corrélation des contes avec les religions —catholique, protestante et orthodoxe—. A la fin du ^{xix}^e siècle, J. Jacobs fait un commentaire sur les particularités des contes anglais: «The preponderance of the comic element [dans les contes anglais] is marked, and it is clear that humour is a characteristic of the English *folk*» [Jacobs 1890: 2].

Selon les slavophiles (un courant culturel russe des années 1840), les chansons populaires définissent le peuple [Azadovsky 1963: 384]. T. Zouyeva, qui a étudié les prémisses des contes slaves orientaux dans le folklore mondial, indique que ces contes

ont leur propre visage national unique et que la tendance à y voir un phénomène d'«entièreté» datant du XIXème siècle, est parfaitement justifiée [Zouyeva 1994: 47].

En France, Paul Delarue, en analysant l'originalité et les traits typiques des contes français, se pose la question suivante:

Mais ces contes, venus on ne sait d'où, qu'on retrouve partout, dont les folkloristes cherchent avec mille difficultés à déceler l'origine [...] peut-on dire qu'ils sont des contes français? Se sont-ils fixés depuis longtemps sur notre sol, quelques-uns n'y sont-ils pas nés ou n'y ont-ils pas pris leur structure propre? Ou, pour le moins, ne sont-ils pas acquis des caractères particuliers qui les fassent reconnaître et les différencient de ceux des autres pays? [Delarue 1957: 9].

Bien que dans les contes français il y ait énormément de similitudes avec d'autres contes européens, en les comparant, Delarue arrive à y trouver des différences: «D'une manière générale, le merveilleux de nos contes, comparé à celui des contes des pays voisins, apparaît élagué, discipliné, familier, simplifié, presque raisonnable». Toujours selon Delarue, l'action des contes allemands se déroule dans la forêt, alors qu'en France elle a lieu «dans le monde plus clair» (ce que nous ne pouvons accepter, la forêt étant un endroit typique dans les contes merveilleux très bien présentés en France). Tandis que dans les contes allemands il y a beaucoup d'êtres fantastiques, en France ce sont presque exclusivement des fées et des ogres; les Français remplacent les êtres fantastiques par des êtres humains; «Les objets magiques sont moins nombreux [...] et interviennent moins souvent» [Ibid.: 36-39]. Delarue ajoute d'autres caractéristiques typiquement françaises: c'est la «tendance à substituer aux ressorts magiques un développement dramatique fondé sur des éléments uniquement humains»; c'est aussi la «douceur humaine» (les contes français sont beaucoup moins cruels que les autres); «le conteur français n'éprouve pas le besoin de hausser son héros à la dignité royale pour accroître l'intérêt de ses aventures»; «le style du conteur français est très dépouillé, simple, direct; le conte est ramené à ce qui est action, sans aucun effusion lyrique, sans description, sans analyse même des sentiments...». En ce qui concerne la structure, le folkloriste observe une tendance à créer des cycles [Ibid.: 41-45]. En résumant, Delarue affirme que le peuple français manifeste dans ses contes «le goût du rationnel». M.-L. Tenèze, une collaboratrice de P. Delarue, trouve dans les contes français le point de convergence des domaines méditerranéen et nordique [Delarue, Tenèze 1964: xvii].

Cependant, les sources que Delarue utilise dans son catalogue sont déjà modifiées par les éditeurs des contes d'Europe. Ainsi, il utilise le recueil de Pierre d'Anjou qui change considérablement les contes [Anjou 1946]. De plus, dans son recueil plusieurs contes ont été collectés en basque, donc ce ne sont pas des contes français dans le sens linguistique. Barbier, dont les contes sont présents dans le catalogue, n'indique pas la source de ceux-là et ne peut pas alors être considéré comme fiable. Delarue inclut également plusieurs contes du recueil de Cerquand, pas dans la version basque mais dans la version française qui s'éloigne beaucoup de l'original. Donc, les conclusions que tire le folkloriste à propos des contes de France sont fondées sur des sources douteuses. D'un autre côté, même lorsqu'il est question de sujets aussi importants que l'originalité et l'origine des contes, Delarue envisage les contes français comme un ensemble homogène, ce qui n'est pas le cas.

M. Simonsen indique deux caractéristiques stylistiques qui distinguent le conte français de ceux des autres territoires: le merveilleux —«en général les contes français sont moins étranges, plus familiers que ceux des autres peuples. Les êtres surnaturels sont moins nombreux qu'en Russie...»; le deuxième trait est le ton familier— «les contes traditionnels, au contraire de ceux de Perrault, sont situés dans un milieu modeste, souvent paysan» [Simonsen 1981: 10].

Parfois, les compilateurs des recueils attribuent aux contes français (c'est-à-dire, aux contes recueillis en France) les traits qui ne leur sont pas tout à fait caractéristiques (le plus souvent ils sont typiques de l'imaginaire européen et non seulement des contes français, et plus rarement ils ne sont point typiques des contes français, représentant des modifications apportés par des collecteurs et des éditeurs): «Le conte français offre à l'auditeur, ou au lecteur, des points de repères concrets qui lui permettent de ne pas perdre le sol sous ses pieds (plus de toponymes) [...]. Le christianisme a nettement marqué les contes en France (mais les saints y portent des traits païens)»; «Le conte français est sans doute plus réaliste que le conte allemand, celtique où russe et parvient à concilier le miracle et la raison; mais il se caractérise par la simplicité et la fraîcheur de son style, le recours fréquent au langage direct et au dialogue, ainsi que par son humour libérateur». A titre d'exemple, nous pouvons citer encore une remarque presque absurde: «La comparaison avec des contes d'autres pays nous révèle encore un trait important des contes français: la tradition de la narration fidèle [la tradition de la narration des premiers contes recueillis en France n'a pas été assez étudiée, faute de témoignages - N. Z.] leur a fait garder souvent la forme archaïque [comme la collecte des contes français commence dans la deuxième moitié du XIXème siècle, nous ne connaissons rien de leur forme archaïque - N. Z.], avec ses répétitions rituelles et toutes les longueurs nécessaires au récit [extrêmement typiques des contes européens, surtout merveilleux - N. Z.], où pourtant il n'y a pas un mot de trop» [CMF: 1991: vi-vii]. Le même éditeur attribue des traits particuliers aux contes gascons, qui ressemblent, par ailleurs, aux Basques: «Dans les contes de Gascogne, nous trouvons les traces très nettes du manichéisme» [Ibid, p. xvi].

La tendance à chercher des traits particuliers se manifeste également dans d'autres parties de la France. Ainsi, Ch. Joisten maintient que les contes acquièrent les particularités du terrain: «En Ariège, comme partout ailleurs, les contes folkloriques s'imprègnent de couleur locale; ils reflètent le milieu social où se transmettent et se montrent, par mille détails, révélateurs de la psychologie paysanne» [Joisten 1965: 9]. Selon Arette-Lendresse, les spécificités des contes béarnais sont les suivantes: les conteurs allongent toujours le récit initial et l'action se passe en Béarn [Arette-Lendresse 1994: 13]. Il est facile de remarquer que les deux caractéristiques indiquées ici sont extrêmement douteuses: les allongements dépendent souvent des conteurs, tandis que dans la plupart des contes merveilleux de Béarn, le lieu est arbitraire et lointain, pareil qu'au Pays Basque, dans les contes originaux, les toponymes ne sont typiques que des légendes étiologiques.

Passons maintenant aux contes basques.

Les folkloristes basques soumettent souvent les contes à l'analyse comparative. Nous pouvons citer un exemple de Cerquand, *Le pêcheur et ses fils*, dont une variante est présente chez Webster. Cerquand analyse ce conte chez les différents peu-

ples européens, le conte, la variante donnée par Webster y compris [Cerquand 1882: 160]. Parmi les folkloristes comparatistes, Webster et Cerquand sont les plus cohérents, et leur analyse est très détaillée. Les folkloristes espagnols, ainsi que Barbier sont beaucoup moins scientifiques. Les contes basques ont été très rarement comparés aux contes slaves, la plupart des chercheurs n'y voyant qu'une ressemblance avec les contes français et celtes. Les matériaux russes ne sont pas pris en considération, sauf parfois les contes d'Afanassiev. Les folkloristes basques comparaient les contes de leur région avec les recueils connus de leur temps. C'est pourquoi le texte de Cerquand mentionne les recueils de Webster, Campbell, Bladé, Luzel, Grimm, Sébillot, Raton, Asbjørnsen et plusieurs autres encore. Cependant même Webster ne présente que de courts commentaires à caractère très général sur l'origine des contes, en mentionnant parfois l'opinion de Cerquand.

Dans son recueil [Azkue 1942], Azkue ne donne presque pas de commentaires sur les contes. Parfois le folkloriste présente quelques renseignements sur les contes (e. g., après le conte Erensugea «La versión de Webster en *Basque Legends*, pag. 33, es muy linda y muy diferente de ésta, como también la que recogió Vinson en San Juan de Luz y publico con el título de *Triple serpent*»). Mais cette information n'est pas donnée systématiquement. De plus, il ne mentionne le corpus de Cerquand que très rarement. Azkue pense que les contes basques sont plus faciles par rapport aux contes d'autres peuples:

Son más fáciles los nuestros; de ellos, la mitad son chistosos, ingeniosos otros muchos procedentes de alegre chaveta. Hay también entre ellos, aunque no demasiados, números que pueden figurar dignamente al lado de cuentos y leyendas de cualquier pueblo [Azkue 1935: 8].

Jean Barbier propose une petite analyse comparative, en parlant des emprunts aux contes de France et d'Allemagne [Barbier 1931: 63], sans mentionner les recueils folkloriques. Parfois le folkloriste analyse les contes comme un texte littéraire et non pas comme un conte traditionnel: «Et le Capitaine ne s'étonne pas d'entendre parler le renard [...]. Nous admettons, cependant, qu'il a une drôle d'idée, le capitaine, d'aller demander des *pièces d'or* à semblable passager» [Ibid.: 154]. Parfois ses commentaires sont du genre romantique, ainsi, en parlant d'un auxiliaire, Barbier dit: «Elle [la sorcière] est cependant *reconnaissante*; et cela est à noter, car, il paraît que Dame Bienfaisance et Dame Reconnaissance presque jamais ne se rencontrent, même dans le Paradis» [Ibid.: 153], bien que, cela soit typique de tous les contes du territoire européen.

Barbier essaye de trouver des traces d'originalité même parmi les contes qui ressemblent dans une grande mesure aux textes traditionnels européens. Dans son commentaire, Barbier affirme que l'esprit de l'aventure typique des Basques est caractéristique du conte de la nappe nourricière: «Nous retrouvons ici cet esprit d'aventures qui toujours caractérisa le Basque [...]. *Faire fortune!* Formule magique qui hanta nos pères et qui nous hante encore, hélas! Nous en voyons plus d'un exemple au cours de ses légendes» [Barbier 1931: 127]. Cependant, le sujet de la pauvreté qui oblige l'héros à faire fortune est extrêmement répandu dans le folklore européen, donc, nous voyons le désir de Jean Barbier de présenter le conte comme la vérité. «Pourquoi cette peur instinctive de la *barbe rouge*? Je ne sais; mais cette réputation est un peu générale chez nous» (les gens aux cheveux rouges sont mal vus d'un point de vue

du folklore traditionnel). Barbier proclame que la forêt est typique du folklore basque: «La forêt! C'est le théâtre de tant de récits mystérieux du Pays Basque! Il nous faudrait un Livre de la Forêt, comme nous avons un *Livre de la Jungle*.» [Ibid.: 59]. Mais nous savons parfaitement que la forêt est la notion la moins typique des contes basques, il est possible de la trouver dans tous les contes européens avec la même fonction. L'explication que donne Barbier aux actions du berger du conte *Et la Reine riait!* est liée au caractère basque: «Comme beaucoup de Basques il croit, dur comme fer, aux remèdes prescrits par les sorciers [...] ou les guérisseurs [...] Et pas un moment, il ne songe aux supplices qui l'attendent là-bas, si la petite reine n'est pas guérie» [Ibid.: 153], bien que dans les contes merveilleux le héros ne doute jamais à propos de l'aide de l'auxiliaire.

Dans les contes basques, on voyait beaucoup d'éléments religieux qui étaient moins typiques des peuples voisins. Dans les recueils de contes basques, on trouve souvent un chapitre de «contes religieux». Parmi ce que Webster appelle «contes religieuses», il n'y a pas de contes merveilleux, tandis que chez Barbier le conte de Marie-Valentine trouve des similitudes dans les contes merveilleux. Nous pouvons supposer que ce chapitre est introduit dans les contes pour mettre en évidence le zèle religieux des Basques.

Barandiarán confirme cette caractéristique des contes basques: «L'attitude par rapport à la religion dans les contes basques est extrêmement contradictoire, l'image de la Vierge se mélange avec les représentations païennes, ce qui se voit très clairement» [Barandiarán 1960: 10]. Pourtant, on trouve ce mélange dans les contes d'autres régions de la France, comme, par exemple, dans un conte corse traditionnel où il s'agit de l'eau merveilleuse qui guérit les aveugles, avec le passage suivant: «Le cadet, à son tour, rencontra la jeune femme et son enfant, qui n'étaient autres que la sainte Vierge et le petit Jésus» [Ortoli 1883: 46].

Cette recherche d'originalité dans les contes de Barbier est également particulière aux autres auteurs. En analysant le recueil de ce folkloriste, Giese fait attention aux traits typiques des contes basques («El material comunicado por el Sr. Barbier nos permite señalar los principales motivos típicos de la morfología de los cuentos populares vascos» [Giese 1931: 523]). L'auteur y trouve beaucoup de choses en commun avec d'autres contes européens: l'absence de nom et de prénom, la condition modeste du héros, certains êtres surnaturels. En analysant les contes de ce recueil, lui aussi, en tire une conclusion sur le caractère des basques: «Comprueba la profunda religiosidad de los vascos el hecho que en los cuentos III, 10 y 11 han substituido al hada original [por?] la Virgen...» [Ibid.]. Pourtant la plupart de ces traits servent plutôt à rapprocher les contes basques à ceux d'autres territoires, de cette façon, les particularités des contes basques, d'après Giese, ont beaucoup en commun avec les germaniques et romanes. Il faut souligner que les conclusions qu'il tire de ses comparaisons ne peuvent pas être considérées comme valables, puisque le recueil de Barbier n'est pas une reproduction exacte de la voix du peuple.

Jusqu'à maintenant encore, les critiques des contes basques sont parfois trop généraux et non pas assez scientifiques. Ainsi, Xipri Arbelbide écrit dans sa description des contes:

Ipui hauen erakaspenek mami guti daukate. Entzuleen gogoan gehienek sor araziko duten amets bakarra, aberats, errege edo printze behar dela izan mundu hone-

tan zoriona ezagutzeko. Lehenagoko Euskaldunen ideala edo helburua osa apala zen; nahiz girixtinoak ziren, Jesusen Berri Onak eragin guti zeukan itxura guzieren arabera [Webster 1993: x].

D'une part, les princes sont les héros principaux chez de nombreux peuples, quelle que soit leur mentalité. D'autre part, dans les contes basques, il y a de nombreux héros qui ne sont pas riches. De plus, certains chercheurs avaient des idées préconçues sur les textes folkloriques. M. Gorostidi, peu de temps après la publication du livre de Webster y trouve un défaut qui est commun aux contes de tous les pays: on observe dans les contes des idées confuses et des anachronismes (l'église, la guillotine, le tabac et d'autres) [Gorostidi 1878: 178].

Il est important de comprendre, pourquoi on a cherché des traits originaux dans le folklore basque. Habituellement, lorsqu'il s'agit du folklore européen, les chercheurs analysent les traits partagés qui prouvent l'origine ancienne des contes. Dans le domaine du folklore basque, la situation est tout à fait différente, puisque l'on y recherchait depuis toujours des traces d'originalité, ce qui est, sans aucun doute, lié à l'originalité de la langue basque (cf. une déclaration de M. Cosem: «Ce qui forge l'identité basque, c'est aussi la langue. Les contes et les légendes plongent directement dans cette identité: à travers eux, c'est l'imaginaire du peuple basque qui s'exprime, mais aussi sa propre mythologie» [Cosem 2008: 140] et celle de Boggs: «I believe that linguistic boundaries are more apt to coincide with folkloric than ethnic, that is physical, racial boundaries» [Boggs 1930: 6]). Juan San Martín se montre plus réservé en ce qui concerne l'origine des contes: «Ipuinok, Euskalerrian sustraiturik arkituarren, jatorriz bertako iturburuetaoak ote ditugu? Batzuek bai, beste batzuek ez, ta bezte asko ezin erabagi» [Azkue 1968: 12].

On peut parler, cependant des particularités des contes basques par rapport à ceux des autres peuples. Premièrement, il s'agit des types de contes qu'on trouve chez les basques, et de l'autre côté, ceux qu'on ne trouve pas. Bien qu'il y ait beaucoup de coïncidences avec d'autres territoires, le répertoire n'est pas le même. Deuxièmement, il s'agit des fréquences des contes ainsi les contes de Tartaro et de laminas y sont plus courants qu'ailleurs. Certains contes ont beaucoup plus de variantes que les autres et sont plus répandus au Pays Basque que dans d'autres régions.

Conclusion

Nous avons analysé la réception du conte basque et les différentes opinions sur l'originalité du folklore basque (les uns essayant de trouver de traits originaux, même s'il s'agit de motifs typiques européens, les autres niant toutes les traces possibles de l'originalité). Comme nous avons montré, la recherche des traits typiques n'était pas seulement caractéristique du folklore basque et elle a continué au ^{xx}^{ème} siècle.

La recherche des traces d'originalité dans les contes basques est liée, sans aucun doute, à l'originalité typologique de la langue basque. Il demeure certain que c'est grâce à la langue basque et à la recherche d'originalité qu'ont été recueillis autant de contes au Pays Basque. A notre avis, la particularité du folklore basque consiste dans la fréquence de certains types de contes et l'absence d'autres types. En ce qui

concerne la réception du texte, il est à souligner que les folkloristes basques ont été trop critiques par rapport aux contes basques. Déçus de ne trouver aucun trait particulier, ils concluaient au manque d'originalité du folklore basque.

Bibliographie

- Anjou, Pierre d', 1946, *Contes populaires du Pays des Basques*. Collection «Contes de Prêt». Paris: Le Liserou.
- Arette-Lendresse, Pierre, 1994, *Légendes de la montagne et de l'Adour*. Biarritz: J & D éditions.
- Azkue, Resurrección María de, 1968, *Aintziñako ipuiñak*. Zarautz: Itxaropena.
- , 1942, *Euskalerrriaren Yakintza. Literatura popular del País Vasco*. I: *Ohitura eta sineskeriak*. II: *Ipuin eta irakurgaiak*, Madrid: Espasa-Calpe, 1935.
- Barandiarán, José Miguel de, 1960, *Mitología Vasca*. Madrid: Minotauro.
- Barandiarán Irizar, Luis de, 1983, *Breve antología de fabulas, cuentos y leyendas del País Vasco*. 2.ª edición. Donostia-San Sebastián: Txertoa.
- Barbier, Jean, 1931, *Légendes basques*. Paris: Delagrave.
- Boggs, Ralph S., 1930, «A comparative survey of the folktales of ten peoples». Helsinki, *FF Communications*, n.º 93: Academia Scientiarum Fennica, pp. 3-14.
- Cerquand, Jean-François, 1874-1875, *Légendes & Récits Populaires du Pays Basque* // Société de sciences, lettres et arts de Pau. II série. Tome 4ème, pp. 233-289.
- , 1882-1883, *Légendes & Récits Populaires du Pays Basque* // Société de sciences, lettres et arts de Pau. II série. Tome 11ème, pp. 101-294.
- Clavería Arza, Carlos, 1958, *Leyendas de Vasconia*. Pamplona: Gómez.
- CMF = *Contes merveilleux des pays de France*. Franchesse: Iona, 1991.
- Cosem, Michel (Sélection et réécriture), 2008, *Contes du Pays Basque*. Toulouse: Milan.
- Cosquin, Emmanuel, 1886, *Contes populaires de Lorraine comparés avec les contes des autres provinces de France et des pays étrangers, et précédés d'un essai sur l'origine et la propagation des contes populaires européens*. Paris: Vieweg.
- Crane, J. J., 1885, Two Medieval Folktales // Germania, pp. 203-205.
- Delarue, Paul, 1957, *Le conte populaire français: catalogue raisonné des versions de France*. Paris: Maisonneuve et Larose. Tome premier.
- et Tenèze, Marie-Louise avec la collaboration de Bru, Josiane, 2000, *Le conte populaire français. Contes-nouvelles*. Paris: Editions du CTHS.
- et —, 1964, *Le Conte populaire français*. 2 [Texte imprimé], catalogue raisonné des versions de France et des pays de langue française d'outre-mer, Canada, Louisiane, îlots français des États-Unis, Antilles françaises, Haïti, Ile Maurice, La Réunion... Paris: G.-P. Maisonneuve et Larose.
- et —, 1997, *Le conte populaire français. Edition en un seul volume reprenant les quatre tomes publiés entre 1976 et 1985*. Paris: Maisonneuve et Larose.
- Dottin, Georges, 2002, *Contes et légendes d'Irlande*. Paris: Terre de Brume.
- Echegaray Corta, Carmelo de, 1908, «Wenworth Webster» // *RIEV*, n.º 2, 373-385.
- Gallop, Rodney A., 1928, «La chanson populaire basque» // *Bulletin du musée basque*, n.º 1 et 2, 1-25.
- Garate, Gotzon, 1985, *Euskal Atsotitzak. Basque Proverbs*. Bilbo: Gero. Ediciones Mensajero.

- Giese, Wilhelm, 1931, «Los cuentos populares vascos de J. Barbier. Notas morfológicas y comparativas», *RIEV* 22, 523-530.
- , *Sur le caractère de la littérature basque* (1949) // VIIème Congrès des études basques. Saint-Sébastien, 2003, pp. 673-677. 1re édition 1949.
- Gorostidi Manuel, 1878, *Leyendas vascongadas*. Euskara.
- Jacobs, Joseph = *English Fairy Tales collected by Joseph Jacobs*. London: David Nutt, 1890.
- Joisten, Charles, 1965, *Contes populaires de l'Ariège*. Paris: G.-P. Maisonneuve et Larose.
- Ortoli, Jean-Baptiste Frédéric, 1883, *Les contes populaires de l'île de Corse*. Paris: Maisonneuve et Cie, Editeurs.
- Palay, Simon, 1928, «Le Béarn dans la Légende» // Extrait du *Bulletin de l'Académie de Béarn*.
- Sébillot, Paul, 1881, *Les littératures populaires*. Tome I. *Haute Bretagne*. Paris: Maisonneuve et Cie.
- Simonsen, Michèle, 1981, *Le conte populaire français*. Que sais-je; Paris: Presses Universitaires de Prêt.
- Tenèze, Marie-Louise, 1985, *Le conte populaire français. Catalogue raisonné des versions de France. Tome quatrième. Vol. 1. Contes religieux*. Paris: Maisonneuve & Larose.
- , 1976, *Le conte populaire français. Catalogue raisonné des versions de France. Tome troisième. Contes d'animaux*. Paris: Maisonneuve & Larose.
- Thomasset, René, 1962, *Contes et Légendes du Pays Basque*. Paris: Fernand Nathan.
- Videgain, Charles, 1974, «Quelques contes basques tirés du manuscrit Webster», *FLV* 18, 453-464.
- Vinson, Julien, 1883, *Le folklore du Pays Basque*. Paris: G.-P. Maisonneuve & Larose.
- , 1993, *Les Basques et le Pays Basque. Mœurs, langage et histoire*. Nîmes: Lacour-Rediviva (1ère édition-1882).
- Webster, Wentworth, 1879, *Basque Legends: Collected, Chiefly in the Labourd*, by Rev. Wentworth Webster, M. A. Oxon. With an Essay on the Basque Language, by M. Julien Vinson, of the *Revue de Linguistique*, Paris, together with Appendix: Basque Poetry London: Griffith and Farran. (<http://www.sacred-texts.com/neu/basque/bl/bl00.htm>).
- , 1993, *Ipuinak*. Xipri Arbelbideren edizioa. Donostia: Klasikoak.
- , 1875, «Légendes & récits populaires du Pays basque par M. Cerquand, Inspecteur de l'Académie de Bordeaux» // *Bulletin de la Société Ramon*, 167-174.
- Азадовский, Марк Константинович, 1963, *История русской фольклористики*. АН СССР. Отделение литературы и языка. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, том. 2 (Azadovsky, Mark K. *Histoire de la folkloristique russe*).
- Зеленин, Дмитрий Константинович, 2002, *Великорусские сказки Вятской губернии*. Москва: Тропа Троянова. (Zelenine Dmitriij K. *Les contes russes de la province de Viatka*). (1ère édition 1915).
- , 1997, *Великорусские сказки Пермской губернии*. Москва: Дмитрий Буланин. (Zelenine Dmitriij K. *Les contes russes de la province de Permj*). (1ère édition 1914).
- Зуева, Татьяна Васильевна, 1994, *Предпосылки возникновения восточнославянской мифологической сказки* // Архетипы в фольклоре и литературе. Кемерово: Каменя, с. 56–78. (Zouyeva, Tatiana V. *Les prémisses du conte mythologique slave oriental*).

NERBIOI IBARREKO EUSKARA XVIII ETA XIX. MENDEETAN: II. JUAN IGNAZIO ASTIGARRAGAREN SERMOI-BILDUMA

Eneko Zuloaga

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Laburpena

Lan honetan Juan Ignazio Astigarragaren (Basauri, Bizkaia, 1783-1854) euskara aztertuko dugu. Hainbat sermoi idatzi zuen XIX. mendearen hasieran eta guk hizkuntzaren historiaren eta dialektologiaren ikuspuntutik aztertuko ditugu testuok, XIX. mende hasierako Basauriko bizkaieraren ikuspegi orokorra emateko asmoz. Sarrera laburraren ondotik, aipatutako sermoietan agertzen diren hizkuntza-ezaugarri nagusiak aztertuko ditugu, eta egoeraren ikuspegi orokorra edukitzeko lagungarri izango ditugu Nerbioi ibarreko garai ezberdinetako beste egile batzuen lanak ere.

Abstract

In this paper we will analyze Juan Ignazio Astigarraga's (Basauri, Biscay, 1783-1854) Basque language. He wrote many sermons on the early XIXth century, and we will analyse those sermons from a dialectologic and historic point of view, looking for a general view of the Basque dialect of Basauri in the early XIXth century. After a short introduction, we will focus on the main language features appeared in the mentioned texts. For that purpose, we will take into account some other authors from Nerbioi Valley of different epochs, in order to have a general view of the facts.

1. Sarrera¹

Bi dira, orain arte ezagutzen duguna ezagututa, 1800 urtearen inguruan Nerbioi ibar iparraldeko hizkera aztertzekeo iturriak: Bizente Sarria (1767-1835) etxebarriraren sermoiak eta Juan Ignazio Astigarraga (1783-1854) basauriarrarenak. Lehenengoarenak aurreko lan batean aztertu genituen (Zuloaga 2010), bai eta emaitza aski interesgarriak lortu ere, dialektologia historikoaren ikuspuntutik nahiz esnetan zegoen literatur bizkaieraren ereduie dagokienez: etxebarrirarrak sorterriko hizkeratik oso hurbil egon behar zuen hizkera baliatu zuen sermoi batzuetan; bestetuetan, or-

¹ Eskerrak eman nahi dizkiozt Iñaki Caminori lan honetan ere, beti bezain zehatz, lagundu izanagatik. Ezin ordainduzkoak izan dira bere zorrotasuna, pazientzia eta akuilari-lanak. Eskerrak, halaber, Joseba A. Lakarrari, argitaratzeko bidea eskaintzeaz gain, agertutako interesagatik eta eginiko oharrengatik. Eskerrak, azkenik, Miren Ibarluzeari, testua irakurri eta zuzentzeko beta hartzearen. Ondoko lerroetan egon litezkeen akatsak egilearenak baino ez dira, noski.

dea, Bizkaiko ekialdeko autoreren baten (Frai Pedro Astarloa, ziur aski) eragina nabarmena da.

Lan honetan, bada, Juan Ignazio Astigarraga frantziskotarraren bizkaierazko izkribuak aztertuko ditugu. Gure helburua, baina, aurretik eginiko lanei jarraikiz, deskribapen hutsetik haratagokoa da: jaso eta zerrendatutako datu historiko-dialektalak aztertu, multzokatu eta interpretatu egingo ditugu, besteak beste, basauriarrak sortetiko euskara zer neurrira arte baliatu zuen esate aldera. Esan gabe doa Nerbioi haraneko nahiz Bizkaiko mendebaleko garai eta herrietan idatzi edota argitaratutako testuek berebiziko garrantzia izango dutela lan honetan, Astigarragaren testuak ikuspegi diakroniko eta dialektologikotik kokatzeko oinarritzko tresna direnez gero.

1.1. Basauri

Nerbioi haranaren iparraldean dago Basauri, Nerbioi eta Ibaizabal ibaiak batzen diren lekutik Malmasin mendiaren hegoaldeko maldetaraino hedatzen da. Muga-herri ditu Bilbo, Etxebarri, Galdakao, Arrigorriaga eta Zaratamo. Bada, Basauri leku estrategikoan dago, herrian bertan baitago Bilbo-Orduña eta Bilbo-Durango bideak banatzen dituen bidegurutzea.²

Bilbo kanpoan utzita, Basauri izan da, luzaz, xx. mendean zehar inguruan industrializazio-prozesu sakon eta hedatuena jasan duen herria. xix. mende amaieran nekazal giroko herria zen, ia erabat. Herrian bertan sorturiko industria-gune handienak errotadun Arizko okindegia, Artunduaga aldeko bizpahiru lantegi txiki edo hor-hemen herriko artisauek (euren etxeetan gehienetan) zabalduak tailer txikiak ziren. 1892ean, baina, Nerbioi itsasadarrean indar biziz hazten ari zen industria hedatzearekin batera, *La Basconia* fundizioa sortu zen Basaurin. Hirurogei bat urte iraungo zituen industrializazio-prozesuaren lehenengo urratsak izan ziren. 1900etik aurrera, industria-gune zaharrak zabaldu eta berriak agertzearekin batera, biztanleriaren biderkatze ikusgarria gertatu zen. Mende hasieran 2.000 bizilagun inguru zeuzkan, 1920an 5.000, 1940an 10.000tik gora, 1960an 22.000 eta 1980an 56.000 inguru. Espainiako leku ezberdinetatik joandakoek ez eze, inguruko bailara eta herri gehienetako (Arratia, Zeberio, Orozko eta abar) jendeak bete zituen urte batzuk arinago lareak, sasiarteak eta beresiak izandakoak.

Oraindik orain historikoki egondako bi herri-guneak mantentzen dira: Basauri bera eta Basauriko San Migel auzo-multzoa. Azken horrek Arrigorriaga eta Zaratamorekin egiten du muga, eta historikoki herrigune nagusia izan da: bertan dago inguruari izena ematen dion eliza zaharra, bertan egon zen udaletxea 1900 urte ingurura arte, bai eta eskola zaharrak eta taberna nagusia ere (Orduña-Bilbo bidea egiten zuten ostatu-leku ere bazen). xx. mende hasieratik, baina, industria gehiena herriaren bestaldean kokatu zen, hots, Etxebarriekin mugan, eta herriko etxe gehienak bertan eraiki ziren harik eta bertako maldetan San Migelen baino askoz ere jende gehiago bildu zen arte. Ordutik, udaletxea ez ezik, herriko zerbitzu nagusiak ere bertan daude.

² Hortik Basauriko auzo baten izena: *Bidebieta*. Hasieran izen hori berori zeukaten bi baserri baino ez omen zeuden bertan, baina izena auzo guztira hedatu zen, lehenengo, eta herri guztira, ondoren: herriko nahiz inguruko herri gehientsuenetako biztanle euskaldunek *Bidebi(dx)eta* esaten diote, oraindik orain, Basauriri. Ik. Ros & Cabello (1997: 30 eta hh.).

Euskararen erabilera aski urria da Basaurin. Herriko jatorrizko euskaldun gehien-gehienak, guztiak ez esatearren, San Migelen bizi dira, Arrigorriagarekin muga egiten duten mendi-maldako Atxikorre, Luzarre edo Finaga auzoetan. Orotara ez dira hogeit baino gehiago izango;³ gehienak, hirurogeita hamabost urtetik gorakoak. Familia batzuetan lekuko euskararen transmisioa gorde den arren, zaharrenek elkarrekin gaztelaniaz egiteko ohitura daukate, gainera.

Gazteak direla eta, herrian bertan dauden ikastola eta euskaltegiei esker ezagutzamailak gora egin du azken hogeita bost-hogeita hamar urteotan, baina ezagutza-datuek ez dute bat egiten kaleko erabilerarekin, inondik inora.

Basauriko euskararen kariatara, zorionez Jon Arretzek 1980ko hamarkadaren amaieran eta 1990ekoaren hasieran bizirik zeuden hainbat euskaldun elkarrizketatzeko aukera izan zuen, bai eta jasotako materialarekin Juan Manuel Etxebarriaren zuzendaritzapean doktorego-tesia egiteko ere.⁴ Egun dialektologiak dakiguna jakinda, lanak baditu ajeak, beste ezertan baino, datu-bilketan geratu zelako basauriarra; hau da, Basauriko euskararen ezaugarriak jaso zituen, baina ezaugarrien arteko mailaketa eta neurketarik ez zuen egin. Bestalde, inguruko herrietako zenbait etnotestu eman zituen arren, lanean ez da konparaketa-lanik agertzen. Ajeak aje, Nerbioi ibarrean egin den bilketa-lan sakonena eta luzeena da; haren itzala nabarrena da 2001ean Belene Salazarrek argitaratutako *Ugaoko euskara* lanean, kasurako, eta inguruko herrietako dialektologia-lan guztietan aipatzen da.⁵

1.2. Juan Ignazio Astigarraga⁶

Juan Ignazio Astigarraga Basauriko San Migelen jaio zen 1783an. Bataio-agirian aita zornotzarra eta ama larrabetzuarra zituela ageri da, baina heriotza-agiriak Munitibarkoak zirela dio. 2004an Migel eta Julio Astigarraga anaiek (hizpide dugun egilearen ondorengoak) eginiko genealogia-lanak, dena dela, zuzena lehenengo datua dela erakusten du.

Bilboko San Mamesko nobiziatuan ibili ostean, hiri bereko San Frantzisko komentuan egin zituen predikatzaile-ikasketak (1807-1808), harik eta esklaustrazioak harrapatu zuen arte. Harez geroztik ez daukagu datu berririk 1814ra arte: orduan San Frantzisko komentuan bertan predikari- eta konfessore-lanetan zebilela argitzen dute agirik.

1817an Zarautzera joan zen, bai eta bertako Misiolari Apostoliken Kolegioan finkatu ere; Pedro Antonio Añibarro arratiarra zegoen bertan orduan. Hurrengo bi hamarkadak misiojinen igaro zituen Bizkaian, Gipuzkoan eta Nafarroan barrena; hain ona izan omen zen non, denbora-tarte horretan, ia urtero aritu baitzen. Misio

³ Jon Arretzek 1990. hamarkadaren hasieran ezagutu zituen berriemailetarik lau-bost baino ez ditugu bizirik aurkitu 2005etik hona.

⁴ Basauriko Udalak argitaratu zuen *Basauriko euskara* izenburupean. Ik. bibliografian Arretxe (1994).

⁵ Bidean daukagu Nerbioi ibarrean dialektologiaren ikuspegitik egin diren lanen gaineko artikulua; hortaz, bertan landuko ditugu aipatutako lanen ezaugarri nagusiak luzeago aztertutik.

⁶ Azpialat honetan esango ditugunak beste autore batzuen lan sakon eta luzeagoetarik ateratako informazioaren laburpena baino ez da. Datu gehiago nahi dituenak, ikus ditzala Astigarraga (2004), Solaguren (2007) eta Etxebarria eta Apraiz (2007) lanak.

askotan Juan Mateo Zabala ospetsuarekin batera ibili zen, eta bilbotarra 1840an hil zenean, Astigarraga izendatu zuten komunitatearen zaintzaile. Lehenengo Esklaustrazio handiaren ondorioz, baina, komentua utzi behar izan zuen, eta, denbora laburrez Zarautz aldean geratu bazen ere, bizitzako azken urteak sorterrian igaro zituen. Bertan hil zen 1854ko azaroak 25 egun zituela.

Sermoiginen hogeitertirik gora egin ondoren, izkribu asko utzi zituen Astigarragak. Nagore Etxebarriak eta Ainara Apraizek *Frantziskotarren artxiboak. Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVIII-XIX)*⁷ (2005) bilaketa- eta sailkapen-lan mardulean aipatu zituzten basauriarraren sermoiak, baina berorien edizio-lana ez zen, Basauriko Udalaren diru-laguntzaz, 2007ra arte argitaratu.

Juan Ignazio Astigarraga (1783-1854). *Semoitegia* izenburupean Astigarragaren laurogeita hamar sermoi kaleratu zituzten Etxebarriak eta Apraizek; hirurogeita hamabost Zarauzko komentuan aurkitu zituzten, hamahiru Arantzazukoan eta bi Bermeoko artxiboan. Gehienak bizkaieraz eta gipuzkeraz daude idatzita, baina banaketa ez da beti garbia; izan ere, badira hainbat sermoi non basauriarrak bata zein bestea baliatu zuen. Bada, azkenik, nafarreraz idatzirik baten bat.

Sermoi guztiak ez daude izenpeturik, eta gutxi dira data eta lekua agertzen dutenak: badakigu 1838an Durangon, 1816an Ugao-Miraballesen (birritan) eta 1823an Aian egon zela. Datuok ikusita, batik bat Bizkaia eta Gipuzkoan barrena ibili zela argi dago.

Lan honetan dialektologiari garrantzia handia emango diogu, besteak beste, tes-tuen arteko konparaketaren bitartez Astigarragak sorterriko hizkera baliatu zuenentz zehazten saiatuko garelako. Bada, egon litezkeen nahasteak ekiditeko, guk geuk Etxebarria eta Apraizen edizioan “Bizkaiera” etiketa daukaten sermoiak baino ez ditugu aztertuko.

2. Astigarragaren hizkeraz

2.1. Fonologia mailan aurkitzen ditugu gaur egun Nerbioi ibar iparraldeko hizkera ingurukoetatik gehien bereizten duten ezaugarriak. Hiru fenomeno aipatu ohi dira:⁸ *-a* amaieradun hitzei artikulatu mugatua eranstea sortzen den *-ie* disimilazioa, asimilazio bidezko bustidura automatikoa eta /i/ bokalerdiaren osteko sabai-aurreko frikari ahostun (<dx>) epentetikoa. Ezaugarri horiek (beste batzuekin batera) Astigarragaren lanetan aztertzea aski argigarria izan daiteke, euren sakontasun kronologikoa ezagutze aldera.

2.1.1. Ondoko bokal-biltzeetan, hitz barrenean nahiz artikulatu mugatua erans-tean, lehenengo bokala *i* bihurtzen da:⁹

a + a: *aciendia* (3), *eriotzia* (9), *lotsia* (9), *esperantsia* (9), *burlia* (13), *limosnia* (18), *erijotsia* (18), *fortalezia* (20), *domequia* (20), *enbajadia* (20), *prendia* (21), *gausia* (22), *maddalenia* (25), *biosquetia* (28), *elexia* (28), *arimia* (28), *errequia* (29), *alabia* (30), *gorberia* (33), *enmiendia* (36), *manchia* (54), *carrera* (54), *verbia* (83), *arduria* (85).

⁷ Ik. bibliografian.

⁸ Ik. Arretxe (1994: 41 eta hh.).

⁹ Aditzaren morfologiari eskainitako lerroetan sakonago ikusiko dugun arren, *izan*-en adizkietan ere aurkitzen dugun bilakaera dela aurreratu dezakegu: *garian* (9), *dirialaco* (17) eta abar.

e + a: *tristia* (9), *vidia* (9), *axia* ‘haizea’ (9), *nobedadia* (13), *sierpiac* (18), *doloria* (18), *libria* (18), *egotia* (21), *aserria* (26), *catia* (34), *gogorrian* (34), *semiac* (49), *biar* ‘behar’ (52), [jaso] *sanian* (73), *baquiác* (75), *aurrian* (75), [ordu] *onian* (76), *icustia* (76), *dagoanian* (79), *escubidia* (79), *illaurrian* (80), *atia* (88), *gosetia* (88).

e + e (bokal bituak gorde ez direnean): [gura] *daudienac* (3), *amadorientsat* (3), *ca-tietan* (20), *fuertiena* (20), *lucietan* ‘luzeetan’ (23), *calietan* (23), *bestienian* (33), *humildietan* (85), *tristien* (88).

e + o: *Farisioac* (11), *batioa* (11), *tristioc* (30).

Aurreko lau kontestu fonikoetako arauak baditu hainbat salbuespen; batzuetan *-ea* zaharragoa gorde edo jasoagotzat jo zuelako erabili zuen Astigarragak. Bestalde, *-ie* berriagoak ere badira.

-o amaieradun hitzei mugatzailea eranstea nahiz *joan* edo *eroan* bezalako adizkietan, *-o* + *-a* batuketak *-oa(-)* ematen du sistematikoki egungo Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran eta Astigarragaren sermoietan:

Jangoicoac (3), *errespetocoac* (3), *desonestoa* (9), *cudiciosoa* (9), *gogorrecoa* (9), *vengatiboa* (11), *aoan* (11), *gorrotoa* (11), *besoac* (17), *doa* (18), *eguinecoa* (18), *firmauricoa* (18), *adaptiboa* (21), *tenploa* (21), *eroanic* (25), *bestecoac* (25), *zoroa* (25), *artoa* (26), *lengoa* (30), *daroasu* (30), *ausoan* (30), *sendoa* (33), *eguijascoa* (33), *sacramentoa* (34), *amudiosoa* (34), *guestoac* (36), *dolorosoa* (36), *zoazanian* (36), *ministroa* (37), *irabacitecoac* (49), *adoracinoa* (49), *soas* (55), *opiniñoan* (55), *norañocoa* (56), *egoan* (58), *basoac* (73), *itsasoac* (73), *derechoa* (76), *eroateco* (85), *arimacoa* (85).

Oso gutxi dira aurreko araua apurtu eta *-ue*-dun formaz ageri diren hitzak, hala nola, *guasan* (3), *daguana* (3), *sendua* (83) edo *politicuac* (85).

-oba epentesidun forma bakarra aurkitu dugu: *sutondoban* (8). Bakarra izanagatik, ordea, oso garrantzitsutzat daukagu. Izan ere, XVIII. mende amaierako Sarriaren izkribuetan aurkitutako era horretako kasu apurrei gehituta (Zuloaga 2010), gaur egun desagerturik dagoen baina XIX. mende erdian Orozko eta Baranbion bizirik zirauen *-oba* formaren Nerbioi ibar iparraldeko azken arrastoak genituzke. Bestela esanda, adibideok *-oba* forma Nerbioi ibar iparraldean ere izan zirela erakusten dute. Koldo Ulibarrik esan bezala, ikertzaile guztiek (Juan Mateo Zabala eta Oarabeitia aipatzen ditu Ulibarrik) Orozko aldean kokatu izan duten ezaugarria da *-oba* epentesidun forma. Ulibarrik berak Orozko eta Baranbio aldeko ezaugarri eskusibotzat zeukan: “Gure lurraldean garrantzitsuena duda barik *-o* + *-a* > *-oba* dugu, ikertzaile guztien arabera Orozko eta Baranbion baino ez zelako gertatzen” (2008: 197).

Kronologiari gagozkiolarik, badirudi Nerbioi ibar iparraldean forma horien azken arrastoak XIX. mende hasierakoak direla.

-u amaieradun hitzei mugatzaile eta deklinabide-atzizkiak eranstea, hiru emaitza aurkitzen ditugu Astigarragaren sermoietan: *-ua* “soila”, itxiduradun *-ue* eta epentesidun *-uba*. Lehenengo forma da, halere, nagusi:

errua (3), *munduan* (9), *pecatuac* (9), *cerua* (11), *erreguac* (11), *motibua* (13), *instrumentua* (13), *visilecua* (17), *crijaduac* (17), *zispuruac* (18), *itsaltsuaren* (18), *orduan* (20), *Ynfermua* (21), *peliburuan* (22), *edertuac* (22), *frutuac* (22), *erruquitua* (23), *zortuac* (23), *galduac* (23), *dituana* (25), *viortua* (25), *Cristinauac* (25), *lazuac* (25), *erruac* (26), *mundua* (30), *atrebimentua* (34), *ecanduac* (36), *estuac* (52), *pausuan* (56), *Judeguac* (75), *macurtua* (79), *escondua* (79), *Angueruacac* (88).

Astigarragaren sermoietan *-uba*-dun formak egoteak XIX. mende hasieran Nerbioi ibarreko autoreengan galbidean baina bizirik zirauen ezaugarria zela erakusten du; 1866ko Uriarteren Arrigorriagako dotrinan halako kasurik ez dago, baina ideia horren alde egiten du Sarriaren sermoietan eta Orozkoko 1739ko otoitzetan agertzeak. Gaur egun *gau* hitzean baino ez da ageri *ubV* epentesia sistematikoki: *gaube* ‘gaua’, *gaubon* ‘gabon’, *gaubien* ‘gauean’ eta abar. Hona hemen Astigarragaren adibide zenbait:

suba (3), *itsubac* (3), [*urten*] *guenduban* (17), *Ainguerubac* (20), *gaubac* (25), [*eguiten*] *cituban* (26), *grillubac* (34), *justubac* (54), *santubac* (54), [*disponidu*] *cituban* (54), [*ametan*] *guenduban* (54), *tormentubac* (54), *bedeincatubac* (54), *defuntubaren* (54), *cituban* (73), *estuba* (79), *itsuba* (85).

Astigarragaren lanetan gutxi dira, bestalde, *-ue* itxiduradun formak:

preseguidue (13), *sentidue* (18), *justue* (21), *trabajuec* (21), *carinñue* (21), *barcue* (21), *sentimentue* (21), *amarradue* (21), *afljidue* (21), *coronadue* (21), *eridue* (21), *fundame[n]tue* (36), *trabajuec* (36), *pueblue* (36), *articulue* (36), *deklaradue* (36), *destinue* (76).

u + *e* bokal-biltzean ere, *ubV* epentesidun nahiz epentesirik gabeko formak ditugu:

Epentesirik gabekoak: [*emoten*] *deutsuen* (3), *pecatuen* (9), *ezcuetati* (9), [*biar*] *diutela* (11), *suen* (18), *itsaltsuetan* (18), *ichiguijosue* (20), [*ichico*] *bacendues* (25), *sagraduetan* (37), *escuetan* (37), [*esautuco*] *zaituez* (38), *zuec* (80), *seuen* (85), *batsuetan* (85).

Epentesidunak: *dituben* (3), *gaubetan* (3), *subec* (20), *cituben* (25), [*esautuco*] *diruzube* (28), [*nay*] *badozube* (28), *zubey* (34), *dosube* (34), [*emoten*] *daubena* (37), [*criadu*] *situben* (65).

Sarriaren sermoietan, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan eta egungo Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran bezalaxe, /i/ bokalerdiaren ostean sabai-aurreko frikari ahos-tuna agertzen da Astigarragaren sermoietan. Arau hori apurtzen duten kasuak badira, noski, baina autorea sorterriko eta inguruko hizkeratik aldendu nahi izanaren ondorio direlakoan gaude. Izan ere, kontsonante epentetiko hori euskal jatorrizko hitzetan ez ezik, mailegu moderno nahiz kanpotiko persona- eta leku-izenetan agertzeak ezaugarriaren sistematizazio sakona islatzen du. Ezaugarriaren ehundaka adibide daude, <j> nahiz <y> grafamez:

sacriligijocoac (3), *baijets* (3), *erabilijagas* (3), *aguirijetan* (3), *ija* ‘ia’ (3), *araguijan* (3), *urijola* (3), *jaiyo* (9), *aspijan* (9), *soberbijarena* (9), *gueijenecoa* (11), *vicioari* (13), *erremedijoric* (13), *prudenciya* (13), *comedije* (13), *erijotsia* (17), *Arabijaco* (17), *alibijo* (18), *injuriya* (18), *arteriya* (18), *crijadu* (18), *joijaric* (18), *Danubijo* (20), *Ungrijaco* (20), *vitoriya* (20), *vijotsa* (20), *irarguijarenac* (21), *sustraiya* (22), *irudija* (23), *onargarriya* (23), *erdijan* (28), *ausiya* (28), *beguijetan* (28), *enbidijagaitic* (29), *odijo* (29), *inurriya* (29), *gustijac* (30), *zaurijac* (31), *pacitarijen* (31), *lapurreriya* (33), *urliya* (34), *pecatarije* (36), *aberiya* (37), *pacienciya andijagas* (37), *ugarijago* (56), *cudicijac* (76), *Alemanija* (79), *Sueciya* (79), *maijorazguiya* (79), *Mariya* (83).

Arestian aipatutako salbuespenen erakusgarri dira, bestalde, ondoko kasuak:

gustiac (8), *mendiac* (9), *andiac* (11), *bildurgarriac* (23), *eguiac* (26), *sariac* (26), *escoiac* (30), *beguiac* (46), *belarriac* (52), *zauriac* (73), *pecatariac* (75).

2.1.2. Astigarragaren sermoietako bokal bituak sailkatze aldera, *aa* eta *ee* ugarien agertzen direla esan beharra dago. Basauriarraren izkribuetan agertzen diren bokal bi-koitz gehienak geminazio grafiko hutsak direlakoan gaude; oso gutxi dira kontsonan-ten bat jausi izanaren ondorioz sortutakoak.

Oso gutxi dira aurkitu ditugun *a* bituak, eta gehienak izen bibliko edo erlijioari loturikoetan, hots; egileak kanpoko iturrietan ikasitakoetan. Horiez gain, ez ditugu hiruzpalau kasu baino gehiago topatu: *baaquigu* (8), *misericordiaagaz* (25, bitan), [*icuzico*] *baaz* (25). Bigarren eta hirugarren kasuetan oinarriari deklinabide-atzizkia eta aditzari *ba* partikula eranstea gertatu dira bikoizteak. Lehenengo kasua, aitzitik, interesgarriago begitantzen zaigu, kontsonanteen galerak eragindako kasua baita: *ba-dakigu* > *baakigu*, noski.

Astigarragaren sermoietan ez dugu, bada, Sarria etxebarritarren lanetan agertzen ziren eta Bizkaiko ekialdeko XIX. mende hasierako idazle batzuegan aurkitzen genituen *jaan* edo *laar* bezalakorik ikusi (cf. Zuloaga 2010).

Basauriarraren izkribuetan *e* bituak askoz ere ugariagoak dira *a* bituak baino. Kasu guztiak sailkatze aldera, ondoko multzoak berezi ditugu:

- a) Deklinabideko lokatibo- eta genitibo- nahiz superlatibo-atzizkia eranstea sorturikoak. Bi modutakoak izan daitezke, *a + e* nahiz *e + e* bilkuretatik sortutakoak:

a + e > ee: *verbeetara* (85).

e + e > ee: *luceetan* (3), *gasteen* (3), *bideetan* (3), *caleetan* (3), *semeetan* (13), *urteetan* (28), *besteetan* (29), *penitenteen* (33), *fuerteena* (34), *mesedeetara* (56), *etseetan* (79), *pobreentsaco* (80).

Aditz-izenak sortzeko *-eta* erako (ik. Urgell 2006: 930-934) atzizkiekin ere aurkitzen dugu *e* bituren bat, hala nola, *confeseetaco* (33) eta *deseetan* (83).

- b) Adizkiez den bazainbatean, Añibarrok legez, basauriarrak *ee* erabili zuen, besteak beste, adizkien pluraltasuna adierazteko:

egongo zaree (3), *jaiguiten zaree* (3), *senduqueez* (3), *esaten dabee* (13), *onelacoac basaree* (24), *etorri zareen* (25), *emen zagozeen* (25), *guelditu zareelaco* (25), *argalac zareela* (30), *asi saiteesianian* (33), *aserraturic nauquee* (37), *janciten sareenac* (85), *izango zaree* (85), *guroso sareenoc* (85).

- c) Hautu horrek, baina, nahasteak sor ditzake. Izan ere, Urgellen Añibarrori buruzko azalpena berreskuraturik: “NOR eta NOR-NORK adizkietan subjektua pluraleko 3. pertsona dela markatzen du, eta bi pertsonako iragangaitzean datiboa hura bera dela. (NOR)-NORI-NORK adizkietan, berriz, ergatiboa 1. edo 2. pertsona denean adierazten du (...) baina 3. pertsona denean ez du bereizten datibo ergatiboak singular ala plural diren” (2001: lxxiii). Astigarragaren adibideak dira ondokoak:

[*beguiratuco*] *deutsee* ‘hareek hari’ (9), [*eguiten*] *eutseena* ‘hak hareei’ (11), *emoten eutseela* (22), [*eracusten*] *deutsee* ‘hareek hari’ (29), [*parcatuten*] *dautseena* ‘hak hareei’ (31), [*inifiten*] *dautseenac* ‘hareek hari’ (33), [*iracatsi biar*] *deutseela* ‘hareek hareei’ (80), [*beguiratuten*] *dautseenac* ‘hareek hareei’ (85), [*jarraituten*] *dautseenac* ‘hak hareek’ (85).

- d) Kontsonante baten galeraren ondorioz sorturiko bokal geminazioei dagokienez, kasu bakarra aurkitu dugu, *leben* hitzean: *leenera* (34). *RS* bilduman, Mikoletaren lanean eta *VJ* katiximan ez dugu hitz horren geminaziodun formarik aurkitu. Orozkoko 1739ko otoitzetan eta Sarriaren sermoietan (sarri), ordea, badira horrelakoak.

Gainerako bokalen forma bikoiztuak direla eta, azalpen luzeegirik behar ez duten adibide banaka batzuk aurkitu ditugu: *miinaren* (11), *ocasinoori* (3), *gaixoo* (13), *zeboorregas* (21), *guestooc* (29), *luur* (20), *luurra* (20).

Zerrendako lehenengoak, kontsonante baten erorketarik eratorria izan arren, Astigarragaren sorterriko hizkera islatzen ote zuen zalantzak ditugu. Izan ere, adibide bakarra da, eta egilearen beraren bilduman nahiz Sarriaren lanetan jada Mikoletak ([1653] 1897: 16) ‘lengua’ adierarekin ematen zuen *miñ* agertzen da.

O bikoitzen jatorria zein den hitzek eurek erakusten dute: bokal berori daukaten hitzei mugatzaile hurbilak eransterakoak sortutakoak dira. Azkenei dagokienez, aipatzekoa da ez dugula azalpen logikorik aurkitu, baina Sarriarenean ere bokal bikoitzaz agertzen da *lur* hitza.

2.1.3. Nahiz eta /i/ eta /u/-ren ondoan $a > e$ bihurtzea gaur egun sistematikoa izan,¹⁰ Astigarragarenean ezin dugu itxidura hori arautzat hartu, ez baita sistematikoa, baina basauriarraren sermoiak gainbegiratzea nahikoa da bertan Sarria zaharra goaren lanetan agertzen zen joera areagoturik, hedaturik, dagoela ikusteko. Basauriarraren izkribuetan lau kasutan topatu ditugu itxidurok:

Hitz amaierako *-a* (tartean kontsonanteren bat egonarren): *baite* (3), *onure* (9), *gure* [izatiac] (11), *burle* (13), *eunde* [larogueigas] (20), [gau] *te* [egun] (23), *brimille* ‘bi mila’ (39), *conposture* (79).

Hitz barruan, tartean kontsonanteak egon ala ez: *izengo* (3), *bisquerrian* (3), *inder* (13), *iqueragarrisco* (17), *vestuerio* (20), *quisqueldutera* (20), *iquetsa* (30), *iqueraren* (34), *uquetuco* (83).

Deklinabide-atzizki nahiz bestelako morfemetan: *chiquijegoacgaitic* (3), *biteraco* ‘bitarako’ (3), *comedije* (13), *andijec* (17), *usiquedacas* (18), *milegruac* (21).

Bat zenbatzailean: *andi beten* (31). Gaitza da, dena dela, era horretako adibideak aurkitzea.

Adizkietan: *eguin deutesan* (11), *lotu eutesan* (11), *dauques* (13), *eguiten eutesan* (20), [ifiniric] *dauquenian* (29), [mercidu] *deben* (34), [emoten] *eutsela* (34), [emoten] *deutsela* (65), [esaten] *eutsela* (80).

2.1.4. Astigarragarengan *au* eta *ai* diptongoen forma murriztuak dira nagusi. Kopuru batzuk ematearren, *Jungoico* aldaera hamar bat biderrez aurkitu dugu, eta *Jaungoico*-ren mila adibidetik gora; *aingueru*-ren dozena bat kasu daude, bestalde, eta laurogei *angueru* inguru; *aurpegi* hitzaren diptongodun bi forma, eta hogeita hamar bat murrizketadun.

Araua hausten duten hitzen artean *aurkitu* (hirurogeita hamar bat biderrez agertzen da diptongoaz, eta lautan murrizketaz), eta *jabe* (hamar biderrez *jaube* itxuraz, eta birritan diptongo murriztuaz) ditugu.

Hainbeste berbaren egoera bestelakoa da, forma batzuetarik nahiz besteetarik adibide franko baititugu. Diptongodunak ehun eta laurogeita bost inguru dira, eta mu-

¹⁰ Ik. ezaugarriaren geografia, Euskal Herri mailan, Zuazo (2008: 241) lanean.

rrizketadunak ere beste horrenbeste, *anbeste*, *ambeste*, *ainbeste*, *aimbeste* nahiz *hainbeste* formekin.

Aipatzekoak dira, azkenik, ondoko adizkietako *au* > *o* bilakaerak: *eguin nosu* (23), *nay isan nosu* (31).

Diptongo-alternantziari dagokionez, *eu* > *au* aldaketa kasuren bat agertzen da Astigarragaren lanetan: *es autsela emon* (31).

2.1.5. Bizkaian beste inon baino indartsuagoa da hitz amaierako *-e* > *-a* bihurtzea (Zuazo 2008: 72). Bada, ezaugarri hori Sarriaren izkribuetan baino hedatuago agertzen da Astigarragaren sermoietan. *-e* > *-a* bilakaera etxebarritarren atalean aztertu genuenean, gaur egun bizirik dirauten adibideekin batera jada entzuten ez diren aldaerak agertzen zirela genioen, *entzula* edo *banqueta* bezalako adibideak, kasurako (cf. Zuloaga 2010). Esan bezala, Astigarragaren sermoietan azken era horretako kasuak askoz gehiago dira:

jagola (3), *entsula* (11), *gasquilla* (11), [*eguingo*] *seunca* (17), *ur-corronta* (17), *suga-vivora* (18), *sura* [*usenian*] (18), *eguillaric* (20), *costumbra* (20), *neura ensulac* (21), *prudenta* (22), *molda* (28), *gura gorputsian* (29), *ara* [*gueijago*] ‘are gehiago’ (31), [*esingo*] *gueunca* (33), [*ama*] *maita* ‘maite’ (33), [*adicuna*] (33), *posibla* (36), *onguilla* (36).

Aurreko adibide-sortak argi islatzen du fenomenoaren hedatze sakona; izenkietan ez ezik, izenorde eta adizkietan ere badago. Hain zuzen ere, aipagarri begitantzen zaizkigu edutezko izenordeetako formak. Izan ere, guk geuk Nerbioi haran iparraldeko hizkeratzat daukagunetik hurbilen dauden sermoietan, ia sistematikoki agertzen dira. Sarriaren sermoietan eskasak dira, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan ez dira agertzen, eta egun ere ez diraite bizirik; hortaz, iharturiko erabilera izan zela esan daiteke.

2.1.6. Gaztelaniatiko *-o* amaieradun maileguak euskaratzerakoan, Astigarragaren idazlanetan ez dago joera erabat garbi edo zurrunik; *-o*-a mantendurik nahiz *-u* erabilita eman zituen:

-o: *juramento* (3), *pensamento* (3), *escrupulo* (3), *Cristinao* (9), *esclabo* (17), *tenplo* (18), *tormento* (18), *tierno* (20), *casto* (20), *juramento falso* (21), *sacramento* (24), *testamento* (24), *sentimento* (26), *asunto* (28), *santo* (29), *elemento* (29), *numero* (33), *computo* (33), *pauso* (79), *errespeto* (85).

-u: *medicu* (3), *socorru* (9), *erederu* (17), *pensamintu* (17), *inpuru* (17), *tocamintu* (17), *tinu* (18), *siglu* (20), *cultu* (20), *concurso* (21), *pulpitu* (25), *castigu* (26), *puestu* (33), *ciertu* (33), *erederu* (73), *tronu* (83), *alborotu* (85), *escandalu* (85).

2.1.7. Txistukari frikarien eta afrikarien desfonologizazio- eta neutralizazio-prozesua zehazki non hasi zen ez dakigun arren, jakin badakigu mendebaletik ekialdera hedatu zela (eta hedatzen ari dela).¹¹ Mikoleta bilbotarraren 1653ko lanean nahastea oso aurreraturik dago,¹² eta Bizkaiko mendebaleko mende bereko *VJ* dotrinan ere

¹¹ Koldo Ulibarrik jakinarazi berri digu N. Landuccioren hiztegian badirela zenbait nahasketa txistukarien sailean; hots, xvi. mendeko Gasteiz aldean ere fenomenoaren testigantza bat egon bazegoela.

¹² Rosa Miren Pagolak horrela zioen: «Fenomeno hau bizkaieran hasten da eta, dirudienez, mendebaldean; Micoleta bera litzateke horren lekuko erakusgarriena, grafien nahasketari dagokionez batez ere» (2002: 204). Lan horretan bertan fenomenoaren hasiera xvii. mendean eta Bilbo aldean kokatu zuen, baina badirudi xvi. mendeko Landuccioren hiztegian (Gasteiz, 1562) badela neutralizazio-kasurik.

nabarmena da. Bizente Sarriaren izkribuetan (1796-1804koak gehienak) neutralizazioa erabatekoa dela esan genezake, gainera (cf. Zuloagta 2010).

Aurreko datuak Astigarragak sermoi gehienak XIX. mendearen lehenengo laurdean idatzi zituela gogoan harturik, espero genuen emaitza aurkitu dugu basauriarren sermoietan: neutralizazioa (eta nahasteak ekarritiko hiperzuzenketak) frikari nahiz afrikari sailean kontestu foniko orotan daude.

2.1.8. Astigarragaren sermoietan ez da ageri gaur egun *ill*, *iñ*, *itt*, *illd*, *illtt*, *iñdd* eta *iñtt* kontestu fonikoetan sistematikoki aurkitzen dugun asimilazio bidezko bustidura automatikorik. Ez dakigu, baina, zergatik ez den ageri; izan liteke orduan halakorik ez egotea, baina izan liteke, era berean, egon arren basauriarrak islatu ez izana.¹³ Sistematikotasunetik aski urrun, baina bustidura-kasuak egon badaude, dena dela:

i + n > ñ: *iñoren* (3), *beñ* (3), *baño* (3), *soñecoay* (3), *burutaciño* (3), *orañ* (3), *aleguinac* (3), *atseguinietan* (3), *zoñulariac* (3), *yñosco* (11), *cinastu* (11), *ceñ* (11), *añ* (11), *arraña* (18), *oñac* (18), *miñagas* (20), *ocasiñotic* (22), *laño* (34), *añguerua ipiñi* (34), *señen* (75), *iriquiñarren* (75), *ciquiñen* (79), *devociñoan* (83).

i + l > ll: *illian* (3), *erabillitia* (3), *ibilliric* (3), *espilluaren* (9), *illunagas* (9), *billa* (9), *eguilliac* (11), *yxillic* (23), *languillac* (30), *ebillen* (34), *fraille* (34), *onguilla* (36), *belleguituric* (75).

i + s > x: *gaixo* (3), *elexan* (3), *axe* (3), *aixiaren* (3), *noxbat* (11), *gaixoturic* (11), *goxaldeco* (20), *guexoac* (20), *yxillic* (23), *goixeco* (28).

i + tz > tx: *gacherdi* (3), *ach* (9), *achetara* (20).

Nerbioi haran iparraldeko garai ezberdinetako testigantzetan (Sarriaren sermoiak, Uriarteren Arrigorriagako dotrina edo Azkueren *Erizkizundi Irukoitza*, kasurako) bustidura gutxi agertzen da, ez dago *illd*, *illtt*, *iñdd* eta *iñtt* erakorik. Astigarragaren sermoietan, ordea, badira zalantzak sortzen dizkiguten kasu gutxi batzuk: *apañduac* (3), *orañdic* (3), *orañdio* (34) eta *illda* (66) bezalako kasuez dihardugu. Alde batetik, pentsa genezake, eta grafiok ikusirik hori da burura etorri zaigun lehenengo ideia, egun <*iñdd*> eta <*illtt*> grafiez irudikatu ohi dugun bustidura dagoela forma horien atzean. Aitzitik, jada esan bezala, XIX. mendeko bigarren erdialdeko eta XX. mende hasierako testigantzek bestelako joera adierazten dute, eta Sarria zaharragoaren sermoietan ere ez dugu horrelakorik aurkitu. Egoerari irtenbide koherente bat emate aldera, bi hipotesi aurkez ditzakegu: edo aurreko hitzetan agertzen den grafia analogiaz erabili zuen egileak, hau da, *orañ* idazten zuelako idatzi zuen *orañdic*, baina ez hala ahoskatzen zelako; edo Uriartek Arrigorriagako dotrinan eta Azkuek *Erizkizundi Irukoitza* lanean ez zuten berez, egon, bazegoen bustidura adierazi.

2.1.9. Bokal arteko <g>-ri dagokienez, Astigarragak hitz arruntetan, salbuespenen bat kenduta, gorde egin zuen. Salbuespen horien artean daude, *ezagun* hitza eta bertatik eratorritakoak: *esautu* (3), *esaututen* da (8), *esaugarri* (11), *esauna* 'ezaguna' (46) eta abar.

¹³ Testu zaharretan ohiko egoera da, antza: «la palatalización no está bien señalada en los diccionarios generales modernos y tampoco se indica siempre de manera consecuente en textos antiguos (...) En vizc. ant. Se lee *baño* y *bano* en el mismo texto; en *RS* hay *ynoc*, *ynox*, pero *iñori*, en Cap. *inoc*, *iñor*, *iñori*, etc.» (Mitxelena 1990: 184). Ik., gai honetaz, Altzibar (1993: 551).

Egin aditza bere horretan agertzen denean, hau da, laguntzaile ez dela edo laguntzaile izanda ere bestelako morfemarik eranstean ez zaionean, <g>-a gorde *egin* zuen: *eguin* (17), *eguinico* (18), *eguinda* (34), *eguingo* (36), *eguinic* (38) eta abar.

Egin horri laguntzailea delarik morfologia-markaren bat ezartzen zaionean, egoera parekatuagoa da; izan ere, asko eta asko dira <g>-z aurkitzen ditugun kasuak, baina asko dira, halaber, <g> gabekoak:

[*viortu al*] *daguizuela* (3), [*maitetu*] *daguissala* (11), [*sinastu*] *daguijen* (18), [*eguin*] *daguizun* (28), *erreparau daguizela* (28), baina: *esan [al] daienari* (11), [*emon*] *daigula* (17), [*urten*] *deizula* (23), [*al*] *daizuna* (28), [*acabadu*] *daigun* (29), [*jarraitu*] *daigusan* (65) eta abar.

Aipagarriak dira Astigarragaren sermoietan badirela egungo Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran aurkitzen ez ditugun <f> > <p> ordezkapen batzuk:

esan paltaco ‘ez zan faltako’ (3), *conpesoriaren* ‘konfessorearen’ (11), *panparroy* (23), *opendidu* (25), *conpesiño* ‘konfesino’ (34), *panparroienac* (34), *paltac* (34), *conpesionario* (34), *sacripicioac* (61), *opentsetan* (73), *opendietia* (73).

2.1.10. Egun bizkaieraz (behintzat) ohikoak diren aldaketa fonikoak agertzen dira Astigarragaren sermoietan *ez* adizlaguna hurrengo hitzarekin (aditza izan ohi da) lotuta idaztean. Hala, hurrengo hitza leherkari ahostunaz hasten denean, ahostuna ahoskabetu egiten da:

eztozu (3), *estilla [izan]* (3), [*gogoric*] *estabenac* (3), *eztago* (11), *espada* (11), *eztautsuen [emon]* (13), [*prediquetan*] *espajaco* (13), [*jausten*] *escara* (29), [*aparcatuco*] *eztautsen* (31), *estala* ‘ez dala’ (33), *estago* (36), *estosu [eguin]* (36), [*espalegui*] *esan* (36), [*eguiten*] *espadogu* (37), *ezcara [biortuco]* (37), *estitu [biraldu]* (79), *ezta [izango]* (85), [*izango*] *eztozue* (85), [*gura*] *ezpadozue* (85).

Adizlagunaren osteko hitza <l> albokariaz edo <n> sudurkariaz hasten denean, adizlaguneko txistukaria galdu egiten da. Aipatzekoa da, ordea, badirudiela egileak horrelakoak saihestu nahi izan zituela; izan ere, Astigarragaren sermoietan adibide gutxi dago, hala nola, *enas* (8), *enintsen [joaten]* (13) edo *eleusquijoe [eser serbiduco]* (21).

Ez adizlagunaren ondoren txistukariz hasitako aditz laguntzaile batekin batu orduan, txistukari frikariak bizkar-hobietako afrikari ahoskabe bihurtu ohi dira:

etsan [emendatu] (8), *etsitsuan [eguingo]* (17), *etsan [izan]* (23), *etsara [onetara etorrico]* (38), *etzan [asetu]* (83).

2.2. Morfologia oinarritzko lanabesa da, besteak beste, egile baten hizkera kronologikoki kokatzeko nahiz sorterriko hizkeratik aldentzen denentz erakusteko. Bada, ikus dezagun Astigarragaren kasuan, morfologia oinarritzat hartuta, basauriarraren hizkerak euskararen historian zer leku daukan, zer neurrira arte esan dezakegun Nerbioi ibar iparraldekoa zela, eta hori baliatu ez zuen kasu(et)an, nongo eredia hobetsi zuen.

2.2.1. Juan Ignazio Astigarragak euskarazko artikulu mugatu orokorrak baliatu zituen: *-a* singularra eta *-ak* plurala. Bada, artikulu mugatuez ezer aipatzekotan, zen-

bait erabilera zahar edo arkaismo aipatu behar dugu. Alde batetik, *errege* hitza mugatzailerik gabe erabili zuen, tradizioari eutsirik,¹⁴ gehienetan:¹⁵

erreguegandic (9), *erregueren [contra]* (18), *erregueren [mende]* (34), *erregueren [aotic]* (73).

Bestalde, aipatzekoa da, Sarria etxebarritarrek ez bezala (cf. Zuloaga 2010), Astigarragak *aita* hitza artikulatu mugaturik gabe erabili zuela, oro har:

aitaren [partes] (11), *aitaren [izenian]* (11), *[zuben] aitaren* (25), *[luxuria da zure] aita* (79), *aita [ondretan dabena]* (85).

Arkaismo garbia dago, azkenik, *San Frantzisko* izenean baten baino gehiagotan, basauriarrarengan mugatzaile eta guzti maiz agertzen baita:¹⁶

nire Ayte S(a)n Franciscue (21), *nira Aita S(a)n Fr(ancisc)ic[oa]* (29), *nira Aita S(a)n Fr(ancisco)aren exemplora* (85).

2.2.2. Mugatzaile arrunt edo orokorrekin batera, *-au* eta *-ori* (singularrean) zaharrak eta *-ok* (plural hurbila) ere maiz ageri dira Astigarragaren izkribuetan:

eztilla izan penau (3), *eta barrerau urraturic* (8), *juicio icaragarriau* (9), *egun bildurgarriscoau jaso baño lenago* (9), *zoaz niganic madaricatuori* (9), *aguindu santuau legue gustietan fundadua da* (11), *Cerutico oguijau* (13), *lur edo soloau madaricatuia isango da* (17), *isen veneragarrijau* (20), *eguijau autortu biar dogu* (23), *neurrijau bete orduco* (23), *parcatu gustiori* (25), *ceruco oguijau* (29), *atrebimintu bildurgarrijau* (29), *neurriau esta gustijen bardina* (31), *lenengo obligacinoau esta pecatu* (33), *gustiori loituric ariman* (34), *eguijau autortu biar dogu* (37), *Ogui Santuau* (61), *leguiau añ santu eta Jangoicoagandic artuba* (66), *erreguiñau san desonesta* (79).

Era berean, lehenengo eta bigarren graduko erakusleei dagozkien *(h)on-* eta *(h)orr-*formetan oinarritutakoak ere hainbat dira:

munduan izan danic pecatariric andionegas (9), *osasuna eta ondasunac emon deutsudasanonec* (11), *Janarijonec osasun osoagas manteniduten situzen* (13), *Jaungoicoonec es ditu eguingo* (13), *munduco pecatuac ifiniric daucanorrec emongo deutsela* (18), *templo santu onetara etorri dirian Virginia miragarrijonen devotoay* (20), *eta gracionegas baliaui biarrian* (25), *zubey eracutsitera natorrena* (28), *inbidija dauquenonec* (29), *eguijonen prueba andijac* (29), *apetitu desordenaduoneri* (36), *parcatuco dautsedas errijoni* (37), *suerte bijonetaco gentiaren artian* (54).

¹⁴ Hona *Orotariko Euskal Hiztegiaren* (OEH hemendik aurrera) azalpena: «Cuando *errege*, con sentido singular, no tiene complementos a derecha o izquierda, el uso más frecuente en todas las épocas y dialectos —al menos hasta finales del s. XIX— es sin artículo» (Euskaltzaindia 1992 (VII. liburukia): 134).

¹⁵ Badira salbuespenak, hala nola, *Erreguiaren* (73). Artikulatuaz erabiltzen da, bestalde, erregearen izena ematen den bakoitzean: *Dabid Erreguiac* (13), *Baltasar Erreguiari* (37) eta abar.

¹⁶ *-a* mugatzaile izenei buruzko artikulatu interesgarria argitaratu zuen Mitxelena «Sobre *-a* en nombres vascos de persona» izenburupean. Besteak beste, Astigarragak erabilitako *Frantzisko(a)*ren kasua aztertu zuen errenteriarrek (1959: 5-10). «Oharrak zenbait arkaismoz» lanean (1983: 43-69) erabilera horretaz daukagun informazio gehiena laburtu zuen Lakarrak, egile zaharren eta klasikoaren nahiz ahozko literaturatikoa aurkeztuz.

-ok plural hurbilaz den bezainbatean, gehienetan forma horrekin agertzen dela esan beharra dago, inoiz edo behin -oek ere aurkitu dugun arren:

ceruco atioc (9), *gaixooc osatuteco* (13), *egui santuoc es dira beste gausaric* (13), *usen santu bijoc* (18), *adanen seme desterraduocas* (20), *ur santuocas* (24), *oquer eguiñoc* (34), *gu pe-catari andijagoac pobrioc baño* (76), *Jangoicoaren verboc* (79), *zorion andioc* (88), baina: *zeuroen* (8).

Zeberio aldean oraindik orain entzun daitezke bi erakusledun izen sintagmak.¹⁷ Basauri aldean, baina, badirudi xx. mendearan amaierarako era horretakoak gutxi zirela: “Gure herriko hizkeran erakuslea aurretik eta atzetik ipintzea ez da oso gauza normala, singularreko kasuetan izan ezik” (Arretxe 1994: 108). Etxebarriko Sarriak Arretxek aipatutako singularrezkoak zerabiltzan batik bat, eta Astigarragak, guk geuk sorterriko hizkeraz idatzirik daudela defendatzen dugun sermoietan, baditu horrelakoak:

au gustiau eguingo da (9), *au gustijau* (18), *hau esaintasunau* (21), *au desgracijau* (21), *au Diabruaren obrau* (29), *au guisonau* (29), *au contuau* (30), *hau libertadiau* (36), *oneic errasoic* (36).

2.2.3. Erakusleen formei dagokienez, ezer gutxi dago esateko, ez bada mendebaleko tradizioakoak baliatu zituela Astigarragak: (*h*)*au* eta (*h*)*ori* daude lehenengo eta bigarren pertsona singularretan, eta horiei loturikoak dira (*h*)*on-* eta (*h*)*orr-*en gainean eraikitakoak. Hirugarren gradukoetan, bestalde, (*h*)*a* singularra eta (*h*)*arek* pluralak ditugu.

Erakusleetako *ee* bikoitzek sorturiko *ei* disimilazioa¹⁸ ageri da guk herriko euskaratik hurbil daudela uste dugun sermoietan, oro har, eta *ee* edo *e* soila egileak eredu kultu edo osoago bat hautatu zuenean.¹⁹ Erabilera-kopuruari dagokionez, bigarren horiek, hots, idazkera-eredu kultistaren ondorioztat ditugunak, nagusi dira:

1 eta 2. pertsona singularrekoak: *au eracutsiten deuscu* (8), *ori gusurra da* (8), *gracia ori zuri eguiteco* (11), *es da posible ori eguitia* (11), *ori da gausa gogorra* (17), *au eguija isen esquero*, *au izan san* (22), *Au da Fediac eracutsiten deuscuna* (34), *Au izango da nire sermoiaren gueia* (46), *Au da aita-semien artian ausijac ifiniten ditusena* (46), *ao madaricatu ori esatuteco* (76), *Pecatu au* (79), *Niri ori eguingo deustasu?* (80), *anditasun au* (83).

1 eta 2. gradukoak: *oneec* (3), *one[e]n* (8), *oneec gustioc* (9), *one[e]i* (11), *mesede oneitara* (17), *oneic gustijoc* (17), *oneic caltioc* (17), *oneic penoc* (18), *oneic negar-ampulluoc* (18), *oneic gustijec* (21), *angueru one[e]n* (23), *one[e]n artian* (24), *gusti one[e]c* (26), *pentsamentu onec* (28), *sacramento onec* (29), *oneic gustijoc* (29), *devociño onec* (30), *verba oneicas* (31), *one[e]i* (31), *oneetatic* (33), *orreic colorioc* (36), *orreitatic* (37), *com-*

¹⁷ Ik. adibideak nahiz fenomenoaren gaineko azalpen laburra Etxebarria (1991: 129-131 eta 133-134) lanean. Ezaugarri honetan Ugao-Miraballesko hizkera Zeberioakoarekin lerratzen dela zioen Salazarrek, eta Basauri aldekotik urrundu; izan ere, «Erakusleen erabilera bikoitza barra-barra entzuteko aukera paregabea dugu gure inguru hauetan beste askotan bezalaxe. Adibidez: *ori mutil ori, orrek mutil orrek, au neska au...*» (2001: 38). Miraballestarrak emaniko adibideak, baina, singularrekoak direla argi dira, hots, Arretxek Basaurin jasotakoan tankerakoak (1994: 108).

¹⁸ Gaur egun asimilazioa gertatu da, eta (*h*)*onik*, (*h*)*orrik* eta (*h*)*aik* bezalakoak ere entzuten dira Nerbioi ibar iparraldean.

¹⁹ Edizioegileek bigarren [e] bat gehitu zuten pluraleko formak singularretarik bereizteko.

bit oneetan (37), *oneiri* (54), *oneic* (76), *one[e]c gustioc* (56), *gausa one[e]c* (56), *orre[e]y* (75), *ondasun orre[e]c* (76), *nic, pecatari andionec* (83), *gauza oneitan* (85), *egun orreitan* (85).

3. gradukoak: *are[e]c cierpe ta plaga bildurgarriac* (18), *a erri gwestoa* (18), *ha oca-sinoa* (21), *are[e]i* (29), *are[e]na* (29), *are[e]c baño obeto* (29), *a Jangoico suri ura emon cinaijela aguindu eutsuna* (29), *a baxen errestasunagas* (37), *are[e]i* (76).

2.2.4. Astigarragaren sermoietako arkaismoen artean ez dugu ablatiboko *-rean* (ez eta *-reanik* ere)²⁰ atzizkirik aurkitu, fosildutako formetan ez bada: *arian bere ichi bagaric* (21), *arian bere ichi bagaric* (33). Oraindik ere gaur egungo hiztun zaharrenek erabiltzen duten fosilizaturiko forma da.

Lakarraren “Bizkaiera zaharreko ablatiboaz” artikulua geroztik, badakigu *-(r)ik* ablatiboa eta *-ti(k)* prosekutiboa nahasirik zeudela XVIII. mendearen erdialderako.²¹

Astigarragak sortერი inguruko euskaraz idatzi zuenean, *-rik* atzizkiak gora egiten du.²² Bestalde, testuetan dokumentatzen diren *-tik*-ak ugariagoak dira, gehiago baitira jaioterriko hizkeratik aldendurik dagoen ereduari idatzitakoak. Hori horrela, batik bat eredu-hautaketak ekarritako nagusitasuna dugu aztergai, eta ez hainbeste hizkuntza-bilakabideak ekarritakoa, nahiz eta horren ondorio diren kasuak ere badauden, noski.²³ Ondorioa argia da: Astigarragak, jasoagotzat zeukan *-tik*.

Ondokoak dira, bada, ablatibo zaharraren (*-rik*, *-(e)tarik*) adibideak:

urten negargarrizko estaduric (3), *diferentia zuc eguiten dozun obraric* (3), *lau-bost urteric aurrera* (8), *suec pecaturic atera* (9), *gaurric aurrera* (9), *sermoiric urteiten badau* (13), *ilen arteric* (17), *milla urteric baten* (18), *urten pecaturic* (18), *isar eder onetaric* (20), *gach gustietaric andijena* (21), *virtuteric virtutera* (28), *basamorturic urten* (29), *aric egun guichi barru* (29), *neguco otsaren gogortasuneric jagon* (29), *pecaturic urten* (31), *exemplo charrerice alderatu saitece* (31), *quenduten dala gauza sagraduric* (33), *gastechuterice sar eguin artien* (36), *urteitia estadu orretaric* (36), *urteiten dau exercitu ique-ragarri bategas euren ondoric* (37), *demporaric demporara* (61), *laguntseric iguez eguin biar izatia* (75), *gastuetaric urtenic* (76), *zabiltsesanic ona* (79), *igues eguinguisu luxurioso ta desonestuetaric* (79), *gastechuterice* (79), *desterradu errijetaric* (85).

-gan(d)ik ageri da bizidunekin eta denbora kutsuko hitzetan:

confesoreaganic (3), *zoaz niganic* (9), *areganic* (11), *beraganic* (13), *beraganic igues* (17), *orainganic* (20), *sierpe bateganic* (21), *urteiteco euren estadu negargarriscoric* (21), *urteiteco estadu negargarrisco orretaric* (21), *gugandic* (26), *gaurganic* (28), *guison madaricatuacganic* (29), *pecaturic urten* (31), *gaurganic* (36), *sugandic* (61).

Prosekutiboko atzizkiak eraikitakoak dira, bestalde, hurrengoak:

-ti: *alde eguin daguijen pecatuti* (3), *jagon daguijen ecandu gwestoti* (3), *pecatuti al dozuela alde eguin* (3), *nondi eguingo deutsen* (9), *mandamentu onetati igues eguin* (11),

²⁰ Gogoratu dezagun forma pleonastiko horren azken testigantza 1858ko Laudioko dotrinan ageri dela, Nerbioi ibarraren Arabako iparraldean, alegia.

²¹ Ezaugarrioren eta nahastearen bilakabideari buruzko azalpenetarako, ik. Lakarra (1984) eta (1996).

²² Joera horren erakusgarri dira Mikoleta (1653), Orozkoko otoitzak (1739), Sarriaren sermoiak eta Uriarteren Arrigorriagako dotrina (1866).

²³ Horren erakusgarri garbia da ondoko perpausa, non forma bata eta bestea elkarren ondoan agertzen baitira: *guichi pecaturic ta arimeco zaurijetatic osatuco dau* (3).

dirautsue viotseti (11), *visitsac emongo deuscun erremedijoti*, *eriotseti* (13), *proposituti urteiteco* (13), *Profeta Amosen aoti* (17), *aoti venenoa ta beguijetati sua* (18), *alde gustietati miragarrije* (20), *mundu onetaco itsasoti* (21), *paseta-orduan bere ondoti* (21), *emeti dator humilla* (22), *verba onetati* (23), *elaien abiati* (25), *eternidade bateti* (28), *urtenic pecatuti* (31), *vide sabaleti* (36), *purgatorijoco penetati libretan* (54), *iñondi bere* (66), *vide onetati* (79), *urruneti nentorrela* (80).

-tik: *peliburutic* (3), *burutic quenduteco* (8), *eriotsetic igaro biar izatia* (9), *tristiaren aurretic* (9), *emetic dator* (11), *ilen artetic* (17), *emetic aurrera* (17), *vide artes eta ciurre-tatic* (18), *malicijaren vide sabaletic* (18), *neure burutic ateraco gausac* (18), *gausa aretatic* (18), *itsasutic* (18), *gachetatic urteiteco* (21), *ocasinotic urteiteco* (24), *confesino batetic bestera* (24), *Jesusen aotic* (25), *estura onetatic* (26), *escuetatic urtenic* (28), *susco acharritic ura emoten sendula* (29), *urten deijela pecatutic* (30), *Profetiaren aotic* (31), *pecatu orreitatic* (31), *Jaunaren aurretic* (33), *aitaren besartetic* (37), *etsetic atara* (56), *arca edo cucha barrutic* (58), *pecatuen lepra originaletic* (58), *munduaren acieratic* (75), *lepretic garbitu* (80), *pecatupetic atera* (83).

Bada kasu bakar bat non prosekutibo eta ablatiboko atzizkiak elkarren ondoan dauden, baina egilearen akatsa delakoan gaude: *segatiric* (28).

Astigarragaren testuetan aniztasuna dago motibatibo-atzizkietan. Izan ere, *-gaitik* forma nagusia da, baina *-gaitik*, *-gatic* eta *-gaiti* ere agertzen dira, nahiz eta azken hori, aurreko bien parean, gutxitan agertu.

cegatic (3), *eguitiagatic* (3), *escongueiacgaitic* (8), *pobreciagaitic* (8), *visitsiagaitic* (8), *osasanagatic* (8), *nigaitic* (11), *urteitiagatic* (11), *beronengaitic* (11), *eguitiagatic* (13), *gausa ascogaitic* (17), *sergaitic* (18), *amagaitic* (20), *munduco gausagaiti* (21), *beraugatic* (22), *orregaitic* (26), *beronegaitic* (28), *enbidijagaitic* (29), *ondazunagaiti* (29), *naguisitasunagaitic* (31), *pecatuacgaitic* (33), *maldicinoiagaitic* (37), *oguiagaitic* (61), *gaista-queriacgaitic* (66).

Aipa dezagun, amaitzeko, Astigarragarenean badirela ablatiboaren gainean eraikitako izenlagunak, hala nola, *cerutico* (13), *asaletico* (22), *barreneticoac* (30) eta *viotsetico* (83).

2.2.5. Datibo singularraz denaz bezainbatean, Astigarragak tradizioari eutsi zion, hots, *-i* (eta ez *-eri*) da nagusi bere sermoietan:

penitenciya oni (3), *jarraitu beste bati* (8), *gorputz orri* (9), *alcarri* (11), *gorroto orri* (11), *esanguiosu Jesus maite oni* (11), *seuei* (13), *izen oni* (20), *isar eder oni* (20), *Davidi* (28), *Sacramento Veneragarri oni* (29), *obligaciño oni* (34), *argumentu oni erantsun* (34), *tentaciño oni* (34), *deitu eutsen conpesore bati* (55), *pecatu oni biar deutsalgun bildurra* (66), *pecatu oni biar deutsalgun bildurra* (73), *buru oni* (88).

Hala ere, *-eri* atzizkidun formak kontestu jakin batzuetan baino ez dira agertzen; hau da, pertsona-izen berezietan, erakusleetan eta *bat* zenbatzailean:²⁴

pecatu oneri (3), *esango deutso Jesuseri* (9), *verba erdi bateri* (11), *predicadore on bateri entsutia* (13), *bateri* (17), *pueblo esquer dengaco oneri* (17), *alper eta osioso bateri* (18), *ama oneri* (20), *pecatu bateri* (21), *jaun divinu oneri* (21), *Haroneri* (23), *confesore on bateri* (28), *Santa oneri* (29), *becatari bateri* (31), *Luciferreri* (34), *Goliateri* (37), *Baltasarri* (37), *estabilen bateri* (79), *Tobiaseri* (80).

²⁴ Aurreko adibideek, baina, kontestu horietan *-i* formak ere aurki ditzakegula erakusten dute. Al-derantzizkoa, hots, *-eri* kontestu jakin horietarik kanpo aurkitzea, ez da gertatzen.

Datiblo pluraletan ez dago polimorfismorik, *-ai* da forma sistematikoa:

maijen dagozanay (3), *Corintoarray* (8), *Efesoarray* (8), *Galatacoay* (8), *uesabac euren otsainay* (24), *criatura gustiay* (65) eta abar.

2.2.6. Egun *-gino* eta *-ragino* erabiltzen dira Basaurin muga-adlatiboko atzizki legez.²⁵ Astigarragaren sermoietan, baina, *-gino* da, kasu horretan atzizki erabiliena, soilik nahiz *-ko* atzizkiak lagundurik:

Yrugarren Ceruguino (8), *plaza aguiriguinoetan* (8), *borondateguino* (9), *asquenguino* (9), *añgueruguino* (9), *Gentilguinoaco* (11), *sembat pecatuguino* (13), *orainguino* (17), *templo santuguino* (18), *Ceruetaguino* (18), *Cerutaguino* (18), *cañoaguino* (20), *gustijac, tontoguinoaco* (22), *sembat pecatuguino* (23), *erdiguino beteric* (23), *noraguinoaco* (25), *orduguinoaco* (28), *lurreraguino* (29), *orainguino* (31), *sembat pecatuguino* (31), *erdiguino bete* (37), *punteguino betetan* (37), *gaurguinoaco pecatuac* (37), *amacaguino* (37), *eriotaguino* (73).

Bestalde, *-raino* forma ere ageri da inoiz:

asurretaraino (8), *ceruraino* (8), *mendecoraino* (9), *barruraino* (25), *norañoaco* (56), *ordura artaraino* (58), *onembestearaino* (66).

2.2.7. Genitibo-atzizkien formei dagokienez, Astigarragak zurruntasun handiz jokatu zuen: *-(a)ren* da mugagabe eta singularreko kasuetan, eta *-en* pluraletan. Gutxi dira, izan, arau horretatik kanpo geratzen diren kasuak. Alde batetik, izenordeetan dardarkaririk gabeko formak aurkitzen ditugu:²⁶ *guison ascoentsat* (17), *inoen* (20), *noen visitse gustije* ‘noren bizitza guztia’ (36) eta abar. Alabaina, autorea erabilera horren kontra aritu zela nabarmena da, nagusi baitira dardarkaridun formak *inor*, *noren* edo *asko* bezalako izenordain eta zenbatzaile zehaztugabeetan.

Uzkurdurei dagokienez, herriko hizkeran bizi-bizirik egon behar zuten formak saihesteko ahalegina ere nabarmena da Astigarragan. Izan ere, zinez gutxi dira basauriarrari “ihes egiten diotenak”: *loian* ‘lohiaren’ (34) edo *escu sendo edo poderosoan* ‘esku sendo edo poderosoaren’ (37) bezalako kasuak ditugu.

Badira, azken salbuespen legez, Astigarragak orokorki darabilen singularreko *-aren* atzizkiaren beste forma batzuk, hala nola, *guison gura Salbadorien jaijetsaric* (18), *Noeen* ‘Noeren’ (20) edo *Jangoicoen* (73).²⁷ Azkenetik hasita, aipatzekoa da *Jangoiko* aldaeraren genitiboan (beti singularra, noski) *-aren* nahiz bertarik eratorritako *-en* nahiko parean ditugula: bietarik dauzkagu ehun eta hogeita hamabost adibidetik gora. Aipatzekoa dela diogu, hitz horretan baino ez dugulako aurkitzen genitibo-bilakaera hori halako kopuru batean.

Orain arte genitibo-atzizkiez esanikoek agerian uzten dute, berriro ere, egilearen joera kultista, kultistatza herriko hizkera baino jasoago edo osoagoak diren formak harturik.

²⁵ «*noragiño / noragiñoko / nogiño / nogiñoko*: era guztietara esaten da» (Arretxe 1994: 94). Ik. deklinabide-taulak lan bereko 95-115 orrialdeetan. Nerbioi haran erdialdeko Ugao-Miraballezen *-giño*, *-tagiño*, *-ganagiño*, *-ganaño* eta *-raño* baliatzen dira deklinabide-kasu horretan (Salazar 2001: 54-55).

²⁶ Gogoratu dezagun, baina, Florentino Castañosen aipua: «En los pronombres, sin embargo, aparte del genitivo de los personales, en *-re*, el gen. sin *-r-* es lo que domina» (1957: 67).

²⁷ Bizkaiera klasikotik haratago, zaharrean ere fenomeno ezaguna da mendebalean nahiz ekialdean. Ik. egile ezberdinen adibideak Castañosen (1957) lanean.

2.2.8. Instrumental kasuan *-z* da Astigarragak baliaturiko atzizkia, eskasak dira *-zaz*-ekin eraikitako formak, eta aurkitu ditugun guztiak erakusleari daude lotuta: *onesas ganera* (24), *onesas ganetic* (31 eta 37). Horrez gain, aipatzekoa da, eskasak diren arren, instrumentala eta soziatiboaren arteko nahastea islatzen duten perpausak ere badirela Astigarragaren izkribuetan:²⁸

norberen guraz gogoan erabilijagas (8), *cer irabaci eban Jaunari laster erantsunagas* (13), *exemplo ona emonagaz* (28), *bildurtuten dira entsunagas gagosala obligaduric* (33), *zuben pecatuac ucatuagas* (34),

2.2.9. Izenordainen sailean ere badaukagu zer esanik. Lehenengo eta behin, berrikuntza negatibo²⁹ bat aipatuko dugu: bizkaiera zaharrean oro har indarrean zegoen Linschmann-Aresti legea, Astigarragaren testuetan ez dago bizirik; arau jakinik gabe txandakatzen dira pertsona-izenorde arruntak eta indartuak.

Izenordainez ari garelarik, aipatzekoak dira edutezkoen sailean gertatzen diren zenbait fenomeno.

Astigarragaren testuetan topaturiko *ene*-ak harridura perpausetan agertzen dira, ez dute inongo edutezko esanahirik: *Ai ene larria, cein andia zarian niretsaco!* (9), *Ene, gusurra, troxac beteric daucagus!* (80). Horien ordezt, *nire* eta horren gainean eraikitakoak daude, sistematikoki:

niriac dira erruac (9), *niretsaco* (9), *nire arerio eguinic* (9), *nire sermoia prediquetara* (23), *niretsat* (29), *niriac* (31), *nire sermoiaren gueia* (46), *nire tribunalian* (79), *nire esanera* (83) eta abar.

Etxebarriko Bizente Sarriak *ene* zerabilen ia sistematikoki (Zuloaga 2010). Bada, bietariko zein hurbildu zen garai hartako Nerbioi haran iparraldeko hizkerara? Ez da erantzun errazeko galdera. Izan ere, Sarriak nahiz Astigarragak ezaugarri horri dagokionez harturiko erabakia eta bertarik eratorritako erabilera guztiz sistematiko eta zurruna da. Hori horrela, bi autoreen testuetako testigantzak, herriko hizkeraren isla baino, egileen euren hautuaren ondorioztat jotzen ditugu.

Esana dugu *-e* amaieradun hitzetan *-a* dagoela hainbat kasutan, mendebaleko (baina ez mendebaleko bakarrik) tradizioari jarraikiz (*lora*, *laba* eta abar), tartean edutezko izenordeak egonda. Aldaketa hori ez da, aitzitik, beti gertatzen: amaieran *-e > -a* bilakaeradun edutezko izenordeak (soilak zein indartuak) Astigarragak soterriko hizkera baliatu zuen sermoietan (ia) sistematikoki agertzen dira; gainontzeko sermoietakoak oso gutxi dira, salbuespenak. Hona hemen adibide-sorta bat:

sura (17), *gura* (17), *nira gogoa* (18), *gura Salbadorien jaijetsaric* (20), *neura ensulac* (20), *gura Erreguiña andija* (20), *seura Jangoicoa* (21), *zeura echian* (29), *sura ganera* (29), *nira amoriac* (37), *sura aitobec* (37).

Garai ezberdinetako Nerbioi ibar iparralde inguruko testuak esku artean ezaugarri hori bilatuz gero, oso eskas agertzen dela ikusiko dugu, baina egon, badagoela: Sa-

²⁸ Gaur egun erabatekoa da nahaste hori: «Honez gero, Basauri aldean forma klitxuetan baino ez dira erabiltzen kasu honen [instrumentalaren] deklinabide markak (...) Deklinabide marketan gehien erabiltzen diren ordeztokoak hauek dira: *zerez* zentzuarekin *zegaz*, eta *zertaz* / *nortaz* zentzuarekin *zergai-tik* / *norgaitik*, *zeren* / *noren* gainean» (Arretxe 1994: 92).

²⁹ Ezaugarri mota horri buruz, ik. Watkins (1966: 30-31) eta Camino (2009: 392-394).

riak, esaterako, adibide gutxi batzuk ditu: *RS* bilduman, Mikoletaren lanean, Uriarteren Arrigorriagako dotrinaren itzulpenean, Azkueren hiztegian eta *Erizkizundi hirukoitza* lanean, aitzitik, ez dago horrelakorik. Sasoi batean, denbora laburraz, bizi-riak irauin baina iharturiko erabilera genduke kasu honetakoa.

Bigarren pertsona pluraleko edutezko izenordainetan, bestalde, aipagarriak dira *zeuroen* (8), *zeurenac* (33), eta *sueinac* (21) bezalako formak. Astigarragaren testuetan oso eskasak dira, baina gaur egungo *zeurok*, *zeuron* eta *zuik* bezalako formen aurrekari garbiak baditugu.³⁰

2.2.10. Elkarkarien sailean aukitutako forma bakarra *alkar* da. Kontuan harturik egun baliatzen den *arkal* forma Sarriarenean jada agertzen dela (Zuloaga 2010). Astigarragak aldaera hori ezagutuko zuelakoan gaude, baina aldioro *alkar* erabiltzea hobe batesi zuela.

alcarregas (8), *alcargana* (8), *alcarri esan* (8), *alcarganaco* (11), *alcarren* (20), *alcarren-gana* (37).

2.2.11. Euskararen jenero-bereizketaz ondokoa esan zuen Euskaltzaindiak *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak* laneko lehenengo liburukian:

Euskarak ez du jenerorik bereizten gramatikan. Jenero gramatikala, inon bereizteko-tan, aditzean bereziko da, hitanoan, hain zuzen: *esan diat*, baina *esan dinat*. Hortik aparte, euskaraz ez dago jenerorik. Beste hizkuntza batzutan morfologi bereizgarriak izaten dira jeneroa bereizteko. Euskaraz ez dago bereizketarik *gizon* eta *emakume*-ren artean, lexikotik kanpo (1991: 36).

Alabaina, “mendeetan euskal idazleek *santu* / *santa* bezalako bikoteak erabili izan dituzte, Elizaren hizkuntzak hartaratuta” (Urgell 2001: xci). Bada, Astigarragak ere baditu azken era horietakoak:

discipula (30), *señora italiana* (33), *abadesa santa bat* (34), *abadesia* (34), *maijaroz-guija* (79), *embra escandalosia* (79), *erreguiñau san desonesta* (79), *gultseria* (83).

2.2.12. Ondoko forma guztiak agertzen dira Astigarragaren sermoietan, baina ez proportzio berean, inondik inora: *baga* (/ *bage* / *-ga* / *-ge*), *bagarik* (/ *barik*), *bagako* (/ *bageko* / *bako*). Lehenengo postposizio soiletan mendebaleko autore zaharrengan nagusi zen *baga* formaren bederatzi adibide baino ez ditugu aurkitu, *bage*-ren ehun adibidetik gora ditugun artean:

eguin bague (8), *bidebaguecoac* (9), *erligiño bague* (11), *atera bague* (11), *bildur bague* (18), *esperantsa bague* (18), *jaquin bague* (24), *ispiric bague* (26), *pecaturic urten bague* (31), *culpa bague* (33), *parebagueco* (58) eta abar.

³⁰ Ikus *zuek* pertsona-izenordearen deklinabide-paradigma Basaurin Arretxe (1994: 113) lanean nahiz ondoko azalpena: «Zuek adierazteko lekuko erdiek era batera eta beste erdiek bestera [surok / suik] egiten dute. Badirudi zenbat eta Arrigorriagarantz gehiago jo *surok* esateko joera handiagoa dagoela, baina auzoetan hain euskaldun gutxi geratzen direnez gehiegi arriskatzea litzateke isoglosa non dagoen esatea» (*op. cit.* 94). Azken aipu horretan Arretxe zuzen zebilela darakuste Sarriak nahiz Astigarragaren erabilerek bada. Esan nahi baita, gehiegi arriskatzea da, bai, isoglosa hori Arrigorriagarantz lerratzea. Etxebarri Basauriko kontrako muturrean dagoela kontuan harturik. Ugao-Miraballezen *surok* eta *saurok* formak jaso zituen Salazarrek Ugao-Miraballezen, bestalde (2001: 40).

Hori horrela, argia da Astigarragak tradizioarekiko egin zuen haustura. Bestalde, badira oinarrian bi forma horietarik zein dagoen esan ahal izatea eragozten duten kasuak:

miser cordija neurribaguiac (18), *manchabaguaia* (20), *burubaguiac* (25), *neurribaguaia* (26), *neurribaguaia* (37), *neurribaguaia* (83), *pecatu baguiac* (85), *peliburu baguiac* (85).

ia disimilazioa *-a* + *-a* zein *-e* + *-e* bokal-batuketan ondorioz sortzen denez gero, bi aukerak lirateke posible aurreko kasuetan.

Kasu banaka batzuk dira, baina aipatu beharra dago *-ga* eta *-ge* forma laburturik (ik. Mitxelena 1990: 412) ere badela Astigarragarenean: *confesatiague ichitia* (34), *indergera* (36), *confesatsague* (55).

Hizpide dugun postposizioaren forma indartuaz denaz bezainbatean, *bagaric* da, luzaz (berrehun adibidetik gora) erabiliena:

aimbeste neque costa bagaric (3), *errezadu bagaric* (3), *pentamentutic quendu bagaric* (9), *gausa onic eguin bagaric* (9), *gracia bagaric* (11), *errespeto bagaric* (13), *exercitu bagaric* (13), *acabau bagaric* (17), *tabernara bagaric* (17), *erremedio bagaric* (17), *duda bagaric* (18), *altsau bagaric* (20), *comparacino bagaric* (21), *bisitsa bagaric* (21), *urteiteco gogo bagaric* (23), *dolore bagaric* (24), *propositu eguijasco bagaric* (24), *batiatu bagaric* (26), *urteiteco gogo bagaric* (28), *viortu bagaric* (29), *escuseu bagaric* (33), *buelta bagaric* (33), *ifini bagaric* (33), *compesau bagaric* (34), *compesau bagaric* (34), *negartu bagaric* (79), *erru bagaric* (79), *beguira egon bagaric* (80).

Aipatzekoa da, dena dela, egun bakar den *barik* uzkurduradun formaren adibide baten bat egon, badagoela: *erremedio baric* (8), *gogo baric* (13).

Orain arte esanikoetatik datu interesgarri batzuk lortu ditugu: hizpide dugun postposizio-sailean, alde batetik, Astigarragak *bage*-ren alde egin izana aipatu dugu jada, joera berritzailea izanik, Bizkaiko eta mendebaleko testuetako joeratik aldentzen delako. Bestalde, postposizioaren aldaera indartuei dagokienez, aurretik ere beste ezaugarri batzuekin egin bezala, basauriarrak forma osoa erabiltzea hautatu zuela begi-bistakoa da.

Izenondo funtziodun *bagako* / *bageko* bikotean *bageko* da gehienetan ageri den aldaera (gogora ekar dezagun, bide batez, postposizioaren forma soil erabiliena *bage zela*): hamazazpi kasu daude, non elementu hori aurreko izenkiari itsatsita agertzen baita; *bagako* aldaeraren adibide bakarra aurkitu dugu: *ustibagaco* (18).

Egun bakar den *bako*-z aparteko aipamena egin behar dugu hemen, dena dela; izan ere, Astigarragaren jarrera kultista apurtuz, egun bakar den aldaera horren adibideak *bageko*-renak beste dira ia. Alegia, kasu honetan basauriarrak pare-parean baliatu zituen forma literarioagoa eta dudarik gabe herriak bizi-bizirik erabiliko zuena. Lehenengoak bigarrenari hartzen dion aldea aski txikia da:

ondenau baco (3), *añbacoacas* (8), *añbacoari* (8), *bidebacoacas* (9), *fede bacoay* (13), *precijo baco odola* (17), *neurribacoa* (17), *sentimentu bacoac* (20), *erremedioyo bacoa* (21), *galdubaco* (23), *modubacoac* (30), *fingimentu bacoa* (30), *arbole bacoa* (76).

2.2.13. Literatura-hizkuntzaren eta testuen literaturtasunaren kontzeptuak idazmoldeak aldarazi zituen euskal autoreengan ere. Aurreko atal batzuetan ikusi dugu hizpide dugun egileak eredu biren (gutxienez) arteko hautua egin behar izan zuela; hizkera herrikoa *vs* hizkera jasoagoa oposaketaren arteko aukeratzeaz ari gara, noski.

Bada, aurreko kontzeptu horiei loturik egon da eratorbidearen erabileraren garapena. Sarasolaren 1997ko “Euskal hitz altxorraz” artikulua berreskuratzea baino ez dago erabilera hori noiz eta non areagotu zen ikusteko: garai modernoko testuetan, azken bizpahiru mendeotan, eta xx. mendeko autoreengan, non kopuruak biderkatu egiten baitira. Hori horrela, Astigarragaren lanetan, aipatutako literaturtasunaren kontzeptua buruan zeukala gogoan harturik, ideia hori praktikoki eratorbidean ere ikustea da espero genuena, eta horrela zen. Ondokoak dira basauriarraren izkribuetan aurkitu ditugun atzizki erabilienak:

- BIDE: *escubide* (3), *galtsaibideco* (25), *galbidearen* (31).
- DUN: *botodunagas* (8), *saldun* (9), *gorrotodunen* (11), *fededunen* (82), *errudun* (85).
- DURI: *jaquituria* (85).
- GARREN: *bostgarren* (3), *seigarren* (8), *yrugarren* (8), *bigarren* (17), *amacagarrrena* (17), *amabigarrena* (20), *sortsinaungarren* (20), *1683garren* (20), *laugarrena* (28), *saspigarren* (33), *berrogeigarrenian* (37), *amargarren* (80).
- GARRI: *veneragarriac* (8), *icargarri* (9), *nequegarri* (11), *enfadugarri* (13), *miragarrisco* (13), *negargarrija* (21), *maitegarrija* (23), *beneragarriac* (29), *galgarriac* (33), *tentagarriez* (33), *osagarria* (73), *escarmentagarri* (75), *itsalgarria* (75), *instrumentugarri* (76), *posgarria* (83), *iqueragarrijaren* (85).
- GILE: *ongulia* (11), *gaisquiliari* (11), *erriotsaguilliac* (79).
- GIN: *lapicoguinac* (28).
- GINEN: *pecatuguinén* (23), *promesguinán* (83).
- (K)ERA: *etorreriagas* (18), *eguiquera* (20), *urteiquerac* (36), *urteijera* (79), *sarraijerac* (79).
- KERIA: *santarqueriac* (8), *bastuqueriac* (8), *santarqueria* (8), *guestoqueriac* (18), *arroquerijari* (22), *esquerguestoqueria* (56).
- KETA: *viosqueta* (28).
- KIZUN: *gordequizunera* (33).
- KOR: *ilezcorra* (18), *ilcor* (25), *igaracorrac* (25), *ilescor* (29).
- KOITZ: *bacocha* (3).³¹
- KUNTZA: *verbacuntzia* (11), *semacuntse* (22), *prestacuntse* (24).
- LARI: *zoñulariac* (8), *ausilari* (9), *biraulari* (37).
- LE: *esaliac* ‘esaleak’ (8), *eguilliaren* (29), *emollia* (83), *aguintaritasuna* (83).
- MEN: *zoramen* (23), *itsumen* (24).
- MENDI: *zoramendia* (9), *urcamendira* (17).
- MENTU (-mintu): *pentsamentuac* (9), *mandamintuac* (18), *consentimintu* (21).
- TAR:³² *Ninivetar* (9), *mundutarrac* (11), *cerutarra* (11), *Zodomatarray* (23), *Galileoarrac* (23), *Jerusalendarrac* (25), *Damascotarray* (28), *Tirotarray* (31).
- TASUN: *ciquintazunac* (8), *gallurtasun* (13), *ytsutasun* (23), *atseguintasunacoa* (85).
- TSU: *erruquitza* (23), *ondasuntsu* (80).
- TZAILE: *aditselleren* (8), *serbitsalliagas* (28), *gordetsalle* (30), *gari-ebatsailay* (80).

Aurrizkiei dagokienez, *des-* baino ez dugu aurkitzen hitz hasieran —*destaius* (8), *deseguiñic* (23)— eta gaztelaniatiko mailegu garbietan.

³¹ Hitz honetan baino ez dugu aurkitu.

³² *-(t)ar* erabili zuen Astigarragak, oro har, jatorria adierazteko, baina inoiz edo behin gaztelaniatiko formak ere mantendu egin zituen: *Ysraelitac* (25), *Olandesac* (34). Egun sistematikoa den *-ztar* aldaeraren arrastorik ez dago aztergai ditugun sermoietan.

Atzizki txikigarriak *-ko*, *-to* eta, batik bat, *-txo* (*/-txu*) dira:

puscachu (22), *humechu* (28), *muticochuac* (31), *lainochu* (33), *gastechuten* (36), *artsainchu* (37).

2.2.15. Gaztelaniatiko *-ción*, *-sión*, *-nión* eta *-nía* amaierak, emaitza ezberdinak ematen dituzte. *-ción* eta *-sión* amaierak *-zino* eta *-sino* bihurturik agertzen dira, oro har. Bustidura batzuetan baino ez da adierazten:

confesino (3), *intencino* (3), *satisfacinoa* (3), *acusacinoa* (9), *pasiño* (11), *traiciños* (11), *convercinoa* (18), *estimacino* (18), *nacino* (18), *devocino* (20), *oracino* (20), *represino* (20), *proporciños* (20), *generacino* (20), *tentacinoco* (20), *tribulaciño* (20), *desesperaciñora* (20), *aciño* (20), *ocasino* (21), *misiño* (25), *persecuciño* (26), *evolucino* (26), *tentacinoari* (31), *condicino* (33), *estimaciño* (34), *concepciño* (58), *persecucino* (88).

Kasu honetan, Bizkaiko ipar-mendebaleko hizkera batzuetan aurkitzen dugun bilakabidea (inguru hartako XIX. gizaldiko markinar idazleengan ere badago), hau da, gaztelaniako *-ción* eta *-sión* euskaraz *-zinoi* eta *-sinoi* bihurtzea, Nerbioi bailaran sasoi batean bizirik egoniko erabilera izan zela erakusten dute VJ dotrinak, Bizente Sarriak eta Uriarteren Arrigorriagako dotrinaren itzulpenak. Hori horrela, espero izatekoa zen Astigarragaren testuetan ezaugarri horren adibideak aurkitzea, eta hala izan da.³³ Kasu honetan ere bustidura ez da beti adierazten:

misinoira (13), *errendicinoia* (17), *maldecinoian* (17), *erresurrecciñoia* (17), *comunicaciñoia* (17), *ocasinoin* (20), *participacinoye* (21), *avitacinoe* (21), *prisinoy* (21), *predicacinoa* (13), *vendecinoya* (17), *consideracinoiagas* (18), *municiño* (20), *obligazino-yac* (20), *parcacinoya* (31), *comparacinoeric* (54), *predicacinoiagas* (79), *bedeincacinoi* (85), *madaricacinoia* (85), *fundacinoiaren* (88).

Aurreko hitz-zerrenda ikusirik, aipatzekoa begitانتzen zaigu agertzen diren hitz-tarik erdia baino gehiago erlijioari lotuta egotea.

Egilea bizkaitarra izanda, azkenik, oso gutxi dira beste euskalki batzuetan orokorrak diren (eta ziur aski Astigarragak bertarik ikasitako) *-zio* eta *-sio* amaierak, baina baten bat egon, badago: *maldecioac* (18), *ocasio* (23).

Gaztelaniatzko *-nio* eta *-nia* amaierak, bestalde, *-nino* eta *-nina* bihurturik agertzen dira, oro har. Aurreko kasuetan legetxe, basauriarrak ez zuen bustidura beti adierazi: *matrimoninoan* (8), *agoniña* (9), *demoniñoa* (17), *comunino* (26), *matrimoniñoan* (33), *San Antonino* (34).

Amaitze aldera, esan dezagun Astigarragak gaztelaniatzko *-gión*, *-gino* nahiz *-ginoi* formez eman zuela: *erligiño* (9), baina *erliginoien* (39).

2.2.16. Egun orokorra den *ez* adberbioarekin batera, *ze* ere bazen bizkaiera zaharrean, “de empleo limitado al imperativo y subjuntivo” (Mitxelena 1990: 422). Horren testigantzak ditugu RS bilduman, Mikoletaren lanean (adibide bakarra), Kapanagarenean eta VJ dotrinan, hots, XVI eta XVII. mendeetako testuetan, non, gainera, ez baita forma bakarra. Badirudi, baina, arkaismoak bizirik iraun zuela Nerbioi haran iparraldean (gogoan har dezagun XVI eta XVII. mendeetako ai-

³³ Ez, halere, Sarriak sermoi batzuetan baliatu zuen sistematikotasunaz. Izan ere, etxebarriraren erabilera horren jatorria erduztat harturiko euskararen, hots, Markina aldekoan, aurkitu dugu.

patutako lau autore eta lanetatik hiru Bizkaiko mendebalekoak direla) XIX. mendera arte bederen:

seguisue onetan ifini dudaren apurric (34), *sedaguijela permitidu orrelaco gausaric* (36), *deadar eguin cedaguien* (61).

2.2.17. Dagoeneko baten baino gehiagotan aipatu dugu, bizkaieraz ari zelarrik, beste euskalkietako elementuak baliatu zituela Astigarragak. Izenaren morfologian begi-bistakoa da kontua. Hala, jakin badakigu mendebaleko bizkaieraz *-gaz* eta *-(a)kaz* direla soziatibo-atzizkiak, baina *-kin* ere baliatu zuen basauriarrak kasu batzuetan. Egoera bera daukagu *zergatik* galdetzailean (kasu bakarra da), *gabe* postposizioan eta edutezko izenordainen batean ere:

compesino generalarequin (8), *jantsi eder batequin* (11), *lantsarequin* (11), *pecatusco jantsi urratuaquin* (11), *nere Jesus* (11), *averijaquin* (18), *dudagabia* (24), *disposicino santuaquin* (24), *celaco prestacuntsaquin* (24), *quendu gabe* (24), *neque-susturequin* (25), *cordelarequin* (25), *cordel batequin* (25), *azoterequin* (25), *zurequin* (25), *sagitaquin urraturic* (25), *alcarrequin* (75), *cegatican* (75), *gustiaquin* (75), *nere contra* (75), *limosniaquin* (80).

2.2.18. “Nola” galdetzaileari erantzuten dioten partizipioko *-rik* eta *-ta* formen artean, tradizioaren bidetik, lehenengo da Astigarragak gehien baliatu zuena:

nasturic (8), *buruac motsituric* (9), *pecatuen zarturic zagocienoy* (13), *miserijan sarturic* (18), *soberbijas beteric* (18), *soberbijas beteric* (22), *gustiz arrituric* (23), *amodios urturic* (25), *ondo gogoraturic* (28), *pecatu guichiago euquiric* (28), *arrituric, itsalduric gueratuco guināteques* (29), *pecatuan sarturic* (30), *su santu bategas exeturic* (30), *parcaturic gueratuten sariela* (33), *etorriten basare damaturic* (34), *cosiric erijotsiac* (37), *Ateraric Jangoicoac bere escu sendo edo poderosoan inderres Faraon Erreguiaren aspitic* (37), *ebaguis beteric* (75), *belleguituric* (75), *semacuntsas beteric dago* (76), *aserraturic* (73), *atsituric dago* (79).

Alabaina, aipatzekoa da basauriarrarenean *-ta*-rekin eraikitako formak ere aurkitu ditugula. Egun nagusi den *-ta* formaren indartze-prozesua erakusten duen erabilera genuke:

pelleburuen sartuta (17), *benenos beteta* (18), *arrituta gueratuten dira icusiric Jaunac munduari ecarri dautsasan ondasunac* (20), *bertan ilda gueratuco sariela* (21), *ilda guel-ditu* (23), *doa-doaric emonda* (24), *Jangoicoa aserratuta daucagu* (26), *ilda gueratuten baciran* (29), *desgracija gusti one[e]tatic urtenda* (30), *ilda icustetic* (73), *Cudicijac itsutua es bazengoz* (76), *garbituta ifiniteco* (76), *jaquinda egon zaitte* (79), *gordeta dagozan indulgentsiac* (83).

2.2.19. Juan Ignazio Astigarragak tinkotasunez, aldaketa eta gorabehera handiegirik gabe, eman zituen partizipio-formak, mendebaleko erabilerari jarraikiz: beste euskalkietako *-atu* eta *-itu* partizipioak *-adu* (gehienetan) nahiz bertarik eratorritako *-au* eta *-idu* dira basauriarraren izkribuetan:

-ADU / *-AU*: *apartadu* (3), *prestau* (3), *salvadu* (8), *amadu* (11), *predicadu* (13), *despreciadu* (13), *resucitau* (17), *escutau* (18), *escapadu* (18), *presentau* (20), *alabadu* (20), *cantau* (20), *engañadu* (22), *decretadu* (28), *castigadu* (28), *consideradu* (31), *señaladu* (31), *esplicadu* (33), *faltau* (36), *protestau* (36), *acabadu* (37), *dibujadu* (58), *afrentau* (75), *acertadu* (85).

-IDU: *merecidu* (3), *cumplidu* (3), *ofendidu* (8), *sentidu* (8), *obedidu* (11), *serbidu* (17), *vencidu* (17), *socorridu* (18), *sufridu* (18), *prometidu* (29), *escribidu* (29), *atrebidu* (29), *entendidu* (33), *corronpidu* (34), *leidu* (37), *errendidu* (39), *asistidu* (39), *eridu* (79), *combenidu* (83).

Horiek forma sistematikoak izanik, *-atu* eta *-itu* gutxi batzuk ere badaudela esan beharra dago, baina, dudarik gabe, beste euskalki batetik (gipuzkera?) ikasitako formak dira.

2.2.20. Nahiz eta ezaugarri garrantzitsutzat ditugun, aditz-izenen formekin ez gara gehiegi luzatuko, Astigarragak Nerbioi ibarrean, oro har, bizirik dauden formak baliatu zituelako.³⁴ Jakin badakigu, aditz-izenaren forma aditz-partizipioaren oinarrian dagoen amaierak eta partizipioaren beraren silaba-kopuruak baldintzatzen dutela. Aipatutako amaiera *-tu* edo ahostundun *-du* aldaera denean, *-tute* eta *-dute* baliatu zituen, gehien bat, Astigarragak:

ulertuteco (8), *artuten* (9), *beguiratuten* (9), *aguinduten* (11), *bedeincatuten* (11), *jarraituten* (17), *cosiduteco* (17), *murmuratuten* (18), *quenduten* (20), *urtuten* (20), *aurquituten* (24), *itenduten* (24), *aurratuten* (24), *lodituten* (24), *bedeincatuten* (25), *erregututen* (26), *sabalduten* (28), *galduten* (28), *ucatuten* (28), *acusaduten* (33), *guichituten* (33), *bigunduten* (75), *ytanduten* (76), *Jangoicoaganatuten* (80).

Kasu gutxi dira arau hori hautsirik bestelako formaren bat hartzen dutenak. Alde batetik, *aurquituten* (18) daukagu, idazterakoan egileak eginiko akatsa, beharbada. Bestalde, bada adibide-sail bat non *-tzen* agertzen baita. Ezin esan genezake Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran ezezaguna denik, oso lantzean behin bada ere, entzun egiten delako. *VJ* dotrinan ez dugu aurkitu, Arrigorriagako Uriarteren dotrinan ez da agertzen, eta Arretxe bide beretik aritu zen: “-TZEN askoz arraroagoa da, baina noizean behin entzuten da” (1994: 129). Basauriarrak bi adibide baino ez ditu ematen, baina ez zaigu kasualitatea iruditzen bi horietako bat *hartu* aditzari egokitzea. Izan ere, aditz horretan, sistematikoki ez bada ere, maiz agertzen da *-tzen* Astigarragaren sermoietan ere, klixen bihurtzeko bidean bailegoan: *artseco* (11), *artzen dot* (11), *ain gogor arcen* (17), *artsen* (20) eta abar.

Quentseco (8), *galtseco* (11), *costatsen* (18), *comulgatsen* (24) edo *jarraitsen* (26) dira aipa ditzakegun beste kasu batzuk. Guk geuk ez dugu uste aurreko adibide guztiak horrela zirenik Basauri aldeko euskararen Astigarragaren garaian. Egongo ziren, egon, kasuak, baina ez basauriarrak, batzuetan gehiago eta beste batzuetan gutxiago, baliatu zituenak beste. Argudio horren alde egiten du aipatutako autore eta lan ezberdinetan era horretakoen kopurua oso txikia izateak edo, ez agertzeak. Bestalde, esana dugu Astigarragarengan usu gertatzen direla gipuzkeratik formak bizkaierazkoekin nahasturik agertzea. Bada, bizkaierazko sermoietan agertzen diren *-tzen* horietako askoren jatorria gipuzkeraren eragina direlakoan gaude.

Aditz-izenekin jarraiturik, *-adu* eta bertatik eratorritako *-au* amaieradun partizipioetan *-eta* ezarri zuen Astigarragak:

paguetan (3), *asmetan* (8), *empeñetan* (9), *salvetaco* (9), *ametia* (11), *escusetan* (13), *gusetan* (13), *avisetan* (13), *pelietaco* (17), *gastetan* (17), *acarrietan* (21), *izentetan* (24),

³⁴ Aditz-izenen gainean ikuspegi historikotik idatzitako lan sakonena Blanca Urgellen 2006ko «Para la historia del sustantivo nominal en vasco» da. Ik. bibliografian.

animetan (29), *contentetan* (29), *comulguetan* (29), *paretan* (29), *acordetan* (31), *faltetan* (33), *atrapetan* (34), *conpesetan* 'konfesetan' (34), *dilatetaco* (36), *amenasetan* (36), *determinetan* (36), *celebretan* (58), *gastetan* (76), *padecietan* (76), *prediquetan* *daudienian* (79), *libretan* (80), *visitetan* (80), *amatetan* (83).

-idu amaieradun partizipioei *-iduten* nahiz *-eta* erantsi zien Astigarragak, bata edo bestea hautatzeko arrazoiak ez daude garbi:

cumplietia (3), *atrebiduten* (3), *sentietan* (8), *obedietaco* (11), *entendietan* (11), *sufrietan* (11), *manteniduten* (13), *serbietara* (17), *contenietan* (20), *sostenietan* (20), *sentiduten* (21), *despedietan* (21), *ofendiduten* (21), *ofendietan* (21), *prometiduten* (29), *leiduten* (34), *errecibietan* (36), *entendietan* (39), *padecietan* (76), *permitiduten* (85), *escribietan* (85).

Aurreko adibideak Sarriaren sermoietan agertzen direnei gehitzen badizkiegu, etxebarrirarak nahiz basauriarrak ezaugarriari lotutako polimorfismo-egoera ezagutu zutela begi-bistakoa da. Noiztik zetorren, ordea? xvii. mendeko Mikoletaren elkarrizketetan eta *VJ* dotrinan *-eta*-dun formak ditugu. xix.era joanda, Sarriak eta Astigarragak biak baliatu zituzten, baina, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan legetxe, *-eta*-dun formak dira nagusi. xx. mende amaieran, azkenik, Basaurin forma bata bestearekin alternantzia zeudela zioen Arretzek (1994: 128-129).

Amaieran *-i*, *-e*, *-o* nahiz *-n* duten adizkietan *-te* ezarri ohi zuen Astigarragak, bestalde:

jazoten (3), *eragotziten* (3), *eragotsiten* (8), *erreten* (8), *eracutsiten* (8), *ibilliten* (8), *jisiteco* (8), *eracutsiteco* (18), *erabiliten* (20), *jagoten* (20), *ifiniten* (22), *irabaciten* (22), *ichoroten* (23), *ifinitsen* (24), *erantsiteco* (25), *ichiten* (28), *eracutsitera* (28), *etorriten* (34), *jositen* (36), *igoroten* (76), *eracotsitia* (79), *ecarriten* (83).

Azken erabilera horren salbuespenak bi multzotan bana ditzakegu. Alde batetik, *bete* eta *erre* aditzak ditugu: maiz *-tan* (baina ez eskusiboki) hartzen dute gaur egun ere. Bigarren multzoa, guk geuk gipuzkeraren eragina islatzen duten adibidetzat ditugunek osatzen dute, hots, *ipintseco* (25)³⁵ eta *bustitsen* (25) modukoek.

Aditz-izenekin amaitzeko, *-n* amaiera daukaten aditz batzuek ez beti, baina noizean behin, agertzen duten *-ite*, atzizkia (Urgell 2006: 936) aipatzekoa da. Izan ere, basauriarrarenean, adizki ezberdinak dira era horretako arkaismoa islatzen dutenak. Astigarragaren izkribuetan *urten*, *emon*, *izan* eta *igon*-en kasuak aurkitu ditugu:

[*gustu*] *emaitera* (3), *izaiten* [*dira*] (3), [*Jaungoicoaren seme*] *izaiteira* (17), *urteiteco* (17), *Legue Santuan visi isaiteco* (17), *vici izaitia* (18), [*ara*] *igoitia* (20), *galdu biar isaytia* (21), *isaiagiatic* (29), [*usti*] *izaiten* [*dabe*] (33), *urteiten* (36), *emaiteco* (79).

Egun *urten*-en adibideak baino ez dira erabiltzen Nerbioi haran iparraldean, baina hegoaldeko Orozkon aurrekoa nahiz *emoiten* bezalakoak sistematikoki baliatzen dira (Ulibarri 2008: 201).

2.2.21. Azken mendeotako testigantzei jarraikiz, bi aldaera nagusi izan ditu **edun* aditz laguntzaileak, hirugarren pertsonan, bizkaieraz: *dabe* eta *daude*. Badi-

³⁵ *Ifini* da, gainera, oro har Astigarragak Nerbioi ibarreko euskaraz edo bertarrik hurbil egon zitekeenaz idazterakoan baliatu ohi zuen aldaera.

tugu, gainera, azken horren gainean eraikitako forma pleonastikoak (*daudie* bezalakoak) nahiz hainbat aldaera (*daure*, *daurie*, *dere* eta abar) ere. Hain zuzen, azken era horretakoak dira gehien interesatzen zaizkigunak, Bizkaiko mendebalean azken mendeotako testuetan eta gaur egun ere agertzen direnak direlako. Astigarragaren sermoietan dozenaka ageri dira:

salbadu gura daudienac (3), *entsun daudenetic* (13), *ser esango daudienagaitic* (17), *ifinten daudie carcela baten* (17), *botaten eudiela* (18), *escapau gura daude* (18), *euren contra emoten daude* (18), *esin escapau eudiela* (18), *ifinico daudiena* (18), *ez eudielaco gura izan* (18), *ifinten daudienac* (18), *amenaseta[n] eudiela* (20), *ifinten badaude* (20), *esautu eudien* (21), *estaudiela gure* (21), *escapetan daudien* (21), *atseratuten daudienac* (24), *barre eguiten daudiela* (24), *ichiten daudiela* (24), *esaten daude* (24), *jaten daudien* (29), *artuten eudien* (29), *adoretan daudiena* (29), *arcansetan daudela* (33), *sapalduten estaudenic* (33), *estaude baliyo* (36), *conbertietan daudiela* (36), *ecin leidu daude* (37), *Cerutic icusico es daudela* (79), *falta eguiten daudie* (85), *desietan daudienac* (85), *pecatu eguiten daude* (85), *murmuretan daudienac* (85), *artuten daudienac* (85), *estaude gure* (85), *artuten daudiena* (85), *biar daudiela* (85), *ifiniten daudienac* (85), *erantsungo daude* (85), *sapalduten eudien* (85), *prediquetan daudienian* (85), *eguiten izten daudiena* (85), *cumpliduco daudie* (85).

Aurreko zerrendaren gainean bi kontu aipagarri ditugu. Alde batetik, Sarriarenean *-de* pluralgiledun formak bai, baina pleonasmusmodunik ez zegoela gogoratu behar dugu (cf. Zuloaga 2010). Are gehiago, erabilera horrek bat egiten zuen Azkuek xx. mende hasierako *Erizkizundi Irukoitza* lanean jasoriko datuekin. Alabaina, Astigarragaren izkribuek era horretako formak Basauri aldean ere bazirela erakusten dute, eta ez dirudi egilearen hautua denik, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan ere agertzen baitira.

Bestalde, komenigarria da aurreko adibideak nondik aterata dauden berriro begiratzea, hots, sermoien zenbakiei aditzea. Izan ere, hori egin ostean, erraz daku-sagu egoera: esku artean darabilgun korpusa zabala izan eta **edun* aditz laguntzailleko formak sermoi guztietan daudelarik, sermoi “gutxi” agertzen dira aipatuta, eta ez da ikertzailearen adibide-hautatzearen ondorioa. Bestela esanda, dudarik gabe xix. mende hasierako Basaurin sistematikoki erabiltzen ziren **edun* erroko hirugarren pertsonako *-de* pluralgiledun formak³⁶ Astigarragaren sermoi gutxi batzuetan baino ez dira sistematikoki agertzen. Gainerako kasuetan, basauriarrak, jasoagotzat edo orokorragotzat zeukan formak zirelako, ziur aski, *dabe*, *eben* sailekoak hobetsi eta baliatu zituen; bere herri eta inguruko hizkeratik aldentze nabarmena egin zuen, alegia:

mercedu izan eben errua (3), *eroan eben* (3), *jaquiten es dabe* (8), *antsemon biar dabe* (8), *ifini biar dabe* (8), *galduco daben* (11), *corrompidu ebenac* (11), *uste izen eben* (11), *altsau ebena* (13), *Jesucristoganatu ebena* (13), *urteiten dabeela* (13), *ifini eben* (17), *urteiten dabeela* (18), *escutau gura dabe* (18), *confi[r]metan dabe* (18), *erabiliten eben* (18), *es even saludau* (20), *ser eguingo dabe* (20), *esaututen estabena* (20), *alabetan dabe* (20), *ez eben apartetan* (20), *mercedu izen eben* (22), *prestetan ebela* (22), *mercedu*

³⁶ Arrasateko erreketari buruzko kantuan **edun* erroko adizki batean *-de* pluralgilea agertzen da: *onegaz vrten daude berealan* (Mixelena 1964: 83). Azken bi mendeotan ezaugarri horren inguruan eginiko ikerketek era horretako formak Bizkaiko mendebalean baino ez daudela islatzen dute; horren erakusgarri dira Azkueren *Erizkizundi Irukoitza* (Echaide 1984: 227-228) eta Gaminderen *Aditza bizkaieraz* (1984) eta Bizkaian zehar. *Euskararen ikuspegi orokorra* (2007) lanetako datuak. Bestalde, testu berean bada *-n > ø* bat (*jarruta*) ere.

eben (22), *ecarri ebena* (22), *eguin eben* (23), *urteiten daben* (24), *negar eguiten eben* (24), *es evenian aurquitu* (24), *urten es dabenic* (24), *artuten dabena* (24), *cer eguin eben* (25), *billatu dabe* (25), *atera dabe* (25), *topauco ebela* (25), *ausi ebelaco* (26), *izango dabena* (28), *galduac izan biar dabe* (28), *esan ebena* (29), *gustis estaben quenduten* (33), *epelduten dabeena* (33), *paguetan dabe* (37), *ichi dabe* (37), *acabau evenac* (54), *eracutisico daben* (75), *vistuten dabe* (75), *galduac izan biarco dabe* (75), *es dabe neurric peccatu onec* (73), *igues eguiten badabe* (79), *ifinten dabenac* (80), *irabacico dabenac* (80), *eguiten dabe* (85), *beguiratu biar dabela* (85).

Egileak bi formen artean hautatu zuela argi dago, baina erraza da sail bateko adizkia sistematikoki beste sailekoa erabiltzen den sermoian ere aurkitzea, hau da, *-de* pluralgiledun formak nagusi eta sistematiko diren sermoietan, lantzean behin *dabe* sailekoren bat ere ager liteke, autoreari “ihes eginda” edo.

2.2.22. *-a + -a* bokal-batuketak Astigarragaren sermoietan *-ia* disimilazioa ematen duela aipatzearekin batera emaniko adibideen artean, baziren hemen berreskuratuko ditugun *izan* aditzeko hainbat adizki disimilaziodun, hala nola, *izan ciriala* (9) edo *jausten cirian* (80). Bada, era horretako disimilaziodun adizkiak ez dira sistematikoak Astigarragagan. Egia da gehien bat aurkitzen ditugunak horrelakoak direla, baina aipatzekoa da disimilaziorik gabe, hots, gaur egun legez, agertzen direnen kopurua handia dela.

Disimilaziodunak: *ilgo garian* (9), *zareala* (11), *izengo dirianena* (11), *asi cirian* (13), *goze dirian* (13), *eldu sirianian* (17), *diriala* (17), *etorten cirianac* (18), *presentau sirian* (20), *biraldu sirian* (20), *humillatu sirialaco* (22), *alderatuten es dirianen* (22), *galtsen dirialaco* (25), *viortuten cirian* (28), *gueldituten cirian* (28), *acabau cirian* (28), *elduten cirianac* (29), *viortu zariala* (30), *izan siriala* (33), *vici dirianen* (34), *cer diriala* (34), *vicico garian* (37), *izan ciriala* (66), *guichi cirian* (66), *eguiten dirialaco* (76), *jausi cirialaco* (79), *izan cirian* (82).

Disimilaziorik gabeak: *egon oi diranac* (11), *sartuten dirala* (11), *jausten juan cirialaco* (18), *izan baciran* (22), *joan ciranacas* (25), *salbadu ciran* (25), *condenadu ciran* (25), *gueratu ciran* (29), *isango ciriala* (29), *elduten ciran* (29), *atrebidu cirialaco* (29), *gueratuten diran* (33), *gueratu diranena* (33), *amar dirala* (33), *izango ziran* (33), *illac izan ciran* (79), *jauci ciran* (79).

Ezaugarriaren kronologiaz bi hitz esatearren, harrigarri egin zaigu Astigarragaren idatzietan disimilaziorik gabeko kasuak badirela ikusirik, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan halakorik agertu ez eta dauden guztiak disimilaziodunak izatea. Egoera horren atzean arrazoi logiko posible bi ikusten ditugu: edo Astigarragak beste nonbait ikasi edo entzunak ziren, edo Uriartek, disimilaziodunak nagusi zirenez gero, beti horiek erabiltzeko hautua egin zuen.

2.2.23. Bizkaiera zaharraren morfologia-ezaugarriekin ari zela, *egin* aditzaren erro aurreko *a / e* oposaketaren alternantziaren berri eman zuen Lakarrak: “BZ-ean eta baita modernoan ere aditz erroaren aurreko bokal alternantziak (*a / e*) adizki biperpersonalak (*a*) eta hirupersonalak (*e*) bereizten zituen eta ditu” (1986: 649).

Astigarragaren testuetan oposaketa zahar hori errotik neutralduta agertzen da, *da(g)i-*erako adizkiak baino ez baititugu aurkitzen, salbuespenen bat kendurik. Interesgarria begitantzen zaigu egoera, eta are interesgarriago bihurtzen da Añibarrok *EL¹*-ean berdin jokatu zuela kontuan harturik, “ez baitago liburu honetan *dai-z* beste formarik” (Urgell 2001: c). Esan nahi baita: elkarren ondoko bailaretakoak ziren bi

autorek, Añibarrok eta Astigarragak, ezaugarria XIX. mende hasieran erabat neutraldurik zegoela erakusten dute.

2.2.24. **edin* laguntzaileaz ez dago zer esan askorik, ez bada basauriarraren sermoietan berdin agertzen direla jada bizkaiera zaharrear aurkitzen genituen erabateko asimilazioak zein osoagoak edo jasoagoak:

Erabateko asimilaziodunak: *eztilla izan* (3), *jausi estin* (3), *viortu estin* (3), *sartu estilla* (3), *isen din* (17), *ala izen dilla* (20), *jausi din* (21), *es dilla orrelacoric guertatu* (24), *bat eguin din* (29), *igaro din* (29), *estilla* (29), *aistu estin* (29), *conbertidu din* (36), *galdu estin* (37), *igaro cin* (37), *joan estilla* (37), *escondu din* (37), *joan dilla* (37), *sosegadu dilla* (37).

Forma osoagoak: *joan dedilla* (9), *asetu dedin* (9), *idigui dedilla* (11), *ondatu dedilla* (11), *echun dedin* (11), *etorri dedilla* (11), *astu bedi* (11), *yll bedi* (11), *borrau dedilla* (11), *es dedilla bildurtu* (13), *isen dedin* (17), *estilla acabadu* (18), *entsun vidi bere isena* (20), *etorri dedin* (23), *galdu dedin* (23), *izen ez dedin* (26), *animau dedin* (33), *zeuria izan dedilla* (75), *izan dedin* (83), *illa izan dedilla* (85).

Era bateko eta besteko kasuak non agertzen diren begiraturaz gero, herriko hizkeratik hurbilagoztat ditugun sermoietan erabateko asimilaziodun formak ugariagoak direla ikusiko dugu.

2.2.25. Oro har damua adierazteko baliatu zuen Astigarragak iraganeko baldintza kasu gutxi batzuetan:

Tormetus beteric egongo da condenaduaeren arimiac, gogoan dituela emen munduan galdu cituan ondasun andijac eta esauturic an ain erras irabaci euquela Cerua galdu ebalaco (18).

2.2.26. Adibide bakan batzuk baino ez ditugu aurkitu, baina etorkizun edo georaldi kutsuko subjuntibozko formak daude *izan* eta *egin*-en zenbait adizkitan:

Baña peccatari andiac beguiraturic atsera, icusi daguisenian bere peccatusco mendiac (9), *icusi daguisenian exercitu icaragarri bat legues bere aurrian* (18), *Evangelijoco Fariseoagabatera Ynfernuan euren buruac icusi daguisenian* (22), *gaztetazun ta sarisaroa peccatuan igaroric erioisiaz artu daguisenian* (38), *noxbat erritarrac esturaren batec artu daguisenian* (52).

2.2.27. Lakarrak (1996: 171) eta Urgellek (2001: ciii) gogorarazten ziguten etorkizuneko inperatiboaz XIX. mendeko autore ezberdinak arduratu zirela. Hala, ezaguna da ezaugarri horrekin arduratu diren gehienentzat Añibarroren *Escu-liburua*-ren bigarren argitalpeneko oharra:

esan bear deusut ece liburu onetan icusico dozula batzuetan esaten dala *eguizu*, *eguidazu*, *eguiozu*, *deguizula* eta beste batzuetan *eikezu*, *eikedazu*, *eikiozu*, *deikezula* &c. Lelengoac esaten dira gaucea ordu berean eguin bearra danean: bigarrenac, barriz, gueroago garrenean eguin bearco danean. Alanche esan daroe, baita ondo baño obeto, gure Bizcaitar baseritarrac (1821: 8).

Astigarragaren sermoietan, **edin* sailekoetan, ez dago horrelakorik, baina badira zenbait kasu *egin* aditzeko formatan. Adibide gehienak ahalerazkoak dira:³⁷

³⁷ *Ahal* partikula itsatsia daukan kasuren bat ere badago: *Pecataria, cer gracia andiagoric biraldau aleiquezu* (25).

euqui eiquezu (3), *erras jaquin daiquezu* (3), *ondo beguiratu eiquesu* (8), *errazoa an-dijagoagas negar eguin deiquezu* (24), *ambeste lanetan sarturic nago ta ecin nequique* (24).

Alabaina, aginterazko baten bat ere badago, hala nola, ondokoa: *ondo beguiratu eiquesu celan etorri jatsun gogoratasunori* (34). Añibarroren *Escu-liburua*-ren 1821eko edizioaz ari zela Urgellek esan legez, gainera:

1821eko benetako berrikuntza, ordea, hauxe dugu: geroaldiko agintera mota hau erabiltzea, jadanik XVIII. mendean are bizkaieraren hizkera gehienetan —hauxe baita honi dagokionez euskalkirik kontserbatzaileena— desagertua edo desagertzeaz dirudien arren (Lakarra 1996: 171-173) (2001: ciii).

Ahalerazkoa da, halaber, ondoko perpauseko aditz laguntzaileko *ke*-dun forma: *Barau eguiten dozunian, (dirautsu Jesusec) es zaiteques aguertu lagun artera* (30).

2.2.28. *RS* bildumako ezaugarriez ari zela, adizkietako *-o* / *-a* alternantziaren gaineko azalpen labur baina argigarria eman zuen Mitxelenak:

En cuanto a la alternativa *-a* / *-o* debe advertirse que en vizc. ant. *-o*, característica de la 3.ª pers. sg. dativo, sólo aparece, al menos en algunos de los verbos más usuales, en posición final; cuando le sigue otra característica personal, el pluralizador *-z* o el suf. de relativo, (o su equivalente a estos efectos, la desinencia *-an* de pretérito), aparece en la forma *-a* (1954: 27).

Beste arkaismo eta joera zahar batzuek legez, alternantzia honek ere indarra galdu duela dakusagu Astigarragaren sermoitegia arakatzean; izan ere, basauriarraren lanetan, gutxi dira horrelakoak:

badauco (3), *artuco jacan* (9), *dauco* (23), *parcatuco jacasan* (23), *jaso jacona legues* (28), *dauco* (33), *jaso jacan* (37), *jacasanac* (58), *jaso jacan* (80).

2.2.29. *-ø* / *-tu* oposaketaren banaketaz ondokoa idatzi zuen Lakarrak:

Ezaguna da ekialdeko eta hegoaldeko euskalkien arteko ezberdintasuna indikatiboaz atetiko moduetan aditz nagusiaren erabilerari dagokionez. Oro har, lehendabizikoe-tan (eta euskara batuan) aspektorearen nolakotasuna ([± indika.]) gauzatzeko aditz erroari *-ø* / *-tu* eranstean dizkioten bitartean, besteetan *-turen* eransketa bi kasuetan —[+ indi.] zein [− indi.]etan— ematen da (Lakarra 1985: 283).

Bada, Astigarragaren sermoietan aurreko araua apurtzen duten hiru adibide aurkitu ditugu: *confesa zaitiala* (3), *an conpon dabela* (11) eta *opa izan euscun* (34). Bigarrena fosildutako formatzat joenezake (ik. Azkue 1935: 67), baina beste biekien zalantzak ditugu; izan ere, ez dakigu basauriarrak arkaismoa gorde zuen, ala beste euskalki bateko (ez dezagun ahaztu gipuzkera eta nafarrera ere bazekizkiela) interferentzia den.

2.2.30. Ezaugarri ezaguna dugu ondokoa, bizkaierazko testu zaharrenetarik agertzen denez gero: “euskara zaharrea aditz sistimaren bigarren pertsonan oraingo oposizio hirukoitza (*hi* “singular familiarra” / *zu* “sing. errespetozkoa” / *zuek* “plurala”) lehen bikoitza genuen (*hi* singularra / *zu* plurala)” (Lakarra 1986: 650). Astigarragarengan hizpide dugun arkaismoaren kasuak aski murriztu dira, baina baten bat egon, badago, hala nola, ondokoa: *sergaitic estosu gura eracutsi suen Jangoicogana* (18).

2.2.31. Aditz arazleen sailean *eragin* —nagusi dela aipatu behar da—. Astigarra-gak aditzetik bereizi eta itxura horrekin nahiz *erain*, *erein* eta *ereñ* aldaerekin testu-ratu zuen:

astian birriten barau ereitia (3), *ucutu erain deutsenentsaco* (8), *noc ciñastu ereingo deutse* (11), *eraso ereiten eutsena* (13), *arimay frutu onac emon ereiteco* (13), *noc sinastu erain eusquion* (17), *jausi erein eutsuena* (21), *esautu ereiten dabena* (22), *bere pecatuac esautu erain* (25), *atiac idigui erain* (25), *guganic quendu ereiteco* (26), *iraun ereiten deutsala* (29), *irabasi ereiten deutse* (29), *isildu eraiten deuscusana* (33), *pecatuac ichi erañ* (34), *aguertu ereiten eutsela* (75), *astu erein gura deustas* (75), *esautu ereiten deustes* (83).

-arazo (> -azo) eta *erazi* formak aski eskasak dira, bestalde:

Jangoicoac pagarasoten ditus pecatuac (3), *beste batsuc euretara ostera biortutia galazoteco* (3), *Pilatosec illerazo citusan Galileoarrac* (23), *gau batian illeraci cituban* (28), *berari lagunarasoten bialduco saiturusala!* (38), *al daidan moduban adierazoten emongo deutzubet* (54), *zamacuntse andija adierazoten deuscue* (79).

Faktitiboen erabileraren bikalabidearen gainean berba bi esatearren, Sarriaren eta Astigarragaren sermoietan gutxien agertzen zen *-a(ra)zo* Uriarteren Arrigorriaga-gako dotrinan nagusi dela (baina adibide gutxiegi ditugu arazleetan) aipa dezakegu. Bestalde, Arretzek Basaurin *-aso(n)* forma bakartzat eman zuen arren (1994: 130), guk geuk *eragin*-etik eratorritako *ereñ* ere entzun dugu Nerbioi haran iparraldean.

2.2.32. Ondokoak dira Astigarragaren sermoitegian aurkitutako aditz trinkoak:

Eretxi: *dericho* (3), *derechat* (8), *derichadalaco* (17), *erechola* (20), *derechola* (20), *derechazuenoc* (23), *[guichi] derecho* (83),

Ikusi: *dacuz* (3), *[zube] dacutsube* (8), *dacusdana* (9), *nacutsunonec* (11), *sacusdas* (17), *dacusdes* (18), *dacusgun* (18), *dacusgus* (26), *dacusgu* (26), *dacust* (30), *dacusdesa-laco* (30), *dacus* (76), *ecusela* (85).

Irautsi: *dirautsen* (3), *cirautesen* (8), *diraustesu* (9), *dirautsu* (11), *dirauscu* (17).

Irazeki (eraxegi): *daxacola* (8), *daxacon* (8).

Ezagutu: *etsasaudas* (17).

Ekarri: *dacarrijo* (20), *dacarriosan* (25), *dacasquigu* (34).

Entzun: *[orra non] dantsuen* (28).

Erion: *[garra] eriola* (28), *garra cerijola* (34).

Erabili: *badarabilgus* (29).

Etzan: *datsazanac* (79), *zatsasala* (79).

2.2.33. Juan Ignazio Astigarragaren izkribuetan behin eta berriz aipaturiko joera kultista antzeman daiteke, baina zenbait kontestutan hain gustuko zituen forma osoa(go)ak baino, uzkurduradunak sarri errepikatzen dira. Bi dira aipaturiko kontestu nagusiak: baldintzazko *ba*-ren ondokoak eta aginterazko adizkietakoak (bigarren pertsonetako formatan):

BA-: *beban* ‘baeban’ (3), *beucan* ‘baeukan’ (3), *bacutsa* (8), *baquisu* (8), *baquit* (8), *entreguetan esposus* (8), *bauquesu* (9), *baquit* (11), *esautu beben* (25), *joan gura beben* (25), *bago zuben artian* (28).

AGINTERAN: *artez esanguiozu* (3), *emonguiosues* (8), *ipiniguissues* (8), *olgaquisue* (8), *madaricatuquisu* (11), *betico condenau guizu* (11), *madaricatuquisu* (11), *condenau-guizu* (11), *erbestetuguisu* (11), *ipiniguizu* (11), *artuguisu* (11), *veguiratuguisue* (18),

ichiguidasue (18), *artuguisu* (18), *aumentadguisu* (18), *beguiratuguijosue* (20), *urten-guizu* (23), *gomutatuguisue* (25), *beguiratu eguigu* (26), *beguiratuguizu* (26), *eracutsi-guiosu* (26), *bedeincatuguisue* (29), *eracutsiguisue* (29), *gordeguizues* (29), *bildurtuguisue* (29), *urtenguisu* (29), *ychosu* (30), *seguisu* (33), *resolbiduguisu* (36), *olgauguizu* (79), *emonguiozu* (79), *hondrauguizu* (85) *sinastuguidazue* (85).

Bi multzo nagusi horiez gain, oso gutxi dira ondokoak bezalako uzkurdurak:

nosipenian (13), *zen beguira zagos* ‘zeren begira zagoz’ (28), *ondo esaututeot* (28), *esautu cizan* ‘zirezan’ (28), *sen beguira sagose* (36), *esan gurot* (54).

2.2.34. Aurretik ere ikusi dugu Astigarragari, bizkaieraz ari zelarik, beste euskal-kietako formek “ihes egiten ziotela” lantzean behin. Aztergai ditugun bizkaierazko lanetan gipuzkeratiko eta nafarreratiko forma batzuk aurkitu ditugu aditz laguntzailetan:

al duzun moduan (3), *ecingo zera Santo izan* (11), *onduten es basera* (11), *nola erresatzen desu* (11), *uste desue* (20), *egarri bacera* (24), *cer uste desue* (25), *galdu desu* (25), *izan desu* (25), *zinazten det* (28), *norc esan dizu* (28), *elduten basera* (29), *uste desu* (29), *aguertuten nais* (31), *isango guera* (31), *salbaduco guera* (31), *galduac guera* (31), *sera* (31), *jausten bacera* (31), *acusauco sera* (33), *quenduten dusula* (36), *cer uste desu* (37), *su izango zera* (75), *autortu biar degu* (83).

2.3. Astigarragaren sermoi-bildumatik sintaxi-ezaugarrien hautaketa egin dugu, basauriarraren izkribuetako joskera-egitura guztiak aztertzeak luzeegi eta zabalegi joko bailuke geure asmo eta helburuetarako. Atentzioa eman diguten egiturak baino ez ditugu hona ekarriko, horietan tradizioeko formei eutsi zielako, berrikuntzak ekarri zituelako, nahiz egun Nerbioi ibar iparraldean galdurik dauden erabilerak direlako.

2.3.1. Bizkaieraren ezaugarri nagusiez ziharduelarik, mendebal gehienean erakusleak izenaren ezkerretara jartzen direla zioen Zuazok (2008: 81). Denboran ia bi mende atzera eginik, Astigarragaren idatzietan egitura hori gordetzen duten dozenaka adibide aurkitu ditugu:

onec gustioc (9), *oneic gustijoc* (17), *oneic caltioc* (17), *oneic penoc* (18), *oneic negar-ampulluoc* (18), *oneic igaro arren* (18), *oneic desgracijoc* (21), *ha ocasinoa* (21), *oneic ar guesto eta lañochu chiquijoc* (33), *orreic colorioc* (36), *oneic bijoc* (36), *a Jangoico suri ura emon cinaijela aguindu eutsuna* (29), eta abar.

Baina kontrako egitura, hots, [izenkia + erakuslea], duten adibideak ere ez dira gutxi:

mesede oneitara (17), *ondasun oneicas* (18), *angueru one[e]n* (23), *gusti one[e]c* (26), *verba one[e]c* (26), *misterio one[e]c* (28), *pecatu orreetan* (28), *pentamentu onec* (28), *sacramento onec* (29), *devocino onec* (30), *verba oneicas* (31), *combit oneetan* (37), *gausa one[e]c* (56), *ondasun orre[e]c* (76), *gauza oneitan* (85), *egun orreetan* (85).

2.3.2. XIX. mende hasierako beste autore batzuek (Añibarro, Sarria) legetxe, bi egitura baliatu zituen Astigarragak *ezin* partikulaz: [ezin + partizipioa + aditz laguntzailea] eta [partizipioa + ezin + aditz laguntzailea]. Lehenengoa da, dena dela, basauriarrarengan gehien agertzen dena:

esin cumplidu badau (3), *ecin apartadu leique* (3), *salbau ecin litequesalaco* (8), *ecin as-mau dautsee* (13), *esin sufridu leijena* (18), *ecin esautu leiquesanac* (28), *ecin zuzendu*

leizenac (28), *esin acordau basaree* (33), *esin mediciniac ondo obrau lei* (36), baina: *icusi ecin izaitia* (54), *ecin etorri leitequen* (66), *salvadu ecin lejena* (83).

2.3.3. Lakarraren (1986: 655) lana jarraiturik, ez partikularen bi egitura ezagutzen ditugu: “arrunta”, alde batetik, eta ez hain ohikoa, bestetik. Hurrenez hurren: [ez + aditz laguntzailea + aditz nagusia] eta [aditz nagusia + ez + aditz laguntzailea]. Astigarragak biak erabili zituen, eta gaur egun gehienetan “arrunta” deiturikoa entzuten dena izan arren, bestearen adibideak ere jaso ditugu Nerbioi haranean. Guri hemen, alabaina, ezohikoa interesatzen zaigu gehien, arrunta ez delako, hain zuzen ere:

ucutu ereñ es eutsala (8), *artu ez zaitiala* (9), *eracutsi ez ebena* (9), *parcatuten ez badeutsasu* (11), *atera es eguitia* (13), *barriro il eseiteco* (17), *biortuten esbacirian* (22), *jaramonic eguingo ez deutsu* (23), *urtengo ez dozu* (23), *galdu es daguijen* (23), *jaiguico es nas* (25), *arrituco ez da* (28), *eguingo ez eben* (28), *aistu es cequijoen* (29), *aurquitu es gaisan* (31), *jaigui gure ez ebela* (37), *icusten es danian* (46), *prestu es dira* (73), *emendatuten es badira* (75), *esautu es dabenic* (82), *combenidu es dira* (83).

2.3.4. Jakin badakigu egun galdurik dagoen egitura dela, baina bizkaiera zahar eta klasikoko³⁸ autore batzuegan bizirik zirauela ohikotasuna adierazteko *eroan* (adizki iragankorrekin) eta *joan* (adizki iragangaitzekin) aditzen erabilerak.

Egitura Sarriaren sermoi-bilduman aztertu genuenean (Zuloaga 2010) *joan*-ekin eraikitako egitura iragangaitzak baino ez genituela genioen, adibideak oso gutxi zirela. Astigarragara etorrita, ikusgarria da Sarriarekiko basauriarrarenean aurkitzen dugun kopuru-ezberdintasuna. Izan ere, asko dira bere izkribuetan aurkitzen ditugun adibideak (gehienak iragankorrak):³⁹

EROAN: *gaizo guichi osatu oi daroiana* (3), *prudencijac esan daroijon penitencija* (3), *aguindu daroijona legues* (3), *non igoro daroadazan orduric onenac* (3), *ycusi daroazue se-lan gaizoric dagozanac artu daroegan erremedijoric min eta garratsenac osasunagatic* (3), *biguntasun andija suebecaz euqui daroagulaco* (3), *ascoc erantsun daroa* (3), *atiac sabalic euqui daroasanagas* (8), *guasan orañ icustera verbas nortsuc eguin daroen* (8), *ecandu charrac artu daroes* (8), *Jangoicoac eguin oi daroena* (13), *sermoiac entsun daroasela* (13), *ascoc esan daroe* (13), *inder gueijago astu daroa* (22), *humildadiaren papelac eguin daroas-nac* (22), *mundutarrac erabili daroesanac* (22), *es daroa ondatuteco pelibururic eracutsiten* (23), *preso ifini daroa* (23), *es da icusten onetaraco arduraric artu daroela* (30), *urteric urtera lucetu daroasu* (30), *campora igues eguin daroa* (30), *asco dira munduan onelan eguin daroenac* (30), *esan oi daroasue* (33), *ser da berac erantsun daroiana* (37), *ichi oy daroasuna* (76), *sabaldu daroaz bere ondasunac* (76), *guichiago eguin daroa* (79), *esan ta emon daroijoe* (80), *gauza on ta santuac eguitera eroan daroan Cerutico axe santu bat* (83).

JOAN: *pecatari azko ibili oi doa onango medicu bigunen billa* (3), *izan doa erbestetu edo desterradua* (18), *ibili doa misericordijagas batera justicia* (37).

Aurreko adibideei begiratuta, erraz ikusten dugu Astigarragak bereizketa arazorik gabe menderatzen zuela, ez baitago iragankor eta iragangaitzen arteko inongo nahasketarik.

³⁸ Garai horietako adibideak nahiz ezaugarriaren berezko hedapena askoz ere zabalagoa izan zela —Etxeparek, Leizarragak eta Oihenartek ere, bederen, baliatu zuten— erakusten duten adibideak, ik. Lakarra (1986: 654-655) edo (1996: 179-180) lanetan.

³⁹ «Nabaria da XVIII. mendetik aurrera iragankorra errazago eta maizago aurkitzen dela, iragangaitza baino, eta honek adieraz lezake atzerakadan bilakaera ezberdinak izan dituztela» (Urgell 2001: ci).

Hizpide dugun egituraren adibide-kopuruen gaia berreskuraturik, Sarria eta Astigarragaren arteko ezberdintasunak azalpena behar duelakoan gaude. Jakin, ez dakigu egiturak bizirik zirauen 1800. urtearen inguruan Nerbioi ibar iparraldean, baina argi dago bi autoreetako batek baino ez zuela islatu bizitasun edo bizi-urritasun hori.

Azalpen posible bat Nerbioi alboko bailaran dakusagu guk: Arratian. Añibaroren *Escu-liburua*-ren 1802ko edizioan ez dago era horretako egiturarik, baina “ondoko urteetan ikasi zuen erabilera bide da, *EL*²-n halako maiztasun batez agertzen da eta” (Urgell 2001: c). Esan nahi baita, Sarriaren sermoietatik Astigarragarenetara Añibaroren *Escu-liburua*-ren bi argitalpenen arteko ezberdintasun bera daukagu, ia. Eta datak ere bat datoz. Bestela esanda, 1800 urte inguruan Nerbioi ibarrean indar gutxi zeukan egituraz mintzo garelakoan gaude, hots, Sarria etxebarritarak islatu zutela ezaugarri horri dagokion hizkuntza-errealitatea.⁴⁰ Añibarrok legez, Astigarragak erabilera eta bereizketa XIX. mende hasieran ikasi zuela uste dugu.

Balitzko “irakasleez” den bezainbatean, bi izen bururatzen zaizkigu: Añibarro bera, Zarauzko momentuko egonaldian elkar ezagutu behar izan zutela gogoan harturik, eta Juan Mateo Zabala: Astigarragarekin batera herririk herri sermoigenen aritu zen, eta bere gramatika-lanean mintzagai dugun egituraren berri eman zuen: “La formación de que ahora hablamos es usadísima en Vizcaya con toda clase de verbos, y se hace con el participio de presente ó pretérito, aunque mas comunmente con este en los verbos propios, y con los artículos respectivos en los verbos auxiliares *eroan* en activa, y *yoan* en la mista” (1848: 23).

Eroan eta *joan* “soilez” gain, Astigarragak sermoi batzuetan egitura pleonastikoak erabili zituen, hau da, badira perpausak non aipaturiko bi aditzekin batera, *oi* partikula ere agertzen baita. Erabilera horrekin hurbilduko zen gehien, behar bada, garaiko sorterriko euskarara:

erabilli oi daroien misericordijagas batera (23), *batic bestera ibilli oi doa* (23), *Jangoicoac daqui ser jaso oi doian* (30), *lenago etorri oi doa escura* (36), *lenago osatu oi dua* (36), *pecatua egon oi doa eurec irabastean* (76).

2.3.5. Bizkaieraren sintaxiaz hitz egiterakoan aipatu ohi den ezaugarrien artean, beste euskalkietako *-tera* (zertara) beharrean, *-ten* (zertan) erabiltzea. XVIII. mende amaierako eta XIX.eko testigantzek Nerbioi ibarrean adlatibodun forma nagusi zela erakusten dute. Adibideok Astigarragarenak dira:

guasan orañ icustera (8), *zaria artzera* (9), *neure pecatuen penitencia eguitera* (9), *verba eguitera* (11), *eracutsitera* (13), *ostera penitencija eguitera biortutia* (17), *joan san erromerija icustera* (17), *noa verba eguitera* (18), *cultu ta veneracinoa emotera* (20), *gugas erruqui euquitera* (22), *misterio arrigarri baten ganian verba eguitera* (23), *nire sermoia prediquetara* (23), *ur santua artutera datosanac* (24), *astutera etorri zareen* (25), *zubey eracutsitera natorrena* (28), *laugarrena eguitera igaroten badira* (28), *ceruco oguija artzera* (29), *cer eguin biar dosuen eracutsitera* (30), *erdue egumic galdu bagaric baquiac eguitera* (30), *auzoaren pecatuac confesetara* (33), *Diabruaren contra guerra eguitera* (33), *nator pecatari ascoren viotsac zabaldutera* (34), *penitencia eguiascoa eguitera* (34), *erresetara es etorrela* (75), *sure alaba icustera* (75), *odolutsituta sugatic il san* (75), *pe-*

⁴⁰ Eta hipotesi horrek bat egiten du aurreko oin-oharreko aipuan Urgellek esandakoarekin, bide batez.

catu loijac Dalilagaz eguitera (79), *asten da consejuac emotera* (80), *devociño santu bat artutera obliguetan gaituesan errasoyac* (83), *pecatuac parcatutera* (83), *erdue ona entsutera* (85).

Gutxi dira ondokoak bezalako salbuespenak:

joan baledi seura arerijoric andijenagana aldaguijen gach gustija eguiten (17), *eurec artuten doasen sacramentuaren ur santuac* (24), *estatos acusetan, espada escusetan* (33), *datos profanetan* (33).

Nahiz eta arestian aipatutako XVIII eta XIX. mendeko datuek bestelako egoera islatu, badirudi XX. mendean, egoera kontrara aldatu zela, erabat. Azkueren *Erizki-zundi Irukoitza* lanean (Echaide 1984: 346) inesibodun formak baino ez dira ageri Nerbioi ibarrean eta alboko Arratia eta Txorierrri bailaretan. Jon Arretzek, 1980 eta 1990eko hamarkadetan jasoriko datuak eskuan, horrela idatzi zuen: “Basauri aldean, Bizkaiko hainbat lekutan bezala, ZERTARA joan, etorri... esan beharrean, ZERTAN joan, etorri... esaten da. Beraz, kasuotan -TERA barik -TEN erabiltzen da” (1994: 208).

2.3.6. Astigarragaren sermoietan nagusi da bizkaiera zaharrean ere nagusi zen artikuludun *-ena* legez erlatibozko egitura:

diriana legues (3), *egon oi diriana legues* (9), *ecin quendu dodana legues* (11), *beguis icusi ecin dodana legues* (11), *galduta icusi gura dodana legues* (11), *emon joan oi sana legues* (13), *ilic egon dana legues* (17), *dinoiena legues* (17), *vide eguiten ebena legues* (25), *confesadu ebena legues* (33), *ascoc esan daroiana legues* (33), *eracutsi cinduna legues* (56), *eui daroazana legez* (83).

Halere, ondokoak moduko salbuespenak ere badira:

izan oi dan legues (9), *parquetan deusagusan legues* (11), *eutsen legues* (13), *eguin espasendum legues* (24), *eracutsiten deuscun legues* (52), *egon oi dirian legues* (55), *icusten dogun legues* (73).

2.3.7. Baldintza, denbora eta kausazko perpausetako *-z gero* egituraren *ezkero* aldaera erabili zuen, batik bat, basauriarrak:

estauquen esquero animu ta espirituric aimbeste eguiteco (3), *esperantsa daben esquero* (23), *entsun deustasan esquero* (34), *batiatu esquero* (34), *garbitu esquero pecatuac* (29).

Ez dugu *azkero*-rik topatu, eta oso gutxi dira egun Nerbioi haranean lantzean behin entzuten den *azke(i)tino* bezalakoak: *eurec bete asqueitiño agur munduari* (28).

2.3.8. Orobatasuna adierazteko Astigarragak baliatutako forma nagusia *nahiz* izan zen:

nay zure vici gustian barau gogorrian vici izan zaitezela, nay catia ta urquia iduretic dosusela zabiltsela, nay mendi bacarretaco ach-vitartean vici nay izan daguizula (34), *nay maliciaz, nai lotsa ta argaltasunaz* (34), *nay chiquer nay andi, nay pobre nay aberatsac, nay sar nay gaste, guizon nay emacumeac* (83), *nay pensamentus, obras, nay verbas* (85).

Zein oso gutxitan agertzen da, hala nola, *bardin faltetan da emen gueijago esanagas sein guichiagogas* (33) adibideetan.

Basauriarraren sermoietan aurkitu dugu zehar galderetako *-en* atzizkiaren forma indartu bakanen bat: *danents zeurea erretan dagoana* (8).

2.3.9. *-la* da gaur egun Nerbioi ibar iparraldean perpaus osagarrietan aurkitzen dugun atzizki bakarra: “-NA esaldi osagarrien lokarria, Bizkaiko beste leku askotan ez

bezala, ez da erabiltzen Basauri aldeko euskaraz. Nahiz eta esaldi menperatuko ekin-tza hiztunarentzat jakinekoa izan edo ziurtasuna adierazi, -LA lokarria erabiltzen da” (Arretxe 1994: 199). Astigarragaren sermoietan aurkitu dugu -na formarik, baina aski eskasak dira: *ondo equien onec gure zorionac eriotsiagac igaroco jacasana eta ondo-ren betico zorigaistoco izan biarco ebena* (9).

2.3.10. Erlatibozko perpausetan, Euskaltzaindiaren bidetik (1999: 174), bi per-paus erlatibo bereiziko ditugu: arruntak eta posposatuak. Lehenengoei dagokienez, aipatzekoa da Astigarragaren sermoietan -(e/i)ko dela agertzen den forma ia bakarra:

confesoriac aguinduco gaucia (3), *berari eguineco pecatuen anditasunac* (9), *suguiac ja-neco miñac* (9), *errijari biralduco oguijac* (13), *ceruan eguineco castigu bildurgarrian* (22), *caru urtenico pecatua* (23), *zuc eguiñeco pecatu andiagatic* (25), *zuri eta niri ipi-nico neurria* (28), *Jangoicoac ipinico neurria bete* (28), *zure Aitari eguiñeco desobediencia* (28), *gu osatuteco ifinico osagarri edo medicinaric onenac* (29), *Elexiari emoneco baño beste bidetic* (34), *guizonari ipiñico zauriac osatuteco* (66), *Jangoicoac ifinico tri-butu bat* (76), *bere contra ifinico castiguetatic* (79).

Erlatibozko posposatuetan galdetzaileen gainean eraikitako egiturak dira aipatzekoak:

ZEIN / ZEINTZUK: *Patriarca ta Profeta Santuac, seintsuc izan cirian conporta batsuc legues, nondi Jangoicoac biralduten eutsesan mundutarray bere Verba Santuaren urac euren gachetatic* (13), *suen min madaricatuac, seitsuecas ainbeste gach munduan eguin senduen* (18), *negarrac, señsuec ez cirian besteric laño santu batsuc* (58), *devocino bat, sein dan nire sermoyaren lana* (83).

NOR: *obetsat euquittia Diabr[u]a, nor serbietara joan dan* (17), *mundu gustija argui-tasunes jantsi eta bañetan dabena, noren claridadiac igoten dau Cerubetaguño* (20).

NON: *conporta batsuc legues, nondi Jangoicoac biralduten eutsesan mundutarray bere Verba Santuaren urac euren gachetatic* (13), *non egon biarco daben* (18), *conbersasino desonestuetara, non consentimintu loy, tocamintu eta ainbeste indecencijegas ilten dosun seura arimia* (21), *non peligrua dan ciertua* (34).

NOIZ: *Siquengo errijan araguija ebagui eudenic irugarren egunian, nos egosan Si-quendarrac minic andijenagas esin erreparauric* (17), *Gueitu dautsu chistu amoroso ba-tegas Pastore Divinuc legues, nos seuc ifniten isen dosusen tapauric belarrijec* (36), *Eta denpora onetan, nos gueijen egosan erretan euren bijotsac Jangoicoen amorien* (39).

NOLA: *Gura isanic guri iracatsi Jaquintsuac nola isan biar dogun* (29).

2.3.11. Kontzesio-perpausetan *arren* nahiz *arrik* berriagoa baliatu zituen Astiga-rragak. Bietan lehenengo da nagusi, dena dela:

ceura pecatuac ondo confesadu arric (29), *esautu arric Berac gugaitic eguin dituen obra batsuec* (29), *ustenduric euquiarren, esta ardura* (30), *sen arric bildurgarrija* (37), *sartur-ric egon arren* (37), *lapurretan eguin arren* (37).

2.3.12. Aurreko azpiataltxoan aipatutako *arren* nahiz *arrik* formen gainean eraiki zituen basauriarrak helburuzko perpausetan baliaturiko -*tarren*-, -*tearren*-, -*tarrik* eta -*tearrik* atzizkiak:

-TARREN:⁴¹ *gustija baten esatarren* (13), *verba baten esatarren* (18), *gauza oquerrecoa aguindutarren* (37).

⁴¹ «Se trata de un sintagma nominal sin determinante que recibe el elemento desinencial -rren» (Iri-goyen 1978: 459).

-TEARREN: *artu esetiarrren* (8), *ecartearren* (8), *jarraitutiarren* (11), *pecatuari jarraitutiarren* (13), *jaquitiarren* (13), *urteitarrren* (13), *entsutiarren* (13), *erositarrren* (13), *emon esetiarrren* (22), *gustu ciquin bat bere araguijan emotiarren* (79), *gozamenian sartutiarren* (85).

-TARRIK: *es suec ofendietarric* (8), *seme bat bera libretarric* (17), *es ondo aitutarric* (21), *libretarric pecaturic* (21), *aurrera eroatarric* (75).

-TEARRIK: *ecandua quendutearric* (3), *igarotiarrric* (8), *batutiarric* (8), *loitu esetiarric* (8), *ordu bat euquitiarrric* (9), *agoninatic libretearric* (11), *onelango contuac atera esetiarric* (17).

Horiekin batera, helburuzko perpausetan badira beste marka batzuk ere:

-ZEIN (kasu gutxitan): *Aste Santu onetan pecatuen sepulturaric, beguira oster a eurerata biortu sein zaitesan* (17), *Estaigusen, bada, apartadu edo quendu gueura veguija[c] isar eder onetarric, galduac isen sein gaitesan* (20), *pecatu bat aurrera eguiten zein beragas eurija beteric eriotsiac artu ta galdu etsitian* (23).

-(E)N AMODIOZ (are gutxiagotan): *es ditut esaten aurrecoac galdu ditesen amodios* (8).

2.3.13. Sarria etxebarritarak zerabilen [subjuntibozko adizkia + *-tzat*] egitura (Zuloaga 2010) gutxitan ageri da Astigarragaren sermoietan: *parcatu daguijontsat* (22), *ausocoac icusi daije[n]tsat* (30), *obetuago izan ditesenentsat* (56).

2.3.14. Astigarragak kausazko perpausetako *zerren* aurrekaria baztertu egin zuela ematen du, horrekin eraikitako oso adibide gutxi aurkitu baititugu: *ceren ez dan erraz* (8). *Zergatik ze-*rekin eraikitakoak, aitzitik, askoz ere ugariagoak dira:

Cergatic ce Jangoicoaren verbia Cerutico inots ta euri santua da (13), *segaitic se asiten iten badautso* (17), *sergaitic se, oguei escudoac gueitu edo asijago eguiten dau pecatuaren malicija ostu cituenian* (33).

2.3.15. Konparazio-perpausak eraikitzeke Astigarragak baliauriko elementu eta egituretarik hiru baino ez ditugu hemen aipatuko, gaur egun Basauri aldean ez baitira erabiltzen:

BAIZEN: *au es da araco zure jantzian jauici san chinguerra baixen* (8), *verbia da paciencia baixen arma gueijago bagaric* (13), *etsan izan besteric espada afrenta, burlia ta eriotsia baixen* (13), *bestiac baxen trasa obea* (22), *egarri dirianian ura edaten daben baixen gozo* (25), *zu baixen argala* (34), *niri amar baizen es* (37), *a baxen errestasunagas* (37).

ZEINDA: *alan testiguac examinatan, ceinda presoari entsuten* (9), *señda dauquen Jaungoicoac Cerutic biralduten deutsuenac* (13), *ariman aimbeste lodituten seinde beste asco* (24), *Beste onembeste ceñda are[e]y zuri jaso leiquezu* (28), *iraun ereiten deusala gura arimiaren vicitsiari seinde Lurreco oguijac gure gorputseri* (29), *esta ain gacha seinde eurai derechoen* (33), *estala ain gogor ta garratsa seinda ascoc uste edo pensauco dozuen* (33), *alan emen seinda Zeruan* (85), *estira ain onac izango seinda Obispo Pergamo-coa* (85).

HAIN... ZEINDA: *alan compesoriaren aldetic, ceñda subenetic* (34), *basara ain sorionecoa seinda estozun galdu Bautismu Santuan artu sendun gracia* (37), *es dala Jangoicoa ain garrats eracutsi beste pecatuen contra, ceinda Seigarrengoan contra* (79), *es dau secula bere Justicijaren espacia atera ain erruqui guichigas, ceinda luxuriosoan contra* (79).

2.3.16. Egun Nerbioi ibarrean badira sintaxi-egitura batzuk non gaztelaniatiko hitzak sistematikoki erabiltzen baitira (ik. Arretxe 1994: 183 eta hh.) Bada, horrela-

koak oso gutxi dira Astigarragaren sermoietan, baina, lantzean behin, baten bat itzuri zitzaion. Ondoko kontzesio-perpausak hautatu ditugu esandakoaren erakusgarri:

elduco liteques, aunque belu (18), *haunque esan dodan estagoala obligacinoric* (33), *haunque dan eguija* (33), *haunque eguija guichi goraberac beragan artu ed[o] encerretan dauen guichi edo gueijago* (33).

2.4. Astigarragaren sermoietarik hiztegi aski luze eta aberatsa egin liteke, zalan-tzarik gabe. Etxebarriak eta Apraizek egina dute berrogeita hamar bat orrialde hartzen dituen, esaterako. Lan honen helburuetarako, baina, luzeegi joko luke hitzak zerrendatzen hasteak, eta ez liguke bilatzen dugun osotasun-ikuspegia lortzen lagunduko. Hori dela eta, sermoiak irakurri ahala atentzioa eman diguten hitzak multzokatu ditugu; lan osoan erabiltzen ari garen ikuspuntu historiko eta dialektologikoaren araberrako multzokatzea izan da, noski. Bestela esanda, egilea literatur tradizio batean kokatzen dutelako, tradizio horrekiko haustura nabarmentzen dutelako, egun galdurik edo iharturik dauden hitzak direlako hautatu ditugu hemen hizpide izango ditugun hitzak eta hitz-multzoak.

2.6.1. Lehenengo eta behin, esan gabe doa Juan Ignazio Astigarraga literatur bizkaieraren tradizioan kokatzen dela: bizkaierazko sermoi batzuetan beste euskalki batzuetako hitzak sartu zituen arren, Bizkaiko tradizio zaharrarekin (*RS* bildumako edo Mikoletaren testigantzekin, esaterako) nahiz klasikoarekin (xviii. mende amaiera eta xix.ekoarekin) uztartzen duten berbak eta aldaerak dira nagusi: *aide*, *aitobe*, *aratu* 'harakatu', *artez*, *be(h)aztun*, *buztarri*, *damuari*, *ekandu*, *erkindu*, *etxi*, *exetu* 'isiotu', *inontz*, *irato*, *karra egin* 'korrika egin', *krusulu*, 'kriseilu', *le(ge)z*, *mun egin*, *otsein*, *patari*, *peliburu* 'peligro', *sarraiera* 'sarrera', *sunda*, *tanga*, *urregorri*, *zantzo bezalakoz* ari gara.

Horien guztien artean badira, noski, oraindik ere Bizkaiko mendebaleko hizkeretan sarri edo sistematikoki entzuten direnak. Hor daude *anaje*, *brimille* 'bi mila', *elestun* 'eraztun' (Markina aldean ere entzuna dugu), *gei* 'dei', *gei egin* 'dei egin', *(h)amaka*, *kalle*, *karra egin* 'korrika egin', *ulle* 'ile' eta *uzen* 'izen', kasurako.

2.6.2. Era berean, Astigarragagan eta Bizente Sarriaren sermoietan bizirik egoniko hitz eta aldaera batzuk galduta daude egun. *Berandu* da Nerbioi haranaren iparraldean erabiltzen den hitza, baina basauriarraren eta etxebarritarraren sermoietan *belu* ere agertzen da, bai eta Mikoletaren hiztegitxoan ere, kasurako. Aipatutako haraneko hegoaldean baino ez dugu entzun, Arrankudiagan, non *berandu* ere ezaguna baita. Beste adibide bat ematearren: Basauri aldean *aitite* eta *abuelo* erabiltzen dira, baina Mikoletaren hiztegian eta Sarriaren eta Astigarragaren sermoietan *ayta-obeá* eta *aitobe* agertzen dira.⁴²

Aurrekoak baino eremu askoz ere zabalagoak dira *abere*, *arrain*, *arratsalde*, *artalde* edo *artzain* hitzak. Astigarragaren idatzietan agertu, agertzen dira, baina gaur egun *ganadu* edo *pizti*, *arraste(g)i*, *errebeñu* edo *tegi* eta *pastore* erabiltzen dira Basauri aldean, hurrenez hurren, aurrekoen ordeez.

⁴² Jon Arretzek hitzaren inguruko testigantza polita jaso zuen Kalixta Madariaga zenaren (83 urte 1994an) ahotik (etnotestua da): «Guk olan a aittaitte oiñ esaten du, baie len es, len amandre t'aittue. Guk olan esaten geintzen, guk olan geittuten geintzen, amama t'aittaitte es geintzesan geittuten gurok. Eta aman a Samudiyon, aman a erriyen es, angoari es. Begittuixu, emekoari esaten geintzen aittue t'amandrie, eta angoari esaten geintzen amama et'aittaitte.» (Arretxe 1994: 310).

2.6.3. Azkuek xx. mendea esnetan zegoela argitaratutako hiztegi mardula tresna aski baliagarria izan daiteke garai ezberdinetako testigantzak eta berorien hedadura argitze aldera. Alabaina, ez dakigu zergatik, baina hutsune nabarmenak aurkitu ditugu Arrigorriagako azpieuskalkiari lotutako hitzetan. Etxebarriko Bizente Sarriaren hiztegia aztertzerakoan (cf. Zuloaga 2010) aurkitutako hutsuneak errepikatu eta are nabarmenago egin zaizkigu Astigarragaren lexikoa Azkueren hiztegian bilatzera-koan;⁴³ izan ere, lekeitiarraren hiztegian hainbat dira Arrigorriagako azpieuskalkian sailkaturik egon ez, baina Sarria eta Astigarragaren testuetan agertzeaz gain, oraindik orain bizirik eta arruntak diren hitzak: *embra*, *artez* edo *isiotu* izan daitezke horren adibide. Ez dakigu lehenengo euskaltzainburuak zer nolako arazoak izan zitzakeen Nerbioi haran iparraldean datuak jasotzeko (berriemaile-urritasuna, beharbada?), baina hainbat hutsune aski nabarmenak dira.

Kasu batzuetan, izan liteke xix. mende amaiera eta xx.aren hasierarako hitza desagertuta egon izana, nahiz eta inguruko testu zaharretan agertu. Aipaturiko *belu* izan liteke horren adibide: *RS* bilduman, Mikoletaren hiztegian eta Sarriaren eta Astigarragaren sermoietan agertzen da. Azkueren hiztegiak, baina, Arratia, Gernika, Markina, Orozko eta Plentziako hizkeretan kokatzen du. Izan liteke, esan bezala, 1900 ingururako hitza iharturik edo desagerturik egotea Nerbioi haran iparraldean, egun ere ez baita erabiltzen.

Beste hitz batzuekin, baina, ezin esan dezakegu gauza bera, testu zaharretan nahiz gaur egun aurkitzen baititugu. *Exetu* Arratian eta Orozkon kokatu zuen Azkuek, baina Nerbioi haran iparraldean oraindik erabiltzen da. *Artez* Arratiako, Gernikako eta Orozkoko hizkeretan jaso zuen lekeitiarrak, eta ez Arrigorriaga aldekoan, nahiz eta oraindik orain sistematikoki erabiltzen den. Nabarmenagoa da *anaia* hitzaren *anaje* aldaera: Bizkaiko mendebaleko testigantza zaharrenetan agertzen da (*RS* bilduma eta Mikoleta) eta oraindik ere mendebal horretan guztian erabiltzen da, Gextotik Orozkora, Nerbioi ibar, Arratia eta Zeberio guztia barne (gutxienez). Azkuek, baina, Plentzia eta Orozkoko hizkeretan baino ez zuen kokatu.

2.6.4. Lan honetan baten baino gehiagotan aipatu ditugu ondorioetan berreskuratutako ditugun zenbait ideia, hala nola, basauriara gizon ikasia zela euskara kontuetan ere; herrikoaz gain, beste eredu batzuk eta, are gehiago, beste euskalki batzuk ere ezagutzen zituela badakigu, eta hori lexikoan ere islatzen da. Bada zalantzak sortzen dizkigun hitz-sorta zabal bat. *Dei egin / gei egin* edo *etxe / etse* bezalako bikoteez ari gara. Lehenengo bikoteari dagokionez, aldaera bi horien erabileraren oinarrian beste euskalki edo forma jasoagoen ezagutza dagoelakoan gaude. Izan ere, *gei emon* aldaera, esaterako, zaharra da mendebalean (Mikoletak dakar). *Etxe* eta *etse*-ren arteko alternantziak zalantza handiagoak sorrarazten dizkigu, Sarriaren izkribuetan ere biak ageri baitira. Nahiz eta gaur egun bigarrena erabili, izan liteke, izan, xix. mende hasieran biak egotea bizirik.

⁴³ Xabier Altzibar ere konturatu zen egoeraz Sarriaren gaineko artikulua labur batean: «Ondoan ezarriko dugun zerrendako hitz asko Azkueren hiztegian Arratia-Txorierri-Orozkokotzat jotzen dira» (1993: 377).

3. Ondorioak

3.1. Lan honetan esan ditugunak eta hasierako asmoa gogoan hartuta, Juan Ignazio Astigarragaren sermoietako hizkera Basauriko euskara zenentz erabakitzea da gure xedea eta, horretarako, Nerbioi ibar iparraldeko hizkera mugatzen edo definitzen duten ezaugarriak zerrendatzea ezinbestekoa dugu. Arestian erabilitako Jon Arretxeren hitzak hona ekarririk,

Basauri eta orokorrean Nerbioi haraneko hizkera⁴⁴ ingurukoetatik gehien bereizten duen puntua fenomeno fonetiko da, batez ere inflexio bokalikoa eta bustidura. Izan ere, gure herrian hain ugari diren Arratiar, Zeberioztar, Orozkoar, Larrabetzutar eta abarren «Semea», «Alabea», «Egie», «Ardie» eta horrelakoak nahikoa desberdinak dira gure «Semie», «Alabie», «Egiye» eta «Ardiye»-rekin konparatuz eta beste horrenbeste gertatzen da euren «Aite», «Bildurre», «Biturie»... gure «Aitte», «Bildurre», «Bitturie»-rekin konparatuz gero (1994: 41).

Ezin esan genezake basauriarra oker aritu zenik, egia baita aipatutako ezaugarriek Basauriko euskara Galdakao, Zeberio, Lezama edo Orozkokotik bereizten dutela. Alabaina, ezaugarrien konbinaketa hori labur geratzen delakoan gaude: egia da, bai, aipatutako bereizketa egiten dutela ezaugarriok, baina ezin esan genezake horiek Basauri aldeko euskara definitzen dutenik. Izan ere, Bizkaian bertan, Gernika, Markina edo Durango aldean aurkitzen dugun konbinaketa da aipatutakoa. Hori horrela, ezaugarri gehiago hartu beharko ditugu kontuan, harik eta Basauri aldean bakarrik, eta gutxieneko sistematikotasun-maila batez, ageri diren ezaugarriak aurkitu arte. Ondokoak proposatzen ditugu guk geuk, bada:

- Bokal batzeetan *-ie* eta *-oa* formak eta *i* bokalardiaren ostean *dx* epentetikoa.
- Asimilazio bidezko bustidura automatiko zabala: *iñ*, *iñdd*, *itt*, *intt*, *ill*, *illdd*, *ix* eta abar.
- Soziatibo singularrean *-gaz* eta pluralean *-(a)kaz* atzizkiak.
- Muga adlatiboan *-giño* eta *-ragiño* atzizkiak.
- Hurbiltze-adlatiboan *-rantza* atzizkia.
- Bigarren eta hirugarren graduko erakusleak: *(h)on(e)ik* eta *(h)orr(e)ik*.
- Aditz-itzenean *-tuten* (*-duten*), *-etan* eta *-ten* formak; *-tzen* oso urria da eta *-tzean* ez da erabiltzen.
- **edun* erroko hirugarren *-de* pluralgilea (eta bertarik eratorritako formak) sistematikoki.
- Aldaera-lexiko zenbait: *anaje* ‘anaia’, *(h)amaka* ‘hamaika’, *gei* ‘dei’, *gedar* ‘deadar’, *sugete* ‘sugate’, ‘sukalde’, *ulle* ‘ile’, *urteiñ* ‘irten’ eta abar.

Salbuespenen bat albuespen (bustidura automatikoa, kasurako), gainerako ezaugarri horiek (edo euren forma aurrekariak, hala nola, *-ia* disimilazioetan) aurkitzen ditugu Sarriak herriko euskaratik hurbilen idatzitako sermoietan, Uriarteren Arrigorriagako dotrinaren itzulpenean, Azkueren *Erizkizundi Irukoitza* laneko datuetan, Jon Arretxeren 1994an argitaratutako doktorego-tesian eta guk geuk azken urteotan bilduriko datuetan. Ezaugarriok dira, hortaz, Astigarragaren bere inguruko euskara-

⁴⁴ Nerbioi haran iparraldeko hizkera, zehaztuko genuke guk geuk, hegoaldekoa (Orozko, Arrankudiaga aldekoa, behintzat) ezberdintzat baitauekagu.

rekiko fidelotasuna neurtzeko baliatu ditugun lanabes nagusiak, eta erkaketa egin osteko emaitza garbia da: oso sermoi gutxitan hurbildu zen Juan Ignazio Astigarraga XIX. mende hasierako Basauriko euskara izan zitekeenera. Aipatutako fidelotasuna irizpidetzat hartuz gero, bi multzotan sailka ditzakegu, *grosso modo*, basauriarraren sermoiak: sorterriko hizkeratik hurbil idatzitakoak alde batetik, eta, nahiz eta ziur aski oinarrian Basauri aldeko euskara hori egon, bestelako eredu edo joera bat erakusten dutenak, beste aldetik.

Lehenengo multzoan dakusaguz 17,⁴⁵ 18, 29 edo 36. sermoiak. Horrek ez du esan nahi, sermoi horietan egileak jarrera erabat zurruna izan zuenik, interferentziaren bat ere ikusten baita, baina salbuespen legez.

Bigarren multzoari dagokionez, ezin dugu multzo homogeen batez berbarik egin. Izan ere, herriko euskararekiko hurbiltze eta aldentze-maila ez da beti bera. Badira sermoiak non aurreko zerrendako ezaugarri gehienak agertzen baitira, bai eta **edun* erroko hirugarren pertsonako adizkietan *dabe* eta *eben* ere. Badira beste batzuk non *i* bokalerdiaren osteko <dx> epentesia ez baita ageri. Eta badira, era berean, sermoiak non **edun* erroko *dabe* eta *eben* erakoak agertzeaz gain, epentesi horren arrastorik ez dagoen eta gipuzkerazko forma batzuk agertzen diren (-*kin* sozietibokoa, *nere* edutezko izenordeetan, *det*-en bat eta abar).

Zati handi bat aurreratu dugun arren, ez da soberan izango guk Astigarragak darabiltzan eta Nerbioi haran iparraldeko nahiz hegoaldeko hizkeretan arrotzat ditugun ezaugarrien zerrendatze txiki bat egitea. Alde batetik, *i* bokalerdiaren osteko <dx> epentetikoa ez agertzea eta, aditzaren morfologian, **edun* erroko hirugarren pertsonako adizkietan *dabe* eta *eben* erakoak agertzea erabakigarritzat jo dugu. Horiekin batera, eta ez dirudi kasualitatea denik Sarriaren sermoietan ere horrela gertatzen baitzen (Zuloaga 2010), aipatzekoa da erabilera (eta erabilera-falta) horiek agertzen diren sermoietan ablatiboko -*tik* atzizkia hainbeste ugaritzen dela non -*rik* (herriko hizkeran idatzita daudela uste dugun sermoietan nagusi da) salbuespen bihurtzen baita, ia, eta erakusleetan (*h*)*oneek*, (*h*)*onek* eta (*h*)*orreek*, (*h*)*orrek* nagusitzen zaizkiela (*h*)*oneik* eta (*h*)*orreik* formei.

Hori guztia horrela, argi dago Astigarragak sorterriko hizkeratik aldentzen zen ereduaren bila aritu zela, sermoi gehienetan bere inguruko lokalismoak, guztiak ez badira ere bai batzuk, baztertu eta forma osoago eta / edo orokorragoak baliatzea hobetsi zuela: hor kokatu behar ditugu, hain zuzen ere, aipatutako kontsonante epentetikoa ez erabiltzea edo *dabe* hautatzea **edun* erroko adizkietan.

Ikuspegi eta joera horren eragilea nor izan zen ezin esanenez guztiz ziur: egi-learn beraren hautua izan zitekeen edo garaiko beste autoreren baten eragina. Bigarren hari horretatik tiraka, birritan, gutxienez, esana dugu Astigarragak Pedro Aslarloa eta Juan Mateo Zabala ezagutzeaz gain, bizilagun eta lankide ere izan zituela. Eragileak inon aurkitzekotan, garai hartako bi izen handi horietan aurki ditzakegula koan gaude. Dena dela, ezin esan daiteke Astigarragak Añibarrok bezain zurrin eta argiro jokatu zuenik, ezaugarri batzuetan, behintzat.

⁴⁵ 1816an Nerbioi ibarreko Ugao-Miraballes herrian emana. Dela dela, badirudi predikalekua bere herritik aski hurbil egoteak ez zuela beti baldintzatu hizkera-hautua. Izan ere, urte berean eta herri berean predikaturiko hogeigarren sermoian bestelako ereduia islatzen duten ezaugarriak ere agertzen dira, hala nola, **edun* erroko hirugarren pertsonako adizkietan *dabe*.

3.2. Hizkera dela eta hizpide izan ditugun ezaugarriez gain, ezaugarriok testurazko Astigarragak erabilitako idazkerak ere autore basauriarra idazle jantzia zelako ideia indartu baino ez dute egiten.

Grafia dela eta, zenbait erabileraren atzean egilearen erabaki tinkoak daudela begi-bistakoa da, esaterako; grafiari gagozkiolarik, grafema gutxi erabili zituen elementu fonikoak testuratzeko, ez dago nahasmen handirik, argi dakusagu basauriarrak erabaki bat hartu eta eutsi egiten ziola. Horren erakusle dira, adibidez, txistukari frikari nahiz afrikariak idazterakoan ageri den tinkotasuna: asko jota, bi grafema baliatu zituen sail bakoitzean. Horretaz gain, eta grafiatik irten gabe, *hamalau* bezalako hitzetan hatxe grafikoa agertzeak, kasu bakan batzuetan baino ez bada ere, forma horiek nonbait ikasi zituela islatzen du.

Fonologia mailan aritu zen Astigarraga, ziur aski, herriko (orokorrean) hizkeratik hurbilen. Maila horretan ez beti, baina sermoi gehienetan, mantendu zituen lokalismoen garamatzate hori esatera: *-ia* disimilazioa, *i* bokalardiaren osteko kontsonante epentetikoa, diptongo-murrizketak, eta abar. Kontrakoa pentsatzera garamatza, aitzitik, <g> kontsonantea gordetzea, esate baterako.

Morfologia-elementu batzuk nola testuratu zituen erabakigarria da, bestalde, autoren idazle-jasoaren kontzientzia agerian uzteko. Deklinabidean, aski eskasak dira genitibo-atzizkietako uzkurdurak. Horrekin batera, aitzitik, hirugarren pertsona pluralean ia beti (*h*)*are(e)k* eta ez (*h*)*ae*k edo (*h*)*aik* erabiltzeak edo *egin* aditz laguntzailuetako *-a / -e* oposaketa beharrean gehien-gehienetan *da(g)i-* forma hobesteak egilearen hautuak islatzen dituzte.

Bestalde, *bage* eta *bagarik* erabat nagusi izateak ere eredu-hautaketa egon dela erakusten du. Morfologiatik irten gabe, eratorbidean aipagarria da Astigarragak erabilitako atzizki-aniztasun nahiz kopurua; eta, jakin, badakigu atzizki bidezko eratorbidearen erabilerak literatur hizkeren garatzearekin bat egin duela.

Lexikoa dela eta, azterketa sakonagoa egin artean, Astigarragaren aberastasuna aipatu baino ez dugu egingo: era berean baliatu zituen bere inguruko hitz zaharrak zein XIX. mende hasieran dokumentatzen hasi zirenak, bizkaieraren beste eremu batzuetakoak edo gipuzkeratikoak. *Eta* juntagailuari emaniko trataera dela eta, aipatzeko da basauriarra herriko hizkeratik hurbil egon zela: *eta* eta *ta-z* gain, <n> eta <l> ostean maiz agertzen da *da* ere, hain zuzen.

4. Bibliografia

- Agud, Manuel eta Koldo Mitxelena (arg.), Landuccio, Nicolao [1562], *Dictionarium linguae cantabrigiae*, ASJUren Gehigarriak 3, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia: 361-391. or.
- Altzibar, Xabier, 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak: Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: nortasuna, idazlanak, grafiak*, Bizkaiko Foru-Aldundia: Bilbo.
- , 1993, «1800 aurretxoko euskarazko sermoiak Ameriketara, aita Bizente Sarria frantziskotarrarenak», in *Homenaje a Francisco de Abrisketa. Frantzisko Abrisketari omenaldia*, Eusko Jaurlaritza eta Euskal Herriko Bolibariana Elkartea: Vitoria-Gasteiz.
- Añibarro, Pedro Antonio [1802], 1978, *Escu-liburua*, Hordago: Donostia.
- Arretxe, Jon, 1988, «Arrigorriagako dotrina. J. A. Uriartek itzulitako Astete-ren dotrina», *Euskararen Iker Atalak* 4, 54-96.
- , 1994, *Basauriko euskara*, Basauriko Udala: Basauri.

- Astigarraga, Miguel & Julio Astigarraga, 2004, *Los Astigarraga-Urquiza (siglo XIX)*, Egileen Argitalpen mugatua. Labayru Ikastegiko Euskal Bibliotekako alea erabili dugu.
- Azkue, Resurrección María, 1935, «Evolución de la lengua vasca», *Euskera*, 57-120.
- [1905-1906], 1984, *Diccionario vasco-español-francés*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Camino, Iñaki, 2009, *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*, Elkar: Donostia.
- Castaños, Florentino, 1957, «El genitivo en vizcaíno antiguo», *BAP* 13, 60-69.
- Dogson, Edward Spencer (arg.) [1653], 1897, Mikoleta, Rafael, *Modo breve de aprender la lengua vizcaína*, Francisco de P. Díaz: Sevilla.
- Etxaide, Ana María (arg.) [1925], 1984, Azkue, Resurrección María, *Erikizkizundi Irukoitza*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Etxebarria, Juan Manuel, 1991, *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa*, Ibaizabal: Zornotza.
- Etxebarria, Nagore & Ainara Apraiz, 2005, *Frantziskotarren artxiboak. Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVIII-XX)*, Labayru Ikastegia: Bilbo.
- (arg.), 2007, *Juan Ignazio Astigarraga (1783-1854) Sermoitegia*, Labayru Ikastegia: Bilbo.
- , 2009, *Bizente Sarria (1767-1835). Sermoitegia*, Labayru Ikastegia: Bilbo.
- Euskaltzaindia, 1991-2005, *Euskal gramatika. Lehen urratsak*, 6 liburuki, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Gaminde, Iñaki, 1984-1985, *Aditza bizkaieraz*, 3 liburuki, UEU: Bilbo.
- , 2007, *Bizkaian zehar. Euskararen ikuspegi orokorra*, Mendebalde Kultur Alkartea: Bilbo.
- eta Juan Ramon Garigorta, 1986, «XVIII. mendeko otoitz batzu», *Enseiucarrean* 2, 61-65.
- Irigoyen, Alfonso, 1978, «Canción antigua de amor», *FLV* 30, 459-460.
- Lakarra, Joseba Andoni, 1983, «Oharrak zenbait arkaismoz», *ASJU* 17, 43-68.
- , 1984, «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz», *ASJU* 18, 163-193.
- , 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20, 639-682.
- (arg.), 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta Edizioa*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Mitxelena, Koldo, 1954, «Un catecismo vizcaíno del siglo XVII», *BAP*, 10-1, 85-95.
- [1954], 1988, «Nota sobre algunos pasajes de los *Refranes y Sentencias* de 1596», in *Sobre historia de la lengua vasca*, 2 liburuki, Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia, 792-798.
- , 1959, «Sobre -a en nombres vascos de persona», *Euskera* (bigarren aldía) 4, 5-10.
- [1961], 1990, *Fonética histórica vasca*, *ASJU*ren Gehigarriak 4, Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*, Minotauro: Madrid.
- eta Ibon Sarasola, 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, 16 liburuki, Gero Mensajero: Bilbo.
- Pagola, Rosa Miren, 2002, «Bilboko euskara XVII. mendean: Micoletaren euskaraz ikasteko metodoa», in Arejita, Adolfo, Ana Elejabeitia, Carmen Isasi eta Joan Otaegi (arg.), *Bilbao. El espacio lingüístico. Simposio 700 aniversario / Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao: 101-218.
- et al. (arg.), 1992, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Bizkaiera*. 3 liburuki, Euskal Ikas-kuntzen Institutua-Deustuko Unibertsitatea: Bilbo.
- Salazar, Belene, 2001, *Ugaoko euskara*, Ediciones Beta: Bilbao.
- Sarasola, Ibon, 1997, «Euskal hitz altxorraz», *ASJU* 31, 617-642.

- Solaguren, Zelestino, 2007, *Los franciscanos vasco-cántabros en el siglo XIX. Vicisitudes de nomenclátor bio-bibliográfico*, Arantzazu Editorial Franciscana: Oñati.
- Ulibarri, Koldo, 2008, «Orozkoko euskararen azterketa diakronikorantz hurbiltze bat», *ASJU* 42-1, 191-207.
- , 2009, «*Viva Jesus* dotrinaren azterketa bibliografia materialaren arabera», *ASJU* 43: 1-2 (= R. Etxepare, R. Gómez & J. A. Lakarra arg.), *Beñat Oihartzabali gorazarre*, 861-871.
- Urgell, Blanca, 1985, «Literatur bizkaieraz: Añibarroren esku-liburua», *ASJU* 19, 67-119.
- , 2001, «Sarrera», in Añibarro, Pedro Antonio, *Guerocho guero. Edizio kritikoa*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- , 2006, «Para la historia del sustantivo nominal en vasco», in Lakarra, Joseba Andoni eta José Ignacio Hualde (arg.), *R. L. Trasken Oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia: (= *ASJU* 40: 1/2), 921-948.
- Watkins, Calvert, 1966, «Italo-Celtic Revisited», in Birnbaum, Henrik & Jaan Puhvel (arg.), *Ancient Indo-European Dialects*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles: 29-51.
- Zabala, Juan Mateo, 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaíno*, Ignacio Ramón Baroja: Donostia.
- Zelaieta, Angel (arg.), 1995, *Rafael Mikoletaren era llaburra*, AEK: Bilbo.
- Zuazo, Koldo, 2008, *Euskalkiak, euskararen dialektoak*, Elkar: Donostia.
- Zuloaga, Eneko, 2010, «Nerbioi Ibarreko euskara xvii eta xix. mendeetan: (I) Bizente Sarrriaren bizkaierazko sermoiak», *ASJU* 44/2, 393-435.
- (prestatzen), «Nerbioi ibarreko euskaraz egindako dialektologia-ikerketak (1866-2010)».

RÉFLEXION SUR LA TRADUCTION DANS LES ŒUVRES DE JOSEBA SARRIONANDIA

Aiora Jaka

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Abstract

This article aims to present the reflections on translation of Joseba Sarrionandia, a Basque writer and translator whose translational work remains largely unknown and unanalysed. One of the six members who formed the Pott literary group in the late 1970s, Sarrionandia criticises the narrow view on literature shared by his predecessors, who were wary of translation in their endeavour to keep their language and literature intact, far from any foreign traces. Sarrionandia, on the contrary, tries to appropriate the new literary trends of the European modernism in order to create a new Basque literature based on mixture and cross-cultural exchange. The activity of translation, conceived in centuries as a simple task of reproduction deprived of all creativity, acquires a new dimension in Sarrionandia's works and becomes a key instrument of literary creation. Far from seeking fidelity towards a sacred, unchangeable original, Sarrionandia sees translation as a process of appropriation and rewriting that constantly creates new originals.

Keywords: Joseba Sarrionandia, literary translation, rewriting, manipulation, cultural hybridity.

Résumé

Le présent article a pour but d'exposer les réflexions sur la traduction de Joseba Sarrionandia, écrivain et traducteur basque dont l'œuvre traductionnelle reste considérablement inconnue. Membre de Pott, groupe littéraire ayant existé à la fin des années 1970, Sarrionandia critique le point de vue de ses précurseurs sur la littérature: en voulant garder leur langue et leur littérature intactes, loin de toute trace étrangère, ces derniers se méfiaient de la traduction. Sarrionandia, en revanche, tente de s'approprier les courants littéraires du modernisme européen afin de créer une nouvelle littérature basque à partir du mélange et du métissage. L'activité de la traduction, définie traditionnellement comme une simple tâche de reproduction dépourvue de toute créativité, acquiert une nouvelle dimension dans l'œuvre de Sarrionandia, et elle devient un instrument essentiel pour la création littéraire. Loin de concevoir la traduction comme une activité qui cherche la fidélité envers un original sacré et inchangeable, Sarrionandia la définit comme un processus d'appropriation et de réécriture qui crée constamment de nouveaux originaux.

Mots-clés: Joseba Sarrionandia, traduction littéraire, réécriture, manipulation, hybridité culturelle.

1. Introduction*

Joseba Sarrionandia est un écrivain et traducteur basque très prolifique qui figure parmi les auteurs les plus lus chez les lecteurs basques de tous âges. Ayant gagné plusieurs prix littéraires dans les catégories poésie, conte, roman et essai, son œuvre a été étudiée par bon nombre de chercheurs du domaine de la littérature. Toutefois, malgré l'attention que lui ont témoignée les critiques littéraires, on a très peu analysé son travail traductologique. Bien que sa production littéraire comprenne plusieurs traductions, celles-ci n'ont pas été l'objet d'analyses minutieuses, et les observations et constatations sur la traduction que Sarrionandia a exposées dans ses divers articles, essais et préfaces n'ont pas reçu l'attention qu'elles méritent. C'est pour cela que nous avons décidé de réunir dans cet article tous les passages de l'œuvre de Sarrionandia où celui-ci aborde la traduction, afin de faire connaître sa vision sur cette activité qui, définie traditionnellement comme une simple tâche de reproduction dépourvue de toute créativité, acquiert dans l'œuvre de Sarrionandia une position primordiale dans la création littéraire.

À titre d'introduction, et avant de présenter ces textes sur la traduction, nous fournirons quelques informations biographiques sur Joseba Sarrionandia ainsi que sur le groupe littéraire Pott dont il faisait partie, et nous ébaucherons quelques traits caractéristiques de la situation de la langue et de la littérature basques à la fin des années 1970, lorsque Sarrionandia a entamé sa carrière littéraire.

2. Sarrionandia et le groupe Pott

Joseba Sarrionandia est né à Iurreta (Biscaye) en 1958. Il a donc connu depuis son enfance la répression et les interdictions du régime totalitaire de Franco. La dictature (1939-1975) ayant interdit toute publication en basque, beaucoup d'écrivains et gens de culture ont dû s'exiler afin de pouvoir poursuivre leur projet de promotion de la culture basque. Pendant cette période, la littérature basque a connu une période anémique. Par conséquent, à la mort de Franco (1975), la littérature basque se trouvait dans une impasse. Bien qu'on commençât à promulguer de nouvelles lois visant à promouvoir la production de livres en basque, la production littéraire était encore très faible, tant en quantité qu'en qualité, car cette production tirait son origine du cœur du catholicisme et d'un nationalisme aveugle. Ayant dû résister aux efforts d'assimilation d'une culture plus puissante, les écrivains basques tentaient encore de garder leur langue et leur littérature intactes, éloignées de toute trace étrangère et liées aux valeurs traditionnelles basques: la langue basque, la religion catholique et le milieu rural (Azkorbebeitia 1998).

* Ce travail a été effectué dans le cadre du projet de recherche «*Monumenta linguae Vasconum (III): crítica textual, lexicografía histórica e historia de la lengua vasca*» (FFI2008-04516) dirigé par Joseba A. Lakarra et financé par le Ministère de science et innovation d'Espagne, et il fait partie des travaux du groupe de recherche consolidé «*Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada*» (GIC 07/89-IT-473-07) financé par le Gouvernement basque, ainsi que de l'Unité de formation et recherche UFI11/14 («*Hizkuntzalaritza Teorikoa eta Diakronikoa: Gramatika Unibertatsala, Hizkuntza In-doeuroparrak eta Euskara*») de l'Université du Pays basque.

C'est dans ce contexte de fermeture culturelle que Joseba Sarrionandia commence à s'intéresser à la littérature. À la fin des années 1970, pendant qu'il étudie la philologie basque à Bilbao, il commence à écrire sur la littérature et le cinéma dans plusieurs revues basques. Il fait partie du groupe littéraire Pott fondé à Bilbao en 1977 avec Bernardo Atxaga, Ruper Ordorika, Manu Ertzilla, Jon Juaristi et Joxemari Iturralde. Ces jeunes écrivains forment un groupe innovateur et avant-gardiste qui vise à contester la vision de la littérature de leurs précurseurs: ils veulent s'approprier les courants littéraires du modernisme européen afin de créer une nouvelle littérature basque à partir du mélange et du métissage (Kortazar 2003). Le groupe Pott publie une revue littéraire du même nom dès sa première année. C'est au cours des trois années d'existence de cette revue que Sarrionandia publiera plusieurs de ses premiers textes et traductions. En 1980, à l'âge de 22 ans, Sarrionandia est arrêté par la police espagnole pour son appartenance à ETA, le groupe armé indépendantiste basque, et condamné à 28 ans de prison. Toutefois, après cinq ans d'incarcération, il réussit à s'évader de prison à la suite d'un concert, caché dans un des haut-parleurs. Depuis lors, il vit en clandestinité. Il n'a pourtant pas cessé d'écrire, et il continue à produire des œuvres littéraires qui sont non seulement très bien accueillies par le public, mais qui lui ont aussi valu de nombreux prix littéraires.

Dans les lignes qui suivent, nous étudierons cinq textes où Sarrionandia traite la question de la traduction. Par souci de chronologie, nous commencerons par le texte le plus ancien, un article de 1978 intitulé «Itzulpena eta traizioaren praktika» [La traduction et la pratique de la trahison] publié dans la revue *Pott*.

3. «Itzulpena eta traizioaren praktika» [La traduction et la pratique de la trahison] (1978)

Nous ne pouvons pas certifier que cet article apparu dans le troisième numéro de la revue *Pott* ait été écrit par Sarrionandia, étant donné qu'il est signé du pseudonyme «Pottugaleta». Toutefois, étant donné que Sarrionandia faisait partie de ce groupe littéraire et considérant l'influence que les préoccupations et les idées littéraires partagées par le groupe ont exercée sur son œuvre, nous avons jugé légitime de présenter cet article en tant que sien, du moins en partie. Nous estimons que les idées présentées dans cet article nous aideront à mieux comprendre la conception de la littérature et de la traduction chez Sarrionandia.

Le texte, rédigé sur le ton provocateur et ironique qui caractérise le groupe, constitue une critique mordante contre ces écrivains et traducteurs basques qui, durant les dernières décennies du Franquisme, s'acharnaient à garder intactes la langue et la littérature basques. Les accusations acerbes que les membres du groupe Pott font dans cet article mettent en lumière les contradictions de la conception traditionnelle de la traduction. La première chose qu'ils dénoncent est la pénurie de traductions vers le basque:

L'époque des traductions est-elle finie dans la littérature basque? Entre 1968 et 1973, cinq ou six œuvres traduites ont été publiées. Et depuis, quelques maisons d'édition ont disparu, d'autres se sont créées, les deux poètes présentables qui nous

restaient sont morts, d'autres sont apparus, mais ni les uns ni les autres n'ont osé publier des traductions*.

* En fait, une œuvre a été traduite: «UN OLLO DE VIDRIO» DE CASTELAO, traduit par K. IZAGIRRE (KRISTALEZCO BEGIA. Kriselu, 1976).

(Pott 1978: 27, notre traduction)¹

La raison de cette carence, selon les membres de Pott, serait la façon réactionnaire des critiques littéraires basques de comprendre la littérature et la traduction. En fait, la traduction n'est pas très bien vue au Pays basque, elle est considérée comme une activité mécanique qui n'a qu'une fonction secondaire à côté de l'activité de premier ordre qu'est la littérature:

La traduction, en tant que genre littéraire, est mal vue de ce temps-ci. Son abondance, plus encore si elle est accompagnée par la carence d'une littérature originale, est perçue comme un symptôme de faiblesse culturelle par nos sociologues littéraires (Pott 1978: 27, n. t.).

Le problème qui s'occulte derrière tout cela est, selon le groupe Pott, que la littérature a toujours été définie comme une chose fermée et sacrée au Pays basque, comme un outil indispensable pour maintenir propre l'identité basque, loin des contaminations des langues et cultures étrangères:

Car la Littérature est devenue la fille vierge de la maison, la demoiselle immaculée qui garde l'honneur de la famille dans l'entrejambe, ou, si vous préférez, notre Nous, le dernier Masque qui nous fait garder la vile illusion de notre identité collective, le déguisement qui incarne le mythe de l'identité populaire (Pott 1978: 27, n. t.).

Le groupe Pott critiquera durement cette définition fermée de la littérature, cette vision conservatrice qui méprise l'interaction entre les langues, les littératures et les cultures, d'une façon très similaire aux différentes théories de la traduction qui commençaient à émerger en Europe dans les années 1970: les traductologues qui s'étaient approprié les apports des études culturelles, par exemple, avaient commencé à critiquer les théories qui définissaient les cultures comme des ensembles de coutumes cohérents et homogènes, tout en rappelant que chaque culture est un processus dynamique qui se modifie continuellement grâce aux interactions entre différentes communautés et traditions. Les théories postcoloniales, de leur côté, commençaient à démontrer que les littératures postcoloniales se développent grâce aux relations d'ouverture entre les littératures des colonisateurs et des colonisés, et que toutes les littératures sont forcément plurielles et hybrides.

C'est justement cette idée que le groupe Pott prétend transmettre dans cet article. Contre l'idée d'une littérature homogène et fermée, il souligne «la valeur révolutionnaire de la littérature»:

¹ Nous avons traduit en français toutes les citations écrites originellement en basque. C'est le cas pour toutes les citations de Sarrionandía, toutes les citations du groupe Pott (sauf les passages en espagnol tirés d'autres ouvrages, que nous n'avons pas traduits), et les citations d'autres écrivains basques. Dorénavant, nous signalerons nos traductions par l'abréviation «n. t.».

De là sa valeur révolutionnaire: chaque poème garde les cendres du Paradis antérieur à l'Histoire et au Travail (Pott 1978: 27, n. t.).

Malheureusement —continue le groupe Pott dans cet article—, la plupart des critiques, politiciens, écrivains et philosophes basques prônent un discours tout à fait différent, méprisant et même considérant préjudiciable le recours aux traductions:

Voici l'argument qui se cache à la base : un peuple, s'il veut exister en tant que nation, a besoin de sa propre langue distincte ainsi que d'une littérature vernaculaire pour garantir la vivacité de la langue. Dans une telle littérature, les traductions sont de trop (Pott 1978: 28, n. t.).

Le groupe Pott, par contre, estime que les traductions ne sont pas seulement nécessaires, mais aussi inévitables. C'est-à-dire que même les littératures dites «originales» ou «nationales» sont en fait composées de traductions, ou, du moins, contaminées par les influences reçues des littératures et des traditions qui les entourent. En empruntant les mots de Juan Goytisolo, les membres de Pott défendent que l'évolution de chaque littérature est possible grâce aux relations et interactions avec les autres littératures:

“Un análisis, incluso superficial, de la historia literaria nos muestra sin lugar a dudas que el impulso motor de su evolución lo constituye ante todo la interacción e influencia de unas obras sobre otras. Sería ocioso recordar que toda creación artística se produce en un ámbito cultural ya atestado de obras cuya existencia reitera, modifica o niega...”, nous rappelle Juan Goytisolo. Ce besoin d'un milieu littéraire ne respecte pas les frontières linguistiques et nationales, bien sûr, et s'il n'y a pas de pain à la maison, il frappera à la porte du voisin (Pott 1978: 28, n. t.).

Et ils citent en exemple plusieurs œuvres de l'histoire de la littérature basque, remettant en question leur originalité et signalant leurs liens avec d'autres œuvres des littératures voisines:

Cela a été le cas de la littérature basque, même de celle dite classique: Julio de Urquijo a signalé des coïncidences étonnantes entre «Gero» [œuvre de littérature ascétique écrite en basque par Axular en 1643] et «Guía de Pecadores» de Fray Luis de Granada. «Onsa Hilceco Vidia» de Tartas [écrivain basque du xviie siècle] n'était qu'une version tardive d'un best-seller du xve siècle... Et quelque chose de similaire arrive dans le domaine de la paralittérature: les thèmes du théâtre pastoral de la Soule (les quatre fils d'Aymon, le diable Robert, Charlemagne et les douze pairs, etc.), Saint-Agathe de Catane et Geneviève de Brabant forment une partie importante du trésor commun de la littérature populaire européenne (Pott 1978: 28, n. t.).

Et cela arrive non seulement dans la littérature basque, mais dans toutes les littératures:

Mais tout cela ne veut pas dire que la littérature basque constitue un cas rare et honteux dans le contexte européen. Tout au contraire, toutes les «littératures nationales» sont en dette les unes envers les autres; pour mieux dire, ce sont des plantes enracinées dans un même berceau: la tradition européenne (Pott 1978: 28, n. t.).

Arrivés à ce point, et avant de continuer avec les idées exprimées par le groupe Pott dans cet article, nous estimons convenable d'intercaler ici les opinions énoncées

par Sarrionandia à propos de cette interaction entre les traditions. Dans l'essai *Ni ez naiz hemengo* [Je ne suis pas d'ici] publié en 1985, par exemple, se trouve un article assez intéressant intitulé «Tradizioa eta sinkretismoa» [Tradition et syncrétisme]. En rappelant que la culture d'aujourd'hui se caractérise par le syncrétisme («le syncrétisme, c'est-à-dire, le mélange des traditions»), Sarrionandia souligne la nature hétérogène, dynamique et ouverte de la tradition et la littérature basques :

En plus de notre tradition basque, nous sommes héritiers de la tradition universelle. Notre tradition est celle des «bertsolaris»,² par exemple, mais nous aimons le rythme du jazz autant que le «bertsolarisme». Si le bertsolarisme nous appartient, le jazz nous appartient lui aussi; il ne nous appartient pas exclusivement, comme le bertsolarisme, mais le jazz originaire des noirs exilés occupe aussi une place parmi nous. Axular nous appartient, il est le pilier de notre tradition, même si les racines de la doctrine qu'il nous a apportée dans son livre remontaient à quelques siècles seulement. Mais William Shakespeare nous appartient lui aussi, nous n'avons qu'à lire les traductions biscayennes de Bedita Larrakoetxea, qui réunissent toutes ses pièces de théâtre. La fidélité envers nos ancêtres doit être complétée par la fidélité envers le monde (Sarrionandia 2006: 134, n. t.).

Cette ouverture inhérente à toutes les cultures et littératures et spécialement à la littérature basque, qui à l'époque de Pott était perçue comme un danger pour l'identité collective basque, est décrite par Sarrionandia non seulement comme un fait inévitable, mais aussi comme un aspect positif :

À mon avis, une des choses les plus intéressantes de la culture basque est cette ouverture, le fait de se servir de différentes traditions. Tout en aimant Xabier Lizardi, nous pouvons également trouver intéressant un poète chinois, Li Po ou Li Ho, qui peut nous plaire malgré la distance temporelle et géographique et même si nous devons le lire en traduction. Il n'y a pas d'incompatibilité entre Xabier Lizardi [écrivain basque du début du xxe siècle] et Li Ho, puisqu'ils sont complémentaires dans les cultures ouvertes. Pierre Bordazarre [écrivain basque du xxe siècle] et Vinicius de Moraes nous appartiennent. Nous sommes amateurs et héritiers de tous ces auteurs, car notre culture a bu de toutes ces traditions et nous voulons les garder toutes. On peut écouter l'«alboka» [instrument de musique basque] et le folk irlandais à Urkiola [parc naturel du Pays basque], ainsi que les disques de Janis Joplin, d'Amancio Prada et de Barricada [groupe de rock navarrais]. Dans le domaine de la peinture, tant Hieronymus Bosch qu'Aurelio Arteta [peintre basque des xixe et xxe siècles] nous appartiennent, tant Gustav Klimt que Rafael Ruiz Balerdi [peintre basque du xxe siècle] (Sarrionandia 2006: 135, n. t.).

Les déclarations que Sarrionandia a faites à propos de la culture basque dans une interview récente pointent dans la même direction :

[...] dans un sens élargi, la «culture basque» est toute la culture des Basques, avec tout ce que l'on partage avec les autres cultures. La culture des Basques est ouverte et large en général, non pas parce que je le propose, mais parce qu'elle est comme ça (Sarrionandia 2011: 18).

² Les «bertsolaris» sont en quelque sorte des poètes-chanteurs basques qui chantent des «bertsos», des chants d'improvisation rimés et mesurés dont l'art remonte au xviiie siècle et subsiste, dans une forme plus moderne et sophistiquée, dans le xxie siècle.

Donc, selon Sarrionandia, c'est justement cette ouverture qui pourra garantir le dynamisme de la culture et de la littérature basques. Si une littérature n'est pas dynamique, si elle ne bouge, ne se complète ni ne se modifie, elle n'aura aucune chance de survivre, et elle ne pourra plus être le moteur du savoir et de la création:

Nos racines sont enfoncées dans la langue et la culture basques, cependant les racines ne sont pas là pour être fermées, mais pour être ouvertes à d'autres racines. En tant que Basques, la scène de notre vie est le monde; les choses du monde nous appartiennent, notre tradition doit se rejoindre à d'autres traditions. L'universalité et le syncrétisme, en plus de caractériser notre époque, constituent le pivot du savoir, de la création et de la liberté (Sarrionandia 2006: 135, n. t.).

Donc si on accepte que chaque littérature vit et évolue grâce aux relations qu'elle maintient avec d'autres littératures, l'idée de la «littérature nationale» devient problématique, comme les théories postcoloniales, entre autres, l'ont mis en relief. Et cette idée ou cet idéal de la littérature nationale nous ramène à l'article du groupe Pott que nous avons commencé à examiner dans cette section; l'article continue ainsi sur la signification obscure de l'adjectif «national»:

Arrivés à ce point, nous devrions nous demander: que veut dire ce maudit adjectif? À mon avis, le qualificatif «national» n'a d'autre fonction que maintenir la confusion entre État et peuple même sur le plan de la littérature, et, par conséquent, la subjuguier à l'inquisition de cette mafia de nécrophages appelés critiques littéraires académiques. Dans ce sens, le fait de défendre le droit de traduction est de remettre en question les droits générationnels de ces roitelets. Il n'y a pas d'autre solution à ce dilemme: apologie ou trahison (Pott 1978: 28-29, n. t.).

La traduction est donc comprise par le groupe Pott comme un outil contre ceux qui définissent la littérature comme une entité homogène et fermée et veulent ainsi maintenir le contrôle de la société. Pour les membres du groupe Pott, la traduction est une «transgression», et à l'instar des littératures populaires des territoires colonisés, ils se servent de la traduction pour s'approprier les littératures des colonisateurs et des peuples qui les entourent pour en créer une littérature propre et nouvelle, et en même temps ouverte et dynamique. C'est comme cela qu'il faut comprendre le mot qui apparaît à la fin du paragraphe précité ainsi que dans le titre de l'article: trahison. La traduction est considérée comme trahison par le groupe Pott. Mais non pas comme une trahison envers l'auteur du texte source, comme l'ont suggéré les excuses qui apparaissent dans les préfaces de la plupart des traductions de l'histoire de la littérature basque. La trahison, tout d'abord, est commise contre la conception traditionnelle de la traduction, contre le discours conservateur qui tient les différences entre le texte source et sa traduction pour des erreurs, des imperfections ou des problèmes. En deuxième lieu, la trahison est vue d'une façon positive, puisqu'en «trahissant» une œuvre antérieure —et justement grâce à cette «trahison»—, la traduction crée quelque chose de nouveau:

Et la tradiction³ est tradition et trahison en même temps (traduttore, traditore). La tradition est un contexte historique, c'est-à-dire une chaîne de textes où chaque

³ Il ne semble pas que «tradiction» [*tradikzioa*, en basque] soit une coquille, mais plutôt un jeu de mots intentionnel.

texte traduit et trahit le texte précédent, parce que, bien qu'elle veuille garder l'essence du texte original, elle ne peut pas empêcher l'apparition de quelque chose de nouveau (Pott 1978: 29, n. t.).

Ces idées coïncident, entre autres, avec certains des points de vue avancés par les théories de la déconstruction. Sarrionandia lui-même nous rappelle, par exemple, la définition proposée par Roland Barthes pour le mot «texte»: «Le mot texte vient du mot *textus*, du participe passé du verbe *texo*, qui veut dire tisser: le texte est le tissu des significations liées.» (Sarrionandia 2006: 29, n. t.). Cette idée derridienne de l'enchaînement des textes est l'une des contributions les plus importantes que le mouvement de la déconstruction a apportées à la traduction. Comme l'ont démontré Jacques Derrida et d'autres déconstructionnistes, chaque texte est forcément lié à d'autres textes. Cet enchaînement ou ce tissu qui forme la tradition n'est, selon Derrida, que ce processus continu de transformation ou de traduction entre les textes, où chaque texte, tout en gardant les traces du texte précédent mais créant en même temps des différences, modifie et renouvelle ce texte (Derrida 1967 et 1972, Barthes 1984).⁴ L'écrivain et traducteur mexicain Octavio Paz défend des idées semblables (Paz 1990), à savoir que chaque texte est unique (c'est-à-dire, original) tout en étant la traduction d'un autre texte. Les membres du groupe Pott insèrent eux aussi une remarque de l'auteur mexicain dans leur article «La traduction et la pratique de la trahison» pour justifier l'idée de la trahison:

Ainsi, Octavio Paz dépeint la littérature tel un espace où se consomme la trahison:

En todos los casos, sin excluir aquellos en que sólo es necesario traducir el sentido, como en las obras de ciencia, la traducción implica una transformación del original. Esa transformación no es ni puede ser sino literaria, porque todas las traducciones son operaciones que se sirven de los dos modos de expresión a que, según Roman Jakobson, se reducen todos los procedimientos literarios: la metonimia y la metáfora. El texto original jamás reaparece (sería imposible) en la otra lengua; no obstante, está presente siempre porque la traducción, sin decirlo, lo menciona constantemente o lo convierte en un objeto verbal que, aunque distinto, lo reproduce: metonimia o metáfora. (Pott 1978: 29)

Après cette citation d'Octavio Paz, les membres de Pott présentent la dernière conclusion de l'article dans le but de mettre en évidence que toute littérature est traduction, tradition et trahison en même temps.

Ergotisons: littérature ergo tradition, puisque toute œuvre naît dans un emmêlement de littératures, en se servant des matériaux qui se trouvent autour. Littérature

⁴ Sarrionandia lui-même a voulu exprimer une chose semblable avec les mots de la préface de son livre de poèmes *Izuen gordelekuetan barrena* [Dans les refuges de la peur] («[...] toute littérature est la littérature de la littérature, c'est-à-dire, elle traite de la littérature, et chaque poème trouve ses racines dans les poèmes précédents, et mon œuvre est elle aussi remplie de références littéraires», Sarrionandia 1981: 6, n. t.), ou avec les propos exprimés dans *Hitzen ondoeza* [Le malaise des mots] («Les livres répètent l'univers en même temps qu'ils l'amplifient. La tradition littéraire serait donc la répétition et l'amplification de ce qui est connu...», Sarrionandia 1997: 606), ou avec cette citation de *Marginalia* [Marginalie] («Toute œuvre se crée en relation avec et en réaction contre les œuvres connues. L'histoire de l'art et de la littérature n'est donc que l'évolution des renouvellements continus», Sarrionandia 1989: 112).

ergo tradition, puisqu'elle est une métamorphose interminable d'images archétypiques, ou comme Eliot l'a dit dans un de ces quatuors —East Coker—, la littérature consiste à couvrir et redécouvrir continuellement les vérités originales: le vrai nom de la Littérature est Maia, la Couverture qui cache la face épouvantable du monde, et l'activité littéraire est une contradiction éternelle qui se déchire entre l'oubli et la mémoire. Littérature ergo trahison, puisque *pour donner un sens plus haut aux mots de la tribu* il faut surmonter la Parole du Prince et aller au-delà des frontières établies par le Pouvoir, même quand le Prince, n'étant pas un petit homme providentiel, est un Big Brother sans visage: le Parti, la Classe, le Peuple ou une autre hypostase quelconque. Car dans l'écriture dépourvue de crime apparaît toujours l'apologie (Pott 1978: 29, n. t.).

Ce passage suggère une autre idée importante, l'idée de la variabilité du sens des mots. En citant cette phrase de Stéphane Mallarmé que Sarrionandia répétera à plusieurs reprises dans ses œuvres,⁵ les membres du groupe Pott mettent en évidence la signification manipulée des mots et incitent les lecteurs à devenir conscients de cette manipulation. En fait, dans les théories traditionnelles de la traduction, le sens fixe et la signification littérale des mots sont considérés comme acquis (suivant la distinction entre le signifié et le signifiant proposée par Saussure),⁶ et, par conséquent, selon ces théories, la seule tâche du traducteur consiste à percevoir le vrai sens des mots et le transférer à une autre langue. D'autres théories plus récentes, par contre, ont mis en lumière la fausseté de cette supposition, en démontrant que la signification des mots se complète et se modifie par le contexte, le lecteur, l'époque et tant d'autres facteurs. Or le pouvoir a fait perdurer l'idée de la signification fixe des mots afin de manipuler la langue à sa guise et maintenir les subalternes sous contrôle (comme ce fut le cas avec les traductions de la Bible ou avec les traductions des pays colonisés, par exemple). Sarrionandia lui-même déplore l'idée de la «signification littérale» dans *Hitzen ondoeza* [Le malaise des mots], dans un passage consacré au mot «Littéralité»:

On parle de «signification littérale».

La littéralité est un concept qui vient du Moyen Âge. Il a probablement été inventé par les théologiens: quand ils lisaient la Bible, ils voulaient percevoir des événements concrets et des vérités indubitables dans les paroles de Dieu. Cette littéralité était comme une espèce de commandement.

La littérature, dans ce sens, n'est pas du tout littérale. Au contraire, la littérature établit un pacte tacite entre l'écrivain et le lecteur, le pacte de la crédibilité, c'est-à-dire, on s'engage à accepter le jeu des lettres pendant que dure le texte ou du moins la lecture. Cet autre type de littéralité ne se fonde pas sur un commandement, mais sur des propositions contestables (Sarrionandia 1997: 608, n. t.).

⁵ «La tâche du poète, comme le disait Stéphane Mallarmé, est de donner un sens plus haut aux mots de la tribu. Un sens plus haut, plus complet, plus ouvert, pour que l'on puisse établir des relations plus adéquates entre le monde et la conscience par moyen des mots, pour que l'on puisse avoir une compréhension plus claire des choses et des situations» (Sarrionandia 2006: 173, n. t.). «La tâche de l'écrivain est de donner un sens perspectif mais plus clair aux mots de la tribu» (Sarrionandia 1989: 118, n. t.).

⁶ Sarrionandia mentionne les divergences entre le signifié et le signifiant comme garantie de la littérarité de la langue: «[...] il faudra préciser que la littérature est quelque chose d'autre; que la littérarité de la langue commence au point où finissent les domaines de l'orthographe, de la grammaire et de l'évidence, avec les divergences entre le signifié et le signifiant, à côté de l'imprévu, de l'erreur et de l'impossibilité de traduire à d'autres langues» (Sarrionandia 2010b: 535, n. t.).

Même le pouvoir d'aujourd'hui utilise l'illusion de la signification littérale de la même façon que les théologiens du Moyen Âge, dans le but de garder le contrôle sur la langue et donc sur la société:

Les puissants, les oppresseurs, ils imposent leur langage sur la société. Ceux qui possèdent le pouvoir possèdent aussi le langage. Les opprimés peuvent se plaindre, mais leur langage n'a pas d'écho; il n'est qu'une voix marginée à côté des modèles officiels. Le langage se formule toujours selon les lois et les manières des puissants, comme si une telle situation était normale, naturelle, la simple réalité que tout le monde doit accepter. «Nous avons apporté la civilisation aux pays sous-développés», disent les grands pays, afin de dissimuler la spoliation économique et la misère socioculturelle. Les pays riches donnent de l'«aide» aux pays pauvres, alors qu'ils taisent l'endettement et la dépendance de ces derniers envers la métropole [...] (Sarrionandia 1989: 117, n. t.).

Pour «décharger» ces mots que le pouvoir a modifiés et revêtus de nouvelles connotations («Les mots, les mots que nous recevons, nous sont donnés déjà chargés d'histoire, et nous aussi sommes attrapés par cette vieille et lourde charge» (Sarrionandia 2006: 35, n. t.)), Sarrionandia se sert des possibilités de trahison que la littérature et la traduction offrent: il tente de récupérer ces mots qui ont subi un mauvais traitement par moyen de stratégies créatrices, et il crée de nouvelles significations en jouant avec la langue. *Hitzen ondoeza* [Le malaise des mots], un livre écrit à la façon d'un dictionnaire, a été rédigé avec cet objectif: surmonter «l'usure et l'épuisement des mots, des langues et du langage» en repensant les mots qui souffrent d'une maladie, et obtenir «l'amélioration des relations sociales» en créant de nouvelles significations et en améliorant le langage (Sarrionandia 1997: 8, n. t.).

4. «Giovanni Boccaccio eta Gabriel Aresti Dekamerone tipi batetan» [Giovanni Boccaccio et Gabriel Aresti dans un petit Décaméron] (1980)

La traduction offre en effet un excellent moyen de créer de nouvelles significations. En fait, comme l'ont montré les théories herméneutiques, les traductions font entrer le texte source ainsi que la langue et la culture du traducteur dans une relation dialogique, et de cette relation d'interaction naissent des significations et des connaissances qui autrement ne verraient pas le jour. Dans un article qui vise à commenter la traduction basque du *Décaméron* de Boccaccio faite par l'écrivain Gabriel Aresti, Sarrionandia s'approprie les idées sur la traduction de Walter Benjamin (1972) pour aborder le «concept et la valeur de la traduction»:

À ce sujet, Walter Benjamin pose une question assez intéressante: la traduction se fait-elle seulement pour que ceux qui ne comprennent pas la langue originale puissent lire un texte?

Non, la traduction ne sert pas qu'à communiquer ou qu'à rendre le message. La traduction est un genre: elle rapproche les deux langues et élargit les possibilités de la langue à laquelle on traduit (Sarrionandia 1980: n. t.).

Et c'est précisément cela qui intéresse Sarrionandia: souligner et utiliser le pouvoir de la traduction pour créer un nouveau langage littéraire, pour donner de nouvelles significations aux mots, pour proposer de nouvelles formes de connaissance et pour mettre en lumière l'interaction entre différentes langues, littératures et cultures.

C'est pourquoi il ne se soucie pas de juger si les traductions sont fidèles ou infidèles envers l'original. Il avoue que le *Décameron* d'Aresti n'est pas très fidèle à l'original, mais il affirme que c'est grâce à cela précisément que la traduction «rend possible un nouveau sens et une nouvelle lecture». En fait, selon Sarrionandia, traduire un texte, c'est réécrire ce texte, le créer de nouveau, élaborer quelque chose de nouveau mais déjà connu, ajouter une nouvelle pièce à ce tissu géant composé de milliers de textes cousus ensemble. Ce sont les idées qu'il développe dans la préface de son livre *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*.

5. *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*, “Hitzaurre” [Mes poèmes que j'ai trouvés écrits. Préface] (1985)

Dans la préface de ce livre, qui constitue la première anthologie de traductions de Sarrionandia, se trouvent la majorité des idées que nous avons déjà étudiées chez cet auteur, mais d'une façon plus profonde et personnelle. Analysons une par une les idées principales de cette préface.

La première idée se rapporte à la valeur que l'on a traditionnellement accordée à la traduction. Celle-ci a été considérée au cours des siècles comme une activité essentielle pour résoudre le «problème» de la pluralité des langues occasionné par la tour de Babel, mais qui ne réussit jamais à atteindre son objectif; un exercice condamné à l'échec:

Depuis l'abandon de la tour de Babel, la traduction entre différentes langues a été un des problèmes théoriques les plus importants dans le domaine de la culture et de la littérature. Des milliers de sophismes contradictoires ont été proposés sur les possibilités et impossibilités de la traduction, mais dans le fond il s'agit d'un exercice qui se fonde sur des réductions, des additions, des soustractions et des modifications (Sarrionandia 1995: 8, n. t.).

Sarrionandia ne conçoit pas la pluralité des langues du monde tel un problème, ni la traduction comme une activité imparfaite. Les «réductions, les additions, les soustractions et les modifications» qui adviennent dans la traduction, interprétées comme des pertes ou des fautes par les discours modernes de la traduction, sont tenues pour sources de pouvoir par Sarrionandia:

[...] l'activité traductionnelle constitue pour le traducteur une excellente façon de lire. [...] grâce à la traduction, le traducteur en arrive à connaître le texte d'une manière très profonde; le traducteur est un lecteur privilégié: lorsqu'il accouple sa relecture à sa réécriture, il se rapproche du texte au point de pouvoir le toucher (Sarrionandia 1995: 8, n. t.).

Voilà de nouveau l'idée qu'a suggérée Sarrionandia citant Walter Benjamin, à savoir que de cette fusion entre la lecture du texte source et l'écriture du texte cible naissent de nouvelles possibilités. Ainsi, la traduction, plutôt qu'une activité atténuante du mal de Babel, est un «privilege» qu'offre la pluralité de langues.

La deuxième idée développée dans cette préface, liée évidemment à la première, correspond à la fragilité de la frontière entre traduction et création. Si le discours traditionnel de la traduction considère l'œuvre originale comme une activité sacrée de premier ordre, et la traduction, en revanche, comme une technique secondaire de re-

production, Sarrionandia amène au même niveau la création et la traduction, c'est-à-dire, la lecture, l'écriture et la traduction: «Nous avons dit que la poésie est traduction, et que l'écriture est traduction, comme l'est la lecture. Par conséquent, toujours par analogie, tout est dans le fond traduction [...]» (Sarrionandia 1995: 9, n. t.).

Sarrionandia maintient que traduire un poème est s'approprier et recréer ce poème: «j'ai commencé à traduire quelques poèmes, et même si au début ils ne m'appartenaient pas tout à fait, quand je les ai changés de langue je me les ai pleinement appropriés» (Sarrionandia 1995: 8, n. t.). Pour «s'approprier» ces poèmes écrits dans d'autres langues, Sarrionandia les interprète selon ses propres idées et expériences pour ensuite les recréer dans sa langue conformément à cette interprétation personnelle.

De la même façon que la traduction constitue une recréation ou tout simplement une création, Sarrionandia soutient que les poèmes considérés comme des créations originales ne sont essentiellement que des traductions. D'une part, ils constituent des traductions des poèmes que le poète a lus auparavant: comme nous l'avons expliqué plus haut, le poète ne peut pas échapper à la tradition, de même que le rappelaient les membres du groupe Pott en empruntant les mots de Juan Goytisolo et Octavio Paz. Sarrionandia cite les théories d'Harold Bloom⁷ pour justifier ce point:

Selon la théorisation proposée par le critique Harold Bloom, tout poème appartient à un autre poème lu auparavant, et tout poète écrit en répondant à un autre poète. Le poète utilise dans ses poèmes les poèmes qu'il a lus. Sa lecture est intéressée et délibérément fautive, et, en tant que réélaboration ou négation de la tradition, sa création ne peut être que révision, le mot révision signifiant version ou, dans un sens général, traduction (Sarrionandia 1995: 8-9, n. t.).

Mais d'autre part, les poèmes dits «originaux», en plus de constituer des traductions d'autres poèmes de la tradition littéraire, sont aussi d'une certaine façon des traductions des expériences et des sentiments du traducteur:

À mesure qu'un poème s'élabore à l'intérieur du poète, il arrive une profonde conversion; avant que ce texte se définisse mot par mot, il est déjà la traduction d'un texte plus obscur et non écrit qui naît et qui croît à l'intérieur du poète. Même chez le lecteur [...], le poème qu'il lit existait auparavant dans son intérieur, du moins à titre de lacune (Sarrionandia 1995: 9, n. t.).

Cette réflexion évoque les idées avec lesquelles certains traductologues ont élaboré leurs poétiques de la traduction. Douglas Robinson, par exemple, souligne les sentiments que les mots provoquent chez chaque individu, rappelant que le sens des mots est forcément subjectif. Les sens perceptifs de chaque individu «déforment» le sens supposé «neutre» des mots, mais c'est justement grâce à cette déformation que tout poème reste dynamique, hybride, ouvert et variable (Robinson 1991). Voilà la troisième idée exposée par Sarrionandia dans cette préface, à savoir l'idée du caractère incomplet et dynamique de chaque poème ou œuvre de littérature. Si l'écrivain ou le traducteur relit, réinterprète ou recrée les poèmes écrits par ses prédécesseurs, c'est

⁷ D'après Harold Bloom, tout poème tire son origine d'un poème antérieur. Comme il l'explique dans son livre *The Anxiety of Influence* (1973), c'est en lisant et en admirant la poésie de poètes précédents qu'un nouveau poète trouve l'inspiration pour commencer à écrire.

parce que ces poèmes sont inévitablement ouverts, autrement dit, parce qu'ils offrent des milliers d'interprétations et parce qu'ils attendent que quelqu'un qui les lise, les interprète ou les traduise pour qu'ils soient ainsi complétés. C'est justement ce que suggèrent les concepts d'«Überleben» et d'«afterlife» de Benjamin (1972), Derrida (1985) et Man (1986).

Mais cette complétion sera toujours relative, puisque la traduction ou la recréation qui vient compléter un poème deviendra elle aussi autonome, et restera à son tour ouverte aux possibles interprétations, traductions ou créations postérieures.

C'est pourquoi la traduction et la poésie constituent, selon Sarrionandia, des aspirations utopiques, puisque ce sont des activités qui tentent de remplir les lacunes mais qui n'y parviennent jamais complètement, restant toujours ouvertes.

[...] mais dans ce point-ci il faut rappeler une des caractéristiques essentielles de la traduction, à savoir qu'elle est une aspiration utopique.

La poésie est elle aussi utopique; ce n'est pas un territoire ou une découverte concrète et fixe. La poésie se déroule autour des fautes collectives et personnelles, car c'est une tentative de réparer les carences et les maux du monde.

La traduction est, à l'instar de la poésie, utopique. En tant qu'activité, elle ne peut pas se réaliser: tant que les textes traduits deviennent tôt ou tard des objets des musées, l'activité traductionnelle n'a pas de place, car elle constitue la recherche de cette carence (Sarrionandia 1995: 9, n. t.).

Mais c'est précisément grâce à ce caractère utopique de la poésie et de la traduction que ces deux activités sont créatives; c'est l'impossibilité de ne jamais être complété qui fait d'un poème ou d'une traduction un objet ouvert, dynamique et vivant:

Alors, quand on dit que la traduction, tout comme la poésie, est utopique, on veut dire qu'elle est forcément créative (Sarrionandia 1995: 9, n. t.).

Les échos de cette ouverture sont très remarquables dans les textes de Sarrionandia. Il répète à maintes reprises qu'il laisse ses œuvres toujours ouvertes pour que les lecteurs «les utilisent et les complètent» dans leurs lectures, interprétations ou traductions. Citant de nouveau Roland Barthes, il insiste sur le caractère ouvert de tout texte dans la section «Izkiriatzea eta dogmatismoa» [Écriture et dogmatisme] de son livre *Ni ez naiz hemengoa* [Je ne suis pas d'ici]:

Selon Roland Barthes, l'écriture est une activité qui surpasse le texte. Écrire c'est justement laisser le texte dogmatique ouvert, ouvert au monde, à tout le monde, et accepter que les gens l'utilisent, c'est-à-dire laisser que les gens le complètent à leur façon. En ce sens, l'écriture est antidogmatique. L'écriture laisse ses œuvres ouvertes pour que d'autres les ferment, pour que d'autres les utilisent et les complètent. L'écrivain ne fait qu'une simple proposition, sans connaître encore la réponse. Les affirmations de l'écrivain sont des questions posées au lecteur, à l'attente d'une réponse (Sarrionandia 2006: 17-18, n. t.).

C'est pourquoi tous les textes de Sarrionandia sont des sortes de questions, des questions auxquelles le lecteur doit répondre ou qu'il doit compléter à son gré:

Moi aussi, quand j'affirme, j'interroge. J'attache mes réflexions au papier tout en les laissant libres. J'ai arrangé les lettres à ma façon, mais je vous demanderai d'organiser les entre-lettres par vous-même.

Ne pensez pas trouver quoi que ce soit dans mes textes si vous n'y allez rien laisser. Moi, je vous donne un pot en argile; c'est vous qui devez le remplir (Sarrionandia 2006: 18, n. t.).

À ce sujet, l'écrivain italien Umberto Eco proposait lui aussi des idées similaires à celles de Roland Barthes, ainsi que le mentionne Sarrionandia dans la section «Ouverture» de son livre *Hitzen ondoeza* [Le malaise des mots]:

Quant à la littérature, Umberto Eco a formulé dans son livre *L'Opera aperta* de 1962 une intéressante théorie: celle de l'œuvre ouverte, du texte que le lecteur charge de sens. Le travail de l'auteur est à la base ouvert, ambigu, polysémique. C'est le lecteur qui le ferme, car même la lecture est une activité de création et de complétion (Sarrionandia 1997: 489, n. t.).

Et cette même idée sera répétée à plusieurs reprises par Sarrionandia dans d'autres sections du même livre. «Ce qui est écrit» est par exemple défini ainsi: «Toute chose écrite n'est qu'une ébauche d'une autre chose qui n'est pas écrite» (Sarrionandia 1997: 434, n. t.). Dans la section «Lectures», il réitère l'idée du caractère changeant des livres:

Les livres sont des objets qui changent avec le temps, avec les lecteurs. Les livres de valeur n'ont pas un seul message concret; ils contiennent plusieurs facettes et sont utilisables. [...]

Cela est le cas pour tous les livres durables: la lecture se renouvelle, puisque, bien que l'œuvre elle-même ne change pas, le monde du lecteur, lui, change bel et bien (Sarrionandia 1997: 482, n. t.).

Le livre *Idazlea zeu zara, irakurtzen duzulako* [L'écrivain c'est vous, puisque vous lisez], publié en 2010, suggère dès le titre l'idée du caractère incomplet de tout texte: c'est la lecture qui donne un sens au texte, c'est le lecteur qui complète ce que l'écrivain a laissé incomplet. Dans la proposition didactique d'utilisation du livre, Sarrionandia s'exprime ainsi:

Il est beau de partager les choses; certaines choses nous ne pouvons développer qu'ensemble, entre autres l'écriture. L'écriture se complète et se multiplie par la lecture. Chaque lecture est une façon de réécriture. Par conséquent, je ne pense pas que le texte soit fini une fois qu'il est publié; c'est justement à ce moment-là que la vie de ce texte commence, de la même façon que celle des animaux biologiques commence à la naissance.

Bien que les lectures erronées et les interprétations excessives soient très courantes, la flexibilité du texte et la liberté du lecteur sont très importantes (Sarrionandia 2010a: 6, n. t.).

Nous pourrions en dire autant du deuxième livre que Sarrionandia a publié en 2010: ici aussi, la question est posée dans le même titre (*Moroak gara behelaino artean?* [Sommes-nous des maures dans le brouillard?]), et un des leitmotiv de cette œuvre est l'ouverture du livre et la liberté active du lecteur, sujets qui sont traités et dans la préface, et dans les dernières lignes du livre:

C'est écrit. Me je ne vous dirai pas *mektub*, comme disent les maures. Même ce qui est écrit peut être changé. On peut toujours écrire par-dessus. Tout est encore à faire (Sarrionandia 2010b: 15, n. t.).

Rien n'est écrit. [...] Nos paroles sont des vitres embuées de brouillard, de vieilles briques de maisons en ruine qu'il faut laver et ranger.

Rien n'est écrit. Même le passé n'est pas écrit, ni le futur. Bien que nous croyions que nous avons une langue, nous n'avons qu'une grammaire, et des dictionnaires. Et la grammaire de l'espoir. Et la poésie, mais il n'y aurait pas de poésie si les mots coïncidaient avec ce qu'ils veulent dire.

[...] Ce livre reste lui aussi sans écrire. Ne vous inquiétez pas, vous ne devez pas le lire de nouveau. Je veux dire que ce livre n'est pas un testament, ni un commandement. Vous pouvez lever le regard pour voir que vos mains sont vides et libres (Sarrionandia 2010b: 540-541, n. t.).

Pour récapituler, nous pourrions dire que, selon Sarrionandia, toute œuvre littéraire est une sorte de question laissée ouverte, qui a besoin de l'interprétation du lecteur pour qu'il acquière un sens. Et que toute traduction n'est dans le fond qu'une des réponses possibles que l'on puisse donner à une œuvre littéraire ouverte, qui accepte qu'il peut y avoir d'autres milliers d'interprétations ou de traductions possibles et qui en même temps reste dans l'attente d'autres traductions, lectures ou créations pour qu'elle soit continuellement complétée et remodelée.

6. *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan, "Joseba Sarrionandia" [Cinq écrivains interviewés par Hasier Etxeberria. Joseba Sarrionandia] (2002)*

Un autre texte où Sarrionandia parle explicitement de la traduction est l'interview donnée à Hasier Etxeberria en 2002. Bien que les aspects sur la traduction traités dans cette interview soient plus pratiques que ceux analysés jusqu'à maintenant, il nous semble important de les insérer ici, puisqu'ils permettent de comprendre les points de vue de Sarrionandia sur la nécessité et les dangers de la traduction.

Il est intéressant d'observer comment Sarrionandia explique sa passion pour les langues. Il commence par déclarer qu'il essaie de lire les œuvres d'autres littératures dans leur langue d'origine, et non pas en espagnol, afin de se «débarrasser de la médiation de l'espagnol». «Si on accepte la médiation systématique de l'espagnol, elle peut devenir très absorbante, et le basque risque de devenir un dialecte de l'espagnol» (Sarrionandia 2002: 305, n. t.). Ensuite, il parle de l'égalité et du respect entre les langues, rappelant qu'apprendre les autres langues est un moyen de revendiquer sa propre langue:

Il faut accepter l'espagnol avec naturalité, mais les autres langues aussi. De plus, apprendre les autres langues est un bon moyen de revendiquer sa propre langue; accepter que les langues du monde sont nombreuses et toutes utiles, c'est revendiquer la liberté et l'égalitarisme (Sarrionandia 2002: 306, n. t.).

Voilà une idée qui nous est déjà apparue plus haut, à savoir que la pluralité ne constitue pas un problème ou un mal, mais une source de richesse et de liberté. Alors que les théories traditionnelles de la traduction concevaient la traduction comme une procédure indispensable pour faire face à la pluralité des langues, Sarrionandia lui accorde une valeur tout à fait différente. La traduction ne se fait pas selon lui, comme il le mentionnait dans l'article sur le *Décameron* d'Aresti, «seulement pour que ceux qui

ne comprennent pas la langue originale puissent lire un texte» (Sarrionandia 1980, n. t.), mais aussi pour faire sortir les nouvelles possibilités que l'interaction entre différentes langues occasionne. C'est pourquoi Sarrionandia ne voit pas d'opposition entre la traduction et la pluralité des langues. Tout au contraire, Sarrionandia considère l'acceptation et l'apprentissage des langues comme des conditions pour une relation juste et respectueuse entre les langues.

Il insiste sur la même idée plus loin dans l'interview, lorsqu'on l'interroge sur l'importance de la traduction:

La relation entre les langues ne doit pas être conflictuelle et ne doit pas mener à l'isolement; la relation entre les cultures se fait dans une grande mesure grâce aux traductions. Aussi, pour notre langue, la traduction est très importante, notamment la traduction vers le basque, puisque la majorité des connaissances et des littératures sont publiées en d'autres langues... (Sarrionandia 2002: 332, n. t.).

Sarrionandia estime aussi nécessaire la traduction du basque à d'autres langues, mais sur ce point il averti d'un danger:

La nécessité de traduire du basque à d'autres langues est évidente; je suppose que nous avons de quoi offrir aux autres, et il est agréable de voir que les livres basques sont dignes d'une traduction à l'anglais ou au grec. Néanmoins, laissez-moi faire une remarque: la plupart des traductions se font à l'espagnol, et je crains que nous n'ayons là une dépendance envers l'Espagne; pas à cause des traductions, mais à cause des conditions générales. [...]. Si toute notre littérature de qualité est systématiquement traduite à l'espagnol, comme ce fut le cas ces dernières années, si l'écrivain basque prend toujours l'espagnol comme intermédiaire, je pense que nous renforcerons la tendance de la littérature basque à devenir une annexe de la littérature espagnole, et dès lors je ne sais pas à quoi servira la bibliothèque basque (Sarrionandia 2002: 333, n. t.).

En fait, bien que les théories de la traduction élaborées au cours des trois dernières décennies, telles les études culturelles et les études postcoloniales, remettent en question le mythe de la littérature nationale et mettent en relief la fragilité des frontières entre les langues; elles insistent sur la nécessité de connaître et de respecter les différences entre les langues et les caractéristiques de chaque langue, rappelant que le fait d'ignorer les relations de pouvoir asymétriques entre les langues peut mener le monde à une homogénéisation culturelle et linguistique, toujours en faveur des langues hégémoniques et au détriment des langues mineures ou minorisées. Sarrionandia fait une remarque similaire lorsqu'il parle des relations entre le basque et l'espagnol:

[...] ne soyons pas naïfs: les relations entre le basque et l'espagnol ne peuvent pas être symétriques et égalitaires, car à côté de la culture espagnole nous ne sommes que périphériques et marginaux. L'Espagne est un ami trop absorbant. Nous sommes un petit pays, une petite langue; nous devons jouer à long terme, de façon à protéger l'identité de la littérature basque dans ce monde embrouillé. Et la patrie de chaque personne est celle qu'elle choisit, mais la patrie de la littérature est la langue. Et je ne sais pas si en politique nous atteindrons l'indépendance, mais je crois que la littérature basque devrait agir devant les autres langues avec un corps autonome et avec sa propre voix (Sarrionandia 2002: 333, n. t.).

Toujours au sujet de la nécessité et des dangers de la traduction, l'interviewer demande à Sarrionandia qui devrait, selon lui, faire la traduction: l'auteur de l'œuvre lui-même ou quelqu'un d'autre?⁸ Sarrionandia ne penche ni pour l'un ni pour l'autre, et il répète encore une fois que traduire c'est écrire de nouveau et que, par conséquent, quand un texte est traduit par son auteur lui-même ou par un autre traducteur-écrivain, le résultat sera toujours un nouveau texte:

Traduire c'est écrire de nouveau, et il est normal que l'auteur traduise son œuvre quand il maîtrise l'autre langue et qu'il a le temps. Bernardo Atxaga a très bien traduit ses livres à l'espagnol, et il existe dans ce sens de nombreux écrivains de référence dans le monde: Vladimir Nabokov, Samuel Beckett, Álvaro Cunqueiro, etc. Gabriel Aresti a lui aussi fait d'excellentes traductions espagnoles de sa poésie.

Quand on ne maîtrise pas l'autre langue, il faut chercher un co-auteur, mais cela n'empire pas les choses: Edgar Allan Poe, par exemple, doit être très content à Baltimore, dans sa tombe, s'il a entendu parler des traductions de ses textes faites par Charles Baudelaire en français, Julio Cortázar en espagnol et Jon Mirande en basque (Sarrionandia 2002: 334, n. t.).

Sarrionandia ne se soucie pas des changements que le traducteur peut apporter à l'original, et il ne juge pas nécessaire que ce soit l'auteur qui traduit ses propres œuvres. Il ne croit pas, comme le défendaient les théories traditionnelles de la traduction, qu'un texte garde un sens fixe, le sens donné par l'auteur. Tout au contraire, il estime que le sens dépend de plusieurs autres facteurs, et que dans l'élaboration de ce sens l'auteur n'en est responsable qu'en partie. Par conséquent, même quand la traduction est faite par l'auteur lui-même, le sens change inévitablement dès que le texte est extrait de son origine et inséré dans un autre contexte.

Finalement, Sarrionandia déclare qu'il est en train d'écrire un livre de poèmes intitulé *Itzuli ezinak* [Intraduisibles].⁹ Interrogé sur la signification de ce titre, voici sa réponse:

⁸ Dans son dernier essai, Sarrionandia souligne la nécessité que ressentent beaucoup d'écrivains basques de traduire leurs œuvres à l'espagnol, affirme qu'il s'agit d'un signe du manque d'autonomie de la littérature basque: «Quand on présente un écrivain espagnol en Espagne, on le présente comme "écrivain", alors que l'écrivain basque est «basque», avec cet air de chèvre. Pour effacer cette marque, il devra débiter des galanteries intellectuelles, idéologiques et protocolaires exceptionnelles, du moins en Espagne, pour atteindre les espaces d'énonciation de la littérature du monde. De plus, il devra traduire son œuvre à l'espagnol, et s'il désire une vraie traduction, il devra la faire lui-même, pour prouver qu'il n'est pas moins que d'autres un tant qu'«écrivain». Ainsi, il deviendra d'ailleurs un écrivain espagnol. / Cela peut être vu comme une preuve de la normalité et du succès de la littérature basque. Mais il ne faut pas ignorer la relation entre la culture et la subculture, signe du manque d'autonomie de la littérature basque» (Sarrionandia 2010b: 535, n. t.). Malgré toutes ces critiques, et même si Sarrionandia n'a pas pour habitude de traduire ses propres livres en espagnol, mentionnons ici les contes «Durango 1937» et «Pelea de carneros», traduits en espagnol par Sarrionandia lui-même et publiés dans une anthologie de Mari Jose Olaziregi intitulée *Pintxos*, ainsi que le conte «La asamblea», traduit en espagnol par Sarrionandia et publié dans le numéro 20 de la revue électronique *Transcript* avec les deux autres contes.

⁹ Bien qu'il ait avoué la même chose dans une interview offerte à la revue *Argia* en 2005 («Et maintenant je suis sur le point de terminer un livre qui s'intitule *Itzuli ezinak*», Sarrionandia 2005, n. t.), Sarrionandia n'a pas jusqu'à présent publié de livre qui porte ce titre. Il est important de souligner qu'en basque, le mot *itzuli* a au moins deux significations (traduire et retourner), que Sarrionandia utilise pour créer un jeu de mots, comme il l'explique dans la citation suivante.

Le titre suggère un jeu entre deux significations: d'un côté, il fait référence aux gens qui ne peuvent pas retourner chez eux, et de l'autre, aux textes qui ne peuvent pas être traduits à d'autres langues (Sarrionandia 2002: 321, n. t.).

Quand il déclare qu'ils ne peuvent pas être traduits à d'autres langues, Sarrionandia formule une idée qu'il a déjà exposée à plusieurs reprises, à savoir que le résultat d'une traduction est toujours un nouveau texte:

[...] le texte littéraire est littéral. Quand on traduit un texte littéraire vers une autre langue, on aura deux textes sur le même sujet (Sarrionandia 2002: 321, n. t.).

7. *Moroak gara behelaino artean?*, “Literatura txikiak eta munduko literatura” [Sommes-nous des maures dans le brouillard ? Littératures mineures et littérature du monde] (2010)

Pour finir, nous analyserons les réflexions sur la traduction que Sarrionandia a réunies dans son essai *Moroak gara behelaino artean?* [Sommes-nous des maures dans le brouillard?], dans le chapitre 29 intitulé «Literatura txikiak eta munduko literatura» [Littératures mineures et littérature du monde].

Dans ce chapitre, il réfléchit tout d'abord sur les littératures mineures. Évoquant des citations de Franz Kafka, un auteur qui écrivait de la littérature mineure dans une grande langue (l'allemand), et mentionnant des auteurs qui ont écrit en basque, en gaélique ou en d'autres langues minorisées, Sarrionandia conclut que «tout ce que l'écrivain écrit et fait dans une littérature mineure est politique» et appartient à tout le peuple (Sarrionandia 2010b: 433, n. t.).

Ensuite, il examine l'histoire de la littérature basque et définit le basque comme une langue «subalterne», suivant les idées proposées par Gayatri Spivak dans son article «Can the Subaltern Speak?», un texte fondamental dans le courant postcolonialiste (Spivak 1988). Spivak répond négativement à la question posée au titre de son article, soit qu'il est impossible de faire entendre les voix des subalternes ou des colonisés en tant que telles, car les seules qui ont pu s'exprimer dans les pays colonisés ont été celles des colonisateurs, ou, parmi les colonisés, «seulement ceux qui avait une espèce de “permission” des autorités» (Sarrionandia 2010b: 435, n. t.). C'est justement cela, selon Sarrionandia, qui s'est passé au Pays basque jusqu'à récemment: «La littérature basque a toujours été absente de la représentation de la littérature, puisque le basque est demeuré siècle après siècle une langue subalterne» (Sarrionandia 2010b: 434, n. t.). Joanes Leizarraga et Axular, entre autres, ont certes écrit dans la langue des opprimés, mais en obéissant toujours à l'idéologie des dominateurs. Aucune représentation de ce qu'ont vécu et pensé la plupart des Basques ne nous est parvenue:

La plupart des Basques —les sorcières, les paysans et les bergers qui vivaient dans le brouillard— n'avaient aucune faculté d'écrire des livres. Le basque était la langue de ces gens opprimés, car ils n'en avaient pas d'autre, mais ceux-là n'avaient pas d'espace d'énonciation. Les nobles, les bourgeois, les prêtres, ils parlaient déjà la langue des dominateurs.

En basque, pour le petit peuple, ils n'ont fait que la traduction de l'idéologie théologique-politique des autorités (Sarrionandia 2010b: 443, n. t.).

Voilà, selon Sarrionandia, le paradoxe de la littérature basque. Le peuple subalterne a à peine écrit dans sa langue, et quand il l'a fait, il s'est approprié l'idéologie des dominateurs, c'est-à-dire, il a cessé d'être subalterne :

Le subalterne n'a pas d'espace d'énonciation, car dès qu'il trouve un espace d'énonciation il cesse d'être subalterne. Dès qu'il trouve un espace d'énonciation il devient un écrivain de la littérature du monde (Sarrionandia 2010b: 445, n. t.).

Sarrionandia offre ensuite une définition de la littérature du monde. Il évoque d'abord le concept de littérature du monde (*Weltliteratur*) proposé par Johann Wolfgang Goethe, rappelant que la littérature du monde était pour Goethe un réseau constitué d'interactions équilibrées entre les langues et les littératures du monde (Goethe 1994). Ultérieurement, pourtant, avec l'arrivée de l'impérialisme colonialiste, les relations du type maître / esclave l'ont emporté aussi entre les littératures, et seulement les littératures des pays impérialistes ont réussi à entrer dans ce que l'on appelle aujourd'hui «littérature du monde» :

Les portes de la culture ne sont pas ouvertes de la même façon pour tout le monde; la mobilité et le marché des produits culturels sont subordonnés aux pouvoirs politiques et économiques. Les cultures mineures, en plus d'avoir une fonction subordonnée, ne se font pas représenter dans leur totalité (Sarrionandia 2010b: 448, n. t.).

Toutefois, Sarrionandia insiste sur la nécessité que les littératures mineures participent à cette représentation de la littérature du monde, afin d'atteindre une relation plus juste et plus équilibrée entre les littératures :

Il faut reconsidérer la littérature du monde, en faveur de la liberté et de l'égalité, avec une articulation qui ne sera ni eurocentrique ni nationaliste, pour qu'elle ne soit pas modelée d'après les jeux de pouvoir qui règnent dans le monde. Cela est encore une utopie, mais elle ne peut être atteinte qu'en y participant (Sarrionandia 2010b: 448, n. t.).

C'est pourquoi Sarrionandia propose une autre définition de la littérature du monde, une définition qui englobe aussi les littératures mineures, se servant de la triple définition donnée par David Damrosch :

1. World literature is an elliptical refraction of national literatures.
2. World literature is writing that gains in translation.
3. World literature is not a set canon of texts but a mode of reading: a form of detached engagement with worlds beyond our own place and time (Damrosch 2003: 281).

Le mot *réfraction* désigne «la déviation que prend une onde lorsqu'elle passe d'un milieu à un autre» (définition du dictionnaire *Elhuyar Hiztegi Entziklopedikoa*, *apud* Sarrionandia 2010b: 667, n. t.). Dans le cas de la littérature, la réfraction serait la transformation qu'une œuvre de littérature subit lorsqu'elle passe d'une culture ou d'une langue à une autre. Dans la nouvelle culture ou langue, la signification de l'œuvre originale est forcément modifiée, réfractée ou manipulée.¹⁰ Et lors-

¹⁰ André Lefevere, l'un des premiers chercheurs à théoriser la traduction comme une forme de réécriture et auteur du célèbre *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame* (1992), utilise lui aussi le terme «réfraction» pour définir la traduction ou toute autre réécriture. Au lieu de compren-

que Damrosch affirme que cette manipulation est elliptique, il semble vouloir avancer deux choses, la première reliée à l'acception géométrique du mot *ellipse*, et la seconde, à son acception grammaticale. Quant à la première acception, Damrosch utilise la figure de l'ellipse pour décrire les œuvres de la littérature du monde: chaque œuvre est un centre de négociation entre deux cultures, le lieu où se déroule la négociation entre la tradition nationale de la culture où cette œuvre est née et les valeurs de la culture de réception:

World literature is thus always as much about the host culture's values and needs as it is about a work's source culture; hence it is a double refraction, one that can be described through the figure of the ellipse, with the source and host cultures providing the two foci that generate the elliptical space within which a work lives as world literature, connected to both cultures, circumscribed by neither alone (Damrosch 2003: 283).

Bien que Damrosch ne le mentionne pas, l'idée de la réfraction elliptique peut être comprise également dans son acception grammaticale signifiant «omission», comme le suggère Sarrionandia. En fait, dans la traduction, transformation ou réfraction d'une œuvre de littérature, certaines choses demeurent toujours sous silence: certaines connotations ou significations se perdent alors que d'autres s'ajoutent. Ces ellipses ou omissions sont très importantes, puisque c'est dans ces silences que «se reflètent les jeux de pouvoir [...], quand émerge ce qui était censé passer sous silence» (Sarrionandia 2010b: 449, n. t.).

Cela nous amène à la deuxième définition proposée par Damrosch. Bien que les œuvres littéraires perdent normalement quelque chose quand elles sont traduites d'une langue à l'autre, elles gagnent aussi quelque chose. C'est quand les gains sont plus importants que les pertes qu'une œuvre littéraire devient littérature du monde: «literature stays within its national or regional tradition when it usually loses in translation, whereas works become world literature when they gain on balance in translation» (Damrosch 2003: 289).

Enfin, selon la troisième définition, la littérature du monde serait une autre façon de lire la littérature: lire en étant conscient que les œuvres littéraires subissent des changements lorsqu'elles passent d'une culture à l'autre; savoir que nous ne pouvons lire certains ouvrages qu'en traduction; accepter l'intervention inévitable du traducteur. Il est impossible de s'approprier toute la littérature du monde directement et de façon intacte, et nous aurons à lire la plupart des œuvres en traduction, mais en dépit de cela, «bien que cette connaissance ne sera que distante, il n'y a probablement pas de meilleure façon de connaître les gens des pays lointains que la littérature, même si elle est traduite» (Sarrionandia 2010b: 450, n. t.). En outre, lire la littérature du monde en traduction peut transmettre certaines connaissances que la lecture directe ne peut pas offrir:

dre la traduction comme une «réflexion» de l'original, Lefevere conçoit toute traduction ou réécriture comme «réfraction». «First of all, let us accept that refractions —the adaptation of a work of literature to a different audience, with the intention of influencing the way in which that audience reads the work— have always been with us in literature. Refractions are to be found in the obvious form of translation, or in the less obvious forms of criticism [...], commentary, historiography [...], teaching, the collection of works in anthologies, the production of plays» (Lefevere 2000: 235).

As we triangulate between our own present situation and the enormous variety of other cultures around and before us, we won't see works of world literature so fully enshrined within their cultural context as we do when reading those works within their own traditions, but a degree of distance from the home tradition can help us to appreciate the ways in which a literary work reaches out and away from its point of origin. If we then observe ourselves seeing the work's abstraction from its origins, we gain a new vantage point on our own moment. [...] we may actually experience our customary horizon being set askew, under the influence of works whose foreignness remains fully in view (Damrosch 2003: 300).

Se basant sur ces réflexions de David Damrosch, Sarrionandia semble vouloir confirmer certaines idées qu'il a déjà exposées sur la traduction. Tout d'abord, quand il définit la littérature du monde comme «réfraction», il accepte que chaque œuvre littéraire se transforme nécessairement lorsqu'elle passe d'une culture à l'autre, et par conséquent, lorsqu'on traduit une œuvre d'une langue à l'autre, on déforme, réécrit ou recrée cette œuvre. La même conclusion résulte de l'affirmation que les subalternes ne possèdent pas d'espace d'énonciation. Lorsqu'on essaie de rendre la littérature des subalternes dans une langue majeure, plusieurs des caractéristiques de la littérature et de la langue des dominés se perdent, précisément parce que les traductions ne sont jamais des réflexions transparentes des textes originaux, mais des réécritures ou des créations qui prennent une nouvelle vie en perdant certains éléments et en gagnant d'autres.

Quoi qu'il en soit, en dépit de toutes ces pertes ou déformations, Sarrionandia juge cette circulation entre les littératures non seulement inévitable mais aussi nécessaire, puisque le fait d'être continuellement en mouvement garantit la survie de toute œuvre littéraire: «works of world literature take on a new life as they move into the world at large» (Damrosch 2003: 24). Mais pour que dans cette circulation les littératures mineures ne soient pas victimes des abus des littératures majeures,¹¹ Sarrionandia propose une nouvelle façon de lire, faisant appel à la troisième définition de Damrosch. Quand les lecteurs lisent la littérature du monde, ils doivent être conscients du chemin parcouru par chaque œuvre littéraire. Ils doivent accepter l'intervention du traducteur, être conscients des pertes, changements et ajouts advenus dans la traduction, et savoir lire ou remarquer les silences ou ellipses apparues en chemin:

To use translations means to accept the reality that texts come to us mediated by existing frameworks of reception and interpretation. We necessarily work in collaboration with others who have shaped what we read and how we read it (Damrosch 2003: 295).

C'est ainsi qu'il faut comprendre les notes que Sarrionandia ajoute souvent à ses traductions, où il informe le lecteur sur le texte original et son auteur, pour qu'il comprenne que ce qu'il est en train de lire est une traduction et, surtout dans le cas

¹¹ Lawrence Venuti (1995 et 1998), Gayatri Spivak (1988 et 2000) et Tejaswini Niranjana (1992), entre autres, ont dénoncé les abus des littératures majeures envers les littératures mineures: quand les littératures des pays colonisés ont été traduites aux langues des colonisateurs, les valeurs des littératures des pays colonisés ont souvent été complètement effacées et adaptées aux valeurs des colonisateurs.

des littératures mineures, pour qu'il ait quelques renseignements sur ces littératures et ces langues.

L'inclination de Sarrionandia à traduire des textes des littératures mineures coïnciderait avec les réflexions que nous venons d'étudier. Si la littérature du monde est l'ensemble des œuvres littéraires qui circulent hors de leur culture d'origine¹² et que Sarrionandia préconise une littérature du monde non-eurocentrique et non-nationaliste, il ne sera pas surprenant qu'il traduise des littératures que le canon européen ou occidental a marginalisées. En extrayant les œuvres de ces littératures mineures de leur culture d'origine et en les offrant en basque aux lecteurs basques, il les met en circulation et les transforme en littérature du monde.

Le contraire, traduire des œuvres de la littérature basque vers d'autres langues et les introduire ainsi dans le réseau de la littérature du monde, est une tâche que Sarrionandia laisse à d'autres. Il juge convenable de traduire des livres écrits en basque vers d'autres langues, mais il s'est toujours montré plutôt sceptique quant à la tendance de traduire systématiquement en espagnol tout ce qui est publié en basque, comme le montre la citation que nous avons insérée dans la section précédente. D'après lui, il n'y a pas de relation d'égalité entre l'espagnol et le basque,¹³ et si l'on traduisait toute la littérature basque en espagnol, les Basques subalternes perdraient l'espace d'énonciation particulier que leur langue leur fournit.¹⁴

Sarrionandia, lui, se limite à écrire en basque, à combiner, par moyen de la traduction et d'autres types de jeux, les autres littératures et la tradition basque, à traverser les frontières entre création et traduction pour offrir aux Basques la littérature du monde tout en internationalisant la littérature basque.

Littérature et traduction sont intimement liées chez Sarrionandia. Comme il l'a montré dans ce livre, la littérature du monde ne peut pas être comprise sans la traduction; si les œuvres écrites dans chaque langue n'étaient pas traduites, il n'y aurait pas de littérature du monde: «La littérature du monde est une “zone de traduction”» (Sarrionandia 2010b: 449, n. t.). La traduction est d'une grande importance aussi dans la triple définition de David Damrosch, car elle constitue le pivot de chacun des trois points: Damrosch affirme tout d'abord que la littérature du monde est

¹² “I take world literature to encompass all literary works that circulate beyond their culture of origin, either in translation or in their original language” (Damrosch 2003: 4).

¹³ «C'est tout à fait faux de croire que le basque est homologable à l'espagnol ou au français. [...] il relèverait de la surdité et de l'amnésie que d'ignorer la diglossie et les hiérarchies et de croire que la langue basque a les mêmes capacités et fonctions qu'ont l'espagnol et le français» (Sarrionandia 2010b: 534, n. t.).

¹⁴ Ce point de vue est bien reflété par les traductions des œuvres de Sarrionandia: si l'on compte seulement les livres, il n'y en a qu'un traduit à l'espagnol, soit *No soy de aquí* (Hiru, 1992, traduit par Bego Montorio, traduction de *Ni ez naiz hemengoa*); dans d'autres langues, par contre, il existe plus de traductions: en catalan *Narracions* (Pòrtic, 1986, traduit par Josep Daurella, traduction de *Narrazioak*); en allemand *Von nirgendwo und überall* (Verlag Libertäre Assoziation, 1995, traduit par Ruth Baier, traduction de *Ni ez naiz hemengoa*) et *Der gefrorene Freund* (Blumenbar Verlag, 2007, traduit par Petra Elser et Raul Zelik, traduction de *Lagun izoztua*); en galicien *Choiva e tamboril* et *Cartas a Ainhoa* (inédits, traduits par Tereixa Hernandez, traductions d'*Atabala eta euria* et d'*Ainhoari gutunak*, respectivement); en italien *Lo scrittore e la sua ombra* (Giovanni Tranchida, 2002, traduit par Roberta Gozzi, traduction de *Narrazioak*); ainsi qu'un livre-CD publié en basque, espagnol, français, anglais et allemand: *Hau da ene ondasun guzia* (Txalaparta & Esan Ozenki, 1999).

une réfraction ou *traduction* des littératures nationales; ensuite, que la littérature du monde est celle qui gagne dans la *traduction*; finalement, il soutient que la littérature du monde est une autre façon de lire, et que la majorité des œuvres de la littérature du monde nous parviennent par moyen du «distant reading» ou de la «lecture distante», c'est-à-dire, la *traduction* (Sarrionandia 2010b: 450). Les traducteurs ont donc une énorme responsabilité dans la formation de la littérature du monde, autant que les écrivains ou même plus: la «littérature du monde» des lecteurs d'une langue dépendra de ce que traduisent les traducteurs de cette langue et de comment ils le traduisent.

8. Bibliographie

- Azkorbebeitia, A., 1998, *Joseba Sarrionandia: irakurketa proposamen bat*, Labayru ikastegia & Amorebieta-Etxanoko Udala, Bilbo.
- Barthes, R., 1984, *Le bruissement de la langue*, Seuil, Paris.
- Benjamin, W., 1972, «Die Aufgabe des Übersetzers» [1923], in *Gesammelte Schriften IV-I*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 9-21.
- Bloom, H., 1973, *The Anxiety of Influence*, Oxford U.P., Oxford.
- Damrosch, D., 2003, *What is World Literature?*, Princeton U.P., Princeton.
- Man, P. de, 1986, *The Resistance to Theory*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Derrida, J., 1967, *De la grammatologie*, Éditions de Minuit, Paris.
- , 1972, *Positions*, Éditions de Minuit, Paris.
- , 1985, «Des tours de Babel», in J. F. Graham (ed.), *Difference in Translation*, Cornell U.P., Ithaca, 209-248.
- Foucault, M., 1977, *Language, Counter-Memory, Practice* [traduit par D. F. Bouchard et S. Simon], Cornell U.P., Ithaca.
- Goethe, J. W. von, 1994, *West-östlicher Divan* [1819], in *Sämtliche Werke. Briefe, Tagebücher und Gespräche* (Teil 1), Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt am Main.
- Kortazar, J., 2003, *Pott banda*, Bilboko Udala, Bilbo.
- Lefevere, A., 1992, *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, Routledge, Londres.
- , 2000, «Mother courage's Cucumbers. Text, System and Refraction in a Theory of Literature» [1982], in L. Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*, Routledge, Londres & New York, 233-249.
- Niranjana, T., 1992, *Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context*, University of California Press, Berkeley.
- Paz, O., 1990 [1971], *Traducción: literatura y literalidad*, Tusquets, Barcelona.
- Pott, 1978, «Itzulpena eta traizioaren praktika», *Pott 3 (Pott bandaren blaga)*, 27-29.
- Robinson, D., 1991, *The Translator's Turn*, The Johns Hopkins U.P., Baltimore & Londres.
- Sarrionandia, J., 1980, «Giovanni Boccaccio eta Gabriel Aresti Dekamerone tipi batetan», *Anaitasuna*, 1980.02.15.
- , 1981, *Izuen gordelekuetan barrena*, Bilboko Aurrezki Kutxa, Bilbo.
- , 1989 [1988], *Marginalia*, Elkar, Donostia.
- , 1995 [1985], *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*, Pamiela, Iruñea.
- , 1997, *Hitzen ondoeza*, Txalaparta, Tafalla.

- , 2002, «Joseba Sarrionandia» [interview], in H. Etxeberria (ed.), *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan*, Alberdania, Irun, 277-346.
- , 2005, «Espainolek gutaz esaten dituzten gezur batzuk asumitu ditugu» [interview], *Argia*, 2005.07.08.
- , 2006 [1985], *Ni ez naiz hemengoa*, Pamiela, Iruñea.
- , 2010a, «Irakurleci abisua», in «*Idazlea zeu zara, irakurtzen duzulako*» liburua erabiltzeko proposamen didaktikoa [on-line]. Disponible sur Internet: <http://www.hikhasi.com/fitx/fitxategiaJeitsi.php?id=67&emota=6&dok_id=1189>, 6-8.
- , 2010b, *Moroak gara behelaino artean?*, Pamiela, Iruñea.
- , 2011, «Joseba Sarrionandia» [interview], *hAUSnART* 0, 10-34.
- Sivak, G. C., 1988, «Can the Subaltern Speak?», in C. Nelson & L. Grossberg (ed.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, University of Illinois Press, Urbana, 271-313.
- , 2000, «The Politics of Translation» [1992], in L. Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*, Routledge, Londres & New York, 397-416.
- Venuti, L., 1995, *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, Routledge, Londres.
- , 1998, *The Scandals of Translation*, Routledge, Londres & New York.

DISKURTSO-MARKATZAILA BERRI BAT: HURRENEZ HURREN BIRFORMULATZAILEA

Xabier Alberdi Larizgoitia

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Abstract

This article examines aspects of the use of a new discourse marker in present-day Basque, namely hurrenez hurren. First of all a distinction will be drawn between its two present senses: the adverbial notion of ‘one after the other’ (hurrenez hurren-1) and the use as a grammaticalized discourse marker meaning ‘respectively’ (hurrenez hurren-2). This is followed by an attempt to characterize it as a certain kind of reformulating discourse marker (a particularizing reformulator). The recent origin (second half of the twentieth century) of this trend towards a new value as a discourse marker and the “naturalness” of the shift are also discussed. The article’s concluding sections analyze some features of the expression such as sentence position, punctuation, syntax, frequency in modern written texts, and discourse value.

Laburpena

Artikulu honetan halako xehetasun batez aztertu dut erran/esan nahi baita diskurtsio-markatzailearen egungo erabilera. Birformulatzaile esplikatioetariko bat da eta haren bidez aurreko enuntziatuan (perpau beraren aurreko sintagman nahiz aurreko perpausean) esandakoa (birformulakizuna) birformulatzen du hitzunak, adierazitakoa argiagotzeko edo azaltzeko. Birformulatzailearen alderdi hauek jorratu ditut artikuluan: balioak; literatura-tradizioa; forma eta jatorria; gaur egungo aldaerak; baliokideak; posizioa; puntuazioa; sintaxia; maiztasuna, hizkuntza-moldea (idatzialahozkoa), erregistroa eta testu mota; erdal baliokideak; eta balio diskurtsiboa.

1. Atarikoak*

Artikulu honetan *hurrenez hurren* esapidearen adieretako bat aztertuko dut: diskurtsio-markatzailea dugu aztergai (infra (2)), eta ez moduzkoa adberbioa (infra (1)).

* Artikulu hau Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitateak (UPV/EHU) —Unibertsitatea-Gizartea modalitatean— finantzatu duen US10/10 «Euskarazko diskurtsio-markatzaileen hiztegia (I) / Diccionario de marcadores discursivos del euskera (I)» ikerketa-proiektuaren emaitzetariko bat da. Euskal Irrati Telebistarekin (EITB) eta Elhuyar Fundazioarekin sinatu ditugun lankidetzaz hitzarmenei esker garatzen ari gara proiektua. Artikulua, halaber, ni partaide naizen IT414-10 talde egonkortuaren ikerketaren emaitzen artean sartzen da.

Diskurtso-markatzaile jakin batzuk —birformulatzaileak— aztertzen dituen ikerlerro zabalago baten emaitza da azterlan hau, eta, azterketa monografiko zehatza izanik ere, batez ere, agerian utzi nahi du nondik eta nola garatu diren —eta garatzen ari diren— egungo euskararen diskurtso-markatzaile berriak.

Artikuluaren ‘diskurtso-markatzaile’ etiketa zabalera erabili dut. Baina egia da arlo honetan terminoak eta kontzeptuak ez daudela nahi eta behar bezain garbi (Vázquez Veiga 2011): alde batetik, ikaratzekoa da gauza bertsua izendatzeko erabili izan diren terminoen aniztasuna¹ (Martín Zorraquino, Portolés 1999: 4057, Garcés Gómez 2008: 14-15); beste alde batetik, termino-aniztasun hori, askotan, kontzeptuaren finkapenik ezaren isla besterik ez da (Martí Sánchez 2011: 2). Euskal ikasketetan, besteak beste, ‘lokailu’ (Euskaltzaindia 1990) eta ‘testu-antolatzaile’ (Larringan 1996) izenak proposatu izan dira. Edozein modutan ere, autore askoren iritziz, ‘diskurtso-markatzaile’, ‘lokailu’ (‘conector’) eta ‘operadore’ kontzeptuak bereiztea komeni da. Diskurtso-markatzaileena kategoria zabalena da eta beraren barruan bi azpikategoria bereizten dira: lokailuak (enuntziatuen arteko lotura semantikoa ezartzen duten markatzaileak) eta operadoreak² (beren zeregina enuntziatu baten barruan betetzen duten markatzaileak).

Egia esan, markatzaileen kategoria ez da gramatikan bereizten diren kategoria sintaktikoak (aditza, adberbioa, juntagailua...) bezalakoak³ (Real Academia Española, Asociación de Academias de la Lengua Española 2010: 2355): diskurtsoaren azterketaren mailakoa da eta izaera funtzionala du (Martí Sánchez 2011: 18-19). Izan ere, diskurtso-markatzaileetako asko adberbioak edo adberbio-esapideak dira: *edozein modutan* esapideak, esaterako, markatzaile-zeregina betetzen du batzuetan (*Patxi gogoz ari da lanean. Edozein modutan, beti ez du asmatzen.*), baina ez beste batzuetan (*Patxi edozein modutan egiten ditu lanak*). Beraz, diskurtso-markatzaileen azterketak perpausaren maila gainditzen du eta horregatik geratu izan da gaia ohiko azterketa gramatikaletatik kanpo. Alde horretatik salbuespen ongi etorriak dira gramatika batzuetan diskurtso-markatzaileei eta lokailuei eskaini zaizkien ikerlanak (Euskaltzaindia 1990, Martín Zorraquino, Portolés 1999, Real Academia Española, Asociación de Academias de la Lengua Española 2010).

Nolanahi ere, euskararen kasuan oraindik lan asko dago eginkizun diskurtso-markatzaileen azterketaren arloan. Bestalde, begien bistakoa da hiztegiek diskurtso-markatzaileen berri emateko dituzten mugak, halamoduz eta zeharka baizik ezin baitituzte definitu edo azaldu halako partikulak. Ondorioa da guztiz beharrezkoak

¹ Hona hemen gaztelaniaz erabili diren izen batzuk: ‘enlaces extraoracionales/supraoracionales/textuales’, ‘conectores’, ‘conectores pragmáticos/discursivos/textuales/argumentativos’, ‘conectivos’, ‘operadores discursivos’, ‘partículas discursivas’, ‘ordenadores del discurso’...

² Hona Martín Zorraquino eta Portolés-en definizioa (1999: 4139): «Los operadores argumentativos son aquellos marcadores que por su significado condicionan las posibilidades argumentativas del miembro del discurso en el que se incluyen, pero sin relacionarlo con otro miembro anterior.» Eta honako ohar hau gaineratzen dute: «Mientras que los estructuradores de la información, los conectores y los reformuladores relacionan por su significado el miembro del discurso en el que se encuentran con otro miembro anterior, esta relación sólo tiene un fundamento pragmático en el caso de los operadores.»

³ Hala ere, Vázquez Veiga-k (2011) honako iruzkin hau egiten du *Nueva gramática de la lengua española*ren ematen den ikuspegiaz: «Nos parece importante destacar el hecho de que se diga de ellos que son una “clase gramatical” (§ 30.2p), que es una manera de otorgarles el rango de miembros de pleno derecho de la gramática.»

ditugula diskurtsio-markatzaileei buruzko azterketa monografikoak, eta, hain zuzen ere, hutsune hori nola edo hala betetzera dator gure azterlana.⁴

Ikerlan honetarako erabili dugun corpusak egungo euskara zaindua islatu nahi du eta honela osatuta dago:⁵

A1.	ZIO corpora ⁷	1,0 milioi testu-hitz
A2.	UPV/EHUko eskuliburu itzuliak	5,5 milioi testu-hitz
A3a.	Zuzenbidea / lege-testuak	4,1 milioi testu-hitz
A3b.	Zuzenbidea / testu akademikoak	2,5 milioi testu-hitz
A4.	Pentsamenduaren Klasikoak ⁸	10,7 milioi testu-hitz
B1a.	EPD liburuak ⁹	10,2 milioi testu-hitz
B1b.	EPD prentsa ¹⁰	10,5 milioi testu-hitz
B2.	ZT Corpora ¹¹	6,6 milioi testu-hitz
C1.	ETBko dokumentalak	0,5 milioi testu-hitz
C2.	Goenkale corpora ¹²	11,0 milioi testu-hitz
	GUZTIRA	62,6 milioi testu-hitz
	Jatorrizkoak	35,7 milioi testu-hitz
	Itzulpenak	26,9 milioi testu-hitz
	GUZTIRA	62,6 milioi testu-hitz

Guztira 62,6 milioi testu-hitz ditu corpusak eta halako oreka bat lortu da testu itzulien eta jatorrizkoen artean. Testu mota batzuk biltzen ditu (akademikoak, lege-testuak, prentsa, saiakera) eta, bereziki, ahozko hizkuntzara hurbiltzen diren bi azpi-corpus ditu: alde batetik, Goenkale, zeinak hein batean lagunarteko erregistroa imitatzen baitu; eta, bestetik, ETBko dokumentalen corpora, zeinak, entzunak izateko testuen bidez, erregistro zaindua islatzen baitu.

⁴ Gaztelaniari buruzko ikerketetan, esaterako, ia ez dago partikula bat bera ere azterketa monografikoren bat ez duenik (Vázquez Veiga 2011). Euskaraz, berriz, diskurtsio-markatzaile asko daude oraindik deskribitu gabe.

⁵ Corpusari dagokionez, eskerrak eman behar dizkiot lehenik Ametzagaña I+D+i taldeko Josu Landari, corpora arakatzeko tresna ezin hobea —eta gure beharretara egokituia— sortu eta ikertaldearen eskura jarri duelako; orobat eskertu behar diot UPV/EHUko Euskara Institutuaren zuzendari Pello Salabururi (<http://www.ei.ehu.es>), institutuaren corpusak gure zerbitzura jarri dituelako (ZIO, Pentsamenduaren Klasikoak, Ereduzko Prosa Dinamikoa eta Goenkale). UPV/EHUko Euskara Zerbitzuaren zuzendari Jesus Mari Makazagari eskertu behar diot, halaber, UPV/EHUko ikasliburu itzuliak gure eskura jarri izana. EITBrekiko lankidetzari esker eta, zehazki, Asier Larrinagaren bitartekotzari esker eskuratu dugu ETBko dokumentalen corpora. Elhuyar Fundazioarekiko lankidetzaz hitzarmen baten bidez eskuratu ditugu Zientzia eta Teknologiaren corpuseko testuak (ZTC). Eta, azkenik —baina ez azken—, Joseba Ezeiza sailkide eta adiskideari zor dizkiot zuzenbideko testuen corpusak (Garalex corpora: <http://www.hizlan.org/db-zuzenbidea/>).

⁶ <http://www.chu.es/chg/zio/>

⁷ <http://ehu.es/chg/pkc/>

⁸ <http://ehu.es/chg/epd/>

⁹ <http://ehu.es/chg/epd/>

¹⁰ Zientzia eta Teknologiaren Corpora: <http://www.ztcorpua.net/cgi-bin/kontsulta.py>

¹¹ <http://ehu.es/chg/goenkale/>

2. *Hurrenez hurren* esapidearen bi adierak

Gaurko euskarari bi adiera nagusi ditu *hurrenez hurren* esapideak. Alde batetik, behegoko (1) adibidean ikusten duguna: ‘bata bestearen ondotik, ondoz ondo’ esanahia du, hots, esanahi kontzeptual edo erreferentziala;¹² adizlagun baten funtzio sintaktikoa betetzen du perpausean (*Nola jartzen ziren...?* galderaren erantzuntzat har dezakegu). Beste alde batetik, (2) adibidean ageri den *hurrenez hurren* esapidearen adiera dugu: ez du esanahi kontzeptual argirik (alegia, ez dagokio ‘bata bestearen ondotik’ irakurketa, ezta antzekorik ere);¹³ eta ez du betetzen funtzio sintaktiko garbirik bere perpausean (alegia, nekez hartuko genuke *Nola aurkeztu dira?, Noiz aurkeztu dira?* edo antzeko galdera baten erantzuntzat).

- (1) (...) Inuitak, hotza jasan ez ezik, hotzaz baliatzen ziren. Larrutan bildu eta izoztutako hiru amuarrain artiko (*Salvelinus alpinus*) *hurrenez hurren* jarri, azpia karibu baten urdaileko edukiaz koipeztatu eta izotz-geruza fin batez estalita, leraren patin bihurtzen ziren. (ZIO, *Argia munduaren ertzean*, Wade Davis / Iñaki Iñurrieta, UPV/EHU, 2009, Orr.: 173)
- (2) Gaztelaniazko lanei dagokienez, 400 eta 280 aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian. (EPD, prentsa)

Lehenengo adibideko *hurrenez hurren* hori adberbioa da, gramatika-kategoriari dagokionez. Bigarrena, berriz, aurreko adberbio-erabileratik eratorria bada ere, zeregin diskurtsibo jakin bat betetzeko espezializatu da nolabait: diskurtsioan egin beharreko inferentzietan hartzailea ildo jakin batetik gidatzea du helburu. Gure adibidean, *hurrenez hurren* esapidea dela medio, aditzera ematen da korrelazio estua dagoela aurreko enuntziatuko datuen (*400 eta 280*) eta ondorengo enuntziatuako datuen (*narratiban eta poesian*) artean:

(2')

1. enumerazioa	<u>400</u> eta <u>280</u> [lan] aurkeztu dira, A B
2. enumerazioa	<i>hurrenez hurren</i> , <u>narratiban</u> eta <u>poesian</u> A' B'

Beheregoko (3) litzateke, nolabait, (2)-ren azpian dagoen egitura trinkotu gabea. Informazioaren aldetik baliokide dira (3) eta (2), eta, hain zuzen ere, (3)-ko informazioa adierazteko formulazio landuagotzat har dezakegu (2). *Hurrenez hurren* esapideak bideratzen duen agindu edo esanahi logiko-semantikoari esker, hartzaileak badaki hurrenkera jakin batean berreskuratu behar dituela aurreko enumerazioko

¹² Eta horregatik ezin da ezabatu *hurrenez hurren* esapidea (1) adibidean esaldiaren esanahia aldatu gabe. Martí Sánchez-ek dioenez (2011: 16): «La opcionalidad frente a la obligatoriedad de las categorías gramaticales estrictas. Los MD [marcadores discursivos] no cumplen una función sintáctica en la estructura oracional, su eliminación no repercute en la gramaticalidad de la oración, de ahí que su presencia no sea obligatoria.»

¹³ Eta horregatik ez dira aldatzen (2)-ren egia-baldintzak, *hurrenez hurren* esapidea ezabatuta ere.

erreferenteak ondorengo enumerazioko datuekin lotzeko (alegia, nolabaiteko zeregin kohesiboa —anforikoa— betetzen du).¹⁴

- (2) (...) 400 eta 280 aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.
- (3) (...) 400 eta 280 [lan] aurkeztu dira: 400 [lan aurkeztu dira], narratiban; eta 280 [lan aurkeztu dira], poesian.

Bigarren adibideko *hurrenez hurren* horri dagokionez, gramatikalizatuta dagoela eta diskurtso-markatzailea dela esango dugu. Esanahi kontzeptuala (erreferentzial edo denotatzailea) izan beharrean ('bata bestearen ondotik', 'errenkadan', 'ondoaz ondo'), prozesatze-esanahia du ('significado procedimental'):¹⁵hots, komunikatzen dena behar bezala prozesatzeko eta hartzailea inferentzietan gidatzeko balio du. Bestalde, sintaxiaren aldetik elementu marjinala da, ez baitu betetzen funtzio sintaktiko argirik perpausaren esparruko predikazioan (ikus Martín Zorraquino, Portolés 1999: 4057).

2.1. *Hurrenez hurren-1: adberbio-esapidea*

Jatorrizko adberbio-erabileran ez dago ageriko korrelaziorik edo erlazio anforikorik eta, beraz, halakoetan ez da diskurtso-markatzaile: honako adibide hauetan, esaterako, 'bata bestearen ondotik' errepikapenezko esanahia nagusitzen da eta adjuntu baten funtzioa betetzen du perpausuan.

- (4) a. Leo XIIIgarrenak gauza bera agindu zienen prantses katolikueri, ta olaxe Aita Santu guziek, *urrenez urren*, itz berberekin. (Or *QA 77*)
- b. Bideotako batzuek —adibidez, Protokoloaren malgutasun-mekanismoak eta betearazteko prozedurak ihesbideak besterik ez direla esateak— indarra eta sinesgarritasuna galdu dute azken urteotan, Protokoloaren osagai horiek hobetu ahala. Oraindik badirauten eraso nagusiak Protokoloaren igorpen-konpromisoen beren kontra zuzendutakoak dira, bi ardatzen inguruan: ez dela garabidean diren herrialde nagusien ekintzarik eskatzen; eta arbitrarioak direla, ez zientzian oinarrituak. *Hurrenez hurren* aztertuko ditugu bata eta bestea. (ZIO, *Klima-aldaketa globalaren zientzia eta politika*, A.E. Dessler / E.A. Parson / Iñaki Iñurrieta, UPV/EHU, 2009, Orr.: 245)

2.2. *Hurrenez hurren-2: diskurtso-markatzailea*

Egungo euskararen, askotan, informazio-kate bat osatuz agertzen da *hurrenez hurren* esapidea. Enumerazio bateko elementuei buruzko azalpen edo zehaztapenak emateko erabiltzen da. Nolabaiteko balio banakaria du eta segidako (eskuarki, au-

¹⁴ Martí Sánchez-ek (2011: 16) dioenez «La relación con informaciones previas, explícitas e implícitas, lo que las hace [kategoria pragmatikalez ari da] contextualmente dependientes y las faculta para cumplir funciones cohesivas en el discurso. (...) Aunque los CD ['conectores discursivos'] van con el último miembro conectado, también miran hacia atrás, gracias a su muy frecuente carácter anafórico».

¹⁵ Sarasolaren *Egungo Euskararen Hiztegia*-n, esaterako, 'bakoitzari buruz' azalpenaren bidez ematen da aditzera *hurrenez hurren* esapidearen bigarren balioa (<http://www.ehu.es/eeh/cgi/bila?z=hurren>). Azalpen horrek agerian uzten du *hurrenez hurren* esapidearen balio anforiko eta diskurtsiboa. Begien bistan daude halako definizio edo argigarri batek dituen mugak. Izan ere, sarri-askotan hiztegiatan markatzaileen definizio zirkularrak edo sinonimia bidezkoak nagusitzen dira.

rreko eta ondorengo) enuntziatuetako datuen arteko korrelazioa adierazten du: enumerazio bateko elementuen hurrenkeran oinarritzen da ondorengo zehaztapen edo azalpen argigarri bakoitzaren interpretazioa edo erreferentzia; hots, korrelatiboak dira segidan datozen enuntziatuetako enumerazioetako datuak. Gehienetan “enumerazioa + enumerazio horretako elementuei buruzko zehaztapenak” hurrenkera nagusitzen da, eta gorago aipatutakoari erreferentzia egiteko balio du: nolabaiteko balio anaforikoa du, alegia.¹⁶

- (5) (...) Egia esan, elefante guztiak ez dira berdinak belarrien handitasunari dagokionez. *Loxodonta africana*-k bai, oso handiak ditu belarriak, «183 cm eta 114 cm baitira,» [*hurrenez hurren*, *haien luzera eta zabalera*]. (ZIO, *Animalien aferak*, J.I. Pérez Iglesias / M.B. Urrutia, UPV/EHU, 2011, Orr.: 43)

(5')

1. enumerazioa	<u>183 cm</u> eta <u>114 cm</u> baitira A B
2. enumerazioa: zehaztapenak	<i>hurrenez hurren</i> , haien [belarrien] <u>luzera</u> eta <u>zabalera</u> A' B'

Lehenengo enumerazioan ageri diren datuak (*183 cm eta 114 cm*) interpretatzeko orduan hurrenkerari erreparatu behar zaio. Lehenengo enumerazioko lehenengo elementuari dagokio ondorengo enumerazioko lehenengo datua; lehenengo enumerazioko bigarren elementuari buruzkoa da ondorengo enumerazioko bigarren datua; eta horrela hurrenez hurren: A' zehaztapena (*luzera*) A datuarekin (*183 cm*) uztartzekoa da; eta B' zehaztapena (*zabalera*), B datuarekin (*114 cm*) uztartzekoa.

Gehienetan, segidako enumerazioetan bina elementu sartzen dira erreferentzia-jokoan; baina zenbaitetan hiru elementuren artean ezartzen da lotura logiko-semantikoa:

- (6) Sentsuetariko gutxienez hiruren pertzepzioak, izan ere, era guztietako uhinak detektatzeko eta interpretatzeko gaitasuna du protagonista. Funtzio bat garbi dago itxura batean: informazioaren kontrola. «*Soinua, ikusmena eta ukimena hiru sentsu dira,*» [*hurrenez hurren presio-ubinak, ubin elektromagnetikoak eta bibrazioak hautemateko gai direnak*]. (ZIO, *Formen matxinada*, Jorge Wagensberg / Juan Garzia, UPV/EHU, 2007, Orr.: 312)

¹⁶ Santos Río-k (2003: 141) honela deskribatzen du *respectivamente* adberbioaren funtzionamendua: «Adv. orac. (realizativo) I. Con respectividad enumerativa, o sea, con rigurosa correspondencia, en cuanto al orden de enumeración, de cada uno de los miembros de la serie (de dos o más miembros) aducida con otro de la serie que, según los casos, sigue (*respectivamente, a Paco y a Juan*) o precede (*a Paco y a Juan, respectivamente*). Es adverbio encubiertamente deíctico y fórico y siempre periférico respecto de la predicación principal (siempre aparece seguido y precedido de pausa y, si no va en posición final, exige entonación ascendente). *Me gustaron el primero y el cuarto; respectivamente, Sánchez y Montero. El marido, la mujer y la niña tomaron, respectivamente, una cerveza, un batido y un helado de fresa. El mayor y el pequeño tienen veintisiete y dieciséis años, respectivamente*. La relación distributiva que este adverbio establece y marca tiene lugar a veces con respecto a una serie aludida pero no expresamente aludida en la frase, con tal que la correspondencia enumerativa quede asegurada (por ejemplo, porque los ejemplares pertinentes se acaban de citar en cierto orden (*Los seis muchachos son japoneses y las chicas son, respectivamente, japonesa y coreana*)).»

(6')

1. enumerazioa	<u>Soinua, ikusmena eta ukimena</u> hiru sentsu dira, A B C
2. enumerazioa: zehaztapenak	<u>hurrenez hurren,</u> <u>presio-uhinak, uhin elektromagnetikoak eta bibrazioak</u> A' B' C' hautemateko...

Egungo prosako adibideak:

- (7) a. Truke horien hiru bosten herrialde industrializatuen artean egiten dira, hau da, Mendebaldeko Europako herrialdeen artean edo europar jatorria dutenen artean (Ipar Amerika, Ozeania), Japoniaz gainera. Merkataritza horri «Ipar-Ipar» deitu ohi zaio; izan ere, «*Iparrak eta Hegoak*,» [*hurrenez hurren, eta azaletik bada ere, zentroaren eta periferiaren kontzeptuak adierazten dituzte*]. (EPD, *Ekonomiaren globalizazioa*, Jacques Adda / Koro Navarro, UPV/EHU, 2004, Orr.: 63)
- b. Beste aldekoa «Baxenabarre» deitu dut, Joanes Peruskik jadanik 1664an idatzi, baxenabartarrek beti esan eta Euskaltzaindiak berriki onetsi duen bezala. «*Erribera*» eta «*Mendialdea*», *Nafarroako eskualdeak*, esanahi historikoarekin ibili ditut, hau da, [*ia-ia eremu erdaldunaren eta eremu euskaldunaren baliokidetakoa, hurrenez hurren*] (gaurko «Erdialde» gehiena Mendialdearen barruan zegoen eta). (EPD, *Gu, nafarroak*, Xabier Zabalza, Alberdania, 2007, Orr.: 18)
- c. Athleticcek 5-0 irabazi zion L'Estartit taldeari, baina «*Levantek eta Rayo Vallecanok ere irabazi egin zuten*,» eta [*bederatzi eta sei puntura jarraitzen dute, hurrenez hurren*]. (EPD, prentsa)
- d. «*Fernando Lamikizek eta Miguel Fuentesek*,» [*hurrenez hurren Athletic eta Realeko presidenteez*,] istilurik ez dutela nahi adierazi zuten atzo, baina bakoitzak bereari eutsi zion. (EPD, prentsa)
- e. Zin egiten dut: elkar noraino gorrotatzen zuten jakinik ere, malkoak ikusi nituen bi anaien bisaietan, elkarri sekula betiko adio erratean. Orobat negar egiten zuen Alençonek, bere anaia zaharrenak adina hastio izanagatik Poloniako errege berria. Eta are negar gehiago «*Margaritak eta Katalinak*,» [joaten ikusirik, *hurrenez hurren, garai bateko neba kutuna eta betiko seme bihotzekoa*]. (...) (EPD, *Izan bainitzen Nafarroako errege*, Aingeru Epaltza, Elkar, 2009, Orr.: 178)
- f. (...) «*Maiderretek eta Loreak legatu bana*» jasotzen dute, [*100 eta 60 balioa dutenak, hurrenez hurren*], baina Maiderretek legatua besteengandik hobetua izateko jaso du. [Zuzen-LT, *Oinordetza Zuzenbidea*, Leire Imaz, UPV/EHU, 2007)

3. *Hurrenez hurren-2*: diskurtso-markatzaileen ezaugarri nagusiak

Orain arte ikusitakoaren arabera, *hurrenez hurren-2*-k baditu bereizgarri semantiko eta sintaktiko batzuk, diskurtso-markatzailetzat hartzera eramaten gaituztenak:

a) elementu aldagaitza da eta ez du betetzen funtzio sintaktikorik perpauseko predikazioaren esparruan; b) hartzaileari modu jakin bateko inferentziak egiten laguntzen dio, hots, enumerazioen hurrenkeran oinarritutako inferentzia-erregela jakin bat ematen dio hartzaileari informazioa prozesatzeko; c) zeregin pragmatiko-diskurtsiboa betetzen duenean, ez du esanahi kontzeptualik, hots, ez du balio, bereziki, komunikatu nahi den errealitatea islatzeko edo ordezteko, baizik eta komunikatu nahi dena behar bezala prozesatzen laguntzeko.¹⁷

Diskurtso-markatzaileen ezaugarri gramatikal gehienak ditu *hurrenez hurren-2* esapideak (Martín Zorraquino, Portolés 1999: 4059-4071):

1. Gramatikalizazioa:¹⁸ Osagai bera modu jakin batez errepikatuz (infra 6.1.) sortutako esapide linguistiko aldagaitza (finkatua edo lexikalizatua) da, ez baitu flexiorik edo konplementaziorik onartzen.

- (8) a. 400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.
 b. *400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrena hurrenarekin*, narratiban eta poesian.
 c. *400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrena hurrena*, narratiban eta poesian.
 d. *400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrena hurrenik*, narratiban eta poesian.

2. Posizio sintaktikoa: Juntagailuekin alderatuz gero, *hurrenez hurren-2* esapideak mugikortasun handia du perpausean (ez erabatekoa —(9c)—, nolana ere).

- (9) a. 400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.
 b. 400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, narratiban eta poesian, *hurrenez hurren*.
 c. *400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, narratiban eta, *hurrenez hurren*, poesian.

3. Intonazioa: *Hurrenez hurren-1* adberbioak ez bezalako intonazioa du, ohi-koena den koma arteko idazkerak islatzen duenez. Bakartuta agertu ohi da enunziatuan, tarteki gisa, modifikatzaile eta egitura parentetikoekin gertatu ohi denez.

- (10) a. 400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.
 b. Idazlanak *hurrenez hurren* jarri dituzte.

¹⁷ Horregatik ezin dira izan diskurtso-markatzaile esanahi kontzeptuala duten kategoriak (izenak, adjektiboak eta aditzak).

¹⁸ Martí Sánchez-ek (2011: 19) dioenez, beste izen batzuk ere eman zaizkio: «Los MD [marcadores discursivos] son el resultado de un proceso de cambio que afecta a su expresión, contenido o/y uso originarios de la unidad. (...) Gramaticalización, lexicalización, pragmaticalización y nuestro pragmatización son términos empleados para calificarlo».

4. Modifikatzaileak eta osagarriak: *Hurrenez hurren-2* esapidea aldagaitza da eta, ohiko adberbioek ez bezala, ez du onartzen modifikatzailearik edo osagarriarik.¹⁹

(11) a. *Urrun* bizi da.

c. *Guztiz urrun* bizi da.

(12) a. 400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.

b. *400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *guztiz hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.

5. Koordinazioa: Beste diskurto-markatzaile batzuk elkarrekin edota juntagai-luekin juntatzen dira (*hala ere, edozein modutan; baina, hala ere...*). Nolanahi ere, *hurrenez hurren-2* esapidea ez da juntatzen beste diskurto-markatzaileekin, ezta juntagai-luekin ere. Eta horrek bereizten du *hurrenez hurren-1* adberbiotik.

(13) a. 400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.

b. *400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hots (alegia, hau da...)*, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.

c. *400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *eta (baina...) hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.

(14) a. 400 lan aurkeztu dira, *eta hurrenez hurren* jarri dira lanok.

b. 400 lan aurkeztu dira, *eta hurrenez hurren, hots errenkadan* jarri dira lanok.

6. Funtzio sintaktikoa: *Hurrenez hurren-1* esapideak adizlagun baten funtzio sintaktikoa betetzen du (15) perpausean eta horregatik har daiteke *Nola jarri dira?* galderaren erantzuntzat (fokotzat); *hurrenez hurren-2* esapidea, berriz, ez dago bere perpauseko aditzaren mende eta ezin da hartu inolako galderaren erantzuntzat (16).

(15) a. *Hurrenez hurren* jarri dira lanak.

b. *Nola* jarri dira lanak?

(16) a. 400 eta 280 idazlan aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.

b. ???*Nola* aurkeztu dira idazlanak?

7. Kategoría lexiko eta sintagmatikoak: Askotariko kategoría lexiko eta sintagmatikoak aurkeztea edo lotzea da diskurto-markatzaileen ezaugarrietako bat, eta *hurrenez hurren-2* esapidea ere perpaus desberdinetako enumerazioen arteko zein perpaus barruko sintagma biren arteko korrelazioak adierazteko erabiltzen da (ikus 9. atala):

(17) a. «*Sabino Arana eta Jesús Aizpún*», [EA]ren eta UPNren sortzaileak, *hurrenez hurren*,] bata bestea bezain foruzaleak ziren. (EPD, *Gu, nafarrok*, Xabier Zabaltza, Alberdania, 2007, Orr.: 58)

¹⁹ Iordanskaja eta Mel'čuk-en (1995) ustez, prozesatze-esanahia edo esanahi ez-deskriptiboa duten unitateek (adibidez, 'en fin' markatzaileak honako esaldi honetan: *El diagnóstico de los médicos no es bueno*. En fin, *habrá que prepararse para lo peor.*) ez dute onartzen ez ezetzapenik, ez galderarik, ez modifikatzailearik: «(...) "unidades léxicas no descriptivas", no aceptan la negación, la interrogación y la modificación: **No fue* en fin cuando *habrá que prepararse para lo peor*; **Fue* en fin cuando *habrá que prepararse para lo peor?*; **Muy / completamente* en fin *habrá que preparase para lo peor*». (Vázquez Veiga 2011).

- b. Athleticcek 5-0 irabazi zion L'Estartit taldeari, baina «*Levantek eta Rayo Vallecanok ere irabazi egin zuten*», eta [bederatzi eta sei puntura jarraitzen dute, *hurrenez hurren*]. (EPD, prentsa)
- c. «*Fusio-temperatura eta beira-trantsizioko temperatura*» parametro garrantzitsuak dira, polimeroen zerbitzu-aplikazioei dagokienez. [*Hurrenez hurren, hainbat aplikaziotarako goiko eta beheko temperatura-mugak adierazten dituzte*], bereziki polimero erdikristalinoetarako. (UPV/EHU, *Materia-len zientzia eta ingeniariatza*, Callister, Jr., William D. et al., UPV/EHU, 2011, 15. kapitulua)

Gure ustez, Martín Zorraquino-k (2010: 104-113) diskurtso-markatzaileei egozten dizkien ezaugarri guztiak ditu *hurrenez hurren-2* esapideak:

- a) Unitate aldagaitzak dira eta lokuzioak direnean aski finkatuta daude.
- b) Enuntziatu bakartuetan agertzen dira, tarteki gisa (modifikatzaile, azalpen eta elementu parentetikoak agertu ohi diren posizioan).
- c) Izaera funtzional eta opakoa (eta, esapideen kasuan, ez-konposizionala) da haien adieraziaren bereizgarria.
- d) Haien adieraziaren izaera funtzionala dela medio, gai dira testuak interpreta-tzen laguntzeko prozesatze-funtzioa ('función procedimental') betetzeko.
- e) Ez dute betetzen funtzio sintaktiko jakin bat beren enuntziatuetan, baina bai funtzio pragmatiko-diskurtsiboa.
- f) Unitatearen jatorrizko adierazleari, adieraziari edo erabilerari eragiten dion al-daketa-prozesu baten emaitza dira ('gramatikalizazioa', 'lexikalizazioa'...).
- g) Kategoria metalinguistikoko baten ordezkari gisa, sail batzuetan banatuta aur-keztu ohi dira gaiari buruzko bibliografian (birformulatzaileak, egituratzaileak, emendiozkoak...). Beraz, elementu bat sail horietako batean modu koherentean sailkatu ahal izatea irizpide bat izan daiteke delako elementua diskurtso-markatzailetzat hartzeko.

Martí Sánchez-en ustez (2011: 19) ezinbestekoak dira d) eta e) ezaugarriak, eta oso garrantzitsuak f) eta g). Gainerako ezaugarri edo propietateak (a, b, c), berriz, bigarren mailakoak lirake (irizpide horrek —a), b), c) propietateak izateak— bereizten ditu diskurtso-markatzaile "garbi edo onak" eta ez hain "onak").

Ondorioz, *hurrenez hurren-2* esapideak gorago aipatutako propietate guztiak betetzen dituen gero, uste dut diskurtso-markatzaile garbia dela.

4. *Hurrenez hurren-2* diskurtso-markatzailea: biformulatzailea

Behin *hurrenez hurren-2* esapidea diskurtso-markatzailea dela azaldu ondoren, saia gaitezen orain zehazten zer motatako markatzailea izan daitekeen.

Larringan-ek (1996: 141) 'lerrozko integratze markatzaileen' multzoan sailkatu zuen *hurrenez hurren-2*, honako markatzaile hauekin batera: *lehenbizi, lehenik, bestalde; -en arabera, -i buruz, -la eta, -i dagokionez, aldetik, ikuspegitik, inguruan, -i begira*. Alegia, beste autore batzuek '(informazioaren) egituratzaile' (Martín Zorraquino, Portolés 1993, Martí Sánchez 2008) edota '(diskurtsoaren) ordenatzaile' (Fuentes 2010) deritzoten azpisailean sailkatzen du Larringanek *hurrenez hurren*.

Dena dela, nire iritziz, egituratzaileen artean aipatu ohi direnak (*bestalde, alde batetik, lehenik, -i dagokionez...*) ez bezalakoa da *hurrenez hurren-2*: diskurtso-markatzaile egituratzaileek diskurtsoaren antolaketa orokorra gidatzen dute nolabait (izenak berak dioenez, “informazioa egituratzen dute” eta koherentzia ematen diote diskurtsoari); *hurrenez hurren-2* markatzaileak, berriz, zeregin diskurtsiboa betetzen du, baina batez ere mikroegituraren mailan —perpausaren mailan edota segidako bi perpausen mailan— eta kohesioaren alderdiari dagokionez, eta ez diskurtsoaren antolaketa orokorraren mailan.

Fuentes-ek (2010) birformulatzaile esplikatibotzat dauka *respectivamente* eta honela azaltzen du: “Este adverbio actúa como una variante de un explicativo que aparece tras una enumeración de dos segmentos, introduciendo un dato aclarador o una información añadida, marcando la distribución de los mismos según el orden de emisión”. Izatez lokailu banakaria (‘conector distributivo’) dela dio, baina azalpenak gaineratzeko erabiltzen denez, birformulatzaile esplikatiboen artean (*a saber, esto es, es decir, en otras palabras, dicho de otro modo...*) sailkatzen du.

Eta behin puntu honetara iritsita, birformulazioa eta birformulatzaileak zer diren azaldu beharrean gaude. Hartzaileari edo solaskideari aurreko diskurtso-atala egokiro interpretatzen laguntzeko burutzen den diskurtso-eragiketa bat da birformulazioa eta honetan datza funtsean:

Desde nuestra perspectiva, el proceso de reformulación consiste en volver sobre el contenido de un miembro o de un enunciado anterior o sobre el acto de enunciación, para expresarlo de otra manera equivalente o distinta. Se trata de un procedimiento de reinterpretación discursiva que evidencia la intencionalidad del hablante de guiar al interlocutor para que interprete el mensaje de la manera adecuada. (Garcés 2008: 75)

Birformulazioa, beraz, diskurtsoan lehenago adierazitakoa bestelako hitzez berraztertea edo birformulatzea da. Hitzunak bere diskurtsoaren kontzientzia hartzen du eta, egin duen formulazioa guztiz gogobetegarria iruditu ez zaionez, beste hitz batzuen bidez edo ustez argiagoa den formulazio baten bidez saiitzen da adierazten hartzaileari adierazi beharrekoa.

Eta zeregin horretarako, besteak beste, birformulatzaileak baliatzen ditu hitzunak. Hona hemen zer atal bereizten diren ohiko birformulazio batean:

- (18) Duela bi urte, 2007ko otsailean, «*Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa “transgenikorik gabeko eremu” izendatu zituen Jaurlaritzak*»; [*alegia, pertsona edo abereentzako elikagai izan zitezkeen landaketa transgenikoen aurka agertu zen*].

(18')

Birformulakizuna [p]	(...) <i>Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa “transgenikorik gabeko eremu” izendatu zituen Jaurlaritzak</i> ;	
Birformulazioa [q]	Birformulatzailea	<i>alegia</i> .
	Atal birformulatzailea (azalpena)	pertsona edo abereentzako elikagai izan zitezkeen landaketa transgenikoen aurka agertu zen [Jaurlaritz].

Autore batzuek (Martín Zorraquino, Portolés 1999, Martí Sánchez 2008) lau birformulatu mota nagusi hauek bereizten dituzte:

- a. ‘Explicativos’: *o sea, es decir, a saber, esto es...*
- b. ‘De rectificación’: *mejor dicho, mejor aún, más bien...*
- c. ‘De distanciamiento’: *en cualquier caso, en todo caso, de todos modos...*
- d. ‘Recapitulativos’:²⁰ *en suma, en conclusión, en definitiva, en fin, al fin y al cabo...*

Fuentes-ek (2010), berriz, honako hiru azpisail hauek baino ez ditu bereizten:²¹

- a. ‘Explicación’: *o sea, es decir, a saber, esto es, dicho de otra manera...*
- b. ‘Corrección’: *mejor dicho, antes bien, por mejor decir, bueno 3, digo 1, en fin 2...*
- c. ‘Concreción’: *concretamente, en concreto 1, en particular 1, específicamente, particularmente 4, sin ir más lejos 1...*

Aurreko sailkapenak uztartuz, euskarazko birformulatuak honela sailkatzea proposatzen dut:

BIRFORMULATZAILEAK		
a) Esplikatiiboak		Alegia, hau da, hots, esan nahi baita...
b) Zehaztaileak		Besteak beste, zehazki, zehatz-mehatz...
c) Laburbiltzaileak	c1) Laburbiltzaileak	Laburtuz, laburbilduz...
	c2) Berrazterketa edo berrausnarketa adieraztekoak («de reconsideración»)	Azken batean, azken finean...
d) Urruntzaileak		Edozein modutan (ere), nolnabi (ere), dena dela...
e) Zuzentzaileak		Hobeto esan, bestela esan(da), zehazki(ago) esanda...

1. taula

Euskarazko diskurtso-markatzaile birformulatu sailkapena

Bestalde, aurreko sailkapenean bada halako mailaketa bat birformulazioaren urruntze-mailari dagokionez. Hots, birformulazioan hitzuna gutxiago edo gehiago urruntzen da aurreko formulaziotik, eta alde horretatik, eskala batean gero eta urruntze

²⁰ ‘De generalización’ deitzen die Martí Sánchez-ek (2008).

²¹ Birformulatuak kanpo uzten ditu gainerakoak: kontzesiboan sailean sartzen ditu *en cualquier caso, en todo caso, de todos modos* eta antzekoak; eta aparteko sail batean sartzen ditu ‘recapitulativos’ direlakoak (*en suma, en definitiva, en conclusión...*).

handiagoa adierazten dute 1. taulako azpisailek; alegia, urruntze txikienetik handienera, honela sailkatuko genituzke birformulatzaileak: a) esplikatiboak (*hau da, alegia, hots...*); b) zehaztaileak (*besteak beste, zehazki, zehatz-mehatz...*); c) laburbiltzaileak (*laburtuz, laburbilduz...*; *azken batean, azken finean...*); d) urruntzaileak (*edozein modutan ere, nolanahi ere, dena dela...*); e) zuzentzaileak (*hobeto esan, bestela esan...*). Hots, eskala horretan hurrenez hurren urruntze-maila handiagoa adierazten da aurreko formulazioari buruz, parafrasitik²² zuzenketaraino baiokoz birformulazioan.

Nire ustez, birformulazioari loturik interpreta daiteke nolabait *hurrenez hurren-2* diskurtsu-markatzailearen balio logiko-semantikoa. Izan ere, markatzaile honen bidez aurreko formulazioari —aurreko enumerazioko elementuei— buruzko zehaztapenak edo datuak gaineratzen ditu hiztunak: behegoko (19a) adibidean badugu nolabaiteko birformulazioa (bi puntuen ondoren adierazitakoa), eta, (19a) eta (19b) balioki-deak direnez gero, ondoriozta daiteke (19b)-n ere badagoela nolabaiteko birformulazioa; hots, (19b') taulan ikus daitekeenez, (19b)-n birformulakizuntzat har daiteke lehenengo enumerazioa eta birformulaziotzat bigarren enumerazioa.

- (19) a. (...) 400 eta 280 lan aurkeztu dira: 400 [lan aurkeztu dira], narratiban; eta 280 [lan aurkeztu dira], poesian.
 b. (...) 400 eta 280 aurkeztu dira, *hurrenez hurren*, narratiban eta poesian.

(19b')

1. enumerazioa: birformulakizuna [p]	<u>400</u> eta <u>280</u> lan aurkeztu dira, A B
2. enumerazioa: birformulazioa [q]	<i>hurrenez hurren</i> [birformulatzailea], <u>narratiban</u> eta <u>poesian</u> A' B'

Hortik aurrera, dena dela, eztabaidagarria da ea aukerarik zuhurrera ote den *hurrenez hurren-2* esapidea birformulatzaile esplikatibotzat hartzea, Fuentes-ek (2010) *respectivamente* adberbioarekin egiten duenez. Nire iritziz, erlazio logiko-semantikoari erreparatuz gero, zentzuzkoagoa da birformulatzaile zehaztailetzat hartzea, zehaztapenak gaineratzea baita *hurrenez hurren-2* esapidearen zeregina, eta ez azalpen edo esplikazioak ematea. Gainera, birformulazioaren beraren egiturari begiratuz gero, konturatuko gara ez direla guztiz parekoak (18') eta (19b'): ohiko birformulazioetan (18), birformulakizuna (p) ordeztara dator atal birformulatzailea (q); *hurrenez hurren-2* bidezko birformulazioetan (19b'), berriz, ez da ordezten birformulakizuna, baizik eta berreskuratzen dira birformulakizuneko enumerazioko erreferenteak haiei buruzko zehaztapenak gaineratzeko.

²² Birformulatzaileak sailkatzean, beste irizpide orokorrago bat oinarri hartuta, 'parafrastiko/ez-parafrastiko' bereizkuntza (gutxi gorabehera, 'baliokidetza/baliokidetzarik eza') sartzen dute autore batzuek (ikus, besteak beste, Bach 2001, Garcés Gómez 2008): irizpide horren arabera, parafrastikotzat hartuko genituzke, zalantza handirik gabe, esplikatiboak (esplikatibo batzuk, behinik behin); eta beste muturrean, ez-parafrastikotzat hartuko genituzke zuzentzaileak. Dena dela, badirudi bereizkuntza hori ez dela gertatu oso emankor edo operatiboa, eta horregatik nahiago izan dut sailkapenetik kanpo utzi.

5. Literatura-tradizioa

Orotariko Euskal Hiztegiak (OEH) eta Sarasolaren Euskal Hiztegiak *hurrenez hurren* esapidearen lehenengo adiera baizik ez dakarte (*hurrenez hurren-1*: ‘bata bestearen ondotik, errenkadan, ondoz ondo’; gazt. ‘sucesivamente’): OEHko adibideetatik ondoriozta daitekeenez (Zaitegi, Orixe, Ibiñagabeitia, Mitxelena), badirudi xx. mendearen erdialdera hasten dela zabaltzen eta finkatzen adberbio-esapidea. Geroago, xx. mendean (infra 6.2.), ‘bata bestearen ondotik’ balioa duela, lehian sartzen da beste aldaera batzuekin (*hurrenik hurren*, *hurrena hurren*, *hurregorik hurrengo*), baina gaurko eus-kara estandarrean erabat nagusitu da *hurrenez hurren* esapidea adberbio gisa.

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH):

HURRENEZ HURREN. Sucesivamente, uno tras otro. «Urrenes-urren (AN-araq), por orden; de uno en uno» Satr *VocP*. * Zure menpeko gurenari agertu ta onek urrenez urren ondozka darraikionari azaldu bezaio. Zait Sof 149. Leo XIIIgarrenak gauza bera agindu zienen prantses katolikueri, ta olaxe Aita Santu guziek, urrenez urren, itz berberekin. Or QA 77. Esamaña bakoitzean itzak urrenez urren ipiñiz. Or Aitork 20. Arrizko aulki le-rroak urrenez urren zeuden. Zait Plat 21. Gurasoen gurasoengandik urrenez-urren ikasten zuen bakoitzak bere lanbidea. Ib. 13. Onek jarri zitun bere lira-soiñuz Tebas uriko esiak urrenez urren. Ibiñ Virgil 36. [Eutezko genitiboak] badu, hitz oinarri berriak sortzeko abalmenaz gainera, bere burua hurrenez hurren errepikatzekoa ere. MEIG VI 175.

Euskal Hiztegia:

HURRENEZ HURREN. *adlag.* (1946) Baten ondotik hurrengo doala. *Hitz zatiak soinuka iragan ziren, bigarrena lehenaren ondotik, hirugarrena bigarrenaren atzetik eta horrela hurrenez hurren.* || *Hurrenez hurrengo zenbakiak.*

Goraxeago azaldu dugunez, ez OEHk ez *Euskal Hiztegia*-k ez dute jasotzen *hurrenez hurren* esapideak diskurtso-markatzaile gisa duen balioa eta horrek pentsarazten digu diskurtsoaren mailako balio anaforikoa (gazt. ‘respectivamente’) geroago sortua izan daitekeela; aspaldi ez dela, seguru asko. Izan ere, balio diskurtsiboaren adibide bakarra dakar OEHk:

- (20) Iru atal dituen dantzaketea: zortziko, orripeko ta arin-ariña, 5/8, 3/4 eta 2/4 musika-neurriz, *urrenik urren*. (Erkiag Arran)

xx. Mendeko Euskararen Corpus Estatistikoan²³ ikus daitekeenez, xx. mendearen bigarren zatitik aurrera asko ugaltzen dira *hurrenez hurren-2* diskurtso-markatzailearen agerpenak. Gaur egun, logikoa denez, hiztegi gehienetan jasota dago (esaterako, Elhuyar,²⁴

²³ <http://www.euskaracorpora.net/XXmendea/>

²⁴ Hona Elhuyar hiztegiak dakarren informazioa:

- HURRENEZ HURREN: sucesivamente, ordenadamente, cronológicamente; respectivamente
- *Bigarrena lehenaren ondotik, hirugarrena bigarrenaren atzetik eta horrela hurrenez hurren:* el segundo después del primero, el tercero detrás del segundo y así sucesivamente.
 - *Hurrenez hurrengo zenbakiak:* números en orden cronológico.
 - *Jonek eta Amaiak bi eta hiru anai-arreba dituzte hurrenez hurren:* Jon y Amaia tienen dos y tres hermanos respectivamente.

Egungo Euskararen Hiztegia,²⁵ *Labayru*)²⁶ erabilera diskurtsibo berria ('respectivamente' balioa, alegia).

6. xx. mendearen bigarren zatiko berrikuntza: morfologia, aldaerak eta bilakaera

6.1. Morfologia

Etxez etxe hitz-elkartearen tankerako bikoiztapena dugu *hurrenez hurren*, hitz bera errepikatuz sortua ('amredita arrunta'): lehenengo aldian instrumentalez jantzita eta bigarrenean biluzik (*hurrenEZ hurren*). Halako hitz-elkartek adberbio moduko erai-kuntzak dira eta behin eta berriroko gertaera edo errepikatzea adierazten dute: errepikatze-lan hori banakakoa, 'aldian bat'ekoa izan ohi da (Euskaltzaindia 1993: 48). Haren pareko *etxerik etxe* ereduaren arabera sortuak dira *hurrenik hurren* eta *hurrengorik hurrengo* aldaerak.

6.2. Aldaerak

OEHK hiru aldaera hauek dakartza:

HURRENIK HURREN. *a*) Respectivamente. * *Iru atal dituen dantzaketea: zortziko, orripeko ta arin-ariña, 5/8, 3/4 eta 2/4 musika-neurriz, urrenik urren*. Erkiag Arran 37. *b*) A continuación. * *Zabarrik gehienok, oraindik gordin xamar gaudelako edo, ez gara deus izan [...] Eta hurrenik hurren, 40 urte inguruko jendea datorkigu*. MEIG IX 63.

HURRENA HURREN. Sucesivamente, uno tras otro. * *Egunak hurrena hurren / badu berdin salhatzen* [lainkoaren loria]. Hm 43.

HURRENGORIK HURRENGO. Uno tras otro. * *Eta euren seme ta alabak, eta urren-gorik urrengo, belaunik belaun, ur-ertzean jaio, azi, kozkondu ta bizi izan diran jatorri osoko gizakiak*. Erkiag Arran 85. *Agiñak eta ortzak banan banan eta urrengorik urrengo erauziaz*. Erkiag BatB 26. *Urrengorik urrengo, gizakien ardurarik zoliena, geienbat, orixe da-ta, izan bere*. Ib. 34. *Gizonak eta mutil gazteak, dotoreak oneek bere, urrengorik urrengo, agur txeratsua egiten deuse*. Ib. 139.

Baina gaurko euskara estandarrean ez dirudi diskurtsio-markatzaile gisa *hurrenez hurren* esapideaz beste aldaerarik erabiltzen denik.²⁷ Izan ere, OEHK dakartzan hiru aldaera horietatik bat bera ere ez da ageri gaurko corpusetan balio diskurtsiboarekin.

6.3. Bilakaera: adberbio-erabileratik markatzaile-erabilerara

Hurrenez hurren esapidearen OEHKo adibideak xx. mendearen bigarren zatikoak dira (Zaitegi, Orixe, Ibiñagabestia, Mitxelena) eta 'bata bestearen ondotik' (gazt. 'sucesivamente') adierari dagozkio soilik. Beraz, adberbio-erabileratik ('baten ondotik

²⁵ <http://www.ehu.es/eeh/cgi/bila?z=2529&l=h>

²⁶ <http://zerbitzuak.labayru.org/diccionario/CargaPalabraEU.asp?resul=hurrenez%20hurren>

²⁷ Gure corpusaren arabera (62,6 milioi testu-hitz), *hurrenez hurren* esapidearen agerpen kopurua aldean (3565 agerpen) hutsa edo hutsaren hurrengo da gainerako aldaeren maiztasuna: *hurrena hurren* (agerpen bat), *hurrengorik hurrengo* (agerpen bat), *hurrenik hurren* (behin ere ez).

hurrengo doala’, ‘sucesivamente’) eratorria dirudi markatzaile-erabilerak (gazt. ‘respectivamente’).

Ondorengo adibideetan ikus daiteke nolako bilakaera gertatu den diskurtso-baliabide anaforiko bat sortzeraino. Lehenengo adibideetan (21a-21d) diskurtsoan ez dago erlazio anaforikorik eta, besterik gabe, gertaera batzuk bata bestearen ondotik datozela aditzera ematen da (hots, hurrenkera soila).

- (21) a. Giltzaren gainean eztabaidan sartzeko tenorea ez zela pentsaturik, Isasiren ganbarara jo nuen, bidean Domingo ikusiko nuenentz ez nuenentz ikusiko, harekin ere dudatan. Ez nuen ikusi, egia, eta hala hobeto, *zereginetari banan-banan eta hurrenez hurren ekitea* hobe zelako denean aldi berean saiatzea baino. Eta zereginetan lehena, behinena, Pero iritsiko zen unerako prest egotea zen. Ze, nik nire artean desio nuen moduan, eta Joanikok iragarritakoaren kontra, itzuli egin baitzen artilleroen buru Pero. (EPD, *Sukar ustelaren urtea*, Edorta Jimenez, Txalaparta, 2004, Orr.: 333)
- b. Egizu kontu, Franco murgiltze populistaren erdian, eta autoak aitzina egin ahala populuak, Hollywoodeko estrak balira bezain itzulerdi sinkronizatuan, «Orain!», bizkarra erakusten diotela ongi-etorri moduan...! Eta ondotik non ikusten dugun, goranzko panoramika batez, *etxeetako leiho guztiak itxi egiten direla hurrenez hurren*, harik eta kamera filmatzen ari den leihoko pertsianak ere, ukoz, tanpez, amorruez, bizkarra ematen dion arte, irudia bera beltzean urtzeko...! Halakoak amesten ditu oraindik ere don Serapiok gure herri xehearendako. (EPD, *Sua nahi, Mr. Churchill?*, Koldo Izagirre, Susa, 2005, Orr.: 270)
- c. Fraktalitatea espiralaren barnetik kanporantz hazten da (MCFLC bilduma, *Sergio Parraren argazkia*). Tximista batek (18.2 irudia) eta azalorre batek (18.3) badute zerbait erkidea. Forma autoantzekoak dira. Bi irudiek dituzte parte batzuk egoki handiturik osotasunaren antzekoak direnak. Eta gauza bera gertatzen da parteen parteekin, beren parteekiko... *Eta hala hurrenez hurren zenbait bider*. (ZIO, *Formen matxinada*, Jorge Wagensberg / Juan Garzia, UPV/EHU-ZIO Bilduma, 2007, Orr.: 332)
- d. RENAIX-ERA GERTURATZEN ZELA, Flandrian, gose-egarria sortu zitzaion Ulenspiegel, baina ez zuen kexatu gura, eta jendea barre eragiten saiatzen zen, ogia eman ziezaioten. Baina itzel txarto egiten zuen barre, eta jendeak aurrera egiten zuen ezer eman barik. Hotza egiten zuen: *hurrenez hurren elurra, eurria, izotza egiten zuen* alderraiaren bizkarrean. (EPD, *Ulenspiegelen elezaharra*, Charles De Coster / Koldo Izagirre, Elkar/Alberdania, 2007, Orr.: 175)

(22a) adibideak, nolabait, erabilera berrirako trantsizio naturala markatzen du. Alde batetik, hurrenkera adierazten du (‘(iraultza bi zekartzan) bata bestearen ondotik’); beste alde batetik, pentsa daiteke badagoela nolabaiteko lotura anaforikoa: badago ‘aurrekari’ zehaztugabe bat (*iraultza bi*) eta birformulazioan aurrekari zehaztugabe horren erreferentzia zehatzak ematen dira (*erlatibitate berezia / erlatibitate orokorra*). Azken adibideetan (22b-22c) aurrekari zehatz batzuk ditugu eta *hurrenez hurren-2* birformulazioaren bidez aurrekari horietako bakoitzaren erreferentzia zehazten da birformulaziozko eta birformulaziozko sekuentzien hurrenkerari jarraituz.

- (22) a. Zentzu zabal batean, funtsezko iraultza bi zertu ziren, aski desberdinak, hogeigarren mendeko fisikan. Lehenbizikoa, erlatibitatea, espazioaren eta denboraren izaeraz arduratzen zena, eta bigarrena, berriz, kuantu-teoria, materiaren izaeraz arduratzen zena. Esan liteke, ordea, erlatibitatearen teoriak berak «*iraultza bi zekartzala berekin*», [*hurrenez hurren* «erlatibitate berezia» eta «erlatibitate orokorra» deritzenak]. (ZIO, Eder behar du, Graham Farmelo / Fernando Morillo, UPV/EHU, 2009, Orr.: 330)
- b. «*Fernando Lamikizek eta Miguel Fuentesek*,» [*hurrenez hurren Athletic eta Realeko presidentetek*,] istilurik ez dutela nahi adierazi zuten atzo, baina bakoitzak bereari eutsi zion. (EPD, prentsa)
- c. Toponimiaz hitz pare bat egin nahi nuke, Nafarroakoaz bereziki. Abertzaletasunak, sortu zenez geroz, kezka handia erakutsi zuen toki-izenak «berreskuratze»-ko. Baten bat harrituko bada ere, «*erdarazko Estella, Olite eta Villava izenen euskarazko ordain jatorrak*» [*Estella, Olite eta Billaba edo Billeba dira, hurrenez hurren*.] (EPD, *Gu, nafarrok*, Xabier Zabaltza, Alberdania, 2007, Orr.: 70)

Tradizio idatziko datuen azterketatik ondoriozta daitekeenez, xx. mendearen bigarren zatian bilakaera-prozesu bat gertatu da *hurrenez hurren* esapidearen semantikan, esanahi kontzeptualetik prozesatze-esanahira lerratuz.²⁸ Nolabaiteko gramatikalizazioa gertatu da, adberbio-esapidea prozesatze-eginkizun jakin baterako espezializatzeraino. Hona hemen Martín Zorraquino eta Portolés-en hitz argigarriak (1999: 4060):

Otro problema en la aplicación del criterio de invariabilidad de los marcadores se presenta con su distinto grado de gramaticalización. Los marcadores del discurso proceden de la evolución de una serie de sintagmas que, de una parte, van perdiendo sus posibilidades de flexión y combinación, y, de otra, van abandonando su significado conceptual y se especializan en otro de procesamiento.

Ondorioz, itxura guztien arabera, orain dela hamarkada batzuk sortua da *hurrenez hurren-2* diskurtso-markatzailea. Uste izateko da, gainera, azken hamarkadetako itzul-pengintzak eta auzo- eta kultura-hizkuntzetako nazioarteko prosa estandarrera hurbiltzeko ahaleginak ere zerikusia izango zutela baliabide diskurtsibo berriaren sorreran.

7. Posizioa

Enumerazio baten —birformulakizunaren— ondoren agertzen da ia-ia beti *hurrenez hurren-2* birformulatzailea: atal birformulatzailearen ezkerrean (23a-23b) zein eskuinean (23c-23d).

- (23) a. «*Amaia Piedra eta Cristina Petite*» izango dira, [*hurrenez hurren, proba motzeko eta luzeko korrikalari nagusiak*]. (EPD-prentsa)

²⁸ Nolanahi ere, Martí Sánchez-ek (2011: 17) dioenez: «La condición de signos procedimentales, derivada del proceso de cambio que las afecta y convierte las categorías pragmatogramaticales en herramientas fundamentales en la interpretación de los enunciados (ver, *infra*, § 3.1.2). No obstante, por su carácter parcialmente sobreentendido y convencional, en lo pragmatogramatical no se ha perdido por completo el contenido conceptual, o, al menos, originario.»

- b. Beren xede-geneen jarduna modulatzuz egiten dute lan homeogeneek; xede-geneok determinatzen dute hazkuntza-eragileen eta haien hartzaileen ekoizpena, eta, beren adierazpenez, zelulen ugalketa eta eragin-trukea arautzen. Elementu genetikozko hierarkia batek gobernatzen du, bada, euliaren garapena. Hierarkia horretatik, gradu jakin batzuen ordezkari dira «*homeogeneak eta haien xede-geneak*»: [Antonio García-Bellidok, *hurrenez hurren, gene «hautesle» eta gene «gauzatzaille» esaten dienak.*] (ZIO, *Sagua, eulia eta gizakia*, François Jacob / Juan Garzia, UPV/EHU, 2004, Orr.: 63)
- c. Haren *The Organism* I 939ko liburu aipagarrian aurki daiteke azalpen hori (I 0. atalean, bereziki). Gerraostean, Georges Canguilhem eta Michel Foucault pentsalari razionalistek aztertu dituzte bereziki osasuna eta eritasuna. «*The normal and the Pathological eta Illness and Psychology dira liburu nagusiak;*» [*Canguilhemena eta Foucaultena, hurrenez hurren.*] (ZIO, *Antropologo bat Marten*, Oliver Sacks / Xabier Olarra, UPV/EHU, 2003, Orr.: 288)
- d. Realarekin batera mailaz igotzea lortu duten bi taldeek, «*Herculesek eta Levantek*» [8.000 eta 4.000 bazkide dituzte, *hurrenez hurren*]. (EPD-prentsa)

Honako adibide honetan perpausaren hasieran agertzen da *hurrenez hurren* eta geroago erreferentea (*sabaikoak* “sabaiko fluoreszenteak”); baina horrelakoetan ez dago korrelaziorik edo erlazio anaforikorik, adberbio hutsa baizik (‘bata bestearen ondotik, errenkadan, ondoz ondo’).

- (24) Haatik, bazirudien euria ez zela inoiz lurrera iristen, haizeak zeramala airez aire zirimolan. Begitandu zituen guardak bizikletan enbatak putzura eramaten, nasatik behera jausten bata bestearen ondotik. Atelier elektrikoaren atarira heldu ziren. -Sukaldeko fluoreszentea erre zitzaiguan atzo guri. -Etor hadi nirekin. *Hurrenez hurren* piztu ziren *sabaikoak*, bristada egin zuten harilkatzen ari ziren motorren kobrean. - Zenbatekoa daukazue, berrehun eta hogeikoa edo ehun eta hogeita bostekoa? - Ehun eta hogeita bostekoa. Pintura grisean «Biltegia» zuriz eta eskuz idatzia zeukan atea zabaldu zuen. - Hor, ezkerrean, kartoi urdinetan dauden horiek. (EPD, *Sua nahi, Mr. Churchill?*, Koldo Izagirre, Susa, 2005, Orr.: 229)

Inoiz edo behin, bereziki birformulakizuna erlatibozko perpaus batean txertatuta badago, gerta daiteke markatzailea (*hurrenez hurren-2*) perpausaren hasieran agertzea.

- (25) a. (...) Administrazioak, erakundeetan ordezkari dute enpresari-elkarteek eta indarrean dagoen legediaren arabera ordezkari gehien dituzten sindikatuek Justizia, Lan eta Gizarte Segurantzaren Sailari atxikitako organo bat osatuko dute: [*hurrenez hurren enpleguari eta prestakuntzari*] dagozkien «3211 eta 3231 programak» ezartzeko moduaren gaineko kontrola eta jarraipena egiteko. (Zuzen_LT, *Euskal Autonomia Erkidegoko 2009. urteko Aurrekontu Orokorrak onartzen dituen Legea*. (Eusko Legebiltzarra, 2009)
- b. Beraz, BERREGIN prozedura 1. egunkari-erregistroan hasiko da, eta eguneratzeak berregiteari ekingo dio. [*Hurrenez hurren, C, B, A eta C orrialdeen eguneratzeak*] dagozkien «1, 2, 6, 7 ESZak», hurrenez hurren, ez dira orrialde horien ESZak baino txikiagoak (orrialde zikinen taulan ikus dai-

tekeenez). (UPV/EHU, *Datu-base sistemak*, Ramez Elmasri et al., UPV/EHU, 2009, 19. kapituluua)

Dena dela, esan bezala, ia erregela da markatzailea enumerazio baten ondoren kokatzea (26a-26b) —beharbada modu horretan hartzaileak informazioa errazago prozesatzen duelako— eta ez bi enumerazio biltzen dituen perpaus baten hasieran (27).

- (26) a. Amaia eta Cristina izango dira, hurrenez hurren, proba motzeko eta luzeko korrikalari nagusiak.
 b. Amaia eta Cristina izango dira, proba motzeko eta luzeko korrikalari nagusiak, hurrenez hurren.
- (27) ?Hurrenez hurren, Amaia eta Cristina izango dira proba motzeko eta luzeko korrikalari nagusiak.

8. Puntuazioa

Birformulatzaille-eginkizuna duenean, etenaldi artean agertu ohi da ia beti: koma artean, atal birformulatzaillearen ezkerrean jartzen denean (28a); eta birformulazioaren amaieran doanean (28b), ezkerrean koma duela agertu ohi da.

- (28) a. (...) Egia esan, elefante guztiak ez dira berdinak belarrien handitasunari dagokionez. *Loxodonta africana*-k bai, oso handiak ditu belarriak, *183 cm eta 114 cm baitira*, hurrenez hurren, *haien luzera eta zabalera*. [ZIO, *Animalien aferak*, J.I. Pérez Iglesias / M.B. Urrutia (UPV/EHU, 2011) Orr.: 43]
 b. Athleticek 5-0 irabazi zion L'Estartit taldeari, baina *Levantek eta Rayo Vallecanok ere irabazi egin zuten*, eta *bederatzi eta sei puntura jarraitzen dute*, hurrenez hurren. [EPD, prentsa]

Hala ere, atal birformulatzaillearen ezkerrean doanean, zenbaitetan eskuineko komarik gabe agertzen da, nahasbideak saihesteko eta birformulazioaren norabidea agerian uzteko: alegia, birformulazioa eskuinaldera hedatzen dela adierazteko (29).

- (29) Horra bistaritzen hasia odolkidetasuna eta kokapena zenbakitan emateko oinarri bat. Uhartediaren eskualde batean, esate baterako, «*burdina, kobalto eta nikela (26., 27. eta 28. elementuak)*», [hurrenez hurren pisu atomiko hauek dituztenak: 55,85, 58,93 eta 58,69] triadatzat identifikatu zituen, eta Istmoaren eremu bat agertu zen. [ZIO, *Erreinu periodikoa*, Peter William Atkins / Juan Garzia (UPV/EHU, 2011) Orr.: 98]

9. Sintaxia

Gehienetan, perpaus bereko sintagmetako elementuen artean ezartzen da korrelazioa (nolabaiteko erlazio anaforikoa): subjektu edo objektu aposatuen artean (30a, 30b, 30c); subjektuaren eta predikatuaren artean (30d)... Aposizioan agertzen da maiz, eta zenbaitetan izaera parentetikoa du (30e). Baina batzuetan, perpaus juntatueta (30f) edo alboratueta (30g-30i) sintagmetako elementuen artean ezartzen da korrelazioa.

- (30) a. «*Sabino Arana eta Jesús Aizpún*», [EA]ren eta UPNren sortzaileak, hurrenez hurren], bata bestea bezain foruzaleak ziren. (EPD, *Gu, nafarrok*, Xabier Zabaltza (Alberdania, 2007) Orr.: 58)

- b. «*Fernando Lamikizek eta Miguel Fuentesek*,» [*hurrenez hurren Athletic eta Realeko presidentetek*,] istilurik ez dutela nahi adierazi zuten atzo, baina bakoitzak bereari eutsi zion. (EPD, prentsa)
- c. (...) «*Soinua, ikusmena eta ukimena hiru sentsu dira*,» [*hurrenez hurren presio-uhinak, uhin elektromagnetikoak eta bibrazioak hautemateko gai direnak*.] [ZIO, *Formen matxinada*, Jorge Wagensberg / Juan Garzia (UPV/EHU-ZIO Bilduma, 2007) Orr.: 313]
- d. (...) Egia esan, elefante guztiak ez dira berdinak belarrien handitasunari dagokionez. *Loxodonta africana*-k bai, oso handiak ditu belarriak, «*183 cm eta 114 cm baitira*,» [*hurrenez hurren, haien luzera eta zabalera*]. (ZIO, *Animalien aferak*, J.I. Pérez Iglesias / M.B. Urrutia (UPV/EHU, 2011) Orr.: 43)
- e. (...) Muskuluko oxigenoaren kopuru txiki bat baino ez da konbinatzen hemoglobinarekin, globulu gorriei beren kolore gorria ematen dien gaiarekin; «*mioglobinarekin eta zitokromoarekin konbinatzen da gehiena*» [(*hemoglobinarean antzeko substantzia bat eta kolorezko beste material bat, hurrenez hurren*).] (ZIO, *Giza gorputza lanean*, John Lenihan / Irene Aldasoro (UPV/EHU, 2006) Orr.: 54)
- f. Athleticek 5-0 irabazi zion L'Estartit taldeari, baina «*Levantek eta Rayo Vallecanok ere irabazi egin zuten*,» eta [*bederatzi eta sei puntura jarraitzen dute, hurrenez hurren*.] (EPD, prentsa)
- g. «*Adanen mitoan eta Faustorenean*,» ezaguerak ez dezake eraman gaizkira baino; [*sugea eta deabrua dira, hurrenez hurren, baren ikur*.] (ZIO, *Sagua, eulia eta gizakia*, François Jacob / Juan Garzia (UPV/EHU, 2004) Orr.: 138)
- h. (...) «*Fusio-tenperatura eta beira-trantsizioko tenperatura*» parametro garrantzitsuak dira, polimeroen zerbitzu-aplikazioei dagokienez. [*Hurrenez hurren, hainbat aplikaziotarako goiko eta beheko tenperatura-mugak adierazten dituzte*, bereziki polimero erdikristalinoetarako. (UPV/EHU, *Materialen zientzia eta ingeniari-tza*, Callister, Jr., William D. et al., UPV/EHU, 2011, 15. kapitulua)
- i. (...) «*Batch erako bost eginkizun, Atik Era izendatuta*,» ia aldi berean iristen dira konputagailura. [*Hurrenez hurren, 15, 9, 3, 6 eta 12 minutuko exekuzio-denborak dituztela*] estimatzen da. (UPV/EHU, *Sistema eragileak*, Stallings, William, UPV/EHU, 2008, 9. kapitulua)

Beste diskurtso-markatzaile batzuekin gertatu ohi denez, posizioaren aldetik badu leku desberdinetan agertzeko nolabaiteko askatasuna, baina mugikortasuna ez da erabatekoa: aurreko adibideetan ikusi denez, bigarren enumerazioari dagokion sintagmaren ezkerrean zein eskuinean agertu ohi da; baina ezin da agertu enumerazioari dagokion sintagmako elementuen artean (ikus Real Academia Española (RAE), Asociación de Academias de la Lengua Española 2010: 2358).

- (31) a. «*Sabino Arana eta Jesús Aizpún*,» [EA]ren eta UPNren sortzaileak, [*hurrenez hurren*], bata bestea bezain foruzaleak ziren. (EPD, *Gu, nafarrok*, Xabier Zabaltza, Alberdania, 2007, Orr.: 58)
- b. «*Sabino Arana eta Jesús Aizpún*,» [*hurrenez hurren*, EA]ren eta UPNren sortzaileak], bata bestea bezain foruzaleak ziren.

- c. *«*Sabino Arana eta Jesús Aizpún*», [EA]ren eta, hurrenez hurren, UPNren sortzaileak], bata bestea bezain foruzaleak ziren.

Birformulazio kateatuak ere gertatzen dira noizean behin: alegia, sekuentzia jakin bateko elementuei buruzko zehaztapenak segidako perpaus edo birformulazioen bidez ematen dira:

- (32) Dentsitatea bezala, bolumen espezifikoaren propietate intentsiboa da, eta puntu batetik beste batera alda daiteke. «*Dentsitatearen eta bolumen espezifikoaren SI unitateak*» [kg/m³ eta m³/kg dira, hurrenez hurren]. Hala ere, [maiz g/cm³ eta cm³/g gisa ere adierazten dira, hurrenez hurren.] Dentsitatearentzat eta bolumen espezifikoarentzat testu honetan erabiliko ditugun unitate ingelesak lb/ft³ eta ft³/lb dira, hurrenez hurren. (UPV/EHU, *Ingeniaritza-termodinamikaren oinarriak*, Moran, Michael J. et al., UPV/EHU, 2007, 1. kapitulua)

Zenbaitetan, bereziki *hurrenez hurren-2* markatzaileak birformulazio aposatua sartzen duenean, birformulakizunak eta birformulazioak kasu-marka eta numero bera izan ohi dute (30a, 30b) baina, berez, ez dute zertan komuntadura sintaktikoa gorde: aski da elkarrekin identifika daitezkeen elementuak izatea: (30g, 30h).

Diskurtso-markatzailea denean ez da agertzen juntagailuekin batera (bai, ordea, adberbio-erabileran: *eta hala hurrenez hurren, eta horrela hurrenez hurren...*).

10. Maiztasuna, hizkuntza-moldea (idatzia/ahozkoa), erregistroa eta testu mota

Taula honetan bildu ditugu gure corpusak eman dizkigun maiztasun-datuak:

Hurrenez hurren

(Kopuru hauetan esapidearen bi balioak —*hurrenez hurren-1/2*— sartuta daude)

	Agerpenak	Maiztasuna (%)
A2. UPV/EHUko eskuliburu itzuliak	1266	23,01
A3a. Zuzenbidea / lege-testuak	452	11,02
B2. ZT Corpusa	632	9,57
A1. ZIO corpusa	56	5,60
B1b. EPD prentsa	502	4,78
A3b. Zuzenbidea / akademikoak	98	3,92
A4. Pentsamenduaren Klasikoak	416	3,88
B1a. EPD liburuak	127	1,24
C2. Goenkale corpusa	16	0,14
C1. ETBko dokumentalak	0	0,00
Guztira	3565	5,69
	Agerpenak	Maiztasuna (%)
Jatorrizkoak	1239	3.47
Itzulpenak	2326	8.64

Gure datuen arabera, hizkuntza idatzian erabiltzen da batik bat *hurrenez hurren-2* birformulazalea. Izan ere, ahozko hizkuntzara hurbiltzen diren corpusetan (ETBko dokumentalak: % 0,00; Goenkale: % 0,14) hutsa edo hutsaren hurrengoa da esapide honen maiztasuna.²⁹ Ohartarazi beharra dago esapidearen bi balioak (*hurrenez hurren-1*, *hurrenez hurren-2*) sartuta daudela goiko taulako maiztasun-datueta. Hala ere, gainerako corpusetako emaitzekin alderatuz, guztiz adierazgarriak dira ‘Goenkale’ eta ‘ETBko dokumentalak’ corpusetako maiztasun ezin urriagoak. Bestalde, badirudi egungo ahozko euskara biltzen duen “Ahotsak” corpuseko³⁰ datuek ere hipotesi bera berresten dutela: transkribatutako testuetan ez dut aurkitu *hurrenez hurren* esapidearen arrastorik.

Planifikatutako diskurtsioan erabiltzen da *hurrenez hurren-2* birformulazalea eta, batez ere, hizkuntza idatzian eta irakurtzekoak diren testuetan. Erregistroari dagokionez, beraz, nekez erabiltzen da lagunarteko hizkeran, erregistro hori planifikatu gabea baita.

Testu motari bagagozkio, datuak ez dira inola ere erabakigarriak, baina joera hauek ikusten ditugu: hizkuntza akademikoan erabiltzen da gehien *hurrenez hurren* esapidea³¹ (UPV/EHUko ikasliburu itzuliak: % 23; Zuzenbideko lege-testu itzuliak: % 11; Zientzia eta Teknologiaren Corpusa: % 10 inguru); dezentegutxiago erabiltzen da bestelako azalpenezko testuetan (ZIO: % 5,6; Pentsamenduaren Klasikoak: % 3,88) eta prentsa idatzian (EPD-prentsa: % 4,78); eta nekez agertzen da ahozko testuetan.

Beste birformulazale batzuekin gertatzen den moduan, badirudi itzulpenak eragina izan duela birformulazale honen erabileran eta zabalkundeetan, batez bestekoa-aren (% 5,69) gainetik baitabil *hurrenez hurren*-en maiztasuna (% 8,64) testu itzulietan.

11. Balio diskurtsiboa

Enumerazio bateko elementu bakoitzari buruzko zehaztapenak gaineratzeko erabiltzen du testugileak *hurrenez hurren* markatzailea: segidako enumerazioetako elementuen arteko korrelazioak argi geratzea nahi du hitzunik.

Informazioaren ikuspegitik funtsezko baliabide kohesiboa da, sekuentzia desberdinetako elementuen arteko korreferentzia erabakitzen duelako eta datuen kate argiak osatzen dituelako.

- (33) Dentsitatea bezala, bolumen espezifikoaren propietate intentsiboa da, eta puntu batetik beste batera alda daiteke. «*Dentsitatearen eta bolumen espezifikoaren SI unitateak*» [*kg/m³ eta m³/kg dira, hurrenez hurren*]. [*Hala ere, maiz g/cm³ eta cm³/g gisa ere adierazten dira, hurrenez hurren*]. «*Dentsitatearentzat eta bolu-*

²⁹ Goenkale corpuseko agerpen apurrak, adibidez, adberbio-erabilerari dagozkio ('bata bestearen ondotik') eta gidoilariaren deskripzio-oharretan baino ez dira agertzen. ETBko dokumentaletan ere, entzunak izateko sortuak baitira, ez da behin ere agertzen *hurrenez hurren* esapidea.

³⁰ <http://www.ahotsak.com/>

³¹ Gorago azaldu dudanez, *hurrenez hurren* esapideari dagozkio maiztasun-datuak eta ez soilik birformulazaleari. Dena dela, corpusetako adibide edo agerpen gehienak *hurrenez hurren-2* markatzaileari dagozkio.

*men espezifikoaerentzat testu honetan erabiliko ditugun unitate ingelesak» [lb/ft³ eta ft³/lb dira, hurrenez hurren.] (UPV/EHU, *Ingeniaritza-termodinamikaren oinarriak*, Moran, Michael J. et al., UPV/EHU, 2007, 1. kapitulua)*

12. Ondorio batzuk

Lehenengo ataletan erakutsi denez, bi adiera desberdin ezkututzen dira forma beraren azpian: alde batetik, *hurrenez hurren-1* adberbio-esapidea dugu; beste alde batetik, *hurrenez hurren-2* diskurtso-markatzailea dugu, diskurtsoko segidako enumerazioetako elementuen arteko korrelazioa adierazten duena.

Ikusi dugunez, diskurtso-markatzaileen ezaugarri semantiko eta sintaktiko nagusiak ditu *hurrenez hurren-2* esapideak. Eta, zehazkiago, bigarren esapide hori nolabaiteko birformulazioa adierazteko partikula lagungarria dela erakutsi dut: alegia, birformulatzailetzat —birformulatzaile zehaztailetzat— hartzea proposatu dut.

Itxura guztien arabera, adberbio-esapideak berak ere nahiko tradizio laburra du (xx. mendearen erdialdekoak dira ‘sucesivamente’ adieraren lehenengo agerraldiak) eta, frogatu uste dudanez, xx. mendearen bigarren zatian gertatutako berrikuntza bat da *hurrenez hurren-2* diskurtso-markatzailearen sorrera. Bilakaera “natural” baten ondorioz sortua da diskurtso-markatzailea: adberbio-esapidea prozesamendu-esanahi jakin bat bideratzeko (gazt. ‘respectivamente’) espezializatu izanaren ondorioz. Izan ere, oso tarte laburra dago adberbioaren esanahi kontzeptualetik (‘bata bestearen ondotik’) prozesamendu-esanahira (segidako enumerazioen hurrenkeran oinarritutako korrelazioa). Bestalde, egungo euskara estandarrean *hurrenez hurren* aldaera nagusitu da erabat markatzaile gisa, beste formen gainetik (*hurrenik hurren*, *hurrengorik hurrengo*, *hurrena hurren*).

Enumerazio baten ondotik agertzen da ia beti: bigarren enumerazio baten atarian normalean eta batzuetan haren amaieran. Etenaldien artean agertu ohi da idazkeran: gehienetan, koma artean.

Sintaxiari dagokionez, gehienetan perpaus bereko sintagmetako elementuen artean ezartzen da korrelazioa (nolabaiteko erlazio anaforikoa); baina batzuetan, baita perpaus juntatuetakoa edo alboratuetakoa sintagmetako elementuen artean ere.

Gure datuen arabera, planifikatutako diskurtsoan erabiltzen da *hurrenez hurren-2* birformulatzailea eta, batez ere, hizkuntza idatzian eta irakurtzekoak diren testuetan. Erregistroari dagokionez, beraz, nekez erabiltzen da lagunarteko hizkeran, erregistro hori planifikatu gabea baita.

Enuntziazioaren aldetik, batez ere hiztunak datuak argi uzteko duen borondatearen erakusgarri da. Eta informazioaren alderdiari bagagozkio, funtsezko baliabide kohesiboa da, sekuentzia desberdinetako elementuen arteko korreferentzia erabakitzen duelako eta datu-kateak eta informazio-sareak egokiro antolatzeke balio delako.

Aipamen bibliografikoak

Bach, C., 2001, *Els Connectors Reformulatius Catalanas: Anàlisi i Proposta d'Aplicació Lexicogràfica*, IULA/Pompeu Fabra, Barcelona, internet: <http://www.tdx.cat/handle/10803/7487>

- Briz, A. (koord.), *Diccionario de partículas discursivas en español* (DPDE), internet: <http://textodigital.com/P/DDPD/>
- Euskaltzaindia, 1990, *Euskal Gramatika Lehen Urratsak-III (lokailuak)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1993, *Hitz elkartuen osaera eta idazkera*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Fuentes, C., 2010, *Diccionario de conectores y operadores del español*, Arco Libros, Madril.
- Garcés Gómez, M.P., 2008, *La organización del discurso: marcadores de ordenación y de reformulación*, Lingüística Iberoamericana, Madril.
- Iordanskaja, L., Mel'čuk, I., 1995, "Traitement lexicographique de deux connecteurs textuels du français contemporain. *En fait vs en réalité*", in H. Bat-Zeev Shyldkrot y L. Kupferman (arg.), *Tendances Récentes en Linguistique Française et Générale*, John Benjamins, Amsterdam, 211-236.
- Larringan, L. M., 1996, *Testu-antolatzaileak bi testu motatan: testu informatiboa eta argudiapenezkoa*, doktorego-tesia, Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Loureda, Ó. y Acín, E. (koord.), 2010, *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*, Arco/ Libros, Madril.
- Martí Sánchez, M., 2008, *Los marcadores en español L/E: conectores discursivos y operadores pragmáticos*, Arco/Libros, Madril.
- , 2011, «Los conectores discursivos (entre los otros marcadores discursivos y los otros conectores)», in Ana M.ª Cestero Mancera, Manuel Martí Sánchez (koord.): *I Jornadas de lengua y comunicación: marcadores discursivos* (<http://www.linred.es/numero9.html>), Anexo monográfico, Universidad de A Coruña, http://www.linred.es/numero9_articulo_8.html
- Martín Zorraquino, M.ª A., 2010, «Los marcadores del discurso y su morfología», in Ó. Loureda y E. Acín (koord.), *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*, Arco/ Libros, Madril, 93-181.
- y Portolés, J., 1999, «Los marcadores del discurso», in I. Bosque y V. Demonte (arg.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Espasa: Madrid, Vol. III, 4051-4213.
- Real Academia Española (RAE), Asociación de Academias de la Lengua Española, 2010, *Nueva gramática de la lengua española, Sintaxis II*, Espasa Libros, Madril.
- Santos Río, L., 2003, *Diccionario de partículas*, Luso Española de Ediciones, Salamanca.
- Vázquez Veiga, N., 2011, «El tratamiento lexicográfico de los marcadores del discurso», in *Linred, Lingüística en la red*, Ana M.ª Cestero Mancera, Manuel Martí Sánchez (koord.), *I Jornadas de lengua y comunicación: marcadores discursivos* (<http://www.linred.es/numero9.html>), Universidad de A Coruña, http://www.linred.es/numero9_monografico1.html

Aipaturiko hiztegiak

- Elhuyar, *Elhuyar hiztegia*, internet: http://www1.euskadi.net/hizt_el/indice_e.htm
- Labayru, *Labayru hiztegia*, internet: http://zerbitzuak.labayru.org/diccionario/hiztegia_sarrera.asp
- Michelena, L., 1987-2005, *Diccionario general vasco-Orotariko euskal hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo, internet: <http://www.euskaltzaindia.net/oeh>
- Sarasola, I., 2005, *Zehazki. Gaztelania-euskara hiztegia*, Alberdania: Donostia, internet: <http://ehu.es/ehg/zehazki/>

- , 2007, *Euskal hiztegia*, Elkar: Donostia, internet: <http://www.euskara.euskadi.net/r59-15172x/eu/sarasola/sarasola.apl>
- , 2012, *Egungo euskararen hiztegia*, internet: <http://www.ehu.es/eeh/>

Aipaturiko corpusak

- Ahotsak, internet: <http://www.ahotsak.com/>
- Ereduzko Prosa Dinamikoa (EPD): <http://ehu.es/ehg/epd/>
- Goenkale, internet: <http://ehu.es/ehg/goenkale/>
- Pentsamenduaren Klasikoak, internet: <http://ehu.es/ehg/pkc/>
- Zientzia eta Teknologiaren Corpusa: <http://www.ztcorpusa.net/cgi-bin/kontsulta.py>
- ZIO corpusa, internet: <http://www.ehu.es/ehg/zio/>
- xx. Mendeko Euskararen Corpus Estatistikoa, internet: <http://www.euskaracorporusa.net/XXmendea/>

JATORRI ANTROPONIMIKODUN TOPONIMIA EUSKAL LURRETAN: 25 LEKU IZEN

Alfredo Oribe

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Laburpena*

Lan honen helburua izan da 25 toponimoren sorkuntzari buruzko informazioa ematea. Guztiak Euskal Herriko hegoaldekoak dira, eta guztiek, emandako etimologiak zuzenak badira, jatorri antroponimikoa dute, hots, erroak pertsona izenak dira. Antroponimo batzuk ezagun samarrak dira eta beste batzuk, aldiz, berreraikiak izan dira, ez dira jaso inongo testutan. Beste aldetik, antroponimoei loturik agertzen ziren elementuak, gehienetan atzizkiak, aztertuak izan dira.

Abstract

This paper analyzes the etymology of 25 toponyms collected in the south part of the Basque Country. From the study of the structure of names, if the given etymologies are correct, all the toponyms are of anthroponomical origin. The most of the personal names is known, but others are reconstructed from the toponyms. Also, the elements united to the anthroponyms are analyzed, suffixes principally.

Sarrera

Lan honetan onomastikaren bi diziplina, toponimia eta antroponimia, elkartuko dira. Zenbait toponimoren azterketa etimologikoa egin ondoren, oinarria duten antroponimoak agerian geratuko dira. Antroponimia eta toponimia uztartuz gero, bi eremuetan aurrerakuntza egin daiteke, bi diziplinetarako den jakintza aberastuz.

Lan honen helburuak ez dira mugatzen zenbait leku izenen etimologia emateko, nahiz eta hori beharrezkoa izan. Etimologia kontuan harturik, bestelako ondorioetara heltzeak lana aberas dezake, batetik, antroponimoen bizitza hobeto ezagutzeko, eta ondorio bera zenbait atzizki toponimikorekin, hauen kronologia, erabil eremu geografikoa.

Etimologietan, dena den, ziurtasun mailak badaude, eta leku izen batzuetan ziurtasuna ia erabatekoa den bitartean, beste zenbait toponimorekin etimologia zalan-

* Lan hau Espainiako Ministerio de Ciencia y Tecnología-k garatutako beka bati esker (FP2000-6247) sortua da. Beste aldetik, nire eskerrak J. Gorrotxategi eta J. Lakarrari emandako aholku eta zuzenketengatik.

tzazkoa da, hainbat ziozengatik, adibidez, behin baino gehiagotan lekuko bakarra dago, horrek ematen duen arriskuarekin.

Guztira, 25 leku izenen azterketa etimologikoa emango da eta, lehen adierazi bezala, oinarrietan antroponimoren bat aurkitu izan da. Guztiak Euskal Herriko hegoaldeko eremuetakoak dira, Arabatik hasi, Bizkai eta Gipuzkoatik igaro, Nafarroan bukatzeko. Hauek dira azterturiko toponimoak, ordena alfabetikoan jarriak: *Akutiain* (G), *Anaizoz* (G), *Aztreta* (A), *Beristain* (G), *Betalain* (A), *Bitazabal* (N), *Gaitoka* (B), *Gerenzain* (N), *Gomistio* (G), *Ikindi* (A), *Janduri* (A), *Labardain* (G), *Landarrain* (G), *Lebario* (B), *Likiñaga* (A), *Martintximitxu(a)* (A), *Matureta* (N), *Maurika* (B), *Momiola* (G), *Munikola* (B), *Setoain* (N), *Urrupain* (G), *Uterga* (N), *Zabalotegi* (G) eta *Zitiano* (A).

Lan honetan agertzen diren toponimoek baldintza bakarra bete behar zuten, antroponimo bat oinarrian izatea. Horretaz kanpo, saioa egin da mota askotarikoak izateko, adibidez, gehienak mikrototoponimoak badira ere, herri izen gutxi batzuk ere sartu dira, *Setoain* eta *Uterga* bezala. Batzuk behin bakarrik agertzen dira aurkitutako dokumentazioan, *Anaizoz* eta *Aztreta* legez, eta lekukoak oso zaharrak diren bitartean, beste batzuetako lekukoak bat baino gehiago dira, baina ez dira antzinatasun handikoak, *Betalain* eta *Janduri* bezala, lehena xx. mende hasierakoa eta bestea mende bat zaharra. Tartean *Matureta* dago, lekuko bakarra, baina hau zaharra, xvi. mende bukaerakoa.

Leku izen batzuen antroponimoak nahiko ezagunak diren bitartean, *Martin* edo *Mauri* bezala, beste batzuetan antroponimoak ez dira inoiz agertu lekuko zuzen gisa, berreraiki izan behar direlako, **Anaizo* edo **Gomizti* bezala. Banakako azterketa egin eta gero, ondorioen txanda da, eta orduan toponimoak eta antroponimoak era bateatsuan agertuko dira, informazio gehiago emanez.

Leku izenak

1. *Akutain*

Akutain Gipuzkoako baserri izena da. Idiazabalgo Mendigorria haranean bi baserri dute izen hori: *Akutain azpi* eta *Akutaingarakoa*.¹ Eleizalde, bere bilduman, izenak jaso zituen apur bat aldaturik: *Akutain-azpikoa* eta *Akutain-garaikoa*.²

Gipuzkoako izenek Nafarroako *Akotain* herri izena gogora ekartzen dute. Antza, biek etimologia bera dute, **Acutus* antroponimotik sortuak dira hain zuzen.³ Baina egitura zerbait desberdina dela ematen du, Nafarroako toponimoa lekuko zaharretan *Akotain*, *Akutain* aldaerekin beti agertzen da, eta Gipuzkoakoa lehenengo lekukoetan agertzen den aldaera *Akutiain* da. Izan ere, Erdi Aroko zenbait lekukotan *Akutiain* eitean agertzen zaigu: *Lope Sánchez d'Acutiayn*, 1426, f47, 145,⁴ *Lope Sánchez d'Acutiayn*, 1428, f47, 160, eta *Lope Sanches de Acutiayn*, 1429, f47, 161, antza, pertsona

¹ Iñaki Linazasoro, *Caseríos de Guipúzcoa. Gipuzkoa'ko baserriak*, 216. orr.

² Eleizalde: «*Akutain-azpikoa* y *-garaikoa*, caseríos de Idiazabal (Gip.)».

³ Mikel Belasko 1999, s.v. *Acotain*.

⁴ Erdi Aroko iturri idatziko datuak ematerakoan, lehenik data, ondoren agiriaren jatorri bibliografikoa, eta azkenik agiri zenbakia jarriko dira.

bera. Gerora, 1516.eko agiri batean *Akutin* aldaera dago, *Akutiain*-en ondoan: *Juan de Acutin*, *Domingo de Acutin* eta *Juan de Acutiayn*, 1516, f107, 43. Lekuko gehiagorik izan ezean, nahiz eta pertsona bakarra horrela izendatua izan, ez litzateke oztopo handirik izango Gipuzkoako toponimoaren aldaera zaharrena *Akutiain* zela onartzeko.

Hurrengo mendean, Lope de Isastik, Gipuzkoako etxeen izenak ematerakoan, Idiazabalgo etxe zerrendan *Acutain* izeneko bi etxe ematen ditu.⁵ Eta azkenik, xx. mendearen bigarren zatian Iñaki Linazasororen liburuan aipatutako Idiazabalgo baserri izenak daude.

Lekukoak kontuan harturik, erraz ikusten da Gipuzkoako toponimo zaharren lekukotasunetan Nafarroakoarekiko diferentzia dagoela, *Akutiain* itxurapean agertzen zaigulako. Gerora, apur bat aldatu ondoren, egun duten eitea hartuko dute, Nafarroako *Akotain* izenera hurbilduz.

Gipuzkoako eta Nafarroako toponimoen diferentzia analizatu beharra dago, kontuan hartuta tarteko /i/ bokala. Hipotesi gisa, Nafarroako leku izena latinean sor zitekeen, eta ondoren euskararen bilakaera jaso: *Acutus* antroponimotik '(fundus) *Acutani*' leku izena sortu, antroponimoa latineko kasu genitiboan jarririk, eta ondoren bilakaera fonetikoa, *Acutani* > *Akutain*. Tartean, *-ani* > *-añ* > *-ain* bilakaera izango zen,⁶ bestela, *-ani* formako hitza izanik, *-ai* bihurtuko zen Nafarroako euskararen, cf. *zain* (lehen **zani*) hitzarekin sortu diren Nafarroako euskararen hitzak: *artzai*, *unai*, *altsai*...

Baina Gipuzkoako *Akutiain* zaharrak bestelako sorkuntza izango zuen, Erdi Aroa irauin zuen *Akut(i)*- antroponimoa Idiazabalgo leku bat izendatzeko erabili zen, eta jabegoa adierazteko *-ain* atzizkia erantsi zitzaion, eta susma zitekeen ordurako atzizki hori beregaina izango zela; ez zen beraz, latinean sorturiko leku izena izan behar, Nafarroakoan hala gertatu zela uste izatekoa den bitartean. Hori zuzena izanez gero, bi toponimoen oinarrian antroponimo bera genuke, baina sorkuntza garaia oso bestelakoa, Nafarroakoa hizkuntza latinaren barruan sortua, erromatarkuntzaren garaian, eta Gipuzkoakoa, aldiz, geroko mendeetan, Erdi Aroan ziurrenik, eta euskal hiztunek sortua, *Akut(i)*- antroponimoa eta *-ain* lotuaz.

Bestetik, *Akutiainen* antroponimoa *Acutus* izan beharrean *Acutio* edo *Acutius* ere izan zitekeen,⁷ bien lekukoak ageri dira epigrafia zaharrea. Horrek toponimoaren sorrera data mugi lezake Erdi Arotik atzera, Nafarroako *Akotainen* sorrera datarea hurbilduz.

2. Anaizoz

Behin bakarrik agertzen omen den leku izena da, eta itxuraz, Donostia inguruko toponimoa zen. Hori dela eta, zalantza handiak egon daitezke toponimoa aztertzeke,

⁵ Isasti, *Compendio historial de Guipuzcoa*, 110. or.

⁶ P. Salaberri «Acerca del sufijo toponímico *-ain*», 122. or.: «Como señala Irigoien —esto ya lo había hecho notar Mitxelena anteriormente, en AV, 18— nombres de pueblos navarros en *-ain* presentan en la documentación medieval grafías en *-ng* que indican una pronunciación palatalizada, la cual impidió que las formas en *-ani* se convirtieran entre hablantes románicos en *-ane*, produciéndose posteriormente una despalatalización que generó las variantes actuales en *-ain*».

⁷ Kajanto 1982, 163. or.

gerta litekeelako guregana heldutako eitea gaizki kopiatua izatea, adibidez. Hala ere, saiatuko gara lekuko bakarreko toponimo hori aztertzen, ezagutzen den toponimiarren analisi eskeman sartzekoa delako.

Lekukoa agertzen den agiria 1014. urtekoa da, Leireko idazkietako batean jarria, 16. agirian, hain zuzen. Bertan, Gipuzkoako sortaldeko hainbat toponimo aipatzen dira, tartean *Anaizoz*: "... in finibus *Ernani* ad litus maris monasterium unum quod dicitur *Sancti Sebastiani*, cum parrochia sua, et illam uillam quam antiqui dicebant *Izurrun* cum ecclesiis suis scilicet beate Marie et Sancti martiris Vincentii, cum illo cubilare de *Irurdita* usque *Anaizoz*, cum illo cubilare de *Anaizoz* usque *Albizungo*, cum illo cubilare de *Albizungo* usque *Ançieta*, cum illo cubilare de *Ançieta* usque *Zurzaiate*..."

Anaizoz toponimoaren ezagutzan sakontzeko, horra gure hipotesia: beste toponimo askotan bezala, jatorri antroponimikoa du, *Anaia* pertsona izenean, zehatzago.

Ukaezina da leku izen honetan *anaia* euskal hitza antzematen dela. Izen arrunta ez ezik, antroponimoa ere izana zen Erdi Aroan, *Annaial/Anaia* aldaeretan: *Annaia* 1050 Valpueda 54, *-nn-* grafiak erakusten du *anaia* forma zaharrak *-N-* zuela, geroko euskarari *-n-* bihurtu zena. Bestalde, *Anaia*, */n/* bakarrarekin, askoz gehiago agertzen da Euskal Herriko antroponimian: *Anaia de Sada*, 1141, Iratxe, 140; *Anaia*, 1222, Iratxe, 325; *Anaya Bragoloyz de Sancta Maria*, 1065, Leire, 75; *Anaya Enequiz*, 1110, CD catedral Pamplona, 118; *Anaia de Portello*, 1146, CD catedral Pamplona, 251. Eta, azkenik, bada *Anai* eiteko lekukorik: *Anay Uielo*, 1212, Iratxe, 270.

Pertsona izen honen patronimikoak ere ezagunak dira eta bi aldaera aurkitu ditugu: *Annaiaz* (*Petro Annaiaz testis* (804) Valpueda 2, *Gomiz Annaiaz*, 1071, CSM, 394) eta *Anaiz* (*dotor Bartolome Anays*, 1504, f23, 13).

Anaizoz toponimora itzuliz, batetik, uste dugu *Anaia* antroponimoa dagoela, eta bestetik, patronimikoetan eta toponimian dagoen atzizki bera dagoela, *-(i)tz*. Baina ez da ahaztu behar *-otz* atzizkia, Pirinioetako bi aldeetan hain zabaldua dagoen leku atzizkia. Beraz, bi atzizkiren aukera dago, *-(i)tz* eta *-otz*, toponimoa osatzeko. Geratzen da azaltzeko erdiko tartea, *-zo-*, hain zuzen. Erdi Aroan bazegoen *-(t)zo* atzizkia antroponimian, lekuko hauetan ikusten den bezala: "*Miguel Lopeço* a.1330 PoblNavarra 292 (*Lope* + *-(t)zo* > *Lope(t)zo*), *Belazo Manto* a.956 CDCardeña 54 (*Bela* + *-(t)zo* > *Bela(t)zo*)".⁸ Ahaztu gabe *Anderazo*, *-zo* atzizkia duten izenen arteko ezagunena, lekuko zahar batzuk: *Anderazo*, 759 CSM 1; *Anderazo*, 997 CSM 114 eta *Anderazo*, 1009 CSM 138.⁹

Irigoiener arabera, atzizki horren jatorria onomastika latinoko *-iciu*, *-a* atzizkitik izan liteke, edo beharbada, antroponimo latinoen *-cius*, *-a*, *-tius*, *-a* bukaerarekin izandako analogia.¹⁰ Edonola ere, lan honen helburua ez da sakontzea *-(t)zo* atzizkiaren jatorriaz, baizik eta kontuan hartzea **Anaizo* antroponimoa izan zitekeela; nahiz eta *Anaizoz* leku izen galdua baino aztarren gehiago ez utzi.

Anaia pertsona izena alde batetik, eta bestetik *-(t)zo* atzizkia, azken hau ez da ugarria, baina lekukoak biltzea ez da ezinezkoa. Eratortzeko aldaera *Anai-* izan zen, lekuko batzuek ere *Anai* antroponimoa erakusten dute, baita *Anaiz* patronimikoa ere.

⁸ Irigoiener «Formación de hipocorísticos...» in *De re philologica linguae uasconicae* V, 23. or.

⁹ *Anderazu* ere bada, */u/* bokala duena, *-zo* atzizkiaren aldaera. Lan honetako *Setoain* toponimoaren sarrean lekuko batzuk.

¹⁰ Irigoiener «Formación de hipocorísticos...» in *De re philologica linguae uasconicae* V, 23. or.

Izen eta atzikia lotu eta *Anaizoz* leku izena sortzea izan zen gure egunetaraino heldutako lekuko bakarra, eta hori ere, paperean baino ez da gorde izan, toponimia bizi-tik aspaldi erauzia.

Azkenerako utzi da *Anaioz*, Zuberoako Urdiñarbe herriko leku izena.¹¹ Lehen behakoan *Anaia* + *-otz* > *Anaiotz* egitura agertzen da, Euskal Herriko sortaldean hainbeste toponimotan dagoen *-otz* atzizkiaren eta aldaeren leku-koak. Hala ere, bada beste azterketa posible bat, *Anaizoz* leku izenaren eskutik: **Anaizo* + *-(o)tz* > **Anaizotz* > *Anaiotz*, azken aldaketa txistukari disimilazioak eragina. Onomastikan aurkitzen dira txistukariaren disimilazioaren zenbait adibide, *Antso* vs. *Sancho*, eta hitz barruan badago *Sanoiz*, *Antso-Sancho*-ren patronimikoetako bat, **Sanzoiz* > *Sansoiz*,¹² galera hau ongi egokituko litzaioke **Anai-zoz* > *Anaioz* proposatutakoari. Analisi hau, posible bada ere, bestea ere baliteke, eta ederki erakusten da toponimo batzuen azterketan etimologia onargarri bat baino gehiago lortzea ez dela ezinezko.

3. *Aztreta*

Aztreta, Arabako leku despopulatu, Arangiz eta Gamarra artean, Lopez de Gereñuren arabera.¹³ Ezagun den lekuko bakarra 1257. urtekoa da, eta lehen idatzitako *Aztreta* forman ageri da. Lekuko bakarra izateak ematen duen ziurtasun maila bestee-tan baino txikiagoa da, kontuan harturik lekuko honen idazketan akatsik izan bada, konprobatzerik ez dagoela. Hala ere, leku izen honek analisisia ahalbidetzen du, egia-tasunetik hurbil ala urrun dagoen epaitzea ezinezkoa bada ere, egungo ezagutzarekin okerrik ez dagoela uste izatekoa da.

Behin toponimoa irakurririk, lehenengo zatiketa posiblean *-eta* atzikia agertuko zen. Eta azaltzeko geratuko zen, *Aztr-* forma ezezaguna.

Lan honetan beste toponimo baten analisisian *PI*¹⁴ + *-eta* egitura proposatu izan da,¹⁵ eta Arabako toponimo honi ere eginiko analisisian egitura bera antzeman zaio. Hori kontuan harturik, **Azter* antroponimoa genuke, Nafarroako *Asterain* eta *Esteribar* herri izenetan oinarrian dagoen izena,¹⁶ eta proposatzen den bilakaera hauxe litzateke: **Azter* PI + *-eta* > **Aztereta* > *Aztreta*. **Azter* antroponimoa *Aster* jatorri latineko pertsona izenaren euskal moldaketa litzateke, *Aster* > **Azter*, txistukariaren ohiko egokitzearekin. Izan ere, *Asterain* eta *Esteribar* izenetako lekuko zaharretan *-z-* dago,¹⁷

¹¹ J.-B. Orpustan *Les noms des maisons medievals en Labourd, Basse-Navarre et Soule*, 448. or., *Anaioz* (1479 *anayoz*).

¹² Mitxelena, 1990 [1961], 293. or.

¹³ Lopez de Gereñu *Toponimia alavesa*, 539. or.

¹⁴ PI: Pertsona izena, LI: Leku izena.

¹⁵ Ikus. *Matueta* sarrera.

¹⁶ Belasko 1999, s.v. *Astrain* eta *Esteribar*.

¹⁷ Nafarroako Herri Izendegian, *Asterain*: «*Astarayn, Asterayn* (s. XIII); *Aztarayn, Aztarrayn* (ss. XIII-XVII); *Asterain, Azterayn* (ss. XII-XIV) (JIMENO: Cizur, pp. 51-52)»; eta *Esteribar*: «*Azteriuar* (1192, FORTUN, n. 31; Fuero general, UTRILLA, II, n. 48), *Esterivarr* (1280, ZABALO, nn. 374, 1855-76), *Eçteriuar* (Fuero general, UTRILLA, I, nn. 331, 400), *Eçteriuarr, Vallis de* (1203, OSTOLAZA, n. 26), *Ezteribar* (1066, MAR. DUQ.: Leire, n. 78), *Ezteriuar, Ezteriuarr* (1137, 1218, 1266, OSTOLAZA, nn. 3, 49, 201; 1203, FORTUN, n. 60)», 148. eta 47. orrialdeetan.

gerora, eta Nafarroako euskararen eraginez, herskari aurreko txistukari neutralizazio joera gauzatu zen, bietan *-s-* finkatuz. Arabako toponimoaren lekuko zaharrean *-tere-* > *-tre-* sinkopa gertatuko zen,¹⁸ eta lekuko gehiagorik ezagutu ezean, ezin da jakin gerora zer nolako aldaketak jaso zituen, ezta noiz desagertu zen ere.

4. *Beristain*

Azpeitiko baserria. Lehenengo lekukoa 1390. urtekoa da, *Joan Perez de Beristain* bitan agertzen dela: *Iohan Peres de Veristayn*,... *Iohan Peres de Beristayn*, 1390, f06, 69, 149. eta 152. or.. Gero, Isastiren liburuan, Azpeitiko baserrien zerrendan:¹⁹ *Beriztain*, *Beriztain*, *Beriztian*,... horrek adierazten digu Azpeitian hiru baserrik *Beriztain* izena zutela; azken izena, *Beriztian*, okerra da ziurrenik, *Beriztain*-en ordeztzirikoa. Eleizalderen bildumetan hiru baserri izen ere hartu ziren:²⁰ *Beristain-Elkano*, *Beristain-erdikoa* eta *Beristain-goena*. Azkenik, Iñaki Linazasororen liburuan, Azpeitirako hiru baserri ere bildu ziren, Izarraitz haranean zeudenak:²¹ *Beristain (Txantxon)*, *Beristain* eta *Beristain goikoa*.

Beristain, lan honen beste toponimo batzuk bezala, *-ain* multzokoa da. Ezin da aipatu gabe utzi Nafarroako Orbaibarko leku izena den *Eristain*. Egitura bera dutela dirudi, atzizkia eta pertsona izen bera dagoelako bi toponimoetan. Antroponimo hori latineko *Felix*-en ondorengoa genuke, euskararako egokitzapena eginik. Horrela azaltzen du Mitxelenak (1988 [1955], 587. or.): «*Eriz* Considerado por Luch[aire] como la forma vasca de *Eles*, «nom d'origine probablement gothique», parece ser el representante vasco de lat. *Felix*: cf. a[antiguo] cast[ellano] *Feles*. La identificación parece asegurada por una nota manuscrita de S. Pouvreau que Vinson RIEV 6, 407, leía «*Donna haritze, dona Felizen S. Felix*», aunque el segundo puede leerse con preferencia *dona felize*. El patr[onímico] es *Eriziz*».

Normalean *Eri(t)z* bezala agertzen da Erdi Aroko lekukoetan,²² baina Irigoienek aipatzen du honen aldaera izan zitekeen bat, *Beristain* bezalako toponimo baterako ezin egokiagoa izan daitekeena:²³ Leireko 1098ko agiri batean, pertsona izen bat Angel J. Martín Duquek *Eriz Calvus* bezala ematen duen bitartean,²⁴ Ricardo Zierbidek *Veriz Caluus* bezala irakurtzen du. Zierbideren irakurketa zuzena balitz, izango genuke *Beri(t)z*-en lekuko zuzen baten ziurtasuna. Kontuan hartu beharra dago *f-* hasiera duten latineko hitzetan euskararen ondorengo ugari sortzen direla, tartean *b-*.²⁵

¹⁸ Cf. Nafarroako *Azterain* zaharra, egun *Astráin* da gaztelaniaz.

¹⁹ Isasti, *Compendio historial de Guipuzcoa*, 114 or.

²⁰ Eleizalde: «*Beristain-Elkano*, *-erdikoa* y *-goena*, caseríos de Azpeitia (Gip.)».

²¹ *Caseríos de Guipúzcoa. Gipuzkoa'ko baserriak*, 98. or.

²² Leireko monasterioiko agiritan: *dompno Eriz*, 1046, 36; *domino Eriz Akutiz*, 1068, 84; *Eriz Aceariz*, 1068, 84; *Eriz Caluus*, 1098, 162; *don Eriz*, 1098, 162 eta *Eriz, consobrinus meus*, 1098, 167.

²³ Irigoien, *De re philologica linguae uasconicae V*, 56. or.

²⁴ Iku 22. oharreko laugarren izena, *Eriz Caluus*, 1098, 162.

²⁵ Mitxelena, FHV, 264. or.: «13.3. Como consecuencia de la distinta fecha de introducción y de cambios secundarios dentro del vasco mismo, lat. *f-* puede aparecer hoy representado por *b-*, *m-*, *f-*, *p(h)-*, *h-*, o cero: aezc. a.-nav. Elcano *biku* 'higo, higuera' (cf. *Sancha Bicuetaco*, Iranzu), lab. (ya Leiç.) *fiko*, mer. *fiku* (ronc. *figo*), a.-nav. b.-nav. guip. lab. sal. sul. vizc. Marquina *p(h)iko*, *piku* (Gar. *picua*, Cc 79, XXV), vizc. *iko* (ya Mic., escrito *hico*); a.-nav. ronc. sal. (*ari-*)*biro*, *biru* 'hilo, hebra de hilo', b.-nav. vizc. *firu*, a.-nav. b.-nav. *p(h)iru*, vizc. *iru*».

Bai *Beristain*-en, eta baita *Eriztain* toponimoan ere, *-tz-* > *-zt-* bilakaera, interbertsioa, emana da, hitz elkarketan euskaraz maiz gertatzen den fenomenoa errepikatuz: *(h)aritz* + *-ondo* > **Aritz-ondo* > *Ariztondo*. Horrek, behar bada, erabat ziurtatuko luke euskaran gertatu zela toponimo hauen sorrera, nahiz eta antroponimoaren eta atzizkiaren jatorria latinean aurkitu.

Badirudi Mitxelenak *Beristain* eta *Begiristain* lotzen dituela:²⁶ “*begi* «ojo»: *Beguieder* (Salinas de Léniz, 1461). No parece que *Beguiriztain* (*Beguiristain*, *Beristain*, *Veriztain*) tenga nada que ver con *begi*”. Baina *Begiristain* izeneko baserriak Alegian, Ataunen, Lazkaon eta Mutiloan dauden bitartean, *Beristain* izenekoak Azpeitian baino ez daude. Ez dirudi *Beristain* denik *Begiristain*-en laburpena eta orduan, bestelako etimologia izango luke.

Lekukoen kronologia kontuan hartua, *Begiristain* > *Beristain* aldaketa 1390 baino lehenago gertatu beharko zen Azpeitiko toponimoarentzat, baina aldaketak ez zuen eraginik izango gure egunera arte heldutako beste lau *Begiristain* itxurako toponimoetan. Horrek ez du ezinezko bihurtzen *Begiristain* > *Beristain* bilakaera, baina zailtzen du, eta aipatutako arrazoiengatik uste izatekoa da *Beristain* eta *Begiristain*, antzekotasun formala izan arren, lehena ez dela *Begiristain*-en aldaera.

5. *Betalain*

Arabako Uribarri Arratzuko leku izena. Lekuko zaharririk ez, eta Lopez de Gereñuren zerrendatik atera da,²⁷ datarik gabe, agian berak hartuko zuelako, ahoz, edo Eleizalderen bildumatik jasoko zuen.²⁸ Gero, *Cuadernos de toponimia alavesa* bildumako 5. zenbakian, Gasteizko udalerriko toponimiari eskainitakoan ere aurkitzen da.²⁹

Lekuko zaharririk ez biltzeak etimologi-bidea oztopa dezake, batez ere aldaketa nabarmena izan denean. *Betalain* leku izenak, aldiz, ez du erakusten egitura korapilatsua mendeetan ez irauteko, ezta herri etimologiaren aztarrenik ere. Hori dela eta, etimologia proposatuko da hurrengo lerroetan.

Lehen aldiz begiratura, bukaera ezagunarekin topo egiten dugu, *-ain* atzizkiarekin hain zuzen. Nafarroan nagusiki agertzen bada ere, Gipuzkoan eta Araban lekuko ugari utzi ditu, eta haien artean, *Betalain*. Behin toponimoa sailkatu ondoren, antroponimoa aurkitzea geratzen da, atzizki horrekin gertatu ohi bezala ‘PI + *-ain*’ egitura duelako, normalean.

Eta antzekotasunagatik aukera gehien dituen da *Betelu*. Antroponimoa izateaz gain, toponimian behin baino gehiagotan agertzen da; adibidez, Nafarroako *Betelu* herria dago Araizko haranean, eta *Orotz-Betelu*, Artzibarren. Bizkaian, bestalde, *Beteluri* izeneko bi leku daude, Barakaldon eta Orozkon. Azken hauen etimologia, Irigoienek azaldu bezala,³⁰ ‘*Betelu* + *huri*’ da, eta testu berean pertsona izenaren lekuko zuzena ematen digu: “*Betelus monacus*” XI. mende ingurukoa, Santillana del Mar herriko agiri batean. *Betelu* antroponimoaren lekuko zuzenak oso gutxi dira, Irigoienek

²⁶ *Apellidos vascos* § 143.

²⁷ *Toponimia alavesa*, «BETALAIN, término de Ullibarri Arrazua», 117. or.

²⁸ Eleizalde: «*Betalain*, heredad de Ullibarri-Arrazua (Gasteiz, Alaba)».

²⁹ González Salazar, *Cuadernos de toponimia 5. Toponimia menor de Vitoria-Gasteiz*, 73. or.

³⁰ Irigoien, «Las lenguas de los vizcaínos: Antroponimia y toponimia medievales», 419. or.

bakarra erakusten du, baina lekuko eratorriek erakusten dute izena bazela, eta horrela *Betalain* bihurtzen da beste lekuko bat, *Betelu* antroponimoa izan zela baieztatzeko. *Beteluren* oinarria *Uetus* ‘zahar’ latina izan zitekeen, jatorri bereko *-ellum* atzizki txikigarria erantsia. Beraz, *Betelu* + *-ain* > **Betelain* > *Betalain* bilakaera proposatzen dugu, aldaketa bakarra izango zen bokal asimilazioa, *e-a* > *a-a*.

6. *Bitazabal*

Leku izen hau 1396. urtean jasotzen da, Iratxeko agirietako batean.³¹ Toponimo hori Leartza herrixkan zegoen, egun Etaioko udalerriko zati bihurtua dela. Ez da, aztertutako testuetan, leku izen honen agerpen gehiago aurkitu. Leku izena bi elementuz osaturik dago, azkena *zabal* da, izena edo adjektiboa izan daitekeena, eta kasu honetan izena dela ematen du, ‘eremu laua, zabala’ adierarekin. Adiera honen adibideak erraz aurkitzen dira Nafarroako toponimia nagusian, hauexek baitira *zabal* hasiera duten herri izenak: *Zabal*, *Zabalegi*, *Zabaltza Etxauribar*, *Zabaltza Ibargoiti*, *Zabaltza Urraulgoiti* eta *Zabaltzeta*.

Lehenengo elementuari dagokionez, lan honetako besteetan bezala, antroponimoa dago, *Bita* zaharra. Erdi Aroaren bukaeraraino ez omen zen heldu, eta Nafarroako antroponimian bildutako lekukoak XI-XIV. mende artekoak dira: *Bita Johannes*, [c.1140], 219; *Vite Ederra*, [c.1167], 307; *Bita Ederra*, [c.1167], 308; *Bita Erro de Gaçolaz*, 1180, 361; *Bita Enneco suo filio, diacono*, 1183, 369.³² Irigoienek *Pertsona-izenak euskaraz* liburuko lekuko hurbilagoak:³³ “*Garcia de dona Vita*, (1330, PN-XIV, F.Est., 296 orr.), *Artaxona-n*; *Martin Uita*, (1350, PN-XIV, L.Mon.Est., 323 orr.), *Lerin-en*”. Beraz, *Bitazabal* toponimo hila XIV. mende hondarrean izango zen *Bita* izeneko baten leku, eremu zabala.

7. *Gaitoka*

Bizkaiko Foru herriko auzoa, Bizkaiko fogerazioetan³⁴ behin bakarrik agertzen zaigu, *Gaitoca Echebarria* bezala 1796an. Izen elkartua agertu bazen ere, interes handiena lehenengo zatian dago, *Gaitoka*-n, eta hau lotzekoa da *Gatikarekin*, Bizkaiko herria denarekin. Irigoienek *Gatika* herri izenaren etimologia ematen du Donemiliagako lekuko batean oinarrituta:³⁵

33. In *Catoica* del n.º 203 de San Millán, véase § 9, se corresponde con el actual *Gatica*. Se trata seguramente, en lo que se refiere al origen, del nombre de persona latino *Cato*, *-onis*, que a partir de *Catoni*, caso oblicuo de vocalismo *-i(us)*, recibiría el sufijo *-ca*, considerado bajo otro punto de vista como *-ica*, y así **Catonica* perdería ulteriores entre hablantes vascos la *-n*- intervocálica, y, naturalmente éstos adaptarían la consonante inicial a *g*- y reducirían las vocales en hiato, de donde *Gatica*.

³¹ Iratxeko agiria: «...estos heredamientos de yuso escritos que son en la villa de *Larça* e en sus terminos... Item otra pieça en *Vitaçaua*...», 1396, 544.

³² Lekuko hauek Iruñeko katedraleko agiri bildumakoak dira.

³³ Irigoienek *Pertsona-izenak euskaraz nola eman*, 263. or.

³⁴ Irigoien & Olasolo: «*Gaitoca Echebarria* [N, TO] *Gaitoca Echeuarria* (la casa de), Forua, 1796».

³⁵ Irigoien «Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y toponimia medievales», 400. or.

Lehenengo lekuko hori 1070ekoa da. Eta hurrengo urteetan, Erdi Aroan, beti *Gatica* agertzen da egun *Gatika* dena. Hori dela eta, oso interesgarria da Foruko etxe horren izena, *Catoica* forma zaharra zertxobait aldatuta erakusten digulako. *Catoica*-tik *Gaitoka*-ra hasierako herskariaren ahostuntzea dago, eta metatesia, diptongoaren leku aldatzea, bigarren silabatik lehenengora. *Catoica* > *Gatika* bilakaeran diptongoa ez zen mugitu, desagertu baizik. Beraz, badirudi Foruko *Gaitoka* eta *Gatika* jatorri bereko leku izenak direla, eta zalantzan geratzen da jakitea Donemiliagako lekukoa, *Catoica*, bietako zeini egiten zion erreferentzia.

Garcia Caminok, bere tesian, *Catoica* zaharraren kokapenez ari denean,³⁶ Iri-goienen iritzia eta beste zenbaitena aipatzen ditu; Labairu, Llorente eta Irigoienek ustez *Catoica* zaharra *Gatika* zen, baina Balpardaren arabera, Nabarniz herriko *Gabika* auzoari zegokion. Garcia Caminok Balpardaren iritziaren alde egiten du, Donemiliagako testuan aipatzen diren jabegoak Urdaibai ingurukoak omen direlako. Esan gabe doa, *Gabika* leku izenak arazo larriak dituela *Catoica*-tik eratorzeko, eta *Catoica* > *Gaitoka* bilakaera askoz onargarriagoa dela. Hori guztia bateratuz, *Gatika* Urdaibaitik urrun dagoela, eta *Gabika* oso zaila dela *Catoica*-tik eratorzeko, Foruko leku izenak aukera gehien ditu *Catoica* zaharraren ondorengo zuzentzat hartzeko, bilakaera fonetikoak posible delako, nahiz eta erabat ezohikoa den eta Forua Urdaibairen ondo ondoan dagoelako.

Hori guztia baturik, *Cato* jatorri latineko antroponimoak bi leku izen sortuko zituen Bizkaian, bata *Gatika*, eta bestea *Gaitoka*. Eta 1070. urteko lekukoa, antza, egungo Foruko *Gaitoka* leku izenari dagokio.

8. *Gerenzain*

Nafarroako Orotz-Beteluko leku izena. NTO (Nafarroako Toponimia Ofiziala) web-gunean hartutako informazioaren arabera ez dago lekuko oso aspaldikorik, zaharrenak 1892 urtekoak direlako.³⁷ Bi aldaera agertzen zaizkigu, *Gerenzain* eta *Gerenzaiain*, azken honena lekuko bakarra dago, 1914koa. Beharbada, beste zenbait toponimoren *-iain* bukaerak kutsaturik.

Lekukoak: 1892 *Gerenzain*, 1892 *Gezenzain* (azken honek transkribapen akatsa izan behar du, behin agertzen da, kontu hartu beharrekoa da *r* / *z* nahastea ohikoa dela, hizkien forma antzekoa delako), 1914 *Guerenzain* eta *Guerenciain*, 1971 *Guerenzain*. Eta 1993ko ahozko lekukoak: *Genzain*, *Geenzain* eta *Gerenzain*.

Nafarroan bada beste leku izen bat *Gerenzain*-ekin lotzeko, *Gerendiain*, hiru herriren izena dena eta Erdi Aroko lekuko ugari dituena. Herri honetako Erdi Aroko lekukoaren artean *Derendiain* aldaera maiz ageri da, eta azken hau da etimologiatik hurbilen dagoena. Mitxelena bere lehenengo liburuan *Drendain*, *Derendiain* aldarrak kontuan hartuta,³⁸ etimologia osatzeko proposatu zuen antroponimo latin bat, *Terentius*. *Gerendiain*-en kasuan, *-ntia-* taldea *-ndia-* bihurtu zen, sudurkari ondoko horzkaria ahostundu zenean. Baina *Gerenzain*-en *-ntia-* > *-nza-* asibilazioa gertatu

³⁶ Iñaki Garcia Camino (2002), 419. orrialdean.

³⁷ Internet-eko helbidea (9-12-14): <http://toponimianavarra.tracasa.es/listaTopo.aspx?lang=eus&pag=0&nRes=20&Muni=&Patr=gerenzain>

³⁸ *Apellidos vascos*, 18. *-ain* sarreran.

zen. Beraz, bi leku izen ditugu Nafarroan, jatorri bera dute baina bilakaera diferente-koak, geratzen da ikertzeko diferentzia honen zergatikoa, beharbada sorrera datarekin lotura du.

9. *Gomistio / Gomistiano*

Arrasateko toponimoa da eta bi aldaera ditu, hizkuntzaren arabera: *Gomistio* euskaraz, eta *Gomistiano* gaztelaniaz. Erdi Aroko lekukoetan beti agertzen zaigu gaztelaniazko aldaera, aldaketa txiki batzuekin; euskarazkoan, aldiz, ahozko erabilera izan da bere transmisio bidea eta idatzizko lehenengo lekukoa, *Gomistio*, XIX. mende hasierakoa da, 1807koa hain zuzen.³⁹ Gerora, maizago ageri zaigu paperetan: 1812 *Gomestio*, 1857 *Gomistio*, eta XX. mendean *Gomestio*, *Gomezio*. Eta bada leku izen honen eratorri bat, *Gomixtio bide*, XIX. mende bukaerakoa.

Toponimo honek, beste askok bezala, *-iano* > *-io* bilakaera erakusten du.⁴⁰ Horrela, *Gomiztiano* > *Gomiztio* bilakaera izan zen euskaraz, baina gaztelaniaz forma zaharrari eutsiko zioten.

Leku izenaren osaren antroponimo bat ere bada, **Gomizti* eitean berreraikia. Ez da inon horrelako pertsona izena duen inor agertu, ez, behintzat, orain arte. Hala ere, berreraiki daiteke kontuan hartuta *Gomiztio* toponimoa, jakinez gero *Gomiz* antroponimoa ezaguna dela Erdi Aroko antroponimian,⁴¹ bere patronimikoa, gutxitan ageri bada ere, ezaguna da: *Aurubita Gomiciz de Exauarri*, XII. m. h., Iratxe, 78; *Fortun Gomiciz*, 1106, Iratxe, 87 eta *Garcia Gomiciz*, 1099-1122, Iratxe, 109. Antroponimo berreraiketean *-ti* atzizkiaren lekukoak ere badaude, nahiz eta oso gutxi izan. Ezagunena *Jaunti* (*Jaun* + *-ti*) da, lan honetako *Janduri* leku izeneko oinarria delarik. Atzizkiaren adibide gehiago dira *Belati* (*Bela* + *-ti*), *Harriti* ((*H*)*arri* + *-ti*).⁴²

Atzizki hipokoristiko honek ez zuen beste askok bezala hedapen handirik lortu, baina adibideak ikusirik, ez da inolako arazorik *Gomiz* + *-ti* > **Gomizti* antroponimoa sortzeko. Lekuko zuzenik ez egoteak, beharbada, erakusten digu antroponimo berreraiki honen zahartasuna, baita ere *-ano* atzizkiari loturik leku izena sortzea.

Leku izen honek aldaerak erakusten digu, batez ere txistukarian, eta bigarren silabako bokalean ere. Kontuan hartuta oinarrian zegoen izena *Gomi(t)z* zela, gerta liteke Arrasate mendebaleko euskarakoa izanda **Gomitx* aldaera izatea, edo leku izena sortu zenean *Gomi(t)z* + *-ti* > **Gomizti* + *-ano* > *Gomiztiano* > *Gomixtiano*, *iz* > *-ix*- palata-

³⁹ Lekukoak J. L. Ormaetxearen *Arrasateko toponimia* liburutik hartuak dira, 384. or.

⁴⁰ Mitxelena *Apellidos vascos*³ § 47 *-ana, -ano*: «En algún caso *-o*, o mejor dicho *-io*, es var. de *-iano*: así en *Durandio* junto a *Durandiano* y *Ceberio* (doc. *Ceberiano*, actual *Ceberio*, Vizc., sin duda de *Severianum*). La caída de *n* intervocálica es normal en las formas populares (cf. Iturriza, 326: «feligresía de *Lamindano*, bulgo *Laminao*») y en alguna ocasión ha prevalecido en las oficiales. Detrás de *i*, vocal o consonante, *-ao* se reducía a *-o* (v. 471): top. *Zipirio*, ermita de S. Cipriano en Tolosa».

⁴¹ Horrela Irigoienek *Pertsona-izenak euskaraz nola eman* liburuko *Gomiz* sarrera: «3.183. *Gomiz*: *Gomiz* (1366, *PN-XIV, F.Est.*, 640 orr.), *Samaynigo-n*; *Gomiz d'Eztuniga* (1366, *PN-XIV, F.Est.*, 607 orr.), *Esteilla-n*; *fijas de Gomiz*, (1366, *PN-XIV, F.Est.*, 622 on.), *Peralta-n*.

XII eta XIII mendeetarako *GOMIZ / GOMEZ*: *Gomiz Garçez* (1197, *El gran Pr. Nav.*, dok. 91); *in Penalen Gomiz Garceiz*, (1211, *El gran Pr. Nav.*, dok. 143). *don Gomez de Cebero* (1131, *El gran Pr. Nav.*, dok. 10)».

⁴² Atzizki honen zenbait adibide, Irigoienek *De Re Philologica Linguae Uasconicae V* liburutik hartuak, 6-7. or.

lizazioa gertatzea, cf. *naiz* > *nax*, eta gerora despalatalizazioa eta horzkariaren aurrean neutralizazioa izatea *Gomixtiano* > *Gomiztiano* / *Gomistiano* (*naiz* > *nax* > *nas*). Bokalekoa azaltzeko, *Gomez* erdal deitura ezagunak eragina izan zezakeen *Gomez*- agertzen hasteko. Arrasateko toponimia biltzen duen egungo ahoskerak bi bokalak erakusten ditu: *Gomestio*, *Gomistio*.⁴³

10. *Ikindi*

Ikindi, Aletxako nekazaritza eremua da, Arraia-Maestu udalerrian, Araban. Lekuko zaharrena 1718koa da, Lopez de Gereñuk bildua.⁴⁴ Horrekin batera, egun omen duen aldaera eman zuen, *Igindi*.⁴⁵ Baina Gonzalez Salazarren Arabako bilketan, *Iquindi* ematen du,⁴⁶ bokal arteko ahostuna izan gabe, eta Eleizalde berdin egun zuen hamarkada batzuk lehenago.⁴⁷

Ikindi formaren alde badaude beste lekuko batzuk, Lopez de Gereñuk hainbat toponimo eratorri eman zituen, eta guztiek herskari ahoskabea erakusten dute, XVIII. mendeko lekuko zaharrek bezala: *Ikindibasterra*, *Ikindizabal* eta honen aldaera artikuluduna, *Ikindizabala*.⁴⁸ Hori guztia kontuan harturik, toponimoaren aldaera zaharra, Gonzalez Salazarren egungo lekukotasuna, eta izen eratorriak; leku izen horretan *Ikindi* aldaera zuzena dela adierazi daiteke.

Toponimoaren forma finkatu ondoren, egin beharreko analisi etimologikoari helitzeko garaia da. Agerikoa da ohiko atzizkirik ez dela, lan honetako leku izen gehienetan ez bezala. Are gehiago, susmoa da antroponimoa bakarrik dela, atzizkirik edo bestelako elementu gehigarririk gabe.

Forma hutsa kontuan hartu eta *-i* bukaera dugu, Mitxelena behin baino gehiagotan izan zuen antroponimo batzuen bukaera hori aipagai, latineko genitibotik euskarara igaroak.⁴⁹ Bi lanetan *Ikindi*-rean dagoen antroponimoa aipatzen du, gure

⁴³ Arrasateko toponimia liburutik hartuak dira, 384. or.

⁴⁴ Lopez de Gereñu, *Toponimia alavesa*, 252. or.: «IQUINDI, 1718, campo y labrantío de Maestu».

⁴⁵ Lopez de Gereñu, *Toponimia alavesa*, 244. or.: «IGUINDI, labrantío de Alecha».

⁴⁶ Gonzalez Salazar, *Cuadernos de toponimia 2. Toponimia de la montaña alavesa*, 23. or.

⁴⁷ Eleizalde: «Ikindi, campo de Maestu (Alaba)».

⁴⁸ Lopez de Gereñu, *Toponimia alavesa*, 252. or.: «IQUINDIBASTERA, 1763, labrantío de Alecha; IQUINDIZABAL, 1753, labrantío de Maestu; eta IQUINDIZABALA, 1718, labrantío de Alecha-Leorza».

⁴⁹ Bi lanetan gutxienez egiten du, garai beretsukoak, lehena: «Nombres vascos de persona», 593-4. or.: «Un rasgo que merece señalarse en los nombres pertenecientes al estrato más antiguo es que, aparentemente, proceden del genitivo latino. Aun cuando se consideren dudosos casos como *Bikenti*, *Laurenti* o *Meteri* suponiendo que tras *i* pudo haberse perdido una final vocálica, *Bet(i)ri* (*Pet(i)ri*) es un ejemplo seguro. Este debe ponerse en relación con el hecho, señalado por J. Bastardas Parera, *Particularidades sintácticas del latín medieval* 31, n., de que aparezcan nombres en genitivo, fuera de la toponimia, en documentos medievales españoles».

Eta bigarrenen aipu luzeagoa du, «El genitivo en la onomástica medieval» 601-602. or.: «En documentos referentes a Álava, Rioja y por lo menos a una parte de Castilla la Vieja, sorprende inmediatamente la extraordinaria cantidad de nombres, de procedencia no siempre clara, que acaban en *-i*: *Dolquiti*, *Gendulli* (lat. *Centullus*, nav. *Guendule*, patr. *Gendul(e)iz*, top. *Guendulain*, en algunos documentos *Guentulain*), *Gideri*, *Jonti*, *Meteri* (*Mederi*), *Nequeti* (*Niqueti*), etc. No hay que olvidar tampoco que *Orti* (patr. *Ortiz*), cuyo posible origen vasco ha sido señalado repetidamente por M. Alvar, puede explicarse con toda facilidad, en zona de habla vasca, a partir de *Fortuni* (patr. *Fortuniz*), frecuentemente atestado en textos medievales. Aun descontando lo que en tales nombres sea debido

iritzian *Bikendi* dena. *Binkenti* antroponimo zaharra, latineko *Vincentius*-etik, euskarara egokitzean aldaketa batzuk jasan zituen, batetik sudurkari disimilazioa gertatu zen, lehenengo silabakoa galduz, eta bestetik, sudurkari ondoko herskaria ahostundu zen.⁵⁰ Horrela *Bikendi* formara heldu zen, *Mikeldi* eta beste leku izen batzuen sortzailea.

Geratzen da *Bikendi* > *Ikindi* bilakaera azaltzea. Lehenik, bokal asimilazioa dugu, beraz, tarteko *e* bokala igo zen: *i-e-i* > *i-i-i*. Eta azkenik, hasierako herskaria galdu, lan honetako beste toponimo baterako, *Uterga*, proposatu den bezala.

B- ezpainkaria galtzea ez da ohikoa (salbuespena *bo-* litzateke) baina toponimiari behako bat eginez *Ellakuria* eta *Ellakuriaga* bezalako leku izenak daude, Mitxelena lotu zituen izen hauek eta gaztelaniazko *bellaco*, *Bela*-ren hipokoristikoa zelakoan.⁵¹ Beste adibide bat, Mitxelena azaldua, Nafarroako *Arellano* herri izena, *Valerius* izen latinarean bitartez etimologizatu, **Barellano* bat tarteko.⁵²

Nahiz eta latineko izenak bi sudurkari izan *Vi-n-ce-n-tius*, lekuko askotan lehenengo galdu zen, euskaraz zein erdaraz, cf. *Bikendi* eta *Vicente*, gaztelaniazko aldaera nagusia.

Bokal asimilazioa azaltzeko, batetik kontuan hartu behar da /i/ eta /e/ bokalen arteko desberdintasuna txikia dela; eta bestetik, izen bera, antzinako antroponimo bat, aspaldian galdu zela; beraz, *Ikindi* bezalako toponimo batek itxura iluna duenean errazagoa da aldaketan menpe geratzea.

Ez da ohikoa antroponimoa soilik toponimo bihurtzea, beste ezer hartu gabe, baina adibideak badaude, adibidez, *Betalain* azaltzeko Nafarroako Araizko haraneko *Betelu* herria aipatu da, eta *Orotz-Betelu*, Artzibarren.

11. *Janduri*

Menagaraiko baserria, Arabako Aiara eskualdekoa. Lekuko zaharrena XIX. mende Erdikoa da, Madozen lan nagusian, Menagarai herrixkari emaniko sarreran, baserrien artean *Janduri* agertzen da.⁵³ Joan den mendean, Gereñuren *Toponimia alavesa* lan erraldoian berdin agertzen da,⁵⁴ datu gehigarririk gabe. Eskuaratean dauden datuak ez dira antzintasun handikoak, baina hala ere, informazio etimologikoa emateko balio dute, toponimoak aldaketa handirik jaso ez duelakoan.

a simple casualidad, a la presencia de vocativos y a los efectos de la posición proclítica en nombres en *-ius*, siempre quedará lo suficiente para fundamentar la sospecha de que en más de un caso se trata sencillamente de restos del genitivo.

En un documento del siglo X relativo a Álava, sobre el cual ya llamó la atención J. Caro Baroja, entre los nombres de algunos habitantes de *Lekete* (es decir, *Lehete*, mod. *Lete*), aparecen, junto a *Jonti Semproni*, etc., *Aprez Lequentize*, *Tellu Vinquentize*, *Veila Laquentize* y *Laquidini Vectre*. *Vinquentize* es evidentemente el patronímico correspondiente a *Vinquenti*, que se documenta en Oña también en el siglo X, y se ha conservado en el vasco *Binkenti* (en toponimia **Bikendi* > *Mikeldi*).

⁵⁰ Salbuespena sortaldeko euskarara mugatu zen; han, Oihenarten arabera, *Bikenti* formari eutsi zioten, «*doné Vikenti*, qui veut dire Saint Vincent», Mitxelena «Nombres vascos de persona», *Bikendi*-ri emaniko sarreran aipatua.

⁵¹ Mitxelena 1989, s.v. *bele*, *bela* «cuervo».

⁵² Mitxelena 1988 [1972], 136. or.

⁵³ Madoz, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico. Álava*, s.v. *Menagaray*, 154. or.

⁵⁴ Lopez de Gereñu, *Toponimia alavesa*, 267. or.: «*JANDURI*, caserío de Menagaray».

Leku izena analizatzerakoan, argi dago bi elementuz osaturik dagoela, agerikoa baita bigarrena (*h*)uri dela, *hiri* izenaren sartaldeko aldaera, eta azken honetan ez bezala, maiz aurkitzen da ‘PI + (*h*)uri’ egitura, toponimo batzuk adibide: *Aberasturi*, *Enekuri*, *Obekuri*...

Geratzen da azaltzeko lehenengo zatia, antroponimoa izan ohi dena. Egokienak bi izan daitezke, *Jaun* antroponimoaren eratorriak biak: *Jaunti* eta **Jaunto*, *-ti* eta *-to* atzizki hipokoristikoez osaturik. Bietatik, lehenengoak baditu lekuko zuzenak, baita *Jaunti* oinarri hartuta eratutako leku izenak ere. Antroponimoaren agerpen zaharrena, beharbada, *Iauncti testis* 800 CSM 2 da. Normalean, dena den, *Jonti* aldaera maizago aurkitzen da, horrela Donemiliagako kartularioan *terra de Ionti*, 948?, 51; *Ionti Senproni*, 952, 64; *Ionti abba*, 971, 88, eta *Ionti presbiter*, 986, 99, guztiak 1000. urtea baino lehenagokoak. Toponimoen artean, *Janditegi* Bizkaiko Iurretako etxea,⁵⁵ eta Arabako *Jandiola*, Okondoko auzoa.⁵⁶ Azken honetatik kilometro gutxira dago *Janduri*.

Beste aukera bat **Jaunto* litzateke, baina lekuko zuzenik ez izateaz gain, ordezkari toponimiko ziur bakarrak nafarrak dira, bata Longida herriko *Xandoain* leku izena da, eta bestea Orotz-Beteluko *Fandoain*, biak **Jaundoain* jatorrikoak izan daitezkeenak.⁵⁷

Beharbada *Janduri*-ren oinarrian **Jaunto* dago, baina *Jaunti* izenak lekuko askoz gehiago ditu, zuzenak zein zeharrekoak; gainera, Bizkaiko eta Arabako aipatutako leku izenak gehitu beharrekoak dira, Okondoko *Jandiola* aski hurbil dela. Bi antroponimoen lekukoen pisua eta leku izenen kokapena kontuan harturik, *Janduri* toponimoaren oinarrian *Jaunti* antroponimoa izateak du aukera gehien.

Leku izenak aldaketa zenbait jasoko zituen, *Jandiola*-ri bezala, diptongoaren desagerpena, sudurkari ondoko herskaria ahostuntzea, eta azkenik *-iu-* bokal el-karketa soiltzea. Aipatu fenomeno fonetikoek gain, badago beste bat, *-nt-* > *-nd-* bilakaera. Aldaketa hau gertatuko zen x. eta xix. mendeen artekoan; hau da, antroponimoa galdu zenetik toponimoaren lekukoak lehenik agertu ziren arte. Egia da zenbaitetan *-nt-* alderdi horretan gorde izan dela, cf. *jente* ‘jende’, *tempora* ‘denbora’, baina *Jaunti*-ren eratorriak izan daitezkeen hauetan guztietan, herskaria ahostundu da.

12. *Labardain*

Gipuzkoako baserriak liburuaren arabera, *Labardain* izeneko baserriak Legorretan (*Labardain*) eta Bidanian (*Labardain* eta *Labardain Saletxe*) daude.⁵⁸ Isastiren ara-

⁵⁵ Irigoien, *De Re Philologica Linguae Uasconicae V*, 6. or., 19. oharra. Hor *Yandiola* leku izena aipatzen du, Gueñeskoa.

⁵⁶ Lopez de Gereñu, aip. lib., 266. or.: «JANDIOLA, caserío de Oquendo».

⁵⁷ *Fandoain*-en Internet-eko helbidea (9-12-14): <http://toponimianavarra.tracasa.es/listaTopo.aspx?lang=eus&pag=0&nRes=20&Muni=&Patr=fandoain>. *Xandoain*-en Internet-eko helbidea (9-12-14): <http://toponimianavarra.tracasa.es/listaTopo.aspx?lang=eus&pag=0&nRes=20&Muni=&Patr=xandoain>

⁵⁸ Legorretakoa 242. orrialdean, eta Bidaniakoak 355.ean.

bera, Bidanian *Labardain* izeneko etxea zegoen.⁵⁹ Isastiren lekukoa baino mende batzuk lehenago, 1384. urtean, *Enego de Nabardayn*, Ataungo Bedamako auzokoa aipatzen da.⁶⁰

Labardain eta *Nabardain* izenen artean harremana dagoela uste izatekoa da, eta *n-* > *l-* bilakaera gertatu dela,⁶¹ kronologia kontuan harturik. Izan ere, *Labardain* 'PI + *-ain*' egitura duela kontuz hartuz gero, pertsona izena **Labard-* izan beharko zen, baina *Nabardain* bada *Labardainen* aurrekoa, orduan izena **Nabard-* izan zitekeen. Eta bada eite horretatik hurbil dagoen antroponimo bat, Erdi Aroan lekuko batzuk biltzen dituen: *Nabar* gizonezko izena, eta bere eratorrien artean *Nabarro*, *Nabarra* (emakumezko izena) eta *Nabarret* daude.⁶² Baina azaltzeko geratzen da tarteko elementua (*-d-*), eta horretarako atzizki hipokoristikoetan bilatzea besterik ez dago. Irigoienek atzizki hipokoristikoaren gaineko lan luze batean *-do* atzizkia aipagai izan zuen, bere agerpena *-r* ondorengoa izaten zela zehaztuz,⁶³ adibidez: "*Bizkardo* (*Bizcardo Arteché* (la casa de labor de) [a.1857] NclGuipúzcoa 95 [Ibarra]), *Ezkerdo* (García *Ezquerdo* a.1108 CDValbanera (13) 190, vasc. *ezkerdo* 'zurdo'), *Zabardo* (Toda Maloa *Çauarrdo*, Johan *Çauardo* a.1330 Pob 292, García *Çauardo*, la nuera de García *Çauardo* a.1330 PoblNavarra 296, frente a vasc. *zabar* 'remolón, flojo y tardío para el trabajo, corrompido, depravado')".

Izen eta adjektiboak oinarri hartuta, *-do* atzizkiarekin adjektiboak sortzen dira, eta batzuk antroponimoak izatera igarotzen dira, Irigoienek aipatu dituenak bezala. Beraz, *nabar* hitzetik **nabardo* adjektiboa sortu zen, eta antroponimo bihurtuz, **Nabardo*; ondoren *-ain* atzizkia gehitu zitzaion leku bat izendatzeko, eta *Nabardain* sortu, eta azkenik *n-* > *l-* bilakaera jasan eta *Labardain* jaio zen, egun arte.

Esan gabe doa, **Nabardo* izenaren lekuko zuzenik ez dagoela, *Labardain* leku izena ez bada, baina honen sorreraren urrats guztiak azalduki daude, eta urrats guztiek oinarri sendoa dute. Bestalde, Euskal Herrian antroponimoaren lekuko zuzenik ez izatea ohikoa izaten da, are gehiago toponimoaren oinarria euskal egiturako antroponimoa bada, cf. *Setoain*.

⁵⁹ Isasti, *Compendio historial de Guipúzcoa*, 109. or.

⁶⁰ «*Enego de Nabardayn, vezino de la collaçion de Vedama*», 1384, f36, 29.

⁶¹ Mitxelena *FHV*, 324-5: «En inicial *l* permuta en algunas palabras con *n* (y cero en una ocasión): A.-nav. b.-nav. guip. lab. vzc. *la(h)ar* 'zarza', a.-nav. b.-nav. guip. lab. *lar* 'cambrón, abrojo': sul. vzc. Oñate *na(h)ar*, ronc. sal. vzc. *nar*, ronc. *ñar* : vzc. Cigoitia *ar*, mer. *agar*. Com. *larru* 'cuero': mer. vzc. *narru*. A.-nav. guip. vzc. *lapur* 'ladrón': a. -nav. Baztán *napur* 'ganado que invade los cercados' (ronc.) 'goloso', b.-nav. ronc. *ñapur*, sul. *ñáphür* 'attiré par la friandise'; el guip. ant. conocía *napur* 'ladrón' (O. de Arin). Com. *neurri* 'medida': a.-nav. *leurri*. A.-nav. guip. *lasai* 'ancho, cómodo': b. -nav. lab. vzc. *nasai* 'flojo, holgado' (sul. *nasái* id.), (sal.) 'cosa o persona que promete crecer mucho', ronc. *nasái* 'camisa de mujer'. Los ejemplos citados, salvo el último, tienen en común la presencia de *r* fuerte en la misma palabra». Toponimian, Mitxelenak berak, bere *Apellidos vascos* liburuan (s.v. *-ain*), Nafarroako *Lepuzain* herria aipatzen du, jatorria *Nepoti* antroponimo latina litzatekeena.

⁶² Iratxekeo Erdi Aroko agirien artekoak: *Nabar*: *Nauar de Arinzano*, 1143, 144; *Nauar*, 1193, 215. *Nabarro*: *Nauarro Faber*, 1210, 252. *Nabarra*: *dona Nauarra*, 1198, 223. *Nabarret*: *Navarret fiús de Geruas de Falesa*, 1193, 215; *Nauarret de Etaio*, 1211, 256.

⁶³ Irigoien «Formación de hipocorísticos...», in *De re philologica linguae uasconicae* V, 4-6. or.

13. *Landarrain*

Errezilgo baserri izena. Linazasororen *Caserios de Guipúzcoa* liburuan *Landarrain* bezala agertzen da,⁶⁴ eta bildutako datuen arabera, lehenbizikoz Isastiren liburuan dago, *Landerrain* aldaera duela.⁶⁵ Eta xx. mende hasieran, Eleizalderen bilduman *Landerrain* ageri da.⁶⁶

Bi izenetan dagoen diferentzia bakarra bokal batean dago, *-eR-* > *-aR-* bilakaera erakusten delarik. Ohikoa da mendebaleko euskararen baina besteetan ere ageri da bokala irekitzeko joera, dardarkari anitzaren aurrean.

Eta *-er* bukaerako forma da jatorrizkotik hurbilen dagoena; izan ere, itxura guztien arabera, *Lander* antroponimoa eta *-ain* atzizkiak osaturik dago. *Lander* pertsona izena izateaz gain, izen arrunta ere izana zen, Azkueren arabera 'pobre' adierarekin. Mitxelenak hitzaren xehetasun gehiago erantsi zuen,⁶⁷ *erromes*, *errumes* hitzaren balio semantiko antzekoak zituela adieraziz.

Inoiz gertatu da antroponimoren bat hiztegi arruntera igarotzea, hola gertatu zen *Vulpes vulpes* izen zientifikoa duen ugaztuna izendatzeko bi hitzekin: *azeri* < *Acenarius* eta *luki* < *Lucius*, biak antroponimo latinak. *Lander* / *lander* hitzekin baina, ez da oraingoz identifikatu forma bereko kanpoko antroponimorik, eta euskal onomastikan behin baino gehiagotan izan den bezala, *lander* -> *Lander* bilakaera izan delakoan gaude.

Lander Erdi Aroan izenaren eta izengoitiaren lekuan agertzen da, lehenik izengoitia izanik, gerora antroponimo izatera helduko zen: *Andere Landerra*, 1164, Iratxe, 173; *domna Landerra*, 1233, Iratxe, 350; gizezkoetan, *Landerra*, *filius Dominicu Artaxona*, (1156), Artaxoa, 99; *Eneco Landerra*, c.1157, Artaxoa, 110.

Landarrain toponimoak erakusten digu *Lander* antroponimoa Gipuzkoan ere ibili zela eta leku izen sortzailea izan zela, *-ain* saileko toponimoa sortaraziz.

14. *Lebario*

Abadiñoko leku izena. Lekuko zaharrenak xv. mende bukaerakoak dira: *la puente de Leuario* 282, 1478 f20 53; *el dicho logar e puente llamada Leuario* 283, 1478 f20 53; *logar e puente de Leuario* 287, 1478 f20 53.⁶⁸ *Lebario*-ren eratorriak

⁶⁴ Errezilgo *Landarrain goikoa* eta *Landarrain errota*, 303. or.

⁶⁵ Isasti, *Compendio historial de Guipúzcoa*, 110. or.

⁶⁶ Eleizalde: «*Landerrain*, caserío de Azpeitia (Gip.)», eta «*Landerrain-txiki*, *-errota* y *-goikoa*, caseríos de Errezil (Regil, Gip.)».

⁶⁷ Mitxelena, *Apellidos vascos*, 390. *-lander* sarreran.

⁶⁸ Bizkaiko fogerazioetan ere badaude xviii. mendeko lekukoak, s. v. *Lebario*:

Lebario [N, TO]

Lebario+ (la casa de) [Guerediaga (cofradia de)], Abadiano, a.1704, FogVizcayaMs.

Lebario+ (la caseria de) [Guerediaga (cofradia de)], Abadiano, a.1796, FogVizcayaMs.

Lebario+ (la ferreria de) [Guerediaga (cofradia de)], Abadiano, a.1796, FogVizcayaMs.

badaude Bizkaiko fogerazioetan: Berrizen *Lebarioeta*;⁶⁹ eta Iurretan eta Zornotzan, *Lebariotegi*.⁷⁰ Itxuraz, Abadiñoko *Lebario* izenetik beste biak sortuko ziren.

Lebario leku izena azaltzeko, *-io* bukaerako zatiak aztarrena eman dezake; beste toponimo askotan bezala, *-iano* > *-io* bilakaera susma dezakegu, izan zitekeen bilakaera iradokiz, **Lebariano* > *Lebario*. Horrela gertatu bada, bilatu behar dugu **Lebari-* formako antroponimoa. Izan ere, badago Erdi Aroaren hasieran maiz erabili izan den antroponimoa eta egokitzeko erraza, *Leioari* jatorri latinekoa (< *Legionarius*). Irigoien izan zen *Euskera* aldizkarian antroponimo hau era zabalean landu zuen lehena.⁷¹ Lekuko zuzenak emateaz gain, batez ere Donemiliagako agirietatik hartutakoak, antroponimo hori oinarri harturik sortutako hainbat toponimo ere aurkeztu zituen, tartean Nafarroako *Leire* ospetsua. Gero, urte batzuk geroago, Bizkaiko onomastikari emaniko lanean beste leku izen bat gehitu zuen,⁷² Bizkaiko *Legerio*, lehenengo aldiz Elorrioko 1053ko agiri ezagunean *Legeriano* itxuran agertzen dela, eta gerora *Legerio* bihurtua. Elorrioko toponimoak *Leioari* + *-ano* > *Legeriano* > *Legerio* eman zuen bezala, Abadiñokoak bidea apur bat diferentea egin eta *Leioari* + *-ano* > **Leoariano* > **Leuariano* > **Lebariano* > *Lebario*. *Leioari*-ren egiturak, batez ere hasierako bi silabetan, oso errazten du aldaketak gertatzea.⁷³

Bestaldetik, Elorrioko *Legerio* eta Abadiñoko *Lebario* oso hurbil daude, bi herrien artean 5 kilometroko aldea besterik ez baitago. Eta horri gaineratu behar zaio Abadiñon bertan agertu zela harri gaineko idazkun bat, IX-X. mende ingurukoa, eta testuan Irigoienek adierazi bezala *Leioari*-ren lekuko zuzen bat zegoela:⁷⁴ “+ *Ego Lehoari / et Maria*”, lehen zegoen *Lehdari* irakurketa zuzenduz.

Zergatik ez da **Lebariano*ren lekukorik? Ezaguna da toponimo askoren lekuko bikoitzak daudela, batetik erdal aldaera, eta bestetik euskarazkoa. Baina leku izena berandu agertzen bada gerta liteke euskal aldaera baino ez izatea, bestea aspalditik galdua baita. Hau, batez ere, eremu gutxiko toponimoekin gertatzen da. *Legerio*, adibidez, behin ageri zen *Legeriano* bezala, oso lekuko goiztiar batean, 1053an; baina gero ez zen berriro agertu, *Legerio* aldaerak erabat ordezkatu zuen. Itxuraz, antzekoa gertatu zen **Lebariano*rekin, baina honek ez zuen lortu agirietan goiz atertzatzea.

⁶⁹ Irigoien & Olasoloren lanetik *Lebarioeta*ren bi lekuko: «*Lebarioeta*+ (la casa de) [Eytua (cofradía de)], Berriz, 1704; eta *Levarioeta de Suso*+ (la casería de) [Andicona (cofradía de)], Berriz, 1745»; *Lebarueta*, lekuko bakarra: «*Lebarueta*+ (la casa de) [Sarría (cofradía de)], Berriz, 1704»; *Lebarieta*, bi lekuko: «*Lebarieta de Suso*+ (la casería de) [Andicona (cofradía de)], Berriz, 1796; *Lebarieta de Yuso*+ (la casería de) [Sarría (cofradía de)], Berriz, 1796) eta *Lebayeta*, lekuko bakarra (*Lebaietta*+ (la casería de) [Murgoitio (cofradía de)], Berriz, 1796».

⁷⁰ *Lebariotegi*, Iurretako lekukoak: «*Lebariotegi*+ (la casa de) [Orosqueta (cofradía de)], Yurreta, 1704, eta *Levariotegi*+ (la casería de) [Orosqueta (cofradía de)], Yurreta, 1745»; eta Zornotzan *Lebarreotegi*: «*Leuareotegi*+ (la cassa de) [Bernagoitia (feligresía de)], Amorebieta, 1796», *Lebariotegi*-ren kidea.

⁷¹ A. Irigoien «Algunas consideraciones sobre onomástica personal vasca», *Euskera*, 1977.

⁷² Irigoien, «Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y toponimia medievales», 397. or.

⁷³ Hori guztia erraz antzematen da *Leioari*-k sortutako aldaerak ikusirik: Leireko agirietako bazuk dira, *Leioar Ennecones in Sanchuessa*, 1064, 74; *Liguar Enechones*, 1080, 109; *Liar Enecones*, 1101, 190.

⁷⁴ Irigoien, «Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y toponimia medievales», 396. or.

15. *Likiñaga*

Arabako Berrikaoko leku izena da, Lopez de Gereñuren bilketa lanean horrelako formarekin ageri da 1774. urterako,⁷⁵ eta lerro batzuk gorago *Likinaga* bildu zuen Berrikaoko leku izena zelakoan.⁷⁶ Badirudi leku izen bera dela, egungo forma palatalizazio gabe ageri bada ere, agian idazketa akatsa delako.⁷⁷

Bi elementuz osaturik dago, atzizkia *-aga* oparoa da, lekua izendatzeko oso maiztasun handikoa euskal toponimian. Eta lehenengo elementua antroponimo bat da, jatorri latinoko *Licinius*. Pertsona izen hau ez da ezezaguna Arabako toponimoetan; Lopez de Gereñuren datuetan oinarrituta, leku izen bat baino gehiago erraz aurkitzen dira. Aramaioko baserri baten izena *Liquiñano* zen 1710ean.⁷⁸ Baina lekuko gehiago daude:⁷⁹ Betolatzan, Arratzu-Ubarrundiako auzoan, 1519an *Liquiñao* izeneko sorroa zegoen, 1543an *Liquiano*, 1628an *Liquiao*, 1826an *Liquinao* eta hurrengo urteetan *-a* artikulua gehituta ageri da:⁸⁰ *Liquiñaoa* (1830) eta *Liquinaoa* (1745). Azkenik, bi eratorri ere badaude: *Liquinaoaarratea* (1745) eta *Liquiñadarrate* (1793), azken hau idazketa akatsa dela ematen du, *-o-* idatzi ordez *-d-* forma antzekoa jarriko zen.⁸¹ Forma diferenteak gorabehera, *Likiñao* forma jatorrizkotzat har daiteke, eta garai hurbilagoetan *-a* erantsiko zitzaion.⁸²

Licinius antroponimoa bilakaera erromantzea duten Arabako bi lekutan ageri da,⁸³ bata *Leziñana*, Lantarongo auzoa, eta bestea Erriberagoitiko *Leziñana Oka* auzoa. Baina *Likiñaga* eta *Likiñao* toponimoetan belareak ez zuen aldaketarik jasan, Erdi Aroko lekuko antroponimikoetan bada besterik, Irigoienek *Pertsona-izenak euskaraz nola eman* liburuko 159. orrialdeko: “*Licinius hic signum*, (865, Valpuesta, dok. V); *Licinianus presbiteri, cum ea facultate, in ac pactum manu mea signum feci* +, (900, Valpuesta, dok. VIII)”.

Licinianus sortu zen *Licinius* izenetik, eta biek erakusten dute bilakaera erromantzea; horrek esan nahi du *Likiñao* eta *Likiñaga* garai zaharragokoak direla, eta Erdi Aroko erdi aldera, badirudi antroponimian euskarazko aldaerak ez zuela bizirik iraun.

⁷⁵ Lopez de Gereñu, *Toponimia alavesa*, 305. or.: «LIQUIÑAGA, 1774, labrantío de Berricano».

⁷⁶ Aip. lib., 304. or.: «LIQUINAGA, término de Berricano».

⁷⁷ Berdin jasoa Eleizalderen bilduman: «*Likinaga*, término de Berricano (Zigoitia, Alaba)».

⁷⁸ Aip. lib., 305. or.: «LIQUIÑANO, 1710, caserío de Aramayona».

⁷⁹ Aip. lib., 304-5. or.

⁸⁰ Mitxelena ohartarazi bezala, Arabako toponimian *-a* artikulua eransteke joera beste herrialdeetan baino urrunago ematen zen, Mitxelena, «Sobre la lengua vasca en Álava», 173. or.: «Es sorprendente que los sufijos ubicuos *-aga* y *-eta* parecen a veces, las menos, llevar sufijado algo que a primera vista tiene aspecto de artículo: cf. *Osinaguea* frente a *Osinaga* (recuérdese que *Ojinaga* está hasta en la orilla mejicana del Río Grande, cerca de la confluencia con el Conchos) o Landetea junto a Landeta y Linacetea junto a Linaceta. Y posiblemente no todo quede en mera apariencia».

⁸¹ Izan ere, Lopez de Gereñuren zerrenda ordena alfabetikoan dago, eta *Liquiñadarrate* dago *Liquiñaoa* eta gero.

⁸² Kronologia ere horren alde dago, lekukoek erakutsi bezala.

⁸³ J. Caro Baroja, *Materiales...*, 93. or.: «Que antes de nombres semejantes se sobreentendía el de “villa” parece indicarlo la existencia de “Villoria” y “Villabezana” o “Villavizana” (31), y escrituras antiguas, como una de 1043, en que refiriéndose a “Leciñana” se la domina “villa que dicitur Liciniana” (32). [...] Los nombres personales que entran en la formación de estos topónimos son fáciles de encontrar: [...] “Licinius” (“Liciniana”)».

16. *Martiximitxu(a)*

Arabako Otatza herriko toponimoa izana da, eta duela 20 urte inguru González Salazarrek Otatzako toponimoa ahozko inkesten bidez bildu zuen,⁸⁴ itxura zertxobait aldatua: *Martinchumiso*. Lopez de Gereñuk, bere *Toponimia alavesa* erraldoian, duela mende batzuetako lekukoak bildu zituen, haien artean diferentzia txikiak daudela.⁸⁵

Toponimoa analizatzeko, zatiketa egin beharra dago, eta erraza da lehen zatia banatzea, *Martin* antroponimo oso ohikoa eta ugaria Euskal Herriko eta inguruetako toponimian. Baina bigarren zatia azaldu behar da, eta onena da Emiliana Ramos-en *Apeo de Vitoria* tesiko zatia hemen jartzea,⁸⁶ *Apeo* hori xv. mende bukaeran egina, eta xvi. hasieran kopiatua izan zen:

Chimixo/chimixu. “Fallaron que tenía sacado el chimixo de la dicha hera y el seto de la dicha huerta tenía sacado al camino” (117v). En 1574 aparece citada en un *Apeo* de los bienes de los sanjuanistas en el priorato alavés de Iruña: “pegado al chimixu” (Fernández Palomares, *Alava: Los Templarios...*, p. 52). Es palabra vasca ‘tejido de seto que hace las veces de barandado’ (Azkue, II, 322a, s.v. *tsimitsu*, voz del vizcaíno de Orozco; también en Retana, p. 3595b, s.v. *tximitxu*; otras voces relacionadas son el bajo navarro *tximitx* ‘fleje, ramas para hacer aros de barriles o cestas’, *ibid.*, o *tximintx* ‘especie de jaula de seto en que se conservan castañas, queso, etc.’, *ibid.*). Iribarren da *chimistaris* (p. 183a) ‘varillas de avellano con las que se hacen espuertas’, para el Valle del Ebro. Guereñu registra en Barrundia (p. 240) la voz *chimich* ‘empalizada hecha con varas de avellano dispuestas vertical y horizontalmente para dividir las cuadras’. En el condado de Treviño, Sánchez González de Herrero recoge varios topónimos: *Chimicho* en Añastro, *Chimijo* en Muergas y *Chimijua* en San Vicentejo.

Fr. Cándido Izagirrerren Arantzazu-Oñati eta inguruetako hiztegian ere bildu zen aztergai den hitza, 230. or.: “*tximixo*: tejido de ramas para construir tabiques, romper terrones, (especialmente) para trillar (P. Urc.); trillo (Uribarri); el tejido de ramas (del tabique) (F. Ugarte)”. Adiera bat baino gehiago izan arren, erraz antzematen da guztiak esanahi nahiko hurbilekoak direla. Hitzaren egitura, itxura guztiaz, *zumitz* ‘zurezko zerrenda mehe eta luzea’ eta *-zul-tsu* atzizkia, *zumitz* izena *zume*-ren eratorria dela ematen duen bitartean.

17. *Matureta*

Matureta, Nafarroako Zare herriko toponimoa zen. Inguruko toponimia aztertu zuen Patxi Salaberriren arabera, *-eta* atzizkiak osatutako toponimoen artean sartzekoa dirudi. Lehenengo zatia ezezaguntzat ematen du.⁸⁷

Aipatutako atzizkia euskaraz eta erdaraz erabilia izan da. Mikel Belaskoren Nafarroako herrien etimologietan *Larrageta*, *Villaveta* eta *Legardeta* bildu zituen, *Larraga*,

⁸⁴ González Salazar, *Cuadernos de toponimia 5. Toponimia menor de Vitoria-Gasteiz*, 43. or.

⁸⁵ Lopez de Gereñu, *Toponimia alavesa*, 328. or.: «MARTINCHIMICHU, 1723, labrantío de Otaza. MARTINCHIMIXUA, 1640, como anterior. MARTINHIMIZU, 1733, igual que precedentes». Ikusten den bezala, lekukoaren arteko diferentziak azalekoak baino ez dira, 1733ko *Martinhimizu* idazketa akatsa izango zen, *-ch-* idatzi beharrean *-h-* soilik agertuko zen.

⁸⁶ Testu zatia, 79-80 or.

⁸⁷ Salaberri, *Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez*, 971. or.

Villava (Atarrabia) eta *Legarda* herrien txikigarriak.⁸⁸ Euskaraz *-eta* oso atzizki eza-guna da, toponimian, izen deklinabidean, eta izen morfologian. Toponimian, atzizki honek aniztasuna eta lekua adieraz ditzake. Mitxelena nabarmendu zuen bezala, batzuetan *-eta* antroponimoei erantsirik izaten da:⁸⁹ “Es interesante el hecho de que siga a veces a nombres personales; así *Mariaeta*, *Sansobeta* en la lista anterior [1025eko *Reja de San Millán* izeneko testu ospetsua] y el ap. *Micolaeta*.”

Hori dela eta, *Matureta* leku izenean, *-eta* atzizkiari loturik dagoen elementua antroponimo bat izan daiteke, eta zehatzago izanik, *Mātūrus* antroponimo latino. Izen hori Arabako *Matural*/*Maturana* herri izenean ere bada. Horren etimologia Mitxelena maisuki ematen du, baita forma ofizialaren ondoan mendeetan izandako herritarren bertako hizkuntzaren aldaera:⁹⁰

Lo prueba, junto a muchos otros ejemplos, la coexistencia de *Maturana*, nombre de población, junto a los lieux-dits menores *Matura-bidea*, *Matura-aldea* (p. 206). No es solamente que estén basados en el antropónimo *Mātūrus*, sino que además los dos últimos dan fe todavía de la pronunciación popular [...] del primero, ya que significan respectivamente ‘el camino de *Maturana*’ y ‘la parte de *Maturana*’: en otras palabras, *Maturana* se decía **Matur(a)* en la lengua de la comarca.

Beraz, itxura guztien arabera, *Matureta* leku izena *Mātūrus* antroponimoa eta *-eta* atzizkiak osatuta dago. *Matureta* izenaz dagoen lekuko bakarra 1591. urtekoa da, eta horrek uzten digu toponimoaren historiaren zati handiarenetik gabe, eta agian jatorrizko formatik XVI. mende bukaeran bildu artera aldaketa nabarmenak gertatuko ziren, hemen saiaturako etimologi lana oker bihurtzeraino, baino lekuko gehiagorik agertu ezean emaniko azalpena zuzena delakoan gaude. Beharbada arazo nagusia litzateke *-eta* atzizkiaren erabilera antroponimoekin ez dela oso zabaldua izan, agian garai zaharreko ohitura onomastikoen oroigarria litzateke.

18. *Maurika*

Maurika, Bizkaiko Loiu herriko toponimoa da. Horrela ageri da Bizkaiko fogera-zioetan: *la casa de Maurica*, 1704; *la caseria de Maurica*, 1745; *la casa nueva de Maurica*, 1796; eta *la casa de Mauricabarri*, 1798.⁹¹

Erdi Aroan badago izen berekorik: *Ochoa Martines de Mauryca*, [...] *Pedro de Mauryca*, 55. or; *Maria Ynniguis de Mauryca*, 86. or; *Pedro de Sopolana, marido de Maria Saes de Mauryca*, 91. or, 1464, f71.

Etimologia eskuratzeko, lehenengo behakoarekin aski da antzemateko *-ika* atzizkiko multzokoa dela. Eta aurreko elementua antroponimoa izatea ohikoa da, cf. lan honetako *Gaitoka*, eta pertsona izena bilatzeko orduan ezin egokiagoa gertzen da *Maurus* antroponimo latino. Honek ondorengo utzi zuen euskal lurretan:

⁸⁸ Belasko 1999, s.v. *Larragueta*.

⁸⁹ Mitxelena, *Apellidos vascos*, 235. zkia.

⁹⁰ Mitxelena, «Nota marginal sobre la lengua latina en la lengua vasca», 133. or.

⁹¹ Irigoien & Olasolo: «*Maurica* [N, TO] *Maurica* (la casa de) [Zabalora (varrio de)], Lujua, 1704. *Maurica* (la casa nueva de) [Berria (barrio de)], Lujua, 1796. *Maurica* (la caseria de) [Premuntegui y Acharris (varrio de)], Lujua, 1745. *Mauricabarri* (la casa de), Luxua (San Pedro de), 1798». Lekuko batzuk, beste askoren artean.

Mauri, euskal antroponimian lekua, txikia izanik, duena. Horrela, Bizkaian bertan,⁹² 1070eko agiri batean *Jaun Mauri Blascoz de Bosturia*, San Juan de la Peñako kartularioan agertzen da, eta testu berean bere patronimikoa: *Sanxo Mauriz de Bosturia* eta *Munnio Mauriz suo germano*, agian aurrekoaren semeak.

Bukatzeko *Maurus* antroponimo latinari *-ika* atzizkia gehiturik osatuko zen *Maurika*, baina sortzeko garaiaz ezin ziur egon, jakinik *Mauri* pertsona izena XI. mendean bazegoela, eta *-ika* atzizkiak erromatarren garaia eta gero ere iraun zezakeela.

19. *Momiola*

Momiola Elgoibarko leku izena da. Lehenengo lekukoa izan daitekeena xv. mendeko agiri batean dago, bertan *sel de Momiola* ‘Momiolako saroea’ bi aldiz aipatzen delarik.⁹³ Gerora, Erdi Aroa atzean utzita, berriro agertzen da 1704.eko Bizkaiko fogerazioetan, *Juan de Momiola* gizon baten izenean, Xemeinen.⁹⁴

Elezalderen bilduman, xx. mende hasieran, ere jaso zen *Momiola*: “*Momiola*, caserío de Elgoibar (Gip).”

Gipuzkoako baserriak liburuan, aldiz, *Muniola* izeneko baserria agertzen da, Elgoibarko Arriaga (San Antolin) auzoan. Izena itxuraldaturik dago, *Momiola* interpretatzen zaitetik *Muniola* gardenagora, *Muni-* hasiera duten toponimoak aski ugariak direlako.

Andrés E. de Mañarikuaren *Vizcaya, siglos VIII al XI. Los orígenes del señorío* liburuan *Munio* eta *Momo* antroponimoen arteko nahasketak azaltzen ditu, eta baita *Momo* eta bere patronimikoaren lekukoak ematen ditu, agiritegi zaharreko lekuko gehienak bilduz. Bere iritziz, arrazoi aski daude *Momo* eta *Munio* izen desberdintzat hartzeko, baina antzekotasun fonetikoak erraztu zuen nahasketa, batez ere, edo beti, izen erabilienaren alde, hau da, *Munio*ren alde. x-xi. mendeetan nahiko ohikoa zen *Munio*, adibidez, bildutako Arabako 9 apezpikuren izenetatik 4 *Munio* ziren.

Laburbilduz, *Momo* antroponimoa ageri da Erdi Aroko lehenengo mendeetan, gerora *Munio*-rekiko antzekotasunak bere aurka jokatu du, nahasteak sortaraziz. Edonola ere, *Momo* eta bere aldaerak erraz biltzen dira: *Momus*, *Momi*, *Mome*.⁹⁵ Haietako bat, *Momi* (edo *Mome*: **Mome* + *ola* > **Momeola* > *Momiola*), garai hurbilera heldua da *Momiola* toponimoaren bitartez, bigarren elementua *ola* delarik, ‘etxola, burdinola’ adierak ezagutu dituen. Erdi Aroko lekukotasunengatik ezaguna zen *Momo* Euskal Herrian jaso zela gizonetzkoak izendatzeko, eta toponimiara ere heldu zen azkenean.

⁹² Lekuko hauen iturria, Irigoien «Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y toponimia medievales», 382. or.

⁹³ 1452, f94, 9, 36. or. «...por devaxo tierras e castanales del dicho Rodrigo Yvanes, e por de suso e por la una costanera tierras del *sel de Momiola*, e por la otra costanera el arroyo que deziende por entre el dicho conzejal e entre tierras e montes del dicho lugar de Zaval», eta 46. or.: «Primeramente el *sel de Momiola* por sel de ymbierno, que deve haver e ha de largura desde el mojón de piedra que es llamado en vasquenze *abstarria*, que está puesto en medio del dicho sel, a todas partes faz a los exidos comunes conzejales, sesenta baras de las sobre dichas al derredor. Así que son de cavo a otro cient e veinte baras de las sobre dichas».

⁹⁴ Irigoien & Olasolo: «*Momiola* [N, NO] Momiola (ynquilino) (Juan de), Jemein, 1704».

⁹⁵ Erdi Aroko *Mome*-ren lekuko gutxi batzuk: *Mome Munchiensis abba* 1051 CSM 279, *senior Mome Momiz* 1087 Iratxe 66 eta *Mome Gonzalboiz de Capanas* c.1108 Leire 222.

20. *Munikola*

Munikola, Bizkaiko Zaldibarko toponimoa da, Gipuzkoako mugan. Horrela agertzen da Bizkaiko fogerazioetan,⁹⁶ hori baita lan honetarako erabili den toponimo honen iturri bakarra.

Leku izen hau bi elementuz osaturik dago; bigarrena *ola* da, oso ugaria euskal toponimian, ‘etxola’, ‘burdinola’ esanahiekin. Eta lehenengo zatia antroponimo bat da, *Muniko*, Erdi Aroan ugaria den *Mun(n)ioren* eratorria, *-ko* atzizki hipokoristikoa gehiturik duela. *Muniko*-ren lekuko zuzenak ez dira asko baina egon bada baten bat, adibidez *Monico Munio* idazkuna duen harria, Arabako Museo arkeologikoan gordea.⁹⁷

Mun(n)io izenaren eratorria den *Muniko* antroponimoaren eratorri zenbait ere ezagutzen dira, Irigoienek bilduak:⁹⁸ *Monikolo* (*Monicolo de Lamarque*, 1457, CartOssau 43B), *Monikon* (*Monicon de Correlh*, 1338 CartOssau 12A) eta *Monikot* (*Monicot deu Casso de Sendetz*, 1465 CartOssau 60B), hirurak Ossauko kartulariotik hartuak (beharbada lekuko gaskoi hauetan oinarria, *Muniko*, ez da *Muni-* + *-ko* egiturakoa, baizik eta *Muni(o)* + *-iko* > *Muniko*). Eta patronimikoa ere bada, *Munikoiz*, San Juan de la Peñako 1053ko agiri batean ageri da: *Didaco Munnicoiz*,⁹⁹ bizkaitarra bera, ziurrenik.

21. *Setoain*

Setoain Nafarroako herria da, Esteribar udalerriko kontzejukoa. Erdi Aroan *Seitoain* eitean agertzen da maiz, *Nafarroako Herri Izendegiaren* arabera hauek dira lekuko zaharrak, 55. or.: *Asitoanh* (1277, Rat. dec., f. 40), *Centoayn* (1274, Rat. dec., f. 8v), *Ceytoaym*, *Ceytoaynh* (1276-79, Rat. dec., ff. 30v, 57, 82v), *Seitoain*, *Semeno de* (1226, OSTOLAZA, n. 69), *Seitoayn*, *Seytoayn* (1268, FELONES, n.359; 1280, ZABALO, n. 358; 1366, CARR., p. 466), *Setuain* (1802, AAH.: Diccion., II, 364; MADDOZ: Diccion., XIV, 208; 1860, Nomen.), *Setuayn* (1428, Fuegos, f. 60; 1532, Const. sin., f. 44v; 1591, Id., f. 160), *Seytoyn* (1280, ZABALO, n. 1861).

Lehenengo bi lekukoak dira beste aldaeretatik gehien aldentzen direnak, eta kontuan hartuta beste lekukoak garai bertukoak direla (XIII. mendekoak), *Asitoanh* eta *Centoayn* forma akastunak bezala hartu daitezke: lehenengoa bokalez hasten da, beste lekukoetan inoiz ageri ez dena; eta bigarrenean, beste lekuko guztietan lehenengo silaban ez dagoen sudurkaria ageri delako. Beste aldaera guztiak batuta, ematen du jatorrena *Seitoain* dela, eta hortik besteak sortu direla. Gaur egungo erabilera *Setoain* eta *Setuain* dira erabiltzen diren bakarrak. Horko bilakaera *Setoain* > *Setuain* izango zen, *-oa-* > *-ua-* aldaketa ohikoa delarik. Egungo bi formetan argi dago lehenengo silabako diptongoa desegin zela.

⁹⁶ Irigoien & Olasolo: *Municola* [N, TO] *Municola* (*la casa de*), Zaldúa, 1704; eta badira beste bi lekuko, akatsez edo, *Munichiola* sarreran jarritakoak; azken hau, berez, Etxanoko etxea da: *Municola* (*la casa de*), Zaldúa, 1796, eta *Municola* (*la caseria de*), Zaldúa, 1745.

⁹⁷ Azkarate, A. & García, I., *Euskal Herriko Erdi Aroko Hilarri eta Inskripzioak* (VI-XI. mendeak). 1. *Euskal Herriko Mendebaldea*, 138. or.

⁹⁸ Irigoien, *De re philologica linguae uasconicae* V., 32. or.

⁹⁹ Irigoien «Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y toponimia medievales», 393. or.

J. C. Barojaren arabera, 'PI + -ain' egiturakoa zen,¹⁰⁰ eta ziurrenik antroponimoa *Sextus* izan zitekeen, baina gero iritziaz aldatu eta *Setus* zela pentsatu zuen, Hispaniako idazkuntan ageri omen dena. Belaskoren iritziz,¹⁰¹ antroponimoa **Se(i)to-*izango zen, identifikatu gabeko pertsona izena.

Lekukoetan inoiz ez da agertzen **Seitain* bezala, -*oa-* (edo -*ua-*) gorde egin zen. Horrek, beharbada erakus lezake *Beraskoain*, *Antsoain* bezalako toponimoen sorrera garai beretsua izan zela *Setoain* ere.

Antroponimo ezezagun hori azaltzeko, Akitaniako antroponimiari behakoa egi-tea ezinbestekoa da, eta erraz ikusten da izen batzuk **Seni-* izen zaharretik sortuak direla:¹⁰² "*Seni-cco* (310), *Seni-ponnis* (311, gen.), *Seni-tennis* (gen. 312), *Seni-xsonis* (gen. 316-8), *Seni-us* (313-5)". **Seni-* zaharrak egungo euskaran *sehi*, *sein* bezala agertzen da, euskalki desberdinetan 'haurra, morroi' esanahiekin. Akitaniako bost lekukoetako lauretan, **seni-* izena atzizki batekin dago: -*co*, -*pon(n)-* (-*bon(n)-* formaren aldaera), -*ten(n)-* eta -*xso(n)-*. Hirugarrena izan ezik, beste hirurek korrespondentzia dute egungo formekin: -*co* : -*ko*; -*pon(n)-*, -*bon(n)-* : *on* adjektiboa; eta -*xso(n)-* : -*xo*, -*txo* (edo -*to* atzizkiaren forma palatalizatua). Bi atzizkiok, -*ko* eta -(*t*)*xo*, gero ageri dira Erdi Aroko onomastikan,¹⁰³ *Perucho de Eliçaondo*, 1366 PoblNavarra 549 (*Peru* + -*txo*), *Lopecho*, 1350-1353 CensBajaNavarra 68 (*Lope* + -*txo*) eta *Johanco Salaberry*, 1412-1413 CensBajaNavarra 86 (*Johan* + -*ko*), *Martico d'Udaue*, 1366 PoblNavarra 560 (*Marti* + -*ko*).

Erdi Aroan hipokoristikoak sortzeko atzizkien artean -*to* ere bazebilen: "*Navarto*, 1350-1353 CensBajaNavarra 42 (*Nabar* + -*to*, cf. *Navar de Çihobieta*, 1412-1413 CensBajaNavarra 83); *Lopeto seynor d'Etcheverrye*, 1412-1413 CensBajaNavarra 78 (*Lope* + -*to*)". Atzizki hori, Akitaniako onomastikan ere ageri dela ez da ahaztu behar:¹⁰⁴ -*tto(n)-*, -*to(n)-*: *Andos-tonis* (gen. 42), *Andos-ton* (41), *Lobi-tton* (dat. 248), *Nesca-to* (256, M.) eta agian hauetan ere bai: *Tottonis* (gen. 363), *Iscitto* (div. 566, 567) eta *Alardos-to* (div. 442).

Horri gaineratu behar zaio, **seni-* hitzak bi aldaera sortu zituela, *sehi* eta *sein*, eta Nafarroan sudurkaria galduko zen eta baita hasperena ere, **sei* aldaera sortzeraino, ez baitzen alde honetan *sein* erabili.

**Se(h)ito* giza izenaren sorreran ez zen **sen-* alomorfoa hartu, beharbada atzizki txikigarria gehitu zitzaiolako. Atziki hipokoristikoen sorreran, batzuetan ikusten da oinarria egokitzen dela, cf. *Anderazu* (*Anderazu* 950 Valpueda 20, *Anderazu* 1066 Valpueda 68), baina hori ez da beti gertatzen: *Anderezu Xemenones* xi. m. Leire 184 eta *Andereçu Heresaiz* 1211 Iratxe, 262.

Laburbilduz, **Seni-* antroponimoa garai zaharretan ezaguna zen, baita -*to* atzizkia ere, biak lotu eta Nafarroan **Seito-* pertsona izena sortu zen, eta horri -*ain*

¹⁰⁰ Apud Mikel Belasko (1999), s.v. *Setoain*.

¹⁰¹ Mikel Belasko (1999), s.v. *Setoain*. «Probablemente 'lugar propiedad de una persona llamada **Se(i)to-*'. De **Se(i)to-* + -*ain*, siendo el primer elemento un nombre de persona no identificado y el segundo un sufijo que indica propiedad».

¹⁰² Gorrotxategi, *Onomástica indígena de Aquitania*, 362. or.

¹⁰³ Erdi Aroko adibide antroponimikoak Irigoienek «Formación de hipocorísticos en la onomástica medieval de área vasconica. La presencia de la lengua vasca» lanetik ateratzen dira.

¹⁰⁴ J. Gorrotxategi, *Onomástica indígena de Aquitania*, 368. or.

atzikia gehitu eta *Seitoain* leku izena geratu da **Seito*- antroponimoaren oroigarri, Erdi Aroko agerietara iristea lortu ez zuena.

22. *Urrupain*

Egun, *Urrupain* izeneko baserriak (*Urrupain* eta *Urrupain gañekoa*)¹⁰⁵ Bergarako Ubera auzoan daude. Baina aurreko mendeetan *Urrupain* toponimoa agertu zen Arrasateko eta Elgetako etxe izenetan. Elgetan, Juan San Martin-en arabera, bi baserri zeuden *Urrupain* izena zutenak, *Urrupain azpikua* eta *Urrupain gañekua*,¹⁰⁶ baina Elgetako lehenengo lekukoa *Ferrando d'Urrupay* da (1348, f57, 14), bukaerako sudurkaria idatzi gabe. Mende batzuk geroago, Isastiren lekukotza ere bada, baina bere etxeen izen zerrendan *Urrupaiti* ageri da.¹⁰⁷ Kontuan izanik horrelako itxura duen lekukoa behin baino ez dela agertzen, *Urrupain*-en agerpen zat hartu behar dela. Itxuraz, izena idazterakoan edo irakurtzerakoan akatsa gertatu zen eta <ti> jarri zen <n> behar zen lekuan. Hau guzti hau ez da batere harrigarria, lan honetan Isastiren beste lekuko bat gaizki idatzirik zegoen gure ustez, *Beriztain* toponimoa azaltzeko tartean Isastirenean *Beriztian* idatzita dago *Beriztain*-en ordeez.¹⁰⁸

Urrupain-en lekuko zaharrenak eskaintzen dituenak, Elgetaz gain, Arrasate da. Ez da ahaztu behar Bergara, Elgeta eta Arrasate oso hurbil daudela elkarren artean, mugakideak direlako. Toponimoaren lehen agerpen ziuerra xiv. mendeari dagokio, 1342. urtean *Martin Ortis de Urrupayn* eta *Iohan Peres de Urrupayn* (1342, f41, 20) ageri baitira Arrasateko ordezkari bezala. Urte batzuk geroago *Sancho Martines d'Urrupayn* (1353, f41, 25) Arrasateko alkateetako bat da. Hurrengo mendeetan lekukoen kopurua handituz doa, Arrasateko etxe bat izendatzeko 1773, 1840 eta 1842. urteetan, adibidez.¹⁰⁹ Baina data horretatik aurrera ez dago lekuko gehiagorik, beharbada etxea eraitsi zuten, edo izenez aldatu zen. Lekukoen alorrean ezin da aipatu gabe utzi Isastik Bedoñarako (Arrasateko auzoa) utzi zuen izena, *Urripain*.¹¹⁰ Arrasateko toponimia liburuaren datuen arabera, Bedoñarako agerpen bakarra da;¹¹¹ beraz, bai kokapena eta baita toponimoaren forma zalantzezkoak dira, eta lan honetan beste zenbait adibidetan ikusi bezala, aipatutako *Urripain* aldera ez da batere fidagarria.

Toponimoaren agerpenak eta lekukoak aztertu ondoren azterketa linguistikoren txanda da, eta lan honen beste toponimo batzuetan bezala, 'PI + -ain' egiturakoa izan daiteke; lehen zatia, beraz, antroponimo bat izango litzateke. Hitzaren egitura kontuan hartuz, hasierako bokala protetikoa denaren susmoa harturik, *Rufus* antroponimo latina proposatu liteke. Izaniko aldagetak euskararen arauetara makurtzeko gertatu dira, *u*- bokal protetikoa eta hitz barruko *f* > *p*, cf. lat. *infernum* : euskara *inpernu*, adibide ugarien artean.

¹⁰⁵ *Casertios de Guipúzcoa. Gipuzkoa'ko baserriak*, 351. or.

¹⁰⁶ J. San Martin, *Eibar eta Elgetako toponomastika*, 133. or.

¹⁰⁷ Isasti, *Compendio historial de Guipúzcoa*, 100. or.

¹⁰⁸ Ikus *Beristain* sarrera.

¹⁰⁹ Arrasateko toponimia, 82. or.

¹¹⁰ Isasti, *Compendio historial de Guipúzcoa*, 118. or.

¹¹¹ Arrasateko toponimia, 100. or.

Rufus-en etxaldea izendatzeko **fundus Rufiani* erabiliko zen, eta **Rufiani* oinarri harturik eraldatuko zen *Urrupain* bilakatuz, lehenago adierazitako aldaketak edo egokitzapenak jasanez.

Ezin jakin toponimoaren sorrera data, baina beharbada Erromatar Aroraino eraman daiteke. *Rufus* antroponimo latinoak ez du erakusten ondorengorik Erdi Aroko euskal antroponimian, nahiz eta horrek ez duen saihesten erromatar inperioa desegin baino ondoren toponimoa sortzea.

Toponimoaren kokapena interesgarria da, Gipuzkoan egon arren, Arrasate, Elgeta eta Bergara Bizkaiko muga ondoan daude eta herri hauetako hizkera bizkaiera da. Beraz, atzizki honen eremua aski zabala da, euskalki baten baino gehiagoren lurraldean.

23. *Uterga*

Uterga Nafarroako herria da, Iruñetik hego-sortaldera, Garestik hurbil. Mikel Belaskoren arabera, etimologia ezezaguna du,¹¹² eta gehitzen du Mitxelenaren aipu bat,¹¹³ Erdi Aroko *Otiurga* aldaera *Utergako*a izan zitekeela susmatuz, erromantzezko diptongazioarekin.

Erdi Arotik hona, aldaera gutxi daude herri izenarekin, eta beraz, uste izatekoa da *Uterga* forma zaharretetik sortuak direla. *Otiurga* aldaerak, jadanik aipatua, diptongazioa erakusten duen bitartean, *Uturga* behin baino ez da agertu: 753. *Hutargua*, eta liburu berean 2128. *Huturga* eta 2259. *Huturga* (1280, f103, 2000). Azkenik, aldaerekin bukatzeko, *Urterga* (1186, CD Catedral Pamplona, 375), jasotako dokumentazioaren arabera lekuko bakarra da, eta agian idazketa akatsa izan zen; izan ere, bilduma horretan ere jaso dago urte batzuk lehenago *Uterga* (1159, CD Catedral Pamplona, 290). Aldaera azaltzeko, dardarkaria aurreko silaban islatu zen *U-terga* > *Ur-ter-ga*.

Beraz, harturiko aldaerak kontuan hartuta, *Uterga* da abiaburu zuzenena, eta hortik ekin behar zaio analisiari. Etimologia erakusteko, Nafarroako *Lerga* herriaren izenaren bilakaerarekin parekatzekoa da; eta LI horretan, Patxi Salaberriren arabera, azentuaren indarrak **Lehérraga* > **Leérraga* > *Leérga* > *Lérga* aldaketa bultzatu zuen.¹¹⁴ Horrela, *Lerga*-ko izenari bezala, *Uterga* izenean, **Utérraga* > *Utérga* aldaketa gertatu zitekeen. Batetik, *Otiurga* Erdi Aroko aldaerak eta bestetik, egungo *Uiérga*-k argi uzten dute azentua bigarren silaban zegoela, eta horrek *Lerga*-ko kasuan bezala, ahalbidetuko zuen hurrengo silabako bokala galaraztea.

**Uterraga* forma zaharragoa izan bazen, *-aga* atzizkiak osatuta izango zela pentsatzekoa da, eta horrela balitz, zein litzateke hasierako zatia? Atzizki hau izen arruntekin agertu ohi da, baita antroponimoekin ere.¹¹⁵ Beraz, 'PI + *-aga*' egiturakoa izan daiteke, **Uter-* + *-aga*. Ez da asko bilatu behar pertsona izen ezagun baten antze-

¹¹² M. Belasko (1999), s. v. *Uterga*.

¹¹³ Mitxelena «Notas lingüísticas a Colección diplomática de Irache», 101. oharrean.

¹¹⁴ Salaberri, *Eslaba aldeko euskeraren azkerketa...*, 625. or.

¹¹⁵ Mitxelena, *Apellidos vascos*, § 10 *-aga*: «[...] Parece presentarse con nombres de persona: *Catalinaga* (*Catelinaga*), *Ellacuriaga*, *Sistiaga* (?) (vizec. s. xvi *Sist* "Sixto", *BAP* IV, 298-299, ?), *Suinaga*, etc.: cf. el caserío *Francesillaga* en Rentería, de *Francesillo*».

kotasunaz ohartzeko, Erdi Aroko *Guter*, hain zuzen. Bi aldaera nagusirekin aurkitzen dugu agiri zaharretan: *Guter* (*Guterr Ferladede de Silanes*, 1065, Leire, 75; *Guter Fernandiz* 1151 CD catedral Pamplona 269) eta *Gutier*, bokalaren diptongazioarekin (cf. *Otierra*): *Bela Gutier* 932 CSM 20, *Gutier* 943 CSM 34, eta Valpuestako lekuko goiztiarren artean: *Gutier* 875, 6; *Gutier* 935; 13 eta *Gutier* (1086-89), 75 daude.

Guter antroponimoaren jatorria ez dago argi, nahiz eta izena aztertu duten gehienek uste izan germaniar jatorrikoa dela. Baina bada iritzi berekoa ez dena, Menéndez Pidal eta Tovar-en arabera euskal jatorrikoa izan zitekeen, oinarria *guti* izango zela.¹¹⁶ Edonola ere, ikertzaileen artean ez dago ziurtasunik jatorriaren inguruan.

Bestalde, *Uterga*, ez oso aspaldira arte, herri euskalduna izan zen, eta ezaguna da euskarari zaharretako hitz hasierako herskariaren ezegonkortasuna. Hori guztia kontuan harturik, uste izatekoa da *Uterga* herri nafarrak *Guter* PI + *-aga* egitura duela.

24. *Zabalotegi*

Zabalotegi, Gipuzkoako leku izena da. Lope de Isastiren liburuan bi etxe aipatzen dira izen horrekin, bata Azkoitian, eta bestea Legazpin.¹¹⁷ Egun, Linazasororen aipatutako liburuan Azkoitiko baserrien artean *Zabalotegi* dago, *Santa Kruz ballaran*.¹¹⁸ Baina lekuko zaharrenak Erdi Aroko bukaerako mendekoak dira: *Sancho Garçia de Çabalotegui* (1385, f41, 45, 81. or.), *Garcia, abat de Çavalotegui* (1391, f57, 32, 51. or.) eta *Martin Perez de Çavalotegui* (1497, f57, 42, 74. or.).

Egituraren aldetik, toponimoak bi zati ditu, azkena *-tegi* 'leku' da, eta lehenengoa *Zabalo*, Erdi Aroan izengoitia bezala agertzen dena: *Juan de Ybarra, dicho "Çabalo"* (1489, f19, 15, 93. or.), *Pero Çavalalo* (1424, f47, 143, 135. or.), *Lope Çavalalo* (1433, f60, 23, 64. or.), *Iohn Çabalo* (1470, f50, 10, 29. or.). Badirudi inoiz pertsona izena bezala ageri zela: *Çabalo* (1483, f60, 34, 121. or.).

Zabalo aztertzerakoan, alde batetik *zabal* adjektiboa dago, eta bestetik *-o*. A. Irigoienek iritzi *-o* artikulua litzateke, gradu hurbilekoa, Erdi Aroko zenbait pertsona izenetan ageri dena¹¹⁹ eta egun Bizkaiko txokoren batean oraindik erabilia. Beste al-

¹¹⁶ Salaberri «Euskal deiturategia. Patronimia», s. v. *Guter*.

¹¹⁷ Azkoitia, 133. or.; Legazpi, 115. or.

¹¹⁸ Azkoitia, «Santa Cruz ballara», 94. or.

¹¹⁹ Irigoien «Haur ola zirola»: «Creo que el artículo singular de grado próximo *-o*, como en vizc. de Murélag, se documenta, nítidamente ya, como señalé en mi discurso de entrada en la Academia de la Lengua Vasca, nota 22, p. 173, cfr. nota (16) más arriba, para el siglo XIII en el Rolde de Olite que tiene en prensa Ricardo Ciérvidé (45), donde puede leerse, por una parte *Don Semen çuurra* (año 1264, fol. 56v), 'Don Semen el prudente', con artículo sin marca de grado, y por otra, *Domingo Johan çuurro* (año 1264, fol. 91), 'Domingo Johan ese prudente', probablemente con cierto sentido expresivo, pues el propio mantenimiento de las dos *-uu-* de *çuurra*, cfr. *zukur*, con *-b-* aspirada entre ambas vocales, indica que era pronunciado así por hablantes vascos, lo que más tarde puede documentarse también como el *zurro* y la *zurra*, aunque no exclusivamente (46). En el Rolde tenemos también *Enneco Ezquerro* (año 1244, fol. liv), 'Enneco el zurdo', pero por otra parte *B. Ezquerro* (año 1264, fol. 103v), 'B. ese zurdo', que puede documentarse más tarde también con artículo románico así como *Salvador çalduno* (año 1244, fol. 24r), 'Salvador ese caballero', cfr. *Orti Zalduna* para el siglo XIII en EGPNav.48, doc. 105, pechero de Cizur, 'Orti el caballero'.

detik, Mitxelenaren arabera, atzizki hori litzateke artikuluaen genero mozioa, erro-mantzetik hartua.¹²⁰ Baina bada beste aukera bat, *Zabalo*-ren egitura azaltzeko, *-lo* atzizkia, hain zuzen. Irigoienek eginiko atzizki hipokoristikoen azterketan¹²¹ *-lo* aurkeztu zuen, hiru adibiderek: *Mikelo*, *Mikele*-tik (*Miquelo Veynça* a.1366 PoblNavarra 570), *Otxalo*, *Otxo(a)*-tik (*Garcia Ochalo* a. 1217 CDIrache 290) eta *Zurilo*, *Zuri*-tik (*Çurilo* s.13 CDPrioradoNavarra 106). Beraz, bi atzizki aukeran daude, biak izan litezke *Zabalo*-ren oinarri.

Laburbilduz, *Zabalo* izan zen Erdi Aroan izengoiti ezaguna, beharbada gorpuzkerari erreferentzia egiten ziona, eta Gipuzkoako etxe batzuk izendatzeko 'jabea + *-tegi*' egituraz baliatu ziren, *Zabalotegi* adibidea delarik.

25. *Zitiano*

Zitiano leku izena Trebiñuko konderrian dago, edo bazegoen, lekuko bakarrak 1709ko urtekoak direlako. M.ª Nieves Sanchez Gonzalez de Herreroren tesian daude, 172. orrialdean: «*Citiano*: no figura en el catastro; aparece en una escritura de 1709 de reconocimiento de mojones de Laño, Pariza, Albaina y Bajauri: "en lo alto lo llaman *Citiano*" y "oio de *Citiano*". Tesi egileak berak leku izen hau sartu zuen *-anol-ana* bukaera duten toponimoen lekuan, antroponimoa izan zitekeenaz iruzkiri egin gabe.

Hau horrela bada, *-ano* sailekoa bada, lehenengo zatia, antroponimoari dagokiona, identifikatu beharra dago, eta izen egokia *Ziti* izan liteke. Erdi Aroko agirietan bada, eta Euskal lurretatik lekuko hurbilenak, Errioxa aldeko Done Miliaga Kukulako agirietan daude: *Zite Ferrandez* / *Citi Ferrandez*, eta *Citi* (X. m. ing., 118), *Citi Iube* (1010, 140), *Citi Donniz* (1028, 175). Valpuestako kartularioan ere badago lekukoren bat: *Citi* / *Ziti Didaz* (1050, 54).

Izenaren etimologiaz, Julio Viejo Fernándezek *La onomástica asturiana bajomedieval*-ean jaso du (328-9. or.):

El nombre estudiado [*Cid*], y su supuesto femenino → *Cete*, es explicable desde diversas raíces arábigas que probablemente hayan acabado confundándose en las numerosas variantes de este antroponimo registradas en los distintos dominios romances peninsulares. En primer lugar, en atención al tipo más común *Cid*, *Cidi*, puede partirse del árabe vulgar *SĪD*, *SĪJJĪD* «señor, caudillo», variante del clásico *SAĪD*, o bien desde el árabe dialectal *SĪD* «león» (Aguilar Sebastián 1994: 599; Díez Melcón 1957: 61; Floriano 1950: 337; Epalza 1990: 159 (128); Kremer 1970: 162; Machado 1, 412-413). No obstante, también pueden considerarse otros étimos de la misma filiación lingüística que, a su vez, permitirían explicar también otro tipo de variantes como las leonesas *Cete*, *Ceite*, *Çaet*, *Zaite*, *Zaide*, etc... Es el caso del apelativo *ZÁHID*

¹²⁰ Mitxelena «Notas lingüísticas a Colección diplomática de Irache»: «La moción, como se ve, está escasamente desarrollada: la vocal final de *Ansa*, *Semera*, tiene una especie de paralelo en la *-o* añadida a adjetivos en nombres de varón como *Belcho* (164, 1217, Estella), *Belso* (113, pechero de Zufia), de *beltz* 'negro', o *Apalo*, *Zailo*, citados en la nota 48.», 48. oharra: «(48) *Apala*, al parecer un adjetivo como *Belza* o *Zuria*, suele ser nombre de mujer sin correlato en el otro sexo. Hay, sin embargo, un *Apalo*, varón según las apariencias, en Artajona 136, h. 1173. Para la terminación, cf. *Blasco Zailo* Art. 102, si su base es vasc. *zail* 'duro, correoso, etc.'».

¹²¹ Irigoien *De Re Philologica Linguae Uasconicae* Vliburutik hartuak, 19. or.

«asceta» propuesto por Díez Melcón para *Çaet, Zabet* (1957: 86) o más bien los antropónimos ZAYD o SA^CID, éste último explicado desde la raíz S^CD «ser feliz» (Aguilar Sebastián 1994: 522-523). [...] No debe olvidarse tampoco la existencia de un antropónimo latino SEPTIUS, cuya forma de genitivo SEPTI estaría en el origen de algunos topónimos peninsulares, como *Cete* (Palencia), entre ellos un nombre de lugar asturiano *Septe*, documentado en 1122 (Piel 1948: 143). (Véase también el latino CETUS (Kajanto 1982: 332; Solin 1994: 313), CĪTUS (Kajanto 1982: 248; Solin 1994: 314), probablemente el mismo aún constatado en el siglo x en Cataluña como *Cedus* (RAC 199)).

Agian, Arabako beste zenbait toponimo ere lotzekoak dira *Ziti* antroponimoarekin, konturaturik gainera, Trebiñuko toponimoaren etimologia zuzena izanik, Euskal Herriko hegoaldera heldu zela. Alde batetik *Ziti* edo *Siti* leku izena dago, Musituko soroa dena.¹²² Eta bestetik, Aguraingo bide batek *Zitisoro* izena du.¹²³ Musituko leku izenean antroponimoaren izate soila genukeen bitartean, Aguraingokoan 'Zitiren soroa' izango zen.

Ondorioak

Toponimoen banakako azterketa egin eta gero, ondorioak aztertuko dira. Lehenik antroponimoak zerrendatuko dira, baita sailkatu ere. Prozesu bera egingo da antroponimoekin loturik ageri diren elementuekin, gehienetan atzizkiak direnak. Azkenik, egitura antzekoa duten toponimoak konparatuko dira, ondorio linguistikoak eta extralinguistikoak agerian uzteko. Ekarpenen artean, toponimo batzuen etimologiak emateaz gain, antroponimiari dagokiona aipatu beharra dago, zenbait antroponimo berri aurkitu dira, nahiz eta berreraikiak izan behar; antroponimo ezagunak zirenen lekuko kopurua handitu da, nahiz eta lekuko ez zuzenak izan; hots, toponimoetan txertaturik agertu dira.

Hauek dira, ordena alfabetikoan aztertutako leku izenen antroponimoak: *Acutus*, **Anaizo*, *Aster*, **Beritz*, *Betelu*, *Bikendi*, *Bita*, *Cato*, **Gomizti*, *Guter*, *Jaunti*, *Lander*, *Leioari*, *Licinius*, *Martin*, *Maturus*, *Mauri*, *Momi*, *Muniko*, **Nabardo*, *Rufus*, **Seito*, *Terentius*, *Zabalo* eta *Ziti*.

Jatorriari dagokionez, bost multzotan bana daitezke:

1. Latin jatorrikoak: *Acutus*, *Aster*, *Beritz* (< *Felix*), *Betelu*, *Bikendi*, *Bita*, *Cato*, *Leioari*, *Licinius*, *Maturus*, *Mauri*, *Rufus* eta *Terentius*.
2. Euskal jatorrikoak: **Anaizo*, *Jaunti*, **Nabardo*, **Se(h)ito* eta *Zabalo*.
3. Jatorri germanikoa izan dezaketena: *Guter* eta **Gomizti* (azken honek jasan omen du euskal hipokoristiko baten gehiketa).
4. Erdi Aroko eliza katolikoaren eraginekoa: *Martin*.
5. Arabiar jatorrikoa izan daitekena: *Ziti*.
6. Eta jatorri ilunekoak: *Lander*, *Momo* eta *Muniko* (honek *-ko* euskal atzizki hipokoristikoaren gehiketa jasan du).

¹²² Lopez de Gereñu, aip. lib., 448. or.: «SITI, 1732, término en Musitu», eta 517. or. «ZITI, 1780, término de Musitu».

¹²³ Lopez de Gereñu, aip. lib., 156. or.: «CITISORO, camino de Salvatierra».

Leku izen batzuetan dagoen antroponimoa ezaguna den bezala, cf. *Jaunti, Martin...* beste batzuetan lekuko zuzenik ez duten antroponimoak berreraikitzena bidali gaituzte zenbait toponimok: *Anaizoz* -> **Anaizo*, *Setoain* -> **Seito...* Jakina denez, erdal jatorriko antroponimoek aukera gehiago izan dituzte garaiko agerietara heltzeko, batetik, eremu geografiko gehiago izanik, aukerak biderkatzen dira, eta gainera, Euskal Herrian berandu arte ez da lekukotza onomastiko handirik izan, eta Erdi Aroaren lehenengo erdirako, adibidez, oso gutxi dira geratu diren lekukoak.

Antroponimian bi lekuko mota daude agerpenaren nolakotasuna kontuan hartuta, zuzenak eta zeharkakoak, horrela, **Anaizo* eta **Seito*-ren agerpenak zeharkakoak dira, ez dago lekuko idatzietan, orain arte behintzat, pertsona izen horiek dituzten pertsonarik agertu. **Beritz*-en kasua zalantzarikoa da; adibidez, sarreran azaltzen denez, litekeena da Leireko agerietan *Veriz* izena agertzea, nahiz eta agerietan eginiko edizioan agertu ez.

Berdin gertatzen da **Gomizti* eta **Nabardorekin*, lekuko zuzenik gabeak, baina oinarrian dauden antroponimoez eta atzizki ezagunez osaturik berreraiki dira.

Leku izenen egiturara igaroz, antroponimo bat oinarrian duten toponimoen kasuan, ohikoa da beste elementu batekin agertzea, dela izena, dela atzizkia, zein jabego zuten adierazteko:

Izen bat atzean dutenak: *Bitazabal, Janduri, Martintximitxu(a), Momiola, Muni-kola*. Horrela, *Bitazabal* izango zen ‘*Bita* izenekoaren leku zabala’, *Janduri*, ‘*Jauntiren* hiria, landetxea’. Besteetan *tximitxu* ‘hesia’ eta *ola* ‘etxola, burdinola’ izango ziren adierazitako jabegoak.

Atzizki baten ondokoak dira:

-Aga: *Likiñaga, Uterga*.

-Ain: *Akutiain, Beristain, Betalain, Gerenzain, Labardain, Landarrain, Setoain, Urrupain*.

-Ano: *Gomistio, Lebario, Zitiano*.

-Eta: *Aztreta, Matureta*.

-Ika: *Gaitoka, Maurika*.

-O(t)z: *Anaizoz*.

-Tegi: *Zabalotegi*.

Azkenik, inolako elementu gehigarri gabekoa den bakarra *Ikindi* da.

Atzizkien kronologiaz lerro batzuk bete daitezke, batzuek jatorri ezaguna dute, gehienak latinaren bitartez igaroak baitira euskal onomastikara. Batzuetan jatorri hori oso agerikoa da, *-ano*-rekin gertatzen den bezala, edo bere kide hurbilekoa den *-ain*-ekin. Susmo handiak daude *-eta* ere latinetik hartua delakoan, baina ez dago ziurtasun erabatekorik, eta hala izan bazen ere, atzizki horrekin antroponimoak ere jartzea berrikuntza omen da. *-Ika* ere, latin jatorrikoa ematen du, hemen agertzen den bi kasuetan jatorri latinetikiko antroponimoak daude ondoan, *Cato* eta *Maurus*. Eta *-otz* geratzen da, jatorri ilunekoa eta toponimoak sortzeko erabilia.

Kanpoan geratzen dena *-aga* da, izen deklinabideko *-ak* formaren aurrekoa izan dena. Izan badira, aurreko mendean *-aga* atzizkia beste hizkuntzetan bilatzeko saioak, baina egun, ez dirudi ideia horrek dirauenik. Gogoratu beharra dago, *-eta* atzizkiaren jatorriaz zalantza badela.

Baina jatorria kanpokoa izateak ez du ezkututzen euskaran barneratu eta toponimoak sortzeko erabili zirela mende batzuetan, lan honetako zenbait toponimo euskarak sortutakoak izan daitezke, antroponimo latinak erabili ez direla agerian geratzen da, adibidez, *Labardain*, *Landarrain*, *Setoain*, *Gomistio*, *Zitiano*, edo *Anaizoz* toponimoekin bezala.

Kasu batean antroponimoaren jatorria latina bada ere, *Felix*, toponimoak erakusten duen bilakaera euskarazko bihurtzen du, *Beristain*-en *-st-*, lehen *-zt-* izana, *-tz* + *-ain* loturatik sortua, interbertsioaren bitartez.

-Aga atzizkiaren *Likiñaga* interesgarria da, antroponimoa *Licinius* da, latina, baina Erdi Aroko pertsona izen horren lekukoetan belarea aldatuta agertzen zaigun bitartean, *Likiñaga* izenean ez dago aldaketaren aztarrenik. Ezin jakin belaredun aldaerako antroponimoak noiz arte iraun zuen, baina iraun zuen bitartean *Likiñaga* leku izena sortzeko erabilia izan zen.

-Ano atzizkia, nahiz eta jatorri latinekoa izan, gerora ere erabili zen, hemen jarritako datuak oker ez badaude, *Gomistio* eta *Zitiano* toponimoak aztertuta. Lehena *Gomitiz* izen germanikoan du jatorria, eta horrek Erdi Aroaren hasieraraino eramaten gaitu; eta bigarrenak, kontuan hartuta arabiar jatorrikoa izan daitekeela, VIII. mendearaino, gutxienez.

Etimologiak zuzenak badira, *-ano* atzizkia lehen milurteko bigarren erdian erabili zelako iritzia sendotuta geratuko litzateke.

Beste sailkapen moduko bat litzateke toponimo biziak eta hilak banatzea. Lan honetako gehienak bizirik badaude ere, batzuen kasuan ez da aurkitu Erdi Arotik gero lekukorik, tartean *Anaizoz* eta *Aztreta* daude, baita *Bitazabal* ere. *Zitianoren* lekukoak, aldiz, XVIII. mendekoak dira, baina badirudi gaur egunera ez dela heldu. Hauetan guztietan lekukoak behin bakarrik agertzen dira, erabilitako datuen arabera, eta gero desagertu ziren, aztarrenik utzi gabe.

Horrelako toponimoen analisisetan arrisku handiagoa da, lekuko bakarrean oinarrituta daude etimologiak, eta heldutako lekukoan oker egiteko aukera handiagoa delako; hala ere, onomastikari egin diezaioketen ekarpena kontuan izanda, *hapax* toponimiko hauen balioa ez da gutxiestekoa.

Azkenik, bost toponimotan ikusten da, osagai berberak izanik, forma desberdina heldutakoak, *Akutain*, *Beristain*, *Gaitoka*, *Gerenzain* eta *Lebario*. *Akutain* gipuzkoarraren eta *Akotain* nafarraren artean egun bokal bateko aldea badago ere, garai zaharragoetan diferentzia handiagoa zen, eta hori hala izanik, hemen proposatu da garai desberdinetan sortu zirela, nafarra erromatarren garaian eta gipuzkoarra ondorengo mendeetan. *Beristain*-ek badu bere kidea Nafarroan, *Eristain*. Desberdintasun bakarra hasierako kontsonantean datza. Baina horrek erakusten du *Felix* antroponimo latinak euskarara igarotzean bi forma utzi zituela, **Beritz* eta *Eritz*, azken hau lekuko zuzenen bitartez ezaguna den bitartean, bestea lekuko zalantzazko baten bidez heldua da guretzako. Hala ere, bada beste euskarri bat **Beritz*-en alde, *Beristain* toponimoa hain zuzen. *Gaitoka* bizkaitar toponimoak badu Bizkaian bertan bere bikia, *Gatika*. Biek antroponimo eta atzizki bera dute, eta hala ere forma desberdina hartu dute, eta zaila da diferentziaren arrazoiak aurkitzea, beharbada *Catoica* izenaren bokal elkarketak zerikusia du, *-oi-* diptongoa desegitean bi aldaerak sortu baitziren. Nafarroako *Gerenzain* eta *Gerendiain* badaude, eta hor, diferentzia bakarra *-tia-* taldearen bilakaeran datza, batean *-za-*, bestean *-dia-* finkatu zelako.

Azkeneko *Lebario* leku izen bizkaitarra dago, lan honetan aztertua, eta urrunekoa ez den *Legerio*. Oinarri eta atzizki bera, baina toponimo desberdina. *Leioari* antroponimoaren formari, beharbada, zor zaio toponimo forma desberdinak sortzea, *Lebario*ren sarreran ikusi bezala, Erdi Aroko lekuko zuzenetan *Leioarik* aldaeratasun handia erakusten du.

Laburdurak

- CD Catedral Pamplona: Goñi, J. (1997): *Colección Diplomática de la Catedral de Pamplona. 829-1243*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- f19: Enríquez, J. (1989): *Colección Documental del Archivo Municipal de Marquina (1355-1516)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 19, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f20: Hidalgo de Cisneros Amestoy, C. et al. (1989): *Colección Documental del Archivo Municipal de Durango. Tomo 1*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 20, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f36: Roldán Gual, J. M. (1991): *Colección Diplomática del archivo municipal de Tolosa. Tomo I (1256-1407)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 36, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f41: Crespo, M. A. & Cruz, J. R. & Gómez, J. M. (1992): *Colección Documental del Archivo Municipal de Mondragón. Tomo 1 (1260-1400)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 41, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f47: Díez de Salazar Fernández, L. M. (1993): *Colección diplomática del Concejo de Segura (Guipúzcoa) (1290-1500). T. II (1401-1450)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 47, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f50: Zumalde Igartua, I. (1994): *Colección documental del Archivo Municipal de Oñati. (1149-1492)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 50, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f57: Crespo, M. A. et al. (1995): *Colección Documental del Archivo Municipal de Bergara. Tomo I (1181-1497)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 57, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f60: Aierbe, M. R. (1995): *Documentación Medieval del Archivo Municipal de Legazpia (1290-1495)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 60, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f103: Zabalo Zabalegui, J. (2000): *Archivo General de Navarra. Sección de Comptos. Registro n.º 2 (1280)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 103, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- f107: Ruiz San Pedro, M. Teresa (2001): *Archivo General de Navarra. (1349-1387). IV. Documentación Real de Carlos II (1366-1367)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 107, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Iratxe: Lakarra, J. M. et al (1965, 1986): *Colección Diplomática de Irache*, CSIC, Zaragoza.
- Leire: Martín Duque, A. (1983): *Documentación Medieval de Leire (siglos IX a XII)*, Nafarroako Foru Aldundia, Príncipe de Viana, Iruñea.
- Valpuesta: Perez Soler, M. Desamparados (1970): *Cartulario de Valpuesta*, Anubar, Valencia.

Bibliografia

- Azkarate, A. & García, I., 1996, *Estelas e Inscripciones Medievales del País Vasco (siglos VI-XI)*.
 1. *País Vasco Occidental / Euskal Herriko Erdi Aroko Hilarri eta Inskripzioak (VI-XI. mendeak)*.
 1. *Euskal Herriko Mendebaldea*, Euskal Herriko Unibertsitatea & Eusko Jaurlaritza, Bilbo.
- Belasko, M., 1999, *Diccionario etimológico de los nombres de los pueblos, villas y ciudades de Navarra. Apellidos navarros*, Pamiela, Iruñea.
- Belasko, M., 2000, *Diccionario etimológico de los nombres de los montes y ríos de Navarra*, Pamiela, Iruñea.
- Caro Baroja, J., 1945, *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*, Salamanca. Bada Txertoa argitaletxeak Donostian 1990ean egindako beste argitalpen bat.
- Carrasco, J., 1973, *La población de Navarra en el siglo XIV*, Universidad de Navarra, Iruñea.
- Eleizalde, L., 1922-1936, «Listas alfabéticas de voces toponomásticas vascas», *RIEV* 13-27.
- Euskaltzaindia, 1990, *Nafarroako Herri Izendegia*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- García Camino, I., 2002, *Arqueología y poblamiento en Bizkaia, siglos VI-XII. La configuración de la sociedad medieval*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo.
- González Salazar, J. A., 1986, *Cuadernos de toponimia 2. Toponimia de la montaña alavesa*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz.
- , 1988, *Cuadernos de toponimia 5. Toponimia menor de Vitoria-Gasteiz*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz.
- Gofñi, J., 1997, *Colección Diplomática de la Catedral de Pamplona. 829-1243*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Gorrotxategi, J., 1984, *Onomástica indígena de Aquitania*, Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Irigoiñ, A., 1990, «El sufijo *-ti* y las palabras con sentido de ser animado o inanimado», *De Re Philologica Linguae Uasconicae III*, Bilbo, 39-46.
- , 1994, *Pertsona-izenak euskaraz nola eman (eta exotoponymiaz eraskin bat)*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- , 1995, «Formación de Hipocorísticos en la onomástica medieval de área vascona. La presencia de la lengua vasca», in *De Re Philologica Linguae Uasconicae V*, Bilbo, 1-26.
- , 1997 [1985], «Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y toponimia medievales», in *Opera selecta*, Deustuko unibertsitatea, Bilbo.
- Irigoiñ, A. & Olasolo, E., 1998, *Nombres de familia y oicónimos en las fogueraciones de Bizkaia de los siglos XVII y XVIII*, Bizkaiko Batzar Nagusiak, Bilbo.
- Isasti, L. de, 1985 [c.1625], *Compendio historial de Guipúzcoa*, Editorial Amigos del libro vasco, 1972.
- Izagirre, C., 1970, «El vocabulario vasco de Aranzazu-Oñate y zonas colindantes», *ASJU* 4.
- Jimeno Jurio, J. M., 1968, *Documentos Medievales Artajoneses*, PV, Iruñea.
- Kajanto, I., 1982 [1965¹], *The Latin Cognomina*, Commentationes Humanarum Litterarum 36-2, Giorgio Bretschneider argitaratzailea, Erroma.
- Knörr, H., 1991, «Sobre la recogida y estudio de la toponimia en Álava: Pasado y presente», in *I Onomastika Jardunaldien agiriak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Linazasoro, I., 1974, *Caseros de Guipúzcoa. Gipuzkoa'ko baserriak*, Ediciones de la Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, Donostia.
- Lopez de Gereñu Galarraga, G., 1989, *Toponimia alavesa seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Euskaltzaindia, Bilbo.

- Madoz, P., 1989 [1845-1850], *Diccionario geográfico-estadístico-histórico. Álava*, Ámbito ediciones S.A., Salamanca.
- Martín Duque, A., 1983, *Documentación medieval de Leire (siglos IX a XII)*, Nafarroako Foru Aldundia, Príncipe de Viana, Iruñea.
- Mañarikua, A. E. de, 1984, *Vizcaya, siglos VIII al XI. Los orígenes del señorío*, Caja de Ahorros Vizcaína, Bilbo.
- Mitxelena, K., 1969, «Notas lingüísticas a “Colección diplomática de Irache”», *FLV* 1, 1-59.
- , 1989 [1953], *Apellidos vascos*⁴, Txertoa, Donostia.
- , 1990 [1961], *Fonética Histórica Vasca*, “Julio Urkixo” Euskal Filologia Mintegiaren Gehigarriak IV, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 4. argitaraldia.
- , 1988 [1955], «Nombres vascos de persona», *Sobre Historia de la Lengua Vasca*, “Julio Urkixo” Euskal Filologia Mintegiko Urtekariaren Gehigarriak 10, Donostia, 581-594.
- , 1988 [1957], «El genitivo en la onomástica medieval», *Sobre Historia de la Lengua Vasca*, «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegiko Urtekariaren Gehigarriak 10, Donostia, 595-603.
- , 1988 [1972], «Nota marginal sobre la lengua latina en la lengua vasca», *Sobre Historia de la Lengua Vasca*, «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegiko Urtekariaren Gehigarriak 10, Donostia, 121-137.
- Ormaetxea, J. L., 1996, *Arrasateko toponimia*, *Onomasticon Vasconiae* 15, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Orpustan, J.-B., 2000, *Les noms des maisons medievales en Labourd, Basse-Navarre et Soule*, Éditions Izpegi, Baigorri.
- Piel, J. M. & Kremer, D., 1976, *Hispano-gotisches Namenbuch*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- Ramos, E., 1999, *Vitoria y su jurisdicción a fines del siglo XV. El Apeo de 1481-1486 (Traslado de 1526)*, Gasteizko udala, Gasteiz.
- Salaberri, P., 1994, *Eslaba Aldeko Euskararen Azterketa Toponimiaren Bidez*, *Onomasticon Vasconiae* 11, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 2000, «Acerca del sufijo toponímico *-ain*», *FLV* 83, 113-137.
- , 2003, *Euskal Deiturategia: Patronimia*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo.
- San Martín, J., 2000, *Eibar eta Elgetako toponomastika*, *Onomasticon Vasconiae* 21, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Sanchez Gonzalez de Herrero, M. N., 1985, *El habla y la toponimia de la Puebla de Arganzon y del Condado de Treviño*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz.

Aurkibidea¹²⁴

Acutus, Acutio, Acutius 1	Anaioz 2	Asterain 3
-aga 15, 23	*Anaizo 2	*Azter 3
-ain 1, 4, 5, 8, 12, 13, 21,	Anaizoz 2	Aztreta 3
22	Annaiaz, Anaiz 2	Begiristain 4
Akotain 1	-ano 9, 14, 25	Bela 10
Akutain 1	Arellano 10	Belati 9
Anaia 2	Ariztondo 4	bellaco 10

¹²⁴ Zenbakiak toponimoen sarrerei dagozkie.

Beristain 4	Jaunti 9, 11	Monikot 20
Betalain 5	*Jaunto 11	Muniko 20
Betelu 5	Jonti 11	Munikoiz 20
Beteluri 5	-ko 20	Munikola 20
Bikendi 10	Labardain 12	Munio 19, 20
Bitá 6	Landarrain 13	Muniola 19
Bitazabal 6	lander 13	Nabar 12
Bizkardo 12	Lander 13	Nabardain 12
Cato 7	Landerrain 13	*Nabardo 12
Catoica 7	Larraga 17	Nabarra 12
*Catonica 7	Larrageta 17	Nabarret 12
Cid, Cidi 25	Lebario 14	Nabarro 12
-do 12	Lebarioeta 14	-o 24
Eles 4	Lebariotegi 14	ola 19, 20
Ellakuria 10	Legarda 17	Orotz-Betelu 5
Ellakuriaga 10	Legardeta 17	Otierga 23
Eri(t)z 4	Legeriano 14	-otz 2
Eriziz 4	Legerio 14	*Rufiani 22
Eriztain 4	Legionarius 14	Rufus 22
Esteribar 3	Leioari 14	Sansoheta 17
-eta 3, 17	Leire 14	sehi 21
Ezkerdo 12	Lerga 23	sein 21
Fandoain 11	Leziñana 15	*Se(i)to- 21
Feles 4	Licinius 15	*seni- 21
Felix 4	Likiñaga 15	*Seni- 21
Gabika 7	Liquiñano 15	Septius 25
Gaitoka 7	Liquiñao 15	Setoain 21
Gatika 7	-lo 24	Setus 21
Gerendiain 8	Mariaeta 17	Sextus 21
Gerenzain 8	Martin 16	-tegi 24
Gomiciz 9	Martintximitxu(a) 16	Terentius 8
Gomistio / Gomistiano 9	Matura/Maturana 17	-ti 11
Gomiz 9	Matureta 17	-to 11, 21
*Gomizti 9	Maturus 17	tximitxu 16
Guter, Gutier 23	Mauri 18	-(t)zo 2
Harriti 9	Maurika 18	Uetus 5
(h)uri 11	Mauriz 18	Urrupain 22
-ika 7, 18	Maurus 18	Uterga 23
Ikindi 10	Micolaeta 17	Valerius 10
-iko 20	Mikeldi 10	Veriz 4
Jandiola 11	Momiola 19	Villava 17
Janditegi 11	Momus, Mome, Momi,	Villaveta 17
Janduri 11	Momo 19	Vincentius 10
Janduri 9	Monico 20	Xandoain 11
Jaun 11	Monikolo 20	zabal 6, 24
*Jaundoain 11	Monikon 20	Zabalo 24

Zabalotegi 24
Zabardo 12
Ziti/Siti 25

Ziti 25
Zitiano 25
Zitisoro 25

-zu/-tsu 16
zume 16
zumitz 16

1619. URTEAN SEVILLAN ARGITARATURIKO BERTSOAK: *CANCION EN LENGUA VASCONGADA O VIZCAYNA QUE CONTIENE LA SUSTANCIA DESTE SERMON*

Koldo Ulibarri Orueta

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Laburpena*

Artikulu honetan 1619an Sevillan argitaraturiko poesia bat aurkezten dugu, testu garrantzitsua bere goiztasunagatik baina batez ere bere hizkera motagatik, euskal dialektologiako zenbait baieztapen berrikustera baikaramatza. Lehenengo atalean testua non aurkitu dugun azaltzen da eta bigarrenean poemaren metrikaz eta edukiaz ohar batzuk ematen ditugu. Ondoren testuaren edizioa dugu (§ 3), hau ulertzeko interesgarri jo ditugun oharrez lagunduta (§ 4). Bosgarren atalean hizkeraren zenbait ezaugarri aztertzen ditugu, testua nongoa izan daitekeen argitzeko bidea irekiz, eta hurrengo atalean (§ 6) azterketaren ondorioak laburtzen ditugu. Amaitzeko, testuaren hiztegia eta adizkitegia ditugu (§ 7), edizioaren lagungarri izan daitezen.

Abstract

This article presents a Basque poem published in Seville in 1619. It is a very significant text, not only because of its early release, but most importantly because of the language it uses, since it leads us to question some assertions of Basque dialectology. The first section explains where the poem was found, and the second deals with the poem's metrics and content. This is followed by a critical edition of the text (§ 3), together with some remarks of interest (§ 4). The fifth section analyses certain features of the language of the poem, which give some indication of its origin, and the next section (§ 6) summarises the conclusions of this analysis. The last section features a glossary and a verb table (§ 7), which can be useful for comprehension.

* Lan hau Eusko Jaurlaritzak emandako ikertzaileak prestatzeko beka baten laguntzarekin burutu da. Horretaz gain Joseba Lakarrak zuzendu eta Espainiako Hezkuntza ministerioak finantziaturiko "Monumentae Linguae Vasconum (III)" [= FFI2008-04516] eta "Monumentae Linguae Vasconum (IV)" [= FFI2012-37696] ikerketa proiektuen barruan egin da eta Eusko Jaurlaritzak finantziaturiko "Lingüística histórica e historia de la lengua vasca" [GIC.IT 486-10] ikerketa-talde kontsolidatuaren lanen artean kokatzen da.

Bestalde, lan honek ez luke hemen duen itxura Blanca Urgellen eta Joseba Lakarraren ohar eta hobekuntzengatik ez balitz. Eskerrik asko Manu Padillari ere, bere azken orduko oharrengatik. Nola ez, honek ez du esan nahi testuan leudekeen akatsetan parte hartu dutenik: hauek lerrook idazten dituenari bakarrik egotzi ahal zaizkio.

Sarrera

F. Altunak gaztigatu zigunez, “Bonaparte, Vinson, Dodgson, Urquijo eta beste hainbatek bazterrak ondo miatuta utzi zituztenez gero, inor gutxi pentsatu du, honetzero, euskarazko liburu zahar ezezagunik aurkitzea posible denik” (2006: 47); hala ere, bere artikuluan argitaratzen duen poesiak erakusten digunez, badugu oraindik aurkitzerik euskal testuren bat han-hemenka sakabanatutako erdal liburuetan, eta hauxe da lan honetan aurkezten duguna, xvii. mendeko euskal corpusa emendatzeko eta osatzeko beste harribitxi bat.¹ Testuaren beraren aurkikuntza ere hura bezain bitxia izan da: beste kontu bategatik *Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico* [CCPB] web orrian euskal liburu baten bilaketa egiteko *vasco* jarri nuen ‘liburuaren hizkuntza’ atalean, eta garaia jarri behar nuenean xviii. mendean bilatu beharrean xvii. mendea bilatzea pentsatu nuen, ea zer gertatuko: eta hara non testu honen berri izan nuen.²

1. Poemaren liburua

Poema hau 1619an argitaraturiko liburu batean aurkitzen da, honen hitzaurre izateko edo egina. Liburuak, garaian ohikoa zenez, honako izenburu luzea du: *Sermón del día y fiesta de la invención de la Santa Cruz: predicado en el colegio del Ángel de Carmelitas Descalços de Sevilla*. Inprimatzailea Alonso Rodríguez Gamarra izan zen, bere inprenta-oinaren arabera *frontero de la Carcel de los Alcaldes* zena. CCPBren arabera ale bakarra gordetzen da Sevillako unibertsitateko bibliotekan.³

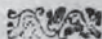
Sermoiaren egilea Fray Domingo de Santo Tomás dugu, karmeldarren Ecijako konbentuaren abadea, eta jakin ahal izan dugun guztia liburuaren portadan agertzen zaigun informazioa da, alegia, Gipuzkoako probintzian dagoen *Passage* hiribildukoa dela. Dena dela, ez dirudi abade hau denik euskal testuaren egilea, bertsoen izenburuak baitio ...*hecha* [la canción] *por vn Religioso de la misma nacion, y aficionado del Autor*, hots, bere adiskide batek egina. Berriz, ‘nazio’ hitzak ez dirudi Gipuzkoari erreferentzia egiten dionik, bere euskaldun izaerari baizik; izan ere, euskal testuan zehar “Bizkaia” bakarrik aipatzen du, baina ez Jaurerriari dagokiola, dirudienez (eta garaian ohikoa zenez), hiru probintziak izendatzeko baizik (tartean *Placencia* ere —Soraluze— aipatzen du).

¹ Hala ere, aurkikuntza hauek duten balioari muzin egin gabe, esan behar dugu euskal filologok ere nahi adina lan badugula, Euskal Herriko eta hemendik kanpoko liburutegi eta artxiboetan lehenagotik ezagutzen ditugun lanak bai baitira, nor bertan murgilduko zain (cf. Lakarra 2004).

² Norbaitek esango du aurkikuntza egin baino gehiago zortea izan duela hau idatzi duenak, eta ez diot ezetzik esango, baina bai gogoratu margolari bati inspirazioa existitzen zen ala ez galdetzerakoan honnek erantzundakoa: «inspirazioa existitzen da, baina lanean aurkitu behar zaitu».

³ Desde aquí quisiera agradecer a Eduardo Peñalver, encargado del área de fondo antiguo de la Biblioteca de la Universidad de Sevilla, tanto por facilitarme de forma inmediata una copia del texto en euskera, como por la información dada sobre el libro en cuestión.

SERMON
 DEL DIA Y FIESTA
 DE LA INVENCION DE
 LA SANTA CRUZ: PREDICADO
 en el Colegio del Angel de Carmelitas
 Descalços de Sevilla.

POR EL MUY REVERENDO PA-
 dre Fray Domingo de Santo Tomás, Prior del Convento de
 Ecija de la dicha Orden: natural de la villa de
 Passage, en la Prouincia de
 Guipuzcoa.

Año

1619.

CON LICENCIA.

Impresso en Sevilla, Por Alóso Rodriguez Gamara,
 frótero de la Carcel de los Alcaldes.

2. Poema: metrika eta edukia

Gure poesia hain ohikoak diren lauko txikietan eginda dago: 7-6-7-6 egitura du eta bertso lerro bikoitzak dira errima daramatenak. Metrika hau ohikoa dela esan dugu, ezagutzen ditugun garai eta gai honetako bertso askok honela taxuturik daudelako: Iruñean sarituriko Portalen poesia, Iturberen laukoak, Mikoletak dakartzan bazuk...

Edukiaren aldetik, hasieran Tubalen mitoaz azaltzen du, eta zehazki Tubal Bizkaira (hau da, Euskal Herrira) etorri zenez bizitzera eta bertan izan zituenez umeak, Noe Euskal Herrira maiz etortzen zela familia ikustera. Hortik egileak ondorioztatzen du Noek ekarri zuela fedea eta erakutsi zuela dotrina Euskal Herrian, eta fedea hain sustraiturik egotea dela bertan juduak, mairuak eta moriskoak sartu ez izanaren arrazoia. Ondoren (8. laukotik aurrera) Euskal Herriak Espainia guztitik mairuetatik ihesi etorritakoak gorde eta salbatu zituela kontatzen du.

11. ahapaldetik aurrera, basko-kantabrismoaren mitoaren oihartzunak dakartza, alegia, erromatarrak Euskal Herrian ezin izan zirela sartu; honen arrazoia Euskal Herriko burdina dela uste du egileak, eta bidenabar XVI. mendean burdina horrekin egiten ziren produktuen kalitatea eta Euskal Herriko herri zenbaitetan (Bilbo, Elorrio, Soraluze) zeuden arma fabrikaren maisutasuna gogoratzen du. Gero sermoiaren gaira hurbiltzen da (gogoratu liburuaren izenburuaz: *Sermón del día y fiesta de la invención de la Santa Cruz*), gurutze santuak bizkaitarren garaipenetan izan zuen lekua erakutsiz.

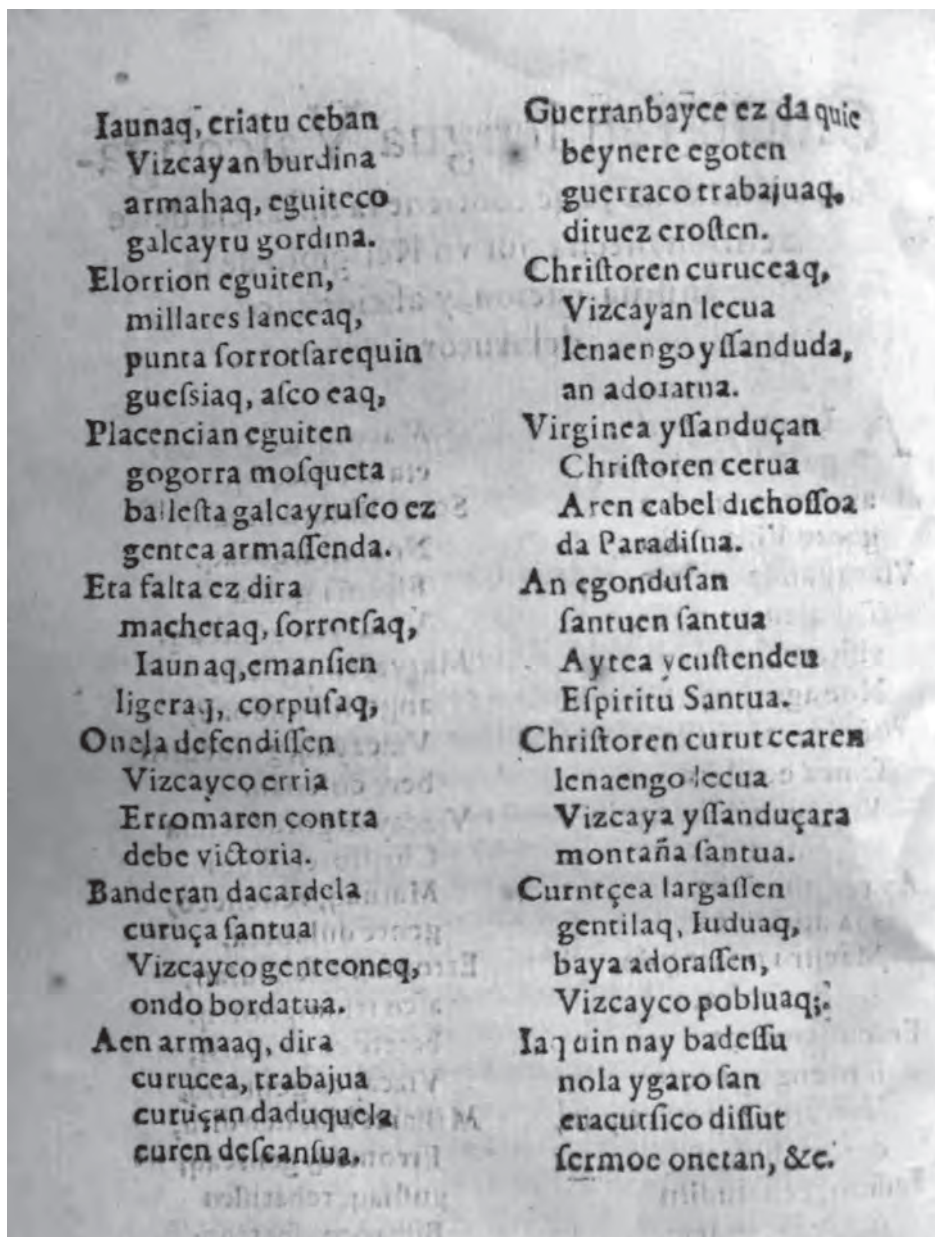
3. Edizioa

Ez gara mugatu testuaren transkripzioa ematera: testuko hutsak zuzendu ditugu, beti bezala oharrean emanaz aldaketaren berri. Grafia bere horretan mantendu dugu; hala ere, irakurketa argitze aldera aldaketa txiki bat egin dugu, *v / u* eta *i / j* letra bikoteak banaketa modernora ekarri, alegia; inork jatorrizko banaketa ikusi nahiko balu faksimilera jotzea baino ez luke. Testuko ezaugarri formalak (puntuazioa, letra larrien eta xeheen erabilera, hitz banaketa...) egungo arauen arabera aldatu ditugu, ohi bezala inolako oharrik gabe. Izenburuko erdal pasarteak ere modernizatu ditugu, tartean azentuera ere egungo legeen arabera aldatu.

Cancion en lengua Vasconga-

da, o Vizcayna, que contiene la sustancia de este
Sermon, hecha por vn Religioso de la
misma nacion, y aficionado
del Autor.

A La ordenaturiq;
gure langoycoa;
ain sinacoa;
gente Vizcaycoa;
Vizcayan layo stran,
Tubalen humeaq;
visitatul situan,
Noe agureaq;
Vrrunig; etorrifan,
femea ecustera
Vizcayan ilobaequin
atseguin arcaera.
Ay tea ona debe
a la doctine
Maestru onarequin
ango escolca.
Eracusten debe
Ienaengo gaucea
Iaun aren leguearequin,
ceruco bidea
Fedeaq, echatuditu
sustayaq, andiaq,
fedean conserbatu
Vizcayco vriaq,
Vizcayan y san esteu,
lecuriq, Iuduaq,
Maruaq, guichiago,
eta Moriscuaq,
Sorei libratu situan,
Noeren arqueaq,
Espania gustia
Vizcayco genteaq,
Marvaren yguesfi
ango socondoan,
Vizcayaq, gordeditu
bere colcoan.
Vizcayan gordesenda
Christoren fedea
Maruaq, vencilisco,
gente dulabrea.
Erroman y sandusan,
asco triumphoriq,
baterc ez yrabalsi,
Vizcayco genteriq,
Millares bidalsen ditu,
Erromaq, genteaq,
gustiaq, rebatissen
Bilbaoco espatea;
Soldadu asco dator
Zaldi armatuaq,
corpusaq, armaturiq,
galçayruz buruaq,
Tannaq,

Canción en lengua vascongada o vizcayna

*que contiene la sustancia deste sermón,
hecha por un religioso de la misma nación y aficionado del autor*

Ala ordenaturiq
gure Jangoycoaḡ,
ainsinacoaḡ dira
gente Vizcaycoaḡ.

- 5 Vizcayan jayo siran
Tubalen humeaḡ,
visitatu situan
Noe agureaḡ.

- 10 Urruniḡ etorri san
semea ecustera,
Vizcayan ilobaequin
atseguin arḡaera.

- 15 Aytea ona debe,
ala doctrinea,
maestru onarequin
ango escolea.

- 20 Eracusten debe
lenaengo gauḡea
Jaunaren leguearequin
ceruco bidea.

Fedeaḡ echatu ditu
sustayaḡ andiaḡ,
fedean conserbatu
Vizcayco uriaḡ.

- 25 Vizcayan yssan esteu
lecuriq juduaḡ,
maruaḡ guichiago
eta moriscuaḡ.

- 30 Sorci libratu situan
Noeren arqueaḡ,
Espania gustia
Vizcayco genteaḡ.

- 35 Maruaren yguessi
ango socondoan,
Vizcayaḡ gorde ditu
bere colcoan.

Vizcayan gordessen da
Christoren fedea,
Maruaq venciseco
40 gente dulabrea.

Erroman yssandu san
asco triumphorik,
batere ez yrabassi
Vizcayco genterik.

45 Millares bidalsen ditu
Erromaq genteaq,
gustiaq rebatissen
Bilbaoco espateaq.

Soldadu asco dator,
50 Zaldi armatuaq,
corpusaq armaturik,
galçayruz buruaq.

[2]

Jaunaq criatu ceban
Vizcayan burdina,
55 armahaq eguiteco
galçayru⁴ gordina.

Elorrion eguiten
millares lanceaq,
punta sorrotsarequin
60 guessiaq, ascoeq.

Placencian eguiten
gogorra mosqueta,
ballesta galçayruscoez⁵
gentea armassen da.

65 Eta falta ez dira
machetaq sorrotsaq,
Jaunaq eman sien
ligeraq corpusaq.

Onela defendissen
70 Vizcayco erria,
Erromaren contra
debe victoria.

⁴ *galçairu*: orig. *galcairu*.

⁵ *galçayruscoez*: orig. *galcayruscoez*.

- Banderan dacardela
 curuça santua,
 75 Vizcayco genteoneq
 ondo bordatua.
- Aen armaaq dira
 curucea, trabajua,
 80 curučan daduquela
 euren descansua.
- Guerran bayce ez daquie
 beyn ere egoten,
 guerraco trabajuaq
 dituez erosten.
- 85 Christoren curuceaq
 Vizcayan lecua,
 lenaengo yssandu da
 an adoratua.⁶
- 90 Virginea yssandu çan
 Christoren cerua,
 aren çabel⁷ dichossoa
 da Paradisua.
- An egondu san
 santuen santua,
 95 Aytea ycusten deu
 Espiritu Santua.
- Christoren curutcearen
 lenaengo lecua
 Vizcaya yssandu çara
 100 montaña santua.
- Curutçea⁸ largassen
 gentilaq, juduaq,
 baya adorassen
 Vizcayco pobluaq.
- 105 Jaquin nay badessu
 nola ygaro san
 eracutsico dissut
 sermoe onetan, &c.

⁶ *adoratua*: r tipoa alderantziz dago.

⁷ *çabel*: orig. *cabel*.

⁸ *Curutçea*: orig. *Curntçea*.

4. Oharrak

1 *Ala*: Euskal Herri osoan erabiltzen da, bizkaierazko sartaldeko lekukoetan izan ezik (baina bai sartaldeko bizkaieran), non *alan* dugun; Lazarragarenean ere forma hau erruz aurkitzen dugu (OEH s.v. 1 *hala*).

1 *ordenaturiq*: *-atu* partizipio formak baino ez ditugu mailegutan: *visitatu* (7), *conserbatu* (23)... Hots, ez dago testuan mendebaldean (Bizkaian, Araban) mailegu berrienetan ohiko den *-adu* formarik.

2 *gure*: cf. *bere* (36), *Aen* (77), *euren* (80) eta *aren* (91). Izenordain arrunten eta indartuen erabileran, *gure* testuak ondo betetzen ditu Linschmann-Aresti legearen printzipioak; hau da, aditzean izenordainaren erreferentzia islatuak agertzen bada, forma indartua darabil egileak (*bere*, *euren*), eta islatuak ez dugunean forma arrunta (*aen*, *aren*, *gure*).

2 *Jangoycoa*q: OEHren arabera (s.v. *Jaungoiko*) aldaera hau bizkaieraz eta goina-farreraz lekukotzen da, bigarrean *jaungoiko* orokorrarekin batera, baina hau baino maizago. Araban Betolazak *Jaungoiko* baino ez dakar, bai eta Lazarragak ere.

3 *ainsinacoa*q: Testu honek *ain-* diptongodun formaren lehen agerpen data aurretatzen du, orain arte Muniberen obretan baikenuen lekukotasunik zaharrena (OEH s.v. *antzina*); hala ere, goizen agertzen zaigun forma diptongo gabea da, Lazarragaren *antxina* alegia. Txistukariaz, Bizkaiko autoreek, Lazarragak bezala, gehienetan *tx* darabilten bitartean, Gipuzkoan *tz* da ohikoena (dirudenez Larramendiren hiztegiak gero, ik. Urgell 2005).

Bestalde, egileak afrikatuak adierazten ditu, ez beti ordea (ik. 12 *atseguin* oh.); baina aipagarria da, testuaren txikitasunean, hemen bezalako *n*, *l*, *r* + *txistukari* testuingurua duten hamar adibideetan ez egotea inoiz afrikaturik: *arçæra* (12), *bidalsen* (45)... beste testuinguruetan ez bezala: *atseguin* (12), *sorrotsaq* (66), *curutçea* (101). Honek adieraziko luke testuinguru honetan neutraltzea frikariaren aldekoa zela, ekialdeko hizkeretan bezala (cf. FHV 290) eta frikari eta afrikatuak grafikoki bereizten dituzten mendebaldeko lekuko zahar bakanetakoetan, Landucciren hiztegia eta *RS*-etan, bezala.

4 *gente Vizcaycoa*q: cf. *ballesta galçayruzcoez* (63); baina *ceruco bidea* (20), *Vizcayco uriaq* (24), *Vizcayco genteaq* (32)... *-ko* genitiboaren hitz ordena zaharra, izenaren ondoren, eta berria, izenaren aurretik, dugu *gure* testuan, baina ehuneko ezberdinetan; izan ere, ordena zaharra hemen eta *ballesta galçayruzcoez* (63) adibidean gorritzen den bitartean, hitz ordena berriak hamaika adibide ditu.

4 *gente*: Bizkaiko eta Zuberoako tradizioko forma izateaz gainera, *-nt-*dun aldaera hau Lazarragarenean eta Otxoa de Arin gipuzkoarrean ere badugu, bai eta XVI. mendeko Lapurdiko gutun batzuetan ere (OEH s.v. *jende*).

4 *Vizcaycoa*q: Garaiko joerari jarraiturik, poema honetan *Vizcaya* hitzak ez dio bakarrik Jaurerriari erreferentzia egiten: Frantzia eta Ingalaterra aldean, besteak beste, *vizcaino euskaldun*-en baliokide da (cf. Urteren gramatikaren izenburua: *St Jean de luz dela Prouince de Labour dans la Cantabric françoise ditte vulgairement pais de basque ou bizcaye. Escalherria ou bizcaya*; Urte ca.1714). Mugaz hegoaldera, ordea, egun *EAE* osatzen duten hiru probintziei egiten die erreferentzia, lantzean behin Nafarroa ere barruan dela (cf. Juaristi 1991: 131; adibidez, Cervantesen *Kixoteko VIII.* eta *IX.* kapituluetakoa *Sancho de Azpeitia* pertsonaia dugu, beti 'vizcaíno' bezala aipatua).

5 *siran*: Adibide honek adierazten duenez, idazlearen hizkeran txistukari frikarien neutralizazioa aurreratua zegoen (cf. § 5), hitz hasiera baita oposaketa hobekien mantentzen duen testuinguruetakoa bat (cf. *FHV* 282, Lakarra 1996: 197 eta orain Atutxa 2011): cf. *situan* (7), *sorci* (29), *socondoan* (34)...; gainera, hiperzuzenketa ere badugu testuinguru honetan: *çabel* (91). Bestalde, hemen ez dugu mendebaldean espero genezakeen *sirean* forma (Irigoién 1958: 131).

6 *Tubal*: Testua lehenagotik datorren baina XVI-XVII. mendeetan biziki hedatuko zen mitologiaren isla dugu, Tubal agertzen baitzaigu euskaldunen aitatzat (cf. Tovar 1980). Deigarria da Bibliaren aurkako okerra: izan ere, Tubal Noeren semetzat hartzen du egileak (*urruniq etorri san semea ecustera*).

6 *humeaq*: *h*-ez, ik. Mitxelena 1979 eta Ulibarri 2010.

7 *situan*: *-it-* pluralgilea erabiltzen du egileak, mendebaldeko testu zaharretan ere espero bezala. Testuan *-it-* izan arren pluralgilerik erabiliena **edun*-en adizkietan, *-z*-ren adibide bat ere badugu, *dituez* (84) forma pleonastikoan; forma pleonastikoa hauek baditugu dagoeneko mendebaldeko (bizkaierazko eta araberazko) lekuko zaharretan (*RS*, *IC*, Betolaza, Lazarraga...); ik. 84 *dituez* oh.

9 *urruniq*: *-(r)ik* ablatiboaren adibide bakarra testu osoan; garai honetako Bizkaian *-(r)ean* forma espero genuke, Araban bikoiztasuna dugun bitartean: Landucciok eta Lazarragak *-(r)ean* dute maizenik; Betolazak, ordea, *-(r)ik* baino ez dakar.

10 *ecustera*: cf. *arçæera* (12). Helburuzko predikatuan adituzena adlatiboan dago testuan, ekialdean bezala, eta ez inesiboan. *e-* aurritzkiaren formari erreparatuz, aldaera zahararen eta berriaren adibide bana dugu testuan: *ycusten* (95).

11 *ilobaequin*: Mendebaldeko *-kin* / *-gaz* atzizkien artean hemen *-kin* baino ez dago, hala pluralean (hemen bezala) nola singularrean: *onarequin* (15), *leguearequin* (19), *sorrotsarequin* (59). Bestalde, erroa eta atzizkiaren artean sortzen den bokal elkarketa bakundu gabe dago oraindik.

12 *atsequin*: Txistukari afrikatuak grafikoki adierazteko ardura nabari zaio egileari, nahiz eta sistematikoki ez egin: *sorrotsarequin* (59), *curutçea* (101) (baina *curucea* 78); *n*, *l*, *r*, ondoko txistukariaren izaeraz, ik. 3 *ainsinacoaq* oh. Azpimarratzekoa da Iparraldean ohikoak ziren grafemak baliatzen dituela (<ts>, <tç>, <tc>), XVIII. mendera arte bereizketa egiten ahalegindu ziren idazle bakanez ez bezala (Landucciok <çç>, Zumarragak <cz>, Garibaik <sh>, etab.), baina mendebaldeko Poza, *RS* eta ekialderagoko Isasti gipuzkoarra edota Iruñeko poesiak eta Berriain nafarrak bezala.

12 *arçæera*: Mendebaldeko lekukoetan aurkitu ohi dugun aditz-izenak sortzeko atzizki ugaritasunaren ordez (Urgell 2006), hemen bi atzizki orokorrak baino ez ditugu, *-te* eta *-tze(e)*, eta azken honen aldaera da hemengo *-tzae* (*hartu*-k, CVC erroa izanik, *-tzaite* egiten du mendebaldeko beste lekukoetan), dagoeneko Lazarragarenean lekukotua (Urgell 2006: 930).

13 *Aytea*: cf. 95. *a + a > -ea* disimilazioa, mendebalde oso zabal bateko (Bizkaia, Araba, Goierri eta Nafarroako mendebaldeko) ezaugarria: *doctrinea* (14). Azkuek bere garaian ahaide izenekin (*ama*, *aita*...) artikulua erabiltzen ez zela esan arren, testu zaharretan baditugu honen adibideak mendebalde osoan: *VJ*-n, Bet, Kap...

13 *debe*: 'dute'. Orainaldiko NOR-NORK laguntzailearen formarik erabiliena testu honetan *deu-* da: *debe* (13, 17), *esteu* (25), *deu* (95); hirugarren pertsonatik kanpo, ordea, *-e-* erroa dugu testuko adibide bakarrean: *badessu* (105). *-eu-* bokalismoak —eta pertsonen arteko *-eu-* (3p) / *-e-* (gainerakoak) alternantziak— diosku testua

ez dela bizkaierakoa, euskalki eta garai honetan *-au-* baitugu, eta testua Arabara edo ekialderagoko hizkera batera (nafarrera, gipuzkera) lerratzen du.

Bestalde, NORK aktantearen 3. pertsonaren plurala *-e* da, ez ekialderagoko *-te*, ezta Bizkaiko sartaldeko *-de* ere.

18 *lenaengo*: ik. baita 87 eta 98. lerroak ere. Hemengo *-ae-* bokalismoarekin *RS*-n eta Lazarragarenean baino ez du lekukotzen *OEH*-k (*s.v. lehenengo*); esanahiaren alde-
tik, adibide hau ‘printzipala’ dela irizten dugu, eta ez ‘lehendabizikoa’ (ik. lexikoia).

19 *Jaunaren*: Genitibo guztiak *-r-*dunak dira gure testuan, hala singularrak nola mugagabeak: batetik, *Maruaren* (33), *aren* (91) eta *curutcearen* (97) eta bestetik *Noeren* (30), *Christoren* (38, 85, 90, 97) eta *Erromaren* (71). *-r-* gabeko adibide bakarra *Aen* (77) dugu, erakusle plurala izanik espero bezala. Honek jatorria bizkaieratik eta Arabako mendebaldetik (Betolaza, alegia) kanpo bilatu behar dugula pentsatzera garamatza.

19 *leguearequin*: Bi modutara uler dezakegu bertso hau: edo “lenengo gauza, Jaunaren legearekin zeruko bidea erakusten dute” interpretatu, edo *X-ekin Y* egituraren adibide baten aurrean gaudela suposatu, bertsoa honela ulertuta: “erakusten duten lenengo gauza: Jaunaren legea eta zeruko bidea”.

21 *echatu*: *OEH*-k xvii. mende hasieran lekukotzen du hitz hau, baita ‘sustraiak bota’ hemengo adiera berarekin (*s.v. etxatu* 2); hala ere, *OEH*-k dakartzan adibide guztiak Iparraldekoak dira; beraz, hau dugu garai hartako Hegoaldeko adibide bakarra.

22 *sustayaq*: *OEH*-k ez du lekukotu *sustrai* hitzaren *-r-* gabeko aldaerarik (*s.v. sustrai*). Zaila da erabakitzen errata den edo ez: gogoan har genezake, forma ezezagun honen alde, *-tr-* hots segida ez dela batere ohikoa euskaraz ondare zaharreko hitzetan hitz honezaz kanpora.

24 *uriaq*: *Hiri* hitzaren mendebaldeko (Bizkaiko, Gipuzkoako sartaldeko, Arabako eta Errioxako) aldaera dugu hemen.

25 *yssan esteu*: cf. *falta ez dira* (65). Ezezko esaldietan hitz ordena zaharrari eusten dio egileak, hau da, *aditz nagusi + ez + aditz laguntzaile* hitz ordenari (cf. *guc ajutu ez dugu* glosa famatua eta ik. Lakarra 1986: 655).

27 *maruaq*: cf. *maruaq* (39) eta *maruaren* (33); *OEH*-k ez du forma monoptongatu hau testuetan aurkitu (guztiak *mai-* edo *mau-* ditugu); hala ere, *Marulanda* eta *Maruelexa* toponimoak aipatzen ditu *maru* forma horren berme gisa (gure testuak berresten duen bezala).

27 *guichiago*: *gutxi* hitzaren aldaera Bizkaian eta Araban, azken euskalki honetan *gutxi*-rekin batera, eta baita Azpeitia inguruan ere (*OEH s.v. gutxi*); hauetaz aparte, Isastik ere *gitxi* aldaera dakar bere atsotitzetan.

29 *Sorci*: Bibliaren arabera, Noeren arkak zortzi pertsona salbatu zituen uhaldetik, Noe, emaztea eta euren hiru semeak emazteekin (Gen 6): egileak simil bat egiten du arkaren eta Bizkaiaren artean, Bizkaia ere Espainia guztiaren salbatzaile dela adieraziz.

33 *yguessi*: *Ihesi* hitzaren aldaera, hegoaldean erabiliena *OEH*-ren arabera (*s.v. ihes*). Lazarragak *ies* ere badu (baita *Lcc*-k ere), eta bizkaieraz zenbait egilek *iñes*, are testu zaharrenetan (*RS*) ere.

34 *socondoan*: *OEH*-k dakarren ‘rincón’ adiera ondo datorkio *zokondo* hitzaren lehenengo lekukotasun honi, orain arte bizkaieraz baino ez lekukotua, xix. mendeko testuetatik aurrera (Mogel eta Añibarro) (*OEH s.v. zokondo*).

37 *gordessen*: esan bezala (12 *arçæera* oh.), aditz-izenak sortzeko atzizki orokor biak baino ez ditugu: *-te*, *-i* eta *-n* (eta txistukari amaierako?) partizipioekin, eta *-tze* beste partizipio mota guztiekin: hemen bezala partizipio irregularrekin edo mailegu berrieekin: *venciseco* (39), *armassen* (64), *largassen* (101)...

Txistukari afrikatuen neutraltzea aurreraturik dago, jadanik esan bezala (ik. 59 *so-rrotsarequin* oh.); hala ere, gure ustez merezi du aipatzea *-tze* atzizkiaren zortzi adibideak apikaria adierazten duten <s>-z eta <ss>-z daudela: bai bokal artean *s* bikoitzaz (*largassen*, *adorassen*...) eta baita ozen ondoan *s* bakarraz (*bidalsen*).

40 *dulabrea*: Azkuek “pertsonea energética” bezala itzuli zuen eta Mogelek ere antzeko esanahia eman zion (“de mucho remango”), gure adibidearekin ondo ezkonetzen direnak. Gutxi dokumentaturiko hitza dugu honako hau, bestalde: testu zaharretan *Egiaren Kantan* eta Mogelen *Peru Abarkan* baino ez (*OEH s.v. dulabre*).

41 *Erroman*: Hemen egileak basco-kantabrisismoaren mitoa jasotzen du; hau da, iturri klasikoen arabera erromatarrek Penintsula konkistatu zutenean aurre egin zieten bakarrik kantabroak izan eta gure testuaren garaiko historialariek (gehienbat Euskal Herrikoek) euskaldunekin lotzen zituzten kantabro horiek (cf. Tovar 1980: 48 e. hh.).

41 *yssandu*: cf. *yssandu* (87, 89, 99) eta *egondu* (93). *-du* partizipio marka hedatuz joan den heinean, aditz zaharrei ere erantsi zaie, forma pleonastikoak sorturik. Honelako formak xvii. mende hasieratik lekukotzen dira gipuzkeraz eta goi-nafarreraz (*OEH s.v. izan*); hauei arabarra bide den Portal ere gehitu behar zaie (*egondu*), bai eta Landucci ere (*erabildu*, *viçitu*, *yldu*).

42 *asco triumphoriq*: cf. *Soldadu asco dator* (49). *Asko* zenbatzaile zehaztugabea partitiboarekin, egun *eskerrik asko* esapidean bakarrik aurkitzen duguna, garai batean nahiko erabilia zen: cf. *Gomizek asko lagunik, eskutaririk asko*... Lazarragarenean egiturarik erabiliena dugu (*OEH s.v. asko 1*). Tradizioan zenbatzailea bietara kokatzen da, izenaren aurretik edo ondotik, eta gure testuko hizkeran aukera biak ditugu: adibide honetan bezala izenaren aurrean eta izenaren ondoren 49. lerroko *soldadu asco* adibidean. Bestalde, *asko*-ren bi adibideetan aditza singularrean dago, espero bezala xvii. mendeko testu batean (hala ere, Lazarragak pluralarekin ere badakar) (*ibidem*).

43-44 *batere*... *genteriq*: Egileak kuarteta honetan hitz ordena egokitu behar izan du errima egin ahal izateko. Beraz, honela interpretatu behar dela uste dugu: ‘Erroman izan zen triunfo asko, [*baina*] ez [*zuten*] batere irabazi Bizkaiko jendea’, non *genteriq* hori *-(r)ik* partitibo markarekin dugun.

45 *Millares*: cf. *millares* 58. *Milar(e)* gutxi dokumentatzen da gure tradizioan: *Lcc* eta xvii. mendeko gutun batean lekukotzen du *OEH*-k, eta *milarez* aldaera Zuzaetaren obran (xviii-xix. mende bitartean) (*OEH s.v. milar(e)*). Hemen ere, Zuzaetarenean bezala, badirudi ‘milaka’, ‘erruz’ esanahia duen adberbioa dela.

48 *Bilbaoco espateaq*: Erreparatu *Bilbao* forma zaharra darabilela egileak. Bilboko ezpatez hitz egitea ez da kasualitatea, izan ere xvi eta xvii. mendeetan oso ezagunak baitziren Bilboko ezpatak euren kalitateagatik: garaiko literaturan askotan aurkitzen da “la [espada] de Bilbao” esapidea, are Ingalaterrako literaturan ere (Shakespeare idazle ezaguna barne) (Dueñas Beraiz 2001: 270); Bilboko ezpaten izen ona erakusten dute Segoviako ezpata-saltzaileek ere, 1536ko euren ordenantzetan Toledoko ezpaten pare jartzen baitituzte (*ibidem*: 271). Honezaz gainera, erreparatu anakronismoari: izan ere, xvi. mendeko armak jartzen ditu antzinako kantabroen eskuetan.

51 *corpusaq*: cf. 68. Hasierako herskari ahoskabea Hegoaldean nahiko ondo dokumentaturik dago Zubiaren dotrinatik aurrera, baina beti ere *gorputz* aldaera orokorra baino gutxiagotan (*OEH s.v. gorputz*).

52 *galçayruz*: Protesidun aldaerak gipuzkeraz eta bizkaieraz lekukotzen ditu *OEH*-k, lehenengo euskalkian *g*-dunak eta bigarrean *g*- eta *k*-dunak (*s.v. altzairu*). Lazarragaren adibide bat badakar *k*-rekin. Protesi hauen inguruan ik. *FHV*: 252.

53 *ceban*: Mendebaldean lehenaldiko NOR-NORK aditz laguntzailearen 3. pertsonaren ezaugarria *ø*- den arren, honelako *z*-dun adibideak aurkitzen dira gaur egungo Deba ibarrean, bai eta XVII. mendean arabarra izan daitekeen Iturberen lanean ere (Zuazo 2006: 1016).

54 *burdina*: *OEH*-k hau diosku hitz honen aldaeren hedaduraz (*s.v. burdin*): “La forma más extendida es *burdina*, propia tanto del vizcaíno como de los dialectos septentrionales, salvo el suletino (y Tartas), donde se emplea *bürdü(i)ña*. Los escritores guipuzcoanos usan *burni(a)*, forma que se encuentra tbn. en los alto-navarros Isasti y Beriaín. Se atestigua *burri(n)a* en Lizarraga de Elcano, Añibarro y (*burri(n) gori*) en un texto del s. XVIII escrito por Gamiz, alavés afinado en Navarra.”

55 *armahaq*: cf. *armaaq* (77). Absolutibo pluralean bokal bikoitzak aurkitzen dira mendebaldeko testu zaharretan. Bizkaiera zaharrea bokaldeko lekukoetan mantendu ziren gehien: Kapanaga eta ondorengo Oñatiko eskuizkribua, f. Bartolome, Astarloa, Mogel...; baina baditugu sartaldeko *VJ*-n ere (lehenago *RS*-n eta *IC*-n): cf. *FHV* 111. Araban, ordea, bietara ditugu: Lazarragak bokal bikoitzak dituen bitartean (salbuespen batzuk gorabehera, cf. Bilbao *et al.* 2010: 19, *verbaac* oh.) beste lekukoek (Bet, Lcc, Portal...) ez.

Hemen dugun <h> letrak ez du ahoskera islatzen (cf. *armaaq* 77), erabilera grafiko bat baino ez du, hiatoak markatzeko, alegia. Erabilera hau, dagoeneko testu zaharragoetan ere lekukotua (*RS*), garaiko beste testuetan ere aurkitzen dugu, Beriaínen liburuetan eta garai bertasukoa bide den *VJ*-n (Ulibarri 2010).

56 *galçayru gordina*: Hau da, ‘altzairu gogorra’ (cf. *OEH, s.v. gordin* 2).

57 *Elorrio*: Dirudienez Elorrio hiri garrantzitsua izan zen lantzak egiteko artean: bertako artisauen lanek fama handia zuten XVI-XVII. mendeetan, testu honek islatzen duen bezala (cf. Hualde 1927 eta Azpiazu 1994).

58 *lanceaq*: Mitxelenak dioskunez, mendebal zabal batean gertatzen den *a + a > -ea* disimilazioa nominatiboari dagokionez singularrean baino ez da gertatzen (cf. *FHV* 114); gure testuan, ordea, pluralean dugu hemen, errimak behartuta, non-bait.

59 *sorrotsarequin*: cf. *sorrotsa* (66). *-kin* atzizkiaz, ik. 11 *ilobaequin* oh. eta txistukari afrikatuen adierazpen grafikoaz, 12 *atsequin* oh. Bestalde, afrikatuen neutraltzea ere bidean zegoela (frikarien neutraltzeaz ik. 5 *siran* oh.) erakusten digu adibide honen; izan ere, *gurutçea* (101) adibidearen aurrean hau eta lehenago aipaturiko aditzizenak (ik. 37 *gordessen* oh.) baititugu. Dena dela, aipagarri iruditzen zaigu neutralduriko afrikatuak apikariaren grafiaz adierazten dituela eta ez (mendebaleko euskalkietan espero bezala) lepokariarenaz (cf. hala ere, Mikoletaren *osic* ‘hotzik’ edo *aserrenço* ‘atzerrenço, azkeneko’).

60 *ascoeaq*: *azkon* hitzaren aldaera, Lcc-ren *azcoya* aldaerarekin bat datorrena (cf. *sermoe - sermoi, leoe - leoi, jamoe - jamoi*...; *FHV* 147). Hitz honen adibide gutxi daude euskal testu zaharretan (erdal testuetan baditugu, ordea: *Dexaron se matar a*

golpe de azconas Berceorenean, adibidez), eta *OEH*-k Larramendi osteko adibideak baino ez ditu (*OEH s.v. 1 azkon*).

-oe- bokal bilkurak noizbait sudurkaria izan zuen (cf. *FHV* 48), eta garai bertuko Kapanagak oraindik markatzen du; ez gure testuak, ordea, garaiko testuetan ohi den bezala, bere grafia sisteman ez baitzuten horretarako baliabiderik (*FHV* 49). Testuak dakarzkigun adibide parearekin (honako hau eta *sermoe* 101) ezin dugu zehaztu ezau-garri hau testuko hizkeran bazegoen ala ez.

61 *Placencian*: *Placencia de las Armas*, egun Soraluze bezala ezagutzen den herria. Soraluzeko mosketeak zuten ospea Garibayk aipatzen du dagoeneko (Azpiazu 1994: 14, 3. oh.).

62 *mosqueta*: cf. *machetaq* (66). *-a + a > -ea* disimilazioak eraginda, *-a* eta *-e* amaieradun hitzen berranalisia dugu hemen. Cf. testu honetan bertan *curuça* (74) < *curucea* (78).

65 *falta ez dira*: Hitz ordenaz, ik. 25 *yssan esteu* oh.

67 *eman*: Bizkaierazko testuetan *emon* dugu forma orokorra, *emun* aldaerarekin batera, baina Araban hiru formak aurkitzen ditugu: *eman*, *emon* eta *emun* (*OEH, s.v. eman*). Lazarragak hirurak darabiltza eta Betolazak eta Albenizek *emon* (baina *ematea*) dute (eta Landuccik *emon*, baina *emaitea*).

67 *sien*: cf. *dissut* (107). Gure testuan *-i-* erroa bakarra da indikatiboko NOR-NORI-NORK laguntzaitzat. XVI-XVII. mendeetako zenbait euskalkitan erro aniztasuna zegoen, gaur egun euskalki bakoitzak laguntzaile honetarako erro bakarra hautatu duen arren. XVI. mendean *-i-* erro hau (euskara baturako hautatu dena) mendebaldean ere erabiltzen zelako arrastoak ditugu Garibay-ren baladak eta *RS* erretrauek bezalako testu arkaikoek erakusten digutenez (beti hirugarren pertsonan, ez dute hemen bezalako *dizut* formarik, cf. 107 *dissut* oh.). Araban, bestalde, luzarago mantendu zen *-i-* erroa, sortaldean bederen, eta Lazarragandik (honetan *eutsi* eta *eradun* erroekin batera) XVIII. mendeko Gamizen eta Albenizen lanetara aurkitzen ditugu (hauetan ere *eutsirekin* lehian); jatorri ezezaguneko Portalek eta Iturbek ere *-i-* badarabilte: lehenengoak NOR-NORI-NORK adibide bakarra du erro honekin, eta bigarrenak *eutsirekin* batera.

Bestalde, “Jaunaq eman sien ligeraq corpusaq” esaldi honetan NOR-en plural komunztadurarik ez dugu, Arabako eta Gipuzkoako zati bateko testu zaharretan ere bezala (Lakarra 1996: 188).

69 *Onela*: ik. 1 *Ala* oh. Gure testuan forma orokorra dugu, dagoeneko Lazarragarenean bezala (*OEH s.v. honela*).

70 *erri*: Hitz honek ‘lurralde’ adiera zaharra mantentzen du testuan. Esanahi adaketa hau XVII. mende bukaeran hasi zen gauzatzen hegoaldean, gure testua baino zaharrago den Lazarragan dagoeneko aldaketaren adibiderik (ehuneko oso txikian, hala ere) topa dezakegun arren (*OEH s.v. herri*).

72 *debe*: ‘dute’, formarako ik. 13 *debe* oh. Adibide honetan Hegoaldean arkaitzotzat jo dezakegun **edun* aditzaren erabilera dugu; izan ere, adiera trinkoa dugu, ‘eduki’, garairako mendebaldean galbidean zegoena; hala ere, oraindik aztertzeke dago galbidearen nondik norakoak.

73 *dacardela*: *Ekarri* aditzean *-de* pluralgilea nahiko erraza da aurkitzen Bizkaiko, Arabako eta Gipuzkoako testuetan (*Egiaren kanta*, Añibarro, Zabala, Barrutia, Otxoa Arin...). *Dute* eta *die* aditzetan diren *-te* eta *-e* pluralgileen jatorritzat jotzen den *-*de*

forma mantendu dela suposatuz azal genezake, han-hemenka bestelako adizkietan bezala: *daude* (< **dagode*, Araban *daode*), *zarade*, *gabilzade* (dagoeneko Lazarragak lekukotuak) NOR argumentuaren pluralgile bezala eta sartaldeko bizkaierazko *daude* ‘dute’ NORK argumentuaren pluralgile. Hala ere, aipagarria da *dakardela* adibideaz kanpo, beste guztiak bokal artean eta ozen ondoan direla; beraz, forma honen azpian beste arrazoiren bat egon daitekeela ezin dugu albo batera utzi.

75 *genteoneq*: *-oneq* artikulua edo erakuslea den erabakitzea ez da erraza, eta tesuingurua ikusita, bietara interpreta dezakegu: edo deiktikotzat (hots, erakusle) edo hurbiltasuna emateko baliabidetzat (artikulu). Artikulu hurbilak antzina Euskal Herri osoan erabiltzen ziren, *OEH*-k dioen bezala (*s.v. hau*): “Lo hallamos en algún autor septentrional antiguo como Harizmendi [...], en Lazarraga, en alto-navarros meridionales como Beriain, Lizarraga, etc., y, con mayor persistencia, en vizcaínos (aunque en el s. xx empieza a escasear también en éstos)”.

77 *Aen*: ‘haien’; genitibo pluralekoa dugu, espero bezala, *-r*-gabea; ik. 19 *Jaunaren* oh.

79 *dadukuela*: *OEH*-ren arabera, “las [formas] del tipo *daduka* son las más frecuentes al Norte (y prácticamente las únicas que encontramos en los ss. XVI y XVII), apareciendo también en algunos autores guipuzcoanos y alto-navarros.” (*OEH s.v. eduki*).

80 *euren*: Izenordain indartu eta arruntez, ik. 2 *gure* oh.

81 *bayce*: *baizen* formaren *-n* gabeko aldaerak Hegoaldeko testu zaharretan dugu; gure forma zehatza Araban XVI. mendean lekukotzen den Don Jakob-en heriotzaren testuan (*TAV* 145) eta Lazarragarenean, Gipuzkoan Azpeitian eta Zegaman, eta $j + z > (j)x$ legearen bidez sortzen den *baxe* aldaera Lazarraga eta Mikoletaren testuetan (*OEH s.v. baizen*).

81 *daquie*: ‘dakite’. Nork argumentuaren pluralgileaz ik. 13 *debe* oh.

84 *dituez*: ‘dituzte’. Adizki pleonastiko bakarra testu guztian (ik. 7 *situan* oh.), mendebaldean erruz aurki ditzakegun arren testu zaharrenetatik.

84 *erosten*: Poemaren laukorik ilunena; gure ustez hau litzateke interpretazioa: ‘ez dakite inoiz [geldi] egoten gerran baizik, gerrako lanek salbatzen dituzte’, (cf. *OEH, erosi* 2, ‘rescatar, redimir’).

90 *Christoren*: Genitiboaz, ik. 19 *Jaunaren* oh.

91 *çabel*: Txistukariaren neutraltzeaz, ik. 7 *situan* oh.

94 *Santuen*: *-nt*-dun aldaera mendebaldeko forma arrunta litzateke, Bizkaian, Araban eta Gipuzkoan lekukotzen duguna; Nafarroako idazleek, ordea, *sandu* forma erabiltzen dute (*OEH s.v. santu*).

95 *dew*: **edun* aditzaren erroez, ik. 13 *debe* oh.

96 *Espiritu Santua*: Ahapaldia iluna da esanahiaren aldetik; guk honela ulertzen dugu: ‘An [= *Birjinaren sabelean*] egon zen Santuen Santua [= *Kristo*]. [*Kristok*] aita ikusten du, [eta] *Espiritu Santua*.’

99 *çara*: Mendebaldeko eta Nafarroako aldaera dugu hau, Gipuzkoa aldeko testuetan *zera* dugun bitartean. Nahiz Arabako euskaran normalean *zara* kausitu, arabarra izan daitekeen Iturberen poeman *zera* dago.

100 *montaña*: Hitz honek euskal tradizioan agerpen apur batzuk baditu: Landucciok hiztegian bildu zuen, eta Kapanaga zein Baztango testuetan ere agertzen da (*OEH s.v. montaña*).

103 *baya*: ‘baina’. Forma hau orokorra da bizkaiera zaharrean XIX. mendera arte; horrezaz gainera, Arabako Lazarragarenean formarik erabiliena da (*baina* eta *baña*-rekin batera), eta baita aurkitzen dugu hala nafarrerazko Beriainengan eta Iruñeko poesietan, nola erronkarieraz eta zaraitzueraz ere (*OEH s.v. baina*).

104 *pobluag*: ‘herri, jende’ adieradun hitz hau gehien bat Iparraldeko autoreetan topatzen dugu, baina ez da adibiderik falta Hegoaldeko lekukoetan ere: bizkaierazko *Bertsu Bizkaitarrak*, gipuzkerazko *Bretañako kantua*, Nafarroako zenbait testutan...

105 *badessu*: Hirugarren pertsonetarako ik. 13 *debe*. -e- erroa gipuzkerazkotzat hartu bada ere, ez da honen adibiderik falta hortik kanpo, Arabako lekukoetan, zehatzago: gehienetan -o- (Betolaza) edo -u- erroekin (Gamiz) lehian (Lazarragarenean hiru aukerak baditugu). Portalek ordea, gure testuko egoera dakar: hirugarren pertsonetan -eu- (*deu, deue*) eta bestelakoetan -e- (*deçu*). Landuccirenean: *deu- (deben)* baina *dut, duk, duzu...* eta *du*.

106 *nola*: -n gabeko formez, ik. 1 *Ala* eta 69 *onela* oh.

106 *ygaro*: Aditz honen aldaerei buruz, cf. “La forma *igaro* es casi general en guipuzcoano, y en vizcaíno es prácticamente la única documentada hasta finales del s. XVII y frecuente desde entonces.” eta “*Irago*, documentado ya en Landucci, Lazarraga (que usa tbn. en alguna ocasión *igaro*), y Nicolás de Zubia, es la única variante que encontramos en el s. XVIII (*msOñ* (235r), Arzadun, Barrutia, Urquizu, Gamiz (206)).” (*OEH s.v. igaro*).

107 *dissut*: -i- erroaz, ik. 67 *sien* oh. NOR-NORI-NORK -i- erroa hirugarren pertsonetako adizkiekin aparte erabiltzen da, nolabaiteko bizitasuna bazuela erakutsiz.

108 *sermoe*: Latinezko -one bukaerak euskaraz aldaera asko eman ditu, hauen artean hemen dakusaguna (*FHV* 147), normalean bizkaieratzat joa, baina Arabako lekukoetan ere baduguna; sudurkaritasunaz, ik. 60 *ascoeaq* oh.

5. Testuko euskaraz ohar batzuk

Oharretan testuaren ezaugarri aipagarrienak aztertu ondoren, atal honetan ezaugarriok baliatuko ditugu nongo hizkera izan daitekeen antzematen saiatzeko. Ez dugu gaia agortzeko asmorik, ez itxaropenik, testuak geografikoki kokatzeak dituen arazo eta aldagaiez jakitun baikara, baina ahalegina egitea merezi duelakoan gaude, ondoko ikerlarien mesedetan edota ager daitezkeen testu berriak kokatzeko lagungarri.

Grafiari dagokionez, azpimarratuko nuke hitz amaieran <q> erabiltzen duela. Iparraldeko hastapenetako grafiak aztertu dituen Mujikak -q hau “grafia zahar” bezala aipatzen du, baina bere jatorriaren azalpenik eman gabe (Mujika 2002: 179). Hegoaldeko tradiziozko grafia zaharrak oraindik aztertu gabe dauden arren, ezaguna da zenbait testutan, hala nola Amiletaren dotrinan, Martin Iturberen kuartetetan, *Enojaduric* amodio kantuan...

Txistukarietara joz, nahiz Hegoaldeko testuetan orokorrean frikari eta afrikatuak grafikoki ezberdindu ez, gure testuan bereizteko halako joera bat nabari zaio egileari, txistukari afrikatuen %32an ahoskera afrikatua adierazita baitago;⁹ gainera, bere ga-

⁹ Hauek dira emaitza zehatzak: txistukariaren ahoskera afrikatua grafikoki islatuak duten sei adibide ditugu, horrelakorik ez duten 13 adibideren ondoan, betiere dudazko testuinguruak alde batera utzita, hau da, ozen ondoko txistukariak (cf. 3 *ainsinacoaq* hitzari egin oharra).

raian ohiz kanpokotzat jo behar dugun baliabide bat darabil, alegia, <ts> eta <tc>. ¹⁰ Afrikatuak mendealdean XVI-XVII. mendeetan grafikoki nola islatzen ziren oraindik behar bezala ikertu gabe badago ere, argi dago, Arabako eta Bizkaiko testuak ikusita, oro har bestelako baliabideak erabiltzen zituztela, ezer erabiltzekotan: Landuccik <şç> (bizkarkaria eta apikaria adierazteko), Zumarragak <cz> (apikaria eta bizkarkaria), Garibaik <sh> (apikaria bakarrik), Madariagak <ss> (apikaria), RS-k <csh>, <cshsz>, <sh>, <shs> (apikaria)... Afrikatuak *t* + *txistukari* erako grafemaz markaturik mendealdeko hiru testutan baino ez ditugu aurkitu: RS-etan (gutxiengo erabatekoan: *lotsaga* eta *etsecoandrea*, 263 eta 259. erretrauak hurrenez hurren), Poza (*Eriotcea*, fol. 34v) eta Mendiaren koadroko idazkian (*jauntçat*); ekialderagoko testuetan (nafarrera, gipuzkera), ordea, afrikatua adierazteko baliabiderik erabiliena hau dela dirudi, Isastin, Iruñeko poesietan edo Beriainengan ikus dezakegunez; baliteke Iparraldeko tradizioaren eraginez izatea, hasieratik bide hori hautatu baitzuen (cf. Mujika 2002: 206).

Bestalde, badirudi egilearen hizkeran txistukariaren neutraltzea oso aurreraturik zegoela, hala frikarietan nola afrikatuetan, eta hau harrigarria da, orain arte berandugoko lekukoetan baino aurkitzen ez zen egoera baitugu honetan. Frikarietan, adibideak baditugu testuingururik errazenetakoa den kontsonante aurrean (*espatea*, *esteu*, *gustia*...), baina baita oposaketa hobekien mantentzen dituzten testuinguruetan ere: hitz hasieran (*siran*, *sien*, *sorrots*..., tartean *çabel* hiperzuzenketa ere) eta bokal artean (*dessu*, *yssandu*, *guessiaq*...); hitz bukaeran ordea, ondo bereizten ditu: *galçayruz*, *galçayruscoez*, *ez*, *dituez*.¹¹ Afrikatuetan ere baliteke neutraltzea egotea. Alabaina, eza-guna denez, mendealdean hedatu den neutraltzea bizkarkariaren aldekoa izan bada ere, gure testuan apikariaren grafiak nagusitzen dira: *armassen*, *sorrotsa*, *gorpusaq*... Mikoletaren testuan bezala: *osic* ‘hotzik’, *aserrengo* ‘atzerrengo’... Neutraltzeak duen indarra argi ikus dadin, taula banatan bildu ditugu adibideak. Taula hauetatik kanpo utziko ditugu ozen ondoko txistukariak, testuinguru honetan frikari/afrikatu oposaketa neutraltzen delako, hizkeren arabera alde batera edo bestera (kasu honetan badi-rudi frikariaren alde egin duela, cf. 3 *ainsinacoaq* hitzari egin oharra):

TXISTUKARI FRIKARIAK		
	<s, ss...>	<z, c...>
/ ś /	35	1
/ s /	25	30

TXISTUKARI AFRIKATUAK		
	<s, ts...>	<z, tc...>
/ tś /	2	0
/ ts /	11	6

¹⁰ Pentsatzekoa da hitz amaieran <tz> ere baliatuko zuela, baina ez dago honen adibiderik.

¹¹ *Millares* hitza litzateke hemen testu osoko neutraltzearen adibide, baina ezin dugu ahaztu inprentakoez izan dezaketen eragina testuan, eta posible izan daiteke hemen erdararen eragina izatea.

Testua kokatzeko orduan, zenbait ezaugarrik mendebaldeko eremura (*mendebal* hitza oso zentzu zabalean harturik) eramaten gaitu; guztietan aipagarriena $a + a > ea$ da, mendebal zabal batekoa, Bizkaia, Araba, Gipuzkoako Deba ibarra eta Goierria eta Nafarroako Burunda eta Lana ibarretako euskaran topatzen duguna (edo genuena). Eremu hauetara hurbiltzen duten beste ezaugarriak hitz aldaerak dira: *gitxi*, *uri*, *igesi*, aurreko ezaugarria bezain hedaturik ez egon arren. Dena dela, bizkaiera alde batera utzi beharko genuke, zeren eta testuak bizkaierari ez baina beste hizkera bati dagozkion ezaugarriak baititu: *-kin* soziatiboko markak, are singularrean ere, sartaldeko bizkaieraren eremuko testua ez dela erakusten digu, eta atzizki hau sortaldeko bizkaieran erabiltzen den arren, testuko beste ezaugarriek, hala berrikuntzek nola hautuek, bizkaiera laga eta jatorria ekialderagoko hizkera batean bilatzera garamatza: *deu-* (hirugarren pertsona: *esteu*, *debe...*) eta *de-* (bestelakoetan: *desu*) bokalismoak *EDUN-en adizkietan, *-i- erroa NOR-NORI-NORK adizkietan hirugarrenaz bestelako pertsonetan ere (*sien*, *dissut*), *-atu* partizipioa mailegu modernoetan (*criatu*, *ordenatu...*), *-te* eta *-tze* atzizkiak bakarrik (salbuespen bakarra: *arçæra*) aditizienak egiteko, are mailegu berrietan ere (*largassen*, *gordessen...*), *r-dun* genitiboak (*Jaunaren*, *aren...*) eta *-du* partizipio marka berria *-n* partizipioei erantsia (*yssandu*, *egondu*). Hala ere, txistukarien neutraltzea horren aurreratua egoteak harridura sortzen digu, ez baikenen honelakorik itzaroten hain goizik hain ekialdeko hizkera batean (*FHV* 282; hala ere, neutraltzea hirietan lehenago gertatu zela badakigu egun, Lubieta bezalako testuak ikusita, cf. Bilbao 2011: 629; ik. baita ere Atutxa 2011).

Ondorioz, hau guztia kontuan harturik eta garai hartako eta ondorengoetako euskal testuen arabera, ezaugarri hauek guztiak elkarrekin Arabako sortaldean bakarrik aurki ditzakegu, testu hau baino berankorragoak diren Garzia de Albenizen eta Gamizen testuetan eta kokaturik ez dauden baina arabartzat jotzen diren Portalen eta Iturberen poemetan, zehazki. Hala ere, daturik ezean ez dakigu xvii. mendean ekialdeko hizkera hau noraino heltzen zen: baliteke Araba ekialdekoa izatea, baina baita Nafarroakoa ere: izan ere, toponimiak erakusten digu Estellerriko euskarak sortaldeko Arabakoarekin zuen erlazioa (cf. Salaberri 2004). Gogoan har dezakegu, beharbada, liburuaren egilea gipuzkoarra izanik, litekeena dela poemaren egilea ere gipuzkoarra izatea; beraz, Gipuzkoako hegoaldea ere ez da erabat alde batera utzi behar, zenbait ezaugarritan (*deu-debe* baina *dezu*, *gitxi*, etab.) Azpeitiako bariatatearen antza ere baduelarik; alabaina, *egondu* edo *izandu* aditz formak ez dira hizkera hauetan lekukotzen. Dena den, Arabako ekialdekoa, Nafarroako mendebaldekoa zein Gipuzkoako hegoaldekoa izan, ezaugarri zenbaitek atentzioa ematen digute: *uri*¹² bezalako aldaerak eta txistukarien neutraltzean dugun egoera, alegia. Antzeko hizkera bide duten Iturbe eta Portal nongoak diren ez jakiteak ere ez digu asko laguntzen. Ikusten denez, zenbat eta gehiago jakin euskara arkaiko eta zaharraz, orduan eta galderak gehiagotu eta korapiloak handiago.

¹² Adibide honen kasuan, gogoratu behar dugu Nafarroako Lana ibarrean dagoen *Ulibarri* herri ize-nak eman dituen buruhaustekak, berez *iri* aldaera nagusi den eremu batean baitago (herri bera *Ilibarri* edota *Iribarri* bezala lekukotzen da). *Iri/uri* txandakatzear Nafarroako mendebalean, ik. Salaberri 1998: 75.

6. Ondorioak

Honainokoa erakusten saiatu gara testu arras interesgarri batekin egin dugula topo, hemen eskaini ahal izan dioguna baino ikerketa sakonagoa merezi duena. Ordezkatzen duen hizkeraren berezitasunak eta ezaugarrien konbinaketak bide berriak irekitzen dituzte oraindik ustiatu gabeko dialektologia historikoaren ikerlerroetan: izan ere, ezer gutxi dakigu testuaren jatorria bide den eremuko hizkera zaharrez, hots, Arabako ekialdeak, Nafarroako mendebaldeak eta Gipuzkoako hegoaldeak osatzen duten eremukoez, ezer gutxi euren ezaugarri eta bereizgarriez, eta are gutxiago izan duten ibilbideaz. Gainera, eta tamalez, euskara galdua da aspaldi eremu honetako leku askotan arrastorik ia utzi gabe, eta ahalegin gutxi egin dira orain artean bertako (eta orduko) euskarari buruz toponimia eta antroponimiak ematen dituzten datuek —urriak izanik ere erabili beharrekoak— testu apurrek eta bizirik iraun duten hizkerrek dioskutena elkarrekin lotzeko. Hala bada, zenbait datu ezin baliotsuago eskaintzearekin batera, galdera zaparrada bat eta arazo franko sortu ditu, sortu ere, gure tes-tuak. Zorionez, nik uste.

7. Hiztegia eta adizkitegia

Edizioaren lagungarri hemen aurkezten dugu testuko hitz guztien hiztegia, bai eta adizkitegia ere. Lan honek, testua hobeto ulertzeko erremintak emateaz gain, atzetik datozen ikertzaileei bidea errazten dielakoan gaude.

Hiztegia taxutzeko *Viva Jesus* dotrinarekin egin genuena izan dugu gogoan (Ulibarri 2010), Lakarrak lehenagotik egindako lanak eredu eta Sarasolaren *Euskal Hiztegia* eta *OEH* iturri lexikografiko. Lemak gaur egungo grafiara hurbildu ditugu, garaiko ahoskera ahaleginean mantenduz; honela, esate baterako, lemetan ez dira *h*-ak jarri, ezta testuan *h* duten formetan ere. Txistukarietan, neutraltzeak direla eta, erdi-bidean geratu gara: apikariak eta lepokariak testuan dauden bezala eman ditugu lemetan, neutraltzearen egoera islatu dadin, baina *frikari/afrikatu* oposaketa berrezarri dugu, garaian zukeen ahoskeraren arabera (hots, ozen ondoko txistukariak *frikari* mantendu ditugu, cf. 3 *ainsinacoaq* oh.).

Lema eta esanahiaren artean hitzaren kategoria adierazi dugu, eta aditza denean, *da* (iragangaitza) edo *du* (iragankorra) den, testuak horretarako aukera ematen duenean. Sarreraren azpian hitzaren agerpen guztiak eman ditugu testuko grafian, bertso lerro zenbakia alboan duela. Lexikoian zehar erabilitako laburdurak Sarasolaren *Euskal Hiztegitik* hartuak dira.

7.1. Hiztegia

A	adorassen 103; adora-tua 88	aita: <i>iz.</i> Aita. Aytea 13, 95
a: <i>erak.</i> Hura. aen 77; aren 91	agure: <i>iz.</i> Agurea. agureaq 8	ala: nola <i>adlag.</i> Hala. Ala 1; ala 14
adoratu: (du) <i>ad.</i> Adoratu, gurtu.	ainsinako: <i>izlag.</i> Antzinakoa. ainsinacoaq 3	an: non <i>adlag.</i> Han. an 88, 93

andi: *izond.* Handia.
 andiaq 22
ango: *izlag.* Hangoa.
 ango 16, 34
arka: *iz.* Arka (Noerena).
 arqueaq 30
arma: *iz.* Arma.
 armaaq 77; armahaq 55
armatu: (da) *ad.* Armatu.
 armassen 64; armatuaq
 50; armaturiq 51
artu: (du) *ad.* Hartu.
 arçæra 12
asko: *zenbtz. zehaztg.* Asko.
 asco 42, 49
askoe: *iz.* Azkona.
 ascoeq 60
atsegin (artu): *iz.* Atsegina.
 atseguin 12
au: *erak.* Hau.
 onetan 108

B

baia: *junt.* Baina.
 baya 103
baize: *junt.* Baizen, baino.
 bayce 81
ballesta: *iz.* Balezta.
 ballesta 63
bandera: *iz.* Bandera.
 Banderan 73
batere: *zenbtz.* Batere (*ezezko*
esaldietan).
 batere 43
bein: *adlag.* Behin.
 beyn 82
benzitu: (du) *ad.* Irabazi.
 venciseco 39
bere: *izord.* Bere.
 bere 36
? bidaldu: (du) *ad.* Bidali.
 bidalsen 45
bide: *iz.* Bidea.
 bidea 20

biktoria: *iz.* Garaipena.
 victoria 72
Bilbao: *iz. ber.* Bilbo.
 Bilbaoco 48
Birjina: *iz. ber.* Ama Birjina.
 Virginea 89
bisitatu: (du) *ad.* Bisita
 egin, bisitatu.
 visitatu 7
Bizkaia: *iz. ber.* Euskal herria.
 Vizcaya 99; Vizcayan 5,
 11, 25, 37, 54, 86;
 Vizcayaq 35; Viz-
 cayco 24, 32, 44, 70,
 75, 104; Vizcaycoaq 4
bordatu: (du) *ad.* Bordatu.
 bordatua 76
burdin: *iz.* Burdina.
 burdina 54
buru: *iz.* Burua.
 buruaq 52

D

defenditu: (du) *ad.* Babestu
 defendissen 69
deskansu: *iz.* Atsedena.
 descansua 80
ditxoso: *izond.* Zoriontsua.
 dichosoa 91
doktrina: *iz.* Dotrina.
 doctrinea 14
dulabre: *izond.* Saiatua.
 dulabrea 40

E

eduki: (du) *ad.* Eduki.
 daduquela 79
***edun:** (du) *ad.* 1. Indikati-
 boan erabiltzen den la-
 guntzaile trantsitiboa.
 2. Eduki.
 1 badessu 105; ceban
 53; debe 17; deu 95;

ditu 21, 35, 45; di-
 tuez 84; esteu 25; si-
 tuan 7, 29
 2 debe 13, 72
egin: (da-du) *ad.* Egin.
 eguiteco 55; eguiten 57, 61
egondu: (da) *ad.* Egon.
 egondu 93; egoten 82
ekarri: (du) *ad.* Ekarri
 dacardela 73
ekusi: (du) *ad.* Ikusi. *cf.*
ikusi.
 ecustera 10
Elorrio: *iz. ber.* Elorrio.
 Elorriorin 57
eman: (du) *ad.* Eman.
 eman 67
erakutsi: (du) *ad.* Erakutsi.
 Eracusten 17; eracutsico
 107
ere: *adlag.* Ere.
 ere 82
erosi: (du) *ad.* Erosi, berrerosi.
 erosten 84
erri: *iz.* Herria, lurra.
 erria 70
Erroma: *iz. ber.* Erroma
 Erroman 41; Erromaq
 46; Erromaren 71
eskola: *iz.* Eskola.
 escolea 16
Espania: *iz. ber.* Espainia
 Espania 31
espata: *iz.* Ezpata.
 espateaq 48
Espiritu Santua: *iz. ber.* Es-
 piritu Santua.
 Espiritu Santua 96
eta: *junt.* Eta.
 eta 28, 65
etorri: (da) *ad.* Etorri.
 etorri 9; dator 49
etxatu: (du) *ad.* Bota.
 echatu 21
euren: *izord.* Euren.
 euren 80

ez: *adlag.* Ez.
ez 43, 65, 81

F

falta izan: (da) *ad.* Falta izan, faltatu.
falta (ez dira) 65

fede: *iz.* Fedea.
fedea 38; fedean 23; Fedeaq 21

G

galzairu: *iz.* Altzairua.
galçayru 56; galçayrus-coez 63; galçayruz 52

gauza: *iz.* Gauza.
gauçea 18

gerra: *iz.* Gerra.
guerraco 83; Guerran 81

gesi: *iz.* Gezia.
guessiaq 60

gitxi: *zenbtz. zehaztgb.* Gutxi.
guichiago 27

gogor: *izond.* Gogorra.
gogorra 62

gorde: (da-du) Gorde.
gorde 35; gordessen 37

gordin: *izond.* Gordina, gogorra.
gordina 56

gure: *izord.* Gure.
gure 2

gusti: *zenbtz.* Guztia.
gustia 31; gustiaq 47

I

*-i-: (dio) *ad.* Indikatiboan hirupertsonako adizkiekin erabiltzen den laguntzailea.
dissut 107; sien 67

igaro: (da) *ad.* Gertatu, jazo.
ygaro 106

igesi: nola *adlag.* Ihesi.
yguessi 33

ikusi: (du) *ad.* Ikusi. (*cf.* ekusi)
ycusten 95

iloba: *iz.* Biloba, seme-alaben semea edo alaba.
ilobaequin 11

irabasi: (du) *ad.* Irabazi.
yrabassi 43

isan: (da) *ad.* 1. Indikatiboan erabiltzen den laguntzaile intransitiboa. 2. Izan.

1 siran 5; san 9, dira 65; da 37, 64, 87; san 41, 93, 106; çan 89; çara 99

2 yssan 25; da 92; dira 3, 77; yssandu 41, 87, 89, 99

isandu: *ik.* isan.

J

jaiio: (da) *ad.* Jaiio.
jayo 5

jakin: (du) *ad.* Jakin.
Jaquin 105; daquie 81

Jangoiko: *iz. ber.* Jaungoikoa.
Jangoycoaq 2

jauna: *iz.* Jauna.
Jaunaren 19; Jaunaq 53, 67

jente: *iz.* Jendea.
gente 4, 40; gentea 64; genteaq 32, 46; genteoneq 75; genteriq 44

jentil: *iz.* Jentila.
gentilaq 102

judu: *izond.* eta *iz.* Judua.
juduaq 26, 102

K

Kristo: *iz. ber.* Kristo.
Christoren 38, 85, 90, 97

kolko: *iz.* Kolkoa.
colcoan 36

konserbatu: (du) *ad.* Gorde.
conserbatu 23

kontra: (“-ren”) Kontra,
aurka.
contra 71

korputz: *iz.* Gorputza.
corpusaq 51, 68

kriatu: (du) *ad.* Sortu.
criatu 53

kurutza: *ik.* kurutze.

kurutze: *iz.* Gurutzea.
curucea 78; curuceaq 85; curutcearen 97; Curutçea 101; curuça 74; curuçan 79

L

lanza: *iz.* Lantza.
lanceaq 58

largatu: (du) *ad.* Lagatu,
utzi.
largassen 101

lege: *iz.* Legea.
leguearequin 19

leku: *iz.* Lekua, tokia.
lecu 86, 98; lecuriq 26

lenaengo: 1 *ord.* Lehenengo.
2 *izlag.* Lehengoa, printzipala.
1 lenaengo 87, 98
2 lenaengo 18

libratu: (da-du) *ad.* Libratu
libratu 29

? **lijer(a):** *izond.* Arina.
ligeraq 68

M

maestru: *iz.* Maisua.
maestru 15

maru: *izond.* eta *iz.* Mairua.
maruaq 27, 39; Maruaren 33

matxeta: *iz.* Matxetea.

machetaq 66

millar(e): *zenbatz. zehaztgb.*

Mila, pila bat.

millares 45, 58

montaña: *iz.* Mendia.

montaña 100

morisku: *iz.* Moriskoa.

moriscuaq 28

mosketa: *iz.* Mosketea.

mosqueta 62

N

nai (izan): (du) *ad.* Nahi

izan, gura izan.

nay (badessu) 105

Noe: *iz. ber.* Noe.

Noe 8; Noeren 30

nola: *gald.* Nola.

nola 106

O

on: *izond.* Ona.

ona 13; onarequin 15

ondo: nola *adlag.* Ondo,

ongi.

ondo 76

onela: nola *adlag.* Honela.

Onela 69

ordenatu: (du) *ad.* Agindu,

manatu.

ordenaturiq 1

P

paradisu: *iz.* Paradisia.

Paradisia 92

Plazenzia: *iz. ber.* Soraluze

(*Placencia de las Armas*).

Placencian 61

poblu: *iz.* Herria, populua.

pobluaq 104

punta: *iz.* Punta.

punta 59

R

rebatitu: (du) *ad.* Urrundu,

atzera bota.

rebatissen 47

S

santu: *izond.* Santua. (*cf.* Es-
piritu Santua)

santua 74, 94, 100; san-
tuen 94

seme: *iz.* Semea.

semea 10

sermoe: *iz.* Sermoia.

sermoe 108

sokondo: *iz.* Zokondoa.

socondoan 34

soldadu: *iz.* Soldadua.

Soldadu 49

sorzi: *zenbtz. zehazt.* Zortzi.

Sorci 29

sorrots: *izond.* Zorrotza.

sorrotsaq 66; sorrotsare-
quin 59

?sustai: *iz.* Sustraia.

sustayaq 22

T

trabaju: *iz.* Lana.

trabajua 78; trabajuaq 83

triunfo: *iz.* Garaipena.

triumphoriq 42

Tubal: *iz. ber.* Tubal.

Tubalen 6

U

ume: *iz.* Umea.

humeaq 6

uri: *iz.* Hiria.

uriahq 24

urrun: non *adlag.* Urrun,

Urruti.

Urrunihq 9

Z

zaldi: *iz.* Zaldia.

Zaldi 50

zabel: *iz.* Sabela.

çabel 91

zeru: *iz.* Zerua.

cerua 90; ceruco 20

7.2. Adizkitegia

badessu (105) ik. **edun*

ceban (53) ik. **edun*

da (37, 64, 87, 92) ik. *isan*

dacardela (73) ik. *ekarri*

daduquela (79) ik. *eduki*

daquie (81) ik. *jakin*

dator (49) ik. *etorri*

debe (13, 17, 72) ik. **edun*

deu (95) ik. **edun*

dira (3, 65, 77) ik. *isan*

dissut (107) ik. *-*i*

ditu (21, 35, 45) ik. **edun*

dituez (84) ik. **edun*

esteu (25) ik. **edun*

san (9, 41, 93, 106) ik. *isan*

sien (67) ik. *-*i*

siran (5) ik. *isan*

situan (7, 29) ik. **edun*

çan (89) ik. *isan*

çara (99) ik. *isan*

8. Bibliografia

- Aldai, G., 2012, «Sobre el origen de Martín Portal, autor de la poesía premiada en Pamplona en 1610», *FLV* 114, 93-117.
- Altuna, F., 2006, «Nafarrerazko «Romance bazquenze a la deuocion de Maria Santissima» (1646)», in Lakarra & Hualde (arg.), 47-80.
- Atutxa, U., 2011, *Txistukarien neutraltzeaz*, UPV/EHU-ko master tesi argitaragabea.
- Azpiazu, J. A., 1994, «Fabricación y comercialización de armas en el valle del Deba (1550-1600)», *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* 22, 9-72.
- Bilbao, G., 2011, «Lubieta, izen berri bat euskal testuen historian», in J. A. Lakarra, J. Gorrochategui & B. Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena katedraren II. biltzarra*, UPV/EHU: Gasteiz, 621-649.
- *et al.* (arg.), 2010, *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa (1.0)*, Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU. Interneten eskuragarri: <<http://www.lazarraga.com>> [Kontsulta: 2011/09/20].
- Dueñas Beraiz, G., 2001, «La producción de armas blancas en Bilbao durante el siglo XVI», *Glaudius* 21, 269-290.
- FHV* = Mitxelena 1977.
- Huarte, A. de, 1927, «Las fábricas de Vizcaya y los lanceros de Elorrio», *Euskalerraren alde* 286, 380-386.
- Irigoyen, A., 1958, «Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaíno literario», *Euskera* 3, 105-132.
- Juaristi, J., 1991, «La gnosis renacentista del euskera», berrarg. in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), 1992, *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak*, *ASJU*ren Gehigarriak XV: Donostia, 128-172.
- Knörr, H. & K. Zuazo (arg.), 1998, *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketa eta testuak*, Eusko Legebiltzarra: Gasteiz.
- Lakarra, J. A., 1983, «Oharrak zenbait arkaismoz», *ASJU* 17: 1, 41-68.
- , 1984a, «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz», *ASJU* 18:1, 161-194.
- , 1984b, «Bertso Bizkaitarrak (1688)», *ASJU* 18:2, 89-184.
- , 1985, «XVII. mendeko bulda bat bizkaieraz», in Melena, J. L. (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU: Bilbo, 1045-1054.
- , 1986, «Bizkaiera Zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20:3, 635-681.
- , 1996, *Refranes y Sentencias. Ikerketak eta edizioa*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- , 1997, «Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri», *ASJU* 31:2, 447-535.
- , 1998, «Betolazaren hiztegia», in Knörr & Zuazo (arg.), 87-105.
- , 2004, «Juan Perez Lazarragakoaren eskuizkribua (xvi. mendea). Lehen hurbilketa», in Gipuzkoako Foru Aldundia, *Lazarragaren eskuizkribua*, Edilán-Ars Libris: Madril.
- & J. I. Hualde (arg.), 2006, *R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz* [*ASJU* 40:1/2], UPV/EHU: Bilbo.
- Mitxelena, K., 1955, «Betolatzaren dotrina. La doctrina cristiana de Betolaza (1596)», berrarg. in Knörr & Zuazo 1998: 485-501.
- , 1958, «Introducción al vocabulario de Landuchio», berrarg. in Knörr & Zuazo, 1998, 21-48.
- , 1964, *Testos Arcaicos Vascos*, [2. arg. 1990] *ASJU*ren Gehigarriak 11: Donostia.
- , 1977, *Fonética Histórica Vasca*, *ASJU*ren Gehigarriak 4: Donostia.
- , 1979, «Miscelánea filológica vasca III», *FLV* 32, 213-234.

- , 1981, «Lengua común y dialectos vascos», berrarg. in *PT*, 35-55.
- , 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia (15 liburuki)*, Euskaltzaindia: Bilbo.
OEH = Mitxelena 1987-2005.
- Salaberri, P., 1998, «Arabako mugako nafar hizkeren inguruan», in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, UEU: Bilbo, 49-87.
- , 2004, «Toponimia, Estellerriko euskararen argigarri», *Euskera* 49, 1127-1136.
- Sarasola, I., 1983, *Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, [2. arg. 1990], *ASJU*ren Gehigarriak 11: Donostia.
- Tovar, A., 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza: Madril.
- Ulibarri, K., 2010, «Viva Jesus dotrina: edizioa eta azterketa», *ASJU* 44:2, 41-154.
- Urgell, B., 2005, «Larramendirengandik baturaino: *antzina* eta *ahots*», in P. Etxeberria & H. Knörr, *Nerekin yaió nun. Txillardegiri omenaldia (Iker 17)*, Euskaltzaindia: Bilbo, 457-464.
- , 2006, «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», in Lakarra & Hualde (arg.), 921-948.
- Urte, P., ca.1714, *Grammaire Cantabrique*, Interneten eskuragarri: <<http://www.memoria.digitalvasca.es/handle/10357/2105>> [Kontsulta eguna: 2011/09/23].
- Zuazo, K., 1998a, «Arabako euskara», in Knörr & Zuazo 1998: 125-189.
- , 1998b, «Betolazaren hizkera», in Knörr & Zuazo 1998: 71-86.
- , 2006, «Deba ibarreko euskara zaharra», in Lakarra & Hualde (arg.), 1005-1030.

Post scriptum

Artikulu hau prentsan zegoela G. Aldairen lan baten berri izan dugu (bibliografian gehitua, Aldai 2012), non Martin Portalen poemak islatzen duen hizkerari egozten zaien jatorri arabarra dudan jartzen duen. Ez gara hemen arituko Aldaik planteatzen dituen konparaketak eta euskal datu dialektalen ikuspegiak euskararen historia argitzeko dituen abantaila eta desabantailen gainean, baina Portalen testuak aztergai dugun poesiaren kokapenerako duen garrantziagatik ohar batzuk egiteari iritzi diogu. Aldairen konparaketan ezaugarri ezberdin bakoitzak duen pisua baloratzearen falta nabari dugu: adibidez, *egondu* (ez dugu uste lexikoari bakarrik dagokionik ezaugarri hau) edo *egin* trantsitiboko *irrealis* adizki bipertsonaletan erabiltzeak ezinezko begitantzen zaigu Gipuzkoako ipar-mendebalean XVIII. mende hasieran. Eta «XVII. mende hasiera» markatzea garrantzitsua da, datuen balorazio falta hau datuen ikuspegi kronologikoan nabaritzen baitugu gehienbat: esaterako, Muniberen testua erabili izana (XVIII. mende erdikoa) Portalek erakusten duen txistukarien neutraltze egoerarekin konparatzeko, arrisksua bezain engainagarria iruditzen zaigu.

Hala ere, arazoak arazo, Portalen poesiaren gainean egiten duen azterketa eta kokatze ahalegina hemen dugun testuaren kokapenarentzat baliagarri zaigu. Gure poemak Portalen testuarekin du antzekotasun linguistikorik gehien, Aldaik aztertzen dituen ezaugarrietan bereziki; gainera, datuen aldetik bederatzi urteko aldea baino ez dago testu bien artean. Gure artikulua amaieran esan bezala, testu honek galdera sorta berriak sortzen dizkigu.

NERBIOI GOIENENKO EUSKARARAKO MATERIAL GEHIAGO: XVII. MENDE AMAIERAKO URDUÑAKO BERBA ZERRENDA BAT

Ander Ros Cubas

Laburpena

XVII. gizaldiaren amaierako 64 hitzeko hiztegiño ezezagun bat aurkezten dugu. Ber-
rau XIX. mendearen erdialderako desagertua zen eta orain artean bat ere daturik ez ge-
nuen azpieuskalki bateko erakuskaria dugu. Testu xumea amaitu gabe geratu zen hiztegi
txiki baten saiakerako A eta B letrek osatzen dute, Urduña hiriko Kontu Liburu bateko
orri zurietan izkiriaturua. Aurkikuntzaren ingurumaria azaltzen da eta material gehiago
eduki zezaketen beste bi orriren existentziaren berri ematen dugu. Ahaleginak ahalegin,
ez dugu hitz zerrendaren egilea identifikatzerik izan.

Datuok beste iturri batzuen argitan editatu eta aztertu ditugu, mende bat lehenago
baina neurri batean testuinguru soziolinguistiko alderagarria eta urrun ez duen hiri ba-
tean, Gasteizen, konposatu zen Nicolás Landuchioren *Dictionarium linguae cantabri-
cae* delakoa izan zaigularik bereziki lagungarria. Analsiak agerian uzten digu erakus-
kariak, bere txikian ere, garai eta eskualde hartako lexikoa eta hizkera ezagutzeko datu
garrantzitsuak eskaintzen dizkigula. Aurretik testatu gabeko zenbait aldaera agertzen
dira, formaz zein zentzuz, eta berandu dokumenturiko beste batzuen datazioa atzera-
tzen digu.

Abstract

Here is presented a small unpublished vocabulary of the late XVIIth century, composed
of 64 words of a variety of languages already lost by the mid-nineteenth century, of which
there was minimal amount of data. The text is composed by the letters A and B of an at-
tempt of a small dictionary that remained unfinished, written in the blank pages of an
Accountancy Book of the city of Orduña. The context of the findings is analyzed, and evi-
dence shows the existence and disappearance of another two sheets that could contain
more material. Despite having done different inquiries, it has not been possible to identify
the author of the list of words.

The data is edited and studied in regards to other literature, especially the *Dictiona-
rium linguae cantabrica*e by Nicolas Landuchio, which precedes a century, and was com-
posed in a city, Vitoria, not too far away and with a slightly comparable sociolinguistic
context. The analysis discovers that, despite the simplicity of the sample, it gives important
insight for the knowledge of the vocabulary, and language in that period and area. Cer-

tain variants previously not tested are shown, neither in its form nor in its sense, and it delays the dating of few others belatedly documented.

Dokumentua¹

Aurkezten dugun hitz zerrenda edo hiztegiño saioa Urduñako Udaleko kontu liburu bateko azken orri zurietan idatzitakoa da, liburuari buelta eman eta atzekoz aurrera erabilia. Aipatu liburua 1666-1684 urte bitarteko kontuak² biltzen dituen da eta Urduñako Udal Artxiboko L/060 signatura duela, egun Bizkaiko Foru Aldundiko Artxiboan datza gorderik, Bilbaon. Gure testua urte bitarte horietakoa dela pentsa daiteke, baina orobat pentsa daiteke liburu berri batekin hasi arte, alegia, 1685az geroztik, ez zegoela jakiterik liburuan orri zuririk utziko zen edo ez, eta horretara bertan idazten hasteko ez bide zen oso aproposa. Behin liburu berri batekin hasita, alabaina, aurrekoa artxibaturik edo geratuko zen eta, era berean, erabiltzeko eskura ez egon, beharbada. Horiek horrela, ez dago hiztegiño saioa zehatzago datatzerik.

Kontu liburu hau 21 × 32 zm-ko orriek osatzen dute, ondo kontserbaturik dago larruazalezko estalkia duela. Liburuak, atzekoz aurrera hartuta, zuriz dauka lehendabiziko orria, ia ikusten ez diren biderketa eta batuketa txiki bana salbu. Hurrengo bietan, aurreko aldetik idatzita dago bi zutabetan hitz zerrenda. Ondoren, erazutitako orri bi eta beste 10 orri zuri, hortxe hasten baita, edo amaitzen, urtez urteko kontuen erregistroa.

Hitz zerrenda diogu, hasierako A eta B letretako hitz batzuk baino ez baititu hartzen, baina, orobat, hiztegiño saioa zutabe txukun samarretan ordena alfabetikoa zorroztz zaintzen saiatu zelako egilea. Bi letra orrialde banatan. Hurrengo bi orriak falta dira. Horzkada moduko markek norbaitek artaziez ebaki dituela pentsatzera garamatzate. Idatzita egon balira gutxienez beste bi letra, C eta D, izango zituzkeen hiztegiak. Ez dakigu, ordea, noiz eta zergatik erauzi zituen orri horiek. Susmoren bat, alabaina, ez da falta eta, hortara, ebaki eta desagerturiko bi orri horiek berreskuratzeke esperantza xume eta ñimiñoa badago. Testuaren berri eman digun artxibariaren ustez, orain 25 bat urte gertatu bide zen orrion desagertzea, kontu liburuak zuzenean eta inolako kontrolik gabe ikerlarien esku egon zirela.

Kontuak kontu, bi nahiz lau orri izan, hiztegia tamalez amaitu gabe utzi zuten. 64 hitz dira biltzen dituenak, gehi beste hiru, konposatuetan ageri zaizkigun *egin*, *garbitu* eta *aldean* ere zenbatzen baditugu. A letran 31 lema, eskuineko zutabea

¹ Txomin Robina Egiluzek, Urduñaren izen zaharra, baita euskaraz ere, *Orduña* dela errotik frogatzeko urteak eman dituenak, aurkitu zuen testua orain 20 bat urte, *Buen Suceso* izeneko ermita urduñarraren historia ikertzen ari zela, orduan udaleko bibliotekaria izanik. Berrikitari jakin dut, ordea, Urduñako historian aditua eta hainbat liburu eta artikulua idatzia den José Ignacio Salazar Arechalde historialariak, Urduñako Udaleko idazkaria zela, testua ezagutu ez ezik, berau ezagutarazteko lan bat prestatu zuela lehenagotik: «Vocabulario vasco en un libro de cuentas de Orduña del siglo XVII». Euskaltzaindiara eraman eta José Luis Lizundiaren esku utzi zuen aspalditxoan, harrezkero lozorroan egon delarik. Bataren eta bestearen ezaupidea egin nuen, orain dozena erdi bat urte lehenarena eta orain urtebete edo bigarrenarena, José Alfonso Antequera eta Eli Gutiérrez lagun bidez. Bihoazkie hemendik lauroi neure eskerrik beroenak.

² 1666-1682 tartea ematen du Salazar Arechaldek.

amaitu gabe utzita. B letran gainerako 33ak, ezker-eskuineko zutabeak goitik behera beteta.

Testuaren egilea

Hiztegiñoa apailatzen nor hasi zen ere ez dakigu, baina pentsatzekoa da udaleko sindikoa izan zela. Sindikoa zen herrirako horniketean arduraz zuzena eta horren ondorioz hornitzaileekin tratu zuzena zeukana. Hornitzaile hauek asko baserritarrak bide ziren, asko Aiara bailarako euskaldun elebakarrak orduan denboran. Suerta zitekeen baserritar euskaldun horiekin komunikatzeko zailtasunak izatea eta hiztegi baten beharra sentitzea sindikoak. Testuinguru horretan kokatu beharko genuke hiztegiño saio hau. Saiatu, saiatu gara urte horietako letramoldea eta sinadurak alderatzen baina ez digu erkaketa honek fruiturik eman. Izan ere, orri bakoitzeko hitz andanaren amaieran sinadura dator, baina ez datoz bat orri batekoa eta bestekoa, edo probatan ari zen, sinadurarekin entseiuak egiten balebil bezala. Izan liteke sindikoaren laguntzaile ikaslea hitz zerrendaren egilea? Ezer ezin esan dezakegu oraingoz. Hitz zerrendarekin batera kontutxo batzuk ere ageri dira. Izan zitekeen esku berekoak izatea kontuak nahiz hitz zerrenda, edo, aitzitik, hitz zerrenda bigarren esku batek *a posteriori* egin izana. Horixe pentsatzera garamatza A letra eskuineko zutabearen erdian amaitu izanak, idazten jarraitzeko hartu beharko zukeen lekua kontutxo bik zikintzen eta hartzen dutelako. Hau, dena dela, ustekizuna baino ez da, eta berdina izan zitekeen alderantziz ere, kontuak hitz zerrendak utzitako zuriuneetan egin izana.

Urtero aldatzen zen sindiko kargua, orduko gizarteko potentatuen artean hautatzen zelarik. Izan ere, letraduna izateaz gain, maiorazkoa jarri behar izaten baitzuten bermetzat sindikogaiek. Ventura Ortiz de Zarate, Pedro A. de la Murga eta Álvaro de Ribaguda izan ziren urte haietan kargua behin baino gehiagotan izan zutenak, eta Tomás de Cueto, Juan de Mendijur, Ventura de Garay, Martín de Guibelondo, Francisco Ulizar edo Antonio Salcedo, besteak beste, orduko eskribauak, hirian lau-naka aritzen zirenak eta behin baino gehiagotan sindiko kargua bereganatzen zutenak. Ahaleginak ahalegin, ez dugu izan ez batzuen ez besteen letramolde eta sinadurak hitz zerrendaren egilearenarekin identifikatzerik izan. José Ignacio Salazarrek, ikerketa grafologikoaren beharra azpimarratzen du, baina bien bitartean egilea Ventura de Garay eskribaua izan zitekeelakoa dauka, udal eskribauen betebeharratariko bat kontu liburuak gordetzea baitzen, eta hortaz ofizio horretakoa izan behar ezinbestean kontu liburua eskuetan erabil zezazakeen oro.

Testuaren hizkera

Kokagune geografiko eta linguistiko berezian kokaturik daukagu Urduña, Burgoerako bide nagusian dagoela, behinola independentea izan zen Aiararekin, Arabako Amurrio eta Urkabustaiz udalerriekin eta Burgos probintziarekin egiten du muga, nahiz eta politikoki Bizkaia den.

Hiria edo ziutatea, Bizkai osoan titulu honetako bakarra, gune ekonomiko garrantzitsua izan zen, eta horren ondorioz gaztelaniaren sarbide goiztiar eta berealdikoa. Hala ere, udalerrria osatzen zuten beste kontzejuak, Arruzabaleko Juntan bilduak, nekazal guneak ziren eta hobeto eta luzaroago eutsiko zioten euskarari, lehe-

nago Gasteizen eta geroago Bilbaon gertatuko zen bezalaxe. Testuinguru horretan ulertu behar dugu L. M. de Isasti batxilerrak xvii. mendearen hasierarako Urduña hiri erdalduntzat ematea eta Poza lizentziatuaren euskalduntasuna, urduñarra bazen, Bilbaon edota Lekeition bilatu nahi izatea batetik eta J. Caro Barojak kronista gipuzkoarrari egiten dion erreplika³ bestetik.

Prestameroren fondoan zetzan eta J. M. Barandiaranek ezagutarazi zuen 1787. urte inguruko *Pueblos de Álava por Vicarias* dokumentuak hizkuntzari buruz egiten duen ohar interesgarrian *Orduña* aipatzen du euskaraz mintzatzen ziren herrien artean, Aiarakoekin batera, besteak beste. Hogei urte geroago, frantses lehen inperioaren ekimenez 1807an egindako mapa batek⁴ ere alde euskaldunaren mutur batean sartzen zuen *Orduña*. Testuinguru honetan kokatu behar dugu Jesús María Sánchez Terradillosek bildu berri interesgarria, Bizkaiko Kontseilu Probintziarrak Gasteizen nabarmendua zen Thouvenot jeneral frantses eta urte haietan Baionako gobernaria zenari egin eskaera: “debido a que en Orduña había artesanos y jornaleros que se expresaban mal en castellano o lo ignoraban absolutamente pudiera haber un eclesiástico euskaldun para confesar a estas gentes”.⁵ Guzti hau zuhurtzia handiz hartu behar dugu, ikerlari berak aurrekoarekin batera jasoriko beste berri batek egoera eskasagoa baitakarkigu euskaldunagoa behar zuen Okondorako, non bertako apaizetariko batek, euskara ez ezagutzeagatik kargutik kenduta, euskara ez zela behar eta lau apaizetariko hiru erdaldunak zirela argudiatu baitzuen.⁶

Hurrengo hamarkadetan, alabaina, galera prozesua guztiz burutua zen, O. Apraizek xix. mendearen erdialderako atera erradiografiak argi adierazten zuenez. Bona parte printzeak ere ondo kanpoan utzia zuen gero, *Orduña* alde euskaldunean uzten zuen P. Brocaren maparen datuak guztiz gezurtatuz.

Hiriaren euskalduntasunaren gorabehera hauek alde batera utzita, ezer gutxi dakigu Urduñako euskaraz, ezta Aiarakoan edo Arabakoaren barruan sartu beharko genukeen ere, bietatik bai baitu, dudarik gabe. Hona dakargun hitz zerrendaren azterketak Landuchiorenera hurbiltzen gaitu, inora hurbiltzekotan, nabariak izanik auzoko hizketekiko antzak, Oñati edo Aramaiokotik Arratia edo Arrigorriagako bariatatearen barneko Laudiokoraino. Urduña, Landuchioren Gasteiz bezalatsu gaztelaniaren presentzia nabariko hiri elebiduna izanik ere, garbiagoa ageri da Urduñako hitz zerrenda, erdaretiko mailegu gutxiagorekin, alegia. Landuchioren *aguilea*, *bodegueda*, *albeytaria*, *vexigueda* edota *brevea* lemen orde, *marranoa*, *upateguia*, *eraslea*, *pujiguia*, eta *ustapicuba* dauzkagu Urduñan.

Bere txikian Urduñako hitz zerrendak hainbat hitzen lehen testigantza nabarmen atzeratzen du, begirada arin batean eta okertzeko arriskua geure gain hartuta, hola-koak dirateke *verbalduna*, *calcaiduba*, *yrarra*, *eraslea*, *beracaza*, *catac*, *uçurra*, *oramaya*, *garia* ‘berruga’, *upateguia* edota *ustapicuba*. Beste zenbait kasutan lehenago jaso ga-

³ “A comienzos del siglo xviii parece que en el territorio vizcaíno de Orduña, enclavado entre Álava y Castilla, se hablaba vasco con intensidad”, *Materiales*, 16.

⁴ B. Oyharçabalek hiru artikuluko interesgarritan ezagutzera emana, ik. Bibliografía.

⁵ Gernikako Juntetxeko Artxiboa, Independentziako Gerra, 53 erregistroa, 1 paper-sorta. *El Señorío de Vizcaya durante el primer periodo constitucional 1808-1814*, Doktorego Tesia, UPV/EHU, 1996, 109-110 or. Hektor Ortegari esker (k.p.) ezagutua, hurrengo oharrekoa bezalaxe.

⁶ *Ibid.*, 58 erregistroa.

beko aldakiak ematen ditu: *costorraz*a, *pujiguia*, *erleea*, *tastavina* edota *marranoa* le-mak, kasurako. Nabarmenagoa da, haatik, zenbait hitzi ematen dion esanahi berezia: *asaba* ‘abuelo’, *sabela* ‘barriga’, baina bereziki *beliguia* ‘azul’ edo *uria* ‘barrio’.

Fonetikari dagokionez, nabarmentzekoa da ziztukarien kasua. Ez dago seseoaren arrastorik eta hiru sailak ondo ezberdintzen bide ditu frikarietan eta bi baino ez afrikatuetan. Azken hauetan, apikala eta dortsala nahasiz, beti <z> grafia darabil bokalar-tean: *jazi*, *costorraz*a, *beracaza*, *mingaza*, baita hitz amaieran ere: *onuz*, baina bestela kontsonante ondoan: *calcaiduba* eta *barçuna*. Ohartarazi behar da ze hautsiaren erabilera ez dela sistematikoa gure zerrendagilea, grafia hau galtze prozesuan egonik, askotan ez baitu idazten, batzuetan <c> hutsa utzirik, bestetuetan <z> erabilirik. Frikarietan bereizketak garbia dirudi: *asaba*, *astoa*, *ysusquia*, *sabela*, *besoa*... batetik, eta *içurra*, *çuria*, *auçoa*, *catac*, *acula* eta *cumacoa* bestetik. Bigarrenekoetan <ç> eta <c> grafiak darabiltza bokalar-tean eta hitz hasieran goiko adibideetan ikus daitekeen be-zala, eta <z> bokalar-tean zein herskariaren aurrean: *azac*, *bizarra*, *laztan*, *eztu*, *ezteyac*. Sail bien nahasketaren kasuak ez dira falta neutralizazioa faboratzen duen kontsonante aurreko egongunean: *ustapicuba* eta *eraslea*, *uztapiku* eta *erazle* etimolo-gikoen aurrean.

Morfonologiari dagokionez, hitzaren azken bokalaren eta artikularen batuketak honako arauen arabera egiten dira. Batetik *-a + -a > -ea* daukagu, bizkaiera historikoa-ren arabera: *berea* ‘blando’, *erleea*, baina *pujiguia*, hiatoaren lehen bokala gradu batez itxiz. Emaitza honek bat egiten du *-e + -a > -ea* arauaren emaitzekin, hemen ez baita hersketarik gertatzen: *bean*, *barea*. Atzeko bokalen kasuan *-o + -a > -oa* daukagu bate-tik: *besoa*, *ardaoa*, *orioa*... baina irtenbide ezberdina bokal itxien kasuan, *-i* sabaikariak inolako elementu antihiatikoren arrastorik utzi ez duen bitartean, Arratiako eta Arri-gorriagako barietateak bereizten dituen ezaugarria baita; *-u* atzekoaren kasuan kontso-nante ezpainkariaren presentzia nabaria da: *calcaiduba* eta *ustapicuba*.

Testua

A

Abas¹ = ~~babac~~ babac²

Abeja – ~~erleea~~ erleea³

Acceite – orioa⁴

hablar – verbaeguin

ablador – verbalduna⁵

abierto – iregiric⁶

¹ *Habas*, jakina. <H>a falta da, halaber, *ablar*, *ablador*, *errador* eta *arto* hitzetan. Landuchio zuzenagoa da honetan, nahiz eta ortografia are gutxiago finkatuta zegoen mende bat atzerago idazten duen; pentsarazten digu honek Urduñako egilea ez zela oso trebatua letretan, edo zabarragoa zela, bestela esanda.

² Orokorra. *RS* bildumak ez dakar, baina bai Lazarragak (*Baba çigorrez saldea*), Landuchiok eta Micoletak: *babea*.

³ Bitxia eta harrigarria da agertzen duen bokal bikoitza edo bitua; izan ere, gainerako dialektoetan arrastorik ez du eta Arabako euskaran bereziki bokal bikoitzen falta espreski nabarmendua baitzen. Badirudi *erlea* (edo *erlee*) formatik *erleea* forma artikuluduna eratu dela, *katea* forma soiletik *kateea*, *kateia* sortzen den bezala. Cf.: *cateea*, Lazarraga. Arrotza dena, beti ere, azken bokal itsasi horrena da, Landuchiok *erlea* eta Micoletak *erleá* ematen dute garbi, azken honek honekin zerikusirik ez duen *loo* ‘lo’ ematen badu ere. *Kateia*, *areia* edo *gaztaia* hitzek azaltzen duten bokalismoa, jakina, etimologikoa da, hitz honen kasuan ez bide dena. Argi dagoena da ez dela idazteko momentuko akats bat, hitza eskuinerago idazteko tatxatu eta berriro bere horretan idazten baitu bigarrenagoz. Beherago *bean* ‘abajo’, bokal bikoitz etimologikoaren aztarnarik gabe, berdin *chala* ere.

⁴ Tatxaturik ageri da, aurrerago zerrendatzeko, momentu batez ordena alfabetikoa zaindu nahiko balu bezala, baina ordena hori berriro hausten du dozena erdi hitz aurrerago *azeite* eta *açero* idatzi eta gero.

⁵ *Berba egin* orokorra da bizkaieran, horrelaxe dakarte Lazarragak, Landuchiok eta Micoletak, besteak beste. *Berbaldun* lexemak, ordea, lehiakide asko dauzka eta, hortara eta Azkuek aitortzen dion orokortasuna gorabehera, ez dirudi erabateko zabalera izan duenik inoiz. Mogelek badarabil, Markinaldean erabilia izatearekin bat datorrena. Micoletak, aitzitik, *berbatia* ematen du, L. Berrizbeitiak Abadiñon jasoa, eta Landuchiok *verbaria* ez oso urrunekoa. Hauek honela, *berbaldun* hitzaren testigantza zaharrena Añibarrorena genuen, baina arratiarrak darabilen *berba-aldun* grafiak pentsaraz liezagukeenaren kontra ez da, Urduñako honek frogatzen digun moduan, moderno, ezta Larramendiri hartua ere, azken honek *verbatsua* baino ez baitakar, T. Etxebarriak Eibarrerako ematen duena bera.

⁶ Partizipiozko forma arrunta, *ezturic* ere aurrerago, *-ta* partizipioaren aurretik gaur egun oraindik nahietsia Mendebaldeko zenbait hizkeratan. I. Gilisagastik *irigitte* jaso du Urdulizerako.

abrir – iregui⁷
 abraçar – laztanaeguin⁸
 abraço – laztana⁹
 azeite – orioa¹⁰
 açero – calcaiduba¹¹
 apretar – eztu eguin¹²
 apretado – ezturic¹³
 aguja – costorraza¹⁴

⁷ Bokalismoari dagokionez, Urduñako autorea nahikoa kontserbadore ageri da testuan, asimilatu gabe ematen du *iregui* eta *ireguiric*, nahiz *beliguia* eman gero. Landuchiok, ehun urte lehenago eta testu zainduagoan, *yregui*, Lazarragak bezalaxe, baina *hisi irigui* ematen ditu, baina *yrigui* bakarrik Micoletak. Egia bada, alabaina, ahoz *irigi* eta *igiri* formen ondoan, ondo gorde direla *iregi*, *eregi* edota *igeri* metatetikoak —*erain*, *erein* Lea-Artibaiko herrietan—, *zabaldu* forma hedatuagoarekin lehian.

⁸ Etxebarriak Eibarrerako *lastan eñ* jasotzen du *lastandu* eta *lastan emon* lexien ondoan, baina kasu guztietan ‘musua eman’ zentzuarekin. Zentzu berberarekin, Landuchiok eta Micoletak *egin* konposatuak dituzte, baina oinarri ezberdinak: *muyn eguin* lehenengoak eta *mochu eguin* bigarrenak, eta *besaca eguin* Landuchiok ‘besaratu’ zentzuarekin. Lazarragak, bestaldetik, *neure laztanaz eguinic* idazten du.

⁹ Añibarrok eta Larramendik ematen dioten ‘abrazo’ zentzua du, baina beste nonbait eta noizbait ere ezaguna, Manterolak kantutegian espreski seinalatzen duenari kasu egiten badiogu: “*Úsase también con la significación de abrazo*”. Gaur egun behintzat, Bizkaiaren ‘maitea’ edo esanahiko izenlaguna da maizago, eta bakanago sustantiboa, ez zentzu batekin ez bestearekin. T. Etxebarriak Eibarren *lastana* biltzen du, ‘amado’ zentzuarekin baina Larrañagak, Antzuolan, ‘muxua, pa’ zentzuan bildu du.

¹⁰ Orokorra autore zaharregan (Lazarraga, Landuchio, Micoleta...), baita Bizkaiko euskara mintzatuan, *olio* formagaz lehian.

¹¹ Hola jasotzen du Azkuek, bizkaiera seinalatuz, datu zehatzagorik eman gabe, Orozkorako *galtzaidu* eta Otxandiorako *galtzairu* aldakien lagun. Gure autore zaharrek ez dute erabili, Urduñako hau forma honen testigantza zaharrena suertatuz. Amaierari dagokionez, bokalismoan ahozko mintzairak corpus txiki honetan erakusten duen ezaugarri gutxietariko bat ikus dezakegu, *ustapicuba* lexeman bezala, konsonante antihiatikoa garatu duena.

¹² *Estutu* itxaron behar genuke, Micoletak dakarren bezala, ez baitira ohikoak adizlagunekiko *egin* konposatuak. Landuchiok *apretadu* dauka, baita, alabaina, *eztu eguin* ‘estreichar’ ere, ziztukariaren grafia berezian ere bat datozela. Lazarragak, bestaldetik, *estu oy bearrco dau goldea* idatzi zuen.

¹³ Forma partizipiala *estuturik* genuke, edo *estu eginik*, aurreko infinitiboari jarraiki; moduzko aditzondo tankera gehiago du beraz, Lazarragak darabilenaren modukoa: *eri onetan bestec eztu lar oy deban librea*. Landuchiok *esturo* ‘estreichamente’.

¹⁴ *Jostorratza* forma orokorraren aldaki testatu gabea, Otxandiorako Azkuek bilduriko *dostorratza* bezain bakana. *Klj* alternantzia *bekala* ‘bezala’ edo *ikain* ‘izain’ bezalako hitzetan aurkitu badezakegu ere, sarriago aurkitzen dugu maileguak egokitzeko prozesuaren ondorioz: *jicara* > *kikara*, *tejavana* > *tekamana*, e.a. Kasu honetan,

aquí **en** – emen¹⁵
 alli – an
 + aca – ona
 + aculla – andico aldean¹⁶
 + hacia aca – onuz¹⁷
 arbeja – yrarra¹⁸
 asno – astoa¹⁹
 albéitar o errador – eraslea²⁰
 abajar – jazi²¹
 ajo – beracaza²²
 abarcas – catac²³
 abajo – bean²⁴

erdarazko *costura* familiakoek kutsa zezaketen euskarazko forma, etimologia komunen afera alde batera utzita, ezin ukatuzkoa baita bi familia lexikoen arteko lotura, L. Berrizbeitiak Abadiñon bildu *jostorratza* eta *joskura* lekuko. Landuchiok, hala ere, *costurea* baina *josi* eman zituen, *orrasza* soilaren ondoan; Micoletak *jostorratza*.

¹⁵ *Euen* forma etimologikoaren ondoan —horrela Landuchiok eta Garibay, esaterako—, forma orokorra bizkaierazko testu zaharretan, Micoletarenean eta Audiokoetan, kasurako.

¹⁶ Oso erabilia ahozko bizkaieraz zein toponimian, baina testu zaharretan urri bezain bakan. Landuchiok *andico lequan* dakar, ‘aculla donde está alguno’.

¹⁷ Bizkai ekialde eta hegoaldeko hizkeren araberakoa. Landuchiok *onusç* ‘aquí hazia do estoy’, *etorri onuç*, *onusç eguin* ‘allegar’, eta HAZIA sarreran: *usç* eta *aronz*, azken hau B eskuaren eskutikoa.

¹⁸ Añibarrok jasotzen duen forma dugu, nahiz eta Bizkaian zabalduagoa dagoen *idar* forma. Azkuek Bizkai erdialderako ematen du dardarkari bikoitzeko aldakia, Plentzia eta Gernika aipatuz. Ez Landuchiok ez Micoletak ez dakarte hitza, baina bai, biek ere, *berarra* eta *yrarguia*, bina dardarkarekin.

¹⁹ Landuchiok ‘asno silvestre’ eta Micoletak ‘borrico’ adierak ematen dituzte, lehenak bigarren adierarako *astocoa* ematen duelarik.

²⁰ Gipuzkoako bizkaieran gordea. Añibarrok ere badakar, Larramendik bezalaxe, gure testuak ematen dion adiera bikoitza azaltzen duelarik gainera: “*Albeitar, comúnmente lo es el herrador y por eso el bascuence le da el mismo nombre*”. Ez dugu Micoletarengan ikusi eta Landuchiok dakartzanak erdaratikoak dira: *albeytaria eta herradorea*.

²¹ Orokorra behinola, baina bizkaieraz aspalditik *bajatu* (Mic. *baxadu*, ‘abatirse, abaxar’) maileguak neurri handi batean ordezkaturia. Landuchiok, hala ere, *jasçi*, Lazarragaren *jaçita* formaren haritik, Audioko testuetan bezala.

²² Arrunta Bizkaiko euskaran, baina Lazarragak nahiz Landuchiok *baracaça*, Urduñako honetatik bereiziz.

²³ Testigantza urriko hitza baina ez ezezaguna: *zata*. Holaxe jasotzen du Añibarrok berak: Landuchiok, ordea, *abarquea* orokorra.

²⁴ Bi bokalak berdinduta, Lazarragaren *bean* edota Micoletaren *beaturic* formetan bezala. *Ik.* 6. oharra.

arruga – үр үçурра²⁵
 abuelo – asaba²⁶
 artesa – oramaya²⁷
 amargo – mingaza²⁸
 amarillo – oria²⁹
 azul – beliguia³⁰ o acula³¹

²⁵ *Izur* eta *zimir*, edo *ixur* eta *tximir* forma jatorriz txikigarriak, ditugu lehen-dabiziko testuetatik lehia. Hala eta guztiz ere, badirudi zentzu bereizketa ere zaharra dela, Larramendik ‘arruga en el vestido’ eta ‘arruga en el cuero’ ematen ditu lehenengo eta bigarrenetako, hurrenez hurren. Landuchiok, haatik, *chimurra* baino ez du ematen, eta, ildo beretik, Micoletak *chimurto* eta *chimurtasun*; T. Etxebarriak Eibarrren eta A. Martínez de la Cuadrak Nabarnizen jasoriko *izur*, *ixur* lexiak, alabaina, ‘frunce’ adiera garbi eta bakarra dauka.

²⁶ ‘Abuelo’ zentzua ematen dio testuak. Landuchiok aurrekoaren konposatua den *assabeaytea* dakar, hortik *OEH*ak dioskuna: “como abuelo sólo se encuentra en Iztueta y Lardizabal”. Micoletak *ayta-obeá* dakar, eta hortik Laudioko euskaran 1872an idatzitako Ruthen Liburuan eta Arrigorriagako bariatatean oraindik entzun daitekeen *aitua*. Laudion *Erizkizundi Hirukoitzak aitaite* jaso zuen, forma hori ia guztiz orokortu da, erdararen bidetik paradoxikoki, baita Arrigorriagako bariatate osoan ere.

²⁷ Orokorra, hitza gaur egun, ogibide tradizionalarekin batera, galbidean badago ere. Ez dugu testu zaharretan aurkitu, baina Azkuek Arrigorriagako bariataterako ematen du.

²⁸ Landuchiok sufixurik gabeko *mina* forma jaso zuen. Bizkaian zabalduago daude *mingotz* tankerako *-o-* aldakiak, eta Gipuzkoan, berriz, *mingatz* tankerakoak. Gipuzkoako bizkaieran, muga lurra izanik, bietakoak nahasian. Honetan ere, beraz, ekialderuntz lerratzen da gure testua.

²⁹ Orokorra, Bizkaian *beilegi* aldakiarekin lehiatzen bada ere. Horrela Landuchiok *oria* eta Micoletak *belleguia* ‘cosa amarilla’. Azken honi, hurrenik ikusiko dugun bezala, Urduñakoak esanahi berezitu bitxia ematen dio.

³⁰ Micoletak eta Añibarrok jasotako *beilegia* eta Laudioko *belligia*, baina ‘urdin, azul’ zentzu bitxiarekin. Bizkai mendebaldean da bereziki erabilia *beilegi*, baina, guk dakigula, inon ere ez testu honetako zentzuan. Pentsa liteke zerrenda egilearen hutsa dela, juntagai disjuntibo aurreko hitzari egoki, baina ez daukagu irakurketa erraz horren aldeko bestelako argudiorik. Fonetikaren aldetik, Laudion *Erizkizundi Hirukoitzak* jaso formak erakusten duen asimilazio bera ageri du, baina sabaikaitu gabe edo palatalizazioa galduta.

³¹ Orokorra dugu hegoaldean, *urdin* lexemak bereziki fruta, gazta eta abarrekoen ‘lizuna’, ‘ile zuritua’ edo ‘azal zuri edo larukoa’ adierazten dituelarik. Landuchiok *gauça azul* ematen du, ezer ez Micoletak. Ez da testuetan kasik agertzen, erdarazkotzat hartua eta alde horretatik gaitzetsia izan delako. Bitxia dena, hala ere, testuak ematen dion *beligi* sinonimoa da.

B

Baca – Beya
 Beçerro recien nacido – chala³²
 Becerro de un año – çecorra³³
 Badil – cumacoa³⁴ = y barçuna³⁵
 Berças – azac³⁶
 Borracho – ordia³⁷
 Bever – edan
 Bino – ardaoa³⁸
 Baço – Barea
 Barba – Bizarra
 Barato – merque³⁹
 Barreno – tastavina⁴⁰
 Barrer – ysusquiagaz garvitu⁴¹

³² Oso zabaldua hegoaldean, bai egileak ematen dion zentzuan bai ‘emea’ edo ‘urrixa’ adierazteko ere. Honen inguruko zehaztasunik ez digute ematen geure autore zaharrek, *beya* baino ez Micoletak.

³³ *Çeçen* baizik ez du jasotzen Landuchiok, bai eta ‘becerro’ zentzuan ere.

³⁴ Testuak, *bartzun* orokorraren aurretik zerrendatzen duen *cumacoa*, Azkuek Oñatin jaso zuen *sumako* bera da urrean. Itxura batean *su* hitzaren konposatu baten aurrean gaudezke. Larramendik, bestaldetik, *surmacoa* eta *sumaquilla* ematen dizkigu.

³⁵ Orokorra eguneko bizkaieran, bai eta autore zaharretan ere: *barçuyna* Landuchiok eta *barsuna* Micoletak.

³⁶ Orokorra, plural marka itsatsita duela. Lazarragak eta *RSek* ez dakarte; *açea* Landucciok eta *assea* Micoletak.

³⁷ Orokorra, hala Landuchiok nola Micoletak jasoa, *mozkor* modernoak, mendealdean bereziki, lekua kendu badio ere. *Ordixa* ematen du Etxebarriak Eibarrerako ‘borracho habitual’ zentzua emanda eta zentzu oso peioratiboa duela zehaztuta.

³⁸ Azken bokala itxi gabe, autore zaharrek bezalaxe: Landuchio, *RS* edota Micoleta. Artikulu gabe Laudioko katekimetan eta Garibayren errefracuetan, sudurkariaren arrastoarekin azken honetan.

³⁹ Orokorra. Artikulurik ezak, adizlaguna ez baina aditzondoa dela pentsarazten digu. Micoletak *merquea* ematen digu eta Garibayk *merque dala* ‘siendo barato’, artikulurik gabeko adizlagun funtzioan, beraz.

⁴⁰ Hitz ezagun bezain galdua. Landuchiok *tastavia* ‘barrena’ jaso zuen, eta Azkuek Mondragoen *tastafin* ‘barreño [sic] pequeño’; Micoletak Bilbaorako, ordea, *gui-maleta* ‘barreno’. Bai Urduñako bai Arrasateko formek erakusten duten *-in* amaierari dagokionez, *txakolil-in*; *txikil-in* eta halakoen ildotikoa genuke, hiatoa saihestearren sortua.

⁴¹ Lehenengo elementua *giñar* eta *eskoba* maileguarekin lehian dagoen arren, erabilia da Urduñatik gertueneko herrietan, hala nola Arratian, Orozkon edota bizkaiera Gipuzkoakoetan. Landuchiok *ysusquia* bai baina aditz konposatua ez du jaso-

Barrio – uria⁴²

Basta o arto esta – ascoda⁴³

Becindad – auçoa⁴⁴

Berruga – garia⁴⁵

Barriga – sabela⁴⁶

Bejiga – pujiguia⁴⁷

tzen, era honetako konposatuak oso bereak diren arren, jasotzen duena *içussi* bitxia da. Micoletak *ynarrea* eta *garbitu* soila, ‘barrer’ eta ‘limpiar’ zentzu bikoitza emanda. Konposatua, oraingoan, Larramendiri utzi zaio: *erratzaz, escobaz garbitu*. Itxuskiaren esanahi zehatzerako, cf. Nabarnizen A. Martínez de la Cuadrak bildua.

⁴² Bitxia eta testatu gabea da *uria* ‘auzo’ adiera. Mendebaldeko *uri*, gainerako (*h*)*iri* aldaki orokorraren ondoan, herria baino kategoria handiagoko gune urbanizatua adierazteko erabili izan da edo horrela jaso hiztegiatan, behintzat. Haatik, toponimiaren lekukotasunak agerian uzten du ‘baserri’ edo ‘auzo’ zentzuak ere izan dituela, *Uriarte, Uribarri, Urizar, Uriondo*, e.a. Halaber, berauen aldaki *i*-dun ekialdekoak, ez baitira inoiz hiriak, auzo edo baserri hutsak baizik. Antzekoa pentsa daiteke, gainera, *Basauri, Obekuri, Enekuri*, e.a. tankerako *-uri* toponimoekin. *Ik.* behe-raxeago: beçindad, *auço*.

⁴³ Esapidea dugu, Landuchiok eta hainbatek erabilia: *asco da errazoaric* (Larrazaga).

⁴⁴ Interesgarria da hitz honen eta *uria* artean egiten duen bereizketa, ‘vecindad’ lehenengorako eta ‘barrio’ bigarrenenerako emanda. Landuchiok (B) *auçua* ‘conçejo’ ematen du, <V> letrarako, jakina denez, sarrerarik ia ez duelarik ematen, *vezino* hitza zerrendatu bai, baina euskarako baliokiderik ez zitzaion heldu. Lazarragak ez dakar ezer eta *RSek* ‘vecino’ adiera ematen dio, Micoletak legetxe. Egungo euskara bizian, bestalde, *auzo* lexemak, inguru bateko bizilagunen zein etxe multzoa adierazten du, lehenengorako *auzoko* eta bigarrenenerako *auzune* edo *auzotegi* konposatu berezietuekin lehiatzen bada ere. Azkuek *auzunaa* ematen du Arabarako, gehiago zehaztu gabe. Etxebarriak Eibarrerako *auzua* ‘vecindario’ eta Alberto Martínez de la Cuadrak Nabarnizen *euso* ‘1. vecino; 2. barrio, vecindad’ jaso digu.

⁴⁵ Gipuzkoako bizkaieraz gain, Bizkai mendebaldean ere erabilitako forma. Arabako mugako alderdietarako jasotzen du Azkuek, hots; Orozko eta Arratian, Añibarroren testigantza indartzen duena. Landuchiok, aitzitik, *vixigüea* baino ez.

⁴⁶ Orokorra da, baina ez ‘barriga’ adiera honekin, seguruenik testu erlijiosoetan identifikazio zehatz eta bakarra ematen izan zaiolako. I. Gilisagastik Urdulizen *tripe* eta *silbota* jasotzen ditu bi adieretarako, inolaz ere ez *sabel*. Gamindek Bakiorako, *tripie, urdille* eta *estomague* baina *sabel* ez. *Sabelaldi* batzen du Azkuek ‘parto, camada’ zentzua emanez, Arabarako. *Sabela* ‘vientre’ Eibarren T. Etxebarriak. Landuchiok, ez ‘tripa’, ez ‘vientre’, ez ‘barriga’, besteak beste, hitz hau hiztegian azken orrietan agertzekoa zelako.

⁴⁷ Mendebaldeko forma, Micoletak, Añibarrok, Etxebarriak Eibarrerako edota J. Arretzek Basaurirako jaso *puxiga, puxigea, puxigia* formatatik oso hurbil. Belarearen presentzia arrotza, erdarazko baliokidearenari egotzi behar zaio, Landuchiok erdarazkoa bera (*vexigüea*) darabil euskararako ere, bi formen arteko antza eta elkareragina, etimologikoa ere badatekeena, agerian uzten duena.

Bisabuelo – aurbea⁴⁸
 Biudo – alarguna⁴⁹
 Blanco – çuria
 Blando – berea⁵⁰
 Boca – aoa⁵¹
 Bodas – ezteyac⁵²
 Bodega – upateguia⁵³
 Baço
 Braco – Besoa
 Brasa – chingarra⁵⁴
 Brevas – ustapicuba⁵⁵
 Buey – ydia
 Buitre – marranoa⁵⁶

⁴⁸ Landucciok ematen dion zentzu bera: ‘bisabuelo, abuelo 2-º’, alegia. Gaur egun, Bizkaiko mendebaldean aurrekoaren emaitza dirudien *aube* ‘aitaginarreba’ dugu. Orain arte lexikografo italiarraren hapaxa zen hitz honen beste alerik ez dakarte testu zaharrek.

⁴⁹ Hitz orokorra dugu euskaraz. Testuak genero maskulinoaren esanahia baino ez dio ematen, *asaba* eta *aurbea* hitzetan bezala, Landuchiok egiten duenaren kontra-koa, baina gizonetzko zein emakumezko alarguna berdin adierazten dituela pentsatu behar dugu, Micoletak dakarren bezala.

⁵⁰ *Bera* hitz orokorra, artikulua hartuta. Landuchiok ere *verea* eta *beratu gogorra* ematen du; Micoletak, ordea, *biguna* eta *bigundu*. Adizlagun gisa galdu samar dago, *beratu* ‘uretan bigundu’ aditzean gorde delarik gehien.

⁵¹ Orokorra, baina *agua* Landuchiok, ahozko forma orokorraren bidetik. Lazarragak, *RS* bildumak, Garibayk edota Micoletak ere, alabaina, (*h*)*aoa* forma jasoa.

⁵² Bizkaian orokorra den forma *eztegu(ak)* daukagu, horrela Micoletak. Urduñako honen parekoak Lazarragaren eta Landuchioren *eztey* eta *ezteyac*, hurrenez hurren; baita Azkuek bildu zuen *eztai* oñatiarra ere.

⁵³ *Upa*, Azkuek Arrasaterako biltzen duenaren arabera, *upela* baino txikiagoa da. Urduñako hiztegi gilearen forma konposatua L. Berrizbeitiak jaso du Abadiñon: *upie* eta *upetei(dx)e*. Landuchiok, berriro ere, erderazkoetatikoak darabiltza: *varril bat, bodegu[ea]*.

⁵⁴ Orokor xamarra; Arrankudiagan *Txingarleku* toponimoa daukagu.

⁵⁵ *Uztapiko* ematen du Azkuek orokortzat gipuzkerarako —Larramendiren *uztapicoa* ‘breva’-rekin bat datorrena— eta Bizkaiko Markinarako ere. Gure hau, aitzitik, hitzaren testigantza zaharrena dugu. Bizkaian, bestaldetik, zabalduago dago *iko* oinarria eta ez *piko*. Horrela *hicoa* Micoletak; Landuchiok, oster, *ficua* baina *brevia*.

⁵⁶ *Arrano* hitzaren forma adierazkor edo konposatu baten forma desitxuratu baten aurrean gaudezke. Izan ere, esanahiaren aldetik, orokorra da ‘aguila’ eta ‘vultur’ zentzuen nahasmena edo indeterminazioa, horrela, esaterako, Eibarren. Landuchiok *aguilea* ‘aguila’, baina zuriz baliokiderik eman gabe uzten du BUYTRE sarrera. Konposatua *atxarranoa* izan liteke, *txarranoa* eman duena, ez legoke Urduñakoa, bada, oso

Bueno – nad ona⁵⁷

Buscar – vilatu⁵⁸

Bibliografia

- Agud, M. & L. Michelena (arg.), 1958, *N. Landuchio. Dictionarium linguae cantabrigae (1562)*. Seminario Julio de Urquijo, Donostia-San Sebastián.
- Apraiz, O., 1969, *El vascuence en Vitoria y en Álava en la última centuria (1850-1950)*. Diputación Foral de Álava. Vitoria-Gasteiz.
- Azkue, R. M., 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*. 2. arg., LGEV, Bilbo 1969.
- Barandiaran, J. M., 1926, «El euskera en Álava a fines del siglo XVIII», *RIEV* 17, 464-467.
- Barrenengoa, F., 1990, *Onomástica de la Tierra de Ayala*. Diputación Foral de Álava, Vitoria-Gasteiz.
- Caro Baroja, J., 1945, *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*. Universidad de Salamanca.
- Etxebarria, T., 1965-1966, *Lexicón del euskera dialectal de Eibar*. Euskaltzaindia.
- Gaminde, I., 1993, *Abadiñoako lexikoaz*.
- Gilisasti, I., 2003, *Urduliz aldeko berba lapikokoa. Léxico del euskera de Uribe Kosta*.
- Gorrochategui, J., 1987, «Andrés de Poza y el euskera», *ASJU* 21/3, 661-681.
- Knörr, E. & K. Zuazo (arg.), 1998, *Arabako Euskararen Lekukoak. Ikerketak eta Testuak*. Eusko Legebiltzerra, Vitoria-Gasteiz.
- Lakarra, J., 1996, «Betolatzaren hiztegia», *ASJU* 15, 235-272.
- , 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta Edizioa*. Euskaltzaindia, Bilbao.
- López de Guereñu, G., 1989, *Toponimia alavesa: seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*. Euskaltzaindia, Bilbao.
- Martínez de la Cuadra, A., 2006, *Nabarniztarren berbakera. Lexikoa eta erabilera-adibideak*. Nabarnizko Udala.

urruti. Behin *txarrano*-ra iritsita, erdarazko *marrano* hitzaren kutsaduran pentsa genezake, *txarr-* = *txarri* ekuazioa, eta hegazti honek haragi ustela jateko ohitura tar-teko; baina oso irristagarria da dena, eta nekez frogatzekoa. Toponimian, hegazti honen zantzuak ugariak badira ere, *Putrearri*, *Arranoatxe* (bi ditugu Ganekogorta edo Belautetik oso gertu), e.a. –*Saizar*, bestaldetik, ez da, bestetan esana eta idatzita daukagun bezala, *Sagastizar* ezagunaren forma oso laburtu bat baino–, ez dugu *marrano* honen arrastorik aurkitu.

⁵⁷ *Ona* idatzi baino lehen zerbait idazten hasi eta amaitu gabe utzi eta tatxatu du urduñarrak. Erdibideko *nad-* horren atzean zer egon ote daitekeen ez dugu igartzen, ezpada *nada*, *nada bueno* ironikoa bururatu, idazten hasi eta azkenik damutu izana. *[O]na da*, ondoko *ascoda* bezala, izkiriatu nahi izan zuela ere pentsa genezake, baina aferesi bitxi xamarra postulatu beharko genuke, ondoren osorik idazten duenean ageri ez dena.

⁵⁸ *Bila* aditz-posposizioa orokorra bada ere, aditz gisa ez da bizkaieraz erabilia egun, ezpada *topau*; baina bai antzina eta Arabako euskararako espreski testatua. T. Etxebarriak Eibarrerako *billau* ‘topau’ ematen du, Lazarragak *bilaetan*, *bilatuco nax*; Landuchiok *bilatu*, *bilaytea*, *RS*-ek *billaetan*. Micoletak, ordea, *ydoro* baino ez.

- Martínez de Madina, E., «Landuchioren hiztegi iraulia: euskara-gaztelania», in Knörr & Zuazo (arg.), 335-465.
- Ormazabal, J. L., 2002, *Aramaioko euskara: azterketa dialektologikoa*. Arabako Foru Aldundia, Vitoria-Gasteiz.
- Oyharçabal, B., 1992, «Euskararen mugez egin lehen mapak (1806-1807)», in *Luis Villasante. Omenaldia. Iker-6*, Euskaltzaindia, Bilbao, 349-366.
- , 1995, «Euskararen mugak hego aldean 1807.ean: Eugène de Coquebert de Montbret-en artxiboetan gelditu dokumentuak», in *Euskal Dialektologiako Kongresua (Donostia 1991), ASJU-ren Gehigarriak XXVIII*, R. Gómez & J. Lakarra (arg.), 241-253.
- Otsoa de Alda, J. & E. Breñas, 2002, *Antecedentes del euskera en Álava*. Geu, Vitoria-Gasteiz.
- Ros, A. & E. Sáiz, 2001, «Barakaldo eta Enkartzazioen historia linguistikoz», *Litterae Vasconicae* 8, 47-117.
- Sánchez, J. M., 1996, *El Señorío de Vizcaya durante el primer periodo constitucional 1808-1814*, Doktorego Tesia, UPV/EHU.
- Urkijo, N., 1994, *Zenbait apunte Laudioko euskaraz*. UEU, Bilbao.
- Urkizu, P., 2004, *Joan Perez de Lazarrağa, Dianeça & Koplak*. Erein, Donostia-San Sebastián.
- Villasante, L., 1956, «Una lista de pueblos vascongados de Vizcaya, Guipúzcoa y Navarra de principios del siglo XIX», *BAP* 12/4: 433-446.
- Zelaieta, A., 1988, «Rafael Micoleta Çamudio: *Modo breve de aprender la lengua vizcayna*», *Eusko-Ikaskuntza, Hizkuntza eta Literatura* 7, 133-214.
- Zuazo, K., 1989, «Arabako euskara», *ASJU* 23/1, 3-48.
- , 1998, «Betolatzaren hizkeraz», in Knörr & Zuazo (arg.), 73-86.
- , 1999, «Arabako euskararen kokagunea», *FLV* 80, 165-184.
- Zubiaur, J. R., 1989, *Las ideas lingüísticas vascas en el siglo XVI (Zaldibia, Garibay, Poza)*. Universidad de Deusto, Donostia-San Sebastián.
- Zubiaur, J. R. & J. Arzamendi, 1976, «El léxico vasco de los refranes de Garibay», *ASJU* 10, 47-144.

ENARAK, ELAIK ETA TESTUINGURUAREN GARRANTZIA¹

Borja Ariztimuño & Ander Egurtzegi

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Laburpena

Artikulu honetan Mitxelena (1961) proposaturiko etimologia bat berrartzen da ikuspuntu kritiko batetik. Berreraiketa lanean argudio fonologikoak arduraz erabiltzearen beharraz oharturik eta aitzineuskararen silabalerro egituraz dugun ezagutza handiagoaz baliaturik etimologia zehatzago bat proposatu nahi da enara/elai bikotearentzat. Oraingo honetan, testuinguru fonologiko ezagun bati garrantzia handiagoa ematen zaio berreraikitako konstruktoen aurka. Honekin batera, aldaeren banaketa dialektologiko orokorra eta hainbat autorek aurkeztutako beste zenbait etimologia proposamen aipatuko dira.

Abstract

This paper revisits an etymology first proposed by Mitxelena (1961) from a critical standpoint. Being aware of the necessity of a careful use of the phonological argumentation in reconstructive work and profiting our greater knowledge of the syllable/root structure of the Proto-Basque, we aim to propose a more accurate etymology for the enara/elai doublet. In this case, we prioritize the known phonological context to any hypothesized construct. In addition to this, we give account of the general dialectal distribution as well as some other proposals made by previous authors.

*«...they became obvious only once posed;
but before the fact neither the solution
nor the problem was evident.»
(Watkins 1991: 174)*

1. Etimologia batek ez du zertan betirako iraun. Etimologiek, beste hainbat gauzak bezala, aurrera egiteko balio digute, eta aurrerago gaudenean, panorama zabalago bat ikusteko gai garela, etimologia zaharrak hobetu edo zorrozteko aukera aprobetxatu behar dugu (ik. Watkins 1991). Koldo Mitxelena dioskunez,

¹ Lan honek Eusko Jaurlaritzaren finantziarioa jaso du, ikertzaileen prestakuntza eta hobekuntza programaren bidez [BFI 2009-236 eta BFI 2010-385], Eusko Jaurlaritzaren «Lingüística histórica e historia de la lengua vasca» [GIC10/83, IT486-10] talde kontsolidatuarekin, MINECO-ren «Monumenta Linguae Vasconum (IV): Textos Arcaicos Vascos y Euskera Antigu» [FFI2012-37696] proiektuarekin, eta UPV/EHU-ren UFI-11/14-rekin batera.

A mi modo de ver, hoy puede avanzarse de dos maneras sobre los resultados anteriores: 1) utilizando de una manera más exhaustiva los testimonios disponibles; y 2) aplicando más consecuentemente el método comparativo. (Mitzelena 1961: 13)²

eta, beraz, etimologia ustez onak, alde batera utz daitezke hobe bat lortzen denean edo, gure kasuan bezala, osa edo zuzen daitezke berreraiketa-teoriak aurrera egiten duen heinean.

2. Esanahi bera duten izenburuko bi hitz horien arteko erlazioa agerikoa irudi dakigukeen arren, Mitxelenari zor diogu hitz hauek modu etimologikoki egoki batean lotu izana. Izan ere, hark *enara* eta *elai*-ren protoforma biak (**eNala* eta **eLana*, hurrenez hurren) hitz bakar batetik datozela proposatu zuen, aldaera bata bestetik bi metatesiren bitartez erator zitekeela argudiatuz:

(...) no habría la menor dificultad en admitir que **eLana* y **eNala* sean variantes de una misma base. Se habrá producido una doble metátesis: no sólo han cambiado mutuamente de lugar la nasal y la lateral, sino que además han trocado su cualidad, pasando la lene a fuerte y viceversa. (Mitzelena 1961: 326)

Hala ere, bi metatesi horiek oso tankera ezberdinekoak direla zehaztu beharra dago. Horietako bat bigarren eta hirugarren silaben ekineko /l/ eta /n/ ozenen arteko lekualdaketa dugu, euskararen historian adibide zenbaitek lekukotzen duten metatesi elkarkaria, hain zuzen ere (cf. *labana* < *nabala* edota *inulabar* < *ilunabar* esaterako, ik. Egurtzegi 2011 honi buruz). Bigarrena, euskaraz beste adibidetan aurkitzen ez dugun *fortitio* ezaugarriaren metatesia da, zeinaren arabera etimologikoki *fortis* zen segmentu bat *lenis* egiten den, *lenis* zen beste bat *fortis* bilakatzearekin batera.

Mitxelenak, beraz, metatesi bikoitza proposatzen du *hirundo* generoko hegazti honen euskal izenaren aldaera ezberdinak lotu ahal izateko.

Erretereriako hizkuntzalariak *fortitio*-metatesiaren hipotesian oinarrituriko proposamenean bokalarteko kokapenak bazka ditzakeen lau hots aldaketa ezberdinekin jokatzen du hitzaren aldaerak lotzeko, /N/ > /n/, /n/ > /h/, /L/ > /l/ eta /l/ > /r/ aldaketak bokalarteko testuinguruan gertatzen baitira (Mitzelena 1961: §15 eta §16). Mitxelenak proposaturiko berreraiketa, ondorioz, honakoa izango litzateke:

(1) *enara* : *elaia* < **eNala* : **eLana*

a) (**eNala* > **enaLa* >) **eLana* > **eLaba* > **elaa* > *elae* > *elai*³

b) (**eLana* > **elaNa* >) **eNala* > **eNara* > *enara*

² Nahiz eta ez duen hain modu argian zerrendatzen, berreraiketan aurrera egiteko beste hiru arrazoi edo aukera aipatzen ditu: hizkuntzaren ahaideak ediretea, datu berriak aurkitzea eta metodo berriak sortu edo badirenak hobetzea (Mitzelena 1964: 196 edota 1988: 73). Horrek guztiak berreraiketarako aldatzera garamatzaten Mary R. Haas-ek (1969: 46-51) zerrendaturiko arrazoiak dakarzkigu gogora (zeinetarik guk lehendabizikoa, eta hein batean hirugarrena, darabilgun):

(1) A new interpretation of the material on hand.

(2) The discovery of a new daughter language.

(3) Evidence from old loanwords.

(4) The comparison of one protolanguage with another.

³ *****belai*** bezalako formarik aurkitzen ez dela aipa liteke, baina ohartzeko irakurlerai *elai*-ren tankerako formak mendebaldeko hizkeretan baino ez direla aurkitu.

Berreraikitako protoformak lotzeko, beraz, parentesi arteko *fortis-lenis* ezaugarri-metatesi eta metatesi elkarkari taldeetako bat beharrezkoa da, horiek zeinahi hurrenkeratan gertaturik ere. Baina, esan bezala, silaba ekineko /l/ eta /n/-ren arteko metatesi elkarkaria euskaraz emankorra izan dela esan dezakegun arren, ez daukagu bigarren prozesuaren antzera *fortitioa* mugiaraziko lukeen beste ezaugarri metatesiren baten berririk euskararen baitan⁴.

3. Esanak esan, bigarren metatesi hori ekidin dezakegula zehaztu nahi dugu, bilakabidea beste ikuspuntu batetik begiratzeko badugu. Azpimarragarria den lehendabiziko gauza gorago aurreratu dugu dagoeneko, hau da, Mitxelenak berreraikitzen dituen aldaketa guztiak bokalen artean kokaturiko kontsonante ozenei gertatzen zaizkiela, ondorioz testuinguruaren menpekoak direla. Bigarrena, «egiazko» aldaketa guztiak (*i.e.* ahoskatze modua eraldatzen dutenak eta ez luzera edo «indarra») hirugarren silabaren ekinean kokaturiko bigarren kontsonanteari dagozkiola, lehenengo kontsonanteak luzera edo «indar» egokitzapen bat baino jasaten ez duela:

- (2) a) **eNala* > *enara*
 b) **eLana* > **elaba* > *elai*

Berez, bigarren silabako kontsonanteak bere izaera mantentzea baino ez dugu behar, eta hori bokalen artean sinplifikatuko den segmentu gogor baten bidez lorzen du Mitxelenak. Baina helburu berbera lor genezake berreraikitako bokal arteko testuingurua beste batez aldaturik, hots, delako hotsa bi bokalen artean berreraiki ordez bokal eta kontsonante banaren artean izan zela pentsatzen badugu (kontsonante taldeak ziren, hain zuzen ere, Mitxelenak *fortis* hotsentzat markaturiko jatorrietako bat; cf. 1961: 229 eta §18 (berezi §18.11)). Testuinguruaren aldaketa horri esker, era berean, ezaugarri metatesiaren beharrik ez genuke izango, bigarren silabako ekineko kontsonantea ez litzatekeelako besterik gabe aldatuko, bietako edozein dela ere. Aipatu segmentu kontsonantiko hori lehendabiziko silabaren kodan (edo, agian, bigarrenaren ekinean)⁵ kokatu behar litzateke, berori /l/ eta /n/-ren arteko metatesi elkarkariaren ostean eta behin bokalarteko prozesuak agortuta galduko zelarik:

- (3) **eC.nala* | **eC.lana*
 a) (**eCnala* >) **eClana* > **eClaha* > **eClaa* > **eClae* > **eClai* > *elai*
 b) (**eClana* >) **eCnala* > **eCnara* > **eCnara* > *enara*

Honen bidez, **eC.nala*-tik **eC.lana*-ra (edo alderantziz, **eC.lana*-tik **eC.nala*-ra) doan metatesi elkarkaria baino ez dugu berreraiki behar. Esan bezala, segmentu horren sinkopak berantiarra behar zuen izan, bokal arteko aldaketak galaraziko bazituen. Metatesi elkarkaria gerta dadin, segmentu hori lehendabiziko silaban berreraiki

⁴ Euskararen baitan diogu, zeren eta munduko beste hizkuntza batzuetan nahiko arrunta izan baitaiteke luze-labur ezaugarrien metatesia (bokalen luzera metatesia kasu), ez hala ordea indarrarena (cf. Egurtzegi 2011).

⁵ Honakoa hasperena balitz, cf. Lakarra 2010.

behar dugu⁶ eta horrek oso aukera gutxi uzten dizkigu segmentuaren izaerari dagokionez, txistukari edo ozen bat baino ezin dezakegulako kokapen horretan berreraiki euskal silaba egituraren eta fonotaktikaren arabera. Ozen aurreko txistukariak hain urriak (eta, bide batez, modernoak) izanik, ozen baten alde egingo dugu, eta horien artean dardarkaria nahiago. Izan ere, bata bestearen osteko /n/ eta /l/ ozenek osa ditzaizketen taldeak (*i.e.* /n.l/ eta /l.n/) ez dirudi behar beste denbora mantenduko ziratekeenik, ez eta euskaraz bereziki ezagunak direnik. /r.l/ eta /r.n/ ordea, askoz ere hedatuagoak dauden taldeak dira. Honenbestez, (4)n zehazten den hurrengo berreiraketa proposatzen dugu:

- (4) **ernala* / **erlana* (**eNala* / **eLana*-ren ordez)
 a) (**ernala* >) **erlana* > **erlaha* > **erlaa* > **erlae* > *erlai* > *elai*
 b) (**erlana* >) **ernala* > **ernara* > *ernara* > *enara*

Orotariko Euskal Hiztegiari (Mitxelena 1987) begiratu ostean, bai *ernara* eta baita *erlai* ere aurki daitezkeela ikus dezakegu, biak ala biak bizkaieraren eremuan. Horrek silaba kodako /r/-ren alde behin betiko egiteko aukera emateaz gain, aldaera hauetatik izartxoak kentzeko aukera ematen digu —dagoeneko (4)n egin dugun moduan—, hots, (3)n espero genuen baino pausu bat lehenago.

4. Puntu honetara iritsirik, alde batetik, kontsonantismoa finkatu eta, bestetik, bokalismoak aurkezten dituen zailtasunak aurkeztuko ditugu. Lehendabizikoari dagokionez, esan beharra dugu Mitxelenak nahiko argi utzi zuela berak zein aldaeraren alde egingen zuen (eta guk onartuko dugu), nahiz eta ez zuen esplizituki zergatirik azaldu (baina pentsatzekoa da hedaturagatik izan zela, jakin baitzekien *elai*-ren modukoak bizkaieran (ez osoan halere) direla, guk onartzen dugun metatesi bakarra (ozenen artekoa) dialektalki mugatuz):

*Lo que recomienda para elae la segunda reconstrucción [justu aurretik aipatu duen *eNala] es que no habría la menor dificultad de admitir que *eLana y *eNala sean variantes de una misma base. (Mitxelena 1961: 326; letra etzana geurea da)*

Kontsonanteak alde batera utzita, bokalismoak ugaritasun iluna erakusten duela azpimarratu behar da, nahiz eta Mitxelenak (bestelako azalpenik eman gabe) *eCaCa* egitura hobetsi zuen protoformarako. Aldaeren ezaugarri bereizgarrienak hartu (hasierako bokala, -rC- bai ala ez eta **nVl* ala **Vn*) eta herriz herri nola gauzatzen diren behatuz gero ondoko emaitzak lortuko ditugu⁷:

⁶ Izan ere, bigarren silabaren ekineko segmentu bat berreraikiko bagenu ozena lehendabiziko silabaren kodara mugituko genuke, horren ondorioz metatesi elkarkaria galaraziz, parte hartuko luketen bi segmentuak ez liritekeelako silabaren gune berean egongo. Hasperena, honenbestez, ekuaziotik kanpo geratuko litzateke.

⁷ Hemengo bi mapak *OEH* eta *EHH*ako (Euskaltzaindia 2008) datuetan oinarriturik osatu ditugu, Barasoaindarraren (2007) irudiaren gainean.

(5) i. Hasierako bokala⁸:

1. mapa

ii. *-rC-* bai ala ez + **IVn* vs **nVI*⁹:

2. mapa

Amaierako bokal konbinaketa guztiak, berriz, asimilazio zein metatesi arruntentz bidez lor litezke eta, beraz, badirudi jatorrian bokal ezberdinak proposatzea dela ekonomikoena, hots, *-eCa* edo *-aCe*, baina horietan lehenengoa denez hedatuena horren alde egingo dugu¹⁰. Hasierarako, berriz, pentsa genezake *e-* : *i-* dela egiazki alternantzia bakarra, ekialdeko formetako *a-* beste zerbaiten arrasto dela (adibidez **ga(u)-inara* edo **basa-inara* moduko konposatuetatiko mozketak “oker” baten ondorio),¹¹ baina ezin dugu ziurtatu. Dena dela, *e-* : *i-* alternantziatan bigarrena izan ohi da

⁸ Alde batetik, *<e->* lemaeren barruan sartu ditugu *<i->* eta *<a(i)->* ez diren guztiak, hots, baita mapan irudikatu nahi diren aldaerekin erlazio etimologikorik ez dutenak ere. Horrek *<e->*-ren hedadura apur bat puztu lezake, bereziki Nafarroa Garaiko zenbait eremutan. Bestetik, Gipuzkoan geratu diren *<i->* lemaeren “uhartexoak” *txi-* hasiera duten aldaera batzuei dagozkie, inguruan *txe-* dunak ere izaki.

⁹ Hots, *erlai* zein *ernara* motakoa den (beltzez) eta Mitxelenaren **eLana*-ri ala **eNala*-ri legokiokeen.

¹⁰ Ez dugu hemen kontuan hartu *kiñuri* aldaera zaraitzuarra, baina, aipatzekoa da Mitxelenak zer esan zuen hasierako kontsonanteari buruz:

no se sabe, p. ej., si el sal. *kiñuri* ‘vencejo, golondrina’ es conservador o innovador en relación a *ainhara*, *enara*, etc. de los demás dialectos, aunque lo segundo parece más probable. (Mitxelena 1961: 252)

Nahiz eta aurrerago, lausoago, hauxe dioen:

la variante salacena *kiñuri* (en Azkue) no constituye sino un indicio muy pobre de una antigua oclusiva inicial de la que no ha quedado otro rastro (1961/77: 326)

¹¹ Honekin batera, ekialdeko hizkeretako *ainhara* moduko formak interesgarriak dira. Izan ere, bokalismoan ikusten dena material berriaz gain, hasperena ere berrikuntzatat jo behar dugu. Honentzako bi sorburu ezberdin pentsa daitezke: hasperena material morfologiko berriarekin etorritakoa izatea, edo, halakorik posible bada, ozenaren ostein gehiturikoa izatea. Gogoan izan behar da **ernalal*/**erlana* bezalako egitura batean ez dela hasperenarentzako lekurik bigarren silaban.

zaharrena (*bertute* : *birtute* < **virtute(m)*, *ageri* : *agiri* < **-iri* atzizkiaz, *negar* : *nigar*, etab.) eta ez dago arrazoirik honetan ere huraxe ez denik pentsatzeko. Beraz:

(6) a) **irnela* > **ernela* > **ernala* > **erlana*...

5. Honenbestez, **irnela* moduko zerbait proposatu dugu egungo aldaeren protoforma gisa. Forma hau euskal jatorrizko hitzat hartzeko ditugun zailtasunak, hots, aitzineuskaratik (AE) zuzenean erro soil bezala eratorria izateko dituenak azaltzea komenigarria izan daiteke orain:

(7) i - Kontsonante talde bat (-*rn*-).
 ii - Bokala hasieran (*i*-) eta amaieran (-*a*).
 iii - Hiru silaba.

Hala, AEko CVC erro egitura kontuan harturik (Lakarra 1995, 2009), hitz konposatu/eratorri baten edo mailegu baten aurrean gaudela pentsatu behar dugu. Lehendabiziko aukerari jarraiki *(C)*ir-nel-a* besterik ezin genuke berreraiki hasiera batean, eta horko *(C)*ir*, **nel* zein **-a* bestelako etimologiatan ezagutzen ez ditugunez (-*a* ez baita artikulua, cf. *elae-enara*), garesti begitantzen zaigu horiek protoforma bakarra azaltzeko erabiltzea; horrez gain, onartu beharko genuke -*rn*- taldea bere horretan mantendu dela AEtik; *ergo*, hitz honek mailegu izateko aukera guztiak ditu.

6. Dagoeneko gure hasierako asmoak (testuinguru fonologikoari merezi duen garrantzia eman eta Mitxelenaren metatesi bikoitza berrinterpretatuz horrek erakusten zituen bitxitasun eta zailtasunak desegitea, eta eskura ditugun datu guztiak kontuan hartuz haren berreraiketa egokitzea) aski bete baditugu ere, zilegi bekigu geure etimologialari sena bururaino eramatea.

Hitzaren mailegu jatorria zalantzarik gabe onartzuz, euskarak inguruan izan dituen hizkuntzei so egitea besterik ez zaigu gelditzen. Horretarako Joan Coromines hizkuntzalari katalan ezagunaren hiztegi orobat ezagunetara jotzen badugu (Coromines & Pascual 1980-1991, Coromines 1980-1991) ondoko informazio hau lor dezakegu: gaztelaniazko *golondrina* latindar *hirundo*-tik dator (*erundo* jada VI-VII. mendean) **eróndene* forma baten bitartez; mozarabeko *gondorina* zaharrak **endorina* zukeen oinarrian (eta horrek < **erondina*; *erundina* dokumentatua dago), eta aragoierazko *engolondrina* halako baten eta gaztelaniazko formaren nahastetik letorke; okzitanieraz *ironda* dugu (eta *arendola* (**arondela* batetik, agidanez) besteak beste); frantsesez berez *aronde(lle)* zen, baina Errenazimentutik aurrera *hiron-delle* (latinezko formara hurbiltzarren, nonbait); eta Araban *arandela* dugu (Coromines & Pascual 1980-1991, III. liburukia: 165-166). Urrunago joanda, katalanez, *oreneta* (**eroneta* < **hirunditta*), *oronella* (< **eronella* < **hirundëlla*) eta beste hainbat aldaera (esaterako *orenola* < **hiründüla*) ditugu (Coromines 1980-1991, III. liburukia: 105-109). Beraz:

(8) lat. *hüründ-* + atzizki txikigarria > errom. *erundina*, *arandela*, *arendola*, *ironda*, *aronde(lle)*, *oreneta*, *oronella*, *orenola*...

Hots, *i/-e*- hasieran (*a*-k dardarkariaren aurreko *e*-tik datozela esan dezakegu, Corominesek frantsesari buruz bederen hori baitio), kontsonantismoan *VrVn(d)VI(l)V*

(akabuko kontsonantea *t* edo *n* ere izan daiteke erabilitako txikigarriaren arabera) eta, txikigarriekiko formetan betiere, *-i/eCa* amaieran. Orain, (6)ko proposamena erromantzeetako formek erakusten digutenarekin alderatuz gero (gure kasurako *-ella* txikigarriarekikoez),

(9) **irnela* : *ilerVn(d)el(l)a*

ia erabateko egokitasuna dutela ikus dezakegu. Alde batetik, arestian aipatu *-rn*-kontsonante taldea «berria» bada, sinkopa baten ondorio, adibidez, beranduago arte irauin izana justifika dezakegu, bestelako emaitza lortuz: **irVnela*. Hala, kontsonante taldearena «konpontzen» dugu, baina silaba bat gehitu diogu hitzari, eta bokalarteko *-r-* zahar bat (*enara*-koa ez bezalakoa), maileguetara hurbilduaz.

Horrekin guztiarekin, euskarazko hitzarentzat latin arrunteko edo erromantze zahar batetik jatorria proposa daitekeela pentsatzen dugu, pare bat gertakari onartuz gero: kontsonante bilkuraren asimilazioa edo soiltzea (**irVndéla* > **irVn(n)éla*) eta bigarren bokalaren sinkopa (> **irn(n)éla*), azentu-aurreko izateak eraginda (lehen, ziurrenik, hizkuntza emailean bertan gertaturikoa eta bigarrena euskarari, cf. esaterako *andre* < *andere* eta *esne* < *esene*).

7. Ondorio gisara, lantxo honetan erakutsi nahi izan dugu 1) euskal hitzen azterketa morfologiko (hitzaren zentzu zabalenean) eta fonologiko batek haien izaera indigena zein arrotza sala dezakeela, bereziki azken aukeraren alde (§5 eta §6); eta 2) testuinguru fonologikoak zer garrantzi handia duen berreraiketan eta, oro har, bilakabideen azalpenerako.

Post scriptum

Artikulua amaiturik genuela beste zenbait berreraiketa proposamen edo ahalegin idoro ditugu, hiru multzotan sailka genitzakeenak (guztiek maileguaren hipotesia darabilte).

Lehen (Izengabea 2009) bitxikeria gisa aipatu nahi genuke, ezen hark ere hemen aurkeztu dugun eta lehenago inork baliatu gabeak uste genituen *-r*-dun formak hartzen ditu Mitxelenaren proposamena zuzentzeko (egileak bere euskalkian *erlae* saileko aldaera erabiltzen omen du-eta). Alabaina, hizkuntza eskandinaboetako *svala*-rekin erkatu eta **esbala*/**esguala* (sic) > **esnala* > **ernala* bilakaera ematen du. Hizkuntza haietatik mailegutzaeren egiantzekotasuna eta kronologia-arazoak alde batera utzirik ere, *-sb-/sgu-* > *-sn-* bilakabidearen adibiderik ez dugularik (*-sn-* > *-rn-* aldaketarako badira adibide batzuk, cf. Mitxelena 1961: §14.9) nekez onar genezake halakorik.

Bigarren proposamena (Morvan 2009-2011 eta Vidal 2011) frantsesean eta okzitanieran aurki ditzakegun *vanneau* eta *vanèl* (gaskoieraz *banera* omen) bezalako formetan oinarritzen da, Morvan-en kasuan haien jatorrian omen den zelterazko “*ainneal*, *vennal*” hartuta azken iturburutzat.

Azkenik, aipa daiteke McCone-k aitzineuskararako berak proposatzen duen **(w)aiNala* forma (2005: 409) irletako zelteraren **waNālā* edo **weNālā* (2005: 408) aitzin-formekin lotzen duela (cf. irl. zah. *fannall*, edo galesezko *gwennol*). Stifter-en ustez (2010), berriz, baliteke aitzin-hizkuntza biek hirugarren baten-gandik mailegatzeko hitz hori.

Bibliografia

- Coromines [Corominas], Joan, 1980-1991, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana. Amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner, i l'auxili tècnic de Carles Duarte i Àngel Satué*, Barcelona: Curial / La Caixa.
- & José Antonio Pascual, 1980-1991, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos.
- Egurtzegi, Ander, 2011, «Euskal metatesiak: abiaburua haien ikerketarako», *ASJU* 45 [liburuki honetan].
- Euskaltzaindia, 2008, *Euskararen Herri Hizkeren Atlas (EHHA)*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- Haas, Mary R., 1969, *The prehistory of languages*, The Hague: Mouton (Janua Linguarum, Minor, 57).
- Hualde, José Ignacio, Joseba A. Lakarra & R. L. Trask (arg.), 1995, *Towards a history of the Basque language*, Amsterdam: John Benjamins.
- Izengabea, 2009, «Enara & elai», *Basaurialdeko begaztiak. Txoriak izenetan*. Online: <http://txorizenak.blogspot.com/2009/11/enara-elaia.html> [kontsulta: 2011-08-01]
- Lakarra, Joseba A., 1995, «Reconstructing the pre-Proto-Basque root», in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 189-206.
- , 2009, «Forma canónica y cambios en la forma canónica en la prehistoria de la lengua vasca: hacia los orígenes del bisilabismo», *Acta Palaeohispanica X - Palaeohispanica* 9, 557-609.
- , 2010, «Adabakiak /h/-aren balio etimologikoaz», *ASJU* 43 [2009], 565-596.
- McCone, Kim, 2005, «Möglichlich nicht-indogermanische Elemente in den keltischen Sprachen und einige frühe Entlehnungen aus indogermanischen Nachbarsprachen», in G. Meiser and O. Hackstein (arg.), *Sprachkontakt und Sprachwandel. Akten der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, 17.-23. September 2000, Halle an der Saale*, Wiesbaden, 395-435.
- Michelena [Mitxelena], Luis [Koldo], 1961 [1977], *Fonética histórica vasca*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia: Auñamendi (SHLV-n berrargitaratua, 1-73).
- , 1987, *Orotariko Euskal Hiztegia - Diccionario general vasco*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, Joseba A. Lakarra (arg.), (Anejos del *ASJU*, 10), Donostia: Diputación Foral de Guipúzcoa.
- Morvan, Michel, 2009-2011, *Diccionario etimológico vasco-español-francés / Dictionnaire étymologique basque-français-espagnol*. Online: <http://projetbabel.org/basque/diccionario.php?q=enara> [kontsulta: 2011-08-01].
- Stifter, David, 2010, «The invisible third. The Basque and Celtic words for “swallow”», *Ériu* 60, 145-157.
- Watkins, Calvert, 1991, «Etymologies, equations, and comparanda: Types and values, and criteria for judgment», in P. Baldi (arg.), *Patterns of Change Change of Patterns: Linguistic Change and Reconstruction Methodology*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 167-181.

Baliabide elektronikoak

- Barasoaindarrá, 2007, «Euskal Herria municipalities», *Wikipedia.org*. Online: http://eu.wikipedia.org/wiki/Fitxategi:Euskal_Herria_municipalities.svg [kontsulta: 2011-02-16]

«Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiaren Aldizkariaren Gehigarriak
Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
Publications of «Julio de Urquijo» Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario "Julio de Urquijo". Antecedentes y constitución*, 1955. Agotado.
- II. JOSÉ MARÍA LACARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agotado.
- III. MANUEL AGUD - LUIS MICHELENA, *Landuccio, Dictionarium Linguae Cantabrigae (1562)*, 1958. Agotado.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1990 (1961¹, 1977², 1985³). 18 €.
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1991 (1964¹). 12 €.
- VI. LUIS VILLASANTE, *Pedro A. de Añibarro, Gramática vascongada*, 1970. 8 €.
- VII. CÁNDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*. (Índice inverso de Gerardo Markuleta), 1994 (1970¹). 12 €.
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974*. 10 €.
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 18 €.
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. 2 vols. Agotado.
- XI. LUIS MICHELENA - IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 12 €.
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*, 1989. 8 €.
- XIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 36 €.
- XV. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendak*, 1992. 18 €.
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de "Charlemagne"*, 1990. 18 €.
- XVII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendak*. Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)*, 1994. 10 €.
- XIX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, II. Arduin-Beuden*, 1990, 1993. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1990 (1963, 1986). 8 €.
- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. Semiótica de la representación*, 1991. 12 €.

- xxii. LASZLÓ K. MARÁ CZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 15 €.
- xxiii. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 10 €.
- xxiv. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor (Barraso-Bazur)*, 1991. Agotado.
- xxv. JOSÉ M.ª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 15 €.
- xxvi. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- xxvii. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ de URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 18 €.
- xxviii. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailaren 2-6)*, 1994. 21 €.
- xxix. JOSÉ I. HUALDE - XABIER BILBAO, *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*, 1992. 8 €.
- xxx. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 8 €.
- xxxi. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de "Biotz-begietan"*, 1993. 18 €.
- xxxii. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans "Maldan behera" de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 18 €.
- xxxiii. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VI. Ilpiztu-Korotz*, 1993. 8 €.
- xxxiv. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 18 €.
- xxxv. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 18 €.
- xxxvi. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 12 €.
- xxxvii. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi*, 1994. 8 €.
- xxxviii. PATXI GOENAGA (ed.), *De grammatica generativa*, 1995. 18 €.
- xxxix. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca. (Literatura, historia, significado)*. En preparación.
- xl. AMAIA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBE-ETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 21 €.
- xli. BERNARD HURCH - MARÍA JOSÉ KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 21 €.
- xlii. JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 15 €.
- xliiii. RUDOLF P. G. de RIJK, *De lingua Vasconum: Selected Writings*, 1998. 15 €.
- xliv. XABIER ARTIAGOITIA - PATXI GOENAGA - JOSEBA A. LAKARRA (arg./eds.), *Erramu Boneta: Festschrift Rudolf P. G. de Rijk*, 2002. 30 €.
- xlv. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiiaz*. Argitaratzeko.

- XLVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, 2003. 18 €.
- XLVII. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegitzaren testukritikaz*. Argitaratzeko.
- XLVIII. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekuonaren ediziora*, 2003. 21 €.
- XLIX. GOTZON AURREKOETXEA - XARLES VIDEGAIN (arg.), *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*, 2004. 21 €.
- L JOSEBA A. LAKARRA, *Raíz y reconstrucción del protovasco*. En prensa.
- LI XABIER ARTIAGOITIA - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren Omenez*, 2008.
- LII BEATRIZ FERNÁNDEZ - PABLO ALBIZU - RICARDO ETXEPARE (arg.), *Euskara eta euskarak. aldakortasun sintaktikoa aztergai*. 18 €.
- LIII GOTZON AURREKOETXEA - JOSE LUIS ORMAETXEA (eds.), *Tools for Linguistic Variation*. 18 €.
- LIV JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo I (Lingüística histórica), 2011. 18 €.
- LV JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo II (Lingüística general), 2011. 15 €.
- LVI JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo III (*Palaeohispanica*), 2011. 15 €.
- LVII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo IV (Exposiciones generales sobre la lengua vasca. Tipología y parentesco lingüístico), 2011. 15 €.
- LVIII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo V (Historia y geografía de la lengua vasca), 2011. 21 €.
- LIX JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo VI (*Fonética histórica vasca*), 2011. 21 €.
- LX JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo VII (Fonética y fonología. Morfosintaxis. Dialectología), 2011. 24 €.
- LXI JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo VIII (Lexicografía. Historia del léxico. Etimología), 2011. 24 €.
- LXII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo IX (Onomástica), 2011. 21 €.
- LXIII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo X (Norma y unificación de la lengua. Historia de la Vascolología. Presente y futuro de la Vascolología. Reseña de gramáticas, métodos y diccionarios), 2011. 24 €.
- LXIV JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XI (Textos vascos), 2011. 24 €.
- LXV JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XII (*Textos arcaicos vascos*. N. Landuchio, *Dictionarium linguae, Cantabrice - 1562*), 2011. 18 €.

- LXVI JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XIII (Historia de la literatura vasca. Literatura vasca del siglo XX), 2011. 21 €.
- LXVII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XIV (Escritos autobiográficos y literarios. Traducciones. Actualidad política y cultural. Entrevistas. Crítica de cine. Cuestiones históricas y culturales), 2011. 21 €.
- LXVIII JOSEBA A. LAKARRA - ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ (arg.), *Obras completas de Luis Michelena*, tomo XV (Bibliografía. Índices), 2011 (en prensa).

MONUMENTA LINGUAE VASCONUM
STUDIA ET INSTRUMENTA

- I. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegitzaren testukritikaz* (= Gehigarriak XLVII). Argitaratzeko.
- II. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekunaren edizioa*, 2003, (= Gehigarriak XLVIII). 21 €.
- III. OROITZ JAUREGI, *Correspondencia de Gerhard Bähr con R. M. Azkue, H. Schuchardt y J. Urquijo (1920-1944)*, (= ASJU xxxvi-2), 21 €.
- IV. CÉLINE MOUNOLE HIRIART-URRUTY, *C. H. de Belsunce Bizkondea. Tableau analytique et grammatical de la langue basque (1858): azterketa eta edizioa* (= ASJU xxxvii-2). 21 €.
- V. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiaz* (= Gehigarriak XLV). Argitaratzeko.

BIBLIOGRAFIA-LABURDURA GOMENDATUAK
ABREVIATURAS BIBLIOGRÁFICAS RECOMENDADAS
RECOMMENDED BIBLIOGRAPHICAL ABBREVIATIONS

Hemen agertzen ez denerako, erabil bitez *Orotariko Euskal Hiztegia*-koak.

Para las obras no citadas abajo, se emplearán las abreviaturas del Diccionario General Vasco.

For any works which do not appear below, the abbreviations given in the *Diccionario General Vasco* should be used.

- AEF* = *Anuario de Eusko Folklore*, Vitoria-Gasteiz, 1921-1936; Donostia-San Sebastián, 1956-
- AION* = *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, Napoli, 1979-
- ASJU* = *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*. *International Journal of Basque Linguistics and Philology*, Donostia-San Sebastián, 1954-1955, 1967-
- Azk* = Resurrección M.ª de Azkue, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao, 1905-1906 [1969², 1984³].
- Azk Morf* = Id., *Morfología vasca (Gramática básica dialectal del euskera)*, Bilbao, 1923-1925 [1969²].
- BAP* = *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*, Donostia-San Sebastián, 1945-
- BGS* = *Beitrage zur Geschichte der Sprachwissenschaft*, Münster, 1991-
- BISS* = *Boletín de la Institución "Sancho el Sabio"*, Vitoria-Gasteiz, 1957-81. Vide *Sancho el Sabio*.
- BMB* = *Bulletin du Musée Basque*, Baiona, 1924-43, 1964-
- BRAE* = *Boletín de la Real Academia Española*, Madrid, 1914-
- BRAH* = *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, 1877-
- BSL* = *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, Paris, 1884-
- BLS* = (*Proceedings of the*) *Berkeley Linguistics Society*, Univ. of California, Berkeley, 1975-
- CAJ* = *Central Asiatic Journal*, Wiesbaden, 1955-
- Campión* = Arturo Campión, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua éuskara*, Iruñea/Pamplona, 1884 [1977²].
- CEEN* = *Cuadernos de Etnografía y Etnología de Navarra*, Pamplona, 1969-
- CIL* = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863-
- CLAO* = *Cahiers de Linguistique - Asie Orientale*, Paris, 1971-
- CLS* = (*Proceedings of the*) *Chicago Linguistics Society*, Univ. of Chicago, 1965-

- Contr* = Ibon Sarasola, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17 (1983): 69-212. L. Michelena & I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, Anejos de *ASJU* 11, Donostia-San Sebastián, 1989.
- DCECH* = Juan Corominas & José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid, Gredos, 1980-1991.
- DELL* = Alfred Ernout & Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1932 [1939², 1951³, 1959⁴].
- DGV* = vide *OEH*.
- Diachronica* = *Diachronica. International Journal for Historical Linguistics*, Amsterdam-Philadelphia, 1984-
- DRA* = Manuel de la Sota, Pierre Lafitte, Lino de Akesolo. et al., *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca*, Bilbao, 1976-1989.
- Euskera* = *Euskera. Euskaltzaindiaren lan eta agiriak*, Bilbao, 1920-1936, 1953-
- EAA* = *Estudios de Arqueología alavesa*, Vitoria-Gasteiz, 1966-
- EFDA* = Luis Michelena, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbao, 1970 [= Azk 1984].
- EFOu* = *Études finno-ougriennes*, Paris, 1964-
- EH* = Ibon Sarasola, *Euskal hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1996.
- EI* = Ana M.ª Echaide (arg.), *Erizkizundi irukoitza*, Bilbao, 1984.
- EJ* = *Eusko Jakintza*, Baiona, 1947-1957.
- ELH* = *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Madrid, 1959-
- FEW* = W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1928-
- FHV* = Luis Michelena, *Fonética histórica vasca*, Anejos de *ASJU* 4, Donostia-San Sebastián, 1961, 1977² [1985, 1990].
- FLV* = *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta*, Iruñea/Pamplona, 1969-
- FL* = *Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, Berlin-New York, 1967-
- FLH* = *Folia Linguistica Historica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, Berlin-New York, 1980-
- GH* = *Gure Herria*, Baiona, 1921-
- HEL* = *Histoire, Epistémologie, Langage*, Paris, 1979-
- HL* = *Historiographia Linguistica: International Journal for the History of the Language Sciences*, John Benjamins, 1974-
- HLEH* = Ibon Sarasola, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1984-1995. Vide *EH*.
- HLV* = Luis Michelena, *Historia de la literatura vasca*, Madrid, 1960 [1988].
- HLV* = Luis Villasante, *Historia de la literatura vasca*, Bilbao, 1961, 1979².
- HomUrq* = *Homenaje a don Julio de Urquijo e Ybarra*, Donostia-San Sebastián, 1949-1951.

- HSLV* = Ibon Sarasola, *Historia social de la literatura vasca*, Madrid, 1976 [1982].
- IEW* = Julius Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Berna, 1951-1969.
- IF* = *Indogermanische Forschungen*, Berlin, 1892-
- IJAL* = *International Journal of American Linguistics*, Chicago, 1917-
- IL* = *Indian Linguistics. Journal of the Society of India*, Pune (India), 1931-
- IMU* = *Italia medioevale e umanistica*, Padova, 1958-
- Incipit* = *Incipit. Seminario de edición y crítica textual*, Buenos Aires, 1981-
- JALL* = *Journal of African Languages and Linguistics*, Berlin-New York, 1979-
- JEAL* = *Journal of East Asian Linguistics*, Berlin, etc., 1992-
- JWAL* = *Journal of West African Languages*, Dallas, 1964-
- Lexicographica* = *Lexicographica. Internationales Jahrbuch für Lexikographie*, Tübingen, 1985-
- Lg* = *Language*, Baltimore, 1924-
- Lb* = P. Lhande, *Dictionnaire basque-français*, Paris, 1926.
- LH* = Luis Michelena, *Lengua e historia*, Madrid, Paraninfo, 1985.
- LI* = *Linguistic Inquiry*, Cambridge (Mass.), 1971-
- MDEV* = Manuel Agud & Antonio Tovar, *Materiales para un diccionario etimológico vasco (A-orloi)*, Anejos de *ASJU* 13, 19, 24, 26, 30, 33, 37, Donostia-San Sebastián, 1989-1994.
- Memoriae* = Joseba A. Lakarra (ed.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Anejos de *ASJU* 14, Donostia-San Sebastián, 1991.
- NLLT* = *Natural Language and Linguistic Theory*, Dordrecht, 1983-
- NTS* = *Norks Tidsskrift for Sprogvidenskap*, Oslo, 1928-
- OEH* = Luis Michelena, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1987-2005.
- OL* = *Oceanic Linguistics*, Univ. of Hawaii, 1962-
- Phonology* = *Phonology*, Cambridge, 1984-
- PT* = Luis Michelena, *Palabras y textos*, Bilbao, UPV/EHU, 1987.
- PV* = *Príncipe de Viana*, Pamplona, 1940-
- RDTP* = *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, Madrid, 1944-
- REW* = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1930³.
- RFE* = *Revista de Filología Española*, Madrid, 1914-
- RIEV* = *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, Paris-San Sebastián, 1907-1936, 1983-
- RLPhC* = *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, Paris, 1867-1916.
- RPh* = *Romance Philology*, Berkeley (CA), 1947-
- SAL* = *Studies in African Linguistics*, Bloomington (Indiana) / Columbus (Ohio), 1970-

- Sancho el Sabio* = *Sancho el Sabio: revista de cultura e investigación vasca = euskal kultura eta ikerketa aldizkaria*, Vitoria-Gasteiz, 1991-
- SHLV* = Luis Michelena, *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos de *ASJU* 10, J. A. Lakarra (ed.), Donostia-San Sebastián, 1988.
- Symbolae* = José Luis Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, Vitoria-Gasteiz, Instituto de Ciencias de la Antigüedad-Antzinate-Zientzien Institutua, 1985.
- Syntax* = *Syntax, A Journal of Theoretical, Experimental and Interdisciplinary Research*, Oxford, etc., 1998-
- TAV* = Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, Minotauro, 1964 [= Luis Michelena - Ibon Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución*, Anejos de *ASJU* 11, Donostia-San Sebastián, 1989].
- TPh* = *Transactions of the Philological Society*, London, 1842-
- UAJ* = *Ural-Altäische Jahrbücher*, Wiesbaden, 1981-
- Vinson = Julien Vinson, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Paris, 1891-1898 [vide Vinson-Urquijo].
- Vinson-Urquijo = Julien Vinson, *Essai... con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, Anejos de *ASJU* 9, Donostia-San Sebastián, 1984.
- ZRPb* = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877-

EGILEENTZAKO OHARRAK

ASJU-n euskaraz edo nazioarteko zientzi elkarteetan ohiko diren hizkuntzetako batean idatziriko euskal linguistika eta filologiazko lanak argitaratzen dira, baita eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izan arren, euskalaritzarako interesgarri izan daitezkeenak ere. Originalak helbide honetara bidali behar dira: Joseba A. Lakarra, Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila, Letren Fakultatea, Unibertsitateko ibilbidea 5, 01006 Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

ASJU-ra igorritako artikulua gutxienez bi aztertzailek irakurriko dituzte, haien iruzkinak kontuan izan atera edo ez erabakitzeko; erabakia ahalik eta lasterren gaztigitako zaie egileei. Artikulua onartzekotan, oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda ere emango zaie. Egileek lehendabiziko inprenta probak jasoko dituzte (eta originalarekin batera itzuli beharko dituzte); eskuratzen dituztenetik astebeteko epea izango dute zuzentzeko. Argitaratzailearen baimenik gabe ezingo dute garrantzizko aldaketa, gehiketa edo kenketarik egin. Egileei *ASJU*-ko zenbakiaren ale bana eta lanaren 25 separata emango zaizkie (10, liburu iruzkinak badiira); gehiago nahi izanez gero, kostu prezioan agin ditzakete aurretiaz.

Ez da inongo murrizketarik originalen luzeraz, baina ez lukete izan behar berez behar baino gehiagokoa; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan. Berariazko abegia egingo zaie ohar laburrei, batez ere dagoeneko argitaratu beste lanen bat kritikatzin edo garatzen dutenean.

Originalen hasieran egilearen/egileen helbidea, telefona eta helbide elektronikoa ezarriko dira; biko espazioan, orrialde bakarrean, eta zein-nahi argitasun edo zuzenketarako albo guztietan zuriune zabalekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira. Lana euskarri elektronikoa (programa erabilienetako batean) eta paperean (3 kopia) bidaliko da. Horrekin batera 10-20 lerroko laburpena ere erantsiko da. Aurkeztu baino lehen zuzen bedi ahalik eta hobekienik originala, inprenta hutsak gutxitzeko; orobat, argazki, lauki, mapa, grafiko, taula, irudi, etab. eman ez gero, izan bitez kaliterik handienekoak gardentasunik gal ez dezaten. Hauek guztiak zenbatuko dira eta ezagutzeko oinperpau laburra erantsiko zaie, testuan ere non jarri nahi diren argiro markaturik. Adibideak zenbatu egingo dira: (1), (2)a, (2)b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era honetan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab. Inprentan ohiko ez den zein-nahi zeinu, letra edo diakritikoren azalpen argia ezarriko da lehendabiziko agerrialdian testu aldameneko zuriunean.

Testua honako arauok beteaz aurkeztuko da: Aipu luzeak ahapaldi berezian joango dira, sangratuta, hasiera eta amaiera kakotxik gabe, letra borobilean; aipu laburrak ere borobilean, testuan bertan eta kakotx bikoitzen artean (“ ” edo « »). Kakotx bakunak (‘ ’) adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira. Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz beste bateko hitzak letra etzanean ezarriko dira.

Liburu eta aldizkarien izenei letra etzana dagokie, eta kakotxak artikuluci. Aldizkarien zenbaki, urte eta orrialdeak eta liburuen argitaletxe eta edizio (ez inprimatze) tokia emango dira. Hala dagokionean, berriinprimatzea, berrargitalpena edo itzulpena den zehaztuko da. Aipuetarako erabil bedi urte-egile sistema, ahal den neurrian, eta urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada, a, b... hurrenkeran bereiziko dira: adib. (Vinson 1897a: 35-38), (ikus Lacombe 1924, Azkue 1923-25, Uhlenbeck 1947b). Amaierako bibliografiarik ez bada, eman bitez bibliografia zehaztasunak oro soilik lehen agerraldian, eta ondokoetan egilearen deitura eta lanaren izenburu laburtua bakarrik, *op. cit.* eta *ibidem* direlakoak saihestuz: adib. Guerra, *Cantares*, 22-24. Bibliografia ere biko espazioan idatziko da, eta honako formatu honi atxikiko zaio:

Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Berrarg. bere *Sobre historia de la lengua vasca*, *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Berrarg. bere *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

Bibliografi laburdurarako erabil bedi ale honetan bertan erantsi den laburdura gomendatuen zerrenda. Beharrezkoa balitz, egileak besterik ere erabili ahalko luke, beti ere esangura lehendabiziko agerraldian azalduz.

INFORMATION FOR AUTHORS

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related or of interest to Basque studies are accepted, provided they are written in the languages most used by the international scientific community. Submissions should be sent to: Joseba A. Lakarra, Department of Linguistics and Basque Studies, Letter Faculty, Unibertsitate Etorbidea/Paseo de la Universidad 5, 01006 Vitoria-Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

Papers received by *ASJU* are submitted to at least two reviewers; the decision on publication is communicated to the author(s) within as short a time as possible. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s). When the authors receive the first proofs of their work, these should be returned to the editor together with the original within one week. No changes, additions or deletions may be made without the permission of the editor. Authors receive a copy of the *ASJU* volume in which their article appears and 25 offprints of their papers (10 in the case of reviews). Further additional offprints may be ordered at cost price.

There is no restriction on the maximum length of submissions, but they should be no longer than is necessary; authors must be concise and clear. Preference will be given to short notes, especially when they offer critique or elaborate on previously published papers.

The originals, which should include the address, telephone number(s) and e-mail of the author(s) in the first lines, must be typed and double-spaced throughout on single-sided sheets; this also applies to the notes. Wide margins for possible corrections or clarifications are required. Pages are to be numbered serially, as are the notes. Manuscripts must be submitted in digital format (in one of the commonly used program formats) together with three printed copies, and must include an abstract of 10-20 lines. It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors, and that photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. be of the best possible quality to avoid loss of detail in reproduction. These graphics should all be numbered and have a short footnote or key for identification; their approximate position in the text should also be indicated. Examples should be labelled consecutively by numbers enclosed in brackets: (1), (2)a, (2)b, etc.; these bracketed numbers should be used in the body of the text when referring to examples, like so: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. A clear description of any unusual symbols, characters or diacritics should be provided in the margin on their first occurrence.

The text must be formatted as follows: long quotations must be indented, without inverted commas at the beginning and end of the text, in plain type; short quotations, also in plain type, must be enclosed by double inverted commas (“ ” or « »). Single quotation marks (‘ ’) are to be used to denote translations of isolated terms. Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text should be in italics.

The titles of books and journals should be in italics and those of papers between inverted commas. The issue, year and page numbers of journals should be given, and for books, the publisher's name and place of edition; where relevant, state whether the quotation is from a reprint, reedition or translation. Where possible use the author-year system for quotation, e.g. (Lafitte 1976a: 35-38), (see Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). Otherwise, the complete bibliographical information should be given only on the first occurrence, limiting any subsequent references to the surname of the author and the abbreviated title (avoiding notations such as *op cit.* and *ibidem*), e.g. Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. The bibliography must also be double-spaced, with the following format:

- Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Reed. in *Sobre historia de la lengua vasca*, Supplements of *ASJU* 10, Donostia 1988, I, 191-202.
- , 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Reed. in *Palabras y Textos*, UPVI/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, 35-55.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitzelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, 921-935.
- Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

For abbreviations of secondary sources the “Abbreviation Index” published in this issue should be used. If necessary, other abbreviations may be used, and these should be made explicit on their first appearance in the text.

INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES

ASJU publica artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados con o de interés para la vascoología, escritos en euskera o en cualquiera de los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional. Los originales se enviarán a: Joseba A. Lakarra, Depto. de Lingüística y Estudios Vascos, Facultad de Letras, Paseo de la Universidad 5, 01006 Vitoria-Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

Los artículos recibidos en *ASJU* son examinados al menos por dos revisores, cuyos informes condicionan su aceptación; la decisión será comunicada a los autores lo antes posible. En caso de aceptarse el artículo, se enviará al autor una lista de objeciones o cambios necesarios. Los autores recibirán las primeras pruebas de su trabajo (que deberán devolver junto con el original), y dispondrán para corregirlas de un plazo no superior a una semana desde su recepción. No podrán hacerse cambios, adiciones o supresiones importantes sin permiso del editor. Se entregará a cada autor un ejemplar del *ASJU* y 25 separatas de su artículo (10 en el caso de las reseñas), si bien es posible encargar con antelación otras adicionales, que le serían facturadas a precio de coste.

No existe restricción alguna sobre la longitud máxima de los originales, pero no deben ser más largos de lo necesario; los autores han de ser concisos y claros. Se dará preferencia a notas breves, particularmente cuando critiquen o desarrollen artículos publicados con anterioridad.

Los originales, al comienzo de los cuales se hará constar la dirección, el teléfono y la dirección electrónica del(os) autor(es), se presentarán escritos a doble espacio y por una sola cara, con márgenes amplios para posibles correcciones y aclaraciones. Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas. Los manuscritos se enviarán en soporte electrónico (en alguno de los programas más usados) y en papel por triplicado, e irán acompañados de un resumen de entre 10 a 20 líneas. Se recomienda que el original sea corregido antes de su presentación para minimizar las erratas, y que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc., sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción; todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto. Los ejemplos irán numerados: (1), (2)a, (2)b, etc.; al referirse a ellos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. Se aclarará al margen en su primera aparición en el texto cualquier símbolo, carácter o marca diacrítica inusual.

El texto se presentará de acuerdo con las siguientes normas:

1) Las citas largas irán en texto sangrado, sin comillas al principio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán entre comillas dobles (“ ” o « »). Se usarán los ápices (‘ ’) para denotar acepciones o traducciones de términos aislados. Los términos utilizados metalingüísticamente o en una lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva.

2) Los títulos de libros y revistas irán en cursiva, y los de los artículos entre comillas. Se indicará el n.º, año y páginas correspondientes de las publicaciones periódicas, y editorial y lugar de edición de los libros; en su caso se indicará si se cita de una reimposición, reedición o traducción. Úsese en la medida de lo posible el sistema autor-año para las citas, p. ej. (Lafitte 1967a: 35-38), (véase Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). En su defecto, se darán datos bibliográficos completos sólo en la primera ocasión, limitándose en las siguientes a señalar apellido del autor y título abreviado, evitando *op. cit.* e *ibidem*: Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. La bibliografía irá también a doble espacio, ajustándose al siguiente formato:

Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Reproducido en su *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del *ASJU* 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Reproducido en su *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

3) Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al índice de abreviaturas recomendadas publicado en este mismo número. En caso necesario el autor podrá utilizar otras, cuyo valor explicará en la primera aparición.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA

"JULIO DE URQUIJO"

International Journal of Basque Linguistics and Philology

ASJU, XLV-1, 2011

ANDER EGURTZEGI, Euskal metatesiak: abiaburua haien ikerketarako .	1
MIRARI JURADO NORIEGA, Caracterización de sibilantes fricativas vascas y su percepción en el sistema fonético español	81
OXEL URIBE-ETXEBARRIA LETE, Gatzagako <i>Cristau-doctrinia</i> (1862): edizioa	139
NATALIA M. ZAÏKA, La réception des contes basques au fil du temps. .	221
ENEKO ZULOAGA, Nerbioi ibarreko euskara XVIII eta XIX. mendeetan: II. Juan Ignazio Astigarragaren sermoi-bilduma	235
AIORA JAKA, Réflexion sur la traduction dans les œuvres de Joseba Sarrionandia	277
XABIER ALBERDI LARIZGOITIA, Diskurtso-markatzaile berri bat: <i>hur-</i> <i>renez hurren</i> birformulatzailea	301
ALFREDO ORIBE, Jatorri antroponimikodun toponimia euskal lurre- tan: 25 leku izen	327
KOLDO ULIBARRI ORUETA, 1619. urtean Sevillan argitaraturiko bertsoak: <i>Cancion en lengua Vascongada o Vizcayna que contiene la</i> <i>sustancia deste Sermon</i>	361
ANDER ROS CUBAS, Nerbioi goieneko euskararako material gehiago: XVII. mende amaierako Urduñako berba zerrenda bat	387
BORJA ARIZTIMUÑO & ANDER EGURTZEGI, Enarak, elaiak eta testuin- guruaren garrantzia	403